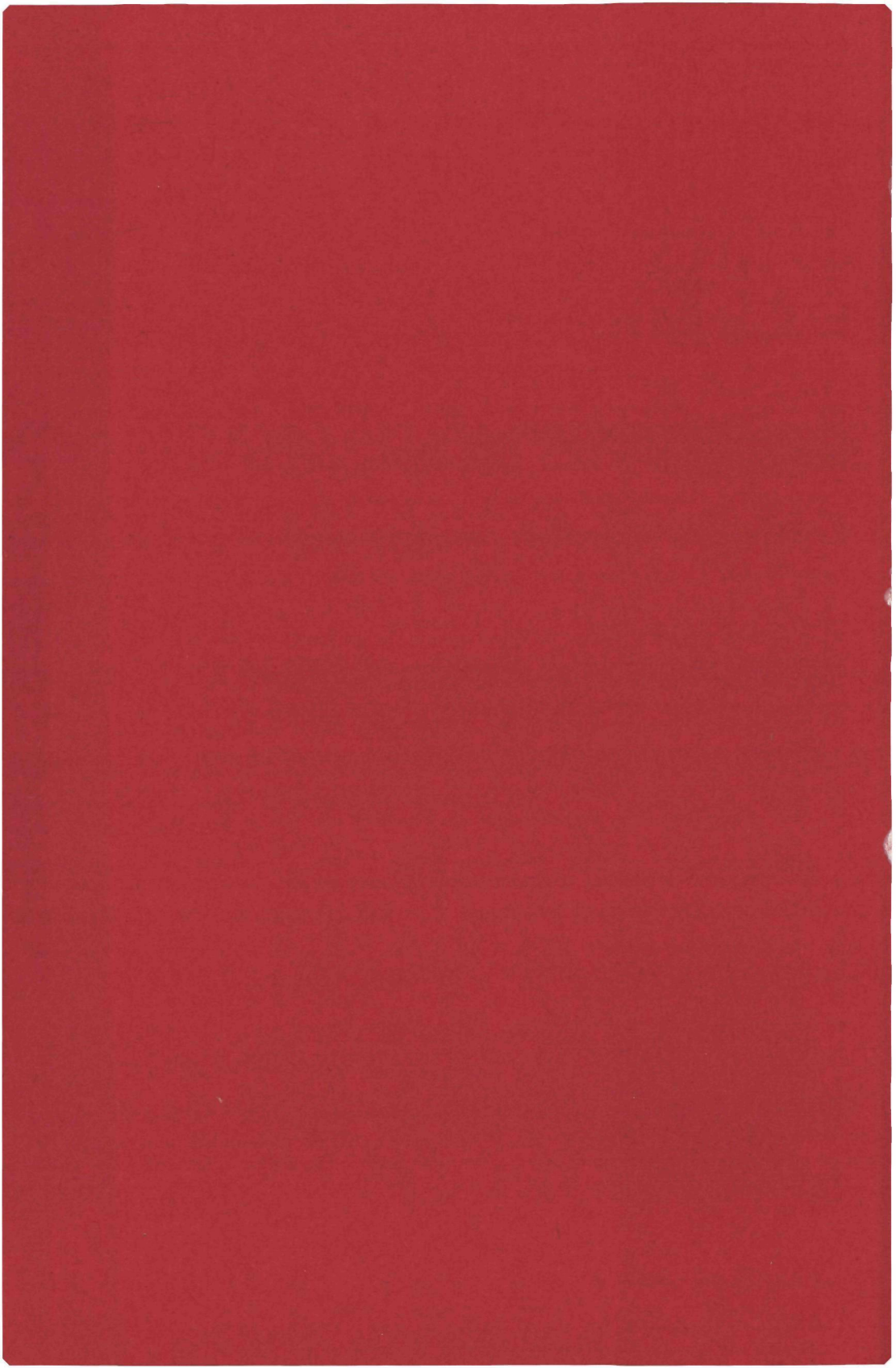

4033

BRABANTIA NOSTRA

een gewestelijke beweging voor fierheid
en 'schoner' leven
1935 - 1951

J.L.G. van Oudheusden

BRABANTIA NOSTRA
EEN GEWESTELIJKE BEWEGING VOOR
FIERHEID EN 'SCHONER' LEVEN
1935-1951

Brabantia Nostra

Een gewestelijke beweging voor fierheid en 'schoner' leven

1935-1951

Een wetenschappelijke proeve op het gebied
van de Letteren

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen,
volgens besluit van het college van decanen in het openbaar te verdedigen
op dinsdag 9 oktober 1990, des namiddags te 3.30 uur

door

JOHANNES LAMBERTUS GIJSBERTUS VAN OUDHEUSDEN
geboren op 19 augustus 1949 te Waalwijk

STICHTING ZUIDELIJK HISTORISCH CONTACT
TILBURG — 1990

Promotores: Prof. dr. A.F. Manning
Prof. dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt
(Katholieke Universiteit Brabant)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Ik zou niet willen beweren dat mijn belangstelling voor Brabantia Nostra is terug te voeren tot de geschiedenislessen op de katholieke lagere school, waar de broeder-onderwijzer aan zijn jonge pupillen de tonen en de woorden van het lied van Hertog Jan, 'Harba-lorifa', probeerde bij te brengen. Achteraf een dergelijk lineair verband te construeren lijkt wat al te gemakkelijk. Van meer belang was het feit dat mijn vader het plaatselijk correspondentschap van het Brabants Dagblad vervulde (hij doet dat overigens nog steeds). Niet alleen omdat wij thuis die krant op jonge leeftijd al uitspelden, mét de vele artikelen waarin zo rond 1960 geklaagd werd over achterstelling van het zuiden bij de rest van Nederland. Het was vooral de journalistieke sfeer thuis die bij mij – soms als uitzendkracht namens mijn vader – een zeker speurinstinct, maar ook een gevoel voor de Nederlandse taal wakker maakte.

Veel later maakte de materie van mijn doctoraalscriptie, die handelde over aanzetten tot vernieuwing van de naoorlogse maatschappij in 's-Hertogenbosch en de Langstraat in 1944-45, mij attent op het feit, dat bepaalde exponenten van de gemankeerde doorbraak (mensen als J. Willems, A. Wijffels en J. Naninck) in hun jonge jaren actief lid van Brabantia Nostra waren geweest. Blijkbaar was die episode van belang geweest voor hun vorming. Het maakte mij nieuwsgierig.

Toen ik in 1982 tijd kreeg om mij met Brabantia Nostra bezig te houden lagen er wel al enkele scripties: voorzover ik kon achterhalen die van O. Verharen-van Erp, M. van Gastel en H. Meelen, waarbij later nog die van J. van den Eijnde gevoegd werd. Maar in de literatuur was alleen terloops en zijdelings aandacht aan deze beweging geschonken. Uit het weinige dat er over Brabantia Nostra te lezen was kwam het beeld naar voren van een reactionair gezelschap katholieke intellectuelen met beperkte horizon. Soms werd de suggestie gewekt dat het gezelschap niet geheel vrij was van fascistische smetten. Bijvoorbeeld in L.J. Rogiers opstel 'Noord-Brabant gisteren en nu' en in deel IV van De Jongs *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Later kwamen Jan Rogier in *Een zondagskind in de politiek en andere christenen* en G.R. Zondergeld in 'Separatisme und Regionalismus in den Niederlanden seit 1814' dit beeld versterken. Ik ben het met Bas Aarts eens dat het voor de geschiedschrijving over het thema katholieken en fascisme hoog tijd wordt voor meer nuancering op dit punt.¹

Dat de aanwezig vage interesse in deze problematiek uiteindelijk een voltooide dissertatie zou opleveren was enkele jaren geleden nog niet te voorzien en is in belangrijke mate te danken aan mijn beide promotoren, prof.dr. A.F. Manning en prof.dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt. De eerste promotor, Prof. Manning, had mij bij het werk aan mijn doctoraalscriptie al veel waardevolle adviezen verstrekt en gaf leiding aan een zeer zinvolle hoofdvak-studie. In 1982 heeft hij mij bevestigd in mijn denkbeeld dat Brabantia Nostra zich als onderwerp voor een dissertatie zou lenen. Ik draag goede herinneringen aan de gesprekken met mijn eerste promotor naar aanleiding van de concept-hoofdstukken en aan de vele nuttige aanwijzingen bij het concipiëren van de tekst. Van prof. Van

¹) Bas Aarts, 'Dr. P.C. de Brouwer en Tilburg', in *Tilburg. Tijdschrift voor Geschiedenis, Monumenten en Cultuur* VII, nr. 1 (febr. 1989), 11-17.

den Eerenbeemt is mij diens aansporing uit 1977 bijgebleven, na de voltooiing van het boek van Hans Verboom en mij, om als toekomstig onderzoeker opnieuw de mogelijkheid van publicatie in de reeks 'Bydragen' van de Stichting Zuidelijke Historisch Contact te overwegen. Ik ben prof. Van den Eerenbeemt, behalve voor de vele nuttige adviezen en aanmoedigingen, dankbaar voor het feit dat hij heeft bevorderd, dat mijn studie over Brabantia Nostra werd opgenomen in deze reeks. Ik beschouw dit als een grote eer.

Het feit dat het archief van Brabantia Nostra in 1982 geordend aanwezig was op het Rijksarchief in Noord-Brabant heeft de keuze voor het onderwerp vergemakkelijkt. De kersverse inventaris van Jan Sanders bewees zijn nut. De bestofte, bijna kafkaeske sfeer van de studiezaal in de oude behuizing aan de Waterstraat, waarin ik mij wekelijks over de stukken boog, wist mij niet af te schrikken. Pas na geruime tijd werd mij te verstaan gegeven, dat de archiefstukken desgewenst in het gemeentearchief van de woonplaats van de onderzoeker gedeponneerd mochten worden. Dit maakte het mogelijk, er op elk gewenst tijdstip aan te werken. Ik ben het personeel van het Rijksarchief, van het Waalwijkse gemeentearchief, van de overige bezochte archieven en van het Katholiek Documentatie Centrum dankbaar voor alle hulp die mij geboden is.

Door Sanders is indertijd al gewezen op lacunes in het archief-Brabantia Nostra. Met name ontbreken verslagen van 'kringen', waardoor het gros van de Brabantia Nostra-activiteiten op lokaal niveau aan ons oog onttrokken blijft. Die plaatselijke archieven zijn in de loop van mijn onderzoek, ondanks naspeuringen, niet of nauwelijks boven water gekomen, zodat men geneigd is aan te nemen dat zij of niet bestaan hebben of verloren zijn gegaan.

Het werk aan mijn dissertatie had primair het oogmerk, te beproeven of ik aan het vak 'historicus' ook nog op andere wijze gestalte kon geven dan alleen als leraar voor de klas. Dat wil niet zeggen dat deze studie ook letterlijk een 'beproeving' is geworden, integendeel! Mijn ambitie was om uit gegevens van de bestaande literatuur, van schriftelijk primair bronnenmateriaal en van interviews een goed leesbaar verhaal te schrijven dat ook buiten het wetenschappelijk circuit interesse zou kunnen wekken. Het is aan de lezer om te beoordelen of ik in die opzet geslaagd ben. Ik heb in elk geval veel genoeg beleefd aan het speur- en schrijfwerk.

Ondertussen ben ik er van overtuigd geraakt, dat de combinatie van leraar en wetenschappelijk publicist naar twee kanten toe vruchtbaar kan werken. De leraar wordt immers elke dag uitgedaagd om ingewikkelde materie in heldere, concrete termen aan jonge mensen over te dragen; heeft hij zich die vaardigheid eenmaal eigen gemaakt, dan komt hem die goed van pas bij het concipieren van leesbare teksten. Andersom bouwt hij als onderzoeker zoveel ervaring en vertrouwdheid op met de resultaten van wetenschappelijke arbeid, dat die de leraar in hem kunnen behoeden voor oppervlakkigheid en eenzijdigheid bij het overdragen van de leerstof.

Ik stel er prijs op, een aantal personen en instellingen te danken voor hun materiele en immateriele bijdragen aan de totstandkoming van dit proefschrift. In de eerste plaats ben ik de oud-medewerkers van Brabantia Nostra dankbaar voor de interviews en de daarbij genoten gastvrijheid. De meesten lazen daarnaast de ontwerp-hoofdstukken kritisch door. Hun namen worden op een aparte pagina vermeld. Zonder de anderen tekort te willen doen, wil ik met name de goede sfeertekeningen en de vele gegevens memoreren die ik dank aan de heer P. Dorenbosch, de heer J. Naaijkens, prof. dr. F. J. H. M. van

der Ven en mevrouw B.Wijffels-Smulders. Voor het kritisch doorlezen van gedeelten van de tekst dank ik mijn vader Harrie van Oudheusden, mijn vriend, vak- en naamgenoot Jan van Oudheusden, en verder drs.J. van Casteren, prof.dr.A. Keersmaekers en prof.dr.A.Weijnen. Ik dank collega Jack Didden voor het leveren van de Engelse tekst voor de summary. Voor het beschikbaar stellen van foto's dank ik behalve de bovengenoemde heren Van der Ven en Naaijken en mevr. Wijffels ook nog mevr. S. de Brouwer-Holla, mevr. C.Ruygers-Smulders, drs. P.Mutsaers, drs. Bas Aarts, de heer Kees van Iersel en het gemeente-archief van Hilvarenbeek.

Ik dank de Stichting Brabantia Nostra voor het verlenen van een royale aanmoedigingspremie in 1988 en een tegemoetkoming in de drukkosten. Ook het Paul de Gruyterfonds, het Nuyenfonds, mevr. B. Wijffels-Smulders en de N.C.B. ben ik dankbaar voor hun geldelijke bijdragen.

De mogelijkheid tot uitwisseling van ervaringen van promovendi die het lidmaatschap van de Contactgroep 19e/20e Eeuw van de Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening mij bood, heb ik als zeer stimulerend ervaren.

De schoolleiding van het Dr.Mollercollege te Waalwijk dank ik voor de roosterfaciliteiten waardoor ik enkele jaren lang een vrije middag aan Brabantia Nostra kon besteden. Leden van het onderwijs-ondersteunend personeel dank ik voor de vlotte en accurate medewerking bij kopieerwerkzaamheden. Het bestuur en met name de rector van mijn school, drs.A.Steenbergen, ben ik dankbaar voor de bekwame wijze waarop zij het departement wisten te overtuigen van de noodzaak, het korte studieverlof, waarop het rechtspositiebesluit onderwijspersoneel de promovendus recht geeft, in gedeelten over een langere periode uit te smeren. Ik dank mijn (oud)-vaksectiegenoten, de vele andere collega's van het Dr.Mollercollege, en verder familieleden, studiegenoten, vrienden en kennissen voor hun oprechte belangstelling in de voortgang van het werk aan het proefschrift.

Het stemt mij intens dankbaar dat ik mijn ouders en schoonouders getuige kan laten zijn van de realisering van dit project. Dat Rogier en Lennart het een en ander geleidelijk bewuster gingen meebelevan, was daarnaast heel plezierig.

De allerbelangrijkste steun, vanaf het eerste rudimentaire stadium kwam van Maryl. Haar fenomenale kennis van en handigheid met Word Perfect, die ik maar zeer gedeeltelijk met haar deel, en haar bekwaamheid als neerlandicus in het bij-vijlen van de ontwerp-teksten tot een leesbaar geheel, waren onmisbaar en noem ik hier met name. De lezer begrijpt dat de rest te belangrijk is om te vermelden in het voorwoord van een proefschrift.

Waalwijk, voorjaar 1990

Jan van Oudheusden.

INHOUDSOPGAVE

WOORD VOORAF	V
ARCHIVALIA	XVI
INTERVIEWS	XVIII
BRONNENPUBLIKATIES EN LITERATUUR	XIX
GEBRUIKTE AFKORTINGEN	XXXII
LIJST VAN AFBEELDINGEN	XXXIV

Hoofstuk I:

INLEIDING

§ 1	<i>Brabantia Nostra en mentaliteitsgeschiedenis</i>	1
	Doel van het onderzoek 1; mentaliteitsgeschiedenis 3.	
§ 2	<i>Regionalisme: vormen, varianten, visies</i>	5
	a. begripsomschrijving en actualiteit 5.	
	b. Regionalisme in Nederland en Vlaanderen 9. Limburg 10; Friesland 11; Vlaanderen 11.	
	c. Visies en vergelijkingen 13.	
§ 3	<i>Noord-Brabant, jaren dertig</i>	16
	a. De aard van Brabant en de Brabanders 16. Beschrijvingen van de Brabander 17; oude plattelandsbeschaving 19; vroomheid 20.	
	b. Sociaal-economische ontwikkeling 22. Pastorale beeld vs. realiteit 22; emancipatie boerenstand 24; industrie en handel 26; verzet tegen openbreking 29.	
	c. Geestelijke, onderwijskundige en culturele ontwikkeling 30. 1. Geestelijk klimaat en onderwijs 30. 2. Cultureel klimaat 37.	
§ 4	<i>Katholiek Nederland in de jaren dertig</i>	41
	a. Emancipatie der katholieken 41. katholiek cultureel leven 42; triomfalisme 44.	
	b. Stagnatie 45. R.K.Staatspartij 46.	
	c. Verzuiling 47. Katholieke jongeren 49.	

Historiografie 52; vragen naar karakterisering Brabantia Nostra 54.

Hoofdstuk II:

HERKOMST, ONTSTAAN EN GROEI

§ 1 *Het Brabants Studenten Gilde van Onze Lieve Vrouw* 56

Oprichting 56; organisatievorm 57; doelstellingen 59; verwantschap met Heemvaart en Vlaams activisme 59; Van Sante 61; kapellenbouw 62.

§ 2 *St. Leonardus* 64

Oprichting 64; culturele sfeer 64; idealisme 65.

§ 3 *Dr. P. C. de Brouwer* 68

Levensbeschrijving 68; ijver voor Brabant 69; 'Ons Brabant' 69; 'Nos' 70; 'Macabaeërs' 72; ruraal humanist. 73

§ 4 *Fr. Siemer* 74

Culturele inbreng 75; levensbeschrijving 75; veelzijdigheid 76.

§ 5 *Het tijdschrift wordt opgestart* 77

Tiende Landdag Gilde 77; de wekroep 'Brabantia Nostra' 78; eerste ver-richtingen 79.

§ 6 *De eerste redactieleden* 80

Frans van der Ven 80; Geert Ruygers 81; Jef de Brouwer 84; Toon Wijffels 85; Paul Vlemminx 86; Luc van Hoek 88; typering 89.

§ 7 *Propaganda, stichting, beweging* 90

Piet Mutsaers 91; Propagandacentrale 92; Stichting 93; Beweging 94; tegenvallend ledental 96; kringen 98.

Hoofdstuk III:

EDELE BRABANT, WERE DI !

§ 1 *Algemene uitgangsstellingen van Brabantia Nostra* 100

Beginselverklaring 100; statuten 101; angst voor bedreiging volkskarakter 102; emancipatie-drang 103; intellectuelen in dienende rol 104; geestelijke ordening 105; Gilson 106; het normatieve Brabant 107; wortels in Romantiek 107; onderscheid met rechts-radicalisme 108; heimwee naar vroegere fierheid 109; 'Edele Brabant, were di!' 111.

§ 2 *Het geschiedbeeld van Brabantia Nostra* 112

- a. Middeleeuwen 113.
- b. Reformatie en Opstand 116.
- c. Generaliteitsperiode 117.
- d. Bataafs-Franse tijd en negentiende eeuw 120.

§ 3 *Het beeld van de Brabander* 125

Jef de Brouwers 'Brabantisme' 125; P.C. de Brouwers indeling: reflexieven en intuïtieven 126.

§ 4 *Vóór Dietsland, tégen Holland* 129

Groot-Nederlandse gedachte 129; Geyl, Gerretson, Knuvelde 131; Ruygers het meest pro-Diets 135; schimpscheuten op 'Holland' 136; van eng provincialisme naar volkseenheids-denken 139.

§ 5 *Het vijandbeeld van Brabantia Nostra* 141

Liberalisme 141; socialisme en communisme 145; fascisme en nationaal-socialisme 146; Valkeniers anti-Mussert-gedicht 146; raakvlakken en scheidslijnen met fascisme 149; Zwart Front 151; protestantisme 153; opwinding in West-Brabant 154; toenadering 157.

Hoofdstuk IV:

ACTIVITEIT EN PENNESTRIJD 1935-1940

§ 1 *De eerste jaargang (1935-1936): de stellingen uitgezet* 159

Alg. overzicht 159; polemieken over boerenvraagstukken 161.

§ 2 *De tweede jaargang (1936-1937): de eerste controverses* 164

- a. Algemeen beeld 164.
- b. 'Waar Brabant sterft' 167.
Reserves tegen Philips 167; Liga's artikel 168; reacties op Liga 169; tweede artikel 170; een dilemma voor Brabantia Nostra 171.

§ 3	<i>Brabantia Nostra en de R.K.Staatspartij</i>	172
	Kritiek op Staatspartij 172; Brabantia Nostra wordt gepolst 174; voorwaarden voor samenwerking 175; in discussie met Kolfschoten en Teulings 177; samenwerking op de lange baan geschoven 180.	
§ 4	<i>De kapel aan de Moerdijkbrug</i>	182
	Idee bouw kapel 182; Mariaverering in Brabant 183; discussie over Spinola 184; reacties op schetsontwerp 185; vertraging 186; inzegening 187; verdere lotgevallen 189.	
§ 5	<i>De derde jaargang (1937-1938): het jaar van Oss</i>	190
	a. Algemeen beeld 190. Uiterlijk en inhoudelijk karakter 190; oproepen tot meer assertieve houding; polemiek met 'De Nieuwe Eeuw' 193.	
	b. Brabantia Nostra en de zaak-Oss 194. Osse marechaussee gedechargeerd 195; reacties van niet-katholieken 195; katholiek verweer 196; Vlemminx' gedicht 196; justitie grijpt in 197; apologie Brabantia Nostra 198.	
§ 6	<i>Contact met de Vereniging van Kempische Schrijvers</i>	201
	De VKS 201; contactpogingen 202; redactie wordt versterkt 203; weinig concrete zuidelijke inbreng 204.	
§ 7	<i>De vierde jaargang (1938-1939): het jaar van Willibrord</i>	205
	a. Algemeen beeld 205. Cultuurpessimisme 206; boerenvraagstukken 207.	
	b. De Willibrordusherdenking van 1939 208. Brabants Comité 208; noord-zuid-controverse 209; het boekje van Boeren 210; 'Het gezegende land' 212; dubieus resultaat 214.	
§ 8	<i>Brabantia Nostra-poëzie</i>	214
	Culturele achterstand 215; Maria Dietse 216; Paul Vlemminx 218; Frank Valkenier 219; Luc van Hoek 221; kritiek van Frans Babylon 223.	
§ 9	<i>De vijfde jaargang (1939-1940): "inter arma silent Musae"</i>	224
	Oorlogsdreiging 225; kritiek op Cleerdins boek 226; actie voor gebed in Raden en Staten 227.	

§ 1 *Noord-Brabant, mei 1940: overval en bezetting* 229

Brabant in Duitse handen 229; stemming 231.

§ 2 *"Het Wilhelmus is geen kermislied!" Persstemmen zomer 1940* 232

De pers in de pas 232; normalisatie 233; oproepen tot zelfbeheersing 235; de nieuwe orde positief bekeken 236.

§ 3 *"Een sprong in de werkelijkheid des levens"* 237

Ruygers ziet kansen voor 'Dietsland' 237; Weve verwelkomt herstel volksgemeenschap 238; brochure 'Volkseenheid' vergeleken met Ruygers' commentaar in 'Brabantia Nostra' 240.

§ 4 *Brabantia Nostra en de Nederlandse Unie: de voorgeschiedenis* 243

'Het Gemeenebest' 243; raakvlakken met Brabantia Nostra 244; 'Nederlandse Gemeenschap' en 'Groninger Gemeenschap' 246.

§ 5 *Brabantia Nostra en de Nederlandse Unie: de aanloop* 246

a. De Nederlandse Unie 246.

Moeizame start 247; manifest en adhesie 248; historiografie over de Unie 249.

b. Arnold Meijer benadert Brabantia Nostra 250.

c. Brabantia Nostra achter de Unie-in-oprichting 253.

Jef de Brouwer naar Den Haag 254; besluit tot actieve deelname 256; twijfels bij P.C. de Brouwer 256.

d. Stagnatie 258.

e. Brabantia Nostra neemt het voortouw 259.

Propagandablad 259; colportage 261; Linthorst Homan in Den Bosch 262; laatste stoot tot oprichting Unie 263.

f. Een laatste aanzoek van Nationaal Front aan Brabantia Nostra 264.

Van Ruysdaels brochure 264; Meijer trapt na 265.

§ 6 *In actie voor de Unie* 266

a. Kwartiermaken 267.

b. Plaatselijke kernen 268.

- c. Propagandabijeenkomsten 271.
- d. Het weekblad 273.
- e. Terugblik 276.
Mutsaers' visie 276; kritiek en nuancering 276.
- f. De Brabantse vleugel in Den Haag 278.
- g. Overige contacten 280.
Friese Beweging 281; nonchalance 281.

§ 7 *De zesde jaargang (1940-1941): van volksleven en schone dingen* 282

Moeilijke omstandigheden 282; geestelijk volksgoed veilig stellen 283; P.C. de Brouwer en de Brabantse ziel 284; controverse over 'Dietsland' 285; schoonheidsstreven 286.

§ 8 *Een groot-Nederlands gebaar in oorlogstijd* 287

Mollers bibliotheek naar Leuven 288.

§ 9 *Brabantia Nostra op het pad van de heemkunde* 289

Heemkunde onder bezetting 289; geen interesse vóór 1940 290; de Werkgemeenschap voor Brabantse Heemkunde 291; de 'Bond van Heemkundige Studiekringen' 292; Weijnen en Sloomans 293; De Vries tegen vragenlijstjes 294; oekaze van Van Dam dwingt tot stopzetting actie 295.

§ 10 *Een opleving en een opheffing* 296

'Edele Brabant' 297; activering kringen 298; moeizaam genomen beslissing tot opheffing 299.

§ 11 *De zevende jaargang (okt.1941-juli 1942): een flauwe echo* 301

Inhoud van weinig belang 302; trouwbetuiging aan bisschop 303; Van der Ven gegijzeld 303; opheffing tijdschrift 304.

Hoofdstuk VI:

BRABANTIA NOSTRA NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

§ 1 *Brabant bevrijd; Brabantia Nostra* 305

Feestroes wordt nachtmerrie 305; beweging en activiteit in het bevrijde zuiden 306; nooduitgave 'Brabantia Nostra' 307; twijfel en retoriek 308.

§ 2	<i>Brabantia Nostra in mineur</i>	311
	Noden van alledag. Anglo-Amerikaanse cultuur en gebrek aan eensgezindheid verhinderen herstel Brabantia Nostra 312, twijfels 313, reorganisatiecommissie 314; mathed 315.	
§ 3	<i>De Brabantse Beweging</i>	316
	Oprichting 316; ideeën 316, 'Offensief' 317; contact met Brabantia Nostra 318, ingekapseld 319, mislukte wapenschouw 321, geruisloos einde 323.	
§ 4	<i>Het Brabant van De Quay</i>	323
	Industrialisatie en urbanisatie 323, welvaartsplannen 325, stimulerende rol De Quay 326; TH Eindhoven 327; 'culturele revolutie' 328, positieve benadering van Philips 329.	
§ 5	<i>Het blad Edele Brabant (1946-1950)</i>	329
	Opzet 329, Jan Naaykens 330, uitvoering 331, ideologie 332, twee benaderingen van industrialisatie 334, Benelux 335; Europees federalisme 336, anti-communisme en anti-americanisme 338, terugloop en ondergang 339	
§ 6	<i>De Groot-Kempische Cultuurdagen en het Brabants Halfuur</i>	340
	Groot-Kempische Cultuurdagen 340, Brabants Halfuur 342.	
§ 7	<i>De negende jaargang (1950-1951) en de inkrimping van activiteit</i>	345
	Opzet negende jaargang 345, gebrek aan motivatie en eensgezindheid 346; P C. de Brouwer handhaaft boodschap 347; culturele inbreng 348; samengaan tot 'Brabantia' 350; organisatie restant Brabantia Nostra 352.	
§ 8	<i>P.C. de Brouwerfonds en Congressen</i>	354
	P C de Brouwerfonds 354; Studiecongressen 355.	

Hoofdstuk VII:

SAMENVATTING EN CONCLUSIES	357
----------------------------	-----

Achtergrond 357; het tijdschrift 359; ideologie 360; in actie 364; balans 368; besluit 378.

SUMMARY	381
---------	-----

INDEX VAN PERSOONSNAMEN	391
-------------------------	-----

CURRICULUM VITAE	397
------------------	-----

Rijksarchief in Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch

Archief van de Stichting Brabantia Nostra 1935-1974

inv.nrs.1-4: oprichting en reorganisatie.

inv.nrs.5-15: het algemeen bestuur (de Centrale).

inv.nrs.16-190: het dagelijks bestuur:

16: notulen.

17-23: ingekomen en minuten van uitgaande stukken.

24: personeel.

25-33: financiën.

35-89: publicatie-activiteiten.

90-137: propaganda-activiteiten.

138-142: bijeenkomsten.

143-159: culturele activiteiten.

160-166: politieke activiteiten.

167-174: activiteiten op religieus gebied.

175-184: activiteiten op sociaal-economisch gebied.

185: activiteiten op natuurhistorisch gebied.

186-190. activiteiten bij het 25-jarig bestaan.

191-284. documentatie.

Archief- A. Commissaris

dossiernrs.111 tm 120 en 171: Willibrordusherdenking 1939.

Archief- Joan Willems

dossiernrs.147-153: o.a. stukken Willibrordusherdenking; stilleggen activiteiten Brabantia Nostra 1942; rapport reorganisatie Brabantia Nostra 1945 en 1949; convocaties congressen.

Archief-J.E.A. van der Poel

inv.nr.210, 713 en 724: correspondentie.

inv.nr.311: artikel G.Ruygers.

Archief- Zwart en Nationaal Front

inv.nr.1086: notities over de besprekingen van 12.13,15 en 17 juli 1940 ivm oprichting Nederlandse Unie.

inv.nr.1088: rapporten en verslagen van de besprekingen over nationale concentratie en de Nederlandse Unie.

inv.nr.1103: Brief G.Ruygers (Ned.Unie) aan een Nationaal Fronter.

Gemeentearchief Tilburg

Archief van de Bond van Heemkundige Studiekringen afd. Tilburg 1941-1945

1 doos, o.a. afleveringen *Brabants Heem*.

Gemeentearchief Bergen op Zoom

1583. Archief van de secretaris van de Werkgemeenschap voor Brabantse Heemkunde Brabantia Nostra, 1934-1952.

inv.nrs.1-4, o.a. correspondentie C.Slootmans - A.Weijnen, correspondentie met dagelijks bestuur Brabantia Nostra en notulen vergaderingen.

Bisschoppelijk Archief 's-Hertogenbosch

Culturele verenigingen I A 2, map Brabantia Nostra.

Collectie-'Jong-Brabant'.

Oorlogsarchief 4, map varia.

Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen

Archief Roomsch-Katholieke Staatsparty

inv.nr.40. Notulen verg. dagelijks bestuur.

83. Archief Commissie inzake Driemanschap der Nederlandse Unie (CDNU)

inv.nr.7. Rapport commissie-Fockema Andreae.

151. Archief- Geert Ruygers (gecopieerde versie)

inv.nr.51, o.a. artikelen, radiovoordrachten.

Provinciehuis 's-Hertogenbosch

Notulen vergaderingen Provinciale Staten 1959.

Particuliere collectie J.Naaykens, Hulvarenbeek

o.a. jaarverslagen en recensies 'Brabants Halfuur'.

Particuliere collectie mevr. B.Wijffels-Smulders, Eindhoven

o.a. correspondentie tussen bestuursleden Brabantia Nostra 1944, brochures en dichtbundels.

INTERVIEWS

P.Dorenbosch, Boxtel, 30-9-1987.
J.Heerkens, Herten, 2-8-1988.
L. van Hoek, Goirle, 16-6-1987.
P.Mutsaers, Tilburg, 14-9-1983 en 16-9-1987.
J.Naaijken, Hilvarenbeek, 30-12-1988.
mevr. C.Ruygers-Smulders, Rijswijk, 24-1-1989.
C.Slootmans, Bergen op Zoom, 27-8-1987.
F. van der Ven, Tilburg, 7-9-1983 en 23-6-1987.
A.Willemse, Eindhoven, 12-8-1988.
mevr. B.Wijffels-Smulders, Eindhoven, 9-9-1987.

- Aarts, S.A.J.J., "Van achter de schermen". *Dr.P.C. de Brouwer (1874-1961). Leven en werk aan de hand van zijn publicaties*. Doctoraalscriptie KU Nijmegen 1988.
- De allochtonen in Brabant. Initiaal-onderzoek naar omvang en situatie*, 's-Hertogenbosch z.j. (1959).
- Andrik, J.C.M. en Th.F. van Litseburg, *Inventaris archief en documentatie van Joan Willems 1909-1975*, 's-Hertogenbosch 1983.
- Annuaire R.K. Studenten 1931*.
- De Archieven in Noord-Brabant*, samengesteld door de Kring van Archivarissen in Noord-Brabant, Alphen a/d Rijn 1980.
- Babylon, Frans, *Brabantia Nova*, Amsterdam 1954.
- Babylon, Frans, *Moderne poezie in Brabant*, 's-Hertogenbosch 1953.
- Bank, Jan, Beheersing en beheersbaarheid van het katholieke volksdeel, in P.W. Klein en G.J. Borger (red.), *De jaren dertig. Aspecten van crisis en werkloosheid*, Amsterdam 1979, 228-236.
- Bank, Jan, *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)*, Deventer 1978.
- Bannenbergh, G.P.J., Monseigneur dr. P.C. de Brouwer in piam memoriam, in *Brabantia X* (1961), 237-240.
- Barentsen, P.A., *Het oude Kempenland; eene proeve van vergelyking van organisme en samenleving*, Groningen/Batavia 1935.
- Bartholomeus, J., *Helmond 1940-1945. Een geschiedenis van de stad tijdens de jaren der bezetting*, Zaltbommel 1977.
- Beishuizen, J. en E. Werkman, *De magere jaren. Nederland in de crisistijd 1929-1939*, Leiden 1968.
- Biografisch woordenboek van Nederland*, Amsterdam 1975.
- Blaas, P.B.M., Gerretson en Geyl: de doolhof der Grootnederlandse gedachte, in *Tydschrift voor Geschiedenis (TvG)* 97 (1984), 37-51.
- Blom, J.C.H., *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930-1950*, 's-Gravenhage 1989.
- Blom, J.C.H., Onderzoek naar verzuiling in Nederland. Status quaestionis en wenselijke ontwikkeling, in J.C.H. Blom en C.J. Misset (ed.), "Broeders sluit U aan". *Aspecten van verzuiling in zeven Hollandse gemeenten*, Amsterdam/Dieren 1985, 10-29.
- Boer, P. den, Mentaliteitsgeschiedenis: een begripsbepaling, in *Bydragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, 98 (1983), 318-336.
- Boeren, P.C., *Een Nederlandse wacht aan de Rijn: Jan de eerste, hertog van Brabant*, Amsterdam 1942.
- Boeren, P.C., *Sint Willibrord; apostel van Brabant*, Tilburg 1939.
- Boeren, P.C., *Van Maas tot Schelde*, Nijmegen 1944.
- Boiten, E.A.J. e.a. (red.), *Groningen in oorlogstijd. Aspecten van de bezettingsjaren 1940-1945*, Haren 1980.
- Bornewasser, J.A., *Geschiedbeoefening en katholieke geloofsovertuiging in verschui-*

- vend perspectief, in *De identiteit van katholieke wetenschapsmensen*, Baarn 1980, 42-68.
- Bornewasser, J.A., *Katholieke Hogeschool Tilburg I, 1927-1954. Economie - Ethiek - Maatschappij*, Baarn 1978.
- Bornewasser, J.A., De katholieke zuil in wording als object van columnologie, in *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland (AGKKN) XXX* (1988), 168-212.
- Bornewasser, J.A., De Nederlandse katholieken en hun negentiende-eeuwse vaderland, in *TvG* 95 (1982), 577-604.
- Bornewasser, J.A., *Vijftig jaar Katholieke Leergangen 1912-1962*, Tilburg 1962.
- Bosmans, J., Het maatschappelijk-politieke leven in Nederland 1918-1940, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden (AGN) XIV*, Haarlem 1979, 200-254.
- Bouman, P.J., *Voor en na de zondvloed*, Amsterdam 1970.
- Brabantia Nostra* I-IX (1935-1951).
- Brabantia Nostra* 5 extra nrs, vanaf nr.3 onder de kop *Nederl. Unie*, juli/aug. 1940.
- Brabants Dagblad* 15-9-1971 en passim.
- Brabants Studentengilde van O.L. Vrouw*, brochure, Tilburg 1946.
- Brand, W., *Eindhoven. Sociografie van de lichtstad*, Amsterdam 1937.
- Bree, L.W. de, *Zeeland 1940-1945. De oorlogsjaren* I, 1979.
- Brom, Gerard. De opkomst van het Zuiden, in *Akademiedagen* I, Amsterdam 1947.
- Brongers, E.H., *De oorlog in mei '40*, Baarn 1985.
- Brouwer, J. de, *Brabantisme*, Tilburg z.j. (1933).
- Brouwer, P.C. de, *De Brabantse Ziel*, Tilburg 1947.
- Brugmans, I.J., H.F.J.M. van den Eerenbeemt e.a., *Plaatsbepaling van het historisch onderzoek betreffende Noord-Brabant binnen de geschiedenis der Nederlanden; symposium ter gelegenheid van het verschijnen van het 50e deel in de reeks "Bijdragen"*, Tilburg 1982.
- Bruna, J., *De Nederlandse Unie*, z.p. 1966, onuitgeg. manuscript RIOD.
- Christ, M.P., *De Brabantsche Saecke; het vergeefse streven naar een gewestelijke status voor Staats-Brabant 1585-1675*, Tilburg 1984.
- Christ, M.P., Staats-Brabant bevoogd? Aspecten van StaatsBrabants positie ten tijde van de Republiek, in *Noordbrabants Historisch Jaarboek* V (1988), 65-94.
- Christofoor, Br., Bij een foto van pastoor W. Binck, in *Brabants Heem* XI (1959), 27-32.
- Cleerdin, Vincent (samenst.), *Zóó is Noord-Brabant. Bijdragen tot de kennis van deze provincie; haar economische betekenis; haar uiterlijk; haar geschiedenis*, Amsterdam 1939.
- Commissaris, A.C.J., Provinciaal leven, in J.E. de Quay, A.C.J. Commissaris, Antoon Coolen, B. ter Haar Romeny en F.J.H.M. van der Ven, *Het Nieuwe Brabant* III, 's-Hertogenbosch 1955, 323-368.
- Coolen, Antoon, *Brabantia Nova*. Na-oorlogse poëzie uit Noord-Brabant, in *Brabantia* IV (1955), 3-11.
- Coolen, Antoon, *Het donkere licht*.
- Coolen, Antoon, *Kinderen van ons volk*.

- Coolen, Antoon (verz. en inl.), *Land en volk van Brabant. Bijdragen van Brabantse schrijvers, dichters en geleerden*. Antwerpen 1950.
- Coolen, Antoon, De Oost-Brabanters, in P.J.Meertens en A. de Vries (red.), *De Nederlandse volkskarakters*, Kampen 1938, 278-292.
- Corn, W.M., *Grant Wood. The regionalist vision*, New Haven/Londen 1983.
- Cunen, Jan, *De nieuwste geschiedenis van Oss*, Oss 1939.
- Daalder, H., Politicologen, sociologen, historici en de verzuiling, in *BMGN*, 100 (1985), 52-64.
- Dagblad van Noord-Brabant en Zeeland*, 1938-1939.
- Dam, J.P.A. van den, Brabantia. Ontstaan en geboorte, in *Brabantia* XXXII (1983), 4-7.
- Dam, J.P.A. van den, Het Brabantse, in *Brabantia* XXXI (1982), 141-147.
- Dam, J.P.A. van den en J.M.W.G.Lucassen, *H.H.J.Maas, 1877-1958. Onderwijsman, literator en journalist*, Tilburg 1976.
- Derde Lustrum Jaarboek van de studenten aan de R.K.Leergangen*, Tilburg 1933.
- Didden, Jack en Maarten Swarts, *Einddoel Maas. De strijd in zuidelijk Nederland tussen september en december 1944*, Weesp 1984.
- Dietbrand* I tm VI (1933-1939).
- De Dietsche Gedachte* XI tm XVI (1936-1941).
- Discipulus, Onze Gouden Doctor, in *Edele Brabant* II (1947), nr.10.
- Duffhues, Ton, Staat "de wankle zuil" nog overeind? Een verkenning van de recente literatuur over verzuiling en ontzuiling, in *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum 1987 (KDC)*, 's-Gravenhage 1988, 134-162.
- Duinkerken, Anton van, De beweging der jongeren, in *Waarom ik zoo denk... Het katholieke leven van 1918 tot 1940*, Utrecht/Brussel 1948, 161-205.
- Duinkerken, Anton van, *Brabantse herinneringen*, Utrecht/Antwerpen 1964.
- Duinkerken, Anton van, Groot-Nederland en wij, in *Waarom ik zoo denk...*, 109-160.
- Duinkerken, Anton van, De Keuze, in *De Gemeenschap* jan.1937.
- Duinkerken, Anton van, Stand en toekomst van letteren en toneel in Noord-Brabant, in *Brabantia* IV (1955), 93-101.
- Duinkerken, Anton van, Vroomheid in Noord-Brabant, in *Het Nieuwe Brabant* III, 61-105.
- Dunk, H.W. von der, *Conservatisme*, Bussum 1976.
- Dunk, H.W. von der, Conservatisme in vooroorlogs Nederland, in *BMGN*, 90 (1975), 15-37.
- Dunk, H.W. von der, De grootnederlandse gedachte geen tic van excentrieke heren, in *TvG* 97 (1984), 207-213.
- Dunk, H.W. von der, Negentienhonderdveertig; van neutralisme naar naziheerschappij, in *Vaderlands Verleden in veelvoud*, 's-Gravenhage 1980.
- De Echo van het Zuiden*, mei-sept. 1940.
- Edele Brabant*, mededelingenblaadje 1941.
- Edele Brabant*, I-IV (1946-1950).

- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den (red.), *Brabant gemeten: bestuurlijk, economisch-sociaal en cultureel-religieus in recent historisch perspectief*, Tilburg 1983.
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den (red.), *Driestromenland in het historisch bedrijf. Lokaal - regionaal - interregionaal*, Tilburg 1986.
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, *In het spoor van de vooruitgang; het moderniseringsproces in de Nederlandse samenleving 1730-1980*, Tilburg 1989.
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, *Industrieel ondernemerschap en mentaal klimaat 1914-1940*, Tilburg 1979.
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, Nostalgie: een stimulans of een rem voor de geschiedschrijving van Noord-Brabant?, in I.J.Brugmans e.a., *Plaatsbepaling historisch onderzoek*, a.w., 134-142.
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, *Ontwikkelingslijnen en scharnierpunten in het Brabantse industrieel bedrijf. 1777-1914*, Tilburg 1977.
- Egeraat, L. van, *Zeg maar dàg tegen Brabant*, 's-Gravenhage 1973
- Eindhovens Dagblad* 23-5-1959, in memoriam Jef de Brouwer.
- Eindhoven, L., *Heeft de afwezige ongelijk?*, Apeldoorn 1973.
- Eindhoven, L., *Tegen de stroom in*, Apeldoorn 1974.
- Elemans, Jan, Literaire prijzen voor Antoon Coolen en Anton van Duinkerken, in *Brabantia* X (1961), 4-12.
- Elias, H., *25 jaar Vlaamse beweging*, I tm IV, Antwerpen 1969-1977.
- Eltheto*, maandschrift NCSV 5 (febr.1936).
- Encyclopedie van Noord-Brabant*, Baarn 1985-86.
- Engelen, Th.L.M., *Fertiliteit, Arbeid, Mentaliteit. De vruchtbaarheidsdaling in Nederlands-Limburg 1850-1960*, Nijmegen 1987.
- Engelman, Jan, Moderne balladen, in *De Nieuwe Eeuw*, 21-9-1939.
- Enquêtecommissie 1940-1945, *Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek*, deel VII a en b.
- Eijnde, Jeroen van de, "Tussen Altaar en Haard". *Ideologie en praktisch-politieke opstelling van Brabantia Nostra 1935-1940*, afstudeerscriptie Mollerinstituut Tilburg 1987.
- Faassen, S.A.J. van, "De droom van Nolens" en de gevolgen, in *SIC* IV (1989), nr. 1/2, 70-80.
- Frijhoff, W.Th.M., *Cultuur, mentaliteit: illusies van elites?*, Nijmegen 1984.
- Frijhoff, W.Th.M., The French Connection. Mentaliteitsgeschiedenis als strijd, in M.Damen e.a., *Geschiedenis, psychologie, mentaliteit*, Amsterdam 1982, 21-44.
- Galen Last, H. van, Het cultureel-maatschappelijke leven in Nederland 1918-1940, in *AGN* XIV, Haarlem 1979, p.285-311.
- Gastel, M.J.J. van, *Brabantia Nostra*, kandidaatsscriptie KU Nijmegen 1973.
- Gaus, H., Het cultureel-maatschappelijk leven in België 1918-1940, in *AGN* XIV, Haarlem 1979, 256-284.
- Gedenkboek 25 jaar R.K.Leergangen*, Tilburg 1937.
- Gedenkboek van het Odulphuslyceum Tilburg*, Tilburg 1939.

- Het Gemeenebest. Maandblad voor het Nederlands volksgeheel en tot bevordering van de volksgemeenschap*, v a okt.1938.
- De Gemeenschap*, mei 1936 en nov/dec.1938.
- Geyl, P., *Geschiedenis van de Nederlandse stam*, Amsterdam/Antwerpen 1961.
- Geyl, P., De Quay in 1940 en De Quay in 1959, in *Nederlandse figuren II*, Amsterdam/Antwerpen 1962, 105-120
- Guldennummer R.S.B.*, 2 p., 2 j
- Gilson, Etienne, *Pour un ordre catholique*, Parijs 1934
- Glorius, F J J., *Frencken en de Katholieke Jeugd Vereniging De zorg voor meisjes met name in het bisdom Breda 1927-1940*, Tilburg 1979
- Goddijn, Walter, *Roomsen dat waren wij*, Hilversum 1978
- Goff, Jacques le, Les mentalités, une histoire ambiguë, in Jacques le Goff en Pierre Nora (red.), *Faire de l'histoire III. Nouveaux objets* (Parijs 1974)
- Gooren, Dagobert, s.s.c.c., In memoriam pastoor W J.C.Binck, in *Brabants Heem* XXIII (1971), 119-122.
- Goossens, Th., *Het Arme Brabant. Rede uitgesproken bij de viering van de eerste geboortedag van de R.K.Handelshogeschool te Tilburg 7 maart 1929*, Tilburg 1929.
- Gorris, G., s.j., Aantekening over St Willibrords werkzaamheid in Noord-Brabant, in *Studien* LXXI (1939), 303-307.
- Haas, M de, Onderwijs in Noord-Brabant sinds 1795, in *Het Nieuwe Brabant* III, 129-176
- Heek, F van, *Van hoogkapitalisme naar verzorgingsstaat. Een halve eeuw sociale verandering 1920-1970*, Meppel 1973
- Hees, P van, Pieter Geyl (1887-1966), in P A M Geurts en A E M Jansen (samenst.), *Geschiedschrijving in Nederland. Studies oer de historiografie van de Nieuwe Tyd*, 's-Gravenhage 1981, 331-347.
- Herdenkingsalbum Frans Siemer*, verz door A.Wijffels, 1968
- Hirschfeld, G., Collaboration and attentism in the Netherlands, 1940-1941, in *Journal of contemporary History* 16 (1981), 467-486
- Luc van Hoek* (overzicht van zijn werk), Goirle 1986
- Hoek, Luc van, *Chrisaille*, Tilburg z.j.
- Hoek, Luc van, *Het gezegende land. Een Brabants spel van Sint Willibrord*, Antwerpen 1939
- Hoek, Luc van, *Legenden van God den Almachtigen Vader*, Tilburg 1939.
- Hoek, Luc van, *Ridder Joris*, Averbode 1932
- Hoek, Luc van, *De Roothoorn*, Tilburg 1938.
- Hoek, Luc van, *Tussen Demer en Dommel*, Tilburg z.j., (1935)
- Hovell tot Westerflier, R.J van, en M.J B Theeuwes, *Geert Ruygers Katholiek en socialist*, doctoraalscriptie KU Nijmegen 1987
- Hovell tot Westerflier, R.J van, en M.J B Theeuwes, Zwart Front en de zaak-Oss in *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 1987, 149v
- Hofstee, E.W., *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden*, Haarlem 1981.

- Holthoon, F.L. van, Verzuiling in Nederland, in id.(red.), *De Nederlandse samenleving sinds 1815. Wording en samenhang*, Assen/Maastricht 1985, 159-171.
- Hoogveld, J., *Het wezen der volksgemeenschap*, 1932.
- Het Huisgezin*, juni/sept.1938.
- De integratie in Brabant. Ontmoeting en samenleven van eigen en ingekomen bevolking*, z.p., z.j. (1959).
- Janse, Frans, *Tilburg 1940-1945. Jaren van verduistering*, Tilburg 1984.
- Jansen, A.H.E.M., A.C.J. van Leeuwen en G.P.P. Vriens, 'Arbeyd sere voert tot eere'; *Hendrik van der Geld, de neogotiek en de Brabantse beeldhouwkunst*, Tilburg 1989.
- Jansma, Klaas, en Meindert Schroor, *Tweeduizend jaar geschiedenis van Noord-Brabant*, Leeuwarden 1987.
- Janssen, E., De Roomsche-Katholieke Staatspartij en de krisis, 1930-1940, in *Jaarboek KDC V* (1975), 39-79.
- Janssen, J., en P.Voestermans, *Studenten in beweging. Politiek, universiteit en student*, Nijmegen/Baarn 1984.
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, I, III tm VI, X, 's-Gravenhage 1969-1980.
- Jonge, A.A. de, *Crisis en critiek der democratie*, Utrecht 1982.²
- Jonge, A.A. de, *Het nationaal-socialisme in Nederland. Voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling*, 's-Gravenhage 1968.
- Joosten, L.M.H., *Katholieken en fascisme in Nederland 1920-1940*, Hilversum/Antwerpen 1964.
- Joosten, L.M.H., Over hart en vurigheid. Katholieke jongeren, democratie en fascisme tijdens het interbellum in Nederland, in *SIC IV* (1989), nr.1/2, 123-142.
- De Kangoeroe*, studentenblad St.Leonardus, z.j.
- Kappelhof, A.C.M., *De belastingheffing in de Meierij van Den Bosch gedurende de Generaliteitsperiode (1648-1730)*, Tilburg 1986.
- Kappelhof, A.C.M., *Literatuurgids voor de Noordbrabantse geschiedenis*, 's-Hertogenbosch 1978.
- Kapteijns, H., *Hedendaagse Brabantse dichters*, 's-Hertogenbosch 1951.
- Kapteijns, H., Letteren in Noord-Brabant. Een eeuwoverzicht, in *Het Nieuwe Brabant III*, 239-284.
- Kapteijns, H., *Het maandblad De Gemeenschap. Intenties en aspecten*, Utrecht 1964.
- Katholieke Encyclopaedie voor opvoeding en onderwijs*, 's-Gravenhage 1950.
- Keesing, F.A.G., *De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheidsbeleidspolitiek 1918-1939*, Nijmegen 1978,3.
- Kessens, H., Brabantia Nostra streed tegen Hollandse overwicht, in *Brabants Dagblad*, 27-5-1983.
- Klein, P.W., en G.J.Borger (red.), *De jaren dertig. Aspecten van crisis en werkloosheid*, Amsterdam 1979.
- Knippenberg, Hans, en Ben de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800*, Nijmegen 1988.

- Knuvelder, Gerard, *Bouwers aan eigen cultuur. Letterkundige figuren*, 's-Gravenhage 1934.
- Knuvelder, Gerard, *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde*, 's-Hertogenbosch 1964.
- Knuvelder, Gerard, *De mythe Nederland. Beschouwingen over het nationaal en koloniaal vraagstuk*, Hilversum 1932.
- Knuvelder, Gerard, *Onachterhaalbre tijd*, 's-Hertogenbosch/Brugge 1974.
- Knuvelder, Gerard, Opstandige zonen. Terugblik op de jaren twintig, in *Brabantia* XXVII (1978), 90-112.
- Knuvelder, Gerard, *Vanuit Wingewesten. Een sociografie van het Zuiden*, Eindhoven 1930.
- Kohn, Hans, *Nationalism. Its Meaning and history*, Princeton NJ 1965.
- Kort, A.Th.M. de, *Gemeentebestuur, politiek en pers in Tilburg tijdens de eerste jaren van de Duitse bezetting, 10 mei 1940-december 1941*, doctoraalscriptie KU Nijmegen 1984.
- Kossmann, E.H., Continuïteit en discontinuïteit in de naoorlogse geschiedenis van Nederland, in *Ons Erfdeel* XXVIII (1985), 659-668.
- Kossmann, E.H., *De Lage Landen 1780-1980, Twee eeuwen Nederland en België*, dl.II, 1914-1980, Amsterdam 1986.
- Kossmann, E.H., Noord-Brabant binnen de algemene geschiedschrijving van de Nederlanden 1568-1982, in *Plaatsbepaling historisch onderzoek*, a.w., 105-115.
- Kossmann, E.H., Over Conservatisme, in *Alle cultuur is streven. De verzamelde Huizinga-gelingen*, Amsterdam 1987, 203-222.
- Kriellaars, F.W.J., De Brabantse landbouw in de periode 1925-1950, in *Het Nieuwe Brabant* II, 299-356.
- Kroon, Theo, *Anton van Duinkerken*, Zutphen 1983.
- Kuypers, P., Brabant bestaat niet. Een paar notities bij het huidige Brabantdebat, in *Brabantia* XXXI (1982), 131-135.
- Lambrechts, H., *Noordbrabantse tijdschriften (1830-1960), Taxandria uitgezonderd*, Antwerpen 1981.
- Lampen, W., o.f.m., *Willibrord en Bonifatius*, Amsterdam 1939.
- Lauret, A.M., *Per imperatief mandaat; bydrage tot de geschiedenis van onderwijs en opvoeding door katholieken in Nederland, in het bijzonder door de Tilburgse Zusters van Liefde*, Tilburg 1967.
- Liber Amicorum Toon Wijffels*, z.p. 1971.
- Linthorst Homan, J., *Aanpakken; een hartekreet van een jongen Nederlander*, Haarlem 1940.
- Linthorst Homan, J., *In vaderlandschen zin; een antwoord op veel critiek*, Haarlem 1940.
- Linthorst Homan, J., "Wat zijt ghij voor een rent", Assen 1974.
- Lustrumboek Sint Leonardus 1918-1968*, Tilburg 1968.
- Lustrumboek van de jongstudentenvereniging NOS*, Tilburg 1931.
- Luykx, P., *De Actie "Voor God" 1936-1941. Een katholieke elite in het offensief*, Nijmegen 1978.

- Luykx, P. en N. Bootsma (red.), *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw*, Utrecht 1987
- Luykx, P., Die niederlandischen Konfessionellen und das Verhältnis zwischen Staat und Gesellschaft im zwanzigsten Jahrhundert, in J P Nautz en J F Blasing (her), *Staatliche Intervention und gesellschaftliche Freiheit. Staat und Gesellschaft in den Niederlanden und Deutschland im 20. Jahrhundert*, Melsungen 1987, 73-110.
- De Maasbode*, 18-8-1937 en 21-12-1939
- Mandos, H., In memoriam Ferdinand Smulders, in *Brabants Heem* XXIV (1972), nr 3, 44-52.
- Manning, A.F., "Het bevrijde Zuiden". kanttekeningen bij het historisch onderzoek, in *BMGN* 96 (1981), 184-203.
- Manning, A.F., Katholieke opinies in het interbellum met betrekking tot politiek-maatschappelijke problemen, in *De identiteit van katholieke wetenschapsmensen*, Baarn 1980, 79-92.
- Manning, A F e.a. (red), *Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1973. Een documentenboek*, Bilthoven 1974
- Manning, A F , De Nederlandse katholieken in de eerste jaren van de Duitse bezetting, in *Jaarboek KDC VIII* (1978), 105-129.
- Meelen, H.A.M , *Brabantia Nostra en de Nederlandse Unie*, doctoraalscriptie KU Nijmegen 1977.
- Meerbach, Cor, Jan Naaykens, met een glimlach de waarheid zeggen, in *Brabantia* XXXIII, nr 8 (dec. 1984), 4-7.
- Meerbach, Cor, Een visie op "het nieuwe Brabant", in *Brabantia* XXXI (1982), 11-16.
- Messing, F.A M , Het economische leven in Nederland 1945-1980, in *AGN XV*, Haarlem 1982, 185.
- Messing, F.A M , *Het ontstaan van Groot-Eindhoven 1890-1920 Spanningen tussen bevolking en materieel bestaan*, Tilburg 1980.
- Meijer, A., *Alles voor het vaderland*, Oosterwijk 1946
- Mirakelen van Onze Lieve Vrouw te 's-Hertogenbosch, 1381-1603*, Tilburg 1978.
- Miert, J. van, Conservatisme onder katholieken in een biografisch perspectief. Mr. J B van Son, in *BMGN* 104 (1989), 393-413
- Moller, H.W.E., Het Zuid-Nederlands nationaliteitsbesef, in *Volkseenheid*, Amsterdam/Mechelen 1935, 42-67.
- Mutsaers, P., Dr.P.C. de Brouwer, in *Brabantia* XII (1963), 90-92.
- Naaykens, Jan, *Boks 5. Een verslag van de Groot-Kempische Cultuurdagen te Hilvarenbeek 1947-1971*, Breda 1971.
- Naaykens, Jan, *Leer mij ze kennen...de Brabanders*, Vught 1978,³.
- De Nederlandse Unie en haar Driemanschap*, Schiedam 1946 (rapport commissie-Fockema Andreae).
- Neelissen, Ton, De Brabantse nuance in de Nederlandse dichtkunst, in *Brabantia* IV (1955), 149-156.
- De Nieuwe Eeuw*, maart/mei 1937, juni 1938

- Nieuwe Rotterdamsche Courant* 16-6-1937.
- Nieuwe Tilburgsche Courant*, 15-7-1940.
- Nieuwsblad van het Zuiden*, nov. 1935.
- Nissen, P.J.A., De ontplooiing van het regionaal zelfbewustzijn in de beide provincies Limburg na 1839, in *Eenheid en Scheiding van de beide Limburgen*, Leeuwarden/Maastricht 1989.
- Nolte, Ernst, *Die faschistischen Bewegungen. Die Krise des liberalen Systems und die Entwicklung der Faschismen*. München 1966.
- Noorden, J.F. van, Waterstaatkundige ontwikkeling en aanleg van verkeerswegen in de provincie Noord-Brabant in de laatste anderhalve eeuw, in *Het Nieuwe Brabant II*, 's-Hertogenbosch 1953, 253-298.
- Offensief*, dec.1945 (publicatie Brabantse Beweging).
- Onze Kempen*, Herentals 1936.
- Oorschot, J.M.P. van, *Eindhoven; een samenleving in verandering*, II, 1920-1960, Eindhoven 1982.
- De oplossing van Brabant. Essays en interviews*, Tilburg 1987.
- Oud, P.J., *Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940*, Assen 1982,⁸.
- Oudheusden, J.L.G. van en J.A.M. Verboom, *Herstel- en vernieuwingsbeweging in het bevrijde Zuiden. Eindhoven, 's-Hertogenbosch en Waalwijk 1944-1945*, Tilburg 1977.
- Ouwering, H.N., *Uit de donkere gewesten*, Helmond 1908.
- Paape, A.H., *Donkere jaren. Episoden uit de geschiedenis van Limburg 1933-1945*, Assen 1969.
- Pirenne, L., Joan Willems in memoriam, in *Brabantia XXIV* (1975), 45-48.
- Plas, Michel van der (samenst.), *Uit het Ryke Roomsche Leven. Een documentaire over de jaren 1925-1935*, Baarn 1963.
- Prakke, F., Het Gemeenebest, in *Geloven in de wereld. Een vriendenboek voor en over prof.dr. A.G.M. van Melsen*, Nijmegen/Baarn 1985, 38-51.
- Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant*, nov.1935 en mei-sept.1940.
- Raaij, B.J.M. van, Het Brabants Studentengilde van Onze Lieve Vrouw. Een regionale katholieke studentenbeweging tussen antimodernisme en modernisme 1926-1970, in *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 1989, 155-206.
- Raaij, Ben van, De ondergang van het Brabants eigene, in *Brabantia XXXVIII* (1989), 3-6.
- Righart, Hans, *De katholieke zuil in Europa. Een vergelijkend onderzoek naar het ontstaan van verzuiling onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland*, Meppel 1986.
- R.K.vereeniging Jong Brabant 1911-1926. Derde Lustrumboekje*.
- Roes, André, *Een schaduw die verschuift. Leven en werk van de jonge Anton van Duinkerken*, Baarn 1984.

- Rogier, Jan, *Een zondagskind in de politiek en andere christenen. Opstellen over confessionele politiek in Nederland van Colyn tot Cals*, Nijmegen 1980.
- Rogier, L.J., Herdenking van L.G.J. Verberne (1889-1956), in *Terugblik en uitzicht. Verspreide opstellen*, dl II, Hilversum/Antwerpen 1965, 469-492.
- Rogier, L.J. en N. de Rooy, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953*, 's-Gravenhage 1953.
- Rogier, L.J., *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853*, 's-Gravenhage 1956, 2.
- Rogier, L.J., Noord-Brabant gisteren en nu, in *Herdenken en herzien. Verzamelde opstellen*, Bilthoven 1974, 212-247.
- Rogier, L.J., Pastoor August C.J. Commissaris (1897-1957) als schrijver, in *Terugblik en uitzicht II*, a.w., 493-499.
- Rogier, L.J., Over de toekomst van Midden-Nederland, in *Terugblik en uitzicht II*, a.w., 627-643.
- Rogier, L.J., Het verschijnsel der culturele inertie bij de Nederlandse katholieken, in *Geest van de tijd*, Utrecht 1964, 27-45.
- Romein, J., Het conservatisme als historische categorie, in *Historische lijnen en patronen. Een keuze uit de essays*, Amsterdam 1976, 511-535.
- Ruygers, G., *Volkseenheid*, Meppel z.j. (1940)
- Ruysdael, M. van, *Were di, edele Brabant. Open brief aan Brabantia Nostra*, Antwerpen 1940.
- Sanders, J.G.M., *Inventaris van het Archief van de Stichting Brabantia Nostra 1935-1974*, 's-Hertogenbosch 1982.
- Schaaf, S.J. van der, De Friese Beweging in de bezettingstijd, in G. Abma e.a. (red.), *Tussen Goed en Fout*, Franeker 1986, 93-105.
- Schaik, A.H.M. van, *Dr. Hendrik Moller 1869-1940. Een ongemakkelijk initiator van onderwijs en cultuur in Noord-Brabant*, Tilburg 1988.
- Schippers, H., *Zwart en Nationaal Front. Latijns georiënteerd rechts-radicalisme in Nederland (1922-1946)*, Amsterdam 1986.
- Schoffer, I., *Het nationaal-socialistisch beeld van de geschiedenis der Nederlanden. Historische en bibliografische studie*, Arnhem/Amsterdam 1978,².
- Schoffer, I., De Nederlandse confessionele partijen 1918-1939, in *Vaderlands verleden in veelvoud*, a.w., 602-621.
- Schoffer, I., Het politieke bestel van Nederland en maatschappelijke verandering, in *Vaderlands verleden in veelvoud*, a.w., 622-644.
- Schoffer, I., Weten we ze nog wel, die jaren dertig², in *De jaren dertig*, a.w., 209-227.
- Scholten, Harry, *Aspecten van het tijdschrift De Gemeenschap*, Baarn 1978.
- Scholten, H., en D. Adelaar, *Het tijdschrift De Gemeenschap*, 's-Hertogenbosch 1986.
- Scholten, L.G.W. e.a., *De confessionelen. Ontstaan en ontwikkeling van hun politieke partijen*, Utrecht 1968.
- Schouten, M., *De zaak Oss*, Amsterdam 1982.
- Slootmans, C.J.F., De West-Brabanders, in *De Nederlandse volkskarakters a.w.*, 258-277.

- Smith, M.L., *Neither resistance nor collaboration: Historians and the problem of the Nederlandse Unie*, in *History* LXXII (1987), 251-278.
- Spiertz, M.G., *Godsdienstig leven van de katholieken in de 17e eeuw*, in *AGN* VIII, Haarlem 1979, 344-357.
- Steegh, F.J., *De jaren dertig (1931-1940)*, in "*Sanctus Thomas Aquinas*". *De katholieke studentenvereniging te Amsterdam 1896-1961*, 102 en vlg.
- Sterkens, R., *Historisch overzicht van 25 jaar werking van de Vereniging van Kempische Schrijvers*, in *Taxandria* 31/32 (1959-1960), 91-105.
- Stokman, S., o.f.m., *Het verzet van de Nederlandse bisschoppen tegen nationaal-socialisme en Duitse tyrannie*, Utrecht 1945.
- Stuurman, S., *De Nederlandse staat tussen verzuiling en moderniteit*, in F. van Besouw e.a. (red.), *Balans en perspectief. Visies op de geschiedwetenschap in Nederland*, Groningen 1987, 263-283.
- Stuurman, S., *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland*, Nijmegen 1983.
- Swagemakers, O.M., *Vijftig verzen 1932-1982*, z.p. 1982.
- Teije, C.W. ten, *De opkomst van het socialisme in Breda; actie en reactie tot 1908*, Tilburg 1986.
- Thurlings, J.M.G., *De wankelende zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme*, Deventer 1978.².
- Tweede Lustrum-Jaarboek van de studenten aan de R.K.Leergangen*, Tilburg 1929.
- De Tyd*, 15-11-1935, 20-2-1936, 5-12-1936.
- Tijn, Th. van, *De sociale bewegingen van ca. 1895 tot 1914*, in *AGN* XIII, Haarlem 1978, 314-326.
- De Unie* I (1940-1941) en II (1941).
- Uytven, R. van, *Woeringen 1288-1988: Brabantse overwinning, maar Keulse triomf*, in *BMGN*, 104 (1989), 224-233.
- Vaessen, Servé, *Democratie-kritiek in de R.K.S.P. Staatkundige beginselen, corporatieve denkbeelden en het streven naar hervorming van het Nederlandse staatsbestel, 1931-1940*, in *Jaarboek KDC XVII* (1987), 86-111.
- Valk, H. de, *Het Nijmeegse Studententijdschrift "Vox Carolina" over de democratie*, in *Jaarboek KDC II* (1972), 57-88.
- Valkenier, Frank, *Balladen van Brabant*, Schiebroek 1938.
- Valkenier, Frank, *Blazoen*, Tilburg 1938.
- Valkenier, Frank, *Laus Brabanciae*, 1946.
- Valkenier, Frank, *Niet langer dan een uur*, 's-Hertogenbosch 1986.
- Valkenier, Frank, *Taferelen van de menswording onzes Heren*, Tilburg 1938.
- Van geestelijke bezinning en brandewijn* (12e lustrum BSG), Wageningen 1987.
- Velthoven, H. van, Dr.P.C. de Brouwer en de Brabantse bewustwording, in *Edele Brabant* II (1947), nr.10, 2-3.
- Velthoven, H. van, *Noord-Brabant, een gewest in opkomst*, Tilburg 1949.

- Velthoven, H. van, *Noord-Brabant in de samenwerking Nederland-België*, Nijmegen 1947.
- Velthoven, H. van, *Noord-Brabant op weg naar groei en welvaart, 1850-1920*, Tilburg 1963.
- Velthoven, H. van, *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch*, II, Amsterdam 1938.
- Ven, F.J.H.M. van der, Geschiedvorsing en cultuurbesef, in *Brabantia* XXIX (1980), 13-16.
- Ven, F.J.H.M. van der, Herinnering aan P.C. de Brouwer, in *Brabantia* XXI (1972), 146-151.
- Ven, F.J.H.M. van der, Jef de Brouwer, in *Brabantia* IX (1960), 33-38.
- Ven, F.J.H.M. van der, De sociale ontwikkeling van het Brabantse volk, in *Het Nieuwe Brabant* II, 61-127.
- Vercammen, F.A., Beeldende kunsten, in *Het Nieuwe Brabant* III, 177-238.
- Verharen-Van Erp, O., *Brabantia Nostra 1936-1941*, doctoraalscriptie U.v.Amsterdam 1976.
- Verhoeven, Cornelis, Afscheid van Brabant, in id., *Als een dief overdag*, Baarn 1980, 45-69.
- Verkade, W., 15 Jaar Gemeenebest, in *Het Gemeenebest* XV (1954-1955), 264-366.
- Viking* IV (1935-1936), nrs.5 tm 9.
- Vlemminx, Paul, *De groene Warande*, Helmond 1954.
- Vlemminx, Paul, *Den Hof der Jonkheid*, Nijmegen 1931.
- Vlemminx, Paul, *Land der Zuidwandelaars*, Tilburg 1938.
- Vlemminx, Paul, *Ontginningen*, Tilburg 1935.
- Vlemminx, Paul, *Speciosa Deserti*, Astén 1933.
- Vorst, M.T.J. van der, Godsdienstig leven buiten het protestantisme in de 18e eeuw, in *AGN* IX, Haarlem 1980, 345-360.
- Vos, L., De Dietse studentenbeweging 1919-1940, in *Acta colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945*, Gent 1982, 451-493.
- Vos, L., De nieuwe studentenbeweging. Welvaart en mentaliteit in de jaren zestig, in W.Frijhoff en M.Hiemstra (red.), *Bewogen en bewegen. De historicus in het spanningsveld tussen economie en cultuur*, Tilburg 1986, 393-397.
- Vos, L., Waarom wel een Vlaamse en niet een Brabantse beweging?, in *Driestromenland in historisch bedrijf*, a.w., 92-114.
- Vos, René, *Niet voor publicatie. De legale pers tijdens de bezetting*, Amsterdam 1988.
- Vovelle, Michel, *Mentaliteitsgeschiedenis. Essays over leef- en beeldwereld*, Nijmegen 1985.
- Vriens, J., *Inventaris van de archieven van Zwart Front, 1934-1940; Nationaal Front 1940-1941; Arnold Meijer 1905-1965; Alfred Haighton 1896-1942, 's-Hertogenbosch* 1977.
- Wesseldijk, H.J.F., Protestants kerkelijk leven, in *Het Nieuwe Brabant* III, 107-128.
- Wichers, A.J., *De oude plattelandsbeschaving. Een sociologische bewustwording van de "overherigheid"*, Assen 1965.
- Willemsen, A.W., *De Vlaamse Beweging van 1914 tot 1940*, Hasselt 1975.

- Willemsen, A.W., *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*, Utrecht 1969.
- Wils, L., *Honderd jaar Vlaamse Beweging, II, Geschiedenis van het Davidsfonds, 1914-1936*, Leuven 1985.
- Wils, L., De Grootnederlandse beweging 1914-1944. Ontstaan, wezen en gevolgen, in *Acta colloquium Belgisch-Nederlandse betrekkingen*, a.w., 415-450.
- Winock, M., *Histoire politique de la revue Esprit 1930-1950*, Parijs 1975.
- Worst, I.J.H., De laatste Loevesteiner. Liberalisme en nationalisme bij Pieter Geyl (1887-1966), in *BMGN* 99 (1984), 201-218.
- Wouters, Th.A., *Van verheffing naar begeleiding. Verandering in houding tegenover de noodlydende mens te 's-Hertogenbosch 1912-1965*, Tilburg 1968.
- Zoetmulder, S.H.A.M., Welk doel heiligde welke middelen? Veertig jaar geleden in de Brabantse perswereld, in *Brabantia XXXI* (1982), 49-58.
- Zoetmulder, S.H.A.M., Dagbladconcentratie-kamp anno 1941 in Brabant, in *Brabantia XXX* (1981), 213-221.
- Zondergeld, G.R., *De Friese Beweging in het tijdvak der beide wereldoorlogen*, Leeuwarden 1978.
- Zondergeld, G.R., *Een kleine troep vervuld van haat. Arnold Meijer en het Nationaal Front*, Houten 1986.
- Zondergeld, G.R., Separatisme und Regionalismus in den Niederlanden seit 1814, in *Staatliche Intervention und gesellschaftliche Freiheit*, a.w., 7-31.
- Zondergeld, G.R., De these van J.C.H.Blom nader bezien, in *Kleio XXV* (1984), nr.8, 1-6.

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

AGN	: Algemene Geschiedenis der Nederlanden
ANP	: Algemeen Nederlands Persbureau
ARP	: Anti-Revolutionaire Partij
BMCN	: Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden
BN	: Brabantia Nostra
CHU	: Christelijk-Historische Unie
CPN	: Communistische Partij Nederland
DNBZ	: Dagblad voor Noord-Brabant en Zeeland
DSV	: Dietsch Studenten Verbond
EB	: Edele Brabant
HBS	: Hogere Burger School
KRO	: Katholieke Radio Omroep
KU	: Katholieke Universiteit
KVP	: Katholieke Volks Partij
MBW	: Maatschappij tot Bevordering van Uitvoering van Werken
NCB	: Noordbrabantse Christelijke Boerenbond
NF	: Nationaal Front
NRC	: Nieuwe Rotterdamsche Courant
NSB	: Nationaal-Socialistische Beweging
NTC	: Nieuwe Tilburgsche Courant
NU	: Nederlandse Unie
NVB	: Nederlandse Volks Beweging
O.K. en W.	: Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen
OMO	: Ons Middelbaar Onderwijs
PNHC	: Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant
RIOD	: Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie
RKSP	: Roomsche-Katholieke Staats Partij
RSB	: Roomsche Studenten Bond
SDAP	: Sociaal-Democratische Arbeiders Partij
SGP	: Staatkundig Gereformeerde Partij
TvG	: Tijdschrift voor Geschiedenis
UKSV	: Unie van Katholieke Studenten Verenigingen
VKS	: Vereniging van Kempische Schrijvers
VNV	: Vlaams Nationaal Verbond
WA	: Weer Afdeling
WBH	: Werkgemeenschap voor Brabantse Heemkunde, of: archief van deze Werkgemeenschap, gemeentearchief Bergen op Zoom
a.w.	: aangehaald werk
coll.	: collectie

c.s.	: cum suis
dl.	: deel
d.b.	: dagelijks bestuur
d.w.z.	: dat wil zeggen
e.a.	: en anderen
evt.	: eventueel
i.c.	: in casu
jrg.	: jaargang
m.b.t.	: met betrekking tot
nr.	: nummer
o.a.	: onder anderen
o.r.v.	: onder redactie van
red.	: redactie; redacteur(s)
secr.	: secretaris
t.a.v.	: ten aanzien van
t.a.p.	: ter aangehaalde plaatse
verg.	: vergadering
w.o.	: waaronder
z.j.	: zonder jaar
z.p.	: zonder plaats

LIJST VAN AFBEELDINGEN

1. Vijfde landdag van het Brabants Studentengilde van Onze Lieve Vrouw, Oirschot 1930. Zittend van links af nr. 1: F. van der Ven; nr. 2: Vital Hasaert; nr. 5: P.C. de Brouwer; nr. 7: Toon Wijffels; nr. 10: pater C. van Sante t.o.p. 60
Particuliere collectie prof.dr. F. van der Ven, Tilburg

2. Uitstapje St. Leonardus in de Drunense Duinen. Personen achteraan v.l.n.r.: Luc van Hoek; Geert Ruygers; Bien Smulders; Mariëtte Swagemakers (Maria Dietse); Corry Smulders. Figuren in het midden en op de voorgrond: onbekend. t.o.p. 61
Part. coll. mevr. B. Wijffels-Smulders, Eindhoven

3. Luc van Hoek met de Leonardus-vlag in de Drunense Duinen. t.o.p. 61
Part. coll. mevr. B. Wijffels-Smulders, Eindhoven

4. Bidprentje dr. P.C. de Brouwer 1874-1961. t.o.p. 72
Part. coll. prof.dr. F. van der Ven, Tilburg

5. F.Siemer. t.o.p. 72
Part. coll. mevr. B. Wijffels-Smulders, Eindhoven

6. Frans van der Ven (Frank Valkenier). t.o.p. 73
Part. coll. prof.dr. F. van der Ven, Tilburg

7. Jef de Brouwer. t.o.p. 73
Part. coll. mevr. S. de Brouwer-Holla, Waalre

8. Toon Wijffels. t.o.p. 73
Part. coll. mevr. B. Wijffels-Smulders, Eindhoven

9. Geert Ruygers. t.o.p. 73
Part. coll. mevr. C. Ruygers-Smulders, Rijswij ZH

10. Omslag maandblad *Brabantia Nostra* van de hand van Luc van Hoek, met zinnebeeldige voorstelling van de negen eigenschappen waarvan de beginletters van de Latijnse namen het woord BRABANCIA vormen. t.o.p. 192
Part. coll. J. van Oudheusden, Waalwijk

11. Inzegening van de op initiatief van Brabantia Nostra gebouwde Maria-kapel nabij de Moerdijkbrug, 15 augustus 1939. t.o.p. 193
Part. coll. drs. P. Mutsaers, Tilburg

12. Impressie van een opvoering van het Willibrordus-massaspel "Het gezegende land" van Luc van Hoek in het park van kasteel Maurick te Vught, zomer 1939.

- Decor: J.Bedaux. In Tilburg werden tien voorstellingen gegeven, in Valkenswaard acht en in Vught zeven. In totaal kwamen ca. 25.000 mensen kijken. t.o.p. 216
Part. coll. Kees van Iersel, Amsterdam
13. Prof. dr. J. de Quay spreekt op een bijeenkomst van de Nederlandse Unie in Tilburg, oktober 1940, voor 1600 toehoorders. t.o.p. 217
Part. coll. drs. P.Mutsaers, Tilburg
14. Jef de Brouwer op dezelfde bijeenkomst als afb.13. t.o.p. 217
Part. coll. drs. P.Mutsaers, Tilburg
15. Groot-Kempische Cultuurdagen te Hilvarenbeek, 1954. Tijdens de Brabantse Koffietafel neemt commissaris van de koningin dr. J. de Quay een schertsoorkonde in ontvangst. Naast hem burgemeester Meuwese. t.o.p. 336
Part. coll. J.Naaijken, Hilvarenbeek
16. Dr. P.C. de Brouwer (r.) tijdens de Groot-Kempische Cultuurdagen van 1958 in gesprek met archivaris J.A.J.Becx. t.o.p. 336
Part. coll. drs. A.Aarts, Tilburg
17. Brabants Halfuur, "Uit het land van Hertog Jan". (1951) Cruys Voorbergh, Jeanne Verstraete, Frans Somers, Ben Steggerda, Leo Derijks, Jan Naaijken samensteller, Luc Lutz en Frans Evers, regisseur. t.o.p. 337
Part. coll. J.Naaijken, Hilvarenbeek
18. Viering 25-jarig bestaan Stichting Brabantia Nostra. in restaurant "Modern" te Tilburg (1961). Staand v.l.n.r.: dr. L. van Bergen, dr. M. van Helvoort, drs. P.Mutsaers (secretaris), P.Dorenbosch (penningmeester). Zittend v.l.n.r.: mgr.dr. G.Bannenbergh, premier dr. J. de Quay, C. van Beek (voorzitter), commissaris van de koningin dr. C.Kortmann. t.o.p. 360
Part. coll. drs. P.Mutsaers, Tilburg
19. De huidige Mariakapel nabij de Moerdijkbrug. t.o.p. 361
 Foto J. van Oudheusden
20. Gedenkteken in brons van Frans Verhaak voor dr. P.C. de Brouwer te Hilvarenbeek (onthuld in 1972), dat de opgang van Brabant verbeeldt. t.o.p. 361
 Foto: A.M. Vogels *Gemeentearchief Hilvarenbeek*.

HOOFDSTUK I

INLEIDING

§ 1. *Brabantia Nostra en mentaliteitsgeschiedenis*

Er zijn maar heel weinig mensen bij wie de klank van de woorden "Brabantia Nostra" nog iets vertrouwds oproept. De een denkt misschien aan een bepaald merk broodtrommels en de ander krijgt een visioen van schuimend bier. Het tijdschrift *Brabantia Nostra* ging al in 1951 ter ziele, en het is inmiddels ook al weer meer dan twee decennia geleden, dat de gelijknamige stichting voor de laatste keer in de openbaarheid trad. Overigens is deze stichting formeel nooit ontbonden en beheert zij, zoals uit mijn voorwoord mag blijken, nog steeds een bescheiden fonds. Zo op het eerste oog heeft Brabantia Nostra, vanuit de tijd van vóór zij verstijfde tot een schone slaapster, maar heel weinig sporen achtergelaten.

Welke witte plek in de geschiedschrijving van ons land bedoelt deze studie dan eigenlijk op te vullen? Anders uitgedrukt: is er wel een gat in de markt voor een beschrijving van een tot dusver wat schimmig, onder het stof geraakt produkt van een groepje gedreven Brabanders? Ik meen stellig dat het zin heeft, kennis te nemen van Brabantia Nostra, want ik zeg het prof. Van den Eerenbeemt na:

"Deze intentie (om de serie *Bydragen* voort te zetten, jvo) is sociaal van aard, nl. het streven naar een beter inzicht in ons verleden om daardoor het maatschappelijk bewustwordingsproces te versterken. Beter kennen van de eigen cultuur en dus van het verleden en scherper inzicht in de specifiek Brabantse identiteit zullen leiden tot een grotere actieve opstelling binnen de samenleving".¹

Beter leren kennen van de eigen (in dit geval Brabantse, Zuidnederlandse) cultuur en identiteit impliceert o.m.: kennisnemen van de ideeën en activiteiten van diegenen die nog maar één generatie geleden probeerden het regionale bewustzijn te versterken, en een injectie wilden toedienen aan de regionale cultuur.

Bij een andere gelegenheid dan waarop hij bovenstaande woorden sprak, wees Van den Eerenbeemt op enkele lacunes in onze kennis van

¹) H F.J.M. van den Eerenbeemt, 'Nostalgie een stimulans of een rem voor de geschiedschrijving in Noord-Brabant?', in I J.Brugmans e.a., *Plaatsbepaling van het historisch onderzoek betreffende Noord-Brabant binnen de geschiedenis der Nederlanden* (Tilburg 1982), 137.

het verleden, w.o. allerlei vormen van socio-culturele expressie en veranderingen in de mentaliteit. In deze rede pleitte hij voor meer aandacht voor de recente geschiedenis, o.a. doordat gebruik kan worden gemaakt van *oral history*. We weten maar weinig van de persoonlijke beleving in Brabant in de crisisjaren, en zelfs over de jaren vijftig en zestig hangt nog een dikke sluier betreffende onze kennis.² Mijn studie van Brabantia Nostra pretendeert niet, deze sluier geheel op te lichten, maar wel een tipje: zij wil een bijdrage leveren tot kennis van het intellectuele en mentale klimaat in de jaren rondom de Tweede Wereldoorlog in het zuiden. Tot verbreding en verdieping van onze kennis van "de waarden en waarderingen die in een gemeenschap leven", anders gezegd, van "de bevestigende en kritische ideologieën die invloed uitoefenen op haar bestaan" is meermalen opgeroepen.³

Niet alleen met betrekking tot het zuiden is de lacune in onze kennis van het intellectuele en culturele klimaat opgemerkt. Zo wees I.Schöffers enkele jaren vóór zijn Tilburgse collega's er al op, toen hij over de jaren dertig sprak, dat particulier bronnenmateriaal helaas maar al te vaak zorgeloos wordt weggegooid. Juist dit materiaal kan immers "een verrassende lichtbundel werpen op veel wat in het donker blijft": sfeer en mentaliteit van een periode spreken eruit. Met name wat de cultureel-historische aspecten betreft zijn er lege plekken. Schöffers:

"Ten aanzien van de cultuurgeschiedenis en hetgeen men als moderne versie daarvan wel eens mentaliteitsgeschiedenis wil noemen, bevinden we ons voor Nederland in de dertiger jaren wetenschappelijk gezien in een niemandsland".⁴

Om vat te krijgen op de tijdgeest zijn boeiende onderwerpen als de inhoud van radioprogramma's, het bioscoopbezoek, produkten van kunst en wetenschap, van moderne lectuur en massavermaak van groot belang, aldus Schöffers. Hij preludeerde daarmee eigenlijk op de krachtige en

²) H.F.J.M. van den Eerenbeemt, 'Naar een nieuw interactiemodel bij historisch onderzoek vanuit de basis', in *Dnestromenland in historisch bedrijf. lokaal - regionaal- interregionaal*, o.red.v. H.F.J.M. van den Eerenbeemt (Tilburg 1986), 9-23.

³) Zo: F.J.H.M. van der Ven, 'Geschiedvorsing en cultuurbesef', in *Brabantia XXIX* (1980), nr.1, 13-16, L Vos constateerde in 1986 eveneens "het ontbreken van een echte geschiedenis van het Brabantse zelfbewustzijn of van de liefde tot de regio": L Vos, 'Waarom wel een Vlaamse en niet een Brabantse beweging?', in *Dnestromenland*, 92-114.

⁴) I.Schöffers, 'Weten we ze nog wel, die jaren dertig?', in P.W. Klein en G.J. Borger (red.), *De jaren dertig. Aspecten van crisis en werkloosheid* (Amsterdam 1979), 212.

veelvuldige pleidooien van J.C.H. Blom, enkele jaren later, voor een orthodoxe benadering van aspecten van eigentijdse geschiedenis.⁵

Bestudering van de ideeën en activiteiten van Brabantia Nostra betekent: beoefening van mentaliteitsgeschiedenis. Sinds het jaar 1983, toen de nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* voltooid werd, lijkt in ons land de discussie over het belang van de beoefening van de geschiedenis van de mentaliteit op gang te zijn gekomen. In het voorwoord van deel I werd door de redactie aangegeven, dat, in tegenstelling tot de hoge vlucht van historisch-demografisch en sociaal-economisch onderzoek, het sociaal-culturele leven een nog maar weinig geëxploreerd gebied is. K. van Berkel merkte toen in *NRC-Handelsblad* op, dat men dit kan opvatten als een uitdaging: "Waarom zou niet eens cultuurgeschiedenis-in-ruime-zin het voortouw kunnen overnemen, dat de sociaal-economische geschiedenis al zo lang in handen heeft?"⁶ In hetzelfde jaar 1983 werd voor het eerst in Nederland een congres over mentaliteitsgeschiedenis gehouden; het werd georganiseerd door het Nederlands Historisch Genootschap. P. den Boer, voorzitter van de forumdiscussie, omschreef in zijn inleiding het begrip als volgt:

"Mentaliteitsgeschiedenis is een reconstructie van collectieve geestesgesteldheid van samenlevingen en sociale groeperingen die in tijd en ruimte afgebakend zijn. Belangrijke aanwijzingen verschaffen de literaire en artistieke uitdrukkingen, gedragingen, houdingen, gevoelens, wereldbeschouwingen, voorstellingen, beelden, mythes en waarden, tegenwoordig gaarne verbeeldingswereld genaamd".⁷

Alleen al uit de variëteit van de bijdragen aan het congres van 1983 bleek, welk een onmeetbaar groot terrein zich voor de ogen van de onderzoekers uitstreckte: onderwerpen als schuld en schaamte in de middeleeuwen, jerusalembedevaarten, lijdensdevotie en kruiswegverering, en katholieke toekomstverwachting ten tijde van de Republiek illustreerden het amorfe karakter van mentaliteitsgeschiedenis. De vlag dekt vele ladingen.

Dat het met mentaliteitsgeschiedenis niet anders gesteld is als met veel andere modeverschijnselen, namelijk dat zij uit Parijs zijn komen over-

⁵) Verschillende opstellingen in J.C.H. Blom, *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930-1950* (Rotterdam 1989).

⁶) *NRC-Handelsblad*, 28-10-1983.

⁷) P. den Boer, 'Mentaliteitsgeschiedenis: een begripsbepaling', in *BMGN*, jrg. 98 (1983), 329.

waaien, zou men kunnen afleiden uit recente vertalingen, zoals van het werk van Michel Vovelle,⁸ de drijvende kracht achter het onderzoek naar cultuur en mentaliteit in Frankrijk. Als een kernprobleem van mentaliteitsgeschiedenis geeft Vovelle aan: dat van de tussenschakels tussen het werkelijke leven van de mensen en het beeld dat ze zich ervan vormen. Het onderzoek naar mentaliteiten betekent uiteindelijk een wezenlijke verruiming van het hele onderzoeksveld; niet iets uitheems, maar "de natuurlijke voortzetting en het speerpunt van heel de sociale geschiedenis".⁹ Vovelle schreef o.m. over de dood, over het collectief onderbewuste en over volksreligiositeit.

Het werk van Vovelle past in een recente vernieuwingsbeweging in de (Franse) geschiedwetenschap. Het best zien we die evolutie bij historici van de *Annales*. Tot voor enkele jaren werd deze school ongetwijfeld nog gedicteerd door de structuralistische benadering van Fernand Braudel. Diens adepten brachten in hun scripties en dissertaties een grote hoeveelheid tabellen, statistieken en cijfers boven tafel, alle over sociaal-economische vraagstukken. "L'historien du futur sera programmeur ou il ne sera pas", sprak indertijd Emmanuel Le Roy Ladurie. Tellen in plaats van vertellen, zo oordeelt H. Wesseling.¹⁰ Het vocabulaire van elke modern-historicus werd met een nieuw woord uitgebreid: cliometrie. Ook in Nederland belandde Kleio in de computer, o.m. onder invloed van de dissertatie van C. Bertels. Dit evangelie was op zich weer een reactie op een traditionele vorm van geschiedbeoefening die voorrang aan het politieke boven het sociaal-economische had gegeven. Onder jonge historici ontstond echter ongenoegen over al dat tellen en rekenen. Het verhaal kwam weer meer in trek. "De verteller mag weer uit de zandbak", schreef H.W. von der Dunk in 1982.¹¹ De belangstelling voor de sociaal-economische geschiedenis nam af, die voor de cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis trok aan. Deze omslag van een soort historisch-materialistische opvatting, waarin de economische verhoudingen de geschiedenis bepalen, naar mentaliteitsgeschiedenis, naar de 'bovenkamer' van het bouwwerk der historie, is bij veel *Annales*-historici, Le Roy Ladurie en Duby voorop, duidelijk te merken, en leverde imposante resultaten

⁸) Michel Vovelle, *Mentaliteitsgeschiedenis. Essays over leef- en beeldwereld* (Nijmegen 1985); zie ook W. Fryhoff, 'The French Connection. Mentaliteitsgeschiedenis als cultuurstryd', in M. Damen e.a., *Geschiedenis, psychologie, mentaliteit* (Amsterdam 1982), 21-44.

⁹) Vovelle, a.w., 31-32.

¹⁰) *NRC-Handelsblad*, 10-4-1987

¹¹) *De Volkskrant* 16-10-1982.

op. Dat problemen van mentaliteit echter ook zeer gedegen vanuit de factor 'economie' aan te pakken zijn, spreekt vanzelf en is onlangs nog gedemonstreerd door Th. Engelen, die de vruchtbaarheidsdaling in de provincie Limburg tussen 1850 en 1960 benaderde met behulp van een historisch-demografische aanpak.¹²

In deze dissertatie wil ik bekijken welke bijdrage Brabantia Nostra en haar denkgood levert aan het uitgestrekte arbeidsterrein van de mentaliteitsgeschiedenis. Brabantia Nostra was ongetwijfeld exponent van een bestaand ideeëncomplex. Als geletterden met hart voor hun gewest wilden de woordvoerders van Brabantia Nostra de cultuur aan een groter publiek doorgeven. Zij konden de rol vervullen van 'culturele tussenpersonen' (een term van Vovelle). De vraag zal zijn, of de regionalistische denkbeelden inderdaad door het grotere publiek gekoesterd werden, en in welke mate Brabantia Nostra aan die ideeën vorm en uitdrukking heeft kunnen geven.

Waar Brabantia Nostra bewust heeft meegewerkt aan de creatie van een scala van beelden, mythen en voorstellingen omtrent het Brabantse verleden, de Brabantse identiteit en de toekomstverwachting van het gewest, lijkt mij deze studie van belang als bijdrage aan de mentaliteitsgeschiedenis. Het in kaart brengen van die beelden, mythen en voorstellingen, alsmede de eruit voortvloeiende activiteiten, vormt het hoofddoel van mijn studie. Het is daarbij de vraag, of de 'Brabantse' mentaliteit op grond van één beweging te treffen zal zijn. Opiniepeilingen werden er in het vooroorlogse Nederland immers niet gehouden. Of kennis van Brabantia Nostra uitspraken toelaat over méér dan 'een' dampkring van zuidelijke cultureel-literaire activiteit, zal in de loop van deze studie aangetoond moeten worden.

§ 2. *Regionalisme: vormen, varianten en visies*

a. begripsomschrijving en actualiteit

In 1949 was in het blad *Edele Brabant*, een van de loten aan de stam van Brabantia Nostra, de volgende uitspraak over regionalisme te lezen:

"Niemand zal kunnen ontkennen dat de positie van de zogenaamde buitengewesten van ons land in sociaal, economisch en cultureel opzicht in de laatste vijftig jaar sterk gewijzigd is. De mythe, als zou

¹²⁾ Th.L.M.Engelen, *Fertiliteit, arbeid, mentaliteit. De vruchtbaarheidsdaling in Nederlands-Limburg 1850-1960* (Nijmegen 1987).

Nederland vereenzelvigd kunnen worden met Holland is in ieder geval radicaal door de ontwikkelingen gelogenstraft. Die ontwikkeling vormt een boeiend hoofdstuk van onze geschiedenis, vol van pionierswerk in de buitengewesten, dat zich ten doel stelde de ten achter gestelde of ten achter gebleven regionale gemeenschappen tot zelfbewustheid en evenwaardigheid op te voeren.[...] Heel dat pionierswerk, dat ijveren voor het eigen gewest, is al te veel miskend als provinciaal chauvinisme, sectarisme en wat al niet, terwijl de feiten uitwijzen dat de regionalistische bewegingen juist vooral streven naar een harmonische samenwerking tussen de verschillende delen van Nederland. [...]

Alles bijeen een kentering ten goede en een groeiende waardering, die alleen maar tot verheugenis kan stemmen.”¹³

Daargelaten of de optimistische toon van bovenstaand commentaar destijds geheel gerechtvaardigd was, geven de gebezigde termen een goede kijk op de doelstellingen van regionalistisch-gezinde groepen in Nederland. Het ging bij dit streven immers altijd om het verzet van personen en groepen uit diverse landsdelen tegen een vermeende 'nivellering' in een groter staatsverband. Men wilde niet dat de eigen aard van het gewest geheel zou oplossen in de smeltkroes van het grote geheel. Men wilde geen confectie-Nederlanders worden. Het was altijd een protest vanuit de periferie, vanuit bepaalde randgewesten, tegen al of niet reële machtsaanspraken vanuit het regeringscentrum. Steeds was een sterk gevoelde emancipatiedrang een hoofdmotief. Geestelijken, kunstenaars, onderwijsmensen, intellectuelen en journalisten waren de belangrijkste woordvoerders. En niet zelden werd het regionalisme door critici afgedaan als benepen chauvinisme, of aan de kaak gesteld als gevaarlijk sectarisme.

In dit boek wordt een belangrijke representant van dit regionalisme in Nederland behandeld, namelijk Brabantia Nostra. Evenals de Friese Beweging gaf Brabantia Nostra in de jaren rondom de Tweede Wereldoorlog immers bij uitstek gestalte aan het gewestelijk streven. Een tijdlang wist deze beweging duizenden Brabanders warm te krijgen voor de leus: "Edele Brabant, were di!" - al was dit feit nog geen directe indicatie voor haar werkelijke inbreng in de maatschappij. Zij stelde zich teweer tegen allerlei nivellerende invloeden uit het liberale, materialistische "Holland", alsof Brabant - net als in de generaliteitsperiode - nog steeds direct vanuit Den Haag werd bestuurd. Verbeten zocht zij in het verleden van het ooit zo trotse hertogdom naar bewijzen van "fierheid"

¹³⁾ *Edele Brabant* III, nr. 15 (febr. 1949), 2.

en "schoonheid". Op bittere wijze droeg zij voorbeelden aan van hoe eeuwenlang het geloofsleven van de voorouders was gekortwiekt.

Het regionalisme, opgevat als bewustwordings- en zelfversterkingsbeweging van regionale gemeenschappen, is niet alleen een puur historisch fenomeen. Het is ook geen exclusief Nederlands verschijnsel. Enkele voorbeelden kunnen dat verduidelijken. De krantelezer stuit in 1989 – naar het lijkt steeds vaker – op demonstraties en acties die voortkomen uit centrifugale krachten in landen als Joegoslavië en de Sovjet-Unie. Met name in laatstgenoemd land heeft het er momenteel de schijn van, dat de tientallen verschillende volkeren – de inwoners van de Baltische sovjetrepublieken en van Transkaukasië voorop – niet langer alleen culturele autonomie eisen, maar zich willen onttrekken aan de knellende banden van het kunstmatig gevormde imperium, dat door Lenin (die weliswaar sprak over het tsarenrijk) ooit treffend "de gevangenis van volkeren" is genoemd.

Ook in de Verenigde Staten, waar buiten de 'native Americans' (Indianen) geen enkele etnische groep historische rechten kan claimen op een afgescheiden territorium, kan men niettemin uiteenlopende verschijningsvormen van het regionalistisch streven ontwaren. Zo is 'regionalism' een term waarmee een bepaalde groep kunstenaars wordt aangeduid. Schilders als Grant Wood lieten zich – bijvoorbeeld in diens beroemde, cerebrale "American Gothic" uit 1930 – inspireren door het geïdealiseerde, pastorale, nog niet door de moderne cultuur aangetaste plattelandleven van de Midwest. Wood werd door zijn critici onder meer beticht van 'parochialism', 'antimodernism' en 'midwestern chauvinism':¹⁴ een merkwaardige parallel met bepaalde commentaren aan het adres van Brabantia Nostra.

Steeds minder vaak wordt door beoefenaren van 'American Studies' de metafoor van de 'melting pot' gehanteerd om het karakter van de Verenigde Staten aan te duiden. Aangezien gebleken is dat afstammelingen van immigranten nog generaties lang sterke waarde blijven hechten aan sociaal contact met Amerikanen van dezelfde komaf, spreekt men nu liever van Amerika als een 'mozaïek van culturen'. Veel Amerikanen willen niet opgaan in een kleurloos grijs. Er is bij bepaalde minderheden, zelfs binnen de WASP-categorie, de blanke protestantse Amerikanen van Angelsaksische oorsprong, een toenemende interesse in de eigen voorou-

¹⁴) W M.Corn, *Grant Wood. The regionalist vision* (New Haven/London 1983).

ders of in het land van herkomst. Los van deze fenomenen trachtte begin jaren tachtig de journalist Joel Garreau aan te tonen, hoe Noord-Amerika meer en meer verdeeld leek te raken in rivaliserende regionale machtsblokken; de titel van zijn opzienbarende publikatie sprak voor zich: *The nine nations of North America*.¹⁵

Voor het regionalisme geldt hetzelfde als voor het ontwakende nationalisme van de negentiende eeuw. Dat kwam ook op als tegenwicht tegen kosmopolitisme en benadrukte het bijzondere, het unieke, het afwijkende in ieder volk. In navolging van Johann Gottfried Herder werd de volkstaal ontdekt als centraal element in de cultuur van een volk. Onder Vlamingen, Tsjechen en zoveel andere volkeren stonden dichters en geleerden op om de volkstaal, die soms bijna tot folklore was gedegradeerd, nieuw leven in te blazen. Het minderwaardigheidscomplex van onderdrukte volkeren werd nu overgecompenseerd door een sterke nadruk op de ziel of de zending van een bepaald volk.¹⁶ Wie naar een recente variant wil zoeken op dit thema, hoeft maar te kijken naar nationale reacties op het Europese integratieproces en met name naar de plannen om in 1992 de binnengrenzen van de Europese Gemeenschap te openen. Toen eind 1989 de Nederlandse onderwijsminister J. Ritzen de gedachte opperde, dat Engels geschikt zou zijn als voertaal op de universiteiten in ons land, was heftige kritiek zijn deel. Het Nederlands zou degraderen tot een taal voor de niet-gestudeerden. Bij velen in de EG-lidstaten leeft de vrees voor verlies van de eigen identiteit. Een soortgelijke uitgesproken angst voor verlies van de eigen cultuur werd overigens al in de jaren vijftig verwoord; maar toen vormde het voortschrijdende proces van amerikanisering van West-Europa de aanleiding; als afweermiddel werd toen juist naar een nauwere Europese samenwerking gezocht!

Van den Eerenbeemt wees er enkele jaren geleden op, dat er in Europa (met name bij Basken, Friezen en Bretons) een "etnisch reveil" te constateren viel, juist in een tijd van snelle internationalisering:

"Zelfidentificatie is een kenmerk van de Westerse etnische ervaring. Het etnisch regionalisme, dat pleit voor cultureel pluriformisme, is als een vorm van verzet te zien tegen de overmacht van de gelijkgeschakelende, bureaucratische centrale overheid en tegen de uniformerende uitwerking van de media, met name de t.v.".¹⁷

¹⁵) Joel Garreau, *The nine nations of North America* (New York 1981).

¹⁶) Hans Kohn, *Nationalism: its meaning and history* (London/Toronto/Melbourne 1965), 30 en vlg.

¹⁷) H.F.J.M. van den Eerenbeemt, 'Naar een nieuw interactiemodel', *t.a.p.*, 9-23.

Dichter bij huis ligt de herinnering aan het protest dat nog maar enkele jaren geleden (rond 1980) in de provincie Noord-Brabant de kop opstak tegen regeringsplannen voor provinciale herindeling. Bij invoering zou Brabant immers in drieën worden gedeeld. Het duurde toen niet lang of er werd een "Commissie (later: Stuurgroep) Brabant Eén" gevormd, onder doelbewuste leiding van rijksarchivaris L. Pirenne. Een moment leek het, of op diens wekroep "Noord-Brabant let op uw saeck" de oude geest van Brabantia Nostra herrees, maar de onderhavige plannen verdwenen van tafel en daarmee achtte de stuurgroep haar taak beëindigd.

b. Regionalisme in Nederland en Vlaanderen

Spanning tussen het aloude gewestelijke particularisme enerzijds en de centralistisch-bureaucratische staat anderzijds bestaat al vanaf het begin van het Koninkrijk der Nederlanden. In 1814 werd immers, voortbouwend op de hervormingen uit de Bataafse en Napoleontische tijd, een grondwet aanvaard die een - weliswaar gedecentraliseerde - eenheidsstaat creëerde waarin het zwaartepunt van bestuur bij het centrale gezag lag. Het najagen van het eigenbelang door elk van de oude gewesten in de Republiek werd als een der oorzaken van verzwakking en uiteindelijk van de roemloze ondergang van diezelfde Republiek in 1795 aangemerkt. Koning Willem I liet er in zijn ambtsuitoefening geen twijfel over bestaan, dat hij voorstander was van een sterk centralistische politiek, en het duurde tot 1848 vooraleer Thorbecke's grondwetswijziging de mogelijkheid schiep van een uitbreiding van de competenties van provincies en gemeenten.¹⁸ Met de invoering van de Gemeentewet en de Provinciewet, enkele jaren later, werd toen een acceptabel bestuurlijk evenwicht gevonden.

Hoewel in de loop van de negentiende en twintigste eeuw de tendens naar de eenheidsstaat onmiskenbaar was, waren de weerstanden ertegen sterk, want ze wortelden in een lange anticentralistische traditie, die zelfs terugging tot ver voor de tijd van de Republiek. Nog tot diep in de negentiende eeuw was Nederland te karakteriseren (zoals Knippenberg en De Pater doen) als "een archipel van gebieden en samenlevingen". Natievorming bleef bij staatsvorming ten achter. "Mensen met een bovenregionale oriëntatie en de grootste verbondenheid met het vaderland waren

¹⁸) Voor een beschrijving van de vele facetten (politieke, economische, infrastructurele en culturele) van het proces van nationale eenwording zie H. Knippenberg en B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (Nijmegen 1988).

protestanten die tot de gevestigde burgerij behoorden in de steden van Holland". De rest van de bevolking (het sterkst katholieken van de lagere standen op het platteland in excentrisch gelegen gebieden) voelde zich hoofdzakelijk inwoner van een stad of streek, en nauwelijks Nederlander.¹⁹

In de vorige eeuw ging dit laatste wellicht het sterkst op voor de inwoners van de kunstmatig gevormde provincie *Limburg*. Hier bestond nauwelijks historische of culturele binding met het dominerende Holland. Hele stukken van oostelijk Zuid-Limburg spraken een Duits dialect, en bij de elite en het gouvernement was Frans de voertaal. Er waren verschillende pogingen Limburg uit het staatsverband los te scheuren. Het Limburgs separatisme was vooral een zaak van de op de Franse cultuur georiënteerde adel en de pachters die daarvan afhankelijk waren; bron van bezwaar tegen de hollandocratie was het gevoel dat de agrarische provincies zoals Limburg onevenredig zwaar belast werden. Pas aan het eind van de negentiende eeuw maakten de economische opgang van het gewest alsmede de katholieke emancipatie een eind aan de ergste gevoelens van achterstelling; betere infrastructurele verbindingen met het noorden, katholieke zuilvorming en de invloed van moderne massamedia droegen sterk bij tot de ingroei van Limburgers in de Nederlandse samenleving. Het was van belang, dat de eerste katholieke minister-president van Nederland, jhr. Ch. Ruys de Beerenbrouck, uit Limburg afkomstig was. Toch staken in de twintigste eeuw nog af en toe symptomen van het oude separatisme en het wantrouwen tegen het verre Den Haag de kop op. In 1918 was er een campagne voor aansluiting bij België; zij ondervond echter weinig sympathie van het gros van de Limburgers. Bij de Provinciale Staten-verkiezingen van 1935 haalde de NSB in Limburg 11,7 % van de stemmen, tegen 7,9 % landelijk; in Kerkrade stemde zelfs één op de vier kiezers op de partij van Mussert. Vellenga²⁰ verklaart dit - kortstondige - succes onder meer uit de nog altijd bestaande gevoelens van vreemd-te-staan tegenover Nederland. Het ging om proteststemmen tegen de almacht van de R.K.Staatspartij. Bij de verkiezingen van '33

¹⁹⁾ Knippenberg/De Pater, *a.w.*, 17-41.

²⁰⁾ S.Y.A.Vellenga, *Katholiek Zuid-Limburg en het fascisme. Een onderzoek naar het kiesgedrag van de Limburger in de jaren dertig* (Assen 1975).

had trouwens de "Limburgse Federatie" al veel stemmen van ontevreden kiezers op het platteland afgesnoept van de Staatspartij.²¹

De vraag waarom het niet tot een "Limburgse Beweging" is gekomen, vergelijkbaar met de Friese of de Vlaamse Beweging of met Brabantia Nostra, is bij gebrek aan literatuur moeilijk te beantwoorden; ik wil er dan ook niet over speculeren. In *Friesland* ontstond in de negentiende eeuw, als typisch produkt van de Romantiek, een beweging voor cultureel zelfbewustzijn. Het voornaamste strijdpunt was het behoud van de Friese taal. Was het 19e eeuwse "Selskip foar Fryske Tael- en Skriftekennisse" nog als "liberaal" te bestempelen, het in 1908 gevormde "Kristlik Selskip foar Fryske Tael en Skriftekennisse" was uitgesproken nationalistisch en calvinistisch georiënteerd. Men dacht niet of nauwelijks aan afsplitsing van de provincie uit het Nederlands staatsverband, des te meer echter aan activering van het Fries, met name in ambt en rechtspraak. Abraham Kuypers streven naar "soevereiniteit in eigen kring" inspireerde de leider van het Kristlik Selskip, Sipke Huismans, tot ontwikkeling van een soort taal-ideologie. De bijbel werd dan ook in het Fries vertaald. In de jaren dertig formuleerde de "Jong-Fries" Eeltsje Folkertsma, die de leiding van de beweging had overgenomen, in een radicale brochure *Selsbistjûr for Fryslân* eisen van zelfbestuur en decentralisatie. De meeste Friezen bleven echter onverschillig. Folkertsma, tegen wie in Anti-Revolutionaire kringen en in de Gereformeerde kerken luide kritiek klonk (bracht hij niet de door God gewilde binding met Nederland in gevaar?), vond politiek onderdak bij de linkse splinterpartij CDU. Na campagnes, petitïes en demonstraties werd in 1937 het eerste grote succes binnengehaald. Bij wet werd toen facultatief onderwijs in de eigen taal voor alle regio's mogelijk gemaakt. Vervolgens kwamen er leerstoelen voor het Fries aan diverse universiteiten; een belangrijke stap was ook de oprichting van de "Fryske Akademy" in 1938.²²

Hoewel de geschiedenis van de *Vlaamse Beweging* zich strikt genomen buiten de grenzen van Nederland afspeelt, heeft het zin haar in deze inleiding over regionalisme te betrekken. Met name omdat velen in Brabant sympathie koesterden voor de strijd van de directe zuiderburen.

²¹) G.R.Zondergeld, 'Separatismus und Regionalismus in den Niederlanden seit 1814', in J.P.Nautz en J.F.E.Blasing (uitg.), *Staatliche Intervention und gesellschaftliche Freiheit* (Münchener 1987), 7-15.

²²) Zondergeld, *a.w.*, 17-21; zie voor de Friese Beweging ook: Sj. van der Schaaf, *Skiednis fan de Fryske Buiging* (Leeuwarden 1977) en G.R.Zondergeld, *De Friese Beweging in het tydvak der beide wereldoorlogen* (Leeuwarden 1978).

Knuvelder schreef bijvoorbeeld: "Wij waren er ons van bewust dat de Vlamingen het spits afbeten in de strijd tegen verfransing van de gebieden waarop vanouds de Nederlandse cultuur inheems was, zodat ons respect en bewondering paste voor degenen die doelbewust nationale waarden wilden handhaven".²³ Over de Vlaamse Beweging in de periode van het interbellum staat verhoudingsgewijs veel literatuur ter beschikking.²⁴ Het is feitelijk onjuist, de Vlaamse emancipatiestrijd het etiket 'regionalistisch' op te plakken, aangezien in dit geval de doelgroep bestond uit meer dan de helft van de bevolking van België. Maar zij was wel degelijk een verzet tegen bevoogding vanuit de verfranste hoofdstad, een protest tegen de dreigende nivellering en een roep om ontplooiingsmogelijkheden voor een bedreigde cultuur. Daarom kunnen de andere regionale bewegingen zich wel degelijk spiegelen aan de flaminganten. De Vlaamse Beweging was meer dan een taalbeweging; het ging erom, in Vlaanderen een zelfstandig cultureel, wetenschappelijk en economisch leven uit te bouwen. De Beweging viel uiteen in minimalisten, die hun doel zochten te bereiken binnen het kader van de bestaande partijen, en maximalisten die de realiteit van de Belgische staat niet op voorhand wensten te aanvaarden. Toch was voor alle flaminganten één hoofddoel essentieel, namelijk dat de nederlandstaligen in België noch in hun dagelijks leven, noch in hun loopbaan hinder zouden ondervinden van het feit dat zij geen vloeiend Frans spraken. Een belangrijke wens was de vernederlandsing van de universiteit van Gent. Zowel de economische vooruitgang van Vlaanderen als de invoering van algemeen kiesrecht en leerplicht stimuleerden begin twintigste eeuw het Vlaamse nationalisme.

Veel Vlaamse oud-frontsoldaten hielden aan hun loopgraventijd niet alleen de herinnering over aan alle doorstane ontberingen maar ook wrok over de manier waarop zij door Franstalige officieren waren gecommandeerd. Uit deze frustraties kwam in 1919 "Het Vlaamsche Front" voort, goed voor 6 % van de stemmen in Vlaanderen. Het Front volgde een on-

²³) G.Knuvelder, *Onachterhaalbre tijd* (Den Bosch z.j. (1974)), 91.

²⁴) o.m. H.Elias, *25 jaar Vlaamse Beweging*, dl.I tm IV, 1914-1939 (Antwerpen 1969-1972); A.W.Willemsen, *Het Vlaamsnationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940* (Utrecht 1969); A.W.Willemsen, *De Vlaamse Beweging van 1914 tot 1940* (*Twintig Eeuwen Vlaanderen* dl.V) (Hasselt 1975); L.Wils, *Honderd jaar Vlaamse Beweging, II, De geschiedenis van het Davidsfonds, 1914-1936* (Leuven 1985). Voor de hiernavolgende schets is vooral gebruik gemaakt van E.H.Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België, deel 2 1914-1980* (Amsterdam/Brussel 1986), 99-115, en H.Gaus, 'Het cultureel-maatschappelijk leven in België 1918-1940', in *AGN XIV* (Haarlem 1979), 256-284.

vaste, linksachtige koers. In 1931 maakte een van zijn voormalige leiders, de gecompliceerde, dandy-achtige Mussolini-vereerder Joris van Severen zich van het Front los om het "Verdinaso" (Verbond van Dietse Nationaal-Solidaristen) op te richten. Het fascistische Verdinaso had in België maar weinig aanhang en in Nederland nog veel minder. Een tijdlang wist Van Severen hier evenwel enige indruk te maken op katholieke studenten, onder wie Brabantia Nostra-leden P. Mutsaers en Paul Vlemminx. Het Front transformeerde zich na Van Severens vertrek tot "Vlaams Nationaal Verbond" (VNV) en nam in zijn nieuwe programma enkele rechtse politieke denkbeelden op zoals het leidersbeginsel, en de hiërarchische en corporatieve opbouw van de maatschappij. Hoewel gematigden in het VNV wel inzagen, dat politieke vereniging van Vlaanderen met Nederland een onhaalbare doelstelling was, kwam dit punt wel in het programma voor. Er waren ook VNV-leden die opteerden voor België als bondsstaat. Ondanks alle verwarring omtrent de koers had het VNV enig succes bij het electoraat. In 1936 kreeg het zestien, in 1939 zeventien zetels in het parlement. Het was echter nog altijd slechts ongeveer één op de acht Vlamingen die VNV stemde.

Intussen werd uitvoering gegeven aan het programma van de gematigde flaminganten. Vooral rond 1930 bevond het proces van wetgeving zich in een soort stroomversnelling. Onder meer kwam er toen een wet op taalverhoudingen in het leger en werden Vlaamse activisten (die al vanaf 1919 in de gevangenis zaten) op vrije voeten gesteld. Belangrijk was een wet die in 1930 de Gentse universiteit geheel Nederlandstalig maakte. Voorts werd het gebruik van het Nederlands in het bestuur geregeld, en op de lagere en middelbare scholen.

c. Visies en vergelijkingen

In zijn dissertatie over de Friese Beweging heeft G. Zondergeld een voorlopige, schetsmatige vergelijking getrokken tussen deze beweging en de Vlaamse. De overeenkomsten: beide waren allereerst taalbewegingen, streefden naar behoud van de onderdrukte volkstaal; beide waren onderdeel van de brede cultuurstroom van de Romantiek, die stimuleerde, dat verscheidene taalkundige minderheden in Europa (zoals Noren of IJslanders) successen boekten; van beide bewegingen kwam een gedeelte in fascistisch vaarwater terecht en collaboreerde na mei 1940 met de bezetter. De verschillen: Vlamingen wisten autonomie te bereiken, waar de Friezen stuitten op de stabiliteit van de Nederlandse staat; in een krachtmeting met de overige bewoners van het land bleven de Friezen in

tegenstelling tot de Vlamingen getalsmatig ver ten achter; veel eerder en veel radicaler dan de Friese stelde de Vlaamse Beweging politieke eisen; Vlamingen genoten steun vanuit het Nederlandse achterland, ook doordat zij deel uitmaakten van het grotere Nederlandse taalgebied; vanaf 1919 waren Vlaamse activisten in het parlement vertegenwoordigd, terwijl in Friesland geen nationalistische partij ook maar aan de verkiezingen deelnam.²⁵

Sj. van der Schaaf wijst op het feit, dat de Friese én de Vlaamse bewegingen beide voortkwamen uit een toestand waarbij de maatschappelijke bovenlaag zich bediende van een andere taal dan het volk. Een aanpassing aan het taalgebruik van het volk werd door die bovenlaag gevoeld als een stap terug. Hij wijst bovendien op vergelijkbare aberraties in fascistische richting. Als verschillen merkt hij aan: het feit dat België tweemaal en Nederland slechts éénmaal bezet is geweest; de historische band tussen de Friezen en de andere Nederlanders; en de als hypothese gestelde Duits-gerichtheid van de Vlamingen tegenover de Engelsgerichtheid van de Friezen.²⁶

Zelf zou ik nog aan de vergelijking willen toevoegen: in de strijd om behoud van de eigen taal behaalden beide bewegingen belangrijke overwinningen in de vorm van eigentalige onderwijsvoorzieningen; beide droegen een duidelijk emancipatoir karakter; beide waren onderling verdeeld in diverse groeperingen en uitten zich via een veelheid aan periodieken.

Deze studie streeft in de eerste plaats een historische karakterisering van Brabantia Nostra. Het spreekt vanzelf dat zij mede ten doel heeft, vanuit deze optiek concrete stof aan te dragen voor de gedachtenvorming over regionalisme en dus ook de bestaande vergelijkingen met nieuwe dimensies te verrijken. Wel deel ik Zondergelds mening, dat een grondige en diepgaande vergelijking tussen alle genoemde bewegingen een aparte studie zou vereisen.²⁷ Die zou overigens rekening moeten houden met verscheidene hier niet-geschetste bewegingen zoals die van Basken, Bretons, Catalanen of Corsicanen. Het is in de Nederlandse geschiedwetenschap (laat staan in de politicologie of sociologie) met het verschijnsel van het regionalisme anders gesteld dan met de verzuiling, over welk onderwerp de discussie tussen vakbroeders de afmetingen aan lijkt te nemen

²⁵) Zondergeld, *Friese Beweging*, 9-10.

²⁶) Sj. Van der Schaaf, 'De Friese Beweging in de bezettingstijd', in G. Abma, Y. Kuiper en J. Rypkema (red.), *Tussen goed en fout. Nieuwe gezichtspunten in de geschiedschrijving 1940-1945* (Franeker 1986), 93-105.

²⁷) Zondergeld, *Friese Beweging*, a.w., 9.

van een 'never ending story'. Tot op heden was er niet veel belangstelling voor regionalisme; nog maar weinig dissertaties zagen het licht en het begin van theorievorming is in de wetenschappelijke tijdschriften nog niet in de maak. Het enige samenvattende artikel over regionalisme in Nederland, dat van Zondergeld,²⁸ is beschrijvend van aard en vertoont de handicap van gebrek aan voldoende empirische gegevens over Limburg en Brabant, terwijl Groningen en de andere gewesten slechts worden aange-
tikt. Zondergeld waagt zich in dit artikel bovendien in het geheel niet meer aan de vergelijking met Vlaanderen.

Alleen L.Vos, expert over de Vlaamse Beweging, heeft zich tot dusver aan een vergelijking tussen Brabant en Vlaanderen gewaagd. Hij noemt een aantal verschilpunten: in Brabant was geen taaldiscriminatie zoals in Vlaanderen; de nationale reflex van de Brabanders was altijd een Nederlandse (evt. groot-Nederlandse); de Vlaamse beweging was altijd een factor in de politiek terwijl de Brabantse bewogenheid als politieke factor nauwelijks heeft meegespeeld; in België kon een katholiek getinte Vlaamsgezindheid ontstaan, maar in Nederland was primair een katholieke emancipatie in landelijk verband te regelen en hieraan werden de Brabantse en Limburgse belangen ondergeschikt gemaakt; in Brabant was de midden-Nederland-gedachte geen gemeengoed, want het was een utopische blauwdruk zonder band met de realiteit.²⁹

Met inachtneming van de nodige restricties lijkt me aan het eind van mijn studie over Brabantia Nostra een voorlopige vergelijking met bovengeschetste regionale bewegingen zinvol, en wel op de volgende punten:

1. is er een gemeenschappelijke ideologische oorsprong?
2. zijn aard en zwaarte van de – al of niet vermeende – 'vreemde onderdrukking' vergelijkbaar?
3. van welke aard en omvang is de aanhang in de bevolking, alsmede de weerklank in kranten en tijdschriften?
4. wat zijn speerpunten in de actievoering: op welke concrete doelen richt men zijn activiteit?
5. welke methoden van actievoering hanteert men, inclusief de zelfgekweekte 'folklore' (in de vorm van liederen, bijeenkomsten, kunstzinnige omlijsting, gekozen symbolen)?
6. hoe is de houding van de regionale autoriteiten, alsmede die van de kerkelijke hiërarchie?
7. op welke successen kan men in de bestudeerde periode bogen?

²⁸) Zondergeld, 'Separatismus und Regionalismus', *t.a.p.*, 7-30.

²⁹) L.Vos, 'Waarom wel een Vlaamse en niet een Brabantse beweging?', *t.a.p.*

Het spreekt vanzelf dat, ook na kennisname van de lotgevallen van Brabantia Nostra, hooguit een voorlopige, want ongelijksoortige vergelijking mogelijk is, die voor wat mijn onderzoek betreft alleen aan de Brabantia Nostra-kant steunt op primaire bronnen.

Eerst wil ik de kaders aangeven die deze lotgevallen omlijsten, namelijk de stand van zaken m.b.t. Noord-Brabant en die m.b.t. het katholieke volksdeel in het interbellum.

§ 3. *Noord-Brabant, jaren dertig*

Brabantia Nostra is ontstaan als resultante van twee ontwikkelingen, welke in deze en de volgende paragraaf zullen worden beschreven. Ik doel allereerst op het proces van de emancipatie van de Nederlandse katholieken waarvoor de opbouw van een eigen 'zuil' noodzakelijk werd geacht. Hierover meer in de vierde paragraaf. Daarnaast waren er de grote veranderingen op sociaal-economisch en cultureel terrein die zich vanaf 1890 en meer in het bijzonder vanaf de Eerste Wereldoorlog in de provincie Noord-Brabant voltrokken. In enkele decennia tijds onderging het oude landbouwgewest een metamorfose die van Brabant een van de belangrijkste industrieprovincies van Nederland maakte. Het besef dat het eigen karakter van het gewest ten offer zou kunnen vallen aan dit - weliswaar onvermijdelijke - proces van opstuwning in de maalstroom van de moderne kapitalistische economie maakte een sluimerend regionaal bewustzijn wakker, waarvan Brabantia Nostra de dragende beweging werd.

a. De aard van Brabant en de Brabanders

In het verleden zijn er diverse pogingen ondernomen, om het wezen van Brabant en de Brabanders in een handzame formulering te vangen. Zij varieerden van quasi-wetenschappelijke doorlichtingen van de Brabantse volksaard tot populair-anecdotische kout over het 'Brabants-eigene'. Ook in hedendaagse beschouwingen over het cultuurbeleid van de provincie duikt het begrip 'Brabants-eigene' soms wel eens op.

Wie vervolgens probeert, uit deze onderling nogal uiteenlopende beschouwingen een heldere, samenvattende conclusie te trekken, over wat nu werkelijk kenmerkend is voor Brabant en zijn bewoners, begeeft zich op glad ijs. Berust immers niet een behoorlijk gedeelte van de bestaande beeldvorming op vooroordelen? Hoe speculatief zijn veel inzichten en doorlichtingen van de volksaard in het verleden niet gebleken? Kwamen zij niet teveel voort uit vrees voor erosie van de plattelandssamenleving,

zodat wezenstrekken van regionale groepen te sterk benadrukt werden en er dus een vertekend beeld ontstond?

Toch ontkomt een studie over Brabantia Nostra er niet aan, enkele wezenstrekken van land en volk van Brabant, zoals die in beschouwingen naar voren zijn gehaald, weer te geven. Zij zouden immers door Brabantia Nostra tot studie-object worden gemaakt en gecultiveerd worden. Een van de opvallendste bijdragen was afkomstig van de voorman van de beweging, dr. P.C. de Brouwer. Hij stelde, dat de 'Brabantse ziel' werd gekenmerkt door een intuïtieve inslag. In hoofdstuk III, par.3 kom ik hierop terug.

Het treft, dat er juist in de periode van het interbellum een groeiende wetenschappelijke belangstelling bestond voor begrippen als volksaard en volkscultuur. Veel populaire en wetenschappelijke studies met betrekking tot de natuurlijke omgeving en de psyche van bepaalde regionale groepen zagen het licht. Tot de meest serieuze werken behoorde het standaardwerk *De Nederlandse Volkskarakters*, in 1938 uitgegeven onder redactie van P.J.Meertens en Anne de Vries. In de meeste bijdragen in dit boek werden volkskarakters beschreven en verklaard vanuit hun worteling in een bepaalde natuurlijke omgeving of vanuit hun strijd tegen het water.

Het is voor ieder die de provincie Noord-Brabant ook maar oppervlakkig kent volstrekt duidelijk, dat er binnen de provinciegrenzen grote verschillen bestaan in landschap en aard. Belangrijk is vooral het onderscheid tussen westelijk en oostelijk Noord-Brabant. In de zojuist genoemde studie van Meertens en De Vries zijn aan elk der beide delen dan ook aparte bijdragen gewijd. De West-Brabanders worden er getypeerd door C.Slootmans, stadsarchivaris van Bergen op Zoom. Hoe onderling verscheiden ook, vormden de West-Brabanders volgens Slootmans een ander slag volk dan de bewoners van de oostelijke helft van de provincie. Met name de bewoners van de Noordwesthoek, protestants, wonend op de weidse kleigrond, in het verleden in langdurige strijd gewikkeld tegen het water, waren vertegenwoordigers van een meer energiek en doortastend mensentype dan hun burens van de zandgronden. Eigengereidheid, individualisme, gierigheid, vrijheidsliefde zijn enkele van de eigenschappen die aan deze Westbrabanders zijn toegeschreven. Van Duinkerken noemde ze in *Volk in de processie* "rauw als de bast van een wilgenboom". Bij de bevolking van Zuid-West-Brabant constateerde Slootmans overigens eigenschappen die men in de rest van de provincie ook aantrof, zoals berusting, gevoel voor gezelligheid, weinig initiatief, en

onderlinge behulpzaamheid.³⁰ Jan Naaijken, wiens populaire en amussante boekje *Leer mij ze kennen...de Brabanders* uitstekend getuigt van een intuïtief aanvoelen van het wezen van Brabant, wijst op het feit dat in het verleden Markiezaat en Baronie lenen vormden van de hertog, en later onder de jurisdictie van de prins van Oranje kwamen te staan, terwijl de Meierij rechtstreeks onder het gezag van de hertog en later van de Staten-Generaal viel. Simpel uitgedrukt ging het om twee verschillende staatjes. In het verleden werden zij min of meer van elkaar gescheiden door een soort natuurlijke grens, namelijk het ontoegankelijke, moerassige heidelandschap tussen Waalwijk en Tilburg/Riel. Volgens Naaijken koesterden de Westbrabanders een zeker gevoel van minderwaardigheid ten opzichte van de rest van Brabant, zoals Brabanders dat hadden tegenover Noord-Nederland.³¹

Veel verhandelingen over het wezen van de Brabanders als geheel blijken bij nadere beschouwing primair te slaan op de bewoners van de Meierijse zandgronden. Hier liggen ook de wortels van Brabantia Nostra. Aan de bewoners van deze streken – de Meierij bestond uit de vier 'kwartieren' Oisterwijk, Peelland, Maasland en Kempenland – werden door kenners eigenschappen toegedicht als: bescheidenheid, gemeenschapszin, gezagsgetrouwheid, goede trouw, gastvrijheid, nonchalance. Roomse devotie zat de bevolking in het bloed. Aan de ene kant was er sprake van een 'schuilkerk-mentaliteit', in de zin dat over het geloof niet veel gesproken werd; aan de andere kant was er een neiging tot het feestelijke, een hang naar zwier – door sommigen Bourgondisch genoemd – en een voorkeur voor façade. Dit laatste element spreekt uit de bloei van het gildewezen en uit de volksdevotie met haar elementen van volksverbeelding, waarin spook- en duivelverhalen voorkwamen. In zijn bijdrage aan *De Nederlandse Volkskarakters* somt Antoon Coolen een groot aantal van dit soort positieve en negatieve eigenschappen op. In een ingedikte formule concludeert hij:

"Sterk in een traditionele levensgeest, beproefd, bevochten maar taai gehandhaafd, aanvaardt hij (De Meierij) het leven, eenvoudig en vreugdevol, met de houvast van zijn simpel en vanzelfsprekend geloof [...] Zijn gemoedelijkheid heeft tot schaduwzijde, dat hij het niet zo nauw neemt [...] In de omgang met anderen let hij niet

³⁰⁾ C.Slootmans, 'De West-Brabanders', in P.J.Meertens en A. de Vries (red.), *De Nederlandse volkskarakters* (Kampen 1938), 258-277.

³¹⁾ Jan Naaijken, *Leer mij ze kennen...de Brabanders* (Vught 1978, 3e druk), 21-23.

zozeer op keurigheid, die volgens hem verkilt, als wel op hartelijkheid, die immer verwarmt.”³²

Van bepaalde karaktereigenschappen werd gesteld, dat ze geërfd waren uit de lange periode van achterstelling. Naaijkens wees in dit verband op wantrouwen tegenover vreemdelingen (speciaal ambtenaren); persisteren bij verworven rechten; achteloosheid bij het nakomen van afspraken; en het beschouwen van de 'Hollander' als incarnatie van al het boze. Smokkel- en strooppraktijken zouden net als het gebruik van list en leugen, eveneens op Brabants donkere eeuwen zijn terug te voeren. Daar stonden dan weer positieve trekken tegenover als blijmoedigheid, zin voor humor en ironie, gemoedelijkheid en een optimistische levenskijk.³³

Oostelijk Brabant behield lang een feodaal karakter, dat pas door de industrialisatie van de zandgebieden begon plaats te maken voor een meer kritische beschouwing van de maatschappij. Toen Anton van Duinkerken in zijn jongensjaren vanuit zijn woonplaats Bergen op Zoom uit logeren ging bij familie in Waalwijk, trof hem daar een eerbied voor standsverschillen, die hem van huis uit vreemd voorkwam.³⁴

In een recente beschouwing³⁵ is er op gewezen, dat het bewustzijn van het 'Brabants-eigene' een typisch tijdsverschijnsel vormde van het interbellum. Honderd jaar geleden werd er net zo min over gesproken als vandaag de dag. Het formuleren van het erfgoed vormde voor sommigen een wapen in de strijd tegen de bedreiging door de moderniteit, die als een complex van materiële en immateriële veranderingen ook Brabant leek te overspoelen. Er dreigde namelijk iets kostbaars verloren te gaan. Oude, premoderne levensvormen van dorpsgemeenschap, familie- en buurtleven en traditioneel geloof leken plaats te moeten maken voor de nieuwe tijd.

Hieraan moet worden toegevoegd, dat het tevens ging om een requiem voor de oude plattelandsbeschavingen in het algemeen. Bij Wichers wordt een grondpatroon van die Nederlandse plattelandsbeschavingen geschetst, waarin liefde voor de bodem gepaard ging met soberheid en arbeidzaamheid. Het huwelijk was monogaam en er bestond een sterke

³²) Antoon Coolen, 'De Oost-Brabanters', in Meertens en De Vries, *t.a.p.*, 292.

³³) Naaijkens, *a.u.*, 33-40.

³⁴) Anton van Duinkerken, *Brabantse herinneringen* (Utrecht/ Antwerpen 1964), 42-43.

³⁵) Ben van Raaj, 'De ondergang van het Brabants-eigene', in *Brabantia* XXXVIII, nr.2 (febr.1989), 3-6.

gehechtheid aan de wijdere familiebetrekkingen. Wantrouwen jegens, maar ook ontzag voor de buitenwereld en de stedelijke cultuur leidden tot een zeker minderwaardigheidscomplex. Werk was in de eerste plaats handarbeid. Op godsdienstig gebied was de plattelander traditioneel en volgzzaam. In de opvoeding overheerste de drang, de oude zeden, gewoonten en wijsheden aan de jongere generatie door te geven. De toekomst zou naar verwachting een getrouwe afspiegeling van het verleden zijn.³⁶ De arts P.A. Barentsen gaf op grond van eigen observatie, tussen 1904 en 1916 in het oude Kempenland verricht, een minutieuze beschrijving die op dit patroon paste. Onder meer gaf hij aan, hoe in de opvoeding van de kinderen slechts waarden van de oudere generaties werden doorgegeven. Aan vreemde indrukken werd geen tijd en geen gelegenheid gegeven, zodat "de gedachte om iets anders te doen, te laten en te willen dan de ouderen bij hen niet kan opkomen".³⁷

Vanuit het bewustzijn van de teloorgang van de oude samenhangende levensvormen is de opkomst van een regionalistische beweging als Brabantia Nostra gedeeltelijk te verklaren. Maar het is niet het hele verhaal. In elke beschouwing over het eigene van Brabant komen minstens twee constanten in het volkskarakter naar voren; ten eerste het feit, dat Brabant lange tijd generaliteitsland is geweest, en ten tweede het uitgesproken katholieke karakter van de provincie. Door het eerste zou de Brabander voor lange tijd behept zijn geraakt met een sterk minderwaardigheidscomplex. Door het tweede zou de Brabander, sterk beïnvloed door de rooms-katholieke geestelijkheid, zowel bijzonder volgzzaam zijn geworden alsook weinig geïnteresseerd in culturele en technische vooruitgang.

Tegen alle geloofs-onderdrukking van de generaliteitsperiode in is Brabant rooms-katholiek gebleven. Volksvroomheid heeft in Brabant sinds lange tijd haar uitdrukking gevonden in de bouw van wegkapelletjes, in processies waar die waren toegestaan, in bedevaarten naar Kevelaer of Scherpenheuvel, en ook in charitatieve zorg. Religie en dagelijks leven waren naadloos verbonden. "Vanouds is Brabant zo rooms als een brevier", schreef F. van der Meer.³⁸ Bij onweer gingen velen met een palm-takje, in wijwater gedoopt, door het huis. Bij het aansnijden van het

³⁶) A.J. Wichers, *De oude plattelandsbeschaving. Een sociologische bewustwording van de "overhergheid"* (Assen 1965), geciteerd in: Knippenberg en De Pater, *a.w.*, 179.

³⁷) P.A. Barentsen, *Het oude Kempenland. Een proeve van vergelijking van organisme en samenleving* (Groningen/Batavia 1935), 144-145.

³⁸) Voorwoord bij Uri Nooteboom, *Journalistieke opstellen* (Amsterdam 1946), geciteerd door Naaijken, *a.w.*, 69.

brood sloeg men een kruisje. Religieuze feesten als de Communie en priesterwijdingen vormden hoogtepunten in het jaar. Eeuwenoud was de verering van de Zoete Moeder van Den Bosch; sinds de terugkeer van het beroemde Mariabeeld in de hertogstad in 1853 leefde die verering op. Er werden in de negentiende eeuw veel kloosters gesticht, die in hun onderwijs-activiteiten van grote betekenis werden voor de opvoeding van hele generaties Brabanders en voor het inhalen van de grote culturele achterstand van het oude generaliteitsland. Er werd in de tweede helft van de negentiende eeuw ook een grote hoeveelheid – veelal neo-gotische – kerken gebouwd.³⁹ Brabantse priesters als Willem Smulders, A. van Delft en F.Frencken gaven in gedichten en toneelstukken uitdrukking aan hun godsvrucht, en brachten die zowel via tijdschriften als via openluchtspelen over op tallozen. F.Frencken stichtte in Breda in 1928 de Vereniging van Catechisten, voortgekomen uit de Eucharistische Kruistocht, en met het doel, via kernvorming moderne devoties te propagieren.⁴⁰

Volgens C.Verhoeven valt er op het beeld van het vrome Brabant wel wat af te dingen. Hij ontkent niet, dat de rooms-katholieke clerus, alleen al via het onderwijs, een grote invloed heeft uitgeoefend op het gedrag en de levenswijze van de Brabanders. Maar hij constateert tegelijk in de Brabantse vitaliteit een latent anticlericalisme, niet alleen bij intellectuelen, maar ook bij de boeren. "De clerus is altijd profeet geweest in eigen land en daarom nooit geloofd." Pastoorsgrapjes waren slechts één soort uiting van die anticlericale mentaliteit, waarvan Verhoeven veronderstelt, dat die eerder tot het typisch-Brabantse behoort dan de volgzaamheid van de beminde gelovigen.⁴¹ Verhoeven is niet de enige auteur die wijst op de aloude tweezijdigheid van de Brabander: vroom van harte, maar zeer tot het aardse geneigd.⁴²

Het beeld van Brabant als zuiver katholiek gewest behoeft natuurlijk nog een nadere nuancering, omdat de provincie een niet onaanzienlijke protestantse minderheid herbergde. Bij de volkstelling van 1947 bleken de protestanten 107.000 van de 1.180.000 inwoners van Brabant te tel-

³⁹⁾ A.H.E.M.Jansen, A.J.C. van Leeuwen en G.P.P.Vrins, *'Arbeyd sere voert tot eere. Hendrik van der Geld, de neogotiek en de Brabantse beeldhouwkunst* (Tilburg 1989), 13-34.

⁴⁰⁾ Anton van Duinkerken, 'Vroomheid in Noord-Brabant', in J.E. de Quay e.a., *Het Nieuwe Brabant III* (Den Bosch 1955), 61-105; Naaijken, a.w., 64-82; F.J.J.Glorius, *F.B.J.Frencken en de Katholieke Jeugd Vereniging. De zorg voor meisjes met name in het bisdom Breda 1927-1940* (Tilburg 1979).

⁴¹⁾ Verhoeven, a.w., 62-68.

⁴²⁾ Deze typering van Cor Meerbach in *Brabantia XXXI* (1982), 13.

len, dus ongeveer 9 % van de bevolking uit te maken. Zij waren verdeeld over verschillende kerkgenootschappen en beschikten over een eigen netwerk van scholen en welzijnsinstellingen. In Brabant voelden zij zich vaak "vreemdeling en bijwoner".⁴³ Door een deel van de katholieken werden zij inderdaad gezien als vreemde indringers. Dat ongeveer de helft van de protestantse families al generaties lang in Brabant woonde, was bij deze katholieken een weinig bekend feit.

Bewustwording van het streek-eigene en een sterker doorleefd rooms-katholiek geloof (zie hiervoor speciaal de volgende paragraaf) gingen hand in hand. Brabantia Nostra-woordvoerders als P.C. de Brouwer zouden steeds opnieuw benadrukken, dat versterking van het katholicisme tevens vergroting betekende van het Brabantse bewustzijn. Die twee elementen gingen hand in hand. "Het katholieke", zo schreef Jef de Brouwer, ook al een spreekbuis van Brabantia Nostra, "behoort tot het Brabantse wezen".⁴⁴

Maar hun stellingen werden betrokken tegen het decor van een gewest, dat zienderogen van aangezicht veranderde.

Bezien wij nu eerst de sterke veranderingen die Noord-Brabant in de eerste tientallen jaren van de twintigste eeuw onderging.

b. Sociaal-economische ontwikkeling

In veel opzichten beantwoordde de provincie Noord-Brabant omstreeks 1930 al lang niet meer aan het idyllische beeld dat lange tijd van het gewest is geschetst. In dat oude beeld overheersten nog de kleurige vlaggen van de vendelzwaaiers op kerkelijke feestdagen, de geur van de bloeiende lindebomen op het dorpsplein, het geluid van de hamerslag van de dorpssmid, de smaak van het ter plaatse gebrouwen bier, de klanken van de fanfare. Temidden van het intieme landschap met immer wuivende wilgen en populieren ploegde de boer voort. Een statisch beeld, dat in de meest recente tijden met commerciële oogmerken valselyk in ere is hersteld met behulp van titels en leuzen zoals: "het leven is goed in mijn Brabantse land". In het dorpsleven zouden enkele oer-Brabantse deugden als gemoedelijkheid, saamhorigheid en gastvrijheid ongerept voortleven, net als trouwens het diepe geloofsleven, het hechte familieleven en het gevoel voor traditie. Soms wordt het plaatje nog verder inge-

⁴³⁾ H J F. Wesseldijk, 'Protestants kerkelyk leven', in *Het Nieuwe Brabant* III, 107-128.

⁴⁴⁾ Geciteerd bij Naaijkens, *a w*, 71

kleurd met stereotiepen van bourgondische uitbundigheid en ongecompliceerde levensblijheid.

Naar alle waarschijnlijkheid hebben dit soort tafereeltjes in werkelijkheid nooit bestaan.

In de negentiende eeuw werd door deze pastorale - waaraan onder meer werd bijgedragen door de vele populaire romannetjes van de schrijvende gebroeders August en Reinier Snieders - de grauwe armoede gemaskeerd die bestond onder de Brabantse zandboeren. Armoede, die daarentegen wel op realistische wijze geschilderd werd in het Brabantse werk van Vincent van Gogh - dat in 1885 in de 'Aardappeleters' een hoogtepunt bereikte - en die later aan de kaak werd gesteld in de bittere sociale kritiek van schrijvers als H.N.Ouwerling en H.H.J.Maas. In de honderd jaren die waren gevolgd op het moment, dat Brabant ten langen leste een eigen vertegenwoordiging in de nieuwe Staten-Generaal had gekregen - de intrede van de Brabantse gedelegeerden in 1796 markeert het officiële einde van de periode van de generaliteitslanden - had de economie van het gewest maar weinig vooruitgang geboekt. Op het gebied van de agrarische produktie was niet alleen sprake van primitieve methodes, waardoor tegenover harde arbeid slechts karige opbrengsten stonden; de internationale landbouwcrisis van 1877 tot 1895 betekende een ramp voor de zwoegende keuterboertjes op de karige Brabantse zandgronden.⁴⁵ Begunstigd door de vrijhandelspolitiek der Nederlandse regering werden grote hoeveelheden goedkoop Amerikaans graan en andere produkten onbelemmerd op de Nederlandse markt geworpen. Wie Ouwerlings sombere vertoog met de veelzeggende titel *Uit de donkere gewesten* uit 1908⁴⁶ ter hand neemt, treft een haast eindeloze opsomming van wantoestanden aan, die de conclusie van achterlijkheid van het gewest lijken te wettigen. Het goede volk van de Meierij zucht onder de loodzware last van bekrompenheid en machtsmisbruik van enkelen. Kermissen en zelfs begrafenissen geven aanleiding tot "schandelijk geborrel". Burgemeesters staan qua ontwikkeling nauwelijks boven het niveau van een veldwachter. Raadsleden kunnen vaak lezen noch schrijven. Mensen hebben soms meer verstand van varkens fokken dan van een mensenkind opvoeden. En zo gaat de bittere litanie nog een hele tijd door. Er is bij het verschijnen van zijn werk kritiek geleverd op het eenzijdig-zwartgallige in het commentaar van Ouwerling. Niettemin waren zijn

⁴⁵) G Knuvelde, *Vanuit uingewesten* (Hilversum 1930), 44-45.

⁴⁶) H.Ouwerling, *Uit de donkere gewesten* (Helmond 1908), passim. G.Ruygers beschreef Ouwerling als de pionier de Brabantse geschiedvorsers, *BVV*, nr 5 (febr 1940), 146.

publikaties van belang, omdat zij de aandacht vestigden op sociale misstanden in Brabant. Op de jonge Antoon Coolen maakte de eigenzinnige Ouwerling – diens buurman in Deurne – veel indruk.⁴⁷ De toestanden die in de later verschenen dissertatie van Barentsen worden beschreven vormen een bevestiging van het beeld van achterlijkheid. Schrijver had mensen ontmoet, die van hun leven nog nooit een trein hadden gezien. De Kempenlander van begin twintigste eeuw komt in het boek naar voren als praktisch analfabeet. Werktuigen zijn primitief of afwezig. Geloof aan heksen en spoken bloeit nog. Huisvesting en meubilair zijn uiterst sober. Niet meer dan éénmaal in zijn leven ontvangt de Kempenlander een grondige wasbeurt, en wel onmiddellijk na de geboorte – de volgende algehele wassing vindt pas plaats direct na het overlijden.⁴⁸

Pas na 1890 begon het tij voor de Brabantse boeren ten goede te keren.

Die kentering wordt gewoonlijk in verband gebracht met het pionierswerk dat de norbertijn Gerlacus van den Elsen, de 'boeren-apostel' verrichtte. Op zijn initiatief kwam in 1896 de Noordbrabantse Christelijke Boerenbond (NCB) tot stand, die alle boeren moest gaan omvatten en die naast verbetering van landbouwmethodes en krediet-verschaffing o.m. ook "godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke verheffing" van de boerenstand nastreefde. In de eerste decennia van de twintigste eeuw kon in veel landbouwdorpen een zeker welvaartsoverschot gerealiseerd worden. De introductie van kunstmest en de ontginning van grote stukken woeste grond droegen bij tot een aanzienlijke verbetering van de landbouwproductie. Het bruine Brabant van de heidevelden veranderde – naar een uitdrukking van L.G.J. Verberne – in het groene Brabant van de ontginningen, de aangelegde bossen en het nieuwe cultuurland. Hoe groot overigens het succes van de NCB in Brabant was, bleek wel uit het feit dat de bond in 1925 niet minder dan 264 plaatselijke afdelingen had met omstreeks 37.000 leden.⁴⁹

Het optreden van Van den Elsen was ingegeven door een houding van verweer tegen de uitwassen van het ongebreidelde kapitalisme en kenmerkte zich door niet-aflatende ijver, de boeren uit hun lijdzame schuchterheid los te doen komen.⁵⁰ De NCB was opgericht als concurrent van

⁴⁷⁾ Anton van Duinkerken, *Brabantse herinneringen a.w.*, 236-237.

⁴⁸⁾ Barentsen, *a.w.*, 75-83.

⁴⁹⁾ F.W. Kriellaars, 'De Brabantse landbouw in de periode 1925-1950', in *Het Nieuwe Brabant* II, 311.

⁵⁰⁾ L.J. Rogier en N. de Rooy, *In vryheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* ('s-Gravenhage 1953), 476-477.

een neutrale, als "liberaal" bestempelde Maatschappij van Landbouw in Noord-Brabant. Als standsorganisatie legde de NCB veel nadruk op verdieping van het godsdienstige leven, en op bescherming van de huiselijkheid en de zedelijkheid.⁵¹ Als zodanig was het werk van 'Pater van den Elsen' een voorbeeld en inspiratiebron voor de latere Brabantia Nostraijveraars. Naar het inzicht van Brabantia Nostra vormde een krachtige en bewuste boerenstand immers de ruggegraat van het gewest en de draagster van de authentiek-Brabantse waarden die niet verloren mochten gaan.

Op de kleigronden van Noord-West-Brabant vond de boer al voor de landbouwcrisis van de jaren tachtig en negentig een nieuw middel van bestaan in de verbouw van suikerbieten. Rundveehouderij bepaalde het gezicht van de Maaskant en het Land van Heusden en Altena. Gemengd bedrijf was daarentegen kenmerkend voor de meeste gezinsbedrijven op de zandgronden van West-, Midden- en Oost-Brabant. Over het algemeen was hier het bouwlandareaal ongeveer even groot als de hoeveelheid grasland. Sinds het midden van de negentiende eeuw stond bouwland in dienst van de veehouderij (voor 1940 vooral rundvee). In de jaren twintig zette zich de uitbreiding van oppervlakte cultuurgrond krachtig door: tussen 1920 en 1930 werd 25.000 ha nieuwe grond in gebruik genomen. Coöperaties speelden een belangrijke rol in de ontwikkeling van de Brabantse landbouw na 1900. De gezamenlijke inkoop van meststoffen en veevoer maakte de boeren onafhankelijk van de particuliere handel. Ook het landbouwkredietwezen vergemakkelijkte de bedrijfsvoering. In 1929 waren er in Noord-Brabant maar liefst 216 boerenleenbanken. De oprichting van coöperatieve zuivelfabrieken leidde tot betere prijzen voor de produkten.⁵²

In *Het Nieuwe Brabant* geeft Antoon Coolen een lyrische beschrijving van de nieuwe, geëmancipeerde Brabantse boerenstand, die haar schuwheid geheel heeft afgelegd. Hygiëne, gezondheidszorg en zuigelingen-zorg zijn sterk verbeterd. De jonge boer volgt landbouwonderwijs en doet aan sport, hij is lid van het boerengilde dat in de federatie ook het dorps-solement doorbreekt; de jonge boerin is niet meer te vergelijken met de stijve "boerentrien" van vroeger, maar zij werkt op het veld in overall, is lid van de turnvereniging en zingt in het zangkoortje. Wat een verschil met het Brabants zandboerke van voorheen, altijd tobkend met de be-

⁵¹) Th. Van Tijn, 'De sociale bewegingen van ca.1895 tot 1914', in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* XIII (Haarlem 1978), 314.

⁵²) Kniellaars, *t.a.p.*, 308.

mesting van zijn schrale grond, altijd in schulden, ongeorganiseerd en verstoken van krediet.⁵³

De economische wereldcrisis van de jaren dertig trof de Nederlandse landbouw – en daarmee ook de Noordbrabantse – echter zwaar. Tegenover sterk gedaalde prijzen van de agrarische produkten stonden bedrijfskosten die een betrekkelijk star karakter droegen. Bij grotere bedrijven werd een deel van de arbeiders ontslagen; bij de meeste gezinsbedrijven was dit niet mogelijk. Heel wat boerengezinnen moesten interen op hun kapitaal en schulden aangaan. Landbouwcrisiswetgeving bracht enig, niet veel, soelaas. Het duurde tot 1936 voordat – onder invloed van de devaluatie van de gulden en de verbetering van de conjunctuur in de wereld – de positie van de land- en tuinbouw wat gunstiger werd.⁵⁴ In de eerste jaargangen van *Brabantia Nostra* werd de problematiek van de Brabantse boer regelmatig aan de orde gesteld.

Nog veel duidelijker dan in de landbouw waren de stormachtige ontwikkelingen van de eerste decennia van de twintigste eeuw zichtbaar in het Brabantse industriële bedrijf. "Als een olievlek"⁵⁵ breidde de industrialisatie zich over de provincie uit, zodat Noord-Brabant in deze periode uitgroeide tot het op Noord- en Zuid-Holland na belangrijkste industriële gewest van Nederland.

Als gunstige factoren voor vestiging van industriële ondernemingen in Brabant zijn te noemen:⁵⁶ de uitstekende geschiktheid van de zandgronden voor industrieterreinen; de verbetering in de verkeersverbindingen; en de aanwezigheid van een rustige, arbeidzame bevolking. Ondernemers konden hun personeel vrij gemakkelijk betrekken uit het arbeids-surplus dat ontstond na de rationalisering van de landbouw. Boerenzonen vonden werk in de expanderende industriële sector. Tussen 1920 en 1940 nam de bevolking van Noord-Brabant met 43% toe, waardoor een groot aanbod van arbeidskrachten ontstond. Gevoegd bij de relatief lage loonkosten leverde dit gunstige vestigingsvoorwaarden op.⁵⁷

⁵³) Antoon Coolen, 'Het Brabantse landschap', in *Het Nieuwe Brabant* I, 73-75.

⁵⁴) Kriellaars, *i.a.p.*, 311-327.

⁵⁵) H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Ontwikkelingslijnen en scharnierpunten in het Brabants industrieel bedrijf, 1777-1914* (Tilburg 1977), 160.

⁵⁶) H. Moonen, 'Noordbrabants industriële ontwikkeling in de huidige tijd', in *Het Nieuwe Brabant* II, 201-251.

⁵⁷) H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Industrieel ondernemerschap en mentaal klimaat 1914-1940* (Tilburg 1979), 61.

Als pijlers van de Noordbrabantse industriële welvaart golden: de metaalnijverheid, de voedings- en genotmiddelenindustrie en de textielindustrie. Omstreeks 1930 nam elk van deze drie ongeveer 25% van de industriële werkgelegenheid voor zijn rekening. Schoen- en lederindustrie volgde met 12%.⁵⁸ De helft van de werkgelegenheid in de sector metaalnijverheid werd overigens geboden door Philips in Eindhoven. In 1891 begonnen met een dertigtal arbeiders, telden de gloeilampenfabrieken in 1916 reeds 3700 arbeiders; in 1929 werd er de 20.000e arbeider verwelkomd.⁵⁹

Vergeleken met de groei van de industrie bleef die van de handel in Brabant duidelijk achter. Brabant bezat nu eenmaal noch de infrastructuur van zeehavens noch de lange traditie van scheepvaart en overslag die kenmerkend waren voor 'Holland'. Slechts een gering percentage van de Brabantse bedrijvigheid bestond (in 1950) uit groothandel; nog geen 8% van de Nederlandse groothandel werd uitgeoefend op Noordbrabantse bodem. Het Brabantse aandeel in de nationale nijverheid bedroeg in datzelfde jaar ongeveer 15%. Van de ruim tien miljoen inwoners die Nederland toen telde, woonde één op de acht in Noord-Brabant.⁶⁰

De depressie van de jaren dertig trof de Noordbrabantse industrie zwaar. Vooral de jaren 1932 tot 1936 zijn te kenschetsen als jaren van teruggang en pessimisme. Veel zaken moesten inkrimpen of sluiten.⁶¹ Er werd vanuit Noord-Brabant druk uitgeoefend op de Nederlandse regering, om de traditionele vrijhandelspolitiek te laten varen, waarin men een bevoorrecht zag van de westelijke handelsprovincies. Het systeem maakte inderdaad plaats voor een meer op heel Nederland georiënteerde regeringszorg, waarbij aan alle welvaartsbronnen de nodige aandacht werd geschonken.⁶² Het in 1930 in Tilburg opgerichte Economisch-Technologisch Instituut trachtte leiding te geven aan een verdere industrialisering van het gewest en zette zich op praktische wijze in voor de structurele ontwikkeling van de provincie Noord-Brabant in de crisisjaren.⁶³

⁵⁸) *Brabant gemeten; bestuurlijk, economisch-sociaal en cultureel-religieus in recent historisch perspectief*, o r v H.F.J.M. van den Eerenbeemt (Tilburg 1983), 60-61.

⁵⁹) Knuvelde*r a.w.*, 29.

⁶⁰) W R Heere, 'Bevolkingsproblemen', in *Het Nieuwe Brabant* II, 134, Moonen t.a.p., 210-213

⁶¹) Van den Eerenbeemt, *a.w.*, 22-34.

⁶²) H. van Velthoven, *Noord-Brabant. een gewest in opkomst* (Tilburg 1949), 81

⁶³) Van Velthoven, *a.w.*, 82; H Bornewasser, *Katholieke Hogeschool Tilburg. deel 1. 1927-1954. Economie - Ethiek - Maatschappij* (Baarn 1978), 141.

De vestiging en expansie van de industrie in de eerste decennia van de twintigste eeuw werd in het algemeen als een zegen ervaren. Fabrieken boden aan tallozen de mogelijkheid, zich aan de armoedespiraal te onttrekken. De groei van de industrie leverde een belangrijke bijdrage tot het ontstaan van welvaartsoverschotten, die konden worden omgezet in betere huisbouw, in meer aandacht voor onderwijs en gezondheidszorg en voor sociale en culturele ontwikkeling.⁶⁴ De grondslag voor een groeiend Brabants zelfbewustzijn moet voor een belangrijk deel hier gezocht worden. Het gewest greep de kans aan, zich te ontdoen van het deels zelf-gegeven imago van "het arme Brabant". De term, de titel van Th.Goossens' Tilburgse diesrede uit 1929, herinnerde aan de lange jaren van de periode der generaliteitslanden, toen Brabant - behalve door een plaag van ambtenaren uit het Noorden, in Goossens' beeldspraak vergeleken met een bijbelse sprinkhanenplaag - gebukt zou zijn gegaan onder uitermate zware belastingen. Onder meer hierdoor hadden destijds handel en nijverheid niet de kans gekregen, tot bloei te komen.⁶⁵ De tijd van bittere armoede was nu voorbij, die mocht niet meer terugkomen. Tot omstreeks 1870 was overigens in de arbeidersgezinnen in heel het land armoede troef geweest, en Noord-Brabant had hiervan zijn deel gekregen. De slechte werkgelegenheids-situatie bleef tot aan het begin van de twintigste eeuw weerspiegeld in de bevolkingscijfers. Deze bleven voor Noord-Brabant achter bij de rest van Nederland, vanwege het wegtrekken van valide werkkrachten naar Rotterdam en andere Hollandse handelssteden.⁶⁶ Toen dan ook rond de eeuwwisseling de industrialisatie van Noord-Brabant doorzette, deels bewerkstelligd door kaderkrachten uit het noorden, waren er weinig bedenkingen en werd het fenomeen daarentegen juist met vreugde begroet. Er kwam toen een tegenstroom van immigranten op gang, en voor beide gewesten - Holland en Brabant - is volgens Rogier het alternerend uitwisselingsproces een zegen geweest.⁶⁷

⁶⁴) Van den Eerenbeemt, *Ontwikkelingslijnen*, 161-62, H. van Velthoven, *Noord-Brabant op weg naar groei en welvaart (1850-1920)* (Tilburg 1963), 84.

⁶⁵) Th.Goossens, *Het arme Brabant. Rede uitgesproken bij de viering van de eerste geboortedag van de R.K.Handelshogeschool te Tilburg, 7 maart 1929* (Tilburg 1929), 9-21. Pas in recente studies is Goossens' these, dat bovenmoedijkse ambtenaren een soort schrikbewind over Staatsbrabant zouden hebben gevoerd, in twijfel getrokken. Zie A.C.M. Kappelhof, *De belastingheffing in de Meierij van Den Bosch gedurende de Generaliteitsperiode, 1648-1730* (Tilburg 1986); M.P.Christ, : "Staats-Brabant bevoogd? Aspecten van Staats-Brabants positie ten tijde van de Republiek", in *Noordbrabants Historisch Jaarboek 1988*, 64-94

⁶⁶) L.J.Rogier, 'Noord-Brabant gisteren en nu', in *Herdenken en herzien. Verzamelde opstellen* (Bilthoven 1974), 233.

⁶⁷) Rogier, *a.w.*, 238.

Het industrialisatieproces werd zoals gezegd bevorderd door verbeterde verkeersverbindingen. Aanvoer van grondstoffen en afvoer van eindprodukten werden erdoor verzekerd. In de vorige eeuw kwam al een uitgebreid net van provinciale wegen tot stand, met een gezamenlijke totale lengte van meer dan 1000 km. Rond en na 1930 bestond de opvallendste activiteit bij de ontsluiting van Noord-Brabant uit de bouw van verkeersbruggen over de grote rivieren: in 1929 die bij Grave, in 1931 bij Keizersveer, in 1936 bij Moerdijk, in 1937 bij Hedel.⁶⁸ Het spreekt vanzelf, dat door deze bruggen niet alleen in verkeerstechnische, maar ook in psychologische zin barrières tussen Noord en Zuid werden overwonnen en dat het oude isolement van Noord-Brabant er goeddeels door werd doorbroken.

Ook al werden de modernisering van landbouw, de industrialisatie en de verbetering van de infrastructuur door de meeste inwoners van Brabant hartelijk verwelkomd, tegen het proces van 'openbreking' van Brabant werden natuurlijk ook bezwaren geformuleerd. Bij Brabantia Nostra zullen wij hiervan nog luide echo's horen klinken. Niet iedereen kon de tempoversnelling volgen. De vraag werd gesteld, of het kapitalisme wel paste bij het Brabantse levensgevoel. Men bezon zich op oude cultuurwaarden. Enigszins gechargeerd kan men spreken van een cultuurschok als gevolg van de confrontatie van levensstijlen van autochtonen en allochtonen. Ook werd er spanning gevoeld tussen eisen van rationaliteit en efficiëncy enerzijds en de code van het Brabantse gemeenschapsleven anderzijds.⁶⁹ De volgens sommigen bestaande 'Brabantse' filosofie van de arbeid, die werd ingegeven door een behoefte bezig te zijn, de verveling te ontvluchten, kwam niet overeen met de doelbewuste, grimmige ondernemingslust van de noorderling.⁷⁰ Conservatieve zielzorgers hielden hun hart vast voor de gevolgen van de import van nieuwe mensen en denkbelden. Sommigen vreesden een nieuwe bevoogding door hoge heren, liberaal dan wel protestants gezind, afkomstig uit het noorden. Anderen zagen in het terugwijken van de lokale dialecten voor het 'Hollands' al een aantasting van de eigen volksaard.⁷¹

Volgens al deze stemmen was het proces van verandering in Brabant

⁶⁸) J.P. van Noorden, 'Waterstaatkundige ontwikkeling en aanleg van verkeerswegen in de provincie Noord-Brabant in de laatste anderhalve eeuw', in *Het Nieuwe Brabant* II, 286-289.

⁶⁹) Van den Eerenbeemt, *Industrieel ondernemerschap*, 104-113.

⁷⁰) C. Verhoeven, 'Afscheid van Brabant?', in *Als een dief overdag* (Baarn 1980), 45-69.

⁷¹) Rogier a.w., 235.

niet zozeer een factor van emancipatie en vrijwaring van armoede, als wel een inbreuk op de regionale geaardheid; het hield de dreiging in van een nieuw soort kolonisatie. Gerard Knuvelder, leerling van H. Moller, die overigens ook getuigde van zijn bewondering voor de nieuwe bedrijfsvestigingen, schreef in zijn veelgelezen studie met de suggestieve titel *Vanuit wingewesten*:

"Brabant noch Limburg leven gelukkig in deze tijden; daar wordt veel leed geleden, veel smart gedragen en tal van onsterfelijke zielen gaan, voor eeuwig wellicht, te gronde in de "zachte hel" die met de industrialisering over het zuiden kwam.

En al te veel wordt onbewust van de dreigende gevaren voortgeleefd in de wingewesten van Holland, die eens de kern van het bourgondische rijk uitmaakten".⁷²

Het boek van Knuvelder, "een sociografie van het zuiden", werd veel gelezen en druk becommentarieerd; verderop in de jaren dertig zou het door sommige Brabantia Nostra-aanhangers gehanteerd worden als een soort bijbel, en dit niet zozeer vanwege de zeer imposante omvang. Wél vanwege de katholieke bewogenheid waarmee Knuvelder zijn stellingen aangaande de verloedering van het zuiden poneerde; de sneeren en schimpscheuten op het "tyrannieke" Holland; en de aandacht die hij vroeg voor het werk van grote sociale pioniers als Van den Elsen of Frencen. De toekomstmogelijkheden die hij aanwees voor de gewesten van "Midden-Nederland" (Vlaanderen, Brabant en Limburg) maakten hem tot een soort heraut van de groot-Nederlandse gedachte, samen met de conservatieve hoogleraar C. Gerretson, die het boek *Vanuit wingewesten* eerde met een inleiding (zie hoofdstuk III, par.4).

c. Geestelijke, onderwijskundige en culturele ontwikkeling

1. *Geestelijk klimaat en onderwijs*

Op materieel gebied was de ontwikkeling in Brabant gedurende de eerste decennia van de twintigste eeuw spectaculair te noemen. Resultaten waren zichtbaar in de vorm van de vele fabrieken, nieuwe wegen, uitdijende steden en dorpen, en ontginningen van woeste gronden. Het inhalen van de geestelijke en culturele achterstanden vergde evenwel een nog moeizamer en langduriger inspanning en de successen in deze strijd waren veelal ook moeilijker aantoonbaar.

⁷²) Knuvelder, *a.u.*, VII.

Op Brabant en zijn bewoners werd door buitenstaanders nog lange tijd het etiket "achterlijk" of "onderhorig" geplakt; stereotiepen, die gedeels terug te voeren waren op de donkere eeuwen van de generaliteitslanden. In het Kempenland bezochten plattelandskinderen de school uitsluitend in de wintermaanden. Schrijf- en rekenkunst werd in het dagelijks leven niet of nauwelijks onderhouden, zodat veel schoolkennis weer verloren ging.⁷³ Wetenschappelijk onderzoek toonde aan, dat aan het begin van de negentiende eeuw in Noord-Brabant en Limburg slechts 57%, resp. 54% van de trouwlustigen in staat was, de handtekening onder de trouwakte te zetten, een aanduiding voor de lage graad van alfabetisering. Dit stak ongunstig af bij alle andere provincies van Nederland, waar het percentage tussen de 60 en 81 lag. Het lage alfabetiseringspercentage werd in dit onderzoek behalve aan economische achterstand ook toegeschreven aan weerstand in deze homogeen katholieke streken tegen het door protestantse onderwijzers gegeven lager onderwijs en met de katholieke ideologie die een godsdienstige opvoeding voldoende achtte. Al namen in de loop van de negentiende eeuw de regionale verschillen af, Noord-Brabant en Limburg bleven er ongunstig uitspringen.⁷⁴

De gemoedelijke, gastvrije bevolking van Noord-Brabant, die gedurende de mobilisatie van 1914-1918 duizenden vreemdelingen kreeg ingekwartierd, maakte op velen van hen een indolente, onontwikkelde indruk. Spoedig nadat Gerard Knuvelder zich vanuit Arnhem als student aan de Leergangen had laten inschrijven, werd hij getroffen door de sprekende tegenstelling: de enorme historische waarde van het oude hertogdom Brabant tegenover de relatief geringe bijdrage van het Noord-Brabant anno 1925 aan het geheel der Nederlanden. In Tilburg, dat toch bekend stond als "de schoonste stad van 't land", voelde hij het vrijwel volstreckte gemis aan schoonheid en sfeer.⁷⁵ Er vloaide in die jaren wel veel geld binnen, zo schreef Van Duinkerken, maar het werd slecht besteed; men wist er niet mee om te gaan. Kranten schreven ironisch of verontwaardigd over voorbeelden van primitieve criminaliteit of ordinair dorpsruzie. De onevenwichtige groei van het economisch leven schokte het moreel van de bevolking.⁷⁶

⁷³) Barentsen, *a.w.*, 75.

⁷⁴) Knippenberg/De Pater, *a.w.*, 174-176.

⁷⁵) G.Knuvelder, Toespraak gehouden bij het in ontvangst nemen van de Provinciale Prijs voor Schone Kunsten 1960, op 29 juli 1961 te 's-Hertogenbosch, in *Brabantia* X (1961), 221

⁷⁶) Van Duinkerken, *a.w.*, 235-236.

In *Brabantse herinneringen* beschreef Van Duinkerken het beeld dat noorderlingen van Brabant hadden:

”Zij wisten werkelijk niet beter of daar leefde in Noord-Brabant een dom en gezellig volkje, luidruchtig krachtens oppervlakkigheid en onderhoudend door gemis aan problematiek. Dit mensenslag bezat niet veel geschiedenis omdat het in zijn goed geconserveerd geloof zich zonder onderzoek gelukkig voelt”.⁷⁷

Was Brabant begin twintigste eeuw inderdaad nog zo onderontwikkeld en van zo’n culturele kaalheid als uit dit soort impressies naar voren komt? Dat laat zich moeilijk meten en kwantificeren, al zijn er legio getuigenissen die het stereotiepe beeld bevestigen. Veelzeggend is bijvoorbeeld het feit, dat in 1892 Amsterdam per hoofd van de bevolking twaalf keer zoveel uitgaf aan onderwijs als Tilburg. In hetzelfde jaar gaf Rotterdam dertien keer zoveel uit aan openbare werken als Bergen op Zoom.⁷⁸ De auteur van de sociale roman *De verstooteling*, H.H.J. Maas, steunde voor zijn gegevens op zijn eigen onderwijspraktijk in Oirlo en Ospel, op ervaringen van collega-onderwijzers en op een grote hoeveelheid krantenknipsels en statistieken. Op grond daarvan beschreef hij de Peel als een oord van achterlijkheid, dronkenschap en criminaliteit;⁷⁹ zijn beeld vertoonde overeenkomsten met de beschrijvingen van Barentsen.

H. Ouwerling gaf in zijn boek uit 1908 nogal krasse staaltjes van het bedroevend lage peil van het lager onderwijs in zijn dagen. Geen enkel onderdeel daarvan was in orde; met de grootste willekeur overtraden ondeskundige gemeentebesturen rijks- en provinciale regelingen; leermiddelen waren verouderd; onderbetaalde onderwijzers stonden voor klassen met zestig, zeventig leerlingen; tal van ouders lieten hun kinderen alleen het hoogstnodige leren.⁸⁰ De bittere kritiek van de gewezen schoolmeester Ouwerling had waarschijnlijk geen algemene geldigheid; de onderwijsstichtingen van pastoor Zwijsen te Tilburg waren al vóór het midden negentiende eeuw een voorbeeld geweest van goed-georganiseerd lager onderwijs. Alleen al door de congregatie van de zusters van Liefde waren er tot 1920 niet minder dan 27 lagere scholen gesticht.

⁷⁷) Ibidem, 27.

⁷⁸) Knippenberg/De Pater *a.w.* 163.

⁷⁹) J.P.A. van den Dam en J.M.W.G. Lucassen, *H.H.J. Maas 1877-1958; onderwijzman, literator en journalist* (Tilburg 1976), 85-86.

⁸⁰) Ouwerling, *a.w.*, 65; ook geciteerd in Knuvelde, *Vanuit Wingewesten*, 450.

Niet zelden liet het niveau van onderwijs evenwel te wensen over.⁸¹

Verandering kwam er in de jaren rond 1920. Toen voltrok zich een stormachtige ontwikkeling in het katholiek onderwijs, die in combinatie met de industrialisatie en de sociaal-economische effecten daarvan zorgde voor een culturele ontplooiing, waar Brabant lang op had moeten wachten. In 1917 was de financiële gelijkstelling van het bijzonder en het openbaar onderwijs in de grondwet opgenomen, waarmee een formeel einde kwam aan de schoolstrijd. In 1920 werd de 'onderwijspacificatie' in de onderwijswet-De Visser uitgewerkt. De strijd om invoering van katholiek lager onderwijs in het zuiden werd in de jaren twintig zo goed als gewonnen. Tussen 1919 en 1929 daalde het percentage openbaar lager onderwijs van 33,3 naar 7,9; tien jaar later stond het nog maar op 3. Van de bijzondere lagere scholen behoorde in 1948 93% toe aan de katholieken, tegenover 5% aan de protestanten.⁸²

Dat voor velen juist de katholieke lagere school een soort broedplaats kon zijn van een versterkt Brabants bewustzijn kan menigeen uit zijn eigen herinneringen nog opdiepen. Zelf zie ik nog voor me, hoe in de jaren vijftig de broeder-onderwijzer op de lagere school in Waalwijk ons knapen van acht, negen jaar de tonen en de tekst van het "harba-lorifa" probeerde in te prenten ("Toen Hertog Jan kwam váharen..."). Het wordt duidelijk uit Van Duinkerken *Brabantse Herinneringen*, waar hij beschrijft hoe de geschiedenisles de leerlingen van klein kind af bijbracht, welke schade Brabant nog had in te halen:

"Wat wij ook worden zouden in de maatschappij, het zou onze roeping zijn, hieraan mee te werken. Uit de vaderlandse geschiedenisboekjes kon de achteruitzetting van het voormalige wingewest duidelijk genoeg worden afgelezen om onze leermeesters er ons herhaaldelijk op te laten wijzen. Geen enkele Brabantse hertog bezat voor het Nederlandse volk het belang van iedere Hollandse graaf. Nationale helden waren nooit of te nimmer bezuiden de grote rivieren geboren. Onze vestingen heetten de sleutel van Holland of de grendel van Holland, maar geen schrijver trok er zich een zier van aan, wat deze steden voor Brabant betekend hadden en nu nog betekenden.

Door hun kritiek op deze leermiddelen ontwikkelden onze onder-

⁸¹⁾ M. de Haas, 'Onderwijs in Brabant sinds 1795', in *Het Nieuwe Brabant* III, 157; zie voor de laatstgenoemde onderwijsinstelling. A. M. Lauret, *Per imperatief mandaat. Bydrage tot de geschiedenis van onderwijs en opvoeding door katholieken in Nederland, in het bijzonder door de Tilburgse Zusters van Liefde* (Tilburg 1967)

⁸²⁾ De Haas, *l.c.* p. 174.

wijzers in ons het besef, dat wij ten onrechte geminacht werden door andere bewoners van de Nederlandse natie",⁸³

Bepaling en omschrijving van de rol van het onderwijs in het zich emanciperende gewest komt pas in onze dagen wat meer in de belangstelling van historici te staan.⁸⁴ Al is er nog geen doelgericht onderzoek naar gedaan, er is in het verleden meer dan eens gewezen op het belang van de onderwijzers voor de emancipatie van de katholieken in Nederland in het algemeen en in Brabant in het bijzonder. H. Kapteijns noemde als voorbeelden G.W. Lovendaal, A.M. de Jong, H.J.J. Maas, Kees Spierings en Jan Naaijken. Wellicht met enige vertekening zag hij in dit soort onderwijzers, na eeuwen waarin Noord-Brabant slechts priesters als leiders en dichters had gekend, de eerste lekenleiders.⁸⁵

In de groei van het middelbaar onderwijs in Noord-Brabant zien wij het culturele emancipatieproces van het achtergebleven gewest het duidelijkst werkzaam. Tot aan het einde van de negentiende eeuw bestond dit onderwijs in de provincie - afgezien van enkele laatste resten van latijnse scholen en enkele stedelijke gymnasia - vrijwel uitsluitend uit enkele rijks-HBS-en, zoals die bestonden in Tilburg, 's-Hertogenbosch, Breda en Helmond. Zij voorzagen in de dringende behoefte aan managers en andere leidinggevendenden voor het bedrijfsleven dat zich in deze periode snel ontplooidde. Voor ouders die hun zoons na de lagere school een vervolgopleiding op katholieke grondslag wilden laten volgen, waren niet veel mogelijkheden voorhanden; alleen seminarie-opleidingen waren er te kust en te keur. Naast de seminaries der beide bisdommen bestonden er in Noord-Brabant maar liefst 28 priester-opleidingen.

Maar vanaf de jaren rond de eeuwwisseling kwam daar verandering in. In 1899 werd onder de bezielende leiding van de jonge priester P.C. de Brouwer de grondslag gelegd voor een gymnasium van de fraters van Tilburg. De invloed die zijn onderricht op de 'jongstudenten' heeft gehad vormt uiteraard een rode draad door de volgende hoofdstukken. In 1900 begonnen de Augustijnen een gymnasium in Eindhoven. Vervolgens streek in 1913 Dr. H. Moller met het door hem in Amsterdam opgerichte onderwijsinstituut 'R.K. Leergangen' in 's-Hertogenbosch neer. Voor een groeiend aantal onderwijzers en priesters bood dit instituut de kans,

⁸³) Van Duinkerken, *a.w.*, 26-27.

⁸⁴) Een teken hiervan is het feit, dat het Noordbrabants Genootschap in 1989 een Brabantse Prijs voor Geschiedschrijving instelde voor wetenschappelijke artikelen met als thema "Onderwijs in Noord-Brabant na 1648"

⁸⁵) H. Kapteijns, 'Letteren in Noord-Brabant. Een eeuwoverzicht', in *Het Nieuwe Brabant* III, 244-245

een of meer middelbare akten te halen. De nieuwe scholen voor katholiek middelbaar onderwijs die al waren gesticht of die weldra van start gingen, konden zo van de noodzakelijke bevoegde docenten worden voorzien.

Op Mollers beslissing, met de Leergangen naar beneden de rivieren te komen, was invloed uitgeoefend door twee curatoren van het instituut, dr. J. van Gils, leraar te Rolduc, en A.F. Diepen, de latere bisschop van 's-Hertogenbosch, maar toen nog moderator van de Bossche kweekschool. Volgens Mollers biograaf werden zij bewogen door de drang, het zuiden (en speciaal "het goede Brabantse volk") vooruit te helpen en de achterstand, zo niet achterlijkheid, op cultureel en educatief gebied weg te werken.⁸⁶ Zo werd Mollers streven naar de vorming van meer 'roomse' docenten ingepast in hun emancipatiestreven van het zuiden. In een van de studiegidsen uit de beginjaren van de Leergangen werd gesproken over een speciale roeping, nl. "de Rooms en te brengen op posten en in betrekkingen, die tot voor kort vrijwel voor hen onbereikbaar waren. De R.K. Leergangen hebben die opleiding voor katholiek Nederland op zich genomen".⁸⁷

Er volgde een pennestrijd over de vraag, of Moller met zijn Leergangen niet bezig was langs een sluipweg de begeerde katholieke universiteit voor Brabant 'binnen te halen'. Toen het Bossche curatorium in 1918 - uit vrees voor de beschuldiging de Sint-Radboudstichting in de wielen te rijden - het instituut in zijn opleidingsmogelijkheden beknotte, verhuisden de Leergangen naar Tilburg. Die stad had trouwens in de ogen van Moller op het "liberale broeiest" Den Bosch vóór, dat het de enige echt katholieke stad van Nederland zou zijn.⁸⁸ Vooral onder het bewind van dr. Th. Goossens, die Moller in 1921 opvolgde na diens geruchtmakende ontslagname als rector van de Leergangen, ging het Tilburgse onderwijsinstituut een periode van bloei tegemoet. Verderop in deze inleiding alsmede in hoofdstuk II kom ik terug op deze bakermat van Brabantia Nostra. Hier is het van belang te vermelden, dat men in Tilburg met twee afdelingen startte: 'Algemene Wetenschappen' en de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Vakken. Kort daarna volgde het Conservatorium voor Muziek en in 1927 het Centraal Instituut tot Opleiding van Leraren in de Lichamelijke Oefeningen.⁸⁹

⁸⁶) A.H.M. van Schaik, *Dr. Hendrik Moller 1869-1940. Een ongemakkelijk initiator van onderwijs en cultuur in Noord-Brabant* (Tilburg 1988), 101-102.

⁸⁷) J.A. Bornewasser, *Vijftig jaar Katholieke Leergangen 1912-1962* (Tilburg 1962) 191.

⁸⁸) Van Schaik, *a.w.*, 142.

⁸⁹) De Haas, *t.a.p.*, 170.

Moller besteedde tussen 1916 en 1920 het grootste deel van zijn aandacht en energie aan het katholiek middelbaar onderwijs in Noord-Brabant. Er was veel te doen. In 1913 waren er in heel Nederland nog maar vijf katholieke H.B.S.-en, alle buiten Brabant. Voor de gymnasia gold hetzelfde, zij het, dat twee ervan - hierboven genoemd - zich in Brabant bevonden. In 1916 kwam uit de vereniging 'Ons Handelonderwijs' de breder opgezette stichting 'Ons Middelbaar Onderwijs' (O.M.O.) voort en onder voorzitterschap van Moller werd in snel tempo een aantal katholieke middelbare scholen gesticht. Het woordje 'ons' in de naam O.M.O. moest - net als later bij Brabantia Nostra - het gemeenschappelijke van het gekoesterde ideaal onderstrepen. Niet de anonieme overheid, maar de Brabantse mensen zelf werkten hier aan hun verheffing, zo klonk het. Achtereenvolgens verrezen scholen voor middelbaar onderwijs in Waalwijk, Bergen op Zoom, Eindhoven, Helmond, 's-Hertogenbosch en Roosendaal. Voor bijna elke van deze vestigingen was het Moller, die beslissend inpraatte op de soms weifelende lokale autoriteiten. Mollers biografie wijst op een evident Brabantia Nostra-motief (avant la lettre dan wel) dat aan deze 'onderwijs-kruistocht' ten grondslag lag. Immers, de jeugd van Brabant zou gemakkelijker lering en leiding aanvaarden van mensen uit het eigen gewest, die de eigen taal spraken en de gewoontes en gebruiken kenden.⁹⁰

Vanzelfsprekend kwamen er ook scholen tot stand buiten Mollers bereik. Bijvoorbeeld in Oss, waar de Carmelieten een school stichtten die later Titus Brandsmalyceum zou gaan heten. Tevens ontstonden er in diverse steden speciale scholen voor meisjes.

Toen de Katholieke Universiteit niet in Brabant, maar in Nijmegen, tussen Noord en Zuid in, gevestigd werd, konden bepaalde ijveraars voor een Brabantse universiteit dit maar moeilijk verwerken. Niettemin vormde de start van de eerste katholieke instelling voor wetenschappelijk onderwijs, in het jaar 1923, een belangrijke mijlpaal op weg naar katholieke emancipatie. Tot de meest fervente pleitbezorgers voor een meer zuidelijke locatie had overigens dr.P.C. de Brouwer behoord; zijn argument, dat alleen in het zuiden de 'katholieke geloofsgemeenschap' nog intact was,⁹¹ was niet geloofwaardig genoeg om gewicht in de schaal te leggen. Nog tot aan het eind van de jaren veertig zou het blad *Edele Brabant*, produkt van Brabantia Nostra, vergeefs pleiten voor een verhuizing van (delen van) de katholieke universiteit naar Brabant.

⁹⁰⁾ Van Schaik, *a.w.*, 121-127

⁹¹⁾ Rogier/de Rooy, *a.w.*, 614.

Als ware het om de pil van het niet doorgaan van een eigen Brabantse universiteit te vergulden kwam slechts enkele jaren na 'Nijmegen', nl. in 1927, in Tilburg de R.K. Handelshogeschool tot stand. De stichting van deze hogeschool betekende (volgens Bornewasser) een versterking van het streven, Brabant te verlossen uit economische achteruitzetting en culturele achterstand. Rector Magnificus Th. Goossens (die al rector van de Leergangen was) vormde de *trait-d'union* tussen de belangen van het katholiek onderwijs en die van het gewest. Niet voor niets koos hij voor de eerste drie diesredes een onderwerp uit de eigen Brabantse geschiedenis. Hierbij legde hij een duidelijk accent op de discriminatie die Brabant nog steeds vanuit Den Haag zou ondervinden. Goossens noemde het een hartewens, "de cultuurverheffing van Brabant, waaraan onze Hogeschool zo gaarne zal medewerken, te doen samengaan met het bewaren van het Brabantse volkseigen".⁹²

Men moet zich van dit laatste geen overdreven voorstelling maken. Veel minder dan bijvoorbeeld de Leergangen heeft de Hogeschool de functie vervuld van stimulator van het Brabants regionaal bewustzijn. Dat lag niet alleen aan de aanvankelijk geringe omvang van het onderwijsinstituut - gemiddeld schreven zich tussen 1927 en 1933 jaarlijks slechts 31 eerstejaars studenten in.⁹³ Maar de aandacht was nu eenmaal op andere zaken gericht. In de loop van de crisisjaren verwierf de Tilburgse hogeschool zich in den lande vooral naamsbekendheid doordat de hoogleraren - Cobbenhagen voorop - ideeën ontwikkelden die gingen in de richting van corporatieve maatschappij-ordening. Men wilde een duidelijk alternatief tegen de overheersende liberale economie-beoefening die op de Rotterdamse Hogeschool werd beoefend.⁹⁴

2. Cultureel klimaat

'Cultuurverheffing van Brabant': die term verdient thans enige nadere invulling en concretisering.

Het is moeilijk, een afgerond beeld te geven van de situatie van het culturele leven in Noord-Brabant omstreeks 1930. Er is in abstracto door tijdgenoten als Anton van Duinkerken en Gerard Knuvelde veel geschreven over het ideaal van verheffing van Brabant, maar een overzicht-

⁹²) Hans Bornewasser, *Katholieke Hogeschool Tilburg deel I. 1927-1954. Economie - Ethiek - Maatschappij* (Baarn 1978), 137-138.

⁹³) Bornewasser, *Hogeschool*, 308.

⁹⁴) Bornewasser, *Hogeschool*, 141-142.

telijke beschrijving van wat door Brabantse cultuurscheppers in concreto tot stand werd gebracht ontbreekt. Expliciet wetenschappelijk onderzoek is er nooit naar verricht. De vergelijking met het culturele leven in andere gewesten is nooit gemaakt. Niettemin kan men aan de hand van deelstudies⁹⁵ zich wagen aan een poging tot reconstructie. Hierbij moet onmiddellijk de kanttekening worden geplaatst, dat van een autonoom Brabants cultuurleven gedurende het interbellum nauwelijks sprake geweest is. Zoals de industrialisatie en verstedelijking algemeen-Nederlandse verschijnselen waren; zoals de Katholieke Leergangen en de instellingen voor katholiek hoger onderwijs, hoewel in het zuiden gevestigd, van belang waren voor katholieken in heel Nederland, zo kan men het culturele leven ook niet los zien van dat in de rest van ons land. Brabant lag naar alle kanten open.

Het is zinvol, verband te zoeken met het katholieke culturele leven gedurende het interbellum. Dit maakte in de jaren twintig volgens N. de Rooy⁹⁶ een opmerkelijke culturele bloei door. De Rooy spreekt zelfs van een "generatio spontanea" en van "het uitbotten van veel opgezamelde kracht". Brabant vormt voor de literaire beweging onder katholieke jongeren een belangrijke voedingsbodem. De stichting van de vele onderwijsinstellingen is hierbij natuurlijk een factor van betekenis geweest. Het ontstaan van een eigen studentengeneratie was van invloed op de letterkunde en op de schone kunsten. Figuren als Moller, Anton van Duinkerken en Gerard Knuvelder laten dit zien.

Volgens H. Kapteijns kwam in de jaren twintig "de stuwung uit het zuiden", zonder dat het zuiden zelf overigens veel kunstenaars leverde; het leverde echter wel een stevige culturele achtergrond.⁹⁷ In Helmond ging het cultureel-literaire tijdschrift *De Nieuwe Eeuw* verschijnen, vanaf 1922 onder artistieke leiding van Pieter van de Meer de Walcheren. Deze katholieke bekeerling leverde felle kritiek op de artistieke prestaties van katholiek Nederland. Onder de indruk van zijn ervaringen in Frankrijk waar hij de Eerste Wereldoorlog meemaakte en waar hij in de ban was geraakt van katholieke schrijvers als Léon Bloy, beoogde hij een spontane, levende doordringing van alle levenssferen met een volheid van catholicisme. In Tilburg verscheen vanaf 1922 *Roeping*, onder leiding van Moller. Het blad wilde een "Maandschrift voor Schoonheid" zijn, en wilde bereiken, dat de kunst de mens verheffen zou tot God.

⁹⁵) O.m. bijdragen in *Het Nieuwe Brabant* III; Van Schaik a.w.; Knuvelder a.w.

⁹⁶) In Rogier/de Rooy, a.u., 639.

⁹⁷) H. Kapteijns, t.a.p., 262-263.

”Wat waren wij jong! Wat verwachtten wij veel!”, zo karakteriseerde Anton van Duinkerken later de ’Sturm und Drang’ van de Brabantse jongeren rond Moller.⁹⁸ Van Duinkerken publiceerde omstreeks 1927 zijn eerste dichtbundels, waar een christelijk humanisme in doorklonk. Onder meer in een uitvoerige briefwisseling met katholieke jongeren en met Moller had de jonge priesterstudent Van Duinkerken toen al enkele jaren lang getuigd van zijn geloof in het ideaal van Brabants verheffing. In zijn *Brabantse herinneringen* legde Van Duinkerken uit hoe hij in die jaren op zoek was naar zijn Brabanderschap. Hij voelde een roeping, de zuidelijke warmte, de gemeenschapszin die in Brabant in eeuwen van verdrukking was blijven bestaan, als lichtend voorbeeld voor te houden aan het calvinistische Holland.⁹⁹ Aan de veelzijdigheid van de dichter, literator, essayist, wetenschapsman, spreker en journalist Van Duinkerken kan in dit korte bestek geen recht worden gedaan. Van belang is wel de functie die hij vervulde in het culturele leven van Noord-Brabant. Kapteijns wijst op het feit, dat Van Duinkerken een overgangsfiguur was; hij markeert de overgang van de priester-dichtkunst naar de lekenpoëzie in de met de Eerste Wereldoorlog snel veranderende tijdgeest. Hij leverde een groot aandeel in het doorbreken van het isolement van de katholieke letteren en trachte te komen tot een synthese van cultuurelementen.¹⁰⁰ In de woorden van Jan Elemans: ”Van Duinkerken zette de ramen van pastorie, katholieke vereniging en studiezaal open onder een wat ruimere, nationale hemel. Hij zocht gemeenschap met de andersdenkende: las en bestudeerde deze, schreef over hem en debatteerde ermee en – wat vermoedelijk nog belangrijker is – vierde feest met hem”.¹⁰¹

Evenals het werk van Van Duinkerken bewogen zich de romans van Antoon Coolen in het dynamische spanningsveld tussen een oude en een nieuwe tijd. Bewust regionalistisch romancier, ontworstelde Coolen zich zeer spoedig aan een bestaande tendens in dit genre naar realistische anecdotiek. Tussen 1928 en 1932 publiceerde hij maar liefst vijf romans, waaronder *Kinderen van ons volk* en *Het donkere licht*, die hem op slag tot de meest gelezen auteur onder de katholieke jongeren maakten. Hij beschreef zowel de intense vreugde als de diepgevoelde smart van de

⁹⁸) Van Duinkerken, *a.w.*, 216.

⁹⁹) Van Duinkerken, *a.w.*, 27 en A.Roes, *Een schaduw die verschuift. Leven en werk van de jonge Anton van Duinkerken* (Baarn 1984), 74-75.

¹⁰⁰) Kapteijns, *t.a.p.*, 267-268.

¹⁰¹) Jan Elemans, 'Literaire prijzen voor Antoon Coolen en Anton van Duinkerken. Het Brabantse karakter van hun romans en verzen; waarde van hun werk in deze tijd', in *Brabantia X* (1961), 4-12.

Brabantse mens, speciaal de ruige Peelwerkers. Met Van Duinkerken deelde hij het ideaal van de Brabantse emancipatie: toen beide auteurs elkaar te Amsterdam voor het eerst ontmoetten, was het wachtwoord kort maar krachtig: "Brabant!"¹⁰²

L.Rogier heeft in 1969 gewezen op de zuigkracht van de grote cultuurcentra, waardoor eeuwenlang de buitengewesten van hun beste talenten beroofd zijn. Voor Noord-Brabant waren dat eeuwenlang Leuven, Brussel en Antwerpen, en in de negentiende en twintigste eeuw Holland. Van Duinkerken, die in 1929 als Tijd-redacteur naar Amsterdam verhuisde, was geen uitzondering. Anton Derkinderen, Vincent van Gogh, Jan Sluyters en Hendrik Chabot zijn evenzovele illustraties van deze artistieke 'brain drain'. Het is de vraag, of in deze situatie in de loop van de twintigste eeuw wel zoveel verandering is gekomen. Afzijdigheid in het cultuurleven was lang kenmerkend voor Noord-Brabant. Zowel op het gebied van de literatuur als het muzikleven of dat der schone kunsten kon lange tijd geen eigen cultuur in stand blijven. Muziekbeoefening beperkte zich net als elders lange tijd hoofdzakelijk tot dorps-harmonieën, liedertafels en militaire kapellen in garnizoenssteden (en bereikte daar vaak een hoog niveau); pas in 1950 ging het Brabants Orkest onder leiding van Hein Jordans van start. Schildertalenten konden tot aan de stichting van de Katholieke Leergangen voor een opleiding alleen in Den Bosch terecht, op de Koninklijke School voor Kunst, Techniek en Ambacht. Het vinden van passend emplooi was altijd een probleem. Een begaafd schilder als Hendrik Wiegersma uit Deurne bleef in veel opzichten een eenzaam pionier. In de streekliteratuur stak behalve Coolen en misschien Marie Gijzen en A.M. de Jong geen auteur uit boven het zeer middelmatige peil dat in de negentiende eeuw door de gebroeders Snieders was bereikt.

Voor een opsomming van prestaties op het gebied van beeldende kunsten, letteren en muziek verwijs ik naar de desbetreffende hoofdstukken in *Het Nieuwe Brabant*, deel III. Daarin wordt de rol van het reeds in 1837 opgerichte 'Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen' toegelicht; wordt ingegaan op de neo-barokke neiging in de beeldende kunst waarop ik in latere hoofdstukken terugkom; komt de nieuwe zakelijkheid in de bouwkunst ter sprake; wordt een staalkaart van toneelgezelschappen en -opvoeringen onthuld en krijgt de lezer een overzicht van het muzikleven in Brabant. Met name op het gebied van de letteren (speciaal dichtkunst) en tekenkunst was de productie buiten het

¹⁰²) Coolen in *Roeping* XXIX, nr 1, 25.

Brabantia Nostra-circuit niet al te groot. Na bestudering van de desbetreffende bladzijden in dit standaardwerk lijkt de hypothese niet te gewaagd, dat in de jaren dertig Brabantia Nostra een gat in de markt heeft gevuld, doordat het een gezichtsbepalende rol heeft vervuld met een eigen Brabants-regionalistisch geluid en een eigen kleur.

Twee motieven voor het ontstaan van Brabantia Nostra zijn aan het bovenstaande summiere overzicht van geestelijke en culturele ontwikkelingen in Noord-Brabant te ontlelen.

Aan de ene kant werd door de dynamische sociaal-economische en onderwijskundige ontwikkeling de basis gelegd voor zelfbewustzijn en emancipatiestreven. Dit was een noodzakelijke voorwaarde voor het nieuwe tijdschrift en de beweging. Tegelijk veroorzaakten de geconstateerde neven-effecten van diezelfde ontwikkeling, ontkerstening, verstedelijking, invasie van noorderlingen, dat de behoefte gevoeld werd voor het Brabants-eigene pal te gaan staan.

Aan de andere kant was er het sterke besef van de nog in te halen culturele achterstand. Een nieuw podium waarop dichters, schrijvers en tekenaars konden schitteren was derhalve gewenst en zou bevruchtend en stimulerend kunnen werken.

§ 4. *Katholiek Nederland in de jaren dertig*

a. Emancipatie der katholieken

Hoe ver was omstreeks 1930 het emancipatieproces van de Nederlandse katholieken voortgeschreden? Op een dergelijke vraag is geen exact antwoord te geven. Volgens Schöffers was het met die emancipatie gesteld als met die van de vrouw: principieel was zij vastgelegd in rechten en plichten, maar in de praktijk ontbrak er veel. Psychologisch leefde er bij het katholieke volksdeel nog altijd een gevoel van achterstelling; sociaal, economisch en cultureel bestond er de realiteit van een achterstand. De intellectuele voorhoede was bijzonder klein. De Katholieke Universiteit droeg een provinciaal en klerikaal karakter, en werd door 'deftige' katholieken vaak gemeden.¹⁰³ Nog in de jaren vijftig, toen de katholieken 38,5 % van de Nederlandse bevolking uitmaakten, was er

¹⁰³) I. Schöffers, 'De Nederlandse confessionele partijen 1918-1940', in *Vaderlands verleden in veelvoud. 31 Opstellen over de Nederlandse geschiedenis na 1500* (Den Haag 1975), 602-621.

van de studenten in Nederland nog niet een kwart katholiek, en van de academisch gegradueerden slechts 19 %. Minder dan 30 % van het nationale vermogen was in katholieke handen.¹⁰⁴ Het wegwerken van die achterstand, die door sociologen als Thurlings wordt aangeduid als de 'relatieve deprivatie' van het katholieke volksdeel,¹⁰⁵ vormde de voornaamste opdracht die de katholieke emancipatie aan zichzelf stelde. In de negentiende eeuw bleek die relatieve deprivatie duidelijk uit het gegeven dat katholieke burgemeesters en dito onderwijzers een betrekkelijke zeldzaamheid waren. Katholieken zijn, om met Thurlings te spreken, vanaf de eerste jaargangen van *De Tijd* tot 1960 toe, bezig geweest met de vraag in hoeverre zij, wat hun maatschappelijke positie betrof, gelijk stonden met de niet-katholieken.¹⁰⁶

In de "kwarteeuw der ontluiking", Rogiers vermaarde typering van de eerste 25 jaren van de twintigste eeuw, was er veel bereikt. De katholieken hadden gewonnen aan zelfvertrouwen, er was ondernemingsgeest en organisatiedrang, er was een streven naar politieke bewustwording, mondigheid en invloed op het maatschappelijke leven; er was sprake van religieuze verdieping en culturele opbloei.¹⁰⁷ De financiële gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs was in 1917 door de katholieken gevierd als een erkenning van hun inspanningen op velerlei gebied voor volledige gelijkberechtiging. De Katholieke Universiteit en de Katholieke Hogeschool vormden sinds 1923, resp. 1927 een beloning voor die inspanningen. Het aantal katholieke Kamerleden was tussen 1901 en 1918 gegroeid van 23 naar 30. Katholieken maakten deel uit van het kabinet, en in 1918 kreeg Nederland voor het eerst een katholiek als minister-president. Katholieke sociale organisaties kwamen tot bloei en eenheid. Er was ook sprake van een 'renouveau catholique' op filosofisch en cultureel terrein, die o.m. een weerslag vond in het tijdschrift *Van Onzen Tijd*, in de oprichting van het Thijmgenootschap en van de Katholieke Sociale Actie. Alles werd gedragen door een wonderbaarlijk elan (zo zegt Rogier), dat zich niet tot het culturele beperkte, maar zich uitstreckte tot heel het beschavingsgebied. Deze katholieke renaissance was niet in het

¹⁰⁴) Walter Goddijn, *Roomsen, dat waren wij. Sociologische reflecties over de identiteitsverandering van het katholieke volksdeel* (Hilversum 1978), 36. Goddijn baseert zich op G.H.L. Zeegers' rede 'Onze taak als katholieke intellectueel' voor het 'Nijmergse studenten-corps 'Carolus Magnus' uit 1952. Zeegers verrichtte demografisch onderzoek onder katholieken.

¹⁰⁵) J.M.G. Thurlings, *De wankelende zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme* (Deventer 1978.²), 28.

¹⁰⁶) Thurlings, a.w., 30.

¹⁰⁷) Aldus vat H. Bornewasser het emancipatieproces samen in *Hogeschool*, 14.

minst te merken in de provincie Noord-Brabant, aldus Rogier: "Voor geen der gewesten is de eerste helft van de twintigste eeuw in die mate een tijd van economische en culturele vernieuwing geweest als voor Noord-Brabant".¹⁰⁸ Een groeiend religieus elan inspireerde tot binnenlands apostolaat zowel als tot verhoogde missie-activiteit. Een enorme bouw golf van kerken maakte het mogelijk aan de massaal naar de steden getrokken arbeiders een beeld voor te zetten van een hiërarchisch gestructureerde katholieke samenleving.¹⁰⁹ Het aantal priesterwijdingen steeg kolossaal. Thurlings vermeldt, dat de binnenlandse katholieke missionerings-ijver zelfs het precaire evenwicht tussen de gezindten in gevaar dreigde te brengen.¹¹⁰

Bovendien vertoonden de katholieken, die vanaf 1918 de grootste minderheidsgroep werden, een beduidend hogere huwelijksvruchtbaarheid dan de andere bevolkingsgroepen. Volgens de socioloog Van Heek¹¹¹ is de vertraging in de over de gehele bevolking te constateren daling van het geboortencijfer te verklaren uit de factor godsdienst. In navolging van Van Heek is men gaan spreken van een 'frontmentaliteit' bij katholieken. Als geëmancipeerde minderheidsgroep gaf het roomse volksdeel blijk van een strenge normbeleving, met name ook op het punt van huwelijk en voortplanting. Voortdurende actie tegen het neomalthusianisme was daarvan een uiting. Th.Engelen vergeleek in zijn dissertatie de katholieke leer met een filter, die de vermindering van het kindertal heeft vertraagd.¹¹² Het verdient vermelding, dat de verovering van de (numerieke) eerste plaats onder de minderheidsgroepen door de katholieken vrijwel geheel op het conto van de provincies Noord-Brabant en Limburg geschreven kon worden. Hier bleef de buitenkerkelijkheid het

¹⁰⁸) L. J. Rogier, *Katholieke Herleving Geschiedenis van Katholiek Nederland sinds 1853* ('s-Gravenhage 1956), 402.

¹⁰⁹) Jansen, Van Leeuwen en Vriens, *a.u.*, 27-29.

¹¹⁰) Thurlings, *a.u.*, 111-112. Aan Thurlings' bondige synthese van de geschiedenis van het Nederlandse katholicisme ontleen ik op deze plaats tevens enkele algemene aanduidingen en typeringen terzake

¹¹¹) F. van Heek, *Van hoogkapitalisme naar verzorgingsstaat Een halve eeuw sociale verandering, 1920-1970* (Meppel 1973), 212-249. Dat de godsdienstfactor hier van bepalende betekenis was, zoals Van Heek stelde, werd door zijn collega Hofstee bestreden. Primair was volgens Hofstee (die weer steunde op de studie van Wichers) het tempo, waarin in Nederland het "modern-dynamische cultuurpatroon" veld won: E. W. Hofstee, *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden* (Haarlem 1981). Overigens was van frontmentaliteit eerder sprake bij katholieken in de diaspora dan in het in religieus opzicht homogene zuiden

¹¹²) Engelen, *a.u.*, 27 en 195-205

geringst. Dat wil niet zeggen dat in deze regio's ontkerkelijking onder katholieken niet voorkwam; dit verschijnsel werd echter vooralsnog gecompenseerd en gemaskeerd door het hoge geboortenniveau. Dit laatste kon nu juist niet gezegd worden van de hervormden in de jaren twintig.¹¹³

Tegen het eind van de jaren twintig heerste er in roomse kringen een euforische stemming van triomf. Het leek of het rijke roomse leven zich uitstreckte tot in alle uithoeken van de samenleving; de situatie was benaderd waarin, alweer in de woorden van Rogier, de katholieken een autarische gemeenschap vormden,

"binnen welker grenzen men niet alleen in politieke partijdiscipline zijn stem uitbrengt, op een katholieke krant, een katholiek damesmodeblad, een katholieke illustratie en een katholiek jeugdblaadje geabonneerd is, zijn kinderen van de kleuterschool tot de universiteit louter katholiek onderwijs doet genieten, maar ook in katholiek verband naar de radio luistert, op reis gaat, zijn leven verzekert, de kunst, de wetenschap en de sport beoefent".¹¹⁴

Genoemde triomfalistische geest kwam tot uiting in grote openbare manifestaties van katholieken. Zo werd in 1932 door tienduizend Graal-meisjes in het Amsterdamse stadion een uitvoering gegeven van een pinksterspel, voor de ogen van dertigduizend toeschouwers. De niet-katholieke pers was onder de indruk van een dergelijk spektakel.¹¹⁵ In het bekende boek van Michel van der Plas kan men nog tal van andere frappante voorbeelden aantreffen van hoe katholieke organisaties en groeperingen – al of niet op de cadans van het lied van L.J. Sicking: "Roomsen, dat zijn wij, in ziel en harte" – de straat op gingen om te getuigen van hun blijde geloof. Er was sprake van een apostolische dadendrang.¹¹⁶ Het roomse triomfalisme, waarvan pater Borromeus de Greeve de grote feestredenaar werd, is door menig socioloog en historicus verklaard als compensatie voor het nog lange tijd gekoesterde minderwaardigheidsgevoel. De Rooy typeert het als "Kulturkampf-Katholicisme", dat zich om protestantse gevoeligheden overigens niet scheen te bekommeren.¹¹⁷

Twee dingen moet men zich bij deze uitingen wel realiseren. In de eerste plaats vormden de katholieken op het moment dat zij op straat en

¹¹³) J. Bosmans, 'Het maatschappelijk-politieke leven in Nederland 1918-1940', in *AGN XIV* (Haarlem 1979), 205-208.

¹¹⁴) Rogier, *Katholieke herleving*, 613.

¹¹⁵) Michel van der Plas, *Uit het rijke Roomsche Leven. Een documentaire over de jaren 1925-1935* (Baarn 1963), 94.

¹¹⁶) Van den Eerenbeemt, *In het spoor van de vooruitgang*, 159.

¹¹⁷) De Rooy, *a.w.*, 689.

plein kwamen getuigen van hun roomse blijdschap in het geheel geen uitzondering in de periode van het interbellum. De jonge sociaal-democraten van de A.J.C. en de protestants-christelijke mannenbroeders schuwden evenmin de voor die tijd moderne methoden van massabeïnvloeding en massaregie om hún boodschap aan de man te brengen. In de tweede plaats vormt dit soort uitbundige uitpattingen maar een betrekkelijk deelaspect van het leven der katholieken in zijn totaliteit. Zoals G.Knuvelder het stelde:

"de eigentijdse, ons amuserende of irriterende verschijningsvormen van wat het rijke roomse leven heet, putten de volheid van het katholieke leven in de verste verte niet uit; zij zijn in vele opzichten [...] eerder randverschijnselen, vaak zelfs folklore-achtige manifestaties, excessen, beperktheden en geboorneerdheden".¹¹⁸

Dat de katholieke trots niet steeds zo zelfverzekerd liep te paraderen als uit documentaires en gedenkboeken soms naar voren komt (en dat er wellicht eerder sprake was van verwarring en scepsis), wordt bevestigd door het feit, dat de organisatie van de Algemene Katholiekendag, die een regelmatig terugkerende manifestatie had moeten zijn van katholieke eenheid en katholiek succes, al na enkele jaren moest worden opgeschort. Het ontbrak aan thema's, waarover onder katholieken eenstemmigheid was te bereiken.¹¹⁹

b. Stagnatie

Om de katholieken in de jaren dertig te typeren moet het beeld van groei, machtsverovering en triomf met geheel andere categorieën worden aangevuld. Hier moeten we voor de juiste terminologie te leen gaan bij bewoordingen die door historici zijn gebruikt om het tijdvak in het algemeen te bestempelen: "Een conservatief land" (L.de Jong); "stabiliteit" (E.H.Kossmann); een "burgerlijk-verzuilde maatschappij" (J.C.H.Blom). De Rooy spreekt zelfs van "de grote stagnatie"¹²⁰ in de katholieke herleving. Er was in de jaren dertig een neiging naar consolidering van de bereikte resultaten, eerder dan een streven naar het behalen van nieuwe successen. Nieuwe problemen vroegen om onorthodoxe oplossingen, waarvoor de durf en fantasie evenwel vaak ontbraken. De

¹¹⁸) G.Knuvelder, 'Opstandige zonen. Terugblik op de jaren twintig', in *Brabantia* XXVII (1978), 90-112.

¹¹⁹) Rogier/de Rooy, *a.w.*, 623.

¹²⁰) De Rooy, *a.w.*, 713.

katholieke politici hadden net zo min als hun coalitiepartners een antwoord op de economische crisis. Katholieke geestelijken konden geen dam opwerpen tegen de geconstateerde geloofsverzwakking en -afval. Met zorg keken de leiders van de katholieke zuil naar de aanwas van fascistische groepen, in katholieke streken nog het meest die van Zwart Front en Verdinaso.

In de jaren dertig vormde de Rooms-Katholieke Staatspartij, die pas in 1926 haar organisatorische beslag had gekregen, een soort overkoepelende instantie voor de vele sociale en culturele instellingen van katholiek Nederland. J. Bosmans spreekt van de partij als van "een soort parlement van het katholieke volksdeel".¹²¹ Mede door het feit, dat de partij aan alle kabinetten deelnam en dus deelde in de macht, beschouwde zij het als haar hoofdtaak, de katholieke gemeenschap met haar steeds uitdijend aantal verenigingen en instellingen te beschermen en te versterken. Een belangrijke voorwaarde hierbij was het bewaren van de eenheid onder de katholieken, als het moest met inschakeling van het episcopaat. Met zorg werd ervoor gewaakt, dat de diverse sociale geledingen van Rooms Nederland (boeren, arbeiders, middenstanders, werkgevers) op de verkiezingslijsten van de partij vertegenwoordigd waren. Om in de regering te blijven moest de Staatspartij bovendien bereid zijn tot het sluiten van compromissen met de politieke partners, d.w.z. de A.R.P., de C.H.U. en de beide liberale partijen. Een en ander legde aan de partij duidelijke beperkingen op. Tegenover de protestantse rivaal - in H. Colijn het krachtigst belichaamd - was behoedzaamheid geboden; politiek was meer dan ooit de kunst van het haalbare. Elke vorm van extremisme in eigen kring diende bovendien vermeden te worden op straffe van afsplitsing. En al slaagde de R.K. Staatspartij er redelijk wel in, de gelederen gesloten te houden (behalve in 1933 stemde altijd meer dan 80 % van alle Nederlandse katholieken op deze partij), uiteraard was kleurloosheid het resultaat.¹²²

Bij herhaling hebben de bisschoppen er in de jaren dertig moeite voor gedaan, de sociale controle over het katholieke volksdeel te versterken. Herderlijke brieven en de praktijk van kerkelijke legitimatie van katholieke organisaties waren daartoe geëigende middelen. Via het instituut van de geestelijke adviseur kon de hiërarchie zich doen gelden. Pleidooien voor een katholieke maatschappij-opvatting en waarschuwingen tegen steun aan alternatieve richtingen (communisme, socialisme en libera-

¹²¹⁾ Bosmans, *a.w.*, 215.

¹²²⁾ Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980*, 73-74.

lisme naar de ene kant; fascisme en nationaal-socialisme naar de andere kant) misten hun effect niet.¹²³

Pas in de jaren dertig legde de R.K.Staatspartij haar staatkundige beginselen officieel vast. De ideologie wordt (volgens S.Vaessen) gekenmerkt door "militant herstelconservatisme" dat zich richtte tegen de dreigingen van de moderne industriële samenleving. Gezin en moederschap dienden beschermd te worden. De maatschappij werd als een organisme voorgesteld, opgebouwd uit onderling met elkaar verbonden gemeenschappen. Klassenstrijd werd afgewezen, evenals het liberaal-getinte individualisme. Ideeën over corporatieve maatschappij-ordening, beïnvloed door de pauselijke encycliek *Quadragesimo Anno* uit 1931, voerden de boventoon. In autonome bedrijfs- en beroepsschappen moest het sociaal-economische leven herordend worden. Het Nederlandse staatsbestel moest efficiënter werken. Toen het aankwam op de praktische uitwerking van deze ideeën bleek er weerstand te bestaan bij de partijleiding en de behoudende vleugel: de katholieke consensus kon in gevaar komen en er kon kritiek komen uit andere partijen.¹²⁴ Toch verwierf de gedachte van een reconstructie van de samenleving op basis van het beginsel van solidariteit een niet onaanzienlijke aanhang in katholieke kring. Zij werd uitgewerkt door de Delftse hoogleraar J.A.Veraart en de Tilburgse hoogleraren J.H.Cobbenhagen en F.A.Weve.¹²⁵

Het subsidiariteitsbeginsel in het program van 1936 van de R.K.Staatspartij bood aanknopingspunten voor een meer zelfstandige werking, niet alleen van sociaal-economische en culturele instellingen, maar ook van territoriale eenheden: provincies en gemeenten.¹²⁶ Dit punt sloot aan op het streven naar gewestelijke ontplooiing, waarvan Brabantia Nostra een exponent was.

c. Verzuiling

Geen studie over de jaren dertig of er wordt aandacht in besteed aan het verschijnsel verzuiling. Hoe onderling verschillend inmiddels ook de interpretaties van dit volgens de meesten typisch-Nederlandse maat-

¹²³) J.Bank, 'Beheersing en beheersbaarheid van het katholieke volksdeel', in Klein en Borger, *De jaren dertig*, 228-236

¹²⁴) S.Vaessen, 'Democratie-kritiek in de RKSP', in *Jaarboek KDC 1987* (Nijmegen 1988), 86-111.

¹²⁵) Van den Eerenbeemt, *In het spoor van de vooruitgang*, 145.

¹²⁶) P.Luykx, 'Die niederlandischen Konfessionellen und das Verhältnis zwischen Staat und Gesellschaft im 20. Jahrhundert', in Nautz/Blasing, a.w., 73-110.

schappelijke verschijnsel zijn, men is het erover eens dat de maatschappij in het tijdvak van plm.1920-1960 was opgedeeld in een aantal groepen van levensbeschouwelijke aard. Op maatschappelijk terrein poogden al die groepen, katholieken, orthodox-protestanten, sociaaldemocraten en volgens sommigen ook liberalen, eigen organisaties te stichten. Op die manier manifesteerde zich een duidelijk van elkaar te onderscheiden aantal subculturen. De scheidslijnen tussen de zuilen liepen dwars door sociale lagen heen, en de zuilen verenigden mensen van verschillende rang en stand. Contact met andersdenkenden werd zoveel mogelijk gemeen. Alleen aan de top, d.w.z. tussen de elites van de zuilen, was er overleg. "In het isolement ligt onze kracht": dit adagium deed opgeld, niet alleen voor de nazaten van Abraham Kuypers 'kleine luyden', maar voor alle zich emanciperende bevolkingsgroepen. Ook bij Brabantia Nostra treft de onderzoeker een uitgesproken streven aan naar handhaving van dit isolement, zoals bleek op een willekeurige bestuursvergadering in 1938: De voorzitter merkte daar op dat "anderen ons niet zullen helpen als wij katholieken iets willen bereiken", en de conclusie luidde vervolgens: "Er is een streven van de katholieken om uit hun isolement te komen. Voorz. vreest, dat we dan alle kracht kwijt zijn".¹²⁷

De geschiedenis van Brabantia Nostra levert overigens niet direct materiaal vanuit de 'regionalistische' hoek dat als een nieuwe, originele bijdrage kan dienen aan de al lange tijd voortdurende verzuilings-discussie onder Nederlandse historici, politicologen en sociologen. Er worden geen nieuwe gezichtspunten door geopend. Hooguit kunnen we spreken van een bevestiging van zowel de 'emancipatiethese' die de nadruk legt op alles wat binnen de zuil aan ontwikkelingswerk werd verricht, als de 'beschermingshypothese', die verzuiling probeert te verklaren als een defensieve reactie op de gevolgen van industrialisatie en modernisering van de maatschappelijke verhoudingen.¹²⁸ Wat het eerste betreft werd het loutere verschijnen van het tijdschrift *Brabantia Nostra* in 1935 door de initiatiefnemers al bedoeld en beleefd als het zoveelste bewijs van culturele vitaliteit van katholieken; aan jonge wetenschappers, dichters en

¹²⁷) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale BN, 23-4-1938.

¹²⁸) Voor de verzuilingsdiscussie verwijs ik naar J.C.H. Blom, 'Onderzoek naar verzuiling in Nederland. Status quaestionis en wenselijke ontwikkeling', in J.C.H. Blom en C.J. Misset, "*Broeders sluit U aan*". *Aspecten van verzuiling in zeven Hollandse gemeenten* (Amsterdam-Dieren 1985), 10-29; Ton Duffhues, 'Staat "de wankele zuil" nog overeind? Een verkenning van de recente literatuur over verzuiling en ontzuiling', in *Jaarboek KDC 1987* (Nijmegen 1988), 134-162; en J.A. Bornewasser, 'De katholieke zuil in wording als object van "columnologie"', in *AGKKN XXX* (1988), 168-212.

kunstenaars werd immers alweer een podium aangereikt om het eigen kennen en kunnen te demonstreren. Wat het tweede betreft biedt de typische Brabantia Nostra-ideologie, die in hoofdstuk III aan de orde komt, een overmaat aan bewijs dat het, in combinatie met het veiligstellen van het streek-eigene, ging om een verweer tegen secularisatie en liberaal-materialistische invloeden, speciaal in Brabant. Hier zien wij duidelijk een 'defensieve reflex'¹²⁹ werkzaam. Bornewasser stelt de katholieke zuilvorming voor als "een reactie op industrialisering, op toenemend individualisme en competitiedenken, op zich differentiërende beroepsstructuren, op migratie en urbanisatie en op secularisering".¹³⁰ Haast woord voor woord zijn dit verschijnselen, waartegen Brabantia Nostra bij tijden eveneens fel van leer trok.

Schöffers meent dat gewestelijke verscheidenheid zuilvorming heeft bevorderd:

"Er waren bepaalde innerlijk samenhangende en naar buiten toe afgesloten grote éénkleurige gebieden die de verzuilde streeks-gewijs accentueerden. Heel het katholieke Zuiden behield als regionale subcultuur een eigen kleur en toon, die door zuilorganisaties en eigen Roomse partij kon blijven bestaan en die omgekeerd, toen het eenmaal zover was, organisaties versterkte en droeg."¹³¹

Was Brabantia Nostra daarmee automatisch een integrerend bestanddeel van de katholieke zuil? Ondersteunde de beweging het streven van de landelijke politieke en geestelijke leiders naar eenheid? Afgaande op de ideologie, alsmede op het feit dat prominente geestelijken, dr. P.C. de Brouwer voorop, een belangrijke dragende rol op het Brabantia Nostratoneel hebben gespeeld, zou men neigen naar een bevestigend antwoord. Toch zullen wij zowel bij de coryfeeën van de Staatspartij als bij de Bisschop, op de schaarse momenten dat zij zich overigens met Brabantia Nostra bemoeiden, een opvallend koele en gereserveerde houding aantreffen. Hoe is die dan te verklaren? Was men dan niet ingenomen met dit spontane initiatief voor verdere doorwerking van de roomse beginselen en versterking van de roomse leef sfeer?

Ik meen dat een verklaring gevonden kan worden in het optreden van de zogenaamde 'katholieke jongeren', enkele jaren voordat Brabantia Nostra van start ging. Het is immers een misverstand te denken dat in het

¹²⁹⁾ Van den Eerenbeemt, *In het spoor van de vooruitgang*, 152.

¹³⁰⁾ Bornewasser, *l.a.p.*, 186.

¹³¹⁾ I.Schöffers, 'Het politieke bestel van Nederland en maatschappelijke verandering', in *Vaderlands verleden in veelvoud*, 639.

tijdvak van "leiding en lijdelijkheid"¹³² de katholieke zuil, ondanks de hechte groepsorganisatie, steeds de figuur van een zuiver monolithisch blok vertoonde. Het lukte niet altijd, de interne verdeeldheid met de mantel der liefde te bedekken. In de jaren twintig was de oppositie van de 'Michaëlisten' rond Veraart daarvan een voorbeeld geweest. Ook was er constant sprake van spanning tussen de wensen van het Rooms-Katholiek Werklieden Verbond en de opvattingen van de katholieke werkgevers. Maar de felste oppositie kwam van jonge literatoren. In tijdschriften als *Roeping* en *De Gemeenschap* protesteerden zij tegen de zelfgenoegzame, triomfalistische geest die de roomse zuil zou beheersen. De onderlinge verschillen tussen beide genoemde periodieken en de interne scheidslijnen en nuances in het wereldje der katholieke jongeren doen hier niet ter zake. Van belang is, dat zich van de jonge generatie na de Eerste Wereldoorlog een drang naar algehele levensvernieuwing had meester gemaakt. Allen prefereerden zij "hart en vurigheid" (Van Duinkerken) boven organisatie, en werden zij in hoge mate gedreven door hun katholiek-religieuze overtuiging. Volgens Van Duinkerken, een van de woordvoerders, was er in de "diadochentijd" na Schaepmans dood (1903) geen katholieke politicus van formaat meer naar voren getreden. Nolens was hen te nuchter en te ondichterlijk, hij sprak niet tot de verbeelding. Na de grote successen (30 kamerzetels, gelijkgesteld bijzonder onderwijs, eigen universiteit, katholieke ministers, een netwerk van roomse organisaties) voelden de katholieke leiders zich zelfvoldaan: "Er is inderdaad veel macht en invloed gewonnen door het werk der organisaties, maar er is verlies geleden aan innerlijke gloed en overtuigingsdrift". Van Duinkerken's kritiek sloot nauw aan bij hetgeen Pieter van der Meer de Walcheren in de kunstrubriek van *De Nieuwe Eeuw* had geconstateerd, namelijk een "tekort aan innerlijk katholiek levensbesef".¹³³ Fel trokken de jongeren in hun tijdschriften dan ook ten strijde tegen de bezadigde geest van Staatspartij-politici. Net als Brabantia Nostra enkele jaren later pleitten zij voor een "rijker en schoner leven", leverden zij kritiek op massamaatschappij en kapitalisme, en op de gevaren van het moderne grootbe-

¹³²) Vgl. H. Daalder, *Leiding en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek* (Assen 1964).

¹³³) Zie voor de beweging der katholieke jongeren o.m.: Anton van Duinkerken, 'De beweging der jongeren', in *Waarom ik zoo denk, ... Het katholieke leven van 1918 tot 1940* (Utrecht/Brussel 1948), 161-205; Gerard Knuvelder, 'Opstandige zonen'; A. Roes, a.w., L. M. H. Joosten, *Katholieken en fascisme in Nederland 1920-1940* (Utrecht 1982,²), 126 en vlg. Rogier, *Katholieke herleving*, 574 en vlg., H. Scholten, *Aspecten van het tijdschrift De Gemeenschap* (Baarn 1978); L. M. H. Joosten, 'Over hart en vurigheid Katholieke jongeren, democratie en fascisme tijdens het interbellum in Nederland', in *SIC IV* (1989), nr 1/2, 123-142.

drijf. De schrijver Albert Kuyle stelde dat bij Philips een "religie van gloeilamp-training" heerste.¹³⁴ De vergelijking met de ideeën van Brabantia Nostra gaat nog verder op, als we letten op de sterke afkeer van protestantse invloeden, de tamelijk puriteinse pleidooien voor bescherming van de openbare zeden, de voorkeur voor een corporatieve ordening en het feit, dat de meesten aanhangers waren van de groot-Nederlandse of diëtse gedachte.

Een gedeelte van de jonge literatoren sloeg nog radicalere wegen in en beleed bij monde van de tijdschriften *Aristo* (vanaf 1930) en *De Nieuwe Gemeenschap* (1934-1935) zijn bewondering voor het fascisme. De man van *Aristo*, Wouter Lutkie, priester te Nuland, trok al vroeg in de jaren twintig ten strijde tegen de parlementaire democratie en de geest van bourgeois-nivellering.

Knuvelder, een der acteurs op het toneel der "opstandige zonen", benadrukt, terugkijkend, dat de beweging van de jongeren wel degelijk geworteld was in voorgaande generaties. In zekere zin streefden zij er op hun eigen manier naar, het erfdeel der vaders (grondleggers van het toenmaals moderne katholieke denken als J.Th.Beysens, A.A.H.Struycken, H.A.Poels, H.Moller) te handhaven.¹³⁵ De opdracht, "omnia restaurare in Christo", en wel langs de weg van het individu, klonk overigens niet alleen in katholiek Nederland. Ook elders in Europa bestond er na de Eerste Wereldoorlog een zelfverzekerd en gloedvol gepresenteerd streven naar doorvoering van de ware katholieke beginselen.¹³⁶

Toen in 1930 de dichter Gerard Wijdeveld met een venijnig spotdicht in *De Gemeenschap*, 'De droom van Nolens', over de schreef ging, reageerde het episcopaat ongemeen fel. Ondanks haastige excuses had de affaire nog een lange nasleep.¹³⁷ Nerveus belegde de R.K.Staatspartij bijeenkomsten om het probleem van de katholieke jongeren te bespreken, en *De Tijd* wijdde er een uitvoerige enquête aan. De partijleiding maakte zich bezorgd over het gemis aan jonge aanwas voor het partij kader. Uiteindelijk was het maar een kleine minderheid van de jonge katholieke intellectuelen die de kant koos van het georganiseerde fascisme, en bleven coryfeeën als Van Duinkerken en Knuvelder 'on speaking terms'

¹³⁴) Joosten, *Katholieken en fascisme*, 168.

¹³⁵) Knuvelder, *a.w.*, 92-100.

¹³⁶) A.F.Manning, 'Katholieke opinies in het interbellum met betrekking tot politiek-maatschappelijke problemen', in *De identiteit van katholieke wetenschapsmensen* (Baarn 1980), 79-92.

¹³⁷) S.A.J. van Faassen, 'De Gemeenschap; "De droom van Nolens" en de gevolgen', in *SIC IV* (1989), nr. 1/2, 70-80.

met de Staatspartij. Volgens Joosten hadden hun opvattingen een zekere invloed op de linkervleugel van die partij. Dit neemt niet weg, dat het kerkelijk en staatkundig gezag van de katholieke zuil in de jaren dertig extra beducht is geworden voor moeilijk controleerbare en beheersbare nieuwe initiatieven van jonge heethoofden. Het wapengekletter van fascisme en nationaal-socialisme zal aan die angst niet vreemd zijn geweest. En daar verscheen halverwege de jaren dertig Brabantia Nostra als alwéér zo'n initiatief van jonge intellectuelen die een sterkere doorvoering van de roomse beginselen nastreefden. De redactieleden, amper afgestudeerd, toonden zich duidelijke adepten van de minder dan een tiental jaren oudere generatie-Knuvelder/Van Duinkerken. Het Brabantse chauvinisme kon bovendien allerminst de goedkeuring wegdragen van de leiders van de Staatspartij, die merendeels van boven de rivieren gerecruteerd werden.¹³⁸ De belijdenis van Brabantia Nostra zou maar aanleiding kunnen geven tot ongewenste reacties, variërend van anti-papistische spotternijen tot karikaturen van het donkere zuiden. Het een noch het ander was bevorderlijk voor het proces van ingroei van de katholieken in de Nederlandse samenleving.

Of de leiding van de roomse zuil een dergelijk standpunt ooit zo bewust of expliciet heeft geformuleerd, staat nog te bezien. Tenslotte vormde Brabantia Nostra in de meest letterlijke zin van het woord maar een randverschijnsel – zo niet een randversiersel – van de Nederlandse samenleving in het interbellum. Niettemin vormt de verhouding tussen het gezag van de Staatspartij en de clerus enerzijds en de regionale beweging Brabantia Nostra anderzijds een van de onderzoeksthema's van mijn studie.

§ 5. *Vraagstelling*

Over Brabantia Nostra bestaat niet veel historiografie. Sinds de herdenkingsredevoevingen bij het 25-jarig bestaan in 1961, die begrijpelijkerwijs in positieve termen gesteld waren, is er niet vaak meer teruggeblikt. De korte beschouwing die A.Commissaris enkele jaren eerder in *Het Nieuwe Brabant* aan Brabantia Nostra wijdde, getuigde van dezelfde onkritische geest.¹³⁹

Als contrast hiermee is er er een karikaturaal beeld van Brabantia Nostra ontstaan als van een suspect groepje reactionaire, bekrompen intellectuelen die niets liever wilden dan Brabant afscheiden van de rest

¹³⁸) I.Schöffer, 'De Nederlandse confessionele partijen', *a.w.*, 606.

¹³⁹) A. Commissaris, 'Provinciaal leven', in *Het Nieuwe Brabant* III, 323-368.

van Nederland en er een soort rooms-fascistisch bewind vestigen. L. de Jong legt bijvoorbeeld sterk de nadruk op contacten tussen Brabantia Nostra en Zwart Front.¹⁴⁰ Illustratief voor dit beeld is ook het oordeel van de journalist-historicus Jan Rogier, die eenmaal over Brabantia Nostra oordeelde als een "organisatie, die blijk gaf van vergaande fascistische gezindheid en van sympathie voor de bloed- en bodemtheorieën van de nazi's"¹⁴¹

Het doet enigszins merkwaardig aan, dat dit negatief getekende beeld ook overeind blijft in een van de meer serieus te nemen historisch-wetenschappelijke benaderingen van het fenomeen regionalisme: de bijdrage van Zondergeld aan het congres van Nederlandse en Westduitse historici over staatsingrijpen en maatschappelijke vrijheid uit 1987 in Utrecht.¹⁴² Hier noemt hij Brabantia Nostra een "katholieke en semi-fascistische beweging", die nauwe (culturele) aansluiting zocht bij Belgisch Brabant. Volgens Zondergeld protesteerde Brabantia Nostra tegen "vreemde, soms joodse" leiding over Brabantse bedrijven. Hij gaat zelfs zo ver, te stellen: "Der Antisemitismus, der in dem katholischen Noord-Brabant immer schon vorhanden war, konnte also neue Antriebe bekommen". Hij legt een direct verband met jonge katholieke schrijvers in de jaren twintig die actief waren in fascistische organisaties. Hij stelt dat een deel van Brabantia Nostra zich aansloot bij Arnold Meijers Nationaal Front. Hij suggereert dat J. de Quay aan het Driemanschap van de Nederlandse Unie werd toegevoegd uit hoofde van zijn lidmaatschap van Brabantia Nostra, en over Geert Ruygers beweert Zondergeld onomwonden: "Er war ausgesprochen deutschfreundlich und propagierte für die Niederlande eine fascistische Revolution".

Men kan zich afvragen, waarom Zondergeld zijn (slechts ruim twee pagina's tellende) relaas over Brabantia Nostra met deze lichtvaardige beweringen lardeert. Misschien was het een onbewuste projectie van het door hem geconstrueerde, niet onomstreden beeld van de Friese Beweging in oorlogstijd.¹⁴³ Misschien wilde hij nog eens ergens een knuppel in een hoenderhok gooien. In elk geval raadpleegde hij maar een klein gedeelte van de beschikbare literatuur. Ik houd het maar op onbekendheid met de materie; voor mij vormt de hardnekkigheid van het negatieve

¹⁴⁰⁾ De Jong, *a.w.*, IV, 468.

¹⁴¹⁾ J Rogier, *Een zondagskind in de politiek en andere christenen. Opstellen over konfessionele politiek in Nederland van Colijn tot Cals* (Nijmegen 1980), 245.

¹⁴²⁾ Zondergeld, 'Separatismus und Regionalismus', *t.a.p.*, 22-24.

¹⁴³⁾ Zie bespreking van Zondergelds *Friese Beweging* in *Kleio XXI* (1980), 101-102.

beeld een extra aansporing, om nu eens de onderste steen van Brabantia Nostra boven te krijgen. Aan het eind van mijn studie kan dan worden bepaald, wat van dit beeld overeind blijft.

In de voorgaande paragrafen van deze inleiding zijn de aanzetten tot de vraagstelling al gegeven. Aan belangrijke – onlangs door P.J.A.Nissen geformuleerde – voorwaarden voor het ontstaan van regionaal zelfbewustzijn was omstreeks 1930 voldaan. Er bestond een dragende elite van 'culturele tussenpersonen', geletterden die krachtens hun functie de cultuur aan het grote publiek konden doorgeven; er was kennis van en belangstelling voor elementen van regionale identiteit; en er waren externe factoren, die de regionale identiteit onder druk plaatsten.¹⁴⁴ Ik wil onderzoeken, in hoeverre het wel en wee van Brabantia Nostra indicaties geeft over het geestelijk klimaat, zo men wil de 'mentaliteit', in Brabant in de jaren dertig tot vijftig. Dan is er de vraag, welke plaats Brabantia Nostra innam in het zich emanciperende Brabant van voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog: was zij 'culturele tussenpersoon': animator, initiatiefnemer, motor van het emancipatieproces? Of was zij van dit proces slechts een begeleidend verschijnsel van en vervulde zij de rol van niet meer dan een soort commentator? Was Brabantia Nostra wel echt een levende beweging, of was zij eerder te karakteriseren als een protest van een klein groepje elitaire intellectuelen tegen dreigende ontworteling en commercialisering? Vond Brabantia Nostra met haar ideeën en haar optreden een vruchtbare bodem? Ook is er onderzoek nodig naar de oorsprong en inhoud van de typische Brabantia Nostra-ideologie en dient deze een plaats te krijgen in het rad der ideologieën dat tijdens het interbellum steeds sneller scheen te wentelen. De activiteiten waartoe Brabantia Nostra het initiatief nam (waaronder cultuuruitingen) moeten naar opzet en resultaat worden opgetekend, maar ook moet men zich afvragen: had Brabantia Nostra meer kunnen doen? Een vergelijking met andere regionalistische bewegingen ligt voor de hand en kan ons inzicht in het verschijnsel regionalisme verscherpen.

Prikkelend is de vraag, of men Brabantia Nostra, ondanks de schijnbaar conservatieve ideologie (afkeer van moderne stromingen, heimwee naar de rurale eenvoud van de dorpsgemeenschap), toch als 'vooruitstre-

¹⁴⁴) P.J.A.Nissen, 'De ontplooiing van het regionaal zelfbewustzijn in de beide provincies Limburg na 1839', in *Eenheid en Scheiding van de beide Limburgen* (Leeuwarden/Maastricht 1989), 181-212. De term 'culturele tussenpersonen' of 'intermédiaires culturels' ontleent Nissen aan Vovelle, *a.w.*, 126-141.

vend' mag bestempelen. Het feit dat zij met de status quo in het zuiden geen genoegen nam, dat zij de mensen kennelijk uit een soort winterslaap wenste te wekken, en bij tijden jong idealisme en onstuimige dadendrang kon losmaken, zijn verschijnselen die ons er toe kunnen verleiden, te grijpen naar het etiket 'progressief'. Het plakken van affiches in dezen zou wel eens riskant kunnen blijken. In nauw verband hiermee kan dan weer de vraag behandeld worden, die ik in paragraaf 4 heb opgeworpen, namelijk of wij Brabantia Nostra moeten zien als cement, dan wel als breekijzer voor de katholieke zuil in het interbellum. Ook hier is het oppassen voor onverantwoord schematiseren.

Nog zo'n ogenschijnlijke contradictie vraagt om nader commentaar: aan de ene kant trof Brabantia Nostra meermalen het verwijt, bekrompen dan wel chauvinistisch te zijn. Bijvoorbeeld in haar oppositie tegen alles wat van 'Holland' kwam, en in het palstaan voor eigen-Brabantse waarden. Aan de andere kant viel er aan het eind van de jaren dertig bij leden van Brabantia Nostra een groeiende belangstelling te constateren voor de volkseenhedsgedachte, o.m. door mee te werken aan het tijdschrift *Het Gemeenebest*. Ook was er interesse in de groot-Nederlandse idealen. Via de Nederlandse Unie belandden sommigen na de oorlog in de doorbraakbeweging. Wat was nu sterker: het 'isolationisme' of het streven naar 'openheid'?

Mijn studie zal tenslotte pas voltooid zijn, als van de erfenis van Brabantia Nostra de hele inventaris is opgemaakt. Wat is er, behalve de Mariakapel aan de Moerdijk, waar dagelijks tienduizenden automobilisten onwetend langszoeven, dankzij Brabantia Nostra met blijvend resultaat tot stand gebracht?

HOOFDSTUK II

HERKOMST, ONTSTAAN EN GROEI

§ 1. *Het Brabants Studenten Gilde van Onze Lieve Vrouw*

Een groepje enthousiaste studenten en net-afgestudeerden, een wijze mentor,¹ een sterke interesse in historie en een oprechte liefde voor het landschap en de eigen aard van Brabant: dat was alles waarmee in het najaar van 1935 het nieuwe tijdschrift *Brabantia Nostra* van wal stak.

Amper vier-en-een-half jaar later, op het moment dat de Duitsers ons land hadden bezet, dekten de woorden 'Brabantia Nostra' heel wat meer dan alleen het tijdschrift. Uit het initiatief van 1935 was een heuse 'beweging' ontstaan, die, verspreid over heel Noord-Brabant, een aantal 'kringen' van gelijkgezinden verenigde. Er was een dagelijks bestuur gevormd om de gelijknamige 'stichting' te beheren en dit bestuur werd bijgestaan door een 'Centrale', die bestond uit personen uit het hele gewest en uit verschillende kringen des levens. In de zomer van 1940, toen de Nederlandse Unie werd opgericht, stonden heel het apparaat en alle mankracht van Brabantia Nostra paraat om assistentie te verlenen. Zo werd Brabantia Nostra zelfs van nationaal belang, al was het maar voor een moment.

Hoe bescheiden was daarbij vergeleken het begin!

De wieg van Brabantia Nostra heeft gestaan in het Brabants Studenten Gilde van Onze Lieve Vrouw.² Elementen van de latere Brabantia Nostra-ideologie waren al prominent aanwezig in het Gilde, en daarom is een sfeerbeschrijving op zijn plaats.

Tot de oprichting van het Gilde werd in 1926 het initiatief genomen door de Delftse student Jules Froger, de zoon van een Hollandse, in Breda gestationeerde hoofdofficier. Hoewel het – in het algemeen gesproken – niet ongebruikelijk is dat nieuwkomers zich in hun nieuwe woonomgeving nadrukkelijk manifesteren, is het misschien toch opmerkelijk te noemen, dat dit initiatief afkomstig was van een allochtoon. Het kon worden

¹) Deze betiteling van dr.P.C. de Brouwer ontleen ik aan A.Commissaris, 'Provinciaal leven', in *Het Nieuwe Brabant* II, 353.

²) Zie voor dit gilde: B.J.M. van Raaij, 'Het Brabants Studentengilde van Onze Lieve Vrouw. Een regionale katholieke studentenbeweging tussen antimodernisme en modernisme, 1926-1970', in *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 1989 (Zutphen 1989), 155-206.

verstaan als het zoveelste voorbeeld, dat Brabanders zelf zich nog maar weinig initiatiefrijk toonden. Tijdens een 'Brabantse landdag' te Oirschot hield Froger een gloedvol betoog, waarmee hij zijn toehoorders warm kreeg voor zijn idee: een Gilde, dat aan katholieke Brabantse studenten aan de bovenmoedijkse universiteiten en hogescholen een trefpunt zou bieden tijdens hun vakanties. Wellicht stond Froger, die zich in kringen van Heemvaart en drankbestrijding bewoog, het romantische ideaal voor ogen van de Broeders des Gemenen Levens, in een aangepaste, eigentijdse vorm.³ In elk geval was de gekozen entourage aantrekkelijk genoeg om het Gilde van de grond te krijgen : de genoeglijke Brabantse landdag met hoogmis, koffietafel, vendelzwaaien en fanfaremuziek op het fraaie Oirschotse marktplein in de schaduw van de machtige toren van de St.Pieterskerk.

Vanaf het oprichtingsjaar 1926 kwamen jaarlijks, telkens in een andere plaats, gemiddeld veertig tot vijftig katholieke studenten bijeen om hun landdag te vieren. Studeren 'boven de rivieren' betekende toentertijd, dat men tijdens de lange vakanties thuis tamelijk geïsoleerd zat: reizen was te duur. Voor een beperkt percentage van de toch al kleine groep katholieke Brabantse studenten - in 1930 bleken er in Tilburg niet meer dan zo'n dertig geteld te kunnen worden - bood het Gilde een ontmoetingspunt. Naar de ontmoetingen werd uitgekeken, zeker sinds, met ingang van 1929, de landdag voorafgegaan werd door een meerdaags studiekamp, waarbij fietstochten werden gemaakt.

De organisatievorm van 'gilde' mag enigszins archaisch aandoen, een uitzondering was zij zeker niet tijdens de 'kwarteeuw der ontluiking' van het rijke roomse leven.⁴ Rogier is niet de enige die heeft aangetoond, welk een zelfvertrouwen en organisatiedrang de katholieke samenleving in de jaren twintig uitstraalde. Bornewasser heeft in dit verband gewezen op de paradox, die eigen is aan zich emanciperende groepen: hij constateerde aan de ene kant een tendens tot samentrekking binnen het eigen kamp, het zoeken naar een veilig isolement in een subcultureel bouw-
werk, waarmee men de strijd aanbod tegen vervlakking en waarin de eigen identiteit nader werd geprofileerd; aan de andere kant beoogde de emancipatorische leiding een gelijkwaardige positie van katholieken in

³) Zo veronderstelt F. van der Ven; 'Oprichtung', in *'Van geestelyke bezunning en Brandewyn'* (Wageningen 1986), 16 en vlg

⁴) Er bestond ook een Hollands studentengilde van St.Jeroen en een Limburgs gilde van St Servaes *Gildennummer RSB* z p., z j

de maatschappij, en evenredige invloed op alle levensterreinen.⁵ Het Brabants Studenten Gilde past goed in dit schema. Het trefpunt dicht bij huis, waar studenten éénmaal, spoedig meerdere malen per jaar medestudenten aan andere universiteiten konden ontmoeten, werkte stimulerend. Het belang van deelname van katholieken aan hoger onderwijs werd erdoor onderstreept. In de toekomst zouden steeds meer banen en ambten immers bekleed gaan worden door leden van de eigen intellectuele elite. Tegelijk echter bood het Gilde een bundeling van gewestgenoten. Met het verschaffen van een vertrouwde oerbrabantse sfeer probeerde men te voorkomen dat de jonge aankomende intellectuelen teveel zouden vervreemden van het katholieke milieu waaruit zij voortkwamen. Oud-Gildebroeder Gerard Freeman kon zich deze sfeer veertig later nog goed herinneren:

”Door het Gilde raakte je bevriend met studenten van andere universiteiten en hogescholen en van St.Leonard. De sfeer had iets vanzelfsprekends als de lucht die wij inademen. Er was een plezierige eensgezindheid, die onderhouden werd door het samenwerken aan de kapellen, eten van beton (nl. tijdens de kapellenbouw - jvo), bidden, praten over de toekomst, in een bewustworden van het bestaan van katholieke en Brabantse waarden. Het had iets van het aards-paradijs, een tijdloze gelukkigmakende sfeer”.⁶

De opkomst en bloei van het Gilde was geen geïsoleerd verschijnsel, maar paste in de opgang van Brabant en de roomskatholieke emancipatie. Studentenbewegingen ontstonden nooit in een maatschappelijk vacuüm, maar steeds als antwoord op concrete problemen. Vaak sloten zij aan op bredere politieke stromingen of emancipatiebewegingen en fungeerden hierin als de beweeglijke spits. Ze namen idealen en strijdmethoden over uit de bredere beweging, waren echter eerder principieel getint dan tot compromis bereid en verwachtten meer heil van expressieve dan van instrumentele politiek. Zij waren tegelijk een kritische voorhoede én een recruteringsveld voor toekomstige leiders. De student was wat zijn sociale positie betreft nog niet ingekapseld in de maatschappij, en kon de dingen duidelijker zeggen.⁷ Deze typeringen van L.Vos passen goed op

⁵) Bornewasser, *Hogeschool*, 14, J Bornewasser, 'Geschiedbeoefening en katholieke geloofsovertuiging in verschuivend perspectief', in *De identiteit van katholieke wetenschapsmensen* (Baarn 1980), 46.

⁶) Gerard Freeman, 'Het Brabants Studenten Gilde veertig jaar geleden en vandaag', in *Van geestelijke bezinning*, a.w., 14.

⁷) Louis Vos, 'De nieuwe studentenbeweging. Welvaart en mentaliteit in de jaren zestig', in W.Frijhoff en M.Hiemstra (red.), *Bewogen en beuegen. De historicus in het spanningsveld tussen economie en cultuur* (Tilburg 1986), 393-397

het Gilde. In speciaal opgestelde richtlijnen werden de idealen met vuur en verve verdedigd. Als *katholieken* moesten de Gildebroeders het geloof ernstig beleven, veelvuldig ter communie gaan, eenvoud, soberheid en zelfverloochening betrachten, en regelmatig het 'Rozenhoedje' en het 'Engel des Heren' bidden. Als *Brabanders* zouden zij de voorvaderlijke zeden en gewoonten in ere houden en bevorderen dat Brabant tot een "bloeiende gouw in de Nederlanden" zou uitgroeien. Als *studenten* moesten zij naast hun eigen vak ook algemene beschavings-vraagstukken bestuderen en alvast hun eventueel aanwezige schrijverstalenten in dienst stellen van de Brabantse regionale pers. Als *Gildebroeders* moesten zij bezield zijn met oprechte broederlijkheid en jeugdige geestdrift.⁸ Levensernst zou de student moeten wapenen tegen een "moderne levenshouding", en hij zou altijd voor Brabant moeten opkomen; maar tegelijk moest hij breed genoeg zijn van visie om heel de Nederlandse gemeenschap in zijn liefde te omvatten, vervolgens alle katholieken, en tenslotte alle mensen.⁹

In hoeverre richtlijnen en vermaningen door de Gildebroeders werden opgevolgd en nageleefd, is nauwelijks na te gaan. Men kan zich moeilijk voorstellen, dat deze jongelieden, trouw aan de richtlijnen, steeds alle verleidingen konden of wilden weerstaan van de moderne massacultuur van "bioscoop- match- en muziekmaniakkerij". En al stelde het Gilde een duidelijk omschreven alternatief voor het traditionele corpsleven in de oude noordelijke universiteitssteden met zijn kroegjool: soberheid was nu niet bepaald de meest in het oog springende eigenschap van de Brabander. Als men zich al iets gelegen liet liggen aan de oproep tot soberheid, dan was dat waarschijnlijk eerder uit geldgebrek dan uit overtuigend puritanisme.

Hoewel het nergens duidelijk werd uitgesproken, valt er toch een verwantschap te constateren tussen de activiteiten en ideeën van het Gilde en die van de 'Heemvaart'-beweging onder studenten. Heemvaart was in 1923 voortgekomen uit Sobrietas, de katholieke organisatie van geheelonthouders. De Heemvaarders, actief in o.m. Nijmegen, Delft en Amsterdam, toonden verwantschap met bewegingen in Vlaanderen en Duitsland waar jongeren uit verzet tegen de massa-geest een nieuwe levensstijl zochten in o.m. volksliederen, reidansen en zwerftochten. Met name in Duitsland ging dit streven gepaard met een vlucht vanuit de verachte ste-

⁸) *Richtlijnen van het Brabants Studentengilde van Onze Lieve Vrouw*, z.p., z.d.

⁹) P.C. de Brouwer, 'De Brabantse student en zijn idealen', in *BVI*, nr.18/19 (sept 1936), 280-283

delijke cultuur naar het platteland. Heemvaarders verlangden naar een authentiek christendom en een verdieping van het persoonlijk geloofsleven; ze betrachtten een ascetische levenswijze. Tegenover de 'poel der ismen' (humanisme, protestantisme, materialisme, rationalisme) stelden zij het ideaal van een bewuster leven in Christus, een bewegen naar God, een heemvaren. Zij woonden zoveel mogelijk in groepen bijeen en bezaten een eigen stijl: saamhorig, blij, eenvoudig en sociaal. Tijdens zomerbijeenkomsten van de Heemvaart-beweging, jaarlijks aan het Dominicuscollege te Nijmegen georganiseerd, trok men zingend en spelend de bossen in. De eucharistieviering vormde het hoogtepunt van iedere bijeenkomst. "Wij willen zijn strijders voor God, koene ridders van Maria, die zich geven voor al wat edel is, voor al wat ons leven groot maakt, groot in het oog van God".¹⁰

De woorden van Gilde-praeses Toon Wijffels op de landdag van 1931, kondigden als het ware de latere Brabantia Nostra-ideologie al aan. Hij benadrukte in zijn speech, hoezeer het Gilde "gezegend is met veel platteland en z'n levensvorm zoekt binnen de gemeenschap die, ondanks alle beïnvloeding van buiten, nog kennelijk katholiek is". Ontaardingsverschijnselen als genotzucht, vervlakking en bandeloosheid moesten bestreden worden. Tegenover de verworden wereld moesten de idealistische studenten juist een voorbeeld stellen van gemeenschapszin, en wel in direct contact met de bevolking van de Brabantse boerendorpen. Het kampleven was bedoeld, om "door gezang en spel en toneel het feest (te) vertonen" en de scheiding tussen academicus en volk op te heffen. Het ging om meer dan folklore. Het Gilde moest de persoonlijkheid van de intellectueel in haar totaliteit vormen. Wat kon de intellectueel niet nog allemaal opsteken van de eenvoudige boer: godsdienstzin, eenvoud, hartelijkheid en goede trouw in de omgang. In moeilijke tijden moesten de katholieke intellectuelen, mits toegerust met deze eigenschappen, dan de redding van de maatschappij zijn.¹¹

Misschien liet Wijffels zich hier al leiden door het recentelijk verschenen *Opstand der horden* van Ortega y Gasset, waarin o.m. gewezen werd op de verantwoordelijke taak voor de intellectuele en aristocratische minderheid in de moderne massamaatschappij. Eerder meen ik dat het woord van de mentor, P.C. de Brouwer, doorwerkte, die meermalen de-

¹⁰) J.Janssen en P.Voestermans, *Studenten in beweging* (Nijmegen/ Baarn 1984), 52; Joosten, *Katholieken en fascisme*, 100-101; A.F.Manning e.a. (red.), *Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1973. Een documentenboek* (Bilthoven 1974), 273.

¹¹) Toon Wijffels, 'Student en Gilde', in *Lustrumboek NOS* (Tilburg 1931), 50-56.

Afb. 1. Vijfde landdag van het Brabants Studentengilde van Onze Lieve Vrouw, Oirschot 1930. Zittend van links af nr. 1: F. van der Ven; nr. 2: Vital Haesaert; nr. 5: P.C. de Brouwer; nr. 7: Toon Wijffels; nr. 10: pater C. van Sante.

Afb. 2. Uitstapje St. Leonardus in de Drunense Duinen. Personen achteraan v.l.n.r.: Luc van Hoek; Geert Ruygers; Bien Smulders; Mariëtte Swagemakers (Maria Dietse); Corry Smulders. Figuren in het midden en op de voorgrond: onbekend.

Afb. 3. Luc van Hoek met de Leonardus-vlag in de Drunense Duinen.

ze taak had aangeduid.¹² Tegelijk doet de studentikoze verheerlijking van het ongerepte landleven sterk denken aan de jeugdcultuur in andere dan katholieke sectoren van de maatschappij, zoals de A.J.C. of de verkennerij. In de periode na de Eerste Wereldoorlog had het Gilde bepaald niet het monopolie van bevlogen idealisme en bezorgdheid met het lot van de westerse beschaving.

Enige verwantschap tussen de doelstellingen van het Brabants Studenten Gilde en het Vlaamse activisme is beslist aantoonbaar. De idealen van het Gilde, "om Brabant, dat als katholiek land een eigen aard heeft, te leren kennen", en om "ieder naar eigen aard en kracht waarachtig katholiek te doen zijn", lijken geïnspireerd door de Vlaams-activistische strijdkreet "AVV, VVK" ("Alles Voor Vlaanderen, Vlaanderen Voor Kristus"), welke te Diksmuide op het IJzer-monument prijkte. Alleen omgebogen naar Brabantse behoefte. Heel veel katholieke studenten waren omstreeks 1930 lid van het Diets Studenten Verbond (met een 'poot' in Nederland en een in België), waarin antibelgicisme en groot-Nederlandse gedachte de boventoon voerden. De sterkste afdelingen van het Verbond bevonden zich in Nijmegen en in Tilburg. Froger, die na zijn Delftse studietijd naar Nijmegen was verhuisd om filosofie te gaan studeren, richtte er de DSV-afdeling op, samen met de Vlaamse deserteur Vital Haesaert. Na 1930 gingen in het DSV ideeën prevaleren over middeleeuwse christelijke gemeenschapszin en zendingsbewustzijn van jonge katholieke academici als toekomstige leiders van hun volk.¹³

De verbindende schakel tussen Vlaanderen en Brabant werd wat het Gilde betrof gevormd door de Vlaamse activist en dominicaan Carlos van Sante. Deze was ook aanwezig op zomerbijeenkomsten van de Heemvaartbeweging. In Nijmegen, waar hij omstreeks 1930 als filosofie- en theologiedocent werkzaam was, kwam hij in nauw contact met een groep katholieke studenten die zich aangetrokken voelde tot het ascetisme dat hij preekte. Jules Froger, Toon Wijffels en Piet Mutsaers behoorden tot zijn bewonderaars. Het duurde niet lang, of Van Sante nestelde zich als een goeroe temidden van de studenten op de bijeenkomsten van het Gilde. Met verve formuleerde hij er zijn idealen. Studenten zouden kerngroepen moeten vormen om vóór alles de katholieke gemeenschap te dienen. Het leven van Christus zou door hen, ieder naar eigen aard en aanleg, opnieuw moeten worden geleefd. Apostolische geestdrift en een

¹²⁾ Bijv. in *Gildennummer R.S.B.*

¹³⁾ L. Vos, 'De Dietse Studentenbeweging 1919-1940', in *Acta colloquium over de geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945* (Gent 1982), 458-489.

hoogstaand zedelijk leven zouden anderen weer tot voorbeeld moeten strekken. Dagelijks zouden de studenten kracht moeten putten uit de H.Mis en H.Communie.¹⁴

In afgezwakte vorm treffen wij enkele jaren later dit idealisme in Brabantia Nostra aan; dan zal men spreken over herstel van "de katholieke orde in Brabant".

Van Sante was niet de enige Vlaming in het Gilde. Op groepsfoto's uit de vroege jaren dertig treffen we ook pater Van Clé aan, witheer van de abdij van Averbode en middelpunt van de Vlaamse Ruusbroecbeweging.

Per saldo is de directe invloed van Van Sante op het Brabants Studenten Gilde van beperkte en tijdelijke aard geweest. Van Sante zelf werd eind 1932 door de leiding van de orde der Dominicanen ontheven van zijn functie als docent en uiteindelijk naar Duitsland 'verbannen', vanaaruit hij nog enige jaren lang de door hem gevormde kerngroepen van studenten en anderen met opwekkende brieven bleef bestoken.¹⁵ Het fanatieke karakter van de ascese van Van Sante's supporters paste niet goed bij de meer bourgondisch ingestelde Gildebroeders. Foto-albums en diverse persoonlijke herinneringen openbaren, dat het gros zich meer thuis voelde bij de levenskunstenaar F.Siemer, wiens persoon ik in paragraaf 4 zal beschrijven. Siemer was juist het tegendeel van een 'Prinzipienreiter'; hoewel geheelonthouder, wist hij juist door zijn vrije, ongedwongen levenswijze aan de Brabantse studenten een voorbeeld te presenteren van 'wel ende scone' leven. In 1933 kwam het tot een uitbarsting tussen de integralistische Van-Santianen en de levensgenietende Siemerianen, waarna eerstgenoemden uit het Gilde traden. Een deel van hen zocht zijn heil bij het Verdinaso van Joris van Severen.¹⁶

Op dezelfde landdag als waarop de Van-Santianen uittraden, in 1933 te Huybergen, werd ook een devotie-kapelletje gebouwd en ingezegend. Door deze activiteit kreeg het Gilde toen en in de jaren daarop enige publiciteit; zij was ook van belang voor de latere werkzaamheid van Brabantia Nostra. Het Maria-kapelletje in Huybergen was het eerste van een reeks van meer dan twintig wegkapelletjes die het Gilde in de jaren daarna tijdens de jaarlijkse samenkomsten met vereende krachten zou bouwen. Het initiatief kwam van de artistiek getalenteerde familie Bedaux, waarvan vier gebroeders lid zijn geweest van het Gilde en van St.Leonardus. De oudste, Jo, aankomend architect, had in de tuin van zijn ouderlij-

¹⁴) Joosten, a.w., 100-103; Van Raaij, t.a.p., 166-7.

¹⁵) Joosten, a.w., 114.

¹⁶) F. van der Ven, 'Scheuring', in *Van geestelijke bezinning*, 30; Van Raaij, t.a.p., 169-172.

ke woning, met behulp van zijn broers, zomaar een kapelletje gebouwd. De kapel te Huybergen werd gebouwd als een vergroot duplicaat. Er werd een beeld in geplaatst, vervaardigd door de bevriende beeldhouwer Manus Evers.¹⁷ Geïnspireerd door bestaande devotiekapelletjes in België en Limburg "metselden architect en studenten met d'r eigen handen en waren content over hun werk en dronken 'n pint". Van der Ven zag er een protest in tegen de tijd van gedwongen "modestie" van katholieken uit de generaliteitsperiode, tegen de negentiende eeuwse nasleep van stijlloosheid en tegen de naoorlogse "recht-op-en-neer-stijl", waarmee hij de moderne, sobere architectuur bedoelde van Amsterdamse School en Nieuwe Zakelijkheid.¹⁸ Ook Bedaux hekelde de moderne architectuur, die met haar karakterloze, vormloze beton vanuit Holland ook Brabant probeerde te veroveren. De Gildekapelletjes vormden zo een symbool van verzet tegen het "zogenaamde moderne, tegen de ontaarding van ons volk door de modekunst en rommel, die van alle kant komt binnendringen. Wij zullen trachten te behouden het goede oude".¹⁹

Het Brabants Studenten Gilde van Onze Lieve Vrouw kreeg op den duur afdelingen, 'kringen', in vier steden: Breda, Tilburg, Den Bosch en Eindhoven. Zij ontplooiden eigen activiteiten, in de regel tijdens kerstpaas- en zomervakanties. Het Gilde bleef jarenlang een reservoir van abonnees en sympathisanten van Brabantia Nostra, hoewel dit volgens Brabantia Nostra niet altijd in voldoende mate het geval was. In de bezettingstijd werd de organisatie ingeschakeld in het studentenverzet. Onder meer nam men de zorg op zich voor ondergedoken studenten, nadat in 1943 velen geweigerd hadden, de Loyaliteitsverklaring te tekenen.²⁰

Reeds in 1946 oordeelde men in het Gilde, dat het streven van de jaren twintig en dertig wellicht te abstract, te idealistisch en te 'hyperreligieus' was geformuleerd. Men nam zich voor, de landdag om te vormen tot een 'sociografisch werkkamp', waarbij het streek-eigene op minder dweperige en meer wetenschappelijke manier zou worden benaderd.²¹

Nadat het Gilde, door de onstuimige tijden achterhaald, eind jaren

¹⁷⁾ F. van der Ven, 'Initiatief kapellenbouw en oprichting Brabantia Nostra', in *Van geestelijke bezinning*, 31.

¹⁸⁾ F. van der Ven, 'Over kapellen langs de weg', in *BVI* nr 18/19 (sept.1936), 292.

¹⁹⁾ J. Bedaux, 'Bouwen in Brabant', in *BVI* nr 3 (nov.1935), 43-45.

²⁰⁾ G. Freeman, 'De lotgevallen van het Brabants Studenten Gilde van Onze Lieve Vrouw in de jaren 1940-1945', in *Van geestelijke bezinning*, 36-40.

²¹⁾ *Brabants Studenten Gilde van Onze Lieve Vrouw* (Tilburg 1946), 7.

zestig ter ziele was gegaan, werd in 1974 een geslaagde reanimatiepoging gewaagd. Een nieuw bestuur organiseerde een landdag en sindsdien leeft het Gilde weer, al beperkt het zich tot Brabantse studenten in Wageningen. Zo kon in 1986 het twaalfde lustrum worden gevierd.

§ 2. *St. Leonardus*

Er bestond, althans volgens F. van der Ven, een zekere osmose tussen het Brabants Studenten Gilde en de studentenvereniging van de Katholieke Leergangen te Tilburg, 'St. Leonardus'. Deze vereniging was in 1918 opgericht en genoemd naar de heilige Leonardus van Veghel, een uit Den Bosch afkomstige priester en theoloog, en één van de martelaren van Gorkum. De keus voor deze patroonheilige was afkomstig van dr. Moller persoonlijk, die in deze combinatie van geleerdheid en martelaarschap een voorbeeld voor zijn studenten wilde aanreiken.²²

De verbindende schakel tussen het Gilde en Leonardus werd gevormd door F. Siemer. Veel Leonardijnen waren aanwezig op de landdagen van het Gilde. Vooral neerlandici gaven in 'St. Leendert' de toon aan. Onder invloed van Moller lag oorspronkelijk namelijk een overwicht bij de cursus Nederlands. Daarnaast was de inbreng van historici en studenten kunstzinnige vorming van belang. Men kan stellen, dat er van Leonardus een zekere culturele invloed is uitgegaan op het Gilde. Want culturele uitstraling heeft Leonardus ongetwijfeld gehad. De Leonardijnen troffen elkaar in de jaren twintig en dertig in de regel op zaterdagavonden op de bovenzaal van café 'De l'Industrie' aan de Heuvel te Tilburg (na de oorlog heette dit etablissement café Voskens). Er werd toneel gespeeld en gedeclameerd. Er werd gedebatteerd en gemusiceerd. Jubilea van docenten of van het onderwijsinstituut zelf werden dankbaar aangegrepen voor het opvoeren van gelegenheidsstukken. Teksten daarvan werden, meestal onder de naam *Kangoeroe*, gebundeld uitgegeven.

Er waren aldoor lezingen, en wel over de meest uiteenlopende onderwerpen. Wie denkt dat Leonardus voor zijn leden de vensters op de wereld gesloten hield, vergist zich. Naast een rij van sprekers over onderwerpen die met het katholieke geloof te maken hadden, kwamen in de jaren rond 1930 vele andere inleiders in Tilburg aan bod. Ernest Claes kwam spreken over zijn roman 'De Witte'; ir. Feber over 'Lenin en Gandhi'; mr. J. Plevoets over 'Volkenbond en vredesbeweging'; J. A. de Jong over 'het doel der Noordpoolexpedities'; dr. J. de Quay over 'de psycho-

²²) Van Schaik, *a.w.*, 138.

techniek in de beroepskeuze'. Veel onderwerpen betroffen uitingen van oude en moderne kunst. Onder de vele sprekersnamen treffen we o.m. die aan van docenten als drs.L.C. Michels of dr.L.G.J. Verberne; later schreven die ook veelvuldig in *Brabantia Nostra*. Er waren jaren bij, dat er om de twee of drie weken wel een voordracht of lezing was.²³

Een van de bekendste moderators, de beminnelijke capucijn pater Gervasius, schreef in het vierde lustrumboek, dat de Leonardijnen, uit echte roomse gezinnen gerecruteerd, "de schone gezinsgeest" mee in de vereniging hadden gebracht. Leonardus was volgens zijn ideaalbeeld een weerspiegeling van dit blijde gezinsleven. Leden van Leonardus waren altijd "blij, frisse mensen", vaak talentvol, altijd vol vreugde en vervuld van gevoelens van edele vriendschap.²⁴

Het vrouwelijke element was in Leonardus sterk vertegenwoordigd, ook in het bestuur. Dit in tegenstelling tot het Brabants Studenten Gilde waar vrouwelijke studenten (behoudens op de afsluitende landdagen) geweerd werden. Blijkbaar ontmoette het gemengde karakter van Leonardus nooit bezwaren van de kant van de kerkelijke overheid. Een merkwaardig feit, aldus nog in 1968 de oud-rector en erevoorzitter van Leonardus, dr.Th.Goossens.²⁵

"Het was een gezellige Brabantse club. Interessante lezingen, veel discussies, zang, gezelligheid en uitstapjes per fiets",²⁶ zo blikte de Leonardijnse Corrie Smulders terug. Haar latere echtgenoot Geert Ruygers verheerlijkte in 1933, in typisch romantisch jongerenproza, de wandel- en fietstochten aldus:

"Een stel jonge mensen trekt uit. Er wordt veel gezongen, er zijn minneliedjes onder en een romantische noot wordt lang aangehaald [...] De schoonheid van het land doordringt ons, wij voelen iets van de oneindigheid van de grote hei, waar aarde en lucht el-kander raken, wij zien de mensen van Brabant met hun zwaar werk, met hun simpelheid en hun soberheid, met de blijheid van hun geloof, dat een zekerheid is in de onzekerheid dezer tijden. [...] Uit onze eenzaamheid met de boeken zijn we hier in een levende gemeenschap. Uit het persoonlijk contact van een paar mensen bloeit een ideaal op, wat wij stil droomden over de toekomst in onze dierbaarste uren vinden wij terug bij onze kameraden; een enkel

²³⁾ Van der Ven, 'Scheuring', in *Van geestelijke bezinning*, 30.

²⁴⁾ *De Kangoeroe. Vierde Lustrum - 1938 - Sint Leonardus*.

²⁵⁾ *Lustrumboek Sint Leonardus 1918-1968* (Tilburg 1968), 7-8.

²⁶⁾ Brief C.Ruygers-Smulders, 13-2-1988.

woord over gemeenzaamheid van streven en werken kan een sterkte zijn en een bemoediging. [...] Wij allen voelen zo iets van een grote broederschap, van wat ons ideaal is komen voorstaan in de stilte onzer eenzaamheid: hoe uit de chaos der verdeeldheid een nieuwe gemeenschap moet oprijzen...".²⁷

Vinden we hier niet al de kiemen van het Brabantia Nostra-ideaal? Een nauwkeurige tekst-analyse levert echter even goed zowel aanzetten tot het volkseenheids-streven als parallellen met idealen van de Duitse Wandervögel of de padvinderij. Voor een wat eenzame boekenwurm als Ruygers bood Leonardus klaarblijkelijk een zeer welkom contactpunt. Voor hem en voor talloze anderen was Leonardus uiterst belangrijk voor de persoonlijke ontwikkeling.

De huiselijke sfeer die Leonardus aan zijn leden wilde bieden, droeg een uitgesproken Brabants karakter. In hetzelfde lustrum-jaarboek, als waarin Ruygers de loftrompet stak van de fiets- en wandeltochten, publiceerde Jef de Brouwer bijvoorbeeld zijn rede over 'Brabantisme', waarop ik in hoofdstuk III terugkom. Behalve Jef de Brouwer schreven latere Brabantia Nostra-medewerkers als Geert Ruygers en Luc van Hoek in de lustrum-jaarboeken. Het gezelligheidsleven kreeg, natuurlijk vooral omdat de meeste cursisten geboren en getogen Brabanders waren, een nadrukkelijk regionaal karakter. Met opzet legde men, aldus Bornewasser, de geschiedschrijver van de Leergangen, een nauw verband tussen het katholieke en het Brabantse ideaal. Eénmaal zou rector Goossens van de Leergangen zelfs verklaren: "De beweging Brabantia Nostra is niet vreemd aan de idealen welke St. Leonardus heeft nagestreefd".²⁸

In de beginjaren, de vroege jaren twintig, trachtte Leonardus zich te onderscheiden van de stijl van de corpora aan de universiteiten en hogescholen, die als te liberaal dan wel te stijf van de hand werd gewezen. Leonardus trachtte toen een idealistisch geslacht van roomse voortrekkers te vormen. Illustratief voor de bezieling in de aanvangstijd waren de woorden van de student Johan Bechtold bij de opening van de Leergangen in Tilburg in 1918. Hij zette de idealen uiteen waar Leonardus voor stond. In de eerste plaats was dat een katholieke bekeringsijver; als tweede opgave het opstuwen van Brabant op cultureel en wetenschappelijk terrein, omdat "het helverlichte Holland zich nooit bekommerde om dat donkere en geknechte zuiden"; tenslotte toonde Bechtold zich een hartstochtelijk verdediger van de idealen van Moller, om "een katholieke

²⁷⁾ *Derde Lustrum Jaarboek St. Leonardus* (Tilburg 1933), 31.

²⁸⁾ Bornewasser, *Leergangen*, 200-201.

hogeschool en werkers, vele werkers gelijk een dr.Moller" in Brabant te krijgen.²⁹

In later jaren werd dit ideaal niet vaak meer zo eloquent verwoord. Toen kwam de nadruk op het gezelligheids- en het culturele aspect te liggen. Er waren geen figuren als de eerste twee praeses Jan Vlekke en Johan Bechtold die aan Leonardus duidelijk richting gaven. Daar stond tegenover dat Siemer, sinds 1925 middelpunt van alle Leonardus-activiteiten, zorgde voor het nieuwe impulsen. De Leonardijnen zongen vaak vol overtuiging het idealistische, door Siemer geschreven verenigingslied, waarvan de laatste strofe luidde:

"Wij allen en ieder zijn stoere plicht
en de stoere wil tot de daad;
Wij dragen over de wereld het licht
dat tot den hemel toe gaat.
Kameraad, een glorie over je hart
Sint Leonard".³⁰

Wij herkennen in de idealen en woordkeus wel iets van het onder katholieke jongeren in de jaren twintig in zwang zijnde vitalisme. De dadendrang en het verlangen een pionier te zijn voor de goede zaak spreken ook uit één zin uit een andere strofe:

"Wij grijpen het weten en slaan het uur
voor schoonder tijd".

Brabantia Nostra zou uiteraard putten uit het reservoir aan idealisme en artistieke begaafdheden dat Leonardus vormde. Zelfs van het vocabulaire vinden we in Brabantia Nostra nog wel eens de sporen terug in de vorm van termen als 'schoonder', 'vurig', 'heerlijk' en 'luisterrijk'.

Zoals blijkt uit gepubliceerde redevoeringen waren de Leonardijnen zich scherp bewust van hun toekomstige verantwoordelijke taak als opvoeders van de jongere generaties. Deze leiders worden niet gekweekt in de beslotenheid van de studeerkamer, zo luidde de boodschap. Diploma's en actes waren niet voldoende. Alleen de omgang met anderen, de voortdurende wisselwerking van karakters, bracht de eigenschappen tot

²⁹⁾ *Lustrumboek St.Leonardus 1918-1968*, 14.

³⁰⁾ Het lied werd door oud-Leonardijnen nog gezongen bij de herdenking van de honderdste geboortedag van F.Siemer, in september 1987 te Tilburg.

ontwikkeling die nodig waren om de jongeren op te voeden: eigenschappen als geduld, verdraagzaamheid, inlevingsvermogen en kordaatheid van optreden. Het ging erom, karakters te vormen uit de chaos van strevingen, die aan ieder jong mens eigen was. Eenmaal werd door oud-praeses Vlekke gewezen op het feit, dat het onder jongeren giste van allerlei meningen. Hij had vernomen dat zelfs onder een ogenschijnlijk voorbeeldige groep jeugdigen die zich vrijwillig voor een cursus van de Eucharistische Kruistocht hadden opgegeven, het communisme een zekere aantrekkingskracht scheen te bezitten. De aanstaande leraren wachtte dus niet slechts een ambt, hen wachtte het apostolaat.³¹ Aangezien de Leergangen primair gericht waren op het aanbieden van een goede vakopleiding, diende Leonardus, bij wijze van aanvulling, zorg te dragen voor de ideële vorming. Hier valt wel een soortgelijke zendingsdrang te bespeuren als later bij Brabantia Nostra.

Een man als Moller, exponent van de katholieke emancipatie, zou nog jaren na zijn ontslag als rector van de Leergangen (1922) getuigen van zijn belangstelling voor St.Leendert door present te zijn op vele vergaderingen en uittochten.³²

Nog vele jaren na de Tweede Wereldoorlog bleef Leonardus de studentenvereniging van de Leergangen. In 1968 werd het gouden jubileum gevierd.

§ 3. *Dr. P.C. de Brouwer*

Ik keer nog even terug naar het begin van het Brabants Studenten Gilde. Bij het zoeken naar een geschikte spreker, die de eerste landdag in Oirschot animerend zou kunnen opluisteren, had Jules Froger een gouden greep gedaan. De tot op dat moment aan hem onbekende priester dr.P.C. de Brouwer was bereid acte de présence te geven. Sindsdien is deze jarenlang een trouwe bezoeker gebleven van de landdagen, en drukte hij als onofficieel moderator een zodanig stempel op het Gilde, en vanuit het Gilde op Brabantia Nostra, dat het gerechtvaardigd is, op deze plaats bij deze befaamde onderwijspionier stil te staan.³³

Petrus Cornelis de Brouwer werd in 1874 geboren te Hilvarenbeek.

³¹⁾ Aldus Jan Vlekke in zijn feestrede t.g.v. het derde lustrum, *Derde Lustrum Jaarboek*, 41-52.

³²⁾ Bornewasser, *a.w.*, 202.

³³⁾ Zie voor een biografische schets van P.C. de Brouwer en een analyse van zijn voornaamste publikaties: S.A.J.J.Aarts, "*Van achter de schermen*". *Dr.P.C. de Brouwer (1874-1961). Leven en werk aan de hand van zijn publicaties*, Doctoraalscriptie KUN 1988.

Zijn jeugd bracht hij door in het naburige Diessen, waar zijn vader tot hoofd van de dorpsschool was benoemd. Volgens H. van Velthoven moet hij toen al onder de indruk zijn gekomen van de 'druk' op, en het 'lijden' van zijn katholieke voorvaders, levend onder het juk van de niet-Brabantse bovenlaag.³⁴ Na zijn internaatsjaren in 'De Ruwenberg' te Sint-Michielsgestel ging hij verder als priesterstudent in de door pastoor Zwijzen in 1844 gestichte congregatie van de Fraters van Tilburg. In 1897 werd hij tot priester gewijd. Ruim twee jaar later volgde zijn benoeming tot rector van het nieuwe gymnasium van de Fraters van Tilburg. Aanvankelijk was dat slechts een embryonaal schooltje dat met tien leerlingen van start ging. Het was gehuisvest in een spreekkamer van het fratershuis. De jonge P.C. de Brouwer kreeg er alle gelegenheid zijn later geprezen gaven van onderwijspionier in de praktijk te toetsen. Het grootste probleem bleek aanvankelijk niet zozeer, voldoende leerlingen aan te trekken: veel nijpender was het gebrek aan goede leerkrachten. Er waren bijna geen katholieken te vinden met de juiste diploma's. Dr. Moller begon pas in 1912 in Amsterdam met zijn Leergangen, het aantal afgestudeerden aan universiteiten was nog zeer schaars en een eigen universiteit behoorde vooralsnog tot de vrome wensen.³⁵ Rector De Brouwer gaf, op natuurkunde na, les in alle schoolvakken. Daarnaast zag hij kans, van 1906 tot 1911 te Utrecht een volledige studie Klassieke Talen met succes te volgen: in 1911 promoveerde hij cum laude op een proefschrift over het karakter der Romeinen zoals op te maken was uit hun taal; volgens collega-classici was hierin de integratie van psychologie en linguïstiek opmerkelijk. Het feit, dat zijn omgeving hem sindsdien 'den doctor' ging noemen, getuigde niet alleen van het respect waarmee men de veelzijdig intellectueel ontwikkelde priester bejegende; het duidde er tevens op, hoe schaars katholieken met een doctorstitel op dat moment nog waren. Volgens Van der Ven was hij zelfs de eerste Brabantse priester die cum laude promoveerde.³⁶

De klassieke vorming drukte een stempel op hem. En al was bescheidenheid een van zijn eigenschappen, anderen keken tegen hem op: "De laatste Brabantse humanist", zo noemde P. Mutsaers, secretaris van Bra-

³⁴) H. van Velthoven, 'Dr. P.C. de Brouwer en de Brabantse bewustwording', in *Edele Brabant* II nr. 10 (dec. 1947), 2-3.

³⁵) M. de Haas, 'Veertig jaren van actie in onze emancipatie', in *BN* V, nr. 1 (okt. 1939), 11-18.

³⁶) F. van der Ven, 'Herinnering aan dr. P.C. de Brouwer', in *Brabantia* XXI (1971), 146-151. Overigens had men indertijd ook H. Schaepman al als 'de doctor' aangeduid, vanwege zijn eruditie. Van Duinkerken, 'De beweging der jongeren', 166.

bantia Nostra, hem in een herdenkingsartikel: "De wijze mens met het universele waardeoordeel, gevoed en gevormd door die enige beschavingsstroom, die aan de Griekse geest ontspringt, en via hellenisme, romanisme en christendom ons erfdeel is geworden".³⁷ Talrijk waren de artikelen en beschouwingen die er van zijn hand verschenen; zij handelden over de meest uiteenlopende onderwerpen. S.Aarts heeft deze artikelen nauwgezet gerangschikt en hij onderscheidt wetenschappelijk-literaire publikaties (klassieke filologie, taalkunde), artikelen over didactiek en pedagogiek, godsdienstig-bepaalde beschouwingen en Brabantisme. In deze laatste categorie vinden we artikelen over de Katholieke Universiteit, over Brabantia Nostra en over heemkunde. Voor ons onderwerp is de laatste categorie van belang. Telkens keerden thema's terug als: de gevaren van de in Brabant binnendringende moderne ideologieën van liberalisme en socialisme; de waarde van veel oude katholieke volksgebruiken; en het leven en de werken van enkele Brabantse humanisten. Altijd lag de nadruk op de achterstelling en achterstand van het gewest Brabant. Een selectie van zijn artikelen werd in 1947, bij zijn gouden priesterfeest, door F. van der Ven gebundeld onder de titel *De Brabantse ziel*. De veelzijdigheid van P.C. de Brouwer komt te weinig tot haar recht in Rogiers opstel over Noord-Brabant.³⁸ Hierin verschijnt De Brouwer min of meer als een simpele en bekrompen dorpspastoor, bang voor al het nieuwe, krampachtig vasthoudend aan het arcadische Snieders-beeld van Brabant. Inderdaad viel conservatisme hem niet te ontzeggen. Volgens Aarts was voor 'den doctor' evenwel juist kenmerkend, dat hij tot op hoge leeftijd contact hield met de jeugd en liever anderen tot prestaties stimuleerde dan zelf belerend op de voorgrond trad. Hij was bovendien een bezielende leraar. De Brouwer kon zich ergeren aan het buiten Brabant, ook in de katholieke pers, bestaande beeld van 'gilde-folklore': "Wij staan open voor iedereen die ons helpt", zo schreef hij nog in 1957, "maar men moet ons niet aanzien voor onnozelaars".³⁹

In 1913 kwam onder zijn impuls de stichting 'Ons Brabant' tot stand, een genootschap van jonge intellectuelen dat zich ten doel stelde, het Brabantse cultuurpeil te verhogen en de Brabantse bewustwording te stimuleren. Gelet op de doelstelling vertoonde Ons Brabant wel enige verwantschap met het latere Brabantia Nostra; gemeten echter naar omvang

³⁷) P.Mutsaers, 'Dr.P.C. de Brouwer', in *Brabantia* XII (1963), 90-92 (rede jaarvergadering Brabantia Nostra 22-11-1962).

³⁸) L.J.Rogier, 'Noord-Brabant gisteren en nu', 244.

³⁹) Aarts, *a.w.*, 69.

en activiteiten bleef Ons Brabant, dat het best te typeren valt als een contactpunt van afgestudeerden, in de schaduw.⁴⁰ De Brouwer gaf later zelf toe, dat het genootschap nooit tot volle ontplooiing gekomen was.⁴¹ Een van zijn belangrijkste verlangens, de stichting van een katholieke universiteit op Noordbrabantse bodem, werd indertijd niet gerealiseerd. Iets anders lukte echter wel en is belangrijk genoeg om hier te vermelden. In 1917 werd dankzij een initiatief van Ons Brabant het Tilburgse St.Odulphus-lyceum gesticht, met als afdelingen het al genoemde gymnasium van de Fraters van Tilburg, en een nieuwe H.B.S. P.C. de Brouwer trok zich in 1918 terug als rector, maar bleef tot 1939 als leraar klassieken verbonden aan 'het Odulphus'.⁴² Hij ontpopte zich als een soort geestelijke leider voor de scholieren, of 'jongstudenten' zoals die toen wel werden genoemd. Hij nam het initiatief tot de oprichting van de jongstudentenvereniging 'Nos'.

In Nos is op menigeen de vonk van het Brabantse bewustzijn oversprongen. Luc van Hoek, die ook bij P.C. de Brouwer in de klas had gezeten, herinnerde dat zich decennia later nog heel goed.⁴³ Wie het lustrumboek doorleest, dat verscheen bij het tienjarig bestaan van Nos in 1931, treft herhaaldelijk betuigingen van eerbied aan voor de leiding die van P.C. de Brouwer uitging. Rector J.Verhoeven van het Odulphuslyceum, die de taak van "onze Roomse scholen" omschreef in termen van "mannen te vormen, die een plaats innemen in het katholieke leven", wees erop, hoeveel oud-Nossers een vooraanstaande plaats innamen in de katholieke studentenorganisaties. Latere Brabantia Nostra-medewerkers als Luc van Hoek, Bart van Gool, Piet Mutsaers en Joan Willems deden in Nos hun eerste bestuurservaring op. Mutsaers, inmiddels farmacistudent te Utrecht, schreef in de lustrumbundel, dat hij zijn best deed tot de school van 'den doctor' te blijven behoren: "Juist dat éne gewone woord, dat ernstig gemeend was en uit de volheid van z'n rijk hart kwam, deed ons neerzitten aan de voeten van de meester en maakte ons tot ernstige leerlingen". Nooit zou Mutsaers de "ontroerende radiorede" van De Brouwer vergeten over het schone en lijdende Brabant, vooral niet de leus, waarmee die rede werd besloten: "Brabantia Nostra, Brabant aan ons!" Eens zullen wij die leus tot de onze maken, zo voorspelde hij in 1931. Andere getuigenissen roemen eveneens de simpele levenswijss-

⁴⁰⁾ Van Velthoven, *t.a.p.*, 2-3.

⁴¹⁾ P.C. de Brouwer, *De Brabantse Ziel* (Tilburg 1947), 149.

⁴²⁾ De Haas, *t.a.p.*, 15-17.

⁴³⁾ Interview Luc van Hoek, 16-6-1987.

heid die de jongens van De Brouwer opstaken. Hij was méér dan alleen leraar en classicus.⁴⁴

Tot welk een belangstelling voor literatuur en historie de jonge Nos-leden konden worden geïnspireerd blijkt verder wel uit de bijdragen aan de lustrumbundel. Sprekende titels als: 'Brabant, den edele hertog!' (van gastschrijver Piet Dorenbosch) en 'De mei in Brabant' (van Bart van Gool) getuigen daarvan, evenals een zwaarwichtig artikel van achttien pagina's over Vergilius van de hand van Lo Moller, de in 1940 gesneuvelde zoon van dr. Moller.⁴⁵

Nadrukkelijk wordt de naam van De Brouwer door Rogier in verband gebracht met die van Moller. Laatstgenoemde zou bijvoorbeeld door De Brouwer zijn overgehaald, met zijn Katholieke Leergangen te verhuizen van het liberaal geïnfecteerde 's-Hertogenbosch naar Tilburg, dat een naam had als 'de katholiekste stad' van Nederland.⁴⁶ In elk geval schreef De Brouwer in enkele door Moller geredigeerde vaktijdschriften, zoals het *Tijdschrift voor Taal en Letteren*. Maar Rogiers stelling, dat "het wat wonderlijke tweemanschap" Moller-De Brouwer de stoot heeft gegeven tot de "beweging die het lang statische Noord-Brabant binnen het bestek van een halve eeuw overdekt heeft met middelbare scholen"⁴⁷ moet als sterk overdreven van de hand worden gewezen. In de Mollerbiografie van Van Schaik komt de naam van De Brouwer maar sporadisch voor, en Aarts spreekt ook liever niet van een 'duo'.⁴⁸ Van der Ven heeft er op gewezen, dat De Brouwer praktisch gesproken niet deelnam aan de stoots-gewijze initiatieven van Moller; er was geen causaal verband tussen het gymnasium van de Fraters van Tilburg en latere stichtingen.

Wél was De Brouwer een hartstochtelijk pleitbezorger van katholiek onderwijs en van een eigen Brabantse universiteit van roomse signatuur. Een organisator in de eigenlijke zin van het woord was hij niet; hij was meer een man van bezinning. Essentieel was voor hem (in de woorden van Van der Ven): De Brabantse mens, vervallen tot minderwaardigheid en serviliteit, moest tot zelfbewustzijn komen. Van de kerkelijke overheid verwachtte hij weinig; des te meer hoopte hij op een steeds breder wordende stroom jonge afgestudeerden uit alle lagen van de bevolking, van

⁴⁴) Citaat uit *Het Huisgezin* in *Edele Brabant* II, nr.8 (1947), 4; F. van der Ven in *Edele Brabant* II, nr.10 (1947), 6.

⁴⁵) *Lustrumboek van de jongstudentenvereniging NOS* (Tilburg 1931).

⁴⁶) Bevestigd door Van Schaik *a.w.*, 141-142.

⁴⁷) Rogier, *t.a.p.*, 241; Bornewasser, *Leergangen*, 68.

⁴⁸) Aarts, *a.w.*, 12.

Afb. 4. Dr. P.C. de Brouwer
1874-1961.

Afb. 5. F.Siemer.

Afb. 6. Frans van der Ven (Frank Valkenier).

Afb. 7. Jef de Brouwer.

Afb. 8. Toon Wijffels.

Afb. 9. Geert Ruygers.

wie hij een cultiverende invloed verwachtte op de levenssfeer van de provincie.⁴⁹ Een eerste poging om het aanwezige talent openlijk voor dat doel te bundelen mislukte. Rond 1930 werd er namelijk, onder inspiratie van De Brouwer, een poging gedaan om in Brabant te komen tot de oprichting van een genootschap 'Militia Catholica Brabantiae', afgekort 'Macabaeërs'. Een handvol vastberaden, straf-georganiseerde jonge mannen zou als een Gideonsbende de kern moeten vormen van de Brabantse en katholieke strijdbaarheid. De mannen die aan dit romantische kruisridders-ideaal gestalte hadden moeten geven, waren echter nog maar amper te vinden en niemand durfde de leiding op zich te nemen.⁵⁰

Dat er in Brabant te weinig animo aanwezig was om dit initiatief gestalte te geven, zal De Brouwer misschien niet eens hebben verbaasd. Hij was allerm minst een Brabants chauvinist. Hij was zich heel goed bewust van de heterogeniteit en vooral van de tekortkomingen van de Brabanders. Het ging er in zijn visie juist om, de 'Brabantse ziel' wakker te maken, die de delen aaneen zou klinken en het 'lichaam' tot een zelfstandig en gezond organisme zou maken. Welnu: Brabant voelde zich volgens hem slechts hierdoor één, dat het (op de Noordwesthoek na) zijn katholieke geloof had weten te handhaven. 'Brabants' en 'katholiek' waren zo ongeveer synoniem: bewust Brabander zijn betekende 'zich-volledig-katholiek-weten', zo schreef hij in 1929 in *Roeping*. Vanuit dit bewustzijn diende Brabant de moderne problemen tegemoet te treden, die het gevolg waren van de stormachtige ontwikkeling van de industrie: de sociale ontwrichting en de gevaren voor de ondergang van de katholieke identiteit van het gewest.⁵¹

"Een ruraal humanist", zo is hij door Van der Ven genoemd. Hij was vernocht aan de leefwijze en het kalme ritme van het Brabantse boerendorp en leerde zijn volgelingen, waardering op te brengen voor de vrome eenvoud van het boeregezin. Het zal wel onder invloed van De Brouwer

⁴⁹⁾ Van der Ven, *t.a.p.*, 6.

⁵⁰⁾ De Brouwer, *a.w.*, 149; *Edele Brabant* III, nr 11 (1948), 2, misschien dacht De Brouwer aan een missioneringsactiviteit zoals ook door de Catechisten van Breda werd ondernomen. Al eerder vormde het bijbelboek der Macabaeen inspiratiebron voor katholieke leiders: in de 19e eeuw gaf de Amsterdamse emancipator Cornelis Broere aan zijn polemische en apologetische tijdschrift *De Katholiek* het aan het eerste boek der Macabaeen ontleende motto mee. "vindicamus hereditatem patrum nostrorum" (handhaven wij het erfdeel der vaderen). L.J. Rogier, 'Over de beoefening van de geschiedenis der Katholieke Kerk in Nederland sedert omstreeks 1870', in *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* I (1959), 1-25.

⁵¹⁾ De Brouwer, *De Brabantse Ziel*, 45-49.

zijn geweest, dat het Brabants Studenten Gilde elk jaar voor zijn landdagen en studiekampen uitzag naar een uitgesproken landelijke, rustieke lokatie. Het wezen van Brabant, het meest eigene, moest allereerst gezocht worden onder het landvolk, "de kleiboeren zo goed als de kerels van de magere hei en de wroeters van de Peel", aldus De Brouwer. De Brabantse geest was "in den buiten" ontwikkeld en kon alleen maar gedijen in de atmosfeer van het platteland. Het Gilde wilde, in navolging van De Brouwer, de eenvoudige zeden van de dorpen cultiveren en deelde zijn belangstelling voor schuttersgilden en Bourgondische sfeer. P.C. de Brouwer hoopte en verwachtte, dat wanneer de Gildeleden later als leiders en voorgangers terug zouden keren naar hun volk, dat ze welbewust de Brabantse eenvoud in ere zouden houden, zonder zich door "nieuwerwetse leuzen" van de wijs te laten brengen. Want oude geloofsuitingen waren heel wat waardevoller dan "geldburchten".⁵²

In het Gilde vervulde P.C. de Brouwer eigenlijk dezelfde rol als later in Brabantia Nostra: die van de wijze, bedachtzame, vereerde figuur op de achtergrond. Met de organisatie en de uitvoering van ideeën bemoeide hij zich nauwelijks. Hij was een 'moderator' in de meest letterlijke zin, een matigende figuur die de juiste richting in de gaten hield, bij wie men om raad kon komen en die bovendien heel vaardig was met de pen. Zijn geestelijk gezag was naar de buitenwacht en naar de kerkelijke overheid toe een soort waarmerk van betrouwbaarheid.

§ 4. *Fr. Siemer*

Het is minder moeilijk, een typering van P.C. de Brouwer te geven dan van de tweede geestelijke die een belangrijke plaats had in het Gilde en in Brabantia Nostra: Frans Siemer. Zelfs Van Duinkerken, die aan zijn vriendschap met 'de Siemer' enkele kostelijke pagina's wijdt in zijn *Brabantse Herinneringen*, zegt niet te weten waar hij vandaan kwam en of hij nu Frans dan wel Frits heette.⁵³

Wat voor impuls gaf Siemer aan het Gilde en aan Brabantia Nostra, vergeleken met die van De Brouwer?

Ik kan mij vinden in Van Raaij's formulering, al is die wellicht iets te absoluut gesteld: De Brouwer zorgde voor een *religieuze* intensivering van het maatschappelijke verantwoordelijkheidsgevoel onder studenten;

⁵²) a.w., 53.

⁵³) Van Duinkerken, a.w., 277-285.

Siemer was daarentegen de priester die in *culturele* zin het studentenleven - van Leonardus meer nog dan van het Gilde - beïnvloedde.⁵⁴ Wat Van Raaij schrijft over het Gilde is ook van toepassing op Brabantia Nostra. 'Den doctor' en 'de Siemer', hoe verschillend ook, deelden tegenover het jonge volk minstens één belangrijke eigenschap: ze traden niet autoritair, bemoeizuchtig of belerend op maar lieten de jongeren in hun waarde. Ze hadden niet veel woorden nodig om een soort natuurlijk gezag uit te stralen.

Uit verschillende beschrijvingen en herinneringen van en aan Siemer⁵⁵ doemt het beeld op van een onconventionele, artistiek begaafde geestelijke, wiens woning steeds voor iedereen open stond. Eerst - vanaf midden jaren twintig - bevond die zich in de Zwijsenstraat te Tilburg, later in de boerderij 'De Oliemeulen' in Tilburg-West, gelegen op het terrein van het congregatiehuis van Mill Hill, de 'Rooi Pannen'. Legendarisch was zijn gastvrijheid. Zelfs in het holst van de nacht kon men bij hem nog een bed vinden om in te slapen. Studenten dronken van zijn thee, rookten zijn tabak en leenden zijn boeken. Het was er altijd druk.

Hij was in 1887 geboren in Gorinchem. Evenals De Brouwer was Siemer ingetreden in de congregatie van de Fraters van Tilburg, totdat die werd teruggebracht tot leken-organisatie. Hij was eveneens verbonden aan het St.Odulphus-lyceum te Tilburg, en wel als leraar Duits. Aanvankelijk was hij, naast zijn leraarsbaan, student te Groningen. Later ging hij ook in Tilburg studeren. Hij bezocht de academie voor beeldende kunsten en werd al spoedig de ziel van St.Leonardus. Hoewel hij geen Brabander was, bezat hij een gemoedelijkheid en een warme belangstelling voor zijn Brabantse medemensen, die hem als weinig anderen benaderbaar maakten. Al was hij door de bisschop niet officieel als moderator aangesteld, in de praktijk vervulde hij jarenlang deze rol, zowel voor Leonardus als voor het Brabants Studenten Gilde.

Hij verkeerde in vele circuits en leefde belangeloos met iedereen mee. Hij was het tegendeel van een dogmaticus, maar leerde zonder zedepreken de studenten, op welke manieren zij tenvolle van het vele moois op aarde konden genieten. Jehan Kuypers gebruikte het volgende beeld: als de golven van de gewestelijke beweging hier en daar wel eens wat over-

⁵⁴) Van Raaij, *a.w.*, 160-161.

⁵⁵) O.m. Bornewasser, *a.w.*; Van der Ven, 'Scheuring', in *Van geestelijke bezinning*; Van Duinkerken, *a.w.*; krantartikelen in *De Tyd* 23-9-1957 en *Brabants Dagblad* 14-6-1962; lustrumboeken St.Leonardus; interviews Van der Ven, Mutsaers, Mevr. Wuyffels-Smulders, Mevr. Ruygers-Smulders, Van Hoek.

moedig beukten, gestuwd door jong elan, dan was Siemer van al dat idealisme, van al dat rechtuit-willen de temmer, de breidelaar; maar dan wel op zo'n manier dat hij, de teugels aantrekkend, tevens de spoorslag gaf om de drang naar het grootse en hevige te blijven prikkelen. Hij was én breidel, én prikkel voor elk idealisme.⁵⁶ Siemer was op zijn best tijdens de vele zondagmiddagen dat hij er met de studenten op uit trok, per fiets of te voet, de bossen en heiden in: de pijp in de mond, de zwarte priestersrok wapperend in de wind, altijd klaar met een nieuw lied of een sterk verhaal.

Siemer was verbluffend veelzijdig. Zijn artistieke begaafdheid uitte hij door het vervaardigen van talloze houten heiligenbeelden, die voor een deel de kerken en kapellen gingen opsieren. Op die manier kregen de Mariakapelletjes van het Brabants Studenten Gilde vaak een beeld van Siemer. Houten beelden snijden deed hij spelenderwijs, uit het eerste stuk hout dat hij vond; maar met veel gevoel, en in een simpele stijl die de mensen waardeerden. Hij gaf ze vaak zomaar weg. Voor veel gelegenhedsuitgaven van Leonardus (zoals de 'Kangoeroe's'), en later voor *Brabantia Nostra*, maakte hij houtsneden die voorstellingen van Maria en van heiligen weergaven in een directe, expressionistische stijl. Hij hield van declameren en schreef, al of niet onder pseudoniemen als 'O.Mulder' of 'Piet Meulenkamp' (van de Oliemeulen) menig gedicht of lied, zoals 'Het lied van de Brabantse eer'. Hij was actief als schilder, als dichter, als essayist, als regisseur, als decorschilder en zelfs als uitgever.

In *Brabantia Nostra* legde hij o.m. een intense belangstelling aan de dag voor Brabants volkstoneel, omdat hij dit als een belangrijke cultuuruiting van katholieken beschouwde. Hij zag er een middel in tot emancipatie, en tegelijk was de beoefening van volkstoneel voor hem een hervatting van een oude traditie.⁵⁷ Daarnaast ontpopte Siemer zich als kunstcriticus. Hij becommentarieerde op kritische wijze het eerste grote werk van Luc van Hoek als beeldend kunstenaar, glasramen te Valkenswaard.

In de organisatie van *Brabantia Nostra* heeft Siemer geen officiële functie bekleed buiten die van lid van de Centrale en kortstondig lid van de Propagandacentrale. Maar in de herinnering van menig redactielid en bestuurslid was Siemer bij elke gelegenheid aanwezig: "Hij liep gewoon ergens".⁵⁸ De eerste redactievergaderingen vonden als vanzelfsprekend plaats op de Oliemeulen, met Siemer als gastheer.

⁵⁶) *Brabants Dagblad* 14-6-1962.

⁵⁷) Bijv. in *BN* II, nr. 17 (aug. 1937), 385-388.

⁵⁸) Interview mevr. Wijffels-Smulders.

Hij overleed in 1966. Toen twee jaar later Leonardus het gouden jubileum vierde, waren er veel oud-studenten, met name ook van de naoorlogse lichtingen, die met liefde zijn goede eigenschappen memoreerden, speciaal zijn bescheidenheid en zijn interesse in de medemens.⁵⁹ Ook bij de herdenking van zijn honderdste geboortedag, in 1987 in Tilburg, werd benadrukt, hoezeer deze man van boven de rivieren paste in de zuidelijke sfeer, en de gave bezat, aan de Brabanders voor te doen hoe men 'schoonder' kon leven in een 'luisterrijk' Brabant.

§ 5. *Het tijdschrift wordt opgestart*

Men kan zich afvragen, waarom er pas in 1935, en niet al jaren eerder, een regionalistisch tijdschrift als *Brabantia Nostra* is verschenen. Het antwoord op die vraag moet gezocht worden in het verhoudingsgewijs geringe aantal katholieke intellectuelen in Brabant, dat afkomstig was uit de autochtone bevolking. Pas toen de Leergangen, de Nijmeegse Universiteit en de Tilburgse Hogeschool een aantal jaargangen van afgestudeerden hadden afgeleverd, waarvan een gedeelte in Leonardus en het Brabants Studenten Gilde vriendschap en vorming had opgedaan, ontstond zoiets als een 'broeikaseffect', waarin het aanwezige regionalistische besef kon condenseren tot literair/artistieke publicistiek. Voor het uitdragen van regionaal zelfbewustzijn stond een elite van 'culturele tussenpersonen' klaar, de gewestelijke eigenheid stond onder druk en er was sprake van groeiende belangstelling voor de regionale identiteit.⁶⁰

In augustus 1935 hield het Brabants Studenten Gilde van Onze Lieve vrouw zijn tiende landdag. Voor de derde maal was Oirschot uitgekozen als lokatie. Tijdens het studiekamp, dat gewoontegetrouw aan de landdag vooraf ging, werd op voorstel van Geert Ruygers, die Nederlands studeerde aan de Leergangen, besloten tot een Brabantse historische brochurenreeks. Een jaar tevoren was in Gildekring al de gedachte geboren aan vorming van een 'Brabants Front'; het was toen bij een plan gebleven, maar dat plan typeerde wel de aanwezige ambitie, om de Brabantse gedachte ook buiten het enge kringetje van het Gilde uit te gaan dragen. Op advies van de min of meer toevallig aanwezige niet-Brabantse student Joop Meijers, een Utrechtse kennis van Piet Mutsaers, werd Ruygers' idee van een brochurenreeks omgebogen in dat van een veertiendaags

⁵⁹) *Lustrumboek Sint Leonardus 1918-1968*.

⁶⁰) Nissen, 'De ontplooiing van het regionaal zelfbewustzijn', *i.a.p.*

tijdschrift.⁶¹ Meijers achtte een brochurenreeks te elitair, en wellicht dat zijn contacten met redactieleden van *De Gemeenschap*⁶² of zijn lidmaatschap van de redactie van het vurige studentenblad *De Dijk*⁶³ hem tot die conclusie brachten. In elk geval werd zijn idee overgenomen door een aantal enthousiaste studenten.

De suggestie van P.C. de Brouwer, om aan het nieuwe tijdschrift de naam 'Brabantia Nostra' te geven, werd volgens Van der Ven aanvaard nog even in beraad gehouden: "Hij klonk sommigen teveel als latijn in de oren, wat het dan ook was. Pas nadat duidelijk werd, dat de leuze niet conservatief of folkloristisch bedoeld was, had iedereen er vrede mee".⁶⁴ Van der Ven signaleerde dus een zekere angst voor een al te conservatief of folkloristisch gekleurd etiket.

De wekroep 'Brabantia Nostra' moet men niet vertalen met het gezellig-kneuterige 'ons eigen Brabant', maar met het meer strijdbare 'Brabant aan ons!'. Of, zoals A.Commissaris hem later interpreteerde: "Brabant is iets van ons, laat dat nu zo".⁶⁵ Een titel die dus aangaf dat er gevaar dreigde voor Brabant, dat er bepaalde waarden beschermd dienden te worden. Zoals ik al vermeldde in paragraaf 3, had P.C. de Brouwer enkele jaren daarvoor een radiocauserie met dezelfde leuze besloten.⁶⁶

Het idee voor het nieuwe tijdschrift vond weerklank bij een groep juist afgestudeerden (en enkelen die op het punt stonden af te studeren), die op zoek waren naar een vorm, om na hun studietijd de Brabantse geest levend te houden; zij wilden ook gewoon in geregeld contact met elkaar blijven.

Het voortouw werd genomen door F. van der Ven. Hij was kort tevoren gepromoveerd en was in Oirschot aanwezig op invitatie van economiestudent Jan Heerkens. Op diens voorstel hield Van der Ven er een redevoering, getoonzet naar het juist verschenen boek van Etienne Gilson, *Pour un ordre catholique*. In hoofdstuk III zal ik aan de inhoud van dit voor Brabantia Nostra in de aanvangstijd zo belangrijke credo uitvoerige aandacht schenken.

⁶¹) Van Raaij, *t.a.p.*, 173; Van der Ven, 'Herinnering aan P.C. de Brouwer', *t.a.p.*; de mededeling in H.Lambrechts, *Noordbrabantse tijdschriften (1830-1960)*, *Taxandria uitgezonderd* (Antwerpen 1981), als zou F. van der Ven de grote stoot hebben gegeven, wordt door laatstgenoemde weersproken.

⁶²) Interview Mutsaers.

⁶³) Joosten, *a.w.*, 106.

⁶⁴) Van der Ven, 'Herinnering aan P.C. de Brouwer', *t.a.p.*

⁶⁵) A.Commissaris, 'Provinciaal leven', in *Het Nieuwe Brabant* III, 353.

⁶⁶) Van Velthoven, *t.a.p.*, 2-3.

Van der Ven was bereid, de praktische werkzaamheden op zich te nemen. Hij ging meteen aan het werk. Al een dag nadat het besluit tot oprichting was genomen, schreef hij een aantal bekenden in Brabant aan met het verzoek, om correspondent van het nieuwe tijdschrift te worden. Hij benadrukte, dat het initiatief weliswaar was voortgekomen uit het Brabants Studenten Gilde, maar dat het blad volkomen zelfstandig zou blijven:

”Wij bedoelen met dit blad te bereiken diegenen in Brabant, die, zij het in bescheiden omvang, leiding geven of zullen geven krachtens hun ontwikkeling of maatschappelijke plaats (geestelijken, academici, onderwijzers, studenten, leiders van jeugdverenigingen enz.). Wij hopen in deze kringen het Brabants bewustzijn te versterken en te bevestigen”.⁶⁷

Hiermee gaf Van der Ven dus duidelijk de doelgroep aan: *Brabantia Nostra* zou geen breed opgezet, populair familieblad worden voor de massa, maar een intellectualistisch getint, serieus periodiek voor de leidende kringen. Weliswaar was op de landdag te Oirschot het idee van een brochurenreeks als te elitair van de hand gewezen, maar vanaf het begin was het toch duidelijk dat het veertiendaagse tijdschrift zich wel degelijk zou richten op een bovenlaag van de bevolking, zij het een intellectuele. Alleen langs deze indirecte weg zou het mogelijk zijn, de bewustwording van het Brabants-eigene dieper te laten doordringen tot de bevolking.

Op de eerste redactievergadering werd besloten P.C. de Brouwer uit te nodigen een soort mentoraat te aanvaarden, en wel als voorzitter van een nog op te richten 'Raad van Bijstand'. Toen het eerste nummer verscheen, bleek dit orgaan 'Redactieraad' te heten. Zoals wij nog zullen zien, zou uit dit orgaan later de 'Centrale' van de stichting *Brabantia Nostra* voortkomen. De Brouwer zou tot mei 1940 voorzitter blijven van de Redactieraad en vervolgens van de Centrale. Het was de bedoeling van de instelling van de Redactieraad, dat enkele 'ouderen' daarin de jonge redactieleden wat zouden kunnen coachen, en hen desgevraagd met raad en daad bij zouden staan. Deze opzet was typerend voor het soort terughoudende leiderschap, waarvoor 'den doctor' altijd een voorkeur had.

Een uitgever was snel gevonden: boekhandel Triborgh in Tilburg, waarvan de eigenaar, Harry 'Muis' Veldkamp, een goede bekende was van redactielid Toon Wijffels uit diens Belgische priorij-tijd. Hij was ken-

⁶⁷) Archief-BN 56, brief dr.F.J.H.M. van der Ven aan F.Arnolds. 27-8-1935.

nelijk ook aanwezig geweest op de landdag te Oirschot. Hij woonde nog maar kort in Tilburg en wilde zich door zijn medewerking aan het initiatief wellicht tevens wat meer contacten verschaffen.

Tot de redactie traden toe: Jef de Brouwer, Luc van Hoek, Geert Ruygers, Frans van der Ven, Paul Vlemminx en Toon Wijffels. Met elk van de zes maken we nu eerst nader kennis.

§ 6.. *De eerste redactieleden*

Toen aan *Frans van der Ven*⁶⁸ werd gevraagd, een rede te houden op de tiende landdag van het Brabants Studenten Gilde, was hij, nog geen 28 jaar oud, kort tevoren gepromoveerd. Hij was in 1907 geboren te Tilburg. In die stad had hij de rijks-H.B.S. doorlopen, wat in die tijd betekende: veel omgang met niet-katholieke leeftijdgenoten. Ook tijdens zijn studie economie aan de Nederlandse Handelshogeschool in Rotterdam stond Van der Ven in gedurig contact met andersdenkenden. Bovendien ontwikkelde hij er een sterke interesse in katholieke sociale actie: hij werd een bewonderaar van het werk van A.Ariëns. Hij leerde veel van C.W. de Vries, hoogleraar staats- en administratief recht in Rotterdam. Van der Ven voelde zich altijd meer aangetrokken tot de ethische aspecten van de economie dan tot de cijfermatige.

Het feit dat er voor Van der Ven in de eerste drie jaren na zijn afstuderen alleen maar een bescheiden baantje bij de afdeling 'financiën', en daarna 'onderwijs en pensioenen' van de gemeentesecretarie te Tilburg beschikbaar was, tekende wel de ellendige situatie van jonge intellectuelen in de crisisjaren. Hij begon er in 1932 als aspirant-adjunct-commies en klom op tot hoofdcommies-chef van de afdeling 'sociale zaken'. De situatie dat hij ter gemeentesecretarie tamelijk eenvoudig, routineus cijferwerk moest doen, maakte het Van der Ven mogelijk om (in drie jaar tijd) op een staatsrechtelijk onderwerp te promoveren, cum laude nog wel, bij zijn leermeester C.W. de Vries. Tevens had hij voldoende tijd om de bijeenkomsten van het Brabants Studenten Gilde (die ook open stonden voor oud-studenten) en vanaf 1935 die van Brabantia Nostra bij te wonen. Sterker: hij zocht en vond er voor een tijdje de ontplooiingsmogelijkheden die hij in het werk op de secretarie miste.

⁶⁸) Interviews prof.dr.F J.H.M. van der Ven, 7-9-1983, 23-6-1987; Jace van de Ven, 'Gesprek van de dag met F. van der Ven' in *Brabants Dagblad* 2-9-1987; Bornewasser, *Hogeschool a.w.*, 116; *Brabantia* XXIX (1980), nr. 1, 43; *Wie is dat?* (Den Haag 1956), 622.

In de eerste jaargang van *Brabantia Nostra* werd aan Van der Ven de taak van 'redactie-secretaris' opgedragen: bescheiden als hij was, wenste hij slechts als 'primus inter pares' te opereren. Ondanks een bepaalde onzekerheid die in zijn karakter besloten lag, zette hij met zijn artikelen in het tijdschrift vanaf het allereerste nummer duidelijk de toon voor de ideeën van *Brabantia Nostra*. Hij introduceerde het denkbeeld van een 'Ordre Catholique' in Brabant, naar Etienne Gilson. Hij tekende, samen met Geert Ruygers, voor een degelijke artikelenreeks, 'Regionalisme en Cultuur' (zie hoofdstuk IV, par.1). En niet in de laatste plaats begon hij vanaf het derde nummer van de eerste jaargang zijn dichtertlijke gaven te ontplooiën onder het pseudoniem Frank Valkenier. Hiermee zou hij zich op den duur rangschikken onder de dichters van het Brabantse reveil, samen met o.m. Paul Vlemminx en Luc van Hoek. Voor de oorlog verschenen er al drie bundels: *Balladen van Brabant*, *Blazoen* en *Taferelen van de Menswording onzes Heren*.

Zijn hoofdredacteurschap van *Brabantia Nostra* in 1940-1942 heeft Van der Ven moeten bekopen met een jaar gijzelaarskamp; waarschijnlijk speelde een anti-Mussert-gedicht uit 1936 op naam van Frank Valkenier hierbij een rol (zie hoofdstuk III, par.5).

Als enige gepromoveerde in de kring rond P.C. de Brouwer genoot Van der Ven, de intellectueel bij uitstek, een zeker gezag. In belezenheid werd hij misschien alleen naar de kroon gestoken door Geert Ruygers. Het lectoraat Sociale Politiek aan de Tilburgse Handelshogeschool, dat hem in 1938 werd aangeboden na het vertrek van prof.C.Romme naar Den Haag voor het ministerschap van sociale zaken - zou in 1945 worden omgezet in een gewoon hoogleraarschap Arbeidsrecht en Sociale Politiek. Later werd deze leerstoel omgedoopt in: Sociaal Recht en Organisatie van Arbeid en Bedrijfsleven. Jarenlang zou hij, naast zijn docentschap, zijn werk aan honderden wetenschappelijke publikaties, w.o. het driedelige *Geschiedenis van de arbeid*, en zijn lidmaatschap van talloze commissies en instanties, de voorzitterskamer van *Brabantia Nostra* blijven hanteren.

*Geert Ruygers*⁶⁹ zou vanaf de tweede jaargang de taak van redactiese-

⁶⁹) Interview met mevr. C. Ruygers-Smulders 24-1-1989; interviews Van der Ven, Mutsaers, Van Hoek, mevr. Wijffels-Smulders, C. Slootmans, P. Dorenbosch; brief aan mevr. Ruygers-Smulders aan auteur 13-2-1988; Archief-Geert Ruygers (KDC) passim; R.J. van Hövell tot Westerflier en M.J.B. Theeuwes, *Geert Ruygers. Katholiek en socialist* (doctoraal-scriptie KU Nijmegen 1986/7); J. Rogier, *Een zondagskind*, 243-246; *Who is who in the Netherlands* (Amsterdam 1962/63), 127.

cretaris van *Brabantia Nostra* overnemen van Van der Ven, en in de daaropvolgende drie jaargangen zich tooien met de titel 'hoofdredacteur'. In 1940 zou Van der Ven deze taak weer overnemen.

Geert Ruygers werd in 1911 geboren in Rotterdam, uit Brabantse ouders. Het gezin-Ruygers vestigde zich in 1918 in Breda, vanwaaruit Geert seminaries in Sint-Oedenrode en vervolgens Hoogstraten (België) bezocht. Het gymnasiumdiploma van Hoogstraten werd in Nederland niet erkend als toegangsbewijs voor een universitaire opleiding: reden, waarom hij zich omstreeks 1930 aan de Tilburgse Katholieke Leergangen inschreef als student Nederlands. Zijn beide ouders waren toen al overleden, maar zijn moeder had kort voor haar dood in 1930 voorzieningen getroffen, dat de kinderen Ruygers in de ouderlijke woning met een huishoudster bij elkaar konden blijven wonen. Geert reisde dus als spoorstudent tussen Tilburg en Breda. In Tilburg overnachtte hij menigmaal op de Oliemeulen, bij Siemer. Hij was een echte boekenwurm, een serieuze, introverte, wat eenzame jongeman. Een tuberculeuze aandoening kluisterde hem van tijd tot tijd aan zijn bed. Voor hem voorzagen Leonardus en het Brabants Studenten Gilde in een behoefte aan contact met studenten van hetzelfde niveau en dezelfde interesse. Dat valt op te maken uit zijn bijdrage aan de lustrumbundel van Leonardus uit 1933 (zie hierboven, par.2). Tevens vormde dit milieu voor hem een leer-school van Brabantisme. Belangrijk waren voorts de lessen Nederlands van drs.L.C.Michels.

Geen mens die hem in die tijd meemaakte had toen durven voorspellen dat de studiekop Ruygers het later nog eens tot Kamerlid zou brengen, nog wel van een socialistische partij - de PvdA - en als zodanig tot specialist in internationale betrekkingen. Kamerlid bleef hij tot zijn vroege dood in 1970. Zijn afkomst en zijn opleiding stonden juist garant voor een degelijk-katholieke overtuiging (een oom van hem was neef en naamgenoot van H.Schaepman). Al kan door de lectuur van *Roeping* en *De Gemeenschap*, alsmede door zijn vroege ouderloosheid, een zeker non-conformisme in zijn oordeelsvorming zijn bevorderd. In elk geval bevonden zich voor Ruygers tussen 'Breda' en 'Den Haag' meerdere tussenstations, en die bestonden uit meer dan alleen maar Brabantia Nostra. Doorslaggevend voor zijn latere loopbaan zou zijn rol zijn in de Nederlandse Unie in 1940-1941 (zie Hoofdstuk V) alsmede die in de illegaliteit. Een verblijf van drie weken in de Scheveningse gevangenis, februari/maart 1942, wegens belediging van de N.S.B. in het krantje van de Nederlandse Unie, was mede van invloed. Op het eind van de bezetting was

hij betrokken in de uitgave van de verzetsbladen *Christofoor* en *Je Maintiendrai*.

Terug naar de jaren dertig. Na het behalen van zijn MO-acte Nederlands (1935) werkte Ruymers een tijdje aan de Handelsavondschool te Tilburg, waar hij cursussen voor werklozen verzorgde. Ook voor Ruymers vormde de slechte werkgelegenheidssituatie van die jaren een bittere persoonlijke realiteit. In 1937 volgde een benoeming als vervangend leraar aan het Norbertus-college te Roosendaal. Pas in 1939 kwamen er op die school enkele 'eigen uren' beschikbaar, maar die waren zomer 1940 weer verdwenen. Uit het vuistje spreken in het openbaar was zijn fort niet, laat staan een schoolklas inspireren. Al vervulde hij wel degelijk veel spreekbeurten. Des te meer vielen zijn kwaliteiten op in het theoretische vlak. Menigeen verblufte hij met erudiete artikelen over tal van historische en literaire onderwerpen. Hij legde al vroeg een intense belangstelling aan de dag voor de geschiedenis van Brabant: die interesse kreeg haar weerslag in vele diepgravende stukken in *Brabantia Nostra*, maar ook in het *Dagblad voor Noord-Brabant en Zeeland*.

Als redactiesecretaris, later als hoofdredacteur van *Brabantia Nostra* heeft Ruymers overigens nooit een al te persoonlijk stempel kunnen of willen drukken op de koers en de inhoud van het blad.

Het best valt hij te karakteriseren als de theoreticus, zoals ik nog wel in Hoofdstuk III en IV zal laten blijken. Vaak werd het aan hem toevertrouwd, de theoretische principes te formuleren van de groep waar hij deel van uitmaakte. Dat was het geval in *Brabantia Nostra*, net als in de Nederlandse Unie en in de illegale bladen *Je Maintiendrai* en *Christofoor*, waarin hij pleitbezorger werd van ideeën over doorbraak. Met name omarmde hij in 1945 het personalistisch socialisme van Franse schrijvers als Denis de Rougemont en Emmanuel Mounier, die een nieuwe maatschappij op het oog hadden, niet zoals de oude gebaseerd op individualisme, hokjesgeest en klassenstrijd, maar op persoonlijk verantwoordelijkheidsbesef, onderlinge solidariteit en sociale rechtvaardigheid.⁷⁰ Voor de beschouwingen die Ruymers aan deze geestesstroming wijdde,

⁷⁰) Zie voor personalistisch socialisme o m A.F. Manning, "'Het bevrijde zuiden". kanttekeningen bij het historisch onderzoek', in *B MGV* 96 (1981), 184-203, speciaal 195-6, W. Winock, *Histoire politique de la revue 'Esprit' 1930-1950* (Parijs 1975), J. L. G. van Oudheusden en J. A. M. Verboom, *Herstel- en vernieuwingsbeweging in het bevrijde zuiden. Eindhoven, 's-Hertogenbosch en Waalwijk 1944-1945* (Tilburg 1977), 207-209, Jan Bank, *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)* (Deventer 1978) 239 en vlg., Madelon de Keizer, *De gyzelaars van Sint Michielsgestel. Een elite-beraad in oorlogstijd* (Alphen a/d Rijn 1979), 139 en vlg.

gold waarschijnlijk hetzelfde als voor zijn aandacht voor de 'dietse gedachte' in bepaalde artikelen in *Brabantia Nostra*: hij maakte het zijn publiek niet altijd gemakkelijk en voor de gemiddelde lezer waren zijn woorden te abstract en te theoretisch.

Evenals Geert Ruygers had *Jef de Brouwer*⁷¹ zich omstreeks 1930 als student Nederlands laten inschrijven aan de R.K.Leergangen in Tilburg. In deze stad was hij in 1910 geboren, als jongste zoon van een kinderrijk boerengezin. Zijn vader stamde uit een boerengeslacht uit de wijk Oerle in Tilburg. Hij was nog van verre familie van P.C. de Brouwer. Na de kostschool 'De Ruwenberg' te Sint-Michielsgestel ging Jef naar het seminarie van de Kruisheren te Uden (geen zeldzaamheid voor begaafde Brabantse boerenzonen), maar hij zette zijn plan om priester te worden niet door. Alsof hij een achterstand wilde inhalen, stortte hij zich, eenmaal terug in Tilburg, in het studentenleven. Anders dan de wat teruggetrokken Ruygers had Jef de Brouwer iets extraverts: "Ongecompliceerd, op de man af, eenvoudig in zijn optreden, maar ook zelfbewust", zegt Van der Ven. Bij Michels in de les en bij Leonardus maakte hij o.m. kennis met zijn latere *Brabantia Nostra*-mederedacteuren Ruygers en Vlemminx. In 1933 was hij voorzitter van 'St.Leendert', al viel hij, "taai en eigenzinnig, maar niet eenzellig of star" (Van der Ven) in dit verfijnde, artistieke milieu enigszins uit de toon. Hij was ook van de partij op bijeenkomsten van het Brabants Studenten Gilde en actief in de R.K.Verkennerij. P.Mutsaers vond het woord 'hopmanstype' wel op hem van toepassing. Hij ontpopte zich in dit soort kringen als een gedreven redenaar, die in toespraken, altijd improviserend, probeerde zijn publiek enthousiast te maken voor zijn ideeën. Eén van die toespraken, een redevoering voor Leonardus uit 1933, liet hij als brochure uitgeven onder de titel *Brabantisme*. Zij werd ook afgedrukt in de derde lustrumbundel van Leonardus uit hetzelfde jaar. Hiermee was hij van de *Brabantia Nostra*-redacteuren degene, die als eerste zijn ideeën over de emancipatie van Brabant in drukvorm op papier zette.

De waarde van Jef de Brouwer voor *Brabantia Nostra* zou niet zozeer komen te liggen op het redactionele vlak. Als spreker was hij namelijk veel beter dan als schrijver. Al in de tweede jaargang van *Brabantia Nostra* verdween zijn naam van de aanhef van het tijdschrift, om korte tijd

⁷¹) Interviews mevr.Wijffels-Smulders; Mutsaers; Van der Ven; Willemse; mevr.Ruygers-Smulders; Archief-BN 6 en passim; *Encyclopaedie van Noord-Brabant*; F. van der Ven, 'Jef de Brouwer', in *Brabantia* IX (1960), 33-38; *Eindhovens Dagblad* 23-5-1959.

later op te duiken als propagandachef van Brabantia Nostra. In de periode dat Jef de Brouwer vergeefs trachtte, een vaste betrekking als leraar Nederlands te bemachtigen – het bleef bij tijdelijke aanstellingen in het middelbaar onderwijs – zocht en vond hij emplooi als enige 'vrijgestelde' van de beweging Brabantia Nostra. Bij het bespreken van de organisatorische uitbouw (hieronder, par. 7) zullen wij zien, hoeveel energie hij in dit werk stak. Bij al zijn verdiensten voor Brabantia Nostra moet Jef de Brouwer evenwel toch ook een typische 'streber' worden genoemd. Hij probeerde met zijn activiteiten en redevoeringen de aandacht te vangen van pers en katholieke politici.

In 1940 werd Jef de Brouwer samen met Geert Ruymers geroepen tot het secretariaat van de Nederlandse Unie in Den Haag. Later in de bezettingstijd maakte hij kennis met de Scheveningse strafgevangenis en met de gijzelaarskampen Haaren en Sint-Michielsgestel.

Na de oorlog kwam deze rusteloze man, in wie sommigen wel een toekomstig politicus hadden vermoed, in de journalistiek terecht. Hij werd hoofdredacteur van het Eindhovense dagblad *Oost-Brabant*; later ook directeur. Een van zijn allerlaatste activiteiten, vlak voor zijn ontijdige dood in 1959, stond nog in dienst van Brabantia Nostra: het organiseren van een congres met als thema 'Allochtonen in Brabant'.

De naam van *Toon Wijffels*⁷² komen we net als die van de zojuist genoemden, tegen in het lustrumboekje van het Brabants Studenten Gilde uit 1987. Hij werd in 1906 geboren te Ravenstein, en groeide op in Sint-Oedenrode, hartje Meierij. Na vier jaar middelbare school te 's-Hertogenbosch en twee bij de Augustijnen te Eindhoven verbleef hij twee jaren als novice in het Benedictijner klooster in Amay-sur-Meuse in België. De oecumenische sfeer in deze kloostergemeenschap drukte een stempel op hem en was mede bepalend voor zijn latere contacten met protestants-christelijke studenten-organisaties en zijn medewerking aan het tijdschrift *Het Gemeenebest*. Na deze kloostertijd ging hij economie studeren aan de Handelshogeschool in Tilburg. Hij had een kamer in de Oliemeulen van Siemer. Hij leerde er ook P.C. de Brouwer kennen. In 1936, dus vrij laat, behaalde zij zijn doctoraal. Tussen de colleges economie en sociale wetenschappen door, en naast het bekleden van diverse voorzitterschappen, w.o. dat van de studentenvereniging St. Olof, het Brabants Stu-

⁷²) Interview mevr. B Wijffels-Smulders, 9-9-1987; interviews Mutsaers, Van der Ven, Van Hoek; brief mevr. Wijffels-Smulders aan auteur 17-8-1987, *Liber amicorum voor Toon Wijffels*, Van geestelijke bezinning; *Eindhovens Dagblad* 15-12-1966 en 15-9-1971; *Lustrumboek NOS*.

denten Gilde en de Unie van Katholieke Studentenverenigingen (U.K.S.V.) haalde Toon Wijffels ook nog zijn kandidaats rechten in Nijmegen. Hier sloot hij zich aan bij een groepje 'studenten van de doorbraak', Limburgers en Brabanders die getuigden van sociale bewogenheid en die afstand namen van het huns inziens steriele corpsleven.

Na zijn studie verhuisde hij naar Heerlen om als volontair bij de Staatsmijnen te werken. Vervolgens werd hij in 1938 rentmeester van het St.Canisiusziekenhuis in Nijmegen. Door zijn huwelijk met de Leonardijnse Bien Smulders werd hij de zwager van Paul Vlemminx. Ver verwijderd van Tilburg, dat nu eenmaal het hoofdkwartier was van Brabantia Nostra, kon Toon Wijffels slechts incidenteel een bijdrage leveren aan het tijdschrift. Zijn inbreng was uiteraard sociaal-economisch: mét zijn zwager Paul Vlemminx deelde hij een intense belangstelling voor de Brabantse boerenstand.

Na de oorlog - gedurende welke hij actief was als medewerker aan illegale bladen als *Je Maintiendrai* en *Christofoor* - trachtte hij in het bevrijde zuiden mee te werken aan de wegbereiding van de Nederlandse Volksbeweging, de poging tot doorbraak van het oude partijbestel die spoedig verzandde.⁷³ Bij Militair Gezag was hij belast met het secretariaat van de Provinciale Militaire Commissaris. Na enkele jaren van journalistieke werkzaamheden trad hij in de jaren vijftig in dienst van het toenmalige ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Tot zijn vele bezigheden behoorde het lidmaatschap van een commissie, die de weg bereidde voor de Technische Hogeschool Eindhoven. Hij stierf in 1971.

*Paul Vlemminx*⁷⁴ werd als Ferdinand Smulders in 1907 geboren te Schijndel, als zoon van een bekend Brabants arts. Hij groeide op in Udenhout. Als klein-seminarist op 'Beekvliet' te Sint-Michielsgestel vatte deze wat introverte jongeman belangstelling op voor klassieke letteren, poëzie en muziek. Zijn gymnasiumdiploma behaalde hij aan het Odulphuslyceum, waar de lessen van P.C. de Brouwer en F.Siemer voor hem het meest inspirerend waren. Hij liet zich in Nijmegen inschrijven als student klassieke letteren, maar zijn hart bleef naar Brabant trekken. Op zijn kamer schreef hij gedichten en zocht hij de stamboom uit van de her-togen van Brabant. In 1930 brak hij zijn studie af en keerde terug naar

⁷³) Zie voor deze episode speciaal Van Oudheusden en Verboom, *a.w.*, 224-229.

⁷⁴) Interviews mevr. Wijffels-Smulders, Van der Ven. Van Hoek. Mutsaers; H.Mandos, 'In memoriam Ferdinand Smulders', in *Brabants Heem* XXIV nr.3 (1972), 44-52; Harrie Kap-teijns, 'Letteren in Noord-Brabant', *a.w.*, 269-271; *Van geestelijke bezinning a.w.*

zijn ouderlijke woning in Udenhout. In Tilburg probeerde hij nog een studie Nederlands aan de Leergangen, bij L.C.Michels; maar hij paste er – in de woorden van H.Mandos – evenmin als in Nijmegen in het maatschappelijk gareel van tentamina en exameneisen. Hij legde zich toen geheel toe op zijn dichterschap. In zijn gedichten kon hij getuigenis afleggen van zijn Brabantse wezen en zijn liefde voor het kwetsbare Brabantse landschap.

Vóór 1935 had hij al twee dichtbundels uitgegeven: *De Hof der Jonkheid* (1931) en *Speciosa Deserti* (1933), allebei bundelingen van gedichten uit het Nijmeegse studententijdschrift *Het Venster*. Zij waren hoofdzakelijk esthetisch gericht. Ongeveer tegelijk met het eerste nummer van *Brabantia Nostra* verscheen de bundel *Ontginningen* (1935). Drie jaar later verscheen *Land der Zuidwandelaars* (zie hoofdstuk IV, par.8).

De eigenwijze Paul Vlemminx ging, ook als redactielid van *Brabantia Nostra*, meestal zijn eigen weg. 'Een eenzaat', zo werd hij wel genoemd. Redactievergaderingen werden door hem zelden bezocht; hij stuurde zijn eigen kopij meestal op. Al vanaf de tweede jaargang deed hij er feitelijk niet meer aan mee, al bleef zijn naam nog een tijdlang op de omslag prijken. In woord en geschrifte kon hij, die zo teruggetrokken leefde, fel uithalen naar schijnintellect, in het bijzonder naar Hollandse verwatenschap die hij zag als een vorm van bekrompenheid. Eén keer kwam hem, zoals ik in hoofdstuk IV nog zal uitleggen, een kritisch gedicht over de marechaussee van Oss op een forse boete te staan, en *Brabantia Nostra* op inbeslagname van losse nummers. In 1938/39 voerde hij een vinnige briefwisseling met de redactie van *Brabantia Nostra*, waarin het 'perfide Albion' en het 'afgetakelde Gallia' het zwaar moesten ontgelden, evenals de door Hitler-Duitsland opgeslokte Tsjechen en Polen.⁷⁵ Het feit, dat hij tijdens de bezetting gedichten bleef publiceren in gelijkgeschakelde periodieken leverde hem na de oorlog de nodige moeilijkheden op.

Aan *Brabantia Nostra* bleef hij steeds zijn poëtische bijdragen leveren, ook toen hij vanaf de derde jaargang definitief had afgehaakt als redactielid.

In de jaren na de oorlog was Vlemminx zeer productief als publicist op het gebied van de heemkunde. Hij bleek toen een gedetailleerde kennis van de middeleeuwse geschiedenis van Brabantse dorpen aan de dag te kunnen leggen. Als medewerker van het Rijksarchief in Noord-Brabant verrichtte hij – als F.W.Smulders – de laatste tien jaren van zijn leven verdienstelijke, zeer specialistische arbeid. Hij stierf in 1972.

⁷⁵) Archief-BN 50, brieven P Vlemminx aan F. van der Ven en G. Ruygers, z.d.

Luc van Hoek⁷⁶ werd in 1910 geboren te Tilburg. De middelbare school doorliep hij, haast vanzelfsprekend, op het Odulphuslyceum, waar hij naar eigen zeggen onder de indruk kwam van P.C. de Brouwer en diens Brabantse idealen. Zijn lidmaatschap van Nos was van belang voor de richting van zijn interesses. Tekenen had hij vanaf zijn vroegste jeugd gedaan, en als beeldend kunstenaar zou hij het grootste deel van zijn leven zijn brood verdienen. Wie zijn getekende bijdrage aan het lustrumboek van Nos uit 1931 vergelijkt met zijn latere illustraties, bijvoorbeeld die in *Brabantia Nostra*, ziet een opvallende ontwikkeling in de tekenkunst van deze begaafde jongeman. In 1931 tekende hij een jongeling in een melancholieke, jugendstilachtige atmosfeer. In *Brabantia Nostra* - waarvoor Luc van Hoek aanvankelijk vignetten en kleinere illustraties vervaardigde, en later de omslagen - overheerste daarentegen de invloed van de neo-barok. Vermoedelijk heeft de zuidelijke oriëntatie van Van Hoek wel een rol gespeeld bij zijn keuze voor barokke uitdrukkingsmiddelen. Hij voelde zich sterk aangetrokken tot de roomse en bourgondische zwier en kleur, welke bezuiden de landsgrens nu eenmaal in rijkere hoeveelheden en vormen voorhanden waren. Hij trouwde ook met een Vlaamse, L.Sieben, uit de bedevaartplaats Scherpenheuvel.

Met zijn cultureel groot-Brabantse oriëntatie, zijn neobarokke stijl (althans in de jaren dertig en veertig) en zijn romantische bewondering voor hertog Jan I van Brabant, paste Luc van Hoek uitstekend in de sfeer van *Brabantia Nostra*. Toen hij zich van zijn taak bewust werd in de culturele herleving van zijn gewest liet zij zich - volgens Van der Ven - door de nog levende tradities van volksbarok leiden. Het was niet verwonderlijk, dat Luc van Hoek al vóór 1940 voor de Onze Lieve Vrouwe - praalstoet in Mechelen een vernieuwd ontwerp mocht maken. Het vormde de eerste van een lange rij opdrachten op dit terrein.

Maar vóórdat Van Hoek besloot, zich professioneel aan de beeldende kunsten te gaan wijden, had hij zich, als student Nederlands aan de Tilburgse Leergangen, al gewaagd aan de poëzie. Toen *Brabantia Nostra* in 1935 uitkwam, had Van Hoek zitting in de redactie van *Roeping*, onder hoofdredacteur Gerard Knuvelde. In 1935 zag zijn eerste dichtbundel het licht, *Tussen Demer en Dommel*. Later publiceerde hij nog *De Root-hoorn* en *Chrsaille*. Door H.Kapteijns werd de dichter Luc van Hoek later, vergeleken met Vlemminx en Valkenier, een "minor poet" ge-

⁷⁶) Interview Luc van Hoek, 16-6-1987; interviews Van der Ven, Mutsaers, mevr Wijffels-Smulders, Naaykens; *Luc van Hoek* (Gourle 1986), *Lustrumboek NOS*, 125; *BN II*, nr 5 (dec 1936) 119-122; Kapteijns, a.u., 269-273.

noemd. Niettemin betitelde Kapteijns hem ook als "het meest representatief voor de dichters die het Brabants réveil zingend hebben begeleid, want hij is de meest studentikoze en zeker de meest Brabantse, in de strikte zin van volkse".

Behalve gedichten publiceerde Van Hoek ook enkele werkjes met vrome vertellingen, zoals *Ridder Joris* (1932) en *Legenden van God den Almachtigen Vader* (1939).

In de redactie van *Brabantia Nostra* lag de betekenis van Van Hoek niet in het formuleren van de ideologie: dat liet hij liever over aan P.C. de Brouwer, G. Ruygers en F. van der Ven. Wij moeten Van Hoek veeleer zien als een bindend element, rustig, beminnelijk en muzisch als hij was. Behalve met illustraties en gedichten verrijkte hij de eerste jaargangen van het tijdschrift met Marialegenden. Hij schreef de tekst van een 'Brabants Volkslied' en was in 1939 zeer actief betrokken bij de Willibrordusherdenking.

In latere jaren zal menigeen, bij het horen van de klank *Brabantia Nostra*, eerder hebben teruggedacht aan de produkten van Van Hoeks schrijf- en tekenpen, dan aan de vele zwaarwichtige theoretische artikelen van zijn mede-redacteuren. Zo lijkt mij Luc van Hoek, deze bourgondische bard, op een geheel eigen wijze gezichtsbepalend voor de beweging.

Na 1945 voerde hij gedurende tientallen jaren vele opdrachten uit: brandschilderd glas, baksteenreliëfs, glasmozaïeken, monumentale gewelf- en muurschilderingen en wandtapijten.

De kerngroep van *Brabantia Nostra* was maar klein. Zij streefde er bewust niet naar, meer gerenommeerde Brabanders als Antoon Coolen of Anton van Duinkerken tot toetreding te bewegen.⁷⁷ Die hoorden tot een andere generatie. Zij zouden zich desgevraagd waarschijnlijk niet hebben willen inlaten met het regionalisme van *Brabantia Nostra*. Men vond het niet belangrijk, de groep getalsmatig uit te breiden. Iemand als Van Duinkerken stond voor het gevoel van Luc van Hoek op eenzame hoogte; hij woonde trouwens al jarenlang in Amsterdam. De redactie was vrijwel geheel een Tilburgse aangelegenheid. Op de dichteres Maria Dietse na waren de medewerkers alleen mannen. Allen waren tussen de 25 en de 30 jaar oud. Voor ieder was het werkgelegenheids-perspectief hoogst onzeker. De leden, op Paul Vlemminx en Toon Wijffels na, waren allen lid dan wel frequenté van *Leonardus*. Weliswaar woonde Ruygers in Breda

⁷⁷) Interviews Van Hoek en Van der Ven.

(en vervolgens Roosendaal), had Van der Ven in Rotterdam gestudeerd en Mutsaers in Utrecht. Maar op zaterdagavond ontmoette men elkaar stevast op de Heuvel in Tilburg, in het bovenzaaltje van het café, waar alle intellect welkom was.⁷⁸

Rond de kerngroep van redactieleden bewoog zich een bredere groep generatiegenoten, kennissen en vrienden. Velen waren bezield met dezelfde idealen van 'Brabantisme' en 'Volksgemeenschap'. Behalve van Leonardus kende men elkaar van het Gilde. De meesten zullen wel Antoon Coolens romans *Het donkere licht* en *Kinderen van ons volk* hebben gelezen. Allen deelden zij een ontzag en een verering voor de vrome en eenvoudige wijsheid van 'den doctor'. Zij hadden het gevoel, dat zij de kern vormden van een nieuwe, opkomende generatie, die op het punt stond tot de nieuwe intellectuele bovenlaag van Brabant toe te treden. Een bovenlaag, die naar hun gevoel al te lang gedomineerd was door liberale, of althans niet-geprononceerd-katholieke invloeden. Ze wedijverden soms met elkaar in de produktie van literaire teksten, gedichten en zwaarwichtige verhandelingen omtrent sociaal-economische vraagstukken. Ze wisten dat Brabant een glorieus verleden had en ze vonden dat de sporen moesten worden uitgewist van het onrecht, dat Brabant sinds de zeventiende eeuw was aangedaan. Hun zelfvertrouwen werd geschraagd door de groeiende betekenis van de katholieke instellingen voor hoger onderwijs in Nijmegen en Tilburg. Voor hen ging het begrip 'Brabant' méér betekenen dan louter het land van hun jeugd met zijn typische dialect, méér ook dan het intieme populierenlandschap met zijn vriendelijke bevolking. Met het begrip 'Brabant' hing voor hen samen een opdracht tot verheffing uit onderontwikkeling en achterstelling. Voor de meesten van hen had de lectuur van Gerard Knuvelde's *Vanuit Wingewesten* (in 1930 verschenen) inspirerend gewerkt. De boodschap was: in Brabant en in heel 'Midden-Nederland' sluimerden enorme mogelijkheden tot bloei, welke door de eeuwen van achteruitzetting nog nauwelijks waren benut of zelfs maar onderkend.

Zij zouden hun talenten in dienst van een culturele en economische verheffing van hun gewest gaan stellen. *Brabantia Nostra* werd tegelijk hun spreekbuis en hun inspiratiebron.

§ 7. *Propaganda, stichting, beweging*

Deze paragraaf behandelt de organisatorische uitbouw van Brabantia

⁷⁸⁾ Brief mevr. Wijffels-Smulders 17-8-1987

Nostra. Omdat in mijn studie de aandacht uitgaat naar de inhoud van de ideeën en de activiteiten, zal niet al te diep ingegaan worden op de vele besprekingen die erop gericht waren, aan Brabantia Nostra een hechtere structuur te geven. Temeer niet, omdat men uit de gesprekken met de initiatiefnemers de stellige indruk overhoudt, dat ondanks de creatie van bestuursorganen met gewichtige namen, het overleg in Brabantia Nostra altijd heeft plaatsgevonden via informele, persoonlijke kanalen. Essentieel was en bleef de toewijding van enkele individuen om het geheel draaiende te houden.

Een centrale rol in de organisatie van bijeenkomsten en activiteiten werd vanaf 1936 vervuld door een jonge Tilburgse apotheker, Piet Mutsaers.

*Piet Mutsaers*⁷⁹ werd in 1910 geboren in Tilburg. Net als Van Hoek doorliep hij als 'jongstudent' het Odulphuslyceum en kwam daar onder de indruk van P.C. de Brouwer. Hij was een jaar lang voorzitter van Nos. Na Odulphus ging hij farmacie studeren in Utrecht. Het lag voor de hand dat hij lid werd van het Brabants Studenten Gilde; hij was er ook een jaar voorzitter van. Tot 1938 was Mutsaers bovendien lid van Verdinaso, geen zeldzaamheid onder Gildebroeders. In Utrecht zat Mutsaers in de redactie van het roomse studentenblad *De Dijk*, maar veel schreef hij niet.

Hij was in 1935 betrokken bij de oprichting van *Brabantia Nostra*. In Utrecht had hij daarvoor zelfs al een pakkend motto bedacht, dat door de andere initiatiefnemers werd overgenomen (zie hoofdstuk III, par.1). Waarschijnlijk had hij hierover vooroverleg gehad met zijn vriend Joop Meijers, die ook in de redactie van *De Dijk* zat en die, zoals gezegd, het idee leverde van een veertiendaags Brabants tijdschrift. Toch trad Mutsaers niet tot de redactie van *Brabantia Nostra* toe, ten eerste omdat hij het jaar 1935/36 nodig had om af te studeren, en ten tweede omdat hij wist dat hij niet vaardig genoeg was met de pen. Toen hij echter na dat jaar in Tilburg neerstreek en er zich als zelfstandig apotheker vestigde, ging hij vrijwel meteen secretariaatswerkzaamheden verrichten. Hij kon handig gebruik maken van faciliteiten op de zaak. In 1937 werd hij officieel secretaris van de Stichting Brabantia Nostra, en hij zou dat altijd blijven. Hij werd een van de meest constante krachten in Brabantia Nostra. Hij verzond uitnodigingen voor vergaderingen, overzag de financiën, en ontpopte zich bij voorkomende gelegenheden als een soort gewe-

⁷⁹) Interviews drs.P.Mutsaers 14-9-1983 en 16-9-1987; interviews Van der Ven, Van Hoek, Dorenbosch, mevr. Wijffels-Smulders; Archief-BN passim; *Lustrumboek NOS*.

ten van de jonge beweging. Hij stimuleerde en was de man die de groep samenbond. Tot de overdracht in 1977 aan het Rijksarchief heeft Mutsaers het *Brabantia Nostra*-archief uiterst secuur bijgehouden.

Vanaf oktober 1935 tot voorjaar 1937 was er alleen maar het tijdschrift *Brabantia Nostra*, met een redactie, een uitgever en een redactieraad.

De eerste organisatorische uitbouw van *Brabantia Nostra* kwam met de in februari 1937 opgerichte *Propagandacentrale*. Deze werd in het leven geroepen, omdat na ruim een jaargang de exploitatie van het tijdschrift in moeilijkheden kwam. Het aantal abonnementen stagneerde, terwijl op een groei gerekend was. Als dat niet veranderde, zou het voortbestaan van het blad onzeker worden. Redactie en uitgever stelden zich ten doel, het aantal abonnees (niet meer dan een kleine 600) binnen drie maanden aan te vullen met 300 nieuwe. Aan de lezers werd gevraagd, in eigen omgeving drie nieuwe abonnees te werven.⁸⁰ De actie werd geleid door twee figuren van buiten de redactie: Jan Donders, een Tilburgse architect, en de Oisterwijker Sjaak van Hout, een accountant, die niet lang daarvoor was teruggekeerd uit Nederlands-Indië.⁸¹ Het tweetal begon activisten aan te schrijven, mensen die zij persoonlijk kenden, of die door de redactie of de redactieraad waren gesuggereerd.

Een aantal van deze activisten ging metterdaad met *Brabantia Nostra* de boer op. Deze bemoeienissen rapporteerden zij soms in brieven aan de *Propagandacentrale*. Die brieven zijn interessant, want zij geven een indicatie welke stemming er onder het benaderde publiek heerste. In het algemeen bleek sprake van een afwachtende houding. Soms ontmoetten de propagandisten slechts "een glimlachend *dédain*".⁸² Ook kreeg men de klacht dat het blad te moeilijk was.⁸³ Toch had de propaganda succes. Binnen de gestelde termijn kon de *Propagandacentrale* 338 nieuwe abonnees registreren, waardoor het totale aantal van 1000 in zicht kwam.⁸⁴ In het julinumnummer van *Brabantia Nostra* juichte de *Propagandacentrale* zelfs, dat de strijdkreet 'Were di!' alom weerklank had gevonden: "Daar roert en't wat, daar leeft en't wat".⁸⁵ Men vergat hierbij gemakshalve aan te geven, dat een getal van 1000 op het totale inwone-

⁸⁰) Archief-BN 102, bekendmaking 17-2-1937; *BV II* nr 8 (febr. 1937) 208.

⁸¹) Interview Mutsaers

⁸²) Archief-BN 102, brief M. Renders aan *Propagandacentrale*, 27-5-1937

⁸³) Archief-BN 102, brief A. Willemse aan J. Donders, 14-4-1937.

⁸⁴) Archief-BN 53, brief *Propagandacentrale* aan redactie *BV*, 26-5-1937

⁸⁵) *BV II* nr. 14 (jul. 1937), 355.

raantal van Noord-Brabant van rond de 1 miljoen niet spectaculair veel was.

In de zomer van 1937 beeindigden Donders en Van Hout hun propaganda-werk voor Brabantia Nostra. De samenwerking tussen het tweetal en de redactie was in de maanden daaraan voorafgaand niet altijd even soepel verlopen. Het feit, dat Van Hout zich kritisch had uitgelaten over het gevoerde redactionele beleid, was bij Ruygers, de redactiesecretaris, slecht gevallen. Volgens Ruygers ressorteerde de Propagandacentrale namelijk onder de redactie, iets wat door Van Hout ten stelligste werd ontkend.⁸⁶ De taak van propaganda werd na het vertrek van Donders en Van Hout overgenomen door Lambert Vorstenbosch, een Tilburgse onderwijzer, Jan Heerkens, economiestudent aan de Tilburgse Hogeschool, en F.Siemer.⁸⁷ Dit trio heeft een jaar lang de propaganda verzorgd.

Het zojuist genoemde competentiegeschil tussen redactie en Propagandacentrale droeg er toe bij, dat men zich in de eerste helft van 1937 begon te bezinnen op een meer solide organisatiestructuur. Bovendien was de Moerdijkkapel-actie gestart, waardoor het verkrijgen van rechtspersoonlijkheid voor Brabantia Nostra wenselijk werd.⁸⁸

Op 30 juli 1937 werd zodoende de *Stichting Brabantia Nostra* in het leven geroepen. Al een half jaar tevoren had overigens de redactieraad het voornemen kenbaar gemaakt, dat in het geval dat Brabantia Nostra zich tot een bredere beweging zou ontwikkelen, er een volledige 'constitutie' zou worden geformuleerd.⁸⁹

In de Statuten in de Stichtingsacte formuleerde Brabantia Nostra de doelstellingen kort en zakelijk: het bundelen van alle Brabantse krachten, het streven naar een zelfstandig Brabants volksbestaan binnen het grotere geheel van de Nederlandse samenleving, het laten doordringen van het katholieke geloof en het bevorderen van een goed en godvruchtig leven voor elke Brabander. Via het tijdschrift en allerlei andere middelen wilde men streven naar "de handhaving van de autonomie van het gezin, de gemeente, het gewest, de bedrijven en elke kring der samenleving,

⁸⁶) Archief-BN 53, brief Van Hout aan Ruygers, 22-3-1937, archief-BN 97, brief Van Hout aan Ruygers 7-8-1937 en brief Ruygers aan Van Hout 8-8-1937

⁸⁷) *BN* III nr 1 (okt 1937), 30.

⁸⁸) O Verharen-Van Erp, *Brabantia Nostra 1936-1941* (doct scriptie U v Amsterdam 1976), 2

⁸⁹) Archief-BN 9, verslag verg Raad v BN 2-2-1937.

wie dit krachtens de eisen der rechtvaardigheid toekomt":⁹⁰ een fraaie formulering van het subsidiariteitsbeginsel.

Brabantia Nostra zou nu een echt *secretariaat* instellen, een bestendiging van het door Mutsaers begonnen werk. De Stichting zou worden bestuurd door een *Centrale*, die ging bestaan uit de leden van de redactie en de redactieraad, aangevuld met personen uit diverse sectoren van het maatschappelijk leven. Blijkens het oktobernummer 1937 van *Brabantia Nostra* namen 24 personen zitting in de Centrale. Het orgaan zou minstens drie maal per jaar bijeenkomen.⁹¹ Uit de Centrale werd dan weer een *Dagelijks Bestuur* gekozen, dat tussen de drie en de vijf leden zou tellen en maandelijks zou vergaderen. P.C. de Brouwer werd er de voorzitter van en P. Mutsaers de secretaris. De leden van het eerste Dagelijks Bestuur waren verder: Jef de Brouwer, Frans van der Ven en Aug. Commissaris, leraar aan het klein-seminarie IJpelaar te Ginniken en auteur van enkele befaamde leerboeken geschiedenis voor katholieke middelbare scholen.⁹²

Op een zomerbijeenkomst van medewerkers en sympathisanten van Brabantia Nostra, medio augustus 1937 in de Norbertijner abdij van Berne te Heeswijk, werden de statuten goedgekeurd.

Welbeschouwd is er al van vóór augustus 1937 sprake geweest van een brede *Beweging* Brabantia Nostra. Toch duurde het tot 1 januari 1939, totdat deze officieel haar beslag kreeg. Waarom deze lange aanloop?

De wil om Brabantia Nostra te transformeren tot een brede beweging was al veel eerder dan 1939 aanwezig. P.C. de Brouwer bijvoorbeeld, die als een zorgzame vader zijn dierbare kinderen in de eerste jaargangen van het tijdschrift tot de juiste levenswandel trachtte te inspireren, schreef over de 'fierheid' en de 'schoonheid' van Brabant: de echte Brabantia Nostra-mensen zouden die waarden, evenals naastenliefde en saamhorigheid, met geestdrift en moed in ere moeten herstellen of veiligstellen. Het tijdschrift zou moeten leiden tot "het stichten van kringen van de Brabantia Nostra-bewéging".⁹³ Het stukje waarin dit stond was klaarblijkelijk geschreven als warming-up voor de deelnemers aan de zomerbijeenkomst te Heeswijk in 1937. Maar ook naderhand lezen we over de 'beweging' als iets vaststaands. *De Maasbode* maakte melding van een

⁹⁰) Archief-BN 1, statuten en huishoudelijk reglement.

⁹¹) BN III nr. 1 (okt. 1937), 30.

⁹²) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale 14-8-1937.

⁹³) BN II, nr. 16 (aug. 1937), 365-366.

allerwegen op gang gekomen 'beweging', van de intellectueel en de werkgever tot de boer en de arbeider; allen zouden worden doordrongen van de Brabantse geest.⁹⁴ Toon Wijffels schetste te Heeswijk de hele ontwikkeling van Brabantia Nostra "van blad tot beweging", en gaf het belang aan van de door de propagandacentrale opgerichte 'Kringen'.⁹⁵ Hiermee bedoelde hij de plaatselijke propagandacomité's; zij zouden zich tot permanente onderafdelingen van Brabantia Nostra moeten constitueren, anders was het jammer van alle geïnvesteerde tijd en moeite.

Klaarblijkelijk was gebrek aan mankracht er de oorzaak van, dat het lang heeft geduurd, voordat de 'beweging' ook daadwerkelijk van de grond kwam. Daarnaast leefde er in de redactie gerede twijfel over de kans op succes. Er was een voorkeur voor continuering van de oorspronkelijke, bescheiden opzet. Die was: de intelligentsia bereiken; men wilde geen concessies doen aan het niveau van het blad. En men sloeg de bereidheid van de Brabanders niet al te hoog aan, om zich in bewegingsverband te organiseren voor een abstract ideaal.⁹⁶

Op 28 augustus 1938 viel op een vergadering van de Centrale dan toch het besluit tot oprichting van de Beweging Brabantia Nostra. Blijkbaar was men nu gezwicht voor de aandrang van onderop, vanuit de 'kringen', om de plaatselijke activiteiten te sanctioneren en coördineren door middel van een overkoepelende organisatie. Het besluit was voorbereid door Jef de Brouwer. Hij stelde voor, in vaste dienst te treden van Brabantia Nostra, tegen geldelijke vergoeding, in de hoedanigheid van 'Propagandasecretaris'. Met succes wendde hij zijn overtuigingskracht aan om de sceptici in de Centrale over te halen, het met hem te wagen. Er was op dat moment een stemming om Brabantia Nostra minder elitair te maken, een beetje volks- en populairder.⁹⁷ Het feit dat Jef de Brouwer voor het schooljaar '38-'39 geen werkkring had, speelde ook mee. Het besluit viel, hem een salaris namens de Stichting te verstrekken, alsmede hem de beschikking te geven over een auto. De huur daarvan vormde voor Brabantia Nostra een hele uitgave, maar een auto was onmisbaar om 's avonds de kringen te kunnen bezoeken. Er werd een lening aangegaan van f 6000,-. De bestaande Propagandacentrale werd opgeheven.⁹⁸

⁹⁴) *De Maasbode* 19-8-1937.

⁹⁵) *BN* II, nr. 18 (sept. 1937), 409-410.

⁹⁶) Interviews Van der Ven en Mutsaers.

⁹⁷) Interview Mutsaers.

⁹⁸) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale 28-8-1938; volgens een mededeling van P. Dorenbosch bedroeg het salaris van De Brouwer f 100,- per maand, in die tijd geen gering bedrag. Interview Dorenbosch 30-9-1987.

Jef de Brouwer had op de genoemde vergadering al een concept-huishoudelijk reglement gereed. Daar stond o.m. in omschreven wie er lid konden worden van de beweging. Niet-katholieken werden niet uitgesloten (maar, zo werd er later bij gezegd: bij het aannemen van niet-katholieken moest men de uiterste voorzichtigheid in acht nemen en vooraf hun plaatselijke invloed nagaan).⁹⁹ Om lid te worden was een jaarlijks bedrag aan contributie van f 0,50 voldoende (werklozen slechts f 0,10). Elke groep van tenminste vijf leden zou met goedvinden van het Dagelijks Bestuur een plaatselijke kring kunnen oprichten. Men zou trachten, in elke kring minstens één geestelijke als lid te plaatsen. Alle actie- en publicatieplannen zouden vooraf door het Dagelijks Bestuur dienen te worden gecontroleerd.¹⁰⁰ Het reglement, waarmee de Centrale accoord ging, werd gedrukt en aan ieder nieuw-ingeschreven lid ter hand gesteld.

Officieel ging de Beweging op 1 januari 1939 van start. In het jaar dat volgde trok Jef de Brouwer al zijn registers open om enthousiasme voor Brabantia Nostra los te maken. Al vóór deze datum was hij op bijeenkomsten van diverse instellingen en verenigingen een veelgevraagd spreker geweest. In 1938 had hij niet minder dan 33 maal ergens gesproken. P.C. de Brouwer sprak, ter vergelijking, tussen sept. 1937 en mei 1938 twaalf maal. Andere leden van de Centrale vergezelden Jef de Brouwer soms, of verzorgden eigen spreekbeurten. In 1939 voerde Jef de Brouwer zijn score op: er kwamen 46 spreekbeurten in zijn agenda te staan, haast elke week was hij wel ergens te beluisteren; de ene keer over 'Brabants katholiek verleden', de andere over 'Maria in de beeldende kunst' enzovoort. Zijn actieradius beperkte zich niet tot de provincie Noord-Brabant, maar hij reisde ook naar verafgelegen plaatsen als Leuven of Bakkeveen.¹⁰¹

Maar het probleem was niet, of Jef de Brouwer zich wel voldoende inspande voor de beweging. De vraag was, of zijn inspanningen en die van

⁹⁹) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale BN 28-8-1938.

¹⁰⁰) Archief-BN 1, Huishoudelijk Reglement.

¹⁰¹) Archief-BN 122-126 passim. Voor Leuven zal wel bemiddeld zijn door de universiteitsdocent E. Rombauts, die toen ook in de redactie van *Brabantia Nostra* zat. *Brabantia Nostra* had een sterke zuidelijke oriëntatie; in de bezettingstijd zou deze worden geconcretiseerd in een actie om de bibliotheek van H. Moller aan Leuven te schenken (zie hoofdst. V, par. 8). In het Friese Bakkeveen leidde H. van der Wielen de eerste Nederlandse volkshogeschool, een ontmoetingscentrum op idealistische grondslag; het ideaal van volkseenheid werd er gepraktiseerd. In augustus 1940 zouden De Brouwer en Van der Wielen elkaar treffen op het secretariaat van de Nederlandse Unie.

de andere inleiders in staat waren, bij het publiek werkelijk iets los te maken, en de beweging tot een levend organisme te maken.

Welnu: de hooggespannen verwachtingen zijn niet uitgekomen. Weliswaar juichte *Brabantia Nostra* in april 1939, dat de toevloed van leden van de Beweging "alle verwachtingen verre overtroffen" had;¹⁰² maar intern werden op datzelfde tijdstip al sterke twijfels geuit over de succeschansen van de operatie. Volgens een kwartaalverslag van Jef de Brouwer waren er in april 1939 nog maar 520 nieuwe leden ingeschreven. Drie maanden waren naar zijn zeggen veel te kort geweest om de "vele duizenden" potentiële belangstellenden te bereiken. Maar de leden van de Centrale betwijfelden of redevoeringen van de Brouwer voldoende waren; er zou een duidelijk gestructureerd actieplan moeten komen, met financiële verantwoording.¹⁰³ Sommige briefschrijvers vonden de ledenwerving geforceerd aandoen, en betitelden die zelfs als "geld-uit-de-zak-klopperij": wat had *Brabantia Nostra* aan de nieuwe leden vooralsnog méér te bieden dan een 'diploma'? In Eindhoven waren er medio 1939 nog maar 35 betalende leden ingeschreven.¹⁰⁴ Uit correspondentie met het secretariaat komt naar voren dat de door Jef de Brouwer gestichte afdelingen niet goed raad wisten met de vraag, welke concrete activiteiten men aan kon pakken. Men zat bij elkaar: wat nu? Bovendien meenden veel abonnees van *Brabantia Nostra* dat uit hun abonnement al voldoende steun aan de beweging bleek.

In maart 1940 rapporteerde een saneringscommissie die de financiën van de Beweging *Brabantia Nostra* onderzocht, dat vanaf eind 1938 niet meer dan f 346,50 aan contributies was geïnd; er hadden zich dus op dat moment, als we hierop afgaan, nog lang geen duizend, maar eerder zo'n kleine zevenhonderd mensen als betalend lid van de beweging laten inschrijven. Dit aantal is beduidend lager dan een naoorlogse schatting van de secretaris van *Brabantia Nostra*, die het op 2500 leden hield.¹⁰⁵ Ongeveer 30 % van de leden bleek nalatig in het betalen van de contributie. Het tijdschrift telde weliswaar 1200 abonnees, maar de aanwas van nog geen tweehonderd sinds de propaganda-actie van 1937 werd onbeduidend genoemd. De kascommissie achtte het niet aanvaardbaar, dat 83%

¹⁰²) *BN IV* (april 1939), 223.

¹⁰³) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale 17-4-1939.

¹⁰⁴) Archief-BN 18, brief J.Aarts aan J.de Brouwer, z.d. (1939); archief-BN 129, brief afd.Eindhoven aan secr. BN, 1-7-1939.

¹⁰⁵) Archief-BN 188, P.Mutsaers, 'Beknopt overzicht van *Brabantia Nostra*'.

van alle uitgaven werd besteed aan de autokosten en de honoraria van sprekers.¹⁰⁶

Duidelijk is, dat de Beweging Brabantia Nostra teveel een eenmansbedrijf is gebleven van Jef de Brouwer. Hij correspondeerde met alle afdelingen, hij bezocht ze, hij koesterde ze zoals een goede huisvader zijn kroost, maar hij kon ze niet steeds in voldoende mate aandacht schenken. Vaak liet hij post maandenlang onbeantwoord.¹⁰⁷

Een meer fundamentele verklaring voor de stagnatie van het ledental van de Beweging moet gezocht worden in de aard van de Brabander, die veel passiever was dan de propagandisten van Brabantia Nostra wensten toe te geven. Het wapengekletter, of zo men wil, het klaroengeschal dat doorklonk in de leuze 'Edele Brabant, were di!' was wellicht enkele tertsen te hoog om het nuchtere Brabantse gehoor te bereiken. Iemand schreef:

"Were di is een oorlogsleus die nodig is, die *helaas* nodig is; doch waarin ons ware volksleven niet bestaat - U zult hierin voelen dat we niet immer de propagandatoon sterk kunnen waarderen die de indruk wekt: Brabant is op oorlogspad".¹⁰⁸

In veel milieu's werd waarschijnlijk sceptisch, zo niet meewarig gereageerd op Brabantia Nostra-propaganda.¹⁰⁹

Het moet gezegd worden dat de geïnvesteerde energie in sommige plaatsen wel degelijk rendement opleverde. De beweging werd niet helemaal een fiasco. Op propaganda-avonden wist Brabantia Nostra soms meer dan honderd mensen te lokken. In Helvoirt floreerde een afdeling met enkele tientallen actieve leden.¹¹⁰ Uit Eersel ontving De Brouwer een brief waarin uitvoerig werd beschreven hoe zijn bezoek de nodige activiteiten had losgemaakt: men ging zelfstandig aan de slag.¹¹¹ De afdeling Deurne waagde het zelfs, in haar huishoudelijk reglement op te nemen, dat de leden verplicht waren de maandelijks vergadering bij te wonen, op straffe van f 0,10 boete; op het verzuimen van de jaarvergadering werd zelfs een kwartje boete gezet.¹¹²

¹⁰⁶) Archief-BN 32, Rapport aan het d.b. van BN van een commissie belast met de sanering van de financiële toestand van BN (G.Bannenbergh, J. Heerkens en A. Wjffels), 28-4-1940.

¹⁰⁷) Archief-BN 129, passim.

¹⁰⁸) Archief-BN 18, brief (onleesbaar) aan BN, Stein, 23-10-1939.

¹⁰⁹) Met betrekking tot het Brabants Studenten Gilde constateert Van Raay een soortgelijk wantrouwen bij leidende Brabantse kringen: *t.a.p.*, 164 en 173-176.

¹¹⁰) Interview Dorenbosch

¹¹¹) Archief-BN 129, brief J. Bullens aan J. de Brouwer, 27-2-1940

¹¹²) archief-BN 129, huish. reglement afd. Deurne der beweging BN.

Omdat de meeste archiefstukken van de meer dan twintig afdelingen niet bewaard zijn gebleven is het moeilijk, de werking van Brabantia Nostra op plaatselijk niveau te reconstrueren. Even moeilijk is het, een profiel te schetsen van degenen die zich als lid opgaven. Uit de correspondentie met het secretariaat krijgt men de indruk dat plaatselijke activisten voortkwamen uit de intellectuele bovenlaag, voorzover die niet met 'liberale' of 'bovenmoerdijkse' ideeën was behept. De dorpsdorp-wijzer of de hopman van de roomse verkenners treffen we vaker aan dan de zakenman of de arbeider. Er werd door het secretariaat nogal eens een beroep gedaan op plaatselijke geestelijken, maar aangezien het episcopaat, in de personen van de bisschoppen P.Hopmans (Breda) en A.Diepen (Den Bosch), op zijn best gereserveerd stond tegenover Brabantia Nostra,¹¹³ aarzelden veel dorpspastoors, hun volle medewerking te geven. De bisschoppen hadden niet veel op met spontane initiatieven die zij niet konden controleren. Wel behoorden de Norbertijnen van de abdij van Berne te Heeswijk tot de aanhangers van Brabantia Nostra. In de dorpen, waar het Brabantse volksleven het meest ongerept was, bestond relatief meer belangstelling dan in de steden. Van de steden was alleen Tilburg van belang. Midden- en Oost-Brabant leverden meer actieve leden dan West-Brabant.

Men kan stellen, dat de Beweging Brabantia Nostra door de mobilisatie van 1939 en vervolgens door de oorlog en de bezetting nauwelijks de tijd heeft gekregen, zich volop te ontplooiën. De saneringscommissie van 1940 deed aanbevelingen die in normale tijden wellicht hadden geleid tot meer rationaliteit in de administratie en meer doelmatigheid in de ledenwerving. Weldra overschaduwde de oorlog alles. Spoedig liet de beweging zich inschakelen in de propaganda voor de Nederlandse Unie. In Hoofdstuk V zullen wij zien, dat er daarna niet zoveel activiteit meer mogelijk was.

In de volgende hoofdstukken zal het eerst gaan over de inhoud van de ideeën en over de draagwijdte van de activiteiten van Brabantia Nostra tussen 1935 tot 1940.

¹¹³) Interviews Van der Ven, Van Hoek, Dorenbosch, Mutsaers; reserve blijkt ook uit stukken in het Bisschoppelijk Archief te 's-Hertogenbosch (Culturele verenigingen I A 2); Hopmans meldt in een schrijven aan zijn Bossche collega (30-12-1938) dat Brabantia Nostra na een onderhoud met Diepen "heel wat bezadigder inzichten" had gekregen; Diepen uit in een schrijven aan J.de Brouwer (9-8-1939) zijn irritatie over het feit, dat hij niet tijdig van de inzegening van de Moerdijskapel op de hoogte is gebracht.

"EDELE BRABANT, WERE DI!"

§ 1. *Algemene uitgangstellingen van Brabantia Nostra*

Het is niet gemakkelijk om het ideeëncomplex van *Brabantia Nostra* in een hanteerbare formule samen te vatten. Men kan zeggen, dat *Brabantia Nostra* een krachtcentrale wilde zijn voor het behoud van het eigen Brabantse volkskarakter - zoals zij dat zag - inclusief de cultuur, het geloofsleven en al het overgeërfde streek-eigene. Maar dan wel vanuit een besef van oude glorie, en vanuit een gevoel dat de overgeleverde waarden en het volkskarakter door allerlei gevaren, zowel van buitenaf als van binnenuit, werden bedreigd.

Beide elementen van deze formule: nadruk op het waardevolle Brabantse erfgoed aan de ene kant, en de behoefte die te beschermen tegen bedreigingen aan de andere kant, waren al te vinden in de beginselverklaring waarmee het eerste nummer van *Brabantia Nostra* opende:

"Dit blad richt zich tot allen, die in het Brabantse land willen zien een gaaf en ordevol volk, Nederlands en Katholiek - toegerust met de middelen, die nodig zijn tot het ontplooiën van zijn schoonste leven.

Het komt noodzakelijk vandaag, nu de beslissing voor een lange toekomst vallende is: lees hier hoe Brabant staat, hoe het eens was, en hoe het worden zal, als de besten hun volk voorgaan, met eerbied voor de hoogheid van het Brabantse wezen en overtuigd van een toekomst, schoner nog dan het verleden.

Brabant wordt zienderogen weer de kern der Nederlanden! Wie hier schrijft of leest houde dit klaar voor ogen. Het besef van deze bijzondere verantwoordelijkheid ten aanzien van het Rijk Gods en de Volksgemeenschap zal alle kleinheid verachten en geen hinderenis tellen om de bundeling van alle Brabantse krachten te verwezenlijken. Brabanders, weet wat het zeggen wil:

***Brabantia Nostra, Brabant aan ons!*"¹**

De verklaring was gesteld in het overspannen en geëxalteerde jargon, dat

¹) *BNI*, nr.1 (okt.1935), 1.

voor niet weinige politiek/maatschappelijke bewegingen in de jaren dertig kenmerkend was.

Op verschillende elementen in deze verklaring kom ik later nog terug: het verlangen naar een katholieke orde in Brabant; de wens, cultuuruitingen te stimuleren; het bewustzijn van een roemrijk verleden; de Midden-Nederland-conceptie die wij onder meer ook bij Knuvelder en Verberne aantreffen; het denken in termen van 'volksgemeenschap'; en de aan Augustinus ontleende idee van de *Civitas Dei*.

Voor een eigenlijke beginselverklaring was deze oproep uiterst beknopt; zij was dan ook eerder bedoeld als een 'wekroep' om steun te verwerven voor het tijdschrift. Voor Brabantia Nostra-aanhangers heeft de verklaring later de betekenis gekregen van eerste 'klarenstoot' voor de nieuwe beweging. Zij vormde de steen in de nog roerloze Brabantse vijver, waarover feestredenaars bij herdenkingen in latere jaren nog wel eens met een zekere nostalgie zouden spreken. Juist vanwege dat doel – mensen wakker schudden – was zij in wat bevlogen termen gesteld. De later veelgeciteerde – en ook wel gekritiseerde – zinsnede "Brabant wordt zienderogen weer de kern der Nederlanden" was verzonnen door P. Mutsaers en werd door de andere initiatiefnemers eigenlijk nogal overdreven gevonden. Maar tegelijk vonden zij de woorden geschikt om sympathisanten te winnen.²

Het is niet helemaal juist, om het ideeëngoed van Brabantia Nostra een echte 'ideologie' te noemen, tenminste als we onder dit woord een gesloten stelsel verstaan van denkbeelden over de (gewenste) maatschappelijke werkelijkheid. Elementen van de Brabantia Nostra-denkwijze werden er niet als geloofsartikelen ingehamerd. Het woord 'ideologie' suggereert ook, dat er bij de leden een grote mate van overeenstemming over de doelstellingen bestond, maar in de praktijk was die soms ver te zoeken. Wel gebruikten de bestuursleden en woordvoerders zelf het woord 'ideologie' te kust en te keur.

Veel sleutels om tot de diepere lagen van de Brabantia Nostra-denkweld door te dringen biedt de genoemde verklaring niet.

Evenmin is dat het geval met de statuten van de Stichting Brabantia Nostra uit 1937, waarin een viertal doelstellingen wordt opgesomd:

- "a. de Brabantse krachten te bundelen en te ordenen tot een eenheid;
- b. het Brabantse volk te helpen in zijn streven naar een eigen

²) Interview Van der Ven 7-9-1983.

zelfstandig volksbestaan in de nationale Nederlandse gemeenschap;

c. op alle terreinen der Brabantse samenleving het katholieke geloof en de erkenning van Christus te laten doordringen;

d. elke Brabander in staat te stellen, een goede samenleving en een godvruchtig leven te verwezenlijken in een luisterrijk Brabant".³

Het heeft weinig zin, deze statuten inhoudelijk met de hierboven geciteerde beginselverklaring te vergelijken, aangezien zij niet die propagandistische functie hadden die de verklaring duidelijk wel had. Uiteraard lag de nadruk op behoud van het streek-eigene. Wel valt op, dat er in beide stukken wordt gewezen op de verbondenheid van de Brabanders met de rest van het Nederlandse volk. Misschien was dit bewust gedaan, om eventuele verwijten van 'provincialisme' of zelfs van 'separatisme' al bij voorbaat te ontzenuwen.

Al wees *Brabantia Nostra* categorisch alle verwijten in die richting van de hand, in de houding van *Brabantia Nostra* zat onmiskenbaar veel afwerends tegenover vreemde invloeden. Uit veel bijdragen aan het tijdschrift sprak een verlangen naar een gesloten, veilig naar buiten toe afgegrensde gewestelijke samenleving; een ideaal waarvan men overigens wel wist dat het niet haalbaar was. P.C. de Brouwer uitte zijn zorgen om het lot van de oude samenhangende Brabantse cultuur veelvuldig, zoals in 1937:

"Zulk een eenheid, die van nature ontstaat door de verbondenheid van de mens met zijn gezin, met zijn familie, met zijn stamgenoten, met zijn bodem en zijn landschap, met zijn traditionele gebruiken, kan door allerlei ontbindende krachten worden verwoest".⁴

Bladerend in de jaargangen van *Brabantia Nostra* kan men op tal van plaatsen waarschuwingen en signaleringen aantreffen van ontbindende krachten die in Brabant aan het werk waren. De trek van het platteland naar de stad, een gevolg van de komst van de grootindustrie, ondermijnde, aldus Ruygers, de oude gemeenschapszin en bevorderde het individualisme. Het processieverbod en de liberale huwelijkswetgeving waren twee voorbeelden van een aan de Brabantse gemeenschap opgedrongen, 'gelaïciseerde' regelgeving. Het eenzijdige utiliteitsstreven bij nieuwbouw, wegeaanleg en ontginningen tastten volgens Ruygers de schoonheid van het landschap aan.⁵ Zelfs de goede Brabantse dorpen bleven

³) Archief-BN 1, Stichtingsacte BN, 30-7-1937.

⁴) P.C. de Brouwer, 'Wat is *Brabantia Nostra*?', in *BN* II, nr. 16 (aug. 1937), 361.

⁵) *BN* IV, nr. 1 (okt. 1938), 1.

niet gevrijwaard van wat pater Willibrord Cooymans noemde "de materialistische levensopvatting en individualistisch georiënteerde cultuur".⁶ Dit afwerende, defensieve element zou ik willen betitelen als een wezenlijk kenmerk van *Brabantia Nostra*. Hiermee wil ik niet zeggen, dat *Brabantia Nostra* de eerste en enige was die aantasting van de oude leefsfeer aan de kaak stelde. In Knuvelders *Vanuit Wingewesten* (1930) kan men bijvoorbeeld ook al veel zorgelijke aanduidingen aantreffen van zedenverwildering, ondermijning van de huwelijksmoraal, genotzucht, enzovoort.⁷ Het is weliswaar niet zo, dat elk nummer van *Brabantia Nostra* op hetzelfde thema voortborduurde, maar regelmatig komen de klachten terug, zoals:

"De verbondenheid met eigen grond en volkskarakter wordt verwaarloosd [...] Vele schone vormen van levensuiting, vroeger in stand gehouden door het gezin,[...] gaan verloren: de dialecten zwakken al méér af, dan zij reeds door andere oorzaken doen; de volksgebruiken gaan verloren; het traditiegevoel verslapt en de vertrouwdheid aan eigen volksmilieu verbleekt".⁸

Eén van de oorzaken van de bedreiging van het volkskarakter werd gevormd door de toegenomen verkeersverbindingen. "Wij liggen nu open naar alle kanten, en de stroom van allerhande nieuwe dingen van onwaarde komt over ons heengezwalpt", zo verzuchtte P.C. de Brouwer; meer dan eens toonde hij zich bezorgd over de meegaande aard van de Brabander, waardoor die zich veel te snel liet inpalmen door nieuwerwetse leuzen en verleidingen.⁹

Behalve het woord 'afweer' vormt 'emancipatie' een sleutelwoord om door te dringen tot de kern van het *Brabantia Nostra*-streven. Het verlangen naar sociaal-economische en culturele emancipatie van het zuiden van Nederland spoorde met de krachten van de katholieke herleving van de eerste decennia van de twintigste eeuw. Het werd gevoed door een bewustzijn van de materiële en geestelijke littekens die Brabant en Limburg nog altijd droegen als gevolg van de eeuwen van onderdrukking en achteruitzetting als 'Generaliteitslanden'; én als katholiek, én als Brabander voelde men de gevolgen van die achterstand. Die twee aspecten waren niet altijd duidelijk te scheiden.

⁶) W. Cooymans, 'Oud en nieuw in Brabant', in *BN* III, nr. 12 (sept. 1938), 360-364.

⁷) Knuvelde, *a.w.*, 105-113, 176.

⁸) C. Spierings, 'Brabant en jeugd', in *BN* II, nr. 4 (dec. 1936), 83-85.

⁹) P.C. de Brouwer, 'Overweging over de cultuur van Brabant', in *BN* I, nr. 14 (mei 1936), 218-221.

Volgens Van der Ven ging het bij de emancipatie van Brabant om méér dan het inlopen van een sociaal-economische of educatieve achterstand. Brabant diende zich in de eerste plaats te emanciperen van "geïmporteerde vreemde opvattingen", waardoor het gewest niet meer tenvolle zichzelf durfde te zijn. Het ging erom, dat de Brabanders een maximum aan zelfvertrouwen en zelfbewustzijn terug zouden vinden door weer te gaan leven naar de eigen aard en de eigen traditie: "een handhaven van zichzelf" noemde hij dat. In de visie van Van der Ven hadden vroegere generaties Brabanders veel beter de "geestelijke rust en harmonie" weten te bewaren dan zijn eigen generatie, die immers veel meer blootstond aan "nivellering en massabeïnvloeding".¹⁰

Zoals wij zien werden dus de beide begrippen 'emancipatie' en 'verweer tegen vreemde invloeden' direct gekoppeld. De Brabander moest een grotere mate van eigendunk en van moed aan de dag gaan leggen om resoluut alles af te wijzen, wat niet strookte met zijn eigen volksaard. Herstel van het gevoel van eigenwaarde en de wil om van zich af te bijten vormen immers altijd en overal een noodzakelijke basis voor emancipatie.

Waarschijnlijk heeft niemand een duidelijker voorstelling gehad van de 'verheffing' van het Brabantse volk dan P.C. de Brouwer, de grote inspirator. Zijn 'Macabaeërs'-denkbeeld van omstreeks 1930 getuigde daar al van. Hij wilde Brabantse intellectuelen vormen en vervolgens in dienst stellen van het eigen gewest. "Onze vele gymnasia", aldus De Brouwer, "met hun uitmonding in universiteit en hogeschool en nog tal van andere onderwijsinstellingen zorgen voor een gestadige aanvoer tot de stand van intellectuelen. Wij bezitten na lang zwoegen thans een respectabel getal van kunstenaars, van bouwmeesters, van economen, van wat niet al". In het verlengde van het streven van het Brabants Studenten Gilde was De Brouwer erop gebrand, dat afgestudeerden van de universiteiten voor het zoeken naar een werkkring naar Brabant zouden terugkeren. De intellectueel zou bij uitstek geroepen zijn om de sleep-touwfunctie vervullen in de verdere emancipatie van Brabant.

Maar die intellectueel zou zich niet arrogant, niet ver verheven boven de massa mogen opstellen. Hij kon juist nog veel leren van de eenvoudige levensstijl van het Brabantse platteland. Net zoals P.C. de Brouwer in zijn eigen persoon eruditie paarde aan boerenvroomheid, zo verwachtte hij ook van de studenten en afgestudeerden respect voor de eenvoudige Brabantse mens. De massa bezat in zijn visie nog een hoge cultuur, en intellectuelen mochten zich niet op een voetstuk plaatsen. Het geheim van

¹⁰⁾ F van der Ven, 'Aantekening over onze geestelijke emancipatie', in *BN V*, nr 6 (mrt.1940), 178-180.

Brabants emancipatie was nu juist deze vruchtbare wisselwerking: uit de "rijkdom van het gemoedsleven in de massa" moesten de hoger ontwikkelden hun inspiratie putten. Omgekeerd had de massa leiding nodig van de intellectuelen, evenals "minzame toeneiging" en liefdevolle bescherming.¹¹

Het streven naar emancipatie van Brabant was voor Brabantia Nostra dus veel meer dan het inhalen van een materiële achterstand. Het betekende niet alleen de strijd voor gelijkberechtiging ten opzichte van de rest van Nederland op het gebied van werk, van verkeers-technische voorzieningen of een evenredig onderwijsaanbod. Het was ook meer dan het inlopen van een puur intellectuele achterstand op 'Holland'. Volledige emancipatie zou pas bereikt worden bij realisering van een '*geestelijke ordening*'. Daaronder verstond men een geestesgesteldheid, die niet langer de mens beschouwde als de maat van alle dingen – zoals in de individualistisch-materialistische maatschappijopvatting sinds de Franse revolutie – maar die uitdrukking zou geven aan "de werkelijke verhouding van God tot de mens en van de mens tot God. Want eerst *dé* geestesgesteldheid maakt de gehele menselijke persoonlijkheid, die de ziel omvat, tot levensinzet". De emancipatie zou, anders gezegd, pas slagen als de Brabander weer zou accepteren, dat de gemeenschap en de cultuur van zijn gewest wezenlijk katholiek zijn. Iedere maatschappij-ordening die niet uitging van de wet van de 'Civitas Dei', van het Godsrijk, was volgens Van der Ven gedoemd te leiden tot dwang en macht. Dit betekende, dat de Brabantse bewustwording op een bovennatuurlijk einddoel gericht moest zijn. men moest niet in de breedte, maar in de diepte werken.¹²

De gedachten gingen dus uit naar een soort kruistocht, een herkerstening van de maatschappij. De gedachte aan ordening beheerste in de jaren dertig overigens geheel het katholieke denken over een rechtvaardiger wereld. In het voetspoor van publicisten als de capucijn Angelinus¹³ en Franse en Duitse katholieke schrijvers stelde men het thema van de mens in verhouding tot de hem omringende wereld aan de orde. In neo-thomistische redeneertrant zag men Gods schepping als een werkelijke eenheid, waarvan alle afzonderlijke schepselen deel uitmaakten. Ieder mens moest als een individu-in-gemeenschap worden beschouwd. In de corporatistische maatschappij-opvatting, die mede hieruit voortkwam,

¹¹⁾ P C. de Brouwer, 'De hoge cultuur in Brabant', in *BN* IV, nr.1 (okt 1938), 6-9.

¹²⁾ *BN* V, nr 7 (april 1940), 193-196

¹³⁾ Angelinus, OFM Cap., *Wysgerige gemeenschapsleer* (Utrecht/Nijmegen 1937); zie ook Manning, 'Katholieke opinies', *t.a.p.*, 87

zagen katholieken een alternatief voor zowel liberalisme als socialisme.

De introductie van de ordenings-gedachte in *Brabantia Nostra* vond plaats aan de hand van het in 1934 verschenen boek van de Franse mediaevist Etienne Gilson, *Pour un Ordre Catholique*. Onder indruk van de geloofsafval en de secularisatie in Frankrijk probeerde Gilson een richtlijn op te stellen voor katholieken. Zijn pleidooi kwam erop neer, dat katholieken twee gedragslijnen dienden te vermijden. Zij moesten het niet op een akkoordje gooien met de ontkerstende staat en overheid – geen compromissen dus met 'l'état païen' die door Gilson in de zwartste kleuren werd geschilderd – ; evenmin moesten zij zich geheel uit het openbare leven terug trekken – dus niet in een 'émigration à l'intérieur' gaan en alleen nog maar bidden. Daarentegen moesten katholieken in Frankrijk zich als zodanig duidelijk herkenbaar in de maatschappij manifesteren. Zij moesten zich verenigen en een eigen katholieke sociale orde instellen, die Gilson voorstelde als een netwerk van katholieke organisaties en instellingen met een eigen administratief kader, waarover de staat geen zeggenschap had. Katholieken moesten midden in de wereld gaan staan. De priesters moesten meer dan voorheen als geestelijke leiders durven optreden. In het algemeen moesten de katholieken dus uit hun schulp kruipen, het gevoel van zich afschudden dat zij maar tweederangsburgers waren, en weer zelfvertrouwen aan de dag gaan leggen. Geïnspireerd door het voorbeeld van de oudste christenen of van de missionarissen die Gallië bekeerden, moesten zij in het moderne Frankrijk een klimaat van herkerstening scheppen. Het christendom – en niet het ideeëngoed van de Verlichting – was immers de enige behoeder van menselijke waarden. Als het christendom nog meer terrein zou prijsgeven, zou de weg naar dictatuur – communistische of fascistische, dat was Gilson om het even – openliggen.¹⁴

In het allereerste nummer van *Brabantia Nostra* poneerde Van der Ven, dat ook in Brabant de 'orde' op veel plaatsen was verbroken. Men hoefde maar te kijken naar de moderne manier van bouwen, die zo sterk disharmonieerde met het oude Brabantse boerenhuis; of naar de snelle inschakeling van de Brabantse steden en dorpen in het industriële proces; of naar het gebrek aan respect voor het gezag en naar allerlei uitingen van modern heidendom. Het was duidelijk dat de oude orde hersteld

¹⁴⁾ Etienne Gilson, *Pour un Ordre Catholique* (Parijs 1934). Meer dan de helft van de 246 pagina's ging over de noodzaak van katholiek onderwijs.

moest worden. Hiertoe introduceerde Van der Ven het begrip 'het normatieve Brabant', waaronder hij verstond: Brabant zoals het van oudsher gegroeid was, zoals we het uit de historie kennen: Brabant, zoals het zijn moest.

"Dat blijvende in Brabants historie, dat wezenlijke, dat normatieve is: de katholieke orde in Brabant. Om het behoud hiervan, niet om het behoud van feitelijkheden is het, dat de leiders zorg moeten dragen. En dit is, zeer gewoon gezegd: het behoud van het geloof, levend in het eigen Brabants volkskarakter".¹⁵

'Brabant' werd dus een moreel begrip, een opdracht tot hervinden van de waarden en normen die in het verleden altijd geldig waren geweest. Er moest weer cohesie worden aangebracht in de maatschappij. In de optiek van Brabantia Nostra was er sprake van een schadelijk proces van individualisering en atomisering. Er dreigde een maatschappij te ontstaan, waarin egoïsme en persoonlijk winstbejag niet langer als een ondeugd, maar als een deugd werden beschouwd. Hiertegenover stelde Brabantia Nostra waarden als verbondenheid met stad, dorp of streek, familieband, gemeenschapszin, traditiegevoel, alsmede hetgeen sommigen in de jaren tachtig een 'zorgzame samenleving' zouden gaan noemen, met het accent op onbaatzuchtige burenhulp. Er moest weer eerbied zijn voor het eigen karakter van dorp, stad en streek. De schoonheid van omgeving en natuur diende gerespecteerd te worden. Er moest gewaakt worden tegen uitspatting en verwildering. Het gezinsleven moest bewaard, bevorderd of hersteld worden. Bij bepaalde gelegenheden, zoals het inhalen van een nieuwe burgemeester of pastoor, zou de gemeenschap weer in al haar schakeringen betrokken moeten worden.

De elementen van de ideologie van Brabantia Nostra die hier zijn aangeduid – streven naar behoud van traditionele waarden, waardering voor de eenvoud van het platteland, kritiek op inbreuken op de historische schoonheid, herstel van de godsdienstzin en van een verloren gegane, natuurlijke orde – stonden niet op zichzelf. Ze waren geen nieuwe bedenksels van Brabantia Nostra. Wij herkennen er gemakkelijk de grondtrekken in van de stroming van het conservatisme, die zich sinds de 19e eeuwse Romantiek overal in Europa manifesteerde, als een soort tegenbeweging tegen de liberale denkbeelden die wortelden in Verlichting en

¹⁵⁾ F. van der Ven, 'De katholieke orde in Brabant', in *BNI*, nr. 1 (okt. 1935), 1-3.

Franse Revolutie.¹⁶ Zo goed als liberale denkbbeelden van verdraagzaamheid, vooruitgang en individuele vrijheid eigenlijk terug te voeren zijn op Renaissance en Humanisme, zo heeft ook het conservatisme, zoals Kossmann betoogde, een stamboom die veel verder teruggaat dan de negentiende eeuw. Geloof in een 'organische' maatschappij en de overtuiging dat de wereld uit ongelijke delen bestaat; denken in termen van continuïteit en nadruk op levensvolheid: we treffen die elementen bijvoorbeeld ook al in de zestiende eeuw aan bij de Franse jurist Jean Bodin. Von der Dunk laat bovendien zien, hoe in veel oude beschavingen het geidealiseerde verleden, voorgesteld als een 'gouden oertijd', normatief is geweest. Verbondenheid met de voorouders was in veel culturen een vast element. Romein noemt als bestanddelen van het eeuwenoude conservatisme onder meer: het geloof in de goddelijke bedoeling met de maatschappij en het geweten; voorkeur voor de overdadigheid, de veelvormigheid, de mysteries van het traditionele leven tegenover elke opgelegde uniformiteit; het accepteren van hiërarchie, rangen en standen, en leiderschap. Sinds de negentiende eeuw is er, zoals Karl Mannheim heeft aangetoond,¹⁷ sprake van een romantisch gekleurd conservatisme van anti-burgerlijke en anti-kapitalistische aard. Het kwam in de vorm van een aanklacht tegen de verwoestende werking van de ongebreidelde industrialisatie en het verschijnsel van vervreemding in de moderne massamaatschappij. Een van de belangrijkste vertolkers van dit reactionaire pathos was de Franse schrijver Maurice Barrès. In zijn geschriften revolteerde hij tegen de ongebondenheid, het rationalisme, het individualisme, tegen vrijwel alle liberale verworvenheden sinds de Franse Revolutie, en tegen de grote stads-cultuur, waarin de mens ontworteld was. Hij stelde de moderne maatschappij voor als een verzameling kille, zelfzuchtige rivalen, zonder saamhorigheid en zonder moraal. Hij introduceerde de gedachte, dat alle mensen van een landstreek een 'instinct' met elkaar gemeen hadden, ook wel 'bloed' genoemd; dit bloed zou alle culturele tradities uit het verre verleden bevatten, van de doden die in de bodem van het land rustten.¹⁸

Het spreekt vanzelf, dat in de twintigste eeuw fascistische en nationaal-

¹⁶) J Romein, 'Het conservatisme als historische categorie', in *Historische lijnen en patronen. Een keuze uit de essays* (Amsterdam 1976), 511-535, H.W. von der Dunk, *Conservatisme*, (Bussum 1976); E.H. Kossmann, 'Over conservatisme', in *'Alle cultuur is streven'. De verzamelde Huizinga-lezingen* (Amsterdam 1987), 203-221.

¹⁷) Karl Mannheim, 'Conservative Thought', in zijn *Essays on Sociology and Social Psychology* (Londen 1953), 74-164

¹⁸) J.W. Oerlemans, *Capita selecta uit de geschiedenis* 3 (Groningen 1969), 93-94.

socialistische demagogen gretig hebben kunnen putten uit dit negentiende-eeuwse romantisch-conservatieve erfgoed. In Barrès' illusoire voorstellingen herkennen wij al moeiteloos de voorbode van de latere 'bloeden-bodem-mystiek' van de nazi's. Kossmann betoogt echter, dat daarmee dit conservatisme niet automatisch in discrediet gebracht moet worden: de rechtsrevolutionairen waren nooit meer dan plundersaars, en hun buit was gestolen waar. Niet alles wat zij hebben aangeraakt moet als besmet worden verklaard, maar het moet aan de rechtmatige eigenaar worden teruggegeven.

Voor een goed begrip van de Brabantia Nostra-ideologie is Kossmanns waarschuwing van belang. Wanneer Brabantia Nostra de nivellering aanklaagde, wanneer zij herinnerde aan de gouden oertijd van hertog Jan I met zijn 'fierheid' en 'luister', wanneer zij opriep tot saamhorigheid, zocht naar een eigen Brabantse identiteit, herinnerde aan oude volksdeugden en volksgebruiken en opkwam voor het behoud van waarden: telkens waren dan in deze geluiden de echo's te beluisteren van een eeuwenoud, op veel momenten en op veel plaatsen gerepeteerd conservatief-traditionalistisch gezang. Ten onrechte werd Brabantia Nostra wel eens geassocieerd met de rechts-radicalen partijen als Zwart Front of NSB.¹⁹ Dezen taptten weliswaar gedeeltelijk uit hetzelfde ideologische vaatje (of beter: uit hetzelfde conservatieve erfgoed), maar zij voegden er vervolgens hun eigen onsmakelijke ingrediënten aan toe zoals rassenhaat, leidersbeginsel en mateloze bewondering van het Italiaanse en Duitse 'model'. In paragraaf 5 kom ik terug op de relatie tot het fascisme.

Het is duidelijk, dat het Brabantia Nostra-streven gekenmerkt werd door een sterke hang naar het geïdealiseerde verleden. De vraag is echter, of het bij die heimwee naar een verloren paradijs, bij die hunkering naar een oude 'orde', ging om een oprecht gevoeld verlangen van de voortrekkers van Brabantia Nostra, of dat het meer een esthetisch genoegen betrof, al of niet bewust gecultiveerd. Was al het openlijke gemijmer over de grootheid, de vroomheid en de schoonheid van het oude hertogdom een propagandistisch pepmiddel, om leden en sympathisanten met een heilig vuur te bezielen? Of geloofde men werkelijk en oprecht, dat de film van de twintigste eeuw als het ware teruggespoeld kon worden en dat de gevolgen van industrialisatie, urbanisatie en secularisatie ongedaan gemaakt konden worden? Dit laatste komt mij onwaarschijnlijk voor. Geen van allen waren de Brabantia Nostra-woordvoerders louter wereld-

¹⁹⁾ Zoals o.m. blijkt uit Archief-BN 18, Brief P.v.d. Biggelaar aan J.de Brouwer, 17-8-1939.

vreemde idealisten. Uit het blad *Brabantia Nostra* bleek toch telkens weer, dat men wel degelijk oog had voor de meer nijpende problemen van zijn tijd, zoals de slechte arbeidsmarkt, of de uitdaging van het fascisme. Van belang lijkt me daarnaast echter de drijfveer van een diep doorleefd katholicisme, gecombineerd met een historisch bewustzijn met betrekking tot de 'fiere' kracht van het oude hertogdom Brabant. Kennelijk was het deze combinatie die de begaafdsten onder de *Brabantia Nostra*-medewerkers tot esthetische en intellectuele hoogstandjes wist te prikkelen. Illustratief voor het creatieve genoegen waarin die overtuiging zich kon uitleven, was bijvoorbeeld het *Brabants volkslied*, dat Luc van Hoek in 1936 schreef op muziek van Bart van Gool:

”De meiskes van Brabant die dansen niet meer,
nochtans zijn zij edel geboren.

Ai! Meiskes, herneem uwen adel weer,
en dans er den prachtigen dans van weleer
en zing dat gans Dietsland het hore.

De vrouwen van Brabant die spinnen niet meer,
die doen nu gans andere dingen.

Hoe kunnen we nu van der vrouwen eer,
o edele Brabantse vrouw van weleer,
hoe kunnen w’heur prijzende zingen

De mannen van Brabant die weven niet meer,
die hebben geen brood om te eten.

Geen eten, ailaas! en o God onze Heer,
nu kennen ze ’t werk der handen niet meer,
nu zijn ze hun handen vergeten.

De jongens van Brabant die vechten niet meer
die koen waren eertijds en strijdbaar.

De jongens van Brabant hun ruggen doen zeer,
hoe kregen ze slagen kere op keer!
De kerels, wat zijn ze nu leidbaar.

De torens van Brabant die zingen niet meer,
die hebben hun stemme verloren.

Wij hunkeren naar ’t hoge lied zo zeer!
En Brabant den Hertog, were di weer!
Sa! Were di, land uitverkoren.”²⁰

In deze vijf strofen horen we niet alleen de klacht over de teloorgang van de oude fiere Brabantse cultuur doorklinken, maar ook een kritiek op de verzwakte volkskracht als gevolg van een slappe tijdgeest. De torens moeten weer zingen, de kerels moeten weer strijden, het beloofde land moet door het uitverkoren volk herwonnen worden.

Het is mogelijk dat de jonge creatieve medewerkers aan *Brabantia Nostra*, eenmaal in de ban geraakt van het mede door henzelf opgeroepen beeld van de fiere Brabantse cultuur van weleer, in hun eigen mythe zijn gaan geloven en die vervolgens met allerlei wetenschappelijke en artistieke kunstgrepen zijn gaan onderbouwen. In de kolommen van het tijdschrift treft men tenminste een merkwaardige mengeling aan van enerzijds hoogdravende lyriek en expressionistische dan wel barokke litho's, en anderzijds droge, theoretiserende artikelen. Alles wijst echter in één richting: Brabant moet de moed vinden zichzelf te zijn, door zijn innerlijke wezen grondig te gaan verkennen en alles wat aan het Brabants-eigene vreemd is resoluut van de hand te wijzen.

De kortst mogelijke verwoording van dit streven was de wapenkreet die aan hertog Jan I van Brabant wordt toegeschreven. Hij werd een soort lijfspreuk, een wachtwoord voor *Brabantia Nostra*-aanhangers:

"EDELE BRABANT, WERE DI!"

De wapenspreuk kwam voor in Jan van Heelu's kroniek van de slag bij Woeringen uit 1288.²¹ Jan van Heelu was waarschijnlijk wapenheraut van de Brabantse hertog, met een bijzondere belangstelling voor de bla-zoenen van de ridderschap en de wapenkreten die op het slagveld weer-klonken. De bewuste spreuk was in 1930 'ontdekt' door de latere pen-ningsmeester van de Stichting *Brabantia Nostra*, Piet Dorenbosch. Op dat moment was hij secretaris van de Bossche jongstudentenvereniging 'Jong-Brabant';²² in 1930 hield Dorenbosch een aantal malen een voor-dracht waarvoor hij alle 8948 versregels van Van Heelu's kroniek had uitgewerkt op zoek naar één zinsnede: "Brabant, den edelen Hertog".

²⁰) *BNI*, nr. 18/19 (aug. 1936), 289.

²¹) Zie voor de historiografie over de Slag bij Woeringen recensie-artikel van R. van Uytven, 'Woeringen 1288-1988: Brabantse overwinning, maar Keulse triomf', in *BMGN* 104 (1989), 224-233.

²²) In weerwil van de naam viel Jong-Brabant (gesticht in 1911) niet op door een sfeer van 'Brabantisme'; de nadruk lag op vriendschap en ontspanning in roomse sfeer. Pas onder moderator L.J. Sicking, in de jaren dertig, beleefde Jong-Brabant een periode waarin het ge-westelijke werd geaccentueerd.

Die vond hij niet. Wél het 'were di'-parool, dat, toen het eenmaal aan de vergetelheid onttrokken was, een eigen leven ging leiden en gretig door Brabantia Nostra werd overgenomen.²³

Dat de kreet goed paste in het romantisch-gekleurde geschiedbeeld van Brabantia Nostra spreekt voor zichzelf. Nemen wij dit beeld zelf eens onder het vergrootglas.

§ 2. *Het geschiedbeeld van Brabantia Nostra*

Een strijdbare emancipatiebeweging als Brabantia Nostra wilde niet alleen kreten slaken, zij wenste natuurlijk vooral op basis van overtuigende argumenten zoveel mogelijk mensen voor zich te winnen. Welnu: aangezien Brabant zich niet langer behandeld wenste te zien als een wingewest, als een 'quantité négligable' binnen het geheel van de Nederlanden, was het van belang in de geschiedenis argumenten te vinden, waaruit zou moeten blijken, dat in het licht daarvan de Brabantse herleving van de twintigste eeuw een logische en onvermijdelijke ontwikkeling was. Herinneringen moesten worden opgeroepen aan glorievolle voorbije eeuwen, toen de kern van de Nederlanden nog lag in het zuidelijk deel, meer speciaal in Vlaanderen en Brabant. Ook het besef dat de voorouders uit de zeventiende en achttiende eeuw in de strijd tegen 'meedogenloze onderdrukking' trouw aan zichzelf en aan het oude geloof waren gebleven, vormde een innerlijke drijfkracht van Brabantia Nostra. Men trad hierbij enigszins in het voetspoor van de Vlamingen. Sinds H. Conscience en anderen het romantische, roemrijke beeld hadden opgeroepen van de heldenstrijd van de Leeuw van Vlaanderen tegen Franse heerschappij, vormden geschiedschrijving en geschied-uitbeelding voor de zuiderburen wapens in de emancipatiestrijd. Hetzelfde kan gezegd worden van veel andere emancipatiebewegingen.

Helaas is het onder Brabantia Nostra-auspiciën nooit tot een integrale geschiedschrijving van Brabant gekomen. Buiten het Brabantia Nostrakingetje was er overigens ook nog maar weinig gepubliceerd over de Brabantse geschiedenis. Wetenschappelijke geschiedschrijving over Noord-Brabant bestond nog voornamelijk uit lacunes. Ook was het epos van de 'Brabantse Leeuw' nooit geschreven. De slag bij Woeringen heeft

²³) P. Dorenbosch, 'Een herwonnen wapenkreet', in *Edele Brabant* III, 27-8-1948; in de originele tekst stond "Were di, edele Brabant", maar Dorenbosch vond dat de strijdkreet in omgekeerde volgorde beter klonk.

nooit de heroïsche glans van de Guldensporenslag kunnen evenaren. Zou de beweging wat langer de wind in de zeilen hebben gehad, en niet door de oorlogsomstandigheden op non-actief zijn gesteld, had zij misschien het plan kunnen realiseren waarvoor een blauwdruk klaar lag: een Brabants archief en in samenhang daarmee een Brabantse bibliotheek.²⁴ Brabantia Nostra telde onder haar medewerkers enkele historici van naam (zoals A.Commissaris en L.G.J.Verberne) die zo'n werk hadden kunnen coördineren. Maar die tijd is Brabantia Nostra niet gegund geweest, en het is de vraag of zij er wel voor geëquipeerd was.

In elk geval moeten wij ons nu behelpen met een hoeveelheid losse artikelen, ongelijk van lengte, visie en kwaliteit, die zich lastig tot een samenhangend geschiedbeeld laten samenvatten. Soms zijn van bepaalde artikelen of redevoeringen alleen maar enkele flarden bruikbaar. Ook richt de aandacht zich niet op alle periodes in de geschiedenis. Dit alles maakt het beeld incompleet. Toch is een reconstructie zinvol, omdat het geschiedbeeld mede-bepalend was voor de ideologie. De voornaamste historische bijdragen zijn van de hand van P.C. de Brouwer, F. van der Ven, G.Ruygers en L.Verberne. Op laatstgenoemde na waren dat geen historici van professie en deden zij voor hun publikaties geen bronnenonderzoek. Zij betaalden tribuut aan katholieke historici van de vorige generatie, zoals W.J.F.Nuyens en J.Witlox. De artikelen in kwestie komen niet alleen uit het tijdschrift *Brabantia Nostra*, maar ook uit het *Dagblad voor Noord-Brabant en Zeeland*, waarin Geert Ruygers eind jaren dertig veel beschouwende artikelen schreef.

a. Middeleeuwen

Wanneer in dit soort artikelen de vroege middeleeuwen van het gewest Brabant aan de orde kwamen, werd alle nadruk gelegd op de kerstening. Het christelijk geloof, dat door Willibrordus en Lambertus werd verkondigd, kerstende niet alleen de levensvorm van afzonderlijke mensen, maar zorgde tevens voor een ingrijpende verandering van heel de samenleving. Vooral in het Willibrordus-herdenkingsjaar 1939 probeerde Brabantia Nostra op verschillende manieren de beschavende werking die de christelijke boodschap op de primitieve voorouders uitoefende, zichtbaar te maken; hierbij werd op Willibrordus min of meer een claim gelegd als

²⁴) *BN* VII, nr.6 (mrt 1942), 117-121. Aangezien het Provinciaal Genootschap al over een imposante boekery beschikte, zou realisering van het plan waarschijnlijk een dubblure hebben betekend

'apostel van Brabant' (zie hoofdstuk IV, par.7). Dat er uit die eeuwen maar weinig betrouwbare bronnen bewaard zijn vormde geen beletsel om een gedetailleerd beeld te schetsen: het vormde eerder een uitnodiging tot een soort vrije expressie waarbij gebruik werd gemaakt van bepaald romantische kleuren; zoals in Wijffels' rede voor het Brabants Studenten Gilde:

"Sinds die tijd dateren de kruisbeelden die staan op de brede schouwen van onze Brabantse hofsteden. Van die tijd dateren de torens van Brabant, de brandpunten van het verkeer, waarheen alle wegen zich richten. Van die tijd dateert de vrijwording van horigen en slaven, de culturele en sociaal-economische opbloei van Brabant onder het zegenrijke bestuur van de christelijke hertogen en dankzij de intellectuele leiding en scholing der monniken der abdijen [...] Van toen af is gans het Brabantse leven zich gaan richten naar het altaar".²⁵

Het sprak vanzelf, dat de manier waarop Willibrordus en de zijnen inder tijd Brabant tot nieuw leven wekten, voor de Brabanders van de twintigste eeuw tot lichtend voorbeeld kon dienen.

De 'luister' van Brabant, die volgens *Brabantia Nostra* in de traditionele geschiedschrijving onderbelicht was gebleven, kwam in de latere middeleeuwen tot volle ontplooiing. Die bleek niet alleen uit de bouw van de schitterende St.Janskathedraal van 's-Hertogenbosch, en die van de hoog-getorende kerk van Breda en talrijke machtige dorpskerken zoals in Oirschot, Hilvarenbeek of Wouw; maar ook uit het feit, dat bijna alle grote werken uit de middeleeuwse letterkunde, schilderkunst, muziek en flamboyante gotiek voornamelijk uit het zuiden afkomstig waren, of een zuidelijk karakter hadden. "De cultuur der middeleeuwen was katholiek", schreef Ruymers; hij benadrukte, dat de hoogste opbloei van het geestelijk leven in Brabant te zien was in de mystiek: "Beatrijs van Nazareth, Hadewijch, Gheraert Appelmans, Ruusbroec: zij hebben Gods stem verstaan in de jagende wind over de heiden en bossen van mijn land".²⁶

Aan de vooravond van de omwentelingen van de zestiende eeuw, onder de trotse hertogen van Bourgondië en hun Habsburgse erfgenamen, was Brabant niet alleen cultureel en geografisch, maar ook politiek het belangrijkste gewest van de Nederlanden geworden. Na de verzanding

²⁵) A.Wijffels, 'Het altaar: een brandpunt der Brabantse cultuur', in *BN* I, nr.20 (sept.1936), 306-310.

²⁶) G.Ruymers, 'De luister van Brabant', in *BN* I, nr.1 (okt.1935), 11-12.

van het Zwin had Antwerpen de plaats van Brugge ingenomen als grootste handelsstad van Europa; Brussel werd de residentie van de prachtlievende Bourgondiërs; Leuven de eerste universiteitsstad van de Lage Landen.

Het is dit Brabant dat in de beeldvorming van *Brabantia Nostra* als een 'gouden tijd' werd afgeschilderd. Op nadrukkelijke wijze werd een correctie aangebracht op het eenzijdige, op Holland georiënteerde blikveld in de geschiedschrijving. Ruygers schreef, dat het Brabants dialect toen hard op weg was, de norm te worden voor het algemeen beschaafd Nederlands, en dat in Amsterdam de jonge dames zich kleedden als in Brabant. In navolging van A. Commissaris, die juist in de jaren dertig zijn bekende geschiedenis-schoolboeken uitgaf, sprak Ruygers over het tijdvak van 1450 tot de val van Antwerpen in 1585 als dé tijd van de grootheid van Brabant, die in hoogte van welvaart en cultuur "nauwelijks onderdeed voor Hollands Gouden Eeuw". In Antwerpen was die pracht en praal het meest zichtbaar. Hier was de drukkerij van Plantijn; de stad trok kunstenaars aan als Quinten Matsijs, Pieter Breughel en Albrecht Dürer.²⁷

Omstreeks deze tijd maakte een onbekende dichter gebruik van de negen letters van het woord BRABANCIA voor de beginletters van een reeks goede eigenschappen die aan het fiere hertogdom werden toegedicht:

"Beata : dat es salich
Regalis : dat es conincklijk
Antiqua : dat es oudt
Bona : dat es goedt
Audax : dat es coene
Nobilis : dat es edel
Caritativa : dat es in minnen ontfermhertich
Iusta : dat es rechtveerdich
Amabilis : dat es minlijk"

Voor *Brabantia Nostra* was een dergelijk lofdicht een dankbaar middel om de allure van het Bourgondische Brabant in de herinnering terug te roepen.

Luc van Hoek, die de deze lofprijzingen in 1937 in *Brabantia Nostra* publiceerde, voorzag elk der negen spreuken bovendien van een pas-

²⁷⁾ *Dagblad voor Noord-Brabant en Zeeland (DNBZ)* 16-7-1939.

send vignet in neo-barokke stijl, met het doel om "deze rechtmatige fierheid in herinnering te brengen". Hij merkte daarbij op: "Wanneer er lofzeggingen bij mochten zijn die voor het heden geen waarheid meer bevatten, dan zal er gewerkt moeten worden aan de toekomst, opdat eens weerom elk dezer zegeningen van Brabant blinke van de waarheid".²⁸ Zijn woorden en zijn illustraties vormden een treffend bewijs, dat het geschiedbeeld van invloed was op het denken en handelen van de Brabantia Nostra-voormannen. Het vormde, zo zou men kunnen zeggen, een opdracht om het twintigste-eeuwse Brabant te modelleren naar het voorbeeld van het 'luisterrijke' Brabant van de vijftiende en zestiende eeuw.

b. Reformatie en Opstand

Maar in de zestiende eeuw sloeg plotseling de "hagelstorm der reformatie" over het Brabantse land. Beeldenstormers kwamen uit Antwerpen en troffen in Noordelijk Brabant wel geestverwanten aan, maar voornamelijk onder het "op relletjes belust plebs, gedreven door een onnadenkend antiklerikalisme". Ze kregen er geen poot aan de grond: de geestelijke stand wist immers wonderwel de leiding te behouden.²⁹

En zelfs in deze eeuw, die voor Brabant een kentering der tijden betekende, beleefde de eigen Brabantse mystiek haar laatste opbloei in de zgn. Oisterwijkse kring:

"In de tijden, dat donkere wolken zich samenpakten boven Gods kerk, was Anna Bijns de vrouw die streed, Maria van Oisterwijk met haar gezellinnen, die bad om het behoud van de grondslagen onzer cultuur. En in zijn oneindige barmhartigheid heeft God zegenend zijn handen uitgestrekt over dit land".³⁰

De boodschap van Ruygers was eigenlijk: Brabant bleef dankzij de beschermende goddelijke ingreep behouden voor het ware geloof. Dankzij de mystiek werd Brabant goed toegerust om de uitdaging van het protestantisme te weerstaan.

In de Tachtigjarige Oorlog vormde hetzelfde Brabant voortdurend het strijdtoneel. Door verwoesting van oogsten, door requisities en brandstichtingen boette het gewest aan welvaart in. Maar dat was nog niet het ergste. Speelde de proloog en de eerste acte van de Opstand zich nog

²⁸) BN II, nr. 7 (jan. 1937), 184; de lofitanie was al te vinden in het voorwoord van Knuvelers *Vanuit wingewesten* en was voordien o.m. in *Roeping* gepubliceerd.

²⁹) F. van der Ven, 'De leiding in Brabant', in BN I, nr. 2 (nov. 1935), 17-20.

³⁰) G. Ruygers, 'De luister van Brabant', *t.a.p.*

in het zuiden, in Vlaanderen af – zie het Verbond der Edelen en het verzet tegen de nieuwe bisdommen-indeling van Filips II – na het mislukken van de Pacificatie van Gent moest Willem van Oranje, die zo op Brabant had gebouwd en vertrouwd, zich noodgedwongen verschansen in het waterrijke Holland, om vandaaruit voor de Nederlandse zaak te redden wat er nog te redden viel. Het was een gewichtig besluit, want daarmee werd kunstmatig en – typisch Brabantia Nostra-jargon – ”tegen-natuurlijk” het centrum van de Opstand verlegd van Brabant naar Holland.³¹

Willem van Oranje trof hiervoor geen blaam. De Vader des Vaderlands was in de ogen van Brabantia Nostra een nationaal-samenbindende figuur; juist daarom ergerde men zich eraan, dat de Nederlandse calvinisten de prins nog steeds als voorvechter van een exclusief-protestantse natie afgeschilderden. In 1938/1939 schreef Ruygers enkele artikelen met de kennelijke bedoeling om Willem van Oranje te huldigen als symbool van de nationale eenheid. Hij klaagde dat, als gevolg van de calvinistische claim op de Vader des Vaderlands, de Nederlandse katholieken van de weeromstuit juist zo weinig sympathie en bewondering voor Oranje konden opbrengen. Katholieken zouden als goede vaderlanders juist veel meer oog moeten krijgen voor de droom van Willem van Oranje: de eenheid van de zeventien gewesten, de zelfstandigheid en de ongerepteheid van het eigen volksbestaan. De figuur van Oranje steeg ver boven het gewestelijke uit: boven het particularisme stelde de Zwijger het ideaal van het ”ghemeyne vaderlandt”.³² Ruygers’ artikelen pasten in het volksseenheids-denken dat kenmerkend was voor bepaalde groeperingen in de late jaren dertig rond tijdschriften als *Het Gemeenebest*. Hierop kom ik later in dit hoofdstuk terug.

c. Generaliteitsperiode

Verwarrende jaren volgden na de dood van de Zwijger, waarin de krijgskansen enige malen keerden. Uiteindelijk viel toch het doek over Brabant. De ”geloofsverdrucking” kreeg haar beslag na de inname van ’s-Hertogenbosch (1629) en Breda (1635) door de troepen van Frederik Hendrik. De vrede van Munster (1648) deelde het noordelijk gedeelte van het hertogdom Brabant definitief in bij de Republiek, terwijl het restant Habsburgs bleef. Het is opmerkelijk, dat Brabantia Nostra weinig

³¹⁾ G.Ruygers, 'De roeping van Brabant', in *BN* VII, nr.6 (mrt.1942), 121-125.

³²⁾ G.Ruygers, 'Brabant en Oranje', in *BN* III, nr.4 (sept.1938), 353-356; *DNBZ* 13-10-1938; 12-11-1938; 25-4-1939; 7-7-1939.

interesse opbracht voor de verdere geschiedenis van het zuidelijke restant van Brabant – toch eigenlijk het kernland van het hertogdom – vanaf de definitieve scheiding in 1648. Aan de situatie van Staats-Brabant werd uiteraard wel veel aandacht besteed. Dat dit gewest tot 1795 geregeerd werd vanuit de verte, door de Staten-Generaal, als een van de 'Generaliteitslanden', werd als bekend verondersteld en hoefde nauwelijks verder uitgewerkt te worden. Het was de tijd van de schuilkerken met zijn zware boeten voor katholieken, die bij de eredienst betrappt werden. Het was de tijd waarin het aan kinderen verboden werd, "paapse boeken, rozenkransen, beeldekens of kruisjes" mee naar school te brengen.³³ De kathedralen van 's-Hertogenbosch en Breda werden ontnomen aan de katholieken en geraakten in staat van "ontredde"; ook in de dorpen werden alle kerken "ontvreemd". De priesters werden verjaagd, en de kerkelijke goederen genaast. Het Generaliteitsland leed lange jaren onder staatkundige rechteloosheid, economische uitmergeling, geestelijke negatie en godsdienstige vervolging.³⁴ "Niets dan verschrikking, niets dan jammer", zo verzuchtte P.C. de Brouwer.³⁵

Toch hadden deze donkere eeuwen voor Staats-Brabant nog een lichtzijde. Tegen de verdrukking in hield Brabant trots en onverzettelijk vast aan wat het als heilig beschouwde: zijn katholieke geloof. In die zin was deze passietijd, die zozeer een merkteken heeft gedrukt op het Brabantse volkskarakter, toch ook een rijke tijd. In 1677 berichtte de apostolisch vicaris van 's-Hertogenbosch aan Rome, dat er bijna geen katholieken van hun geloof waren afgefallen. Ondanks alle druk op de godsdienstuitoefening, was en bleef het kerkelijk leven "de enige vorm van cultuurleven in Brabant, niet breed van gebaar, maar innig en diep geweven in het ganse volksbestaan".³⁶

Dat de voorouders hun geloof ongeschonden door de "eeuwen van meedogenloze onderdrukking" heen wisten veilig te stellen, dat was iets om trots op te zijn. "Brabant was katholiek en is katholiek gebleven", zo luidde de boodschap van een Brabantia Nostra-propagandabiljet, en verder:

"Om deze trouw aan het geloof is Brabant onderdrukt en stelselmatig achteruit gezet. Onze voorouders hebben er honger en dorst voor moeten lijden, doch zij deden dit gaarne Wij zijn afstammelin-

³³) *Edele Brabant* 3 (juli 1941), 3-4.

³⁴) F. van der Ven, 'Aantekening over onze geestelijke emancipatie', *t.a.p.*

³⁵) P.C. de Brouwer, 'Wat is Brabantia Nostra?', in *B.VII*, nr.16 (aug. 1937), 361.

³⁶) F. van der Ven, 'De leiding in Brabant', *t.a.p.* (zie noot 29).

gen van een arm doch roemrucht geslacht, aan hetwelk God een bijzondere zending heeft opgedragen Wij laten ons niet in de hoek drukken vanwege onze levensovertuiging. Wij hebben het recht op onze goede oude gebruiken en zeden..."³⁷

Dit soort propaganda liet goed zien hoe het verleden werd gebruikt om argumenten uit te putten om de gewenste ontwikkeling in de eigen tijd te bepleiten. Katholieke Brabanders konden moed putten uit het voorbeeld der vaderen. Bij de beschrijvingen van de donkere eeuwen viel alle nadruk op het aspect van de godsdienstige achteruitzetting. De terminologie die door Brabantia Nostra gebruikt werd – zoals "meedogenloze onderdrukking" – deed wat overspannen aan, maar de strekking was juist, althans voor wat de Meierij aanging. Niemand kon ontkennen dat daar alle kerken werden geconfisqueerd, dat katholieken van openbare ambten waren uitgesloten, dat de Staten-Generaal een – op zijn zachtst uitgedrukt – betuttelend beleid voerde met schuilkerken, dat autoriteiten zich voor getolereerde wetsovertreding dik lieten betalen, en dat er voor katholiek onderwijs geen plaats meer was. Evenmin viel te ontkennen, dat in Brabant, onder meer dankzij het geheime werk van teruggekeerde priesters, het katholieke geloof bewaard bleef. Pogingen van gereformeerde predikanten om de bevolking tot het calvinisme over te halen mislukten.³⁸

Wat de sociaal-economische achteruitzetting betreft sloot Brabantia Nostra aan bij het beeld van "het arme Brabant" dat in 1929 door prof.dr.Th.Goossens was geschetst (zie hoofdstuk I, par.3b). Volgens Goossens zou Brabant onder een loodzware belastingdruk gebukt zijn gegaan. In navolging van Knuvelde gebruikte men in dit verband nogal eens de term "wingewest". Ook buiten het Brabantia Nostra-milieu citeerde men graag uit Goossens' diesrede.³⁹ Brabantia Nostra-medewerkers als A.Commissaris en H. van Velthoven werkten het idee van Goossens verder uit of ondersteunden zijn gedachtengang.⁴⁰ Zoals A.Kappelhof in zijn dissertatie aangaf, is er pas jaren na de Tweede Wereldoorlog twijfel gerezen aan de these van Goossens. Kappelhof zelf toonde aan de

³⁷⁾ Archief-BN 129, J.J.Oostvogels, Bericht aan leden BN te Rijsbergen, 16-3-1940.

³⁸⁾ Vgl. M.G.Spiertz, 'Godsdienstig leven van de katholieken in de 17e eeuw' in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden (AGN)* 8 (Haarlem 1979), 344-357, en M.T.J. van der Vorst, 'Godsdienstig leven buiten het protestantisme in de 18e eeuw', in *AGN* 9 (Haarlem 1980), 345-360.

³⁹⁾ Zo bijvoorbeeld Antoon Coolen, 'De Oost-Brabanters', 278-281.

⁴⁰⁾ A.Commissaris, 'Recensie van *Het arme Brabant* door Th.J.A.J.Goossens', in *Historisch Tydschrift* VIII (1929), 192-193; H.J.J. van Velthoven, *Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch* I (Amsterdam 1935).

hand van veel cijfermateriaal aan, dat niet 'Den Haag', maar eerder oorlog en economische depressie de armoede van de Meierij hadden veroorzaakt.⁴¹

d. Bataafs-Franse tijd en 19e eeuw

Het zal duidelijk zijn, dat de komst van de Fransen in 1795 opluchting betekende voor de Brabantse katholieken. Toch bracht de komst van de Fransen met in hun kielzog de patriotten niet alleen maar vreugde. Want de patriotse nieuwlichters die enkele jaren voor 1795 het land waren afgelopen met uit Frankrijk overgewaaide leuzen van vrijheid en gelijkheid, waren in de ogen van de Brabanders verdacht. In naam der vrijheid werden er tijdens de Franse Revolutie immers duizenden geëxecuteerd. Brabant verwachtte geen heil van deze revolutionairen. Nadrukkelijk stelde Van der Ven, steunend op Witlox, dat het in Brabant tijdens de patriottische woelingen opvallend rustig bleef. Zelf verklaarde hij deze betrekkelijke passiviteit door erop te wijzen: "Het lag zo plat, en het had zich zo weinig leren bewegen, dat het niet roeren kon".⁴² Brabant was dus murw geslagen. De mening van Verberne, dat Brabant de patriotten als bevrijders moet hebben begroet, werd door Van der Ven van de hand gewezen.

Ook van het noorden viel niets te verwachten, maar uit een "diep Diets verantwoordelijkheidsgevoel" was het, dat Brabant te kennen gaf, niet van het Noorden los te willen.⁴³

Toch bracht de Bataafse tijd de langverwachte vrijheid van godsdienst. En in 1798 werd, na veel moeite, Brabant gelijkberechtigd met de overige provincies. al waren de sporen van de lange vervolging in de Brabantse ziel achtergebleven. Het is opvallend, dat aan de positieve bijdrage van een man als Pieter Vreede, de Leidse lakenfabrikant die zich in Tilburg vestigde, in Brabantia Nostra niet veel aandacht wordt besteed. Ook het feit, dat door toedoen van de Fransen veel kerken aan de katholieken werden teruggegeven – de Bossche St. Jan zelfs na persoonlijke bemoeienis van keizer Napoleon – krijgt weinig aandacht. Een zekere weerzin tegen alles wat de Franse cultuur in Brabantia Nostra-ogen vertegenwoordigde – rationalisme, antiklerikalisme, paganisme, noordelijke expansie-

⁴¹) Kappelhof, *Belastingheffing*.

⁴²) F. van der Ven, 'Hollands provincialisme', in *BN* III, nr. 10 (juli 1938), 308-317.

⁴³) Ruygers, 'De roeping van Brabant' (zie noot 31).

drift en wereldse genotzucht - zal hieraan wel niet vreemd geweest zijn.⁴⁴

Het Koninkrijk der Nederlanden, dat na de Franse overheersing tevoorschijn trad, zag er heel anders uit dan de oude Republiek. Onder de provincies nam Brabant een gelijkberechtigde plaats in. De regenteneerschappij leek gebroken, en een nieuwe bevolkingsgroep, die van de burgerklasse, kwam aan bod. Door de geesten was een stroom van liberalisering gevaren en voor het eerst sinds eeuwen werd aan de Brabander en de katholieken weer een werkzaam aandeel gegund in het staatkundige leven. Door de hereniging vormde Brabant bovendien in geografisch opzicht het meest centrale gewest: een zeer gunstig perspectief voor zijn toekomstige ontwikkeling. Met nadruk wees Verberne erop, wat de staatkundige eenheid voor mogelijkheden heeft geboden aan het deltagebied van Rijn, Maas en Schelde om de verkeersproblemen op te lossen en handel en industrie in één grote belangengemeenschap te laten opbloeien.⁴⁵

Helaas! De belofte bleef on vervuld. Het lukte koning Willem I niet, ondanks zijn goede bedoelingen en zijn rusteloze activiteit, Noord en Zuid tot een eenheid te smeden. Onder de vele grieven, die het zuiden koesterde tegen zijn positie in het koninkrijk, klonk steeds dezelfde grondtoon: "Hollandse suprematie, noch door majoriteit noch door superioriteit gemotiveerd".⁴⁶ Van der Ven wees het "Hollands provincialisme" als hoofdschuldige van de scheuring van 1830/1839, en Verberne sloot zich daarbij aan door de "geestelijke dorheid" van het toenmalige gewest Holland aan te klagen. Dit Holland was niet langer het vitale, bloedwarmer Holland van de Gouden Eeuw, maar "het verschaalde, grenzeloos pedante Holland dat genoot, zelfvoldaan, van een muf antipapisme". '1830' werd in *Brabantia Nostra* beschreven als een ramp, die voorkomen had kunnen worden, als de cultuurpolitiek van de regering maar niet was ingegaan tegen de belangen van de katholieken in het zuiden. Ruygers tekende protest aan tegen de bestaande "klein-Nederlandse" geschiedschrijving die in de scheuring van 1830 het bewijs zag, dat

⁴⁴) Enkele malen werd in *BN* geprotesteerd tegen de activiteiten van de *Alliance Française* in Brabant, die werden opgevat als onderdeel van een plan om de Nederlanden te verfransen; verweer hiertegen was geboden, vooral om de Vlamingen moreel te steunen in hun strijd tegen verfransing: *BN* II. nr.15 (juli 1937), 355-358 en 17 (aug.1937), 391-394; *BN* IV, nr 5 (febr.1939), 152-155.

⁴⁵) L.G.J. Verberne, 'Het verdrag van 1839', in *BN* IV, nr.9 (juni 1939), 257-265.

⁴⁶) F. van der Ven, 'Hollands provincialisme'.

eigen gelijk in het heden werd bevestigd, en waarmee de aanhang in zijn overtuiging gestaald en gesterkt kon worden. De algehele strekking was, dat er in het Brabantse volk vanuit het verleden ongeken- de talenten, eigenschappen en mogelijkheden scholen, die door de grillen van de ge- schiedenis alsmaar niet tot ontplooiing waren gekomen. Pas wanneer Brabant weer trouw naar zijn door de geschiedenis gevormde karakter zou gaan leven, zich bewust van zijn vroegere grootheid en vitaliteit, zou het moderne Brabant de sporen van achterstelling en achterstand kun- nen uitwissen.

Er werd in Brabantia Nostra dan ook gepleit voor het aanbrengen van de nodige correcties op de onevenwichtige voorstelling van zaken in veel bestaande geschiedenisschoolboeken. Hierin werden wél alle Hollandse graven met naam en toenaam genoemd, maar de Brabantse hertogen werden er in doodgezwegen. Wél prijkten daarin het jaartal en de details van de moord op Floris V, maar de slag bij Woeringen werd niet eens vermeld. Dat in de middeleeuwen eerst Vlaanderen, en vervolgens Bra- bant cultureel en politiek het belangrijkste gewest was, en dat pas na de scheuring der Nederlanden het zwaartepunt naar het noorden verschoof, werd te weinig benadrukt. In de geschiedenisles werd doorgaans wel een half uurtje uitgetrokken om de inname van Den Bosch door Frederik Hendrik te schetsen, maar over de gevolgen van de triomfdaad van de stedendwinger werd weinig of niets gezegd. Waarom geen ereplaats voor de eigen gewestelijke geschiedenis, zo vroeg men zich af, want leverde niet ieder Brabants dorp zijn aanknopingspunten voor een goede ge- schiedenisles; bijvoorbeeld de vraag waarom een bepaalde oude kerk in handen van de protestanten was, terwijl het katholieke kerkgebouw be- trekkelijk nieuw was. "Indien we zo het geschiedenisonderwijs op de la- gere school geven, zal het zeker de leerlingen liefde bijbrengen voor ons schone Brabant", ⁵⁴ aldus een onderwijzer.

Niet alle schoolboekjes waren zo eenzijdig als men in Brabantia Nostra- kringen meende. Sommige sloegen zelfs naar de andere kant door. Toen in 1936 de eerste druk verscheen van Commissaris' befaamde *Leerboek der Nederlandse geschiedenis*, betekende dit een belangrijke propaganda van de 'Brabants-revisionistische' geschiedbeschouwing. In zijn voor- woord gaf Commissaris aan, af te willen rekenen met het "eenzijdig-gefor-

⁵⁴) A. van Helmond, 'Brabant en het geschiedenisonderwijs op de lagere school', in *BN* II, nr.4 (dec 1936), 80-82.

ceerde" terugreconstrueren van de Nederlandse geschiedenis tot die van het gewest Holland. De al te vaak vergeten Generaliteitslanden liet hij nadrukkelijk aan bod komen.

Het geschiedbeeld van *Brabantia Nostra* werd gecombineerd met een bepaalde visie op de Brabantse karaktereigenschappen. Het formuleren hiervan kon evenals de lessen uit het verleden bijdragen tot een meer zelfbewuste houding van de Brabanders.

§ 3. *Het beeld van de Brabander*

Wat onderscheidde de Brabanders van de overige Nederlanders? Bestond er zoiets als een Brabantse identiteit, of, zoals men toen zei, een 'Brabants volkskarakter'? Bezaten de inwoners van Brabant meer edele eigenschappen dan de rest van de bevolking? Voor *Brabantia Nostra* was het geen vraag of Brabanders een eigen karakter bezaten. Het denken in termen van 'volkskarakter' en 'nationale eigenschappen' mag ons vandaag de dag wat vreemd toeschijnen, het was in de jaren dertig niet ongevoel. Lastig was alleen, om de eigenschappen onder woorden te brengen. Een al te rooskleurige beschrijving van de goede eigenschappen leek teveel op borstklopperij. Maar een al te kritisch-afstandelijke benadering zou weer niet stroken met de doelstelling, het typisch-Brabantse te beschermen.

Een zeer concrete beschrijving van de Brabander werd al in 1933 geleverd door Jef de Brouwer. Hij hield toen een redevoering onder de titel *Brabantisme*, die werd afgedrukt in het derde lustrum-jaarboek van St. Leonardus en kort daarop nog eens apart als boekje uitgegeven. Volgens De Brouwer werd de Brabantse identiteit in de eerste plaats gekenmerkt door het katholieke geloof. Al sinds de kerstening van de ruwe Brabantse stammen door Willibrordus, Lambertus en Hubertus werden door het geloof de zeden verzacht en werd het beginsel van saamhorigheid geïntroduceerd. Niet-katholieke Brabanders waren volgens De Brouwer altijd buiten de gemeenschap blijven staan. De Brabander die naar 'Holland' verhuisde, verloor het vertrouwde nestgevoel: in den vreemde voelde hij zich niet meer verbonden met de familie van gelovigen. Andere levensbeschouwingen botsten met de zijne, en hij kon door "slechte neigingen" worden meegesleept.

Nee, dan het veilige Brabantse gemeenschapsleven: vol kerkelijke feestdagen, processies, bedevaarten, begrafenissen-met-koffietafel-na-geboorte- en huwelijksfeesten! Het godsdienstig leven was in de Brabantse huisgezinnen nog in volle bloei, aldus De Brouwer. Geen dag ging

eraan toevoegde, was de volgende hypothese over de diepste aard van de Brabander.

Als wij de mensheid, aldus De Brouwer, indelen in "reflexieve" en "intuïtieve" naturen, en ervan uitgaan, dat de eersten neigen tot langzaam, nauwkeurig onderzoek, en de laatsten tot begeestering en gewaagde gedachtensprongen, dan hoort de Brabander tot de laatste, de "intuïtieve" groep. Op het gebied van de wetenschap kan de Brabander verbluffen door zijn vondsten, en wil hij de zaken groot zien. Op het gebied van de godsdienst komt de intuïtieve trek naar voren in de Brabantse mystiek en in de Mariaverering. Het was niet verwonderlijk dat Brabant, toen het nog een krachtig gewest was, grote dichters, schilders en bouwmeesters heeft voortgebracht. Brabant kon zich vinden in het humanisme en in de barok, toen de blik nog groot was, het aanschouwingsveld wijd, en het geniale nog in ere. In de natuurlijke aanleg van de Brabander tot het intuïtieve denken zag De Brouwer tevens de oorzaak van het feit, dat er na 1648 nauwelijks sprake was geweest van geloofsafval. De eenvoudige Brabantse boerenmensen, die zoveel leed te verduren hadden, die zo hard moesten tobben en in hun godsdienstuitoefening werden vervolgd, waren taai en onwrikbaar in het vasthouden aan hun oude geloof. Niet omdat zij zoveel apologie hadden geleerd, maar omdat ze helder van "kijk" waren:

"Ze redeneerden niet lang, ze zágén God en de schepping en de Christus en de Kerk. En dat zuivere zicht bracht hun berusting en hoop op de eeuwigheid na de zware gang door het leven. Ze disputeerden weinig met de ontwikkelde protestanten, die op hen werden losgelaten. En áls ze disputeerden, dan moesten ze het in het oog van de omstanders tegen de protestanten in vaardigheid afleggen. Maar in hun binnenste waren ze overtuigde overwinnaars. Ze wisten het, ze zágén het: zij alleen hadden het goed voor".

Maar in de intuïtieve trek scholen ook gevaren. Want als een Brabander aan het werk ging, dan gebruikte hij in eerste instantie teveel energie, en was daarna te snel opgebrand. Anderen zagen dit als blijk van gebrek aan doorzettingsvermogen, of als teken van onbetrouwbaarheid. Bovendien kon de begeestering, de blijheid, die zich bij al zijn invallen van de intuïtieve mens kon meester maken, gemakkelijk verworden tot wat De Brouwer "een soort bon-vivant-houding" noemde: een al te oppervlakkige en tegelijk uitbundige houding, waardoor hij verachting opwekte bij zijn meer reflexief ingestelde medemensen. Een gebrek aan levensernst dus. Daarom moest de Brabander voortdurend voor ogen houden, dat hij uit zijn houding de nodige werkelijkheidszin en nuchterheid diende te la-

ten blijken. De Brabander moest meer werkdiscipline krijgen, en hij mocht zich niet te veel door zijn lust- en genot-behoefte laten meeslepen. Dan pas kon zijn rijke aanleg hem brengen tot die combinatie van helder inzicht en soepele houding die wijsheid heette.⁵⁷

Het leerstuk van de intuïtieve aanleg van de Brabander is bij mijn weten nooit weersproken; het werd bij gelegenheid door andere inleiders en auteurs nog wel eens gebruikt, als ze de aard van de Brabander wilden definiëren. Afgezien van alle plechtstatigheid waarmee De Brouwer zijn hypothese lardeerde deed hij een juiste constatering door te wijzen op de gemakkelijke levenshouding en het gemis aan doorzettingsvermogen bij de Brabander. Deze visie werd in elk geval bevestigd door een groot aantal verzuchtingen, her en der in het tijdschrift geuit, over de al te meegaande houding van de Brabander. In die meegaandheid, dat gebrek aan ruggegraat of aan principiële levensovertuiging, school het gevaar, dat de Brabanders al het nieuwe, moderne en vreemde dat naar het gevoel van Brabantia Nostra de provincie overspoelde, zonder nadenken zouden omarmen. Hier zijn wij dus eigenlijk weer terug bij een van de belangrijkste uitgangspunten van Brabantia Nostra, namelijk de afwerende houding tegen al wat vreemd werd geacht aan de eigen aard van de Brabander.

De tijd was gekomen, na donkere eeuwen van discriminatie, van Brabant weer het edele gewest te maken. De Brabanders moesten de al te gemakkelijke, al te plooibare, al te onderdanige houding afleggen en de borst fier vooruit steken. In navolging van de *Brabantsche yeesten* van Jan van Boendale, secretaris van de stad Antwerpen (1279-1350) zou men – Brabantia Nostra haalde het motto vaak aan – weer trots en zelfverzekerd moeten zeggen:

”Braband is syn eyghen landt”.⁵⁸

§ 4. *Vóór Dietsland, tégen Holland*

De opvallendste en uitdagendste zin uit de beginselverklaring in het eerste nummer van *Brabantia Nostra* was ongetwijfeld:

⁵⁷⁾ P.C. de Brouwer, 'Het Brabantse zicht', in *BN* III nr.1 (okt.1937), 8-10. In zijn bijdrage aan *Het Nieuwe Brabant* II wijst De Brouwer eveneens op de intuïtieve aard van de Brabander: *t.a.p.*, 26.

⁵⁸⁾ O.m. aangehaald door F. van der Ven, 'Aantekening over onze geestelijke emancipatie' (zie noot 10).

“Een strook midden in het Nederlandse taalgebied – Zeeuws-Vlaanderen, Noord-Brabant, Land van Overmaze – was in een positie van weerloze horigheid ten opzichte van de bovenrivierse gewesten geraakt; zij was met haar overheersers politiek volledig van de zuidelijker streek gescheiden, waarmee zij tot voor kort de inzigste eenheid gevormd had”.⁶⁶

Evenals bij Geyl vond bij C.Gerretson, met wie deze langdurig correspondeerde, de groot-Nederlandse gedachte haar grond in enerzijds een fervente pro-Vlaamse gezindheid – en anderzijds een diep geworteld nationalisme waarbij – in de briefwisseling – stelling werd genomen tegen internationalisme en “onwezenlijk kosmopolitisme”.⁶⁷ Tussen 1925 en 1930 bliezen – zo schampert Rogier – “de heet geestdriftige Gerretson” en zijn spraakzame studenten de fanfare, vaststellend, dat dit levende geslacht de taak had, “het streepje op de kaart dat de twee koninkrijken scheidt, te doen verdwijnen”.⁶⁸ Zij hadden hun mond vol van “Midden-Nederland”. Hiermee werd toch vooral Brabant aan weerszijden van de grens bedoeld. Gerretson:

“Maar hebt gij, die Midden-Nederland kent, die streep ooit gezien? Geurt de hei, smaakt het bier, lachen de meisjes anders vóór dan over de streep? Wij moeten die streep uit ons denken uitwissen en wij moeten hem uitwissen uit het denken van het volk van Midden-Nederland”.

In de naaste toekomst zou dit deel van de Nederlanden een beslissende rol gaan spelen. Holland moest in die gedachtengang worden “onderworpen”, opdat Midden-Nederland zijn katholieke eigenaard tenvolle zou kunnen ontplooiën. Tegelijk moest volgens Gerretson de macht van Brussel worden gefnuikt, opdat het Belgische deel van Midden-Nederland “zijn diëtse eigenaardigheid zal kunnen uitleven”.⁶⁹

Ook de befaamde Mollerleerling en latere literatuurhistoricus G.Knu-

⁶⁶ P.Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* II (Amsterdam/Antwerpen 1961), 535. De *Stam*, waarvan het eerste deel verscheen in 1930, was Geyls antwoord op H.Pirenne en P.Blok, die in hun studies de Belgische, resp. Nederlandse staat op deterministische wijze voorstelden als een natuurlijk historisch gegeven. Zie ook P. van Hees, ‘Pieter Geyl (1887-1966)’, in P.A.M.Geurts en A.E.M.Jansen (red.), *Geschiedschrijving in Nederland. Studies over de historiografie van de Nieuwe Tijd* I (’s-Gravenhage 1981), 331-347. Geyl ontmoette in Brabantia Nostra veel instemming. In Vlaanderen verklaarden historici als L. van der Essen en R. van Roosbroeck zich openlijk groot-Nederlander.

⁶⁷ P.B.M.Blaas, ‘Gerretson en Geyl: de doolhof der Grootnederlandse gedachte’, in *TiG* 97 (1984), 37-51.

⁶⁸ Rogier, *l.a.p.*, 633.

⁶⁹ C.Gerretsons inleiding op G.Knuvelde, *Vanuit wingewesten*.

velder – toen hoofdredacteur van *Roeping* en op veel terreinen van menswetenschappen werkzaam – behoorde omstreeks 1930 tot de meest spraakmakende vertolkers van de groot-Nederlandse en de Midden-Nederland-gedachte. Hij baseerde zijn overtuiging voornamelijk op economische argumenten. Hij zag in "een Midden-Nederlands Vlaanderen, dat Brussels hegemonie breekt" en "een Midden-Nederlands Brabant-Limburg, dat de Haagse hegemonie breekt" het toekomstige industriële zwaartepunt, dat in Antwerpen, Bergen op Zoom en Rotterdam zijn uitvoerhavens zou vinden. Op den duur zou daar ook "een Nederlands cultureel centrum met eigen katholieke aard en wezenheid" kunnen ontstaan.⁷⁰ Ik heb al aangegeven, dat met name Knuvelders *Vanuit wingewesten* voor Brabantia Nostra van groot belang was.

De groot-Nederlandse gedachte bleef niet hangen in de besloten sfeer van de studeerkamers van de geleerden. Met name fascistische partijen die, hoewel klein, welig tierden in het Nederland van de crisisjaren, legden een claim op deze gedachte. Zij was voor hen de logische consequentie van hun overspannen nationalisme. De formulering van de groot-Nederlandse gedachte in het NSB-programma van 1932 was nog vaag. Men sprak zich hierin niet onomwonden uit voor een vereniging van Nederland en Vlaanderen in één staatsverband.⁷¹ Veel duidelijker sprak Zwart Front, de beweging van Arnold Meijer, zich uit voor een "Nederland van Duinkerken tot de Dollart".⁷² En de Vlaamse fascistische beweging Verdinaso van Joris van Severen breidde vanwege diens streven naar vestiging van het groot-Nederlandse Dietsland haar actieradius uit naar Nederland.⁷³ Het valt hierbij op dat de Corporatieve Concentratie, het kortstondige samenwerkingsverband tussen de Algemene Nederlandse Fascisten Bond van Jan Baars, en de Nationale Unie van Gerretson, in haar doelstellingen geen duidelijke voorkeur liet blijken voor de groot-Nederlandse gedachte.

Het groot-Nederlandse gedachtengoed bood diverse aanknopingspunten voor de Brabantia Nostra-ideologie. Er werd kritiek in geuit op de leidende rol van 'Holland'; er werd nadruk gelegd op het nationale aspect boven het etatistische; de voortrekkersrol die aan Midden-Nederland

⁷⁰) G.Knuvelde, *Vanuit wingewesten*; id., *De mythe Nederland. Beschouwingen over het nationaal en koloniaal vraagstuk* (Hilversum 1932).

⁷¹) A.A. de Jonge, *Het nationaal-socialisme in Nederland. Voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling* ('s-Gravenhage 1968), 71.

⁷²) Joosten, *Katholieken en fascisme*, 275.

⁷³) Joosten, *a.w.*, 333-338.

in die van de andere auteurs. In het *Dagblad van Noord-Brabant en Zeeland* schreef hij lovend over een pasverschenen boek van de extreme flamingant L. Picard, *Geschiedenis van de Vlaamse en Grootnederlandse beweging* (Antwerpen/Den Haag 1937) en over het tijdschrift *Dietsland-Suid-Afrika*. Hij beschouwde die publikaties als bevestiging van zijn overtuiging dat Brabantia Nostra de hereniging van de beide delen van Brabant in het middelpunt van de belangstelling diende te plaatsen.⁸⁰

Al was in Ruygers' houding veel meer ongeduld te bespeuren dan in die van de andere woordvoerders, ik zou toch niet van een consequent groot-Nederlands standpunt willen spreken. Het was natuurlijk in de gegeven situatie ondenkbaar dat de staatsgrens geslecht zou kunnen worden. Het had geen zin de realiteit te ontkennen. Alle woorden die Ruygers wijdde aan de strijd van de Vlamingen tegen de Brusselse macht hadden dan ook iets gratuits: men wenste de 'Zuid-Nederlanders' veel succes en sterkte toe, maar beperkte zich in 'Noord-Nederland' tot het versterken van het katholieke culturele leven. Dit was een verschil met het overspannen grootneerlandisme van Gerretson, Zwart Front of Verdinaso. Brabantia Nostra bewees lippendienst aan de dietse gedachte maar kwam niet werkelijk in beweging. Er was in het tijdschrift niet zoiets als een Dietse Kroniek. Het was eerder opvallend, hoe weinig aandacht aan groot-Nederland werd geschonken. Men vermoedde wel, dat de dietse droom niet echt leefde in Brabant.

Het is van belang te vermelden, dat Brabantia Nostra in oorlogstijd de 'dietse kwestie' opnieuw uitvoerig aan de orde zou stellen. Dit had alles te maken met de bijzondere omstandigheden van dat moment. In hoofdstuk V zal ik hierop nader ingaan.

Een bijzonder aspect van het groot-Nederlandse denken van Brabantia Nostra moet apart worden vermeld, en dat is de niet aflatende stroom schimpscheuten aan het adres van 'Holland'. Met het begrip 'Holland' werd dan niet alleen de suprematie bedoeld van de provincies Noord- en Zuid-Holland (en Utrecht) in de Nederlandse staat. 'Holland' stond voor alles wat in Brabantia Nostra-ogen liberaal, arrogant, platvoers of modern was. Het woord werd geassocieerd met bovenmoedijks chauvinisme. 'Hollands' was iedereen die zich laatdunkend uitliet over 'het donkere zuiden'. Al had de katholieke emancipatie veel verbetering gebracht voor de voormalige generaliteitslanden, toch was het volgens Brabantia Nostra nog altijd zo, dat de rechterlijke macht, de waterstaat, de

⁸⁰) DNBZ, 11 en 12-2-1938 en 29-6-1939.

posterijen en het onderwijs naar verhouding teveel niet-katholieken uit het noorden in hun rangen telden. Daarnaast ergerde men zich voortdurend aan de 'Hollandse manieren'; deze ergernis kon gewekt worden door allerlei kleinigheden. Op een internationaal congres van reisbureau's werd bijvoorbeeld een veelzijdige kennismaking met Nederland gepresenteerd zonder ook maar een enkel bezoek aan een andere dan een 'Hollandse' stad. In de zomervakantie van 1939 bestonden bepaalde Hollandse toeristen het, zich midden in enkele Brabantse gemeenten te vertonen, terwijl zij gehuld waren in niet meer dan een badkostuum. Hollandse motorrijders, die bij Eindhoven een bekeuring hadden gekregen, beklaagden zich door luidkeels te roepen, dat Brabant voor hen nog steeds 'het donkere zuiden' was. Dit alles was koren op de molen van Brabantia Nostra. Het blad ergerde zich nog het meest aan de "import ambtenaren in onze Brabantse gouwen", die meenden hun tijd niet beter te kunnen besteden dan "door het geven van voorlichting over geboortebeperving".⁸¹ In al dit soort anti-Hollandse uitlatingen is niet alleen de klassieke tegenstelling herkenbaar tussen het bestuurlijke landscentrum en de zich teweer stellende periferie; er is net zo goed de angst uit te proeven voor aantasting van de eigen, traditionele levenswijze door import van allerlei moderne denkbeelden. Achter dit alles is een sterk minderwaardigheidsgevoel herkenbaar.

Weinig sprekers wisten deze afkeer van allerlei nieuwigheden zo beeldend te vertolken als de bekende priester en radiopreker Henri de Greeve. Bij de inzegening van de Brabantia Nostra-kerk aan de Moerdijk, die merkwaardige schildwacht tegen 'Hollandse' infiltratie, was hij als gastspreker ingehuurd. Hij hekelde het moderne leven als "een allegaartje van bijgeloof, lichtzinnigheid, sentimentaliteit, jazz- en vleescultus"; met alle waardering die hij voor de boven-moerdijkse beschaving zei te koesteren, troffen hem toch ook steeds zaken als "nuchterheid, hardheid, gevoelloosheid, materialisme". De grote leegte, de grote onvoldaanheid, het ontwrichte huwelijk, de horde van doelloos levende mensen: het waren aspecten van een cultuur die door Brabantia Nostra werd afgewezen. Ja, Brabantia Nostra was volgens De Greeve maar net op tijd op het toneel verschenen om geestelijk verweer te bieden aan deze vloedgolf van verkeerde ideeën. Het was geen kwestie van gewild isolement; wél van "gepantserde zelfverzekerdheid".⁸²

Toen in de zomer van 1938 de dreiging van een nieuwe wereldbrand

⁸¹) *BN IV*, passim.

⁸²) H. de Greeve, 'De kerk aan de Moerdijk', in *BN IV*, nr. 12 (sept. 1939), 358-362.

Bij nadere beschouwing blijkt, dat het enge provincialisme, in de zin van een bekrompen, beperkte, 'isolationistische' visie, bij Brabantia Nostra alleen in de beginjaren goed herkenbaar was. Het vizier werd eind jaren dertig naar Woudschoten gericht, waar volkseenheidsconferenties plaatvonden en waar de oprichting van een brede volkspartij ter sprake kwam. Drie Brabantia Nostra-coryfeeën gingen in 1938 meewerken aan het tijdschrift *Het Gemeenebest*: Van der Ven, Wijffels en Ruygers, de eerste twee als redactieleden. Dit maandblad "ter bevordering van de volksgemeenschap" streefde naar overbrugging van tegenstellingen en scheidslijnen in het Nederlandse volk. Het wilde constructieve elementen uit verschillende richtingen bij elkaar brengen, grenzen wegnemen, horisonten verruimen: het tegendeel van eng provincialisme! Het nieuwe blad kreeg in *Brabantia Nostra* een zeer gunstig onthaal. In hoofdstuk V zal ik nader ingaan op *Het Gemeenebest* als voorportaal van Nederlandse Unie en als kiem van de naoorlogse doorbraakgedachte.

Men dweepte met de begrip volksgemeenschap en volkseenheid, en zocht in genoemde ontmoetingen aansluiting bij vertegenwoordigers van andere regionale emancipatiebewegingen. In de artikelen van Ruygers in 1938 en 1939 werd de nadruk gelegd op 'het nationale'. Dit begrip diende te worden verstaan als tegengesteld aan het begrip 'staat'. Het eerste was een soort organisme, een natuurlijk gegeven. Het tweede was iets kunstmatig en willekeurig. In navolging van prof. J. Hoogveld, hoogleeraar psychologie en ethiek aan de Nijmeegse universiteit, achtte Ruygers het wezen van een volk bepaald door een gemeenschappelijk 'karakter'. Karakterovereenkomst betekende echter in zijn visie niet hetzelfde als eenvormigheid. Zoals er taalverschillen bestaan tussen Friezen en Brabanders, zo zijn er ook allerlei verschillen in geaardheid. Maar de kleinere verschillen worden overbrugd door de grotere overeenkomsten:

"Het nationale is een harmonisch geheel, iets dat differentiatie toelaat en het eigene niet nivelleert in een dodende eenvormigheid. Het is een eenheid in verscheidenheid. Alleen wie zo het nationale bezielt, kan de eenheid bevorderen zonder aan het eigene tekort te doen".⁸⁷

De bewustwording van 'het nationale' - een verschijnsel dat in alle grote partijen in Nederland te constateren was - werd versterkt door de nationalistische onrust in de rest van Europa. Ruygers sprak van een 'golf van

⁸⁷⁾ G. Ruygers, 'De geschiedenis van het nationaal bewustzijn', in *DVBZ* 23-3-1939. Hoogvelds voordracht 'Het wezen der volksgemeenschap' verscheen in dec. 1938 in *BN* en werd in 1939 als brochure uitgegeven.

nationalisme'. De oorzaak zocht hij niet in het fascisme en nationaal-socialisme, maar in het feit, dat de grenzen nooit getrokken waren overeenkomstig de woongebieden van de verschillende volkeren, maar als resultaat van de politieke hebzucht van staten.

Nationalisme was dus een volkomen legitiem verschijnsel, dat wortelde in een ver verleden. Het was ook veel ouder dan de Franse Revolutie. Ruygers haalde enkele wetenschappers aan die dit benadrukten: de Leuvense prof. R. van Roosbroeck die de Boerenkrijg van 1796 aanhaalde als autonome bron van nationaal besef; J. Witlox die Willem van Oranje eerde als nationaal leider; P. Geyl, die de betekenis van de Guldensporenslag benadrukte. Er was al vanaf de middeleeuwen sprake van een nationaal besef, aldus Ruygers. De Franse Revolutie ontkende volgens hem juist het natuurlijk-gegroeide. Het idee van de volksgemeenschap kon toch immers niet stoelen op de "individualistische, atomistische beginselen" van de Franse Revolutie! Hij herinnerde eraan, dat de Franse revolutionairen juist ook tegen de regionale bewegingen van Bretons en Basken hard waren opgetreden.⁸⁸

Ruygers ging gemakshalve voorbij aan het feit, dat het nationalisme als culturele beweging een sterke stimulans had gekregen door de gebeurtenissen rond 1800; eerst sinds het begin van de negentiende eeuw werd het door dichters en denkers als Herder gepropageerd. Van Herder stamde bijvoorbeeld pas het idee van de geschiedenis als een natuurlijk, 'organisch' groeiproces en van de natie als een moreel concept.⁸⁹

In de beeldvorming van *Brabantia Nostra* paste niet goed dat erkend zou worden dat men een erfenis van de Franse Revolutie koesterde. Uit dat arsenaal van ideeën kwamen immers ook liberalisme en marxisme voort. Met deze vijanden van het Brabantse en Nederlandse volks-eigene voelde *Brabantia Nostra* geen enkele affiniteit.

§ 5. *Het vijandbeeld van Brabantia Nostra*

In haar streven, het karakteristieke, katholieke karakter van Brabant te bewaren, bond *Brabantia Nostra* de strijd aan tegen stromingen die in haar visie dit eigen karakter bedreigden.

Het duidelijkst was *Brabantia Nostra* in haar afkeer van het *liberalisme*. Het was beslist niet zo, dat de Liberale Staatspartij of de Vrijzinnig-De-

⁸⁸) G. Ruygers, 'Is het nationaal bewustzijn geboren uit de Franse Revolutie?', in *DNBZ* 13-6-1939

⁸⁹) Kohn, *a.w.*, 30-32.

van het liberalisme miskende het wezen en de waarde van de gemeenschap. Het was de wegbereider van een "vals internationalisme", het hechtte geen waarde aan de gebondenheid aan eigen stad of streek.

"Het past bijvoorbeeld in de liberale gedachtengang, de geweldige toename van het verkeerswezen te beschouwen als een van de grootste winsten der 19e eeuw. Maar het verliest daarbij uit het oog, dat het voor duizenden die losgemaakt werden van hun grond, een ramp betekende; voor die mensen, die men in de meest letterlijke zin van het woord "de ontwortelden" zou kunnen noemen. Omdat het de zin voor traditie niet zag, wanneer vader op zoon, geslachten na geslachten, werkten op eenzelfde grond, met onvermoeibare trouw in eenzelfde werk hun taak vervullend ten bate van de gemeenschap. Het losmaken van het individu uit de gemeenschap is een van de rampen geweest, die het liberalisme aan ons geslacht heeft nagelaten".⁹⁷

In dit verweer tegen het liberalisme zat veel van de algemene uitgangspunten van Brabantia Nostra verrat, zoals de liefde tot de volksgemeenschap, de verering van het eenvoudige boerenleven en een zeker isolatisme. De heimwee naar het verloren paradijs klonk erin door, de samenleving waarin nog zoiets als samenhang bestond tussen de mensen, met bewust deelgenootschap aan een gemeenschappelijke cultuur. Alle banden tussen mensen en groepen waren door het liberale individualisme verbroken, zo betoogde Ruygers:

"In naam van de heilige onaantastbare rechten van het individu werden beginselen voorgestaan die ontwrichtend hebben gewerkt op de maatschappij: scheiding van kerk en staat, de godsdienst uit het openbare leven, de kunst uit de gemeenschap, de vrouw uit het gezin, de ontwikkeling van het kapitaal als zelfstandige grootmacht, de tegenstellingen in het nationale leven, het zijn allemaal de gevolgen van een liberale levensbeschouwing, waardoor de hele cultuur staat aan de rand van de afgrond".⁹⁸

Het was nogal wat, waarvan het liberalisme werd beschuldigd! Niet een keer treft men een verwijzing aan naar het feit, dat in de vorige eeuw juist dankzij de liberale wetgeving het katholieke volksdeel veel van zijn emancipatie had kunnen realiseren. Evenmin is er een spoor van verbondenheid met de liberalen op het vlak van bestrijding van het fascisme enerzijds, of socialisme anderzijds.

⁹⁷) *DNBZ* 21-1-1939.

⁹⁸) *BN IV*, nr. 1 (okt. 1938), 5.

Bij nadere bestudering blijkt, dat Brabantia Nostra frequenter tegen het liberalisme waarschuwde dan tegen het *socialisme* of het *communisme*. Dit mag bevreemding wekken, omdat laatstgenoemde stromingen a-religieus waren, en afstamden van het negentiende eeuwse marxisme, dat openlijk de klassenstrijd had gepredikt en alle godsdienst tot "opium van het volk" had verklaard. Maar de strijd tegen het socialisme was in Brabant en Limburg in feite al gestreden rond de eeuwwisseling en in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw.⁹⁹ Vanaf begin jaren twintig lagen de verzuilde verhoudingen zodanig, dat de katholieke kerk en de door haar opgerichte katholieke arbeidersorganisaties sterk de overhand kregen. Socialisme en communisme hadden in Brabant nauwelijks wortel kunnen schieten. De clerus had een belangrijke rol gespeeld in het bestrijden van het socialisme. Maar de geest van het liberalisme was veel moeilijker te bezweren, want die diende zich in de optiek van Brabantia Nostra aan in veel gedaantes: internationalisme, neomalthusianisme, individualisering, gewetenloos kapitalisme, regentenmentaliteit, bioscoop- en dansvermaak en nog veel meer. De frequente aandacht voor het spookbeeld van het liberalisme zegt meer over de ideologie van Brabantia Nostra zelf, dan over de werkelijke invloed van de liberalen in de maatschappij. In het liberalisme zaten klaarblijkelijk zoveel 'verborgen verleiders', dat de waakzaamheid van de Brabanders voortdurend op peil moest worden gehouden.

Wanneer in Brabantia Nostra het communisme toch ter sprake kwam, was dat meestal in combinatie met het evenzeer verachte nationaal-socialisme. In navolging van de pauselijke encycliek *Mit brennender Sorge* van maart 1937 werden beide ideologieën immers op een lijn gesteld. Beide maakten zich, eenmaal aan de macht, schuldig aan kerkvervolging. "Wij Brabanders", aldus P.C. de Brouwer,

"met onze tot dusver katholieke gemeenschap, wij gaan – dat kan men gerust voorspellen – de vervolging tegemoet, als het communisme of het nationaal-socialisme ons overmeestert. Al het gefluit van de verlokkenende vogelaar is bedrieglijk [...] De wacht aan onze grenzen tegen overrompeling, de wacht binnen de veste tegen de sluipmoordenaar, ze zijn geen van beide overbodig".¹⁰⁰

⁹⁹) Deze strijd is onderwerp geweest van recente studies zoals J.Perry, *Roomsche kinine tegen rode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920* (Amsterdam 1983); Ten Teije, *a.w.*; Van Gaal, *a.w.*

¹⁰⁰) P.C. de Brouwer, 'Vervolging voor Brabant, tenzij', in *B.V* II, nr.15 (juli 1937), 340-343.

De Brouwers woorden maakten wel duidelijk, hoezeer het anticommunisme en het anti-nationaal-socialisme samenhangen met het algemene uitgangspunt van Brabantia Nostra: de afweer tegen alles wat niet paste bij de Brabantse katholieke volksaard.

In 1935, het geboortjaar van Brabantia Nostra, behaalde Anton Mussert met zijn NSB het grootste electorale succes uit de geschiedenis van het Nederlandse fascisme. Landelijk gezien sleepte hij bij de Provinciale Staten-verkiezingen bijna 8% van de stemmen in de wacht. Maar in Noord-Brabant was het resultaat pover: hier stemde maar 2,9% van de kiezers op Musserts partij. In de leiding van Brabantia Nostra ontstond enige discussie, of het orgaan zijn stem moest verheffen tegen het opkomende *fascisme* en *nationaal-socialisme*, of er maar liever het zwijgen toe moest doen. A. Wijffels achtte het overbodig, een waarschuwing tegen de NSB uit te doen gaan: "We kunnen even goed publiceren, dat wij geen communisten zijn", zo schreef hij aan Ruygers.¹⁰¹ Wijffels achtte overigens de beweging Zwart Front van Arnold Meijer eveneens "heel vermakelijk spul dat ik geen publieke aandacht zou gunnen", terwijl hij het Verdinaso van Joris van Severen onder bepaalde omstandigheden eventueel acceptabel achtte. Over Lutkie en diens tijdschrift *Arsto* werd in het geheel niet gesproken.

Het duidelijkst in het afwijzen van het nationaal-socialisme was Frank Valkenier, dichterspseudoniem van F. van der Ven. Hij ergerde zich aan een negatieve opmerking in Musserts weekblad *Volk en Vaderland* over de actie voor de Moerdijkkapel; zijn antwoord was het volgende gedicht:

"Aan Mussert, exploitant
van Volk en Vaderland

Als ik u haten mocht, voorwaar ik zou u haten
gelijk ik staatzucht haat en valse politiek.
Gelukkig zijt ge, zoals Turk of Jood of Griek,
mijn allernaaste niet, zodat ik u met mète
beminnen mag: dezelfde maat waarin de Staten
van Holland in mijn land waren bemind eenmaal,
toen zij geen vaste bruggen hoefden om de baten
van 't uitgemergeld land den Spanjaard niet te laten,
nog minder 't eigen volk: het was niet nationaal.

¹⁰¹) Archief-BN 51, Brief A. Wijffels aan G. Ruygers, 26-11-1936.

Maar luister, gij, die ons uw valse les wilt spellen:
dit Brabant, hart van Dietsland, is zijn eigen land,
en dus niet van úw volk en úw vaderland.

Ik zeg u: nooit of nimmer zal dit land zich stellen
onder volksvreemde tyrannie, al moogt gij zwellen
totdat gij barst van nijd of van die andre kwaal
die hoogmoed heet. Dit kunnen wij u tegenstellen:
het hoge lied der torens die aan ons vertellen
de grootheid van toen Brabant was diets-nationaal,

Maar gij weet niets daarvan, hoe zoudt ge het ook weten
wjl gij van de geschiedenis slechts hebt geleerd
het zeven-zeventiend' en dit dan nog verkeerd
daar 't katholieke deel met opzet was vergeten.
Of wij van d'enen of den and'ren hond gebeten
van geus of libertijn gekweld zijn, dat's egaal;
maar weet dan, gij, die van partijzucht zijn bezeten
en zwelgen moet in r.k. staatspartijse veten:
Brabant is geen partijprooi, 't weet zich nationaal.

Wellicht hebt gij gehoord: wij hebben zèlf symbolen,
het driehoeksmerk der staat- en waterzuchtge klik
van over den Moerdijk dunkt ons te maçonniek.
Wij hebben al begrepen dat gij gingt ter schole
bij hen die hebben Brabant het symbool ontstolen
van hogere gemeenschap in een volkser taal;
maar zo'n symbool lapt gij aan uw verlichte zolen
en 't néér te laten vóór het staat hebt gij bevolen,
wellicht benaamt uw dom jargon dit nationaal?

Als ik u haten mocht, voorwaar ik zou u haten,
omdat gij Brabant trapt, omdat gij papen haat.
Wie uit te spelen 't Volk tegen de Kerk verstaat
vindt Brabant tégen zich, daarop kunt g'u verlaten;
d'histories valt niet meer uit ons hoofd te praten,
wij kennen 't oude lied van buiten, altemaal.
Wij haten niet, maar gij zijt immer te verwaten
te leren aan een beeltenis langs onze straten:
Brabant is katholiek en brabant's-nationaal".¹⁰²

¹⁰²) *BN* II, nr.5 (dec.1936). 138-139.

De hoofdtoon van het gedicht was er een van trots op de eigen Brabantse cultuur die beschermd moest worden tegen aantasting door volksvreemde elementen. Mussert werd erin opgevoerd als een exponent van Hollandse heerszucht; hiervan getuigden termen als "zeven-zeventiend" (die betrekking had op de arrogantie van de zeven gewesten die in de tijd van de Republiek pretendeerden, identiek te zijn met de Nederlanden als geheel) en "volksvreemde tyrannie". Tegelijk werd Mussert op een lijn gesteld met de protestanten, die aan de katholieke Brabantse gemeenschap de symbolen en uiterlijke tekenen van hun godsdienst hadden ontstolen. Het embleem van de NSB werd tenslotte te "maçonniek" gevonden. Dit sloot aan op de in deze periode in katholieke publikaties meermalen geuite aantijging dat de NSB vol vrijmetselaars zou zitten.¹⁰³

Men kan stellen, dat het gedicht van Valkenier aan de essentie van Musserts fascisme voorbij ging; zo werd aan het opkomend antisemitisme geen aandacht geschonken. Toch deed de toonzetting van zijn gedicht kordaat aan. Het was duidelijk geïnspireerd op het befaamde gedicht van Anton van Duinkerken, *Ballade van een katholiek*, dat een jaar eerder in *De Tijd* had gestaan ("Jawel, mijnheer, ik noem mij katholiek"). Het gedicht van Valkenier heeft ertoe bijgedragen, dat de auteur tijdens de Duitse bezetting een tijdlang in het gijzelaarskamp werd gezet.

Toevallig was het dezelfde Van Duinkerken die, een maand na de publikatie van Valkenier's gedicht, in zijn tijdschrift *De Gemeenschap* waarschuwde voor "een tendenz naar rechts radicalisme onder de Nederlandse katholieken", met name onder intellectuelen en schrijvers. Van Duinkerken ging zelfs zo ver de verwachting uit te spreken, dat "bij een overrompeling van ons staatsbestel door nazi's het jongere Roomse intellect weinig of geen weerstand (zal) bieden [...] Te zwak is de innerlijke katholieke weerbaarheid om een verzet tegen de loop der geschiedenis mogelijk te maken".¹⁰⁴

Hierop voelde Ruygers zich uitgedaagd te reageren. Brabantia Nostra zou volgens hem in ieder geval waakzaam zijn! In het uur van de waarheid, zo schreef hij, zou Brabant, juist door de eenheid van zijn katholieke gemeenschap, het steunpunt zijn van het katholicisme in heel het land. Brabant zou zich niet laten overrompelen.¹⁰⁵ Hoewel het Ruygers' be-

¹⁰³⁾ Gegevens uit het RKSP-archief die in diezelfde richting wijzen zijn door mij verwerkt in: J.L.G. van Oudheusden, *De reakties van de Roomsche-Katholieke Staatspartij op de N.S.B. 1933-1937*, ongepubliceerde kandidaatsscriptie K.U.Nijmegen 1972.

¹⁰⁴⁾ Anton van Duinkerken, 'De keuze', in *De Gemeenschap* XIII nr.1 (jan.1937), 1-9.

¹⁰⁵⁾ G Ruygers, 'Brabantia Nostra in de branding', in *BN* II, nr.9 (febr.1937), 211-213.

doeling was te getuigen van de waakzaamheid van Brabantia Nostra tegenover het nationaal-socialisme, valt bij nadere bestudering van zijn woorden op, dat hij fascisme en nationaal-socialisme niet afwees op hoofdpunten, maar op iets bijkomstigs. De enige reden die hij opgaf om *Volk en Vaderland* en andere ultra-rechtse periodieken te wantrouwen was, dat deze de ongerepte Brabantse volksziel aantastten. In wezen uitte hij dezelfde zorg als Valkenier.

Het brengt ons bij de vraag, waarom Brabantia Nostra geen duidelijke afwijzende verklaring uitgaaf met betrekking tot het fascisme, uitgaande van een inhoudelijke analyse van fascistische actiepunten. Achte men het als cultureel tijdschrift beneden zijn waardigheid, zich te bemoeien met een ordinaire straatvechterspartij als de NSB? Wilde men zich helemaal niet met 'politiek' inlaten? Of bestond ergens toch het gevoel, dat er sprake kon zijn van een bepaalde ideologische verwantschap?

Want, of men het nu beseft of niet, er waren wel degelijk bepaalde raakvlakken tussen het streven van Brabantia Nostra en dat van fascistische groepen. Hierboven, in paragraaf 1, heb ik al gewezen op de gemeenschappelijke herkomst van de ideeën. Beide 'bewegingen' stonden afwijzend tegenover het liberalisme en zijn uitvloeisels zoals individualisme, modernisme, vrouwenemancipatie of kapitalistische uitbuiting. Beide gaven blijk van een overspannen nationalisme en beschouwden de 'volksgemeenschap' als een centraal begrip in hun ideeënwereld. Beide wezen zij 'internationalisme' en 'kosmopolitisme' af. Beide zochten zij naar het opheffen van wat zij zagen als de atomisering van de maatschappij, en wilden zij de gemeenschap bezielen met een nieuw elan. Zij hadden beide de mond vol van een 'organische' opbouw van de maatschappij; hiermee bedoelden zij een of andere vorm van hiërarchische maatschappij-ordening, waarin ieder lid van de gemeenschap zijn plaats zou weten. Beide 'bewegingen' werden tenslotte gekenmerkt door een overvloedig gebruik van een dweperig, mystiek vocabulaire om de gemeenschappelijke wortels van een volk of van een groep mensen te beklemtonen.

Toch moet er een duidelijke scheidslijn worden getrokken tussen Brabantia Nostra en de fascistische groeperingen. De door mij al aangehaalde typering door Jan Rogier van Brabantia Nostra: een stel "fascistische katholieke jongeren", behept met "sympathie voor de bloed- en bodemtheorieën van de nazi's"¹⁰⁶ raakt kant noch wal. Brabantia Nostra heeft zich nooit uitgesproken voor het leidersbeginsel. Zij vertoonde het tegen-

¹⁰⁶) J. Rogier, *Zondagskind*, 243-246.

deel van het rapaille-karakter dat voor de fascistische bewegingen zo kenmerkend was, maar had eerder iets verfijnds. De "trommelvuur-achtige"¹⁰⁷ propaganda van de fascisten, erfenis van de Eerste Wereldoorlog, stond in schril contrast met de vriendelijke, patriarchale overredingskracht van P.C. de Brouwer en de zijnen. Fascisten namen vaak de methodieken inzake massa-beïnvloeding over van hun linkse tegenstanders; veel fascistische leiders hadden zelfs voorop gestaan in de gelederen van socialisten of syndicalisten. Brabantia Nostra had uiteraard een totaal andere herkomst. Bij fascisten en nationaal-socialisten kon het gekoesterde nationalisme gemakkelijk overslaan in imperialistische machtsdromen, in rassenwaan en antisemitisme. De publicisten van Brabantia Nostra hebben zich nooit ingelaten met racistische of antisemitische denkbbeelden. In het algemeen miste Brabantia Nostra het vulgaire, schreeuwerige karakter van het fascisme. Hooguit werd er wat mystiek geschreven over de verbondenheid van een volk met zijn voorvaderen, die sedert eeuwen dezelfde bodem bewerkten.¹⁰⁸

De dreigende kracht van het nationaal-socialisme werd wel degelijk beseft. Zo noemde Jef de Brouwer het nationaalsocialisme "een nieuwe dwaling". Voor hem was het

"een oude vijand in een nieuwe wapenrusting en een nieuw gewaad. Hij heeft de glimlach van vriendschap en menslievendheid, en zal ons vernietigen, zodra wij te goeder trouw geloof slaan aan zijn woord".

Volgens De Brouwer had de nieuwe leer van de gemeenschap en van de totaliteit een beminlijke klank, omdat die aansloot op het verzet tegen het individualisme, waarvan Brabant de harde gevolgen aan den lijve zou hebben ondervonden. Maar hij trok een duidelijke grens. Een goed katholiek zou volgens hem namelijk altijd het primaat van het bovennatuurlijke aanvaarden. Hij kon diensgevolge nooit instemmen met een ideologie, die de totalitaire staat tot doel had:

"Nooit zullen wij erkennen dat de staat de totalitaire gemeenschap is, die uitgaat boven alle gemeenschappen die bestaan [...] De gemeenschap van de katholieke kerk is van een hogere orde en kracht

¹⁰⁷ E Nolte, *Die faschistischen Bewegungen. Die Krise des liberalen Systems und die Entwicklung der Faschismen*, München 1966, 65.

¹⁰⁸ Zo G. van der Velden, O Praem, 'Gedachten over regionalisme', in *BN* II, nr.16 (juli 1937), 371-374.

tens haar doel van een grotere volmaaktheid dan de gemeenschap van de staat".

Hier werd dus het nationaal-socialisme duidelijk afgewezen op grond van zijn streven naar staatsalmacht. Toch valt het op, dat andere belangrijke kenmerken van fascisme en nationaal-socialisme niet genoemd worden. Tenslotte waren de Neurenberger Wetten al enkele jaren oud, waren de Duitse pers en radio al jarenlang gelijkgeschakeld, en was het Hitler-regime begonnen zijn *Lebensraum*-droom te verwezenlijken. Ook de kerkvervolgung bleef in Nederland niet onopgemerkt. De zgn. Actie voor God atendeerde in Nederland bijvoorbeeld op het "nieuwe heidendom" waarmee de met het katholicisme onverenigbare opvattingen van bepaalde personen in de nazi-partij werden bedoeld. Vrijheid om het eigen geweten te volgen bestond niet meer in het Derde Rijk.¹¹⁰

In de benadering van het Italiaanse fascisme treffen wij dezelfde dubbelzinnigheid aan. Zo werd in een artikel van dr. A. van der Wey O.Carm. weliswaar het Italiaanse rassenmanifest van 1938 afgewezen, maar werd anderzijds het Italiaanse 'model' serieus genomen, omdat het "een ijverig streven" aan de dag legde "naar lichamelijke en geestelijke volkshygiëne, welke de nationale volksgemeenschap tracht te zuiveren van de besmetting van verkeerde internationalistische machten, gewoonten en tendenzen".¹¹¹

Van alle fascistische bewegingen bevond zich Arnold Meijer's Zwart Front in geografisch opzicht het dichtst bij het hoofdkwartier van Brabantia Nostra. Van Tilburg naar Oisterwijk was per trein maar een paar minuten. Van deze "kleine troep vervuld van haat",¹¹² bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1937 goed voor niet meer dan 0,2% van de stemmen, woonde meer dan de helft van de leden in Noord-Brabant. Aanvankelijk revolutionair-antiparlementair en weldra ook antisemitisch, probeerde de politieke standwerker Meijer vanuit zijn standplaats Oisterwijk zijn concurrent Mussert in radicalisme te overtreffen - althans, tot de omdoping van Zwart Front in Nationaal Front in april 1940.

¹⁰⁹) J. de Brouwer, 'Brabant en de staatsidee, die totalitair wil heten', in *BN* III, nr.10 (juli 1938), 298-303.

¹¹⁰) P.Luykx, *De Actie "Voor God"*. Een katholieke elite in het offensief (Nijmegen 1978), 222-228.

¹¹¹) A. van der Wey, O.Carm., 'Italiaanse rassenpolitiek en Duits rassisme', in *BN* IV, nr.8 (mei 1939), 235-247.

¹¹²) G.R.Zondergeld, *Een kleine troep vervuld van haat. Arnold Meijer en het Nationaal Front* (Houten 1986); H.Schippers, *Zwart en Nationaal Front. Latijns georiënteerd rechtsradicalisme in Nederland (1922-1946)* (Amsterdam 1986).

Op wat er zich in de zomer van 1940 afspeelde tussen Brabantia Nostra en Nationaal Front kom ik in hoofdstuk V terug. In de jaren dertig valt - ondanks enkele parallelle programpunten zoals de groot-Nederlandse gedachte - een wederzijdse aversie te constateren. De onbehouwen, on-Nederlandse Meijer, een imitatie-Mussolini die bovendien nog afkomstig was uit Holland, viel slecht bij Brabantia Nostra. Het feit dat P.C. de Brouwer in *Zwart Front* werd uitgemaakt voor een warhoofd¹¹³ droeg tot die aversie bij. Toen de Nederlandse bisschoppen in mei 1936 vanaf de kansel waarschuwden tegen het lidmaatschap van katholieken van de NSB, zal dit ook wel in het nadeel van Meijer hebben gewerkt.¹¹⁴ Bovendien bestreed Zwart Front de R.K.Staatspartij, terwijl de bisschoppen in 1937 duidelijk te verstaan gaven, dat een katholiek op de Staatspartij diende te stemmen.

Toch had Brabantia Nostra er moeite mee, aan te tonen dat zij niets met Zwart Front te maken wilde hebben. Toen er op een Zwart Front-vergadering eind 1936 door een spreker werd betoogd, dat de leiding van Brabantia Nostra "sympathiek stond" tegen zijn beweging, was er ter redactie van *Brabantia Nostra* verontwaardiging over zoveel "demagogie".¹¹⁵ In 1937 was er opnieuw sprake van enige nervositeit. Toen kwam uit, dat *Brabantia Nostra* gezet werd in dezelfde drukkerij als het orgaan van Zwart Front; sterker nog: op "persen die praktisch in handen zijn van Zwart Front".¹¹⁶ Het betrof drukkerij A.G. van den Boogaard uit Oisterwijk, waar overigens ook het blad *Aristo* gedrukt werd.¹¹⁷ Tevens lekte uit, dat Brabantia Nostra met Zwart Front een ruilabonnement onderhield, iets wat door sommigen werd opgevat als een teken, dat Brabantia Nostra "wel zeer vriendelijk tegenover Zwart Front staat".¹¹⁸ Brabantia Nostra voelde zich in verlegenheid gebracht door deze berichten en besloot tot het uitgeven van een politieke verklaring, om de onrust bij de eigen aanhang weg te nemen. In een redactievergadering van *Brabantia Nostra* werd toen weer geklaagd, dat deze verklaring niet echt op de zaak zelf in ging.¹¹⁹ Pas in november 1937 werd de band met uitgeverij Triborgh (die gebruik maakte van de persen van Van den Boogaard) verbroken; uitgever H.Veldkamp van Triborgh was overigens zelf lid van Zwart

¹¹³) Joosten, *a.w.*, 310.

¹¹⁴) Aldus Jan Meijers in *Vrij Nederland* 11-11-1988.

¹¹⁵) Archief-BN 5, Verslag kringbijeenkomst 19-11-1936.

¹¹⁶) Archief-BN 9, Verslag verg. Raad van BN, 2-1-1937.

¹¹⁷) Joosten, *a.w.*, 223.

¹¹⁸) Archief-BN 97, Brief J. van Hout aan G.Ruygers, 3-3-1937.

¹¹⁹) Archief-BN 78, Verslag verg. redactie BN, 28-2-1937.

Front.¹²⁰ Dat de band met Triborgh werd verbroken had overigens ook te maken met allerlei klachten over de slechte bezorging van het tijdschrift en dergelijke.

De relatie van Brabantia Nostra tot het *protestantisme* was van een wezenlijk andere orde dan die tot de hierboven genoemde stromingen. Konden die eenvoudigweg worden afgewezen als 'vreemde' politieke ideologieën, met de protestanten lag het ingewikkelder. Er woonden namelijk al eeuwenlang protestanten in Brabant. Het grootste deel van hen was woonachtig in de Noordwesthoek en in het Land van Heusden en Altena. In het geschiedbeeld van Brabantia Nostra vervulden zij de rol van overheersers: 'Protestants' werd in die optiek al te snel geassocieerd met begrippen als Hollands, arrogant, dominant. Het streven van Brabantia Nostra was gericht op het herstel van het katholieke geloofsleven, met name ook in zijn uiterlijk vertoon. Het verbod op processies moest worden opgeheven en de bouw van devotie-kaelletjes moest worden aangemoedigd. De uit de generaliteitsperiode geërfde houding van 'modestie' moesten de katholieken afleggen. In katholieke kring werd hier en daar gepleit voor een bekeringsactie onder 'onze dwalende broeders in het geloof'.¹²¹ Dit alles kon Brabantia Nostra gemakkelijk in conflict brengen met de protestantse minderheid. Deze wenste op haar beurt uiteraard niet zonder meer de stelregel te onderschrijven, dat de Brabantse volkscultuur een exclusief-roomse signatuur diende te dragen. Tegelijkertijd beseftte men wel, dat die protestantse minderheid even veel recht had op een plaats in de Brabantse gemeenschap als de rest. Men zou kunnen spreken van een door het verleden belaste, ongemakkelijke 'cohabitatie'.

De eerste confrontatie tussen Brabantia Nostra en het protestantisme droeg het karakter van een verzoenende dialoog. In *Eltheto*, het maandblad van de Nederlandse Christen Studenten Vereniging had Anton Brouwer, aankomend dominee, zich afgevraagd of de Noord-Zuid-tegenstelling wel zo nodig gekoppeld moest worden aan het verschil tussen katholiek en protestant. A. Wijffels had zich namelijk in die geest in *Brabantia Nostra* uitgelaten. "Kan het zuiden niet leren van het noorden en het noorden van het zuiden?" vroeg Brouwer zich af.¹²² Wijffels, die Brouwer wel kende van contacten tussen besturen van studentenorganisaties, antwoordde, dat het zuiden al sinds jaar en dag boven de rivieren ter

¹²⁰⁾ Interview P. Mutsaers 14-9-1983.

¹²¹⁾ M. van der Plas, *a.w.*, 124-127; L. Rogier, *In vrijheid herboren*, 691.

¹²²⁾ *Eltheto* nr. 5 (febr. 1936), geciteerd in *BVI*, nr. 10 (mrt. 1936), 150.

schole was gegaan, en dat "wij die eenzijdige leerschool met z'n vaderlandse liedjes wel wat beu geworden (zijn)"; het was beter, als figuren uit het noorden eens een kijkje in het zuiden zouden komen nemen, waar Brabantse huizen altijd gastvrij voor hen open stonden. Maar tegelijk benadrukte hij "de katholieke orde in Brabant" als een onmiskenbare realiteit.¹²³

Brouwer, die enkele jaren later naast Wijffels zitting zou nemen in de redactie van *Het Gemeenebest*, antwoordde, dat alles moest worden gedaan om versplintering in regionaal, godsdienstig en politiek opzicht te voorkomen:

"Wij hebben tot plicht elkaar te zoeken en te vinden waar dat mogelijk is [...] Tussen ons ligt de Moerdijk, liggen eeuwen van wanbegrip, van moedwillige achteruitzetting, van foutieve geschiedschrijving. God geve dat een hechte brug, vooral in geestelijke zin, het water tussen het Bovenmoerdijkse en 'Brabantia' moge overbruggen".

Wijffels vond deze oecumenische handreiking te vrijblijvend. Hij antwoordde, dat andersdenkende landgenoten het niet moesten laten bij verre sympathiebetuigingen, maar zich moesten afvragen, aan wiens kant zij in Brabant dienden te gaan staan.¹²⁴

Een jaar later brak een openlijk conflict uit tussen Brabantia Nostra en een deel van de protestanten in West-Brabant. De aanleiding was een pamflet dat door Brabantia Nostra-aanhangers onder de bevolking van Zevenbergen werd verspreid, en dat was mede-ondertekend door burgemeester J. van Aken. Het ging om niet meer dan een oproep voor een bijeenkomst, maar de geëxalteerde woordkeus was voor protestanten een bron van ergernis:

"Wie Brabant zegt, zegt katholiek. Want eenmaal door Gods genade verworven werd het geloof als een zuurdeeg dat het hele leven doortrekt.

Tot de Hervorming kwam. De storm heeft het Brabantse land gebeukt, en niet zonder schade. Want ontnam ze de kerken haar luister, het volk zijn kapellen en heiligen [...], erger was het verbieden van elke geloofsmanifestatie, het terugdringen in de schuilkerken, en uiteindelijk het scheiden van geloof en leven [...].

Goddank, deze storm is voorbijgedreven, en wij weten de kern, het geloof, ongedeerd. Maar na hen, die ons het geloof tijdens de verdrukking bewaarden, is het onze beurt het te behouden niet alleen,

¹²³⁾ A. Wijffels, 'Katholieke totaliteit en het protestantisme', in *BN I*, nr.10 (mrt.1936), 150-153.

¹²⁴⁾ *BN I*, nr.15 (juni 1936), 237-238.

maar er elk domein van het leven, als ware het een zon, van te laten doorstralen.

Brabantia Nostra, Brabant aan ons!”

Volgens de *NRC* verzamelden zich op 13 juni 1937 niet minder dan zeshonderd protestanten uit de gehele regio in de Ned.Hervormde kerk van Zevenbergen om te luisteren naar een protestverklaring van de predikant, ds.Pop. De Reformatie, aldus Pop, was geen storm, maar een terugkeer naar het ware geloof van het Evangelie. Hoeveel duizenden protestanten waren er niet het slachtoffer geworden van de Inquisitie? Dus wie durfde er nog te spreken over 'verdrukking' van het katholieke volksdeel? Volgens hem waren de protestanten, die mede door hun geloofsstrijd de stichting van de Nederlandse staat mogelijk hadden gemaakt, de ware vaderlanders. Burgemeester Van Aken had met zijn handtekening onder het *Brabantia Nostra*-pamflet 20% van de inwoners van zijn gemeente als een minderwaardige groep gediskwalificeerd, zo besloot de dominee.¹²⁵

In de dagen daarna vormde dit protest het gesprek van de dag in protestants West-Brabant. Men zon op een krachtige tegen-actie tegen *Brabantia Nostra*.¹²⁶ Verschillende protestants-christelijke verenigingen lieten zich niet onbetuigd. De *NRC* meldde zelfs, dat de burgemeester op straat werd nageroepen. In het eerstvolgende nummer van *Brabantia Nostra* werd die protestantse gevoeligheid door A.Wijffels opgeklopt tot "een protestantse hetze tegen *Brabantia Nostra*". Hij beschuldigde de *NRC* ervan het relletje op te blazen; ds.Pop, "dezen ontpopten antipaap" vond hij eigenlijk te onbelangrijk om aandacht aan te besteden. Hij wees op de grote politiek. Tijdens de kabinetsformatie was men in liberale kring namelijk bang voor een coalitiekabinet dat louter zou bestaan uit roomse en protestants-christelijke ministers. Zo'n Westbrabants relletje zou dus een kolfje zijn naar de hand van de liberalen, die het samengaan van 'Rome' en 'Dordt' wilden vrijdelen. Wijffels:

"Wij in Brabant zijn, ondanks het feit dat er calvinisten zijn die de tolerantie verklaren tot een zo specifieke calvinistische deugd, toch wel zo tolerant dat we andersdenkenden ruimte voor medeleven laten en wel zoveel dat zij geheel en al Brabander kunnen zijn en goede vaderlanders. Maar ook deze andersdenkenden zullen de feitelijheid moeten aanvaarden, dat het Brabantse GEMEENSCHAPSLEVEN katholiek is".¹²⁷

¹²⁵⁾ *BN* II, nr.13 (juli 1937), 312-316.

¹²⁶⁾ Archief-BN 91, Brief J. van Hout aan P.C. de Brouwer, 17-6-1937.

¹²⁷⁾ *BN* II, nr 13, t.a.p.

Zo tolerant was Wijffels dus ook weer niet: protestanten mochten zich goede Brabanders voelen, maar op geen enkele manier hun stempel drukken op het openbare leven! Men kan zich voorstellen, dat deze woorden bij een protestantse lezer het gevoel konden versterken, in Brabant niet voor vol te worden aanzien.¹²⁸

De zaak werd uiteindelijk gesust, doordat er in juli 1937 een kennismaakingsbijeenkomst werd belegd tussen enkele protestantse afgevaardigden en de leiding van Brabantia Nostra. Van der Ven gaf er een uiteenzetting over de Brabantia Nostra-ideeën over de "Nederlandse volks-eenheid" en G.Ruygers gaf een toelichting op "de religie als grondslag van het gemeenschapsleven". Maar of het gesprek de lucht werkelijk heeft gezuiverd, is uit het Brabantia Nostra-archief niet duidelijk op te maken.¹²⁹

In het frontgebied West-Brabant kruisten katholiek en protestant hierna nog ettelijke malen de degens. De ontplooiing van Brabantia Nostra tot beweging, met afdelingen overal, maakte dat voorstanders van het ophouden van de roomse banier zich gesterkt voelden in hun streven. Een voorbeeld daarvan was kapelaan W. van der Velden uit Geertruidenberg. In een brief aan Brabantia Nostra klaagde hij over een overdreven vrees van de katholieken in zijn stadje voor "onze dwalende broeders". "Men ziet steeds de protestanten naar de ogen, meer zelfs dan onze katholieke leiders. [...] Daarom meen ik, dat Brabantia Nostra hier invloed moet krijgen". Toen enkele maanden later, na herhaaldelijk aandringen van de kapelaan, Jef de Brouwer voor Brabantia Nostra kwam spreken, zaten er maar liefst 120 mensen in de zaal, waaronder de burgemeester en acht geestelijken.¹³⁰

In hetzelfde voorjaar van 1938 sneed Brabantia Nostra een thema aan, dat in de belevingswereld van veel katholieke zuiderlingen 'oud zeer' vormde. De oude kerk van Geertruidenberg (in het artikel steevast "Sint-Geertruidenberg" genoemd), in protestantse handen, verkeerde in verregaande staat van verval, zo meldde het blad. Daar wist A.Commissaris wel raad op: om de kerk een grondige restauratiebeurt te kunnen geven, kon men het gebouw het beste maar aan de katholieken overdoen. "Waarom eigenlijk niet? Menen de hervormdem waarlijk, dat hun te gro-

¹²⁸⁾ Vgl. H.Wesseldijk in *Het Nieuwe Brabant* III, 109.

¹²⁹⁾ Archief-BN 51, Brief A Wijffels aan G.Ruygers, 7-7-1937

¹³⁰⁾ Archief-BN 102, Brief P van der Velden aan secr. prop. centrale BN, 26-10-1937 en verslag bijeenkomst 23-4-1938.

te kerken mèt de te kleine onderhoudskas te eniger tijd als door een wonder gevuld zullen worden?"¹³¹

Tegelijkertijd werd er in de kolommen van *Brabantia Nostra* gewaarschuwd tegen propaganda door een protestants evangelisatiebureau te Breda. Dit wilde blijkbaar geschriften verspreiden "ter bestrijding" van het katholicisme. Katholieke processiegangers kregen blaadjes in handen gedrukt. "Wij achten ons genoodzaakt deze 'evangelisatie'-methoden te brandmerken als effen-af misdadig", zo schreef *Brabantia Nostra* fel.¹³² Een jaar later was er de klacht, dat het evangelisatiebureau de Mariaverering in Brabant op de korrel nam. In het inmiddels opgerichte maandblad *Pro Veritate* werd aan de hand van bijbelcitaten de katholieke geloofsleer bestreden, zonder dat men daarbij toegaf, dat ook voor katholieken de bijbel gold als bron van waarheid. Dit soort propaganda werd door *Brabantia Nostra* dan ook gekwalificeerd als ondermijning van de bestaande verhoudingen.¹³³

Het zou schromelijk overdreven zijn, achter al dit soort kleine aanvaringen een bewust opgezette anti-protestantse actie te vermoeden. Uiteindelijk won de verzoening. De geest van de volkseenheids-conferenties te Woudschoten werkte. Misschien was het de dreigende wereldoorlog die de mensen tot elkaar bracht. A. Brouwer was inmiddels dominee te Engelen, nabij 's-Hertogenbosch, geworden. Diens boek, *De taak van de kerk in de Nederlandse volks- en staatsgemeenschap*, werd door G. Ruygers gunstig gerecenseerd:

"Wij van onze kant reiken hem gaarne de hand. Wij katholieken koesteren vanwege het verleden geen wrok. Wij vragen alleen om erkenning van de juiste verhoudingen. Is die aanwezig, dan is de weg gebaad om te komen tot een nieuwe gemeenschap, in een drachtige samenwerking".¹³⁴

Toen wat later in 1939 *Brabantia Nostra* een actie startte voor invoering van het gebed in de gemeenteraadsvergaderingen, richtte men zich per brief tot alle Noordbrabantse predikanten met het verzoek om medewerking; *Brabantia Nostra* benadrukte hierbij, dat zij niet wenste dat er hierover een "politieke strijd" zou losbarsten.¹³⁵

¹³¹⁾ BN III, nr 7 (april 1938), 220 Eerder had G. Ruygers zich al in soortgelijke bewoordingen uitgelaten over de grote kerk van Breda BN II, nr 10 (mrt 1937), 248.

¹³²⁾ BV III, nr 8 (mei 1938), 249-250

¹³³⁾ BV IV, nr 9 (juni 1939), 287

¹³⁴⁾ DNBZ, 9-2-1939

¹³⁵⁾ Archief-BN 125, Brief secr. BN aan Noordbrabantse predikanten, 29-9-1939

In de eerste vijf jaar van haar bestaan had Brabantia Nostra op gededecideerde, vaak strijdbare, soms onverdraagzame toon haar opvattingen verwoord. Daardoor werden het tijdschrift en de beweging soms voorwerp van hoon van minder bevlogen Brabanders en van bovenmoerdijkse commentatoren. Om een vollediger beeld te krijgen van deze regionalistische beweging, wordt in het volgende hoofdstuk een overzicht gegeven van de activiteiten en polemieken waar Brabantia Nostra bij betrokken was.

ACTIVITEIT EN PENNESTRIJD 1935-1940

In dit hoofdstuk wordt de lezer meegenomen op een verkenningstocht door de eerste vijf jaargangen van het tijdschrift *Brabantia Nostra*. Er zal een keus worden gemaakt uit opmerkelijke artikelen en polemieken, voorzover die niet al in hoofdstuk III aan de orde zijn geweest. Aandacht zal worden geschonken aan onderwerpen op het gebied van cultuur, religie, economie en geschiedenis. Ook worden de samenstelling en het beleid van de redactie besproken. De halteplaatsen op deze tocht worden gevormd door beschrijvingen van de voornaamste contacten en activiteiten van *Brabantia Nostra*.

§ 1. *De eerste jaargang (1935-1936): de stellingen ingenomen*

Jaargang I ging van start in een fors, tweekoloms formaat. Het blad verscheen om de twee weken en elke aflevering telde zestien pagina's. Op de omslag prijkte een houtsnede van F.Siemer. De totale jaargang ging 320 pagina's tellen.

Het was onvermijdelijk, dat het nieuwe blad zich presenteerde met enkele principiële artikelen over de doelstellingen. Van der Ven zette hiervoor de toon met zijn op Gilson geënte verhandeling over "de katholieke orde in Brabant" (zie hoofdstuk III, par. 1). Hij achtte het van beslissend belang voor Brabants toekomst, dat er zich naast de geestelijkheid een zelfbewuste 'stand' van lekenleiders zou manifesteren om de bevolking te bezielen.

De meest opvallende artikelenreeks van de eerste jaargang bestond uit zeven diepgravende studies onder de titel 'Regionalisme en cultuur' van de hand van Van der Ven en Ruygers. Zij stelden, dat de eigen aard van de Brabantse "volksgemeenschap" binnen de Nederlandse natie goed herkenbaar was. Die aard werd gevormd door het katholieke geloof; het gemeenschapsbesef; het leven in de traditie; de voorname plaats van het gezinsleven; en de luister en praal van het openbare leven. Op elk van deze componenten werd diep ingegaan, onder verwijzing naar talloze buitenlandse auteurs van theologische, filosofische en historische werken. Daarbij viel op, dat Van der Ven en Ruygers aan de mystiek sinds Ruusbroec een belangrijke plaats toekenden.

Men kan zich afvragen of deze artikelen niet een wat te zware kost

vormden voor het beoogde lezerspubliek. *Brabantia Nostra* richtte zich dan wel op een intellectuele bovenlaag, maar het blad moest natuurlijk ook renderen en mocht zich niet uit de markt prijzen. Beter leesbaar waren de artikelen van P.C. de Brouwer. In een lofzang op het Brabantse gezinsleven en, in samenhang daarmee, een pleidooi voor de onafhankelijke eengezinswoning, bereed hij zijn stokpaardje:

"Fier moeten ze worden (de gezinnen, jvo), zodat ze dŭrven afwijken, wat van buiten als mode of voornaamheid wordt geïmporteerd. Laat anderen het anders doen, maar *wij* doen het zo".¹

Veel plaats was er in de eerste jaargang ingeruimd voor religieuze verhandelingen. Vooral rond de kerkelijke feestdagen verschenen dit soort artikelen, o.m. van W.Cooymans P.Praem. en C.Coppens O.S.B.. Er waren ook artikelen gewijd aan onderwerpen als 'Brabantia Mariana' of de Brabantse mystiek. L. van Hoek introduceerde enkele Marialegenden en andere vrome vertellingen, vrij naverteld uit het Portugees van Antonio Botto. In paragraaf 4 zal ik op de Maria-devotie nader ingaan.

De belangstelling van *Brabantia Nostra* voor heemkunde bleef beperkt tot enkele bescheiden artikelen over plaats- en streeknamen. Daarentegen probeerde het blad vanaf het begin een naam te vestigen als cultureel georiënteerd periodiek. Niet alleen bood het blad vanaf het eerste nummer aan jonge dichters de gelegenheid hun poëzie te publiceren (waarop in paragraaf 8 wordt ingegaan), opvallend waren ook de kunstbeschouwende artikelen. We zouden *Brabantia Nostra* tekort doen als we niet de taak zouden erkennen die men zichzelf stelde: te zoeken naar de waarde en het eigen karakter van de Brabantse cultuur.

Veel nadruk werd in kunstbeschouwende bijdragen gelegd op de bij uitstek katholieke kunststroming van de barok. Men wilde deze kunst opnieuw onder de aandacht brengen, aangezien de barok de laatste grote kunststroming was geweest in het nog niet verdeelde en overheerste geweest Brabant. "Barok genomen als gesteldheid des geestes", dat inspireerde Van der Ven en Ruygers: "Met zijn volheid van leven, met zijn liefde voor kleur en praal; barok ook met zijn zin voor gemeenschap".² De grootheid van het 17e eeuwse Brabant bestond onder meer hierin, dat het op een moment, dat het politiek al monddood was gemaakt, toch nog twee grote meesters voortbracht: Rubens en Vondel.³ De kunst van de barok paste in het ideaalbeeld dat *Brabantia Nostra* zich vormde: van Brabant met het uitbundige, feestelijke karakter, dat zich kon uiten in

¹) *BNI*, nr.7 (febr 1936), 103

²) *BNI*, nr.10 (mrt 1936), 149.

³) *BNI*, nr.18/19 (aug 1936), 276.

viering van heiligendagen, processies, vendelzwaaien en andere kleurrijke folklore. Iemand als de auteur Keye – meestal verschool L.C. Michels zich achter dit pseudoniem, soms een ander – achtte het onderwerp barok zelfs een polemië waard. Dat was toen de *Katholieke Illustratie* van de barokkunstenaars had gezegd, dat zij de Christusfiguur niet in felle pijnen en verzwakt weergaven, maar eerder als krachtfiguur. Keye stelde daar tegenover, dat de kunst van de barok nu juist diep wortelde "in het blij en schoonheidsgevoelig gemoed van het zuidelijk en katholiek volk": hier had de *Katholieke Illustratie* volgens hem dus niets van begrepen.⁴

De meest controversiële artikelenreeks handelde over de grond in Brabant. A. Wijffels en P. Vlemminx vroegen zich af, waarom de grond voor de Brabantse boer te duur was. Hun stelling luidde, dat er zich een grootgrondbezit aan het vormen was, in handen van verzekeringsmaatschappijen, grondexploitatiebedrijven en andere machten: "Er vindt een langzame onteigening van de boerenstand in ons gewest plaats en de vestiging van de onpersoonlijkste kapitaal machten".⁵ Vervolgens werd nóg een schuldige aangewezen aan de "verproletarisering van de boerenstand", namelijk de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland; in verband met haar recente aankopen werd zij "een der grootste naamloze machten" genoemd. Zij zou zich te eenzijdig richten op het behoud van bossen, plassen en woeste gronden. Dit nu werd door Wijffels en Vlemminx "onbrabants en in strijd met de volksgeest" genoemd, immers: de schoonheid van de natuur was niet louter en alleen te vinden in de ongerepte stukken, maar juist ook in het door de Brabantse boer ingerichte landschap. De miskennis van dit feit was volgens de auteurs een gevolg van de wereldbeschouwing die al sinds de zeventiende eeuw zich over West-Europa had verspreid en die de "scheiding tussen schoonheid en leven" voorstond. Hierin kon men een parallel zien met de scheiding tussen God en de wereld: in die gedachtengang doemde de zondige mens op als vernielers van de natuur. Het volk van Brabant zou echter een aangeboren liefde koesteren voor de schoonheid van de natuur, een liefde die voortspoot uit de katholieke traditie. Hier had men Natuurbehoud niet bij nodig.

Tegenover ontginningsacties van de Nederlandse Heidemaatschappij toonden de beide auteurs zich evenwel juist verdedigers van het ongerepte landschap: de lukrake "waterpasvlakke en boomloosvlakke" ontginningen zouden alle hakhout doen verdwijnen: een "vergrijp tegen de

⁴) BVI, nr 13 (mei 1936), 197.

⁵) BVI, nr 1 (okt. 1935), 5.

historie van ons gewest", zo werd op zelfverzekerde, haast arrogante toon gesteld. Ambtenaren van de Heidemaatschappij deden denken aan de Hollandse ambtenaren in het oude Staats-Brabant:

"Overal stiet men op die protestantse, hollands-kwebbelende jongens der Heide-Mij. De Brabantse boer kan niet goed boeren, was hun mening [...] Zij schenen de barokke, ja romantische schoonheid van Brabant te willen ontluisteren".⁶

In hun Brabantse idealisme gaven de economiestudent Wijffels en de eigenzinnige dichter Vlemminx een gekleurd beeld van het boerenleven. In hun vijandbeeld van de Hollander paste het in zware tinten geschilderde grijpgrage optreden van de Heidemaatschappij heel goed. Dat hun beschouwingen met de economische realiteit niet zoveel van doen hadden, werd hen te verstaan gegeven door kranten als het *Nieuwsblad van het Zuiden*, *De Tijd* en de *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosse Courant (PNHC)*. In de *PNHC* reageerden de bekende Vincent Cleerdin, griffier van de Prov.Staten, en de schrijver Antoon Coolen. Wijffels en Vlemminx werden als ondeskundige en onbezonnen jongelui op hun nummer gezet. Ze werden zelfs van demagogie beschuldigd. In hun repliek gingen de twee niet op de geuite beschuldigingen in; zij legden opnieuw de nadruk op het harde bestaan van de Brabantse boeren. Niet de schamele grond was volgens hen de oorzaak van die armoede – al zou men dit laatste uit de romans van auteurs als Coolen en Streuvels kunnen opmaken – maar een eeuwenlange economische onderdrukking.⁷ Hier sloten de auteurs dus aan op de these van Goossens over 'het arme Brabant'. Vlemminx gaf aan de polemiek een poëtische bekroning:

"WEIDEMAATSCHAPPIJ

De regering zit te kijken
met de Heidemaatschappij.
Alle machten moeten wijken
voor de machtge heerschappij

van voorwerkers, die de dijken
en de wegen en de hei,
die het broekland en het rijke
bos ontginnen tot één wei.

⁶) *B.V.I.*, nr. 2 en 3 (nov.1935), 20-23 en 37-39.

⁷) *B.V.I.*, nr. 6 en 8 (jan.-febr.1936), 87-91 en 117-121.

O Natuurschoon, zie de wegen
gans ontdaan van 't wilde hout,
dat de bermen en de stegen
maakte tot een lommerwoud.

Brabants landschap heeft gekregen
platheid neven dom behoud”.⁸

De eerste jaargang van *Brabantia Nostra* bevatte behalve de bovengenoemde categorieën (algemene ideologie; religie; cultuur; heemkunde; economie) nog enkele historische artikelen en pleidooien voor de groot-Nederlandse gedachte. De meest opvallende pleitbezorger van de 'dietsse' gedachte was Keye, die met zijn scherpe pen een aanval deed op niemand minder dan jhr. A.W.L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer. Als Nederlandse gezant in Brussel zou deze zijn 'dietsse' overtuiging hebben verloochend. Ooit was Tjarda namelijk mede-oprichter geweest van het Diets Studenten Verbond; als diplomaat in – het door auteur verfoeide – Brussel zou hij echter eenzijdig het belang van de Staat der Nederlanden hebben gediend. Tjarda, die weldra tot Gouverneur-Generaal van Indië benoemd zou worden, zal de dwaze aantijging wel niet eens vernomen hebben; enige reactie staat althans niet opgetekend.⁹

De eerste jaargang droeg in het algemeen een sterk theoretiserend karakter. Het was de bedoeling, dat de ideologische stellingen werden ingenomen. De in hoofdstuk III getypeerde romantisch-conservatieve overtuiging kwam niet alleen in de hier aangehaalde voorbeelden tot uitdrukking. Het streven naar behoud van het eigen-Brabantse karakter werd in een verongelijkt klinkend vocabulaire, en met anti-modernistisch pathos verwoord. De redactie en de medewerkers besteedden veel ruimte aan het zorgvuldig formuleren van hun cultuurhistorische overwegingen.

Er waren nog geen activiteiten buiten de redactionele werkzaamheden. Bij gebrek aan een netwerk van correspondenten kon nog niet op actuele Brabantse zaken worden ingegaan. In de volgende jaargangen zou men veel meer op actuele misstanden kunnen inhaken en kwam bovendien het propagandistische element sterker naar voren.

⁸) BVI, nr.11 (april 1936), 166.

⁹) BVI, nr.18/19 (aug.1936), 283-287.

a. Algemeen beeld

Vergeleken met het formaat van de nummers van de eerste jaargang van *Brabantia Nostra*, deden die van de tweede wat onooglijk aan. Verdwenen waren de indringende houtsneden van Siemer op de voorpagina. Het blad verscheen nu in een egaal-gele omslag. Als enige versieringen waren er tussen de artikelen kleine vignetten aangebracht van de hand van Luc van Hoek en Rob. Franquinet.

De taak van redactiesecretaris was van Van der Ven overgegaan op Ruygers, die daar meer tijd voor kon vrijmaken. De naam van Jef de Brouwer was uit het lijstje redacteuren verdwenen. In zijn plaats trad Piet Mutsaers tot de redactie toe. Niet voor lang, want zomer 1937 werd Mutsaers secretaris van de Stichting *Brabantia Nostra* (zie hoofdstuk II, par. 7). Vlemminx' naam werd nog wel vermeld op de omslag, maar deze had al in maart 1936 laten weten uit de redactie te treden. Dat was beter voor de homogeniteit, zo had hij geschreven. Hij had gevoeld, dat anderen hem uit de redactie hadden gewerkt. Blijkbaar is er in de zomer van 1936 nog een lijmpoging geweest, want in oktober 1936 zag Vlemminx zich genooddaakt zijn ontslagname te herhalen. Toen vervolgens zijn naam nog niet verdwenen was van de omslag, schreef hij een brief op poten aan Ruygers, vol beklag dat hij niet voor vol werd aangezien.¹⁰ Als medewerker bleef Vlemminx zijn poëtische bijdragen opsturen, al verschenen er in de tweede jaargang niet meer dan vijf gedichten van zijn hand.

In de loop van 1937 werd de redactie versterkt met twee 'homines novi'. Het toetreden van dr. Edward Rombauts uit Mechelen, het eerste 'Zuidnederlandse' redactielid, vormde een teken dat het groot-Nederlandse ideaal werd gepraktiseerd. Geboren in 1902, was Rombauts al in 1926 in Leuven gepromoveerd op een proefschrift over Adriaan Poirters. Hij was gespecialiseerd in de periode van de renaissance en de barok. In 1938 zou hij in Leuven benoemd worden tot hoogleraar in de Nederlandse letterkunde. Het contact met *Brabantia Nostra* was tot stand gebracht door L. Michels. In *Brabantia Nostra* schreef Rombauts onder meer over Vondel in relatie tot Zuid-Nederland. De andere aanwinst voor de redactie was mr. Harrie Vinkenburg, een oude bekende uit het Bra-

¹⁰⁾ Archief-BN 50, brieven P. Vlemminx aan F. van der Ven, 15-3-1936, en aan G. Ruygers, 9-10-1936 en 2-11-1936.

bants Studenten Gilde. Hij was als redacteur verbonden aan het Bossche dagblad *Het Huisgezin*. Aangezien hij al begin 1938 naar Amsterdam zou verhuizen, is zijn lidmaatschap van de redactie van *Brabantia Nostra* maar van korte duur geweest. Zijn enige substantiële bijdrage aan het blad bestond uit een driedelige verhandeling over het processieverbod.

Uit de inleiding op de tweede jaargang valt duidelijk op te maken, dat de redactie en de medewerkers zich gesterkt voelden door een zomerbijeenkomst die was belegd in de abdij van Berne te Heeswijk. Een dergelijke tweedaagse bijeenkomst om de onderlinge band te verstevigen zou in de toekomst gaan horen tot de vaste rituelen van *Brabantia Nostra*. 'Landdagen' hoorden zoals wij zagen ook al tot de tradities van het Brabants Studenten Gilde en waren in het algemeen kenmerkend voor de sfeer van het 'rijke roomse leven'. Niet toevallig had Van Hoek zijn Brabants Volkslied (zie hoofdstuk III, par.1) in het nummer van augustus 1936 laten plaatsen: men kan zich voorstellen dat het door de 41 aanwezigen in Heeswijk met enthousiasme meegezongen werd. Er waren toespraken van onder meer Ruygers ('Brabant en de barok'), Wijffels ('Godsdienstig leven in Brabant') en Mutsaers ('Sociale en politieke verhoudingen').¹¹ Voor het eerst manifesteerde *Brabantia Nostra* zich in groepsverband, als een verzameling mannen met een ideaal.

Zo onooft als het blaadje was, zo heftig en bevlogen waren de termen waarin de redactie benadrukte, "hoe de winden de roep van BRABANTIA NOSTRA hebben gedragen ver over dit land". Het ideaal was en bleef: de orde in Brabant herstellen. Het geloof diende hoog gehouden te worden tegenover alle "ontkerstenende krachten van deze tijd". Er was méér nodig dan theoretische bezinning en intellectuele hoogstandjes: nu was het tijd om te handelen. Heel Brabant moest in het teken van *Brabantia Nostra* gebracht worden, als "één geordende streefgemeenschap, een beweging [...] Wanneer gij meewerkt kan geen moeilijkheid zo groot zijn, dat het onze gang naar de lichtende doelen stuiten zal".¹² Meer dan retoriek bevatte deze stoere aanhef niet. Er lag nog geen blauwdruk klaar voor de latere 'beweging'. Er was nog geen organisatie, geen propaganda-apparaat en geen stichtings-vorm. Hooguit kan men uit de hoogdravende zinnen opmaken, dat *Brabantia Nostra* uit haar cocon wenste te breken en uit de studeerkamersfeer naar buiten wilde komen; er bleek een dadendrang te bestaan, die binnen niet al te lange tijd in actie omgezet kon gaan worden.

¹¹) Archief-BN 143, convocatie bijeenkomst abdij van Berne.

¹²) *BN* II, nr.1 (okt.1936), 1-2.

In de tweede jaargang vinden wij afwisselend filosoferende en meer op actie gerichte artikelen. Ruim een-vijfde deel van alle artikelen is gewijd aan de uitwerking van de ideologie. De toon van die artikelen is strijdbaarder dan in het eerste jaar. Brabant wil eindelijk zichzelf zijn, zo schrijft Ruygers, en niet langer geleid en beheerst worden van buitenaf. De katholieke volksgemeenschap van Brabant kent haar eigen eisen en noden, die in de unitaristische staat, met Holland als steunpunt, geen oplossing vinden.¹³

De artikelen op het gebied van geschiedenis zijn niet bepaald baanbrekend. Het zijn maar kruimels: enkele beschouwingen over St. Willibrordus, over ridderorden en over schuttersgilden bepalen hier het beeld. Een uitzondering wordt gevormd door L.G.J. Verberne, die een doorwrochte bespreking wijdt aan J. Witlox' *Varia Historica*. Verberne bestrijdt Witlox' opvatting, dat de Brabantse bevolking in de patriottentijd, aangespoord door de geestelijke overheid, trouw is gebleven aan Oranje.¹⁴

Uit het Brabantia Nostra-archief valt op te maken, dat de tweede jaargang van het tijdschrift kritischer is ontvangen dan de eerste. De presentatie deugde niet: men sprak van een klein, onooglijk blaadje met een "missieblaaijes"-uiterlijk. Nieuwe abonnees waren teleurgesteld, zo meldde A. Willemse uit Eindhoven. Volgens de 'kring' die zich daar gevormd had, waren er meer artikelen nodig op historisch en economisch terrein, en moest men medewerkers aantrekken van buiten "het zg. Tilburgse kringetje". Te vaak werd het fenomeen Brabantia Nostra door het grote publiek (en ook in *De Maasbode*) vereenzelvigd met Leonardus en de studentenwereld. Er was meer nodig dan intellectualisme. Er moest eens "op de grote trom" worden geslagen. Er waren meer propaganda-bijeenkomsten en acties nodig.¹⁵ Willemse zou weldra zijn zin krijgen.

Al wordt in de tweede jaargang een poging gedaan, aan te sluiten bij de actualiteit, dit streven zal pas in de derde jaargang een vaste bedding krijgen in de rubriek 'Kroniek en kritiek'. Het blijft bij enkele actualia. Eén heb ik al beschreven in hoofdstuk III, par. 5, namelijk het Zevenbergse incident dat in *Brabantia Nostra* de naam kreeg van "een protestantse hetze tegen Brabantia Nostra". Een andere actualiteit betreft de bouw van de kapel aan de Moerdijk, waar ik in paragraaf 4 op terugkom.

¹³) BV II, nr. 9 (mrt 1937), 212.

¹⁴) BV II, nr. 1 (okt. 1936), 11-14.

¹⁵) Archief-BN 102, brief A. Willemse aan d.b. BN en secr. Propagandacentrale, 28-10-1937.

De meeste commotie heeft *Brabantia Nostra* in dit jaar teweeg gebracht met een frontale aanval op de Philips-cultuur in Eindhoven.

b. 'Waar Brabant sterft'

In zijn roman *Het donkere licht* vertelt Antoon Coolen de tragische geschiedenis van de dochter van een turfsteker uit de Peel. Zij komt te werken op de produktie-afdeling van Philips gloeilampenfabriek te Eindhoven en wordt door de verlokkingen van de grote stad in het verderf gestort.

"Die stad had iets boven elke andere stad. Haar snelheid. Zij was vandaag groter dan gister. Zij had de onrustige en snelle groei van haar wortelen die naar de verten strekten en de bodem loswoelden onder veler voeten. Dat deed een vreemde almacht, de geweldige impulsenkraft van de arbeid, die in zichzelf groeit. Het verontrustte en verblijdde".

De moraal van het verhaal was duidelijk. Wordt de mens eenmaal weggezogen van zijn dorp naar de grote fabrieksstad, dan wordt hij verlaagd tot een verlengstuk van de machine; dan valt de beschermende leefsfeer weg en komt hij aan allerlei gevaren bloot te staan. Het thema was door P.C. de Brouwer al vaker bespeeld.

Antoon Coolen werd veel gelezen en besproken. Maar ook zonder de lectuur van *Het donkere licht* waren er al genoeg signalen die wezen op een cultuurschok als gevolg van de weergaloze groei die Eindhoven door de komst van Philips had vertoond. In 1929 werkten er al meer dan 20.000 arbeiders in de gloeilampenfabriek, in de fabricage van huishoudelijke apparaten, radio's, röntgenapparatuur en in andere takken.¹⁶ Knuvelder wees er in 1930 op, dat sinds de vorming van Groot-Eindhoven in 1920 het percentage katholieken in de lichtstad was gedaald van 91 naar beneden de 80: getallen die door de recente studie van Van Oorschot bevestigd worden.¹⁷ Laatstgenoemde wijst niet alleen op de kwantitatieve, maar ook op de kwalitatieve achteruitgang van het katholicisme in Eindhoven, waarvan de tekenen herhaaldelijk in de *St.Jansklokken*, het bisdomblad, werden gesignaleerd: misverzuim, slechte lectuur, onverschilligheid in geloofszaken. Eindhoven werd wel beschouwd als "het zwakste punt in het katholieke bastion". Er ontwikkelde zich naast de tra-

¹⁶) J.M.P. van Oorschot, *Eindhoven, een samenleving in verandering*, II (Eindhoven 1982), 609-614. In de jaren dertig was het aantal arbeidsplaatsen als gevolg van de economische wereldcrisis teruggelopen tot 13.000, maar na 1935 trad weer een stijging op.

¹⁷) Knuvelder, *Vanuit wingewesten*, 31; Van Oorschot, *a.w.*, 754 en vlg.

ditionele katholieke cultuur bovendien in snel tempo een eigen Philips-cultuur, die door de *St.Jansklokken* als "de ramp van Eindhoven" werd gebrandmerkt. Philips deed op den duur eigen scholen oprichten, een eigen kruisvereniging, schouwburg, ziekenzorg en woningbeleid. De bovenmoedijkse immigranten waren protestants of buitenkerkelijk en waren erop uit hun eigen cultuur en levensstijl te vestigen. Als ouderwetse koloniale spraken zij soms laatdunkend over "het bewoonbaar maken van Eindhoven".¹⁸

Brabantia Nostra was niet de enige die vanuit bezorgdheid over het katholieke erfgoed de toestanden in Eindhoven aanklaagde. In 1928 kreeg de Eucharistische kruistocht van mgr. Frencken in Eindhoven vaste aanhang. Het R.K.Werkliedenverbond stichtte er propagandaclubs; in 1933 beschuldigde het verbond er de Philips-leiding van, zedelijke misstanden op het gebied van kleding van vrouwelijke werknemers toe te laten. Vanaf 1936 ging in Eindhoven bovendien ook de Actie 'Voor God' in het offensief.¹⁹

Tegen deze achtergrond moet men het artikel 'Waar Brabant sterft' plaatsen, dat in november 1936 in *Brabantia Nostra* verscheen, en waarin de kritiek op de macht van Philips in Eindhoven onverbloemd naar voren werd gebracht. Het was ondertekend door LIGA. Achter dit pseudoniem ging een groepje Eindhovense katholieken schuil van wie Brabantia Nostra-aanhanger Ad Willemse, employee bij de inkoopcentrale van Philips, de eindredactie van het artikel had verzorgd.²⁰ Liga's artikel verwees naar een boekje van M.J.Brusse, *Philips Wonderland*, waarin jubelend over de prestaties in de lichtstad werd geschreven. Volgens Liga had Brusse vergeten erbij te vertellen, dat de mens bij Philips omlaaggehaald werd tot een wezen dat werd

"opgesloten, geregeerd, gecontroleerd, bespioneerd door de heertjes uit Holland, fatjes met de chronometer in de hand om het tempo te verhogen, het tempo van het 'volk aan de band'. Zij de dragers van de 'cultuur' uit Amsterdam, Rotterdam en Den Haag; de makers van de 'economie die slaagde'... bij Philips".

Al kon men in deze twee zinnen al heel wat kritiek aantreffen die een anti-kapitalistisch en anti-Hollands sentiment verried, het eigenlijke doelwit

¹⁸⁾ F.A.M.Messing, *Het ontstaan van Groot-Eindhoven 1890-1920. Spanningen tussen bevolking en materieel bestaan* (Tilburg 1980), 29-30 en 83; Van Oorschot, *a.w.*, 754-763; Ook W.Brand, *Eindhoven, Sociografie van de lichtstad* (Amsterdam 1937) wees op de arrogante van parvenu-achtige "Philippijnen", 107-108.

¹⁹⁾ Van Oorschot, *a.w.*, P Luykx, *a.w.*

²⁰⁾ Interviews P.Mutsaers 16-9-1987 en A.Willemse, 12-8-1988.

van Liga was de 'Philips-cultuur' in Eindhoven. Breed werd het onderwijs-aanbod van Philips uitgemeten (o.m. vier scholen voor lager onderwijs); had niet de Eindhovense gemeenteraad in 1934 van het college van B. en W. zelf te horen gekregen, dat dit werk in strijd was met de godsdienstige overtuiging van het grootste deel van het Philips-personeel? De oprichting van het Lorentz-lyceum (naast een neutraal gemeentelijk gymnasium) deed zoveel stof opwaaien, dat het zelfs tot de Kamer doordrong. Heel het werk van Philips als pater familias over Eindhoven: de harmonie, de toneel-uitvoeringen, de polikliniek, de bibliotheek: alles ging als "on-Brabants" over de hekel. Of nog beter: als "anti-Brabants", want: "het doodt door zijn opgelegde neutraliteit, zijn grote afhankelijkheid van werkgever en fabrieksgeest, alle gemeenschapsgevoel". In Eindhoven moest worden vastgesteld, dat "Brabant sterft", aldus Liga.²¹

De directie van Philips was verontwaardigd. Dit werd aan Ruygers per brief gemeld door Philips-advocaat mr. W.J. van Dijk, die stelde, dat "een zeer groot aantal employees" zich ernstig gegriefd en beledigd voelde. Philips overwoog zelfs een civiele- of strafklacht wegens belediging, tenzij Brabantia Nostra tot een onderhoud bereid was.²² Toen hierop geen bevredigend antwoord kwam, citeerde Van Dijk in een tweede schrijven enkele als beledigend ervaren passages uit het gewraakte artikel, maar Ruygers antwoordde laconiek, dat hij het beledigende in deze passages niet zag. Een onderhoud achtte hij dan ook niet nodig.²³

De hooghartige toon waarop Ruygers Van Dijk afscheepte ten spijt, moet er bij Brabantia Nostra toch wel enige ongerustheid hebben bestaan over de mogelijkheid van gerechtelijke vervolging. Dit bleek op een samenkomst van de 'Raad van Brabantia Nostra', begin januari 1937. Deze Raad - dezelfde als die in 1935 'redactieraad' was gedoopt - was een trefpunt van de redactie met enkele medewerkers en sympathisanten, waaronder P.C. de Brouwer, L. Michels, P. Dorenbosch, J. Heerkens, F. Siemer, Joan Willems en ook Ad Willemse.²⁴ Ruygers probeerde hen gerust te stellen: hij verwachtte dat de hele zaak met een sisser zou aflopen.²⁵

Deze verwachting kwam uit.

²¹) BN II, nr.3 (nov. 1936), 54-59.

²²) Archief-BN 66, brief W.J. van Dijk aan G. Ruygers, 10-12-1936.

²³) Archief-BN 66, brieven 16 en 20-12-1936.

²⁴) Archief-Willems 147 en Archief-BN 75, leden redactieraad BN.

²⁵) Archief-BN 9, verslag verg. Raad van BN, 2-1-1937.

Klaarblijkelijk oordeelden de Philips-mensen die Van Dijk hadden ingeschakeld bij nader inzien, dat het sop de kool niet waard was. Of zij vonden het uit taktisch oogpunt verstandiger, niet verder te reageren. Op directieniveau is het artikel geen onderwerp van gesprek geweest, en het kwam ook niet ter sprake in het bestuur van het Philips-de Jongh-Ontspanningsfonds; evenmin in dat van de Philips Vereniging voor Onderwijs en Volksontwikkeling.²⁶ Wel waren er Philips-medewerkers die 'à titre personnel' reageerden. Ir.L.C.Polis, een katholieke Philips-ingenieur, hekelde de "redactie die een anoniem artikel vol hatelijke insinuaties plaatst en zich van een verweer zo gemakkelijk af maakt [...] Het is jammer, dat dergelijke artikelen die we gewend zijn van de NSB- en communistische pers, ook onze tijdschriften gaan ontsieren".²⁷ Het mag tekenend heten voor het redactiebeleid, dat Brabantia Nostra het zich niet verwaardigde, op deze brief te reageren. In latere polemieken, zoals die met *De Nieuwe Eeuw* zullen wij een dergelijke afstandelijk-zelfgenoegzame houding opnieuw aantreffen. Trouwens, de redactie ontving ook bijval, zoals van iemand die schreef dat Eindhoven ondanks alles nog helemaal niet verloren was voor het katholieke geloof. Het aantal communies nam er immers nog toe, evenals de deelname aan het katholieke jeugdwerk: "Brabant leeft nog, wis en zeker, ook in Eindhoven; ziet eens naar het aantal geboorten, welke stad durft zich hierin met de onze te meten?", aldus de optimistische briefschrijver.²⁸

In de pers werd ook op Liga gereageerd. Het advertentieblad *Groot-Eindhoven* stelde, dat de misstanden in Eindhoven niet eenzijdig op het conto van Philips geschreven mochten worden. Hierop reageerde Liga weer. Hij ging in een vervolgartikel, opnieuw onder de uitdagende kop 'Waar Brabant sterft', op zoek naar een diepere verklaring voor de "dreigende ontkerstening" en de invloed van "vrijdenkers". De oorzaak was volgens hem gelegen in de dictatoriale macht, die de *captains of industry* in Nederland uitoefenden. Zij werden overmatig bewonderd en bewierookt, met name ook door minister-president H.Coliijn. Zij weigerden zich tegenover het volk te verantwoorden, en genoten ondanks alle sociale wetgeving in wezen een "ongehoorde ongebondenheid". Het volk had geen andere keus dan zich in dienst te stellen van deze heren. Liga onderbouwde zijn betoog met citaten uit de encycieliek *Quadragesimo Anno* van Pius XI, waarin deze de "dictatuur" en het "winstbejag" van de ka-

²⁶⁾ Mededeling mr C F M Jansen, Archivaris Philips Concern Archief.

²⁷⁾ Archief-BN 66, brief ir L Polis aan redactie BV, 2012-1936.

²⁸⁾ Archief-BN 66, brief G. van Ruth aan redactie BV, z d.(dec.'36).

pitaalbezitters aanklaagde. Doordat ouders uit beter gesitueerde kringen eigen scholen oprichtten – en daarbij misbruik maakten van de ruimte die de wet bood – kregen deze groepen steeds meer invloed op het geestelijk leven van het volk. Liga legde er de nadruk op, dat Brabantia Nostra geen tegenstander was van industrialisatie van Brabant op zich. Bestaansbronnen waren nu eenmaal nodig. Maar hij wenste een betere verhouding te zien tussen de industrie en het volk.²⁹

Aan de ene kant was de toon van het tweede Liga-artikel kalmer dan die van het eerste;³⁰ aan de andere kant was de kritiek op het kapitalisme fundamenteeler van aard. Die kritiek klonk op veel plaatsen in katholieke geschriften in het interbellum. De economische malaise, met name van de jaren dertig, was daaraan niet vreemd. In verkiezingsbrochures van de R.K.Staatspartij uit 1937 treffen wij ook waarschuwingen aan tegen "ongebreidelde concurrentie in liberale vrijheidswaan". In de geest van *Quadragesimo Anno* zei deze partij te streven naar "geordende samenwerking van bedrijfsgenoten, doortrokken van sociale liefde en rechtvaardigheid".³¹ Bedoeld werd hier de corporatieve ordening van de maatschappij. Als er maar eenmaal bedrijfsraden zouden bestaan, met werkgevers en werknemers als gelijkwaardige partners naast elkaar, zou de angel uit de sociale verhoudingen zijn gehaald. In Brabantia Nostra-kringen werd het corporatisme overigens niet frequent besproken, afgezien van een enkele enthousiaste boekrecensie.³² De lezer van het blad proeft wel, dat er bij Jef de Brouwer en Geert Ruygers een voorkeur leeft voor publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, maar de interesse van Brabantia Nostra was nu eenmaal primair gericht op geestelijke, culturele en godsdienstige zaken.

Het Philips-relletje onthulde een fundamenteel dilemma voor Brabantia Nostra. Men beseftte waarschijnlijk, dat technologische vooruitgang toch niet tegen te houden was, en dat men zich bovendien in de jaren van economische crisis niet bepaald populair zou maken met aanvallen op een van de voornaamste werkgevers in Brabant. Indien Brabantia Nostra zich teveel liet leiden door alarmgeluiden als die van Coolen of Knuvel-

²⁹) BV II, nr. 7 (febr.1937), 180-183.

³⁰) Hierbij vergeleken bediende de Eindhovense mulodirecteur F.Sarneel zich korte tijd later van heel wat apocalyptischer proza. Hij noemde de stad "een zwalpende heksenketel". Uit het kalme Brabantse levenstempo was men nu geraakt in "een Amerikaanse razernij van machinisme; gedompeld en ondergehouden in een bovenmoedijkse vrijgeesterij van leidend personeel"; Brabantia Nostra was maar net op tijd op het toneel verschenen om deze "ontbrabantsing" een halt toe te roepen. BV II, nr.13 (juni 1937), 299-308.

³¹) Zie het verkiezingspamflet 1937 *Voor God, gezin en vaderland*.

³²) BV II, nr.16 (aug.1937), 376; bespreking van A.Visser, *Naar staat en stand*.

der, en geen oog zou hebben voor het noodzakelijke moderniseringsproces van de samenleving, zou zij zich buiten de werkelijkheid plaatsen. De door Brabantia Nostra nagestreefde emancipatie van Brabant was nu eenmaal niet denkbaar zonder sociaal-economische ontwikkeling. Dat Brabantia Nostra de 'Hollandse' arrogantie van de Eindhovense elite aanklaagde was één ding; dit werd waarschijnlijk door velen met instemming ontvangen. Maar als zij in haar zucht tot behoud van de oude Brabantse leefsfeer de banvloek zou uitspreken over het (groot-)kapitaal als geheel, was dat iets anders; dan zouden veel Brabanders afhaken. Brabantia Nostra zou zelf enkele jaren later de betekenis van Philips voor Brabant moeten erkennen, toen zij als het ware met hangende pootjes een beroep kwam doen op Philips als 'sponsor' bij een van haar acties (zie hoofdstuk V, par.8).

Opvallend was dat in het Philips-relletje Brabantia Nostra volgens hetzelfde patroon reageerde als in het geval 'Zevenbergen' of het 'boerenvraagstuk'. Ontdekte Brabantia Nostra ergens een bepaalde scheefgroei, dan werd daarover direct met verve geschreven; helaas werd niet altijd de tijd genomen, zich goed in de materie te verdiepen. Hierdoor kreeg de tegenpartij een gemakkelijke kans tot verweer. Inhoudelijk konden de argumenten van dit verweer door Brabantia Nostra niet altijd weerlegd worden zodat, al of niet na herhaling van zetten, de discussie werd gesloten.

§ 3. *Brabantia Nostra en de R.K.Staatspartij*

De chronologische opbouw van dit hoofdstuk maakt het nodig, de bespreking van de jaargangen *Brabantia Nostra* te onderbreken en stil te staan bij het contact dat Brabantia Nostra in 1937/1938 met het bestuur van de R.K.Staatspartij onderhield.

Enkele jaren eerder, zo rond 1930, werd katholiek Nederland getekend door verdeeldheid op velerlei gebied. De R.K.Staatspartij, het min of meer vanzelfsprekende politieke tehuis voor elke rechtgeaarde katholiek, had toen al jaren van interne spanningen achter de rug. Deze spanningen waren onder meer tot uiting gekomen in de oprichting van een 'Katholieke Volkspartij' (jarenlang geleid door de Tilburger Pius Arts), en in het bestaan van het Michaëlisme, dat binnen de Staatspartij wilde werken aan democratische hervormingen. Rond 1930 woedde er een discussie over het kapitalisme. Er werd bijvoorbeeld een politieke 'retraitte' gehouden te Amersfoort, waarop twee woordvoerders van dissidente jongeren het woord voerden: Gerard Knuvelde en Anton van Duinkerken. Zij vertegenwoordigden de twee voornaamste kritische tijdschriften

van intellectuele jonge katholieken, resp. *Roeping* en *De Gemeenschap*. Hun streven was niet gericht op het bekleden van de opvallende plaatsen in de politiek, zo betoogden zij; hun strijd werd gevoerd tegen de kapitalistische bedreiging van de fundamenteën van het christelijk bestaan. Het winststreven zou een aantasting zijn van de mensenziele. De R.K.Staatspartij zou zich teveel hebben vereenzelvigd met het bestaande kapitalistische (en ook: parlementair-democratische) systeem, om in kringen van jongeren nog enig elan te kunnen losmaken. De politiek miste allure. Volstreekte afzijdigheid van het parlementaire bedrijf was de enig juiste gedragslijn. Deze afkeer van de democratische politiek bij jongeren, en ook het gebrek aan politieke aanwas, gaven weer reden tot grote bezorgdheid bij het bestaande partijkader.³³

Ook voor Brabantia Nostra was het moeilijk enthousiasme op te brengen voor de politiek in het algemeen en voor de R.K.Staatspartij in het bijzonder. Het woord 'politiek' werd al gauw geassocieerd met begrippen als machtsstreven, partijverdeeldheid en bestuurlijke bureaucratie. Het bevlogen idealisme van de jonge redacteuren, dat doorgaans weliswaar door P.C. de Brouwer en F.Siemer is goede banen geleid werd, was anders gericht dan de pragmatische, op politieke compromissen gerichte koers van de Staatspartij. Dat diezelfde Staatspartij zich in de jaren dertig aan het herbezinnen was en poogde een beginselprogramma op te stellen, gebaseerd op katholiek-corporatieve ideeën,³⁴ ging aan Brabantia Nostra waarschijnlijk voorbij. Net als het feit dat in de partij dezelfde bedenkingen leefden tegen "het foute liberaal-individualistische vrijheidsbeginsel" als in Brabantia Nostra.

In 1936 stelde A. Wijffels in een rede voor het Brabants Studenten Gilde, dat jonge mensen in Brabant het vertrouwen in de Staatspartij waren kwijtgeraakt. De werkloosheid had de jongeren extra zwaar getroffen en zij hechtten geen geloof meer aan de goede bedoelingen van de democratische partijen. Wijffels zelf maakte zich ongerust over de voorkeur voor "een algemeen politieke autoritaire beweging", waarmee hij kennelijk op het fascisme doelde, en hij drong er bij de ouderen op aan, meer te luisteren naar de jeugd die het zo moeilijk had.³⁵

In de visie van Van der Ven werd de R.K.Staatspartij teveel beheerst door noordelijke leiders, die lang niet altijd hadden blijk gegeven van be-

³³) L.Rogier, *Katholieke Herleving*, 571-577; Joosten a.w., 147-163; Joosten, 'Over hart en vurigheid' t.a.p., 134; Vaessen, t.a.p., 107-108; E.Janssen, 'De Rooms-Katholieke Staatspartij en de crisis, 1930-1940', in *Jaarboek KDC* 5 (1975), 39-79.

³⁴) Vaessen, t.a.p.

³⁵) B.V.I, nr.20 (sept.1936), 306-310.

grip voor de zuidelijke mentaliteit. Het zuiden had zich zelf overigens al tijd te passief opgesteld. Maar de tijd van "politieke doezel" was nu voorbij: het werd tijd, dat de Brabander zich actief met politiek bezig ging houden.³⁶ Zijn klacht bevestigde het – later door historici als Schöffers geschetste – beeld van het katholieke zuiden: leverancier van 'stemvee' voor de katholieke partij, maar niet goed genoeg om de koers van de partij mee te bepalen.

Met het oog op de Tweede Kamer-verkiezingen van 1937 keek het bestuur van de Staatspartij, hoe het meer jongeren kon inschakelen. Het electorale succes van de NSB uit 1935 zal hierbij wel een rol hebben gespeeld. Ook het lawaai dat van Zwart Front afkomstig was kan de Staatspartij hebben verontrust. Als er niet een concreet program van actie zou komen om aspirant-leden in het partijwerk te betrekken, zo betoogde bestuurslid A.C. de Bruijn, dan bestond het gevaar, dat de partij de jonge actieve katholieken zou kwijtraken.³⁷

Dus werd Brabantia Nostra door de Staatspartij gepolst. Het contact werd in oktober 1936 tot stand gebracht door A. Willemse, de man van het Liga-artikel. Hij zat niet alleen in de Raad van Brabantia Nostra, maar was ook lid van de partijraad van de Staatspartij.³⁸ Van zijn goede kennis F. Teulings, lid van de Tweede Kamer-fractie en tevens eerste secretaris van het bestuur van de R.K. Staatspartij, had hij vernomen dat de partij Brabantia Nostra zou willen inschakelen in de verkiezingspropaganda. Teulings had om een onderhoud verzocht en het was de bedoeling, dat hierbij ook partijvoorzitter mr. C. Goseling en tweede secretaris mr. H. Kolfschoten aanwezig zouden zijn.

Het is opmerkelijk, dat Brabantia Nostra zonder veel discussie bereid was tot samenwerking met de partij. Uit niets bleek, dat men bij voorbaat al vreesde voor inkapseling. Brabantia Nostra leek zich door dit aanbod eerder gestreeld te voelen en interpreteerde het als een teken, dat de partij enerzijds "haar aandacht terdege op Brabant gevestigd heeft, anderzijds dat zij achter het blad B.N. een belangrijke, eensgezinde groep onderstelt, die het jonge, bewuste Brabant vertegenwoordigt".³⁹ Men moet zich realiseren, dat Brabantia Nostra op dat moment amper één jaar oud was en nog druk doende, zich een plaats te verwerven in Brabant. Een apparaat met afdelingen en 'kringen' was er nog niet.

³⁶) BN II, nr. 2 (nov. 1936), 27-28.

³⁷) Archief-RKSP 40, notulen verg. d. b. RKSP 10-3-1937.

³⁸) Interview Willemse.

³⁹) Archief-BN 160, verslag bijeenkomst leden BN over samenwerking met RKSP, 5-11-1936.

Op een speciale bijeenkomst ten huize van P.C. de Brouwer (aanwezig: elf personen waaronder J. de Brouwer, Mutsaers, Ruygers, Siemer, Willemse en Van der Ven) werd het verzoek zorgvuldig bekeken. Het algemene gevoel was, dat men zich niet langer aan politiek mocht onttrekken. Maar de oude bezwaren tegen de Staatspartij kwamen ook op tafel. Men veroordeelde de formulering van het recente 'Algemeen Staatskundig Program' als "niet gelukkig, slap en hier en daar liberaal"; bovendien waren de elf aanwezigen er niet gelukkig mee dat de partij al bij voorbaat uitging van "de feitelijkheden van de Staat Nederland": men miste elke verwijzing naar het groot-Nederlandse ideaal. De kritiek spoorde wel met wat door andere katholieke jongeren in de jaren twintig en dertig als bezwaar tegen de partij naar voren was gebracht.⁴⁰ De conclusie van de bespreking was, dat men wel met de Staatspartij in zee wilde gaan, maar dat er tegelijk "voorwaarden" aan die samenwerking gesteld werden. De partij zou een lijstje met Brabantse desiderata voorgeschoteld krijgen. De kans om het program van de partij bij te buigen in de door Brabantia Nostra gewenste richting, liet men zich niet ontgaan. Een ad-hoc-commissie (voorzitter: J. de Brouwer; secretaris: Mutsaers) zou dit "Brabants Urgentieprogram" op papier zetten. Het blad *Brabantia Nostra* zou verder buiten de politiek worden gehouden.⁴¹

Binnen een maand was er een ontwerp-Urgentieprogram, waarin onder meer werd gepleit voor "de nationale idee", de veiligheid en de bewapening van het zuiden, en de opheffing van een geconstateerde achterstand van Brabant in de uitkeringen van het Werkfonds. Dit fonds was in 1934 ingesteld om werkverruimingsprojecten, met name openbare werken te financieren, maar heeft nauwelijks aan zijn doel beantwoord. Het meeste geld ging naar scheepsbouw.⁴²

Op dit stuk konden anderen in Brabantia Nostra reageren. Van twee kanten kwamen er inderdaad aanvullingen: één uit Eindhoven en één uit Helmond. Beide verslagen waren geschreven vanuit plaatselijke noodsituaties en gaven een indicatie voor de heersende stemming onder bepaalde groepen Brabantse jongeren.

Het Eindhovense verslag (auteur: Willemse) pleitte onder verwijzing naar *Quadragesimo Anno* voor corporatieve ordening:

"In ons volk groeit een bevruchtend besef van eigenwaarde. Het

⁴⁰) Joosten, *Katholieken en fascisme*, 183-184.

⁴¹) Archief BN 160, verslag bijeenkomst 5-11-1936.

⁴²) Archief-BN 160, verslag bijeenkomst politieke kring 4-12-1936; F.A.G. Keesing, *De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheidspolitiek 1918-1939* (Nijmegen 1978), 193 en vlg.

moet zich loswerken van de nog steeds gevestigde generaliteits-ideologie. Ons Brabants volk, grotendeels katholiek, met – vooral in de dorpen – een heerlijk katholiek gemeenschapsleven, heeft uiteraard een goed begrip voor de natuurlijke beginselen, waarop ordening gebouwd moet worden”.

De trek naar de stad, zo ging het verslag verder, moest worden tegengegaan door de vestiging van kleine industrieën op het platteland. De boerenzonen konden dan thuis blijven wonen, in hun eigen katholieke milieu. Ook pleitte het rapport voor de oprichting van een vereniging 'Brabants landschap', om tegenspel te bieden aan de niet-Brabantse, niet-katholieke opstellers van streekplannen: "Het landelijk schoon maakt de Brabander mede tot de diep-godsdienstige mens". Er moest als wegbereiders voor de te verwachten corporatieve ordening tenslotte een aantal 'proefcorporaties' worden opgericht door jongerenverenigingen; tot de oprichting van een regionaal bedrijfsschap voor de land- en tuinbouw kon zelfs ogenblikkelijk worden overgegaan.⁴³

Het Helmondse verslag was een lijst voorstellen voor sociaal-economische verbeteringen, zoals: meer geld uit het Werkfonds voor Brabant; strengere arbeidsinspectie op overwerk; verdediging van de middenstandsbelangen tegenover het grootwinkelbedrijf; landbouw-crisismaatregelen die meer toegesneden zouden zijn naar het Brabantse gemengde bedrijf. Daarnaast werd een verjonging van de Staatspartij bepleit. Het was geen wonder, aldus de auteur, dat er maar zo weinig jongeren lid waren van die partij. De partij had niets gedaan om jongeren aan te trekken. Ook jongeren die wél lid waren moesten telkens ervaren, dat de bestuursorganen van de partij "de jonge driftige geest van een zich vernieuwende maatschappij niet begrijpen en ook niet begrijpen kunnen. Onze tijd vergt actie [...] Zij die het tempo van de nieuwe tijd niet verstaan [...] moeten vervangen worden".⁴⁴

Dat was klare taal. Aan P.C. de Brouwer viel de taak toe, de eindredactie van het Brabants Urgentieprogram te concipiëren. Als een echte moderator liet hij de wat opgewonden standpunten uit de pre-adviezen door de filter van zijn milde oordeel gaan. De punten die naar voren waren gebracht, bleven in de eindversie van het program overigens wel herkenbaar. Drie dingen waren nodig:

1. Gelijkberechtiging van de katholieken in de toewijzing van openbare

⁴³) Archief-BN 160, 'Verslag Eindhoven, bijdrage aan Urgentie Program Brabant', z.d.

⁴⁴) Archief-BN 160, 'Rapport van opmerkingen betreffende het regeringsbeleid, speciaal t a v. specifiek Brabantse gesteldheden', opgesteld door C Sanders, 15-12-1936

ambten; waar kennis van het volkskarakter vereist was, moesten bij voorkeur Brabanders worden aangesteld.

2. Tegengaan van de trek naar de stad, aangezien de stedelijke industrie het volk zou ontluisteren (de geest van het Liga-artikel is bespeurbaar!); in de dorpen moesten kleine industrieën komen, men zou dan aan de grond "gebonden" blijven.

3. De landbouwwetgeving moest zich meer aanpassen aan het Brabantse gemengde bedrijf, "anders dreigt de kern van ons volk te gronde te gaan".⁴⁵

Zo werden typische Brabantia Nostra-standpunten als de idealisering van het boerenbedrijf en van het traditionele dorpsleven en de klacht over katholieke ondervertegenwoordiging in het bestuur, overgebrieft aan de R.K.Staatspartij. De politieke 'kring' zette er nog snel enkele kanttekeningen bij (betere arbeidsinspectie, meer geld uit het Werkfonds, opheffing processieverbod) en op oudjaarsdag 1936 werd het verlanglijstje opgestuurd.⁴⁶ Daags na nieuwjaar werd verantwoording afgelegd tegenover de Raad van Brabantia Nostra.⁴⁷

Al op 3 januari 1937 vond in Tilburg het gesprek plaats tussen de politieke 'kring' van Brabantia Nostra en de Staatspartij-kopstukken Teulings en Kolfshoten. Goseling liet zich excuseren. Hoe summier het verslag van de bijeenkomst ook is, men kan er wel degelijk uit proeven dat er een sfeer heerste van reserve en van zorgvuldig aftasten van elkaars standpunten. Het verschil met 1930, toen Knuvelder en Van Duinkerken hun ongenoegen over de partij hadden geventileerd, was wel, dat er bij Brabantia Nostra bij voorbaat de wil bestond zich onder bepaalde voorwaarden voor de partij te gaan inzetten. Toch leken er ook in Tilburg twee denkwerelden tegenover elkaar te staan. Toen Teulings zijn visie op Brabantia Nostra trachtte te formuleren, voelde J. de Brouwer direct de behoefte deze aan te vullen door er - enigszins prematuur - op te wijzen, dat men méér was dan alleen een tijdschrift: "Wij zijn ook een beweging die het hele Brabantse leven, inclusief het staatkundige, wil omvatten". Vanzelf kwam men dan bij de Staatspartij terecht (bij gebrek aan beter, zo leek hij te suggereren); de eenheid van alle katholieken stond immers voorop. Maar het beginselprogramma van de partij was lang niet scherp ge-

⁴⁵) Archief-BN 160, 'Brabants Urgentie Program', 23-12-1936.

⁴⁶) Archief-BN 160, verslag kringbijeenkomst 23-12-1936 en brief J.de Brouwer aan RKSP, 31-12-1936.

⁴⁷) Archief-BN 9, verslag verg. Raad van BN 2-1-1937. Hier werd een nieuw 'politiek directo-
rium' benoemd, bestaande uit A. Commissaris, J. de Brouwer en A. Willemse.

noeg geformuleerd en droeg teveel een "Noord-Nederlands" stempel. Het had daardoor "meer een apologetisch dan een katholiek-apostolisch" karakter gekregen. Het was naar de smaak van De Brouwer dus te bescheiden, er was teveel water in de wijn gedaan. Twee punten waren met name te weinig uitgewerkt: de (groot-Nederlandse) "nationale idee" en de (corporatieve) "ordeningsgedachte". Naar zijn smaak gebruikte de partij termen als "staat", "volk", "cultureel" enz. steeds op willekeurige wijze door elkaar.

Er volgde een discussie, waarin Teulings en Kolfschoten toegaven, dat "het nationale" in hun kring nog te weinig bestudeerd was. Maar het was te laat om het verkiezingsprogramma op dit punt nog bij te stellen. Teulings wilde wel toezeggen de hulp aan het gemengde bedrijf alsnog in het program op te nemen, maar dat was voor Brabantia Nostra juist een ondergeschikt punt; uit het partijprogram blijkt niet, dat Teulings zich die moeite ook daadwerkelijk getroost heeft.

Niet alleen over programinhoud bleek verschil van inzicht, maar ook over de vraag hoe Brabantia Nostra de Staatspartij het best kon steunen. J. de Brouwer was namelijk van plan her en der 'politieke kringen' te stichten die onder centrale leiding van Brabantia Nostra zouden blijven staan en zich onder die titel verdienstelijk voor de Staatspartij zouden maken. Of deze constructie wel helemaal strookte met de partij-statuten was een zaak voor later zorg. Maar hier waren Teulings en Kolfschoten het helemaal niet mee eens. Zij wilden, dat Brabantia Nostra-leden zich op individuele basis voor de Staatspartij zouden inzetten. Wel gaven zij toe, dat in het plan-De Brouwer de werfkracht groter zou zijn, maar de angst voor een 'partij in de partij' was groot. Zij herinnerden zich hoe de katholieke eenheid recentelijk door onder meer de Michaëlisten op de proef was gesteld. Het punt bleef rusten. Er werd overeengekomen een volgende vergadering aan de precieze verhouding tussen Brabantia Nostra en de partij te wijden.⁴⁸

Het ijs werd op die januaridag niet gebroken. Brabantia Nostra liet zich afschepen met vage toezeggingen over toekomstige programmaanpassing. Het is aannemelijk, dat Teulings de ambitieuze en oratorisch begaafde Jef de Brouwer graag voor het karretje van de Staatspartij wilde spannen. Hij zou stemmen van jongeren trekken. De Brouwer zou voor een eventuele Kamerkandidatuur evenwel eerst de lange mars door de instituties van de partij moeten maken, en zich moeten conformeren aan de statuten. Zoiets kon van deze onstuimige man nauwelijks verwacht worden.

⁴⁸⁾ Archief-BN 160, verslag conferentie RKSP met politieke afdeling BN, 3-1-1937.

Men kan zich afvragen of Teulings en Kolfshoten na dit gesprek de diensten van Brabantia Nostra als groep nog wel zo op prijs stelden. Ze zijn natuurlijk ook gewoon poolshoogte komen nemen in Tilburg en mogelijk hebben ze gemerkt, dat Brabantia Nostra uit niet meer dan een beperkt groepje actievelingen bestond, met bovendien behoorlijk eigengereide opvattingen.

Een maand later stond er in *Brabantia Nostra* een oproep om de Staatspartij te steunen. Maar de gekozen woorden klonken bepaald zuinig en lieten uitkomen, dat er verschil van mening bestond over 'het nationale':

"Voorzover katholiek Brabant staatkundig tot Nederland behoort is het op dit ogenblik van belang dat wij duidelijk zeggen aan welke kant wij staan. Brabantia Nostra is er van overtuigd dat de eenheid van alle katholieken hier noodzakelijk is en dat voor het behoud en de concrete verwerkelijking van deze eenheid alleen de R.K.Staatspartij een goede grondslag biedt. Wij kiezen partij voor de eenheid, d.w.z. hier en nu vóór de Staatspartij. Katholiek Nederland wil geen isolatie en geen gescheidenheid, maar in en binnen de R.K.Staatspartij willen wij een *eigen zelfstandige* ontwikkeling als waarborg voor het behoud van onze eigen aard en onze eigen traditie" (cursiveringen van mij, jvo).⁴⁹

Het valt te betwijfelen of Teulings en Kolfshoten wel zo ingenomen zijn geweest met deze lippendienst. Het was geen ondubbelzinnige steunbetuiging. Men hield een slag om de arm; er zat een element van pragmatisme in de verklaring. Vooral over datgene wat in de laatste regels werd opgemerkt - het zelfstandige opereren van Brabantia Nostra binnen de Staatspartij - was het laatste woord nog niet gesproken.

Dat het J. de Brouwer ernst was met zijn plan voor politieke 'kringen' bleek uit een rondschrijven aan plaatselijke activisten. In elke grotere plaats in Noord-Brabant wilde hij een of meer kringen oprichten. Elke kring zou uit hoogstens vijftien personen bestaan, en onder leiding komen van een kringleider. Lidmaatschap van de Staatspartij was een vereiste. De ballotage van leden en het werkprogram van elke kring zou worden onderworpen aan het oordeel van de 'politieke afdeling' van Brabantia Nostra, d.w.z. het comité-De Brouwer-Willems-Commissaris. De kringen zouden regelmatig bijeenkomen, zoveel mogelijk ingepast in de plaatselijke partijorganisaties.⁵⁰ De leiding van de R.K.Staatspartij zal

⁴⁹) BN II, nr.8 (febr.1937), 193.

⁵⁰) Archief-Willems 147, bekendmaking politieke afdeling van de Raad van BN.

van dit plan wel niet gecharmeerd zijn geweest. Een concentratie van plaatselijke activisten met een doel dat niet spoorde met dat van de leiding – denk aan groot-Nederland of aan onverwijld corporatieve ordening – kon tot moeilijkheden leiden. Even leek de kans te bestaan, dat Brabantia Nostra als breekijzer in het bouwwerk van de partij-organisatie zou gaan functioneren.

In elk geval werd het vertrouwen van de leiding van de Staatspartij in Brabantia Nostra er niet groter op, toen haar kort na het eerste contact ter ore kwam dat het gelijknamige tijdschrift gedrukt werd op persen van Zwart Front te Oisterwijk (zie hoofdstuk III, par.5). De partij vroeg meteen om opheldering. Brabantia Nostra antwoordde, dat de relaties met de drukker en uitgever van *Zwart Front* ongewild waren.⁵¹ Uit de notulen van het partijbestuur valt niet op te maken, of men zich door deze verklaring liet geruststellen.

Toen kort daarop J.de Brouwer's nota met plannen voor politieke samenwerking in het partijbestuur werd besproken, hield de partij de boot af. De notulist zette een onnavolgbaar voorzichtige reactie op papier:

”De vergadering komt tot de voorlopige conclusie, dat het in het belang van de voorgestelde samenwerking alleszins aanbeveling verdient om in dit stadium aan de bestaande denkbeelden een even gedegen als omzichtige overweging te gunnen, opdat van meet af aan de grondslagen worden gelegd, waarop in een verder stadium kan worden voortgebouwd”.

De verkiezingscampagne, zo vervolgde het verslag, was een weinig geschikt tijdstip voor rustig overleg – een wel vaker gebruikt argument – maar later zou de partij de samenwerking opnieuw aan de orde stellen. Wel kondigde het bestuur aan, dat bij dit toekomstig overleg de bestaande gewestelijke afdelingen van de partij in Noord-Brabant ingeschakeld zouden worden; die konden dus niet zomaar opzij worden gezet door Brabantia Nostra-aanhangers. Brabantia Nostra moest hiervoor maar begrip kunnen opbrengen.⁵²

Het duurde tot oktober 1937, voordat de R.K.Staatspartij het contact met Brabantia Nostra opnieuw op de agenda plaatste. De verkiezingen waren achter de rug. Mussert was terugggevallen naar 4%; Arnold Meijer was er helemaal niet aan te pas gekomen. De katholieken hadden een stevige poot in het kabinet-Colijn IV, onder meer met Goseling op justitie.⁵³

⁵¹) Archief-RKSP 40, notulen d b. RKSP, 10-3-1937

⁵²) *ibidem*.

⁵³) P.J.Oud, *Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940* (Assen 1982.⁸), 283.

De noodzaak om alle hulptroepen te recruteren was met andere woorden op dat moment niet meer duidelijk aanwezig. Weliswaar voelde de waarnemend voorzitter van de Staatspartij, mr.J.Houben, er voor, om Brabantia Nostra in de Brabantse partijkernen te laten meepraten over een werkprogram waarin het accent op gewestelijke vraagstukken lag. Volgens hem maakte het reglement dit mogelijk; daarop was hij door Brabantia Nostra zelf geattendeerd. Maar Teulings en Kolfschoten wilden zover niet gaan. Kolfschoten vond, dat er eerst nieuw leven moest worden geblazen in de partijkernen in Noord-Brabant, alvorens de deur open te zetten voor "de jongeren van Brabantia Nostra". Hij was er niet van gediend, dat Brabantia Nostra op eigen houtje zelfstandige partijafdelingen zou gaan oprichten. Teulings achtte nader overleg met de kringbesturen Den Bosch en Tilburg dringend gewenst: die moesten eerst zelf maar eens zeggen of zij Brabantia Nostra erbij wilden hebben. Daarna pas kon men opnieuw contact zoeken met Brabantia Nostra.⁵⁴

Alwéér ging er een half jaar voorbij. De partij maakte geen haast met haar intern overleg. Door de rusteloze Jef de Brouwer zal dit uitstel wel als vertragingstaktiek zijn opgevat en hierin had hij dan niet eens geheel ongelijk. Pas in april 1938 deed de nieuwe partijvoorzitter, mr.Verschuur, verslag van een gesprek met De Brouwer. Hij had De Brouwer duidelijk te verstaan gegeven, dat Brabantia Nostra zich niet op politiek terrein moest begeven; zij was in de eerste plaats een culturele beweging. De partij was altijd bereid culturele bewegingen steun te verlenen en ze in goede banen te leiden, maar wel met behulp van het eigen partijapparaat. Als Brabantia Nostra haar beweging, voorzover die op staatkundig terrein lag, al wilde laten participeren in politieke processen, zou dit alleen maar kunnen "in de pasklare behuizing van onze kernen".

Zo werd De Brouwer feitelijk afgescheept. Er werd nog eenmaal een gesprek gearrangeerd tussen het partijbestuur, de Brabantse kringbesturen van de partij en Brabantia Nostra.⁵⁵ Van deze bespreking, die voorjaar 1938 in Breda plaatsvond, is geen verslag bewaard, maar duidelijk is wel, dat hier het overleg is vastgelopen. Beide partijen waren op elkaar uitgekeken. Jef de Brouwer besteedde zijn energie liever aan het opstarten van de 'beweging'. Lezers van het maandblad vernamen niets meer over de in 1937 met enige tam-tam aangekondigde samenwerking met de R.K.Staatspartij. De enige die merkbaar teleurgesteld was, was Willemse, die immers kaderlid was van Brabantia Nostra én van de partij. Hij

⁵⁴) Archief-RKSP 40, notulen d.b. RKSP 8-10-1937.

⁵⁵) Archief-RKSP 40, notulen d.b. RKSP, 19-4-1938.

sprak in september 1938 met spijt over "het afbreken van de relaties met de Staatspartij" en gaf daar J. de Brouwer mede de schuld van: die meende dat hij door Verschuur "kinderlijk behandeld" was. Het stak hem bovendien, dat De Brouwer niet eens de moeite nam, brieven die hij vanuit Eindhoven schreef te beantwoorden: koren op de molen van de man die toch al vond dat Brabantia Nostra teveel een Tilburgs onderonsje was.⁵⁶

Alle geïnvesteerde tijd en moeite hebben per saldo niets opgeleverd. Brabantia Nostra en de Staatspartij hebben niet van elkaar geprofiteerd. Het enthousiasme van De Brouwer voor partijpolitiek zal er door al het gepraat en geschrijf met het partijbestuur wel niet groter op geworden zijn. Zijn enthousiasme voor de Nederlandse Unie in 1940 kan mede uit deze teleurstellende ervaring verklaard worden.

Brabantia Nostra viel de Staatspartij overigens niet af, want in 1939 werd een gestencild blaadje "Aan het Brabantse volk" verspreid. Voor de Provinciale Statenverkiezingen werd opgeroepen, op de R.K.Staatspartij te stemmen, teneinde het katholieke karakter van Brabant te behouden, de zeden te beschermen en de trek naar de steden af te remmen.⁵⁷ Zo hecht was de katholieke zuil nog wel. Misschien had een recent bezoek van Brabantia Nostra-bestuursleden aan bisschop Diepen - december 1938 - enige invloed hierop. Met een dreigende oorlog in het verschiet koos Brabantia Nostra voor zoveel mogelijk zekerheid en achtte zij het gewenst de katholieke gelederen ondanks alles gesloten te houden.

Het breekijzer was ongebruikt blijven liggen. In de dagen dat het parool van de Staatspartij luidde: "Storm op til, stut uw huis!" droeg Brabantia Nostra ook maar liever het cement aan.

§ 4. *De kapel aan de Moerdijkbrug*

In november 1936 stond de nieuwe verkeersbrug bij Moerdijk, pal naast de oude spoorwegverbinding tussen Zuid-Holland en Noord-Brabant, op het punt geopend te worden. In *Brabantia Nostra* verscheen toen een pleidooi om aan de Brabantse afrit van de nieuwe verkeersvoorziening een kapel op te richten. Voorgesteld werd, in de koorglazen in de zijwanden van de kapel zowel het wapen van de markies van Spinola, de

⁵⁶) Archief-BN 17, brief A.Willemse aan d.b. van BN, 9-9-1938 Volgens Willemse leek het een habitus van Brabantia Nostra, brieven onbeantwoord te laten. Brief A.Willemse aan auteur, 25-7-1988.

⁵⁷) Archief-BN 120.

Spaanse bevelhebber uit de Tachtigjarige Oorlog, te plaatsen, als dat van de commissaris van de koningin, jhr.dr. Van Rijckevorsel. "Brabant begint bij de Moerdijk", zo besloot de auteur, G.Coomans, "een vrome herinnering aan 'Brabantia Nostra' is daar niet misplaatst".⁵⁸

Het voorstel viel in goede aarde.

Het paste in een traditie die enkele jaren tevoren door het Brabants Studenten Gilde was hervat (zie hoofdstuk II, par.1). Net als in het gilde was men in Brabantia Nostra goed op de hoogte van hoe in de generaliteits-periode de katholieken slechts tegen betaling van 'recognitiegelden' in hun schuilkerken hun godsdienstoefeningen hadden mogen houden. Geloofsbeleving had zich in het halfduister afgespeeld. Volgens Van der Ven was nu hoog tijd voor de rooms-katholieken om hun oude schroom af te leggen en met hun geloof in de openbaarheid te treden.⁵⁹ In dit verband werd in en buiten Brabantia Nostra ook herhaaldelijk gepleit voor opheffing van het processieverbod. In de tijd die wel is bestempeld als die van 'het rijke roomsche leven' wilde men graag getuigen van zijn geloof.

Het lag voor de hand dat een kapel aan de Moerdijk gewijd zou worden aan de H.Maagd Maria. De Brabantse Mariaverering was immers eeuwenoud en diepgeworteld. De toewijding aan de 'Zoete Moeder' van Den Bosch dateerde al van de veertiende eeuw. Tal van bedevaartplaatsen en heiligdommen waren er in de loop van de eeuwen door vrome katholieken onderhouden en bezocht. De Norbertijn A.Wichmans had er in 1632 al drie banden voor nodig om *Brabantia Mariana* te beschrijven. In de generaliteitsperiode gaven bedevaarten naar Kevelaar, Scherpenheuvel en andere plaatsen buiten het Staats-Brabantse gebied gelegenheid om de religieuze gevoelens te uiten. Niet alleen verwachtte men genezing van kwalen en voorspraak bij God.⁶⁰ Deelname kon ook opgevat worden als een teken van verzet tegen het staatse regime. Anton van Duinkerken heeft de Brabantse Mariadevotie freudiaans verklaard uit een heimwee naar de veilige moederschoot. Tegelijk was zij een reactie op het protestantisme. De Mariaverering verdedigen betekende opko-

⁵⁸) *BN* II, nr.3 (nov.1936), 46.

⁵⁹) *BVI*, nr.18/19 (aug 1936), 291.

⁶⁰) Zie *Mirakelen van Onze Lieve Vrouw te 's-Hertogenbosch 1381-1605* o.r.v. H Hens e.a. (Tilburg 1978), 51-74, Vovelle, a.w., 84-125 Vovelle noemt volksreligiositeit een van de meest stimulerende onderzoeksterreinen van historici van tegenwoordig. W.Frijhoff merkte in zijn oratie een toegenomen belangstelling op voor de plattelandsbevolking als hoeder van volkscultuur: W Th.M Frijhoff, *Cultuur, mentaliteit: illusies van elites* (Nijmegen 1984), 25-27

men voor de eigen, verdrukte volksaard. De godsvrucht tot Maria deed volgens Van Duinkerken tenslotte ook een beroep op gevoelens jegens de eigen moeder, die in uiterste nood immers altijd troosteres bleef.⁶¹ Volgens de Norbertijn W. Cooymans, redactielid van *Brabantia Nostra* vanaf 1937, was heiligenverering niet alleen een demonstratie tegen de protestanten, maar meer nog tegen "de zgn. Verlichting en het daarmee samenhangende materialisme", dat hij als een groter gevaar beschouwde.⁶² Een andere priester, rector G. Vermolen, waarschuwde in *Brabantia Nostra* voor "een zekere calvinistische huiver" voor uiterlijke geloofsmanifestatie, en voor een "onbestemde angst voor een spotlach van een liberalistische kaste". Hij achtte "zelfs geen Chinese Muur" hoog genoeg om het heidendom van Brabant vandaan te houden. De geprojecteerde Mariakapel aan de Moerdijk was dus "een symbool [...] dat men katholieke grond betreedt, de grond waar zielen leven in de schittering van Gods enig ware genadebron".⁶³

Wie deze geschreven donderpreek leest, denkt vanzelf aan het oude adagium "In het isolement ligt onze kracht". Het element van afweer, van bescherming van de heilige grond tegen vreemde invloeden sprak er duidelijk uit. De Mariakapel werd van deze 'isolationistische' richting een symbool. Voorstanders zagen in de kapel, lang voordat hij er werkelijk stond, een soort bastion, een wachtpost aan de poorten van de residentie van de "Hertoginne van Brabant". Iedereen zou zodra hij de Moerdijk was gepasseerd meteen weten, aldus P.C. de Brouwer, dat hij nu op katholieke bodem was. Vroeger merkte het verkeer dat vanzelf, want het werd dwars door alle dorpen geleid. De nieuwe snelweg liep om de dorpen heen. Wie kon er iets op tegen hebben, dat Brabant voor zijn eigen identiteit uitkwam?⁶⁴

Maar kritische stemmen staken wel degelijk de kop op.

Kranten schreven schamper over de getto-geest die uit het project sprak. Ook *De Tijd* schreef kritisch: het was "geheel ongewenst" dat uitgerekend Spinola, de Spaanse markies die Breda veroverde, dus een "onderdrukker", een "vijand van de Republiek", in de koorglazen een plaats zou krijgen. Zoiets zou bij andersdenkenden verkeerd vallen, terwijl het bouwsel juist "de overwinning van een pijnlijk verleden en de

⁶¹) Van Duinkerken, *Brabantse herinneringen*, 60-63; Naaijken, *a.w.*, 64-67; *BN* II, nr.4 (dec.1936), 77-79.

⁶²) *BN* II, nr.2 (nov.1936), 22-24.

⁶³) *BN* II, nr.11 (mei 1937), 249-250.

⁶⁴) P.C. de Brouwer, *De Brabantse ziel*, 43-44.

verbondenheid van alle provinciën" moest symboliseren.⁶⁵ *Brabantia Nostra* nam de handschoen op door te verklaren, dat Spinola geen onderdrukker, maar juist een bevrijder was, want hij had aan de kant van de katholieken gevochten. Tijdens het Twaalfjarig Bestand had de hand van prins Maurits immers zwaar genoeg gedrukt op de katholieke Baronie. De onderdrukking begon pas weer, toen Frederik Hendrik in 1637 Breda veroverde, zo verdedigde G.Coomans zijn initiatief:

"Wanneer de emancipatie in 1937 nog niet zo ver gevorderd is dat de voorgestelde glazen kunnen worden aangebracht, is dit een veeg teken. De tijd van schuchterheid en schuilkerken is voorbij, nu komt het duidelijke gebaar van dankbaarheid".⁶⁶

Zijn antwoord was illustratief voor het zelfbewuste, strijdbare katholicisme dat door *Brabantia Nostra* werd uitgedragen. Hier was het geschiedbeeld van *Brabantia Nostra* duidelijk in conflict met de traditionele calvinistische opvatting over de Tachtigjarige Oorlog als een strijd voor de bevrijding van het uitverkoren volk uit slavernij. Het was ook in strijd met de liberale versie van die oorlog als een nationale bevrijdingsstrijd. Net als bij de Willibrordus-herdenking van 1939 werd geschiedenis een wapen in de ideologische strijd, en werd een bepaalde historische figuur als het ware door *Brabantia Nostra* geannexeerd. In het geval van Spinola was het blijkbaar geen gelukkige keuze, anders zou het katholieke dagblad *De Tijd* er zich niet tegen gekeerd hebben. In de uiteindelijke uitvoering van de kapel ontbraken de koorglazen dan ook.

Vanaf november 1936 liep er een inzamelingsactie voor de bouw van de kapel. Al of niet anoniem maakten schenkers bedragen over die gemiddeld f 1,- per persoon bedroegen. De actie ging geruime tijd in beslag nemen. Na een jaar was f 1100,- bijeengebracht. In juli 1937 werd hier toe de Stichting *Brabantia Nostra* in het leven geroepen. In januari 1937 verdedigde het tijdschrift zich tegen critici: de kapel hield geen afwijzing van Holland in. De essentie van de actie was aan te geven, dat men "dit land zal laten in zijn eigen waarde van katholiek gewest" en de Brabanders waren zeer wel in staat, zelf de symbolen hierbij uit te kiezen; daar had men anderen niet bij nodig, zo bitste de redactie.⁶⁷

Het schetsontwerp voor de kapel, dat in mei in *Brabantia Nostra* verscheen, was van de hand van J.Bedaux en was in de barokke stijl van de kapelletjes die deze voor het Brabants Studenten Gilde ontwierp. De te-

⁶⁵) *De Tijd*, 5-12-1936. Het was niet de eerste aanvaring. Op 20-2-1936 had *De Tijd* het "exclusivisme" van *Brabantia Nostra* al gehekeld.

⁶⁶) *BN* II, nr.5 (dec.1936), 140-141.

⁶⁷) *BN* II, nr.6 (jan.1937), 165-166.

kening toonde een groot Mariabeeld, te vervaardigen door de beeldhouwer Manus Evers, onder een afdakje, voor een alles overheersende, meer dan 10 meter hoge klokketoren.⁶⁸ Van Spinola-ramen was niets te zien, maar er kwam nu weer andere kritiek, en wel van Antoon Coolen. Die vond het kapelletje te opzichtig. De hoge toren deed hem denken aan "marathontorens en hoge reclameborden", terwijl het wezen van de Brabantse volksdevotie nu juist eenvoud was. Het kwam Coolen voor, dat het Brabantia Nostra er in de eerste plaats om te doen was, een blikvanger voor de automobilisten op te richten.⁶⁹ Gezien diverse uitlatingen van Brabantia Nostra had hij daarin geen ongelijk. Los van een terloopse opmerking ruim een jaar later⁷⁰ verwaardigde Brabantia Nostra zich niet op Coolen te reageren. De architect werd in ere gehouden. Schrijvers als Van Duinkerken en Coolen werden in Brabantia Nostra-kringen wel hoog gewaardeerd, maar die waardering was soms gemengd met reserves vanwege het feit, dat deze auteurs het stadium voorbij leken, waarin de strijd voor de Brabantse emancipatie voor hen eerste prioriteit had. Zij werden soms dan ook als verloren zonen afgeschilderd.⁷¹

Tussen de publikatie van het schetsontwerp en de uiteindelijke inzegening van het gebouwtje verstreken twee volle jaren. Er moest een bouwvergunning worden afgegeven. Boeren in Zevenbergschen Hoek vonden het "bezwaarlijk" en "een grote opoffering" om het voor de bouw beoogde perceel beschikbaar te stellen, al waren er ook firma's die spontaan bouwmaterialen leverden.⁷² Cijfers bevestigen dat de actie na het eerste enthousiaste begin inzakte; zo kwam er tussen november 1937 en augustus 1938 nog maar voor enkele guldens aan giften binnen; men bleef met een gat in de begroting van ongeveer f 700,- zitten.⁷³ In 1938 werden moeilijkheden met de bouwvergunning als extra vertragende fac-

⁶⁸) *BV* II, nr 11 (mei 1937), 270

⁶⁹) Antoon Coolen in zijn rubriek, brieven van "De Romeijn" in *P.N.H.C.*, geciteerd in *De Nieuwe Eeuw* XX (mei 1937), 1243-1244.

⁷⁰) *BV* III, nr.9 (aug.1938), 281.

⁷¹) Interview Van der Ven, en *BV* V, nr.1 (okt.1939), 2, waar Ruygers schrijft: "Waar is de tijd, dat Coolen ons een beeld gaf van dat oude, eenvoudige en tegoeiertrouwe leven van de Brabantse volksgemeenschap?"

⁷²) Correspondentie in Archief-Bn 167

⁷³) Archief-Willems 147, verslag verg Centrale *BV* 29-9-1939.

tor gemeld.⁷⁴ De beeldhouwer Manus Evers liet Brabantia Nostra bovendien nog enige tijd wachten op het Mariabeeld.⁷⁵

Eindelijk, op Maria Hemelvaart 1939 – de Tweede Wereldoorlog hing in de lucht – kon het kapelletje worden ingezegend.⁷⁶ Foto's tonen een menigte van vele honderden mensen, getooid met vlaggen en gildevanen. Strooien hoedjes in de zon, studentenbaretten, sprekers. Men kan wel spreken van een demonstratie voor Brabantia Nostra. De inzegening paste in een tweedaagse manifestatie. Op de eerste dag had Brabantia Nostra een studiecongres in Roosendaal belegd. Congresgangers hadden geluisterd naar mgr.F.Frencken, de befaamde organisator van de K.J.V., die gepleit had voor verbetering van de werkomstandigheden voor fabrieksmeisjes in het bisdom Breda. Frencken⁷⁷ sloot met de mariale godsvrucht die hij met zijn Eucharistische Kruistocht onder fabrieksarbeidsters verspreidde, wel aan op de bij uitstek Brabantse vroomheidsvorm van die dagen en op het streven van Brabantia Nostra. Na Frencken had Jef de Brouwer ten overstaan van het talrijke publiek een waaier van acties, ideeën en initiatieven van Brabantia Nostra ontvouwd. Op die 15e augustus was het uiteraard P.C. de Brouwer die – met te elfder ure verkregen bisschoppelijke permissie –⁷⁸ de eigenlijke inzegningsplechtigheid verrichtte. Hierna sprak Frencken over de waarde van Maria voor Brabant, waarbij hij de hoop uitsprak, "dat in Brabant behouden blijft wat 't door de eeuwen heen heeft behouden". Burgemeester Van Aken – een jaar eerder het mikpunt van protestantse kritiek vanwege zijn sympathie voor Brabantia Nostra (zie hoofdstuk III, par.5) – noemde de kapel er één voor heel Brabant. P.C. de Brouwer betitelde de kapel als een symbool voor het zelfbesef en de vaderlandsliefde, voor de geloofsversterking en de Brabantse volkskracht. Na het "Edele Brabant, were di!" werd het door Siemer (onder pseudoniem: Piet Meulenkamp) speciaal voor de gelegenheid geschreven "Lied van de Brabantse Eer" ten gehore gebracht:

⁷⁴) Archief-Willems 147, brief Centrale BN aan leden, 24-8-1938; pas bij akte van 5-4-1939 werd het 3035 m2 grote perceel aan de oostzijde van de weg Rotterdam-Breda in eigendom van de Stichting Brabantia Nostra verkregen; brief drs.J.W.C. van Casteren aan auteur, 14-6-1988.

⁷⁵) Interviews Heerkens, Van der Ven, Mutsaers, Van Hoek.

⁷⁶) *DNBZ* 16-8-1939.

⁷⁷) Glorius, a.w.; Van Duinkerken, 'Vroomheid in Noord-Brabant' in *Het Nieuwe Brabant* III, 61-105.

⁷⁸) zie noot 113 van hoofdstuk II.

"Gebroers en gezusters, wij allen Uw kind,
Maria, Moeder der Christenheid;
het Brabantse land heeft U altijd bemind
en zal U beminnen te allen tijd.
De Moeder zijt Gij, de Hertogin
van heel onze landstreek, gouw aan gouw;
aan ieder einde, aan ieder begin
onze lieve Vrouw.

Ge hebt ons bewaard, en wij bleven getrouw,
Maria, Moeder der Christenheid;
de Brabantse man en de Brabantse vrouw
geslacht aan geslacht en in eeuwigheid.
De Moeder zijt Gij, de Hertogin
van ons en de kinders in heel 't landouw,
in ieder huis en in ieder gezin
onze lieve Vrouw.

Wij houden als erfdeel het oude Geloof,
Maria, Moeder der Christenheid,
met het Kruis in 't hart, met het Kruis in 't hoofd
door leven en land en de wereld wijd.

Ons Moeder blijft Gij, ons Hertogin,
verplicht en verbonden, trouw voor trouw;
om ieder einde, bij ieder begin
onze lieve Vrouw".⁷⁹

De kapel was de concrete vertaling in steen van het streven van Brabantia Nostra naar behoud van de eigen Brabantse waarden. Als zodanig vormde zij ook het duidelijkste herkenningsteken en de meest tastbare uitdrukking van dat streven. Voor tegenstanders van dat streven vormde de kapel een steen des aanstoots, maar daar maakte Brabantia Nostra zich niet druk om. Was Brabant niet "syn eighen land"? De bekende radio-prediker Henri de Greeve sprak in een van zijn "Lichtbakens" over een "wakende Moeder" en over "O.L.Vrouw op Schildwacht" en volgens hem had Brabantia Nostra het zuiden op deze manier in "gepant-

⁷⁹⁾ BN V, nr.1 (okt.1939), 28.

serde zelfverzekerdheid" weerbaar gemaakt tegen de hautaine, opdringerige, bovenmoedijkse cultuur.⁸⁰ De hoge klokketoren verrees als een waarschuwende vinger uit het groen langs de weg omhoog, om de vreemdelingen de wacht aan te zeggen en tot respect te bewegen. Aan de voet van het monument werd ten overvloede nog de tekst gegrift:

"Sta reiziger! Wees wellekome
Hier treedt ge Brabant binnen,
Doch weet, dit trotsche hertogdom
Heeft Háár tot Koninginne"

Tijdens de gevechtshandelingen in mei 1940 bleef het monument gespaard voor verwoesting;⁸¹ een jaar later was het kapelletje het trefpunt voor een dodenherdenking.⁸² In 1943 ontkwam de 55 kilo zware klok niet aan het lot van alle kerkklokken in Nederland: hij werd geconfisqueerd door de bezetter.⁸³ Na de oorlog kwamen rond het bouwwerk weer regelmatig mensen bijeen voor dodenherdenkingen. De eerste keer al in mei 1945, toen men onder de nationale driekleur én de vlag met de Brabantse leeuw naar de kapel optrok, waarna P.Mutsaers een toespraak hield.⁸⁴

Toch heeft het trotse gebouwtje het onderspit moeten delven, niet vanwege oorlogsgeweld, maar vanwege de krachten van de vooruitgang. Toegenomen verkeersdrukte vergde namelijk, dat de zuidelijke oprit naar de brug verbreed zou worden en het bouwsel stond in de weg. Toen werd besloten het beeld van Manus Evers aan de westzijde van de nieuwe weg een nieuwe, moderne behuizing te geven. J.Bedaux tekende ook ditmaal voor het ontwerp. In plaats van de oorspronkelijke, opvallende, bakstenen kapel vond de Hertoginne van Brabant nu een schuilplaats in een wat kil aandoende rechthoekige betonconstructie, tamelijk verborgen rechts van de weg voor wie uit het noorden komt. Het was gebouwd in dezelfde "recht-toe-recht-aan-bouwstijl" die Bedaux in de eerste jaargang van *Brabantia Nostra* nog zo had verfoeid.

⁸⁰) *BN* IV, nr.12 (sept 1939), 358-362, sommige bovenmoedijkse luisteraars naar dit Lichtbaken waren geërgerd, dat De Greeve zo prijzend sprak over de Brabanders, *BN* V, nr.1 (okt 1939), 3

⁸¹) *BN* V, nr.8 (mei 1940), 240.

⁸²) Archief-BN 6, jaarverslag BN 1941.

⁸³) Archief-BN 167, brief Departement aan BN, 27-10-1943.

⁸⁴) Archief-BN 128, persbericht 1-6-1945.

Het was tekenend voor de veranderde tijdgeest en voor de verdwenen glorie van *Brabantia Nostra* zelf, dat de belangstelling miniem was, toen mgr. Ernst van Breda het nieuwe kapelletje in 1968 kwam inzegenen. De bekende publicist en radio-spreker pater Pius Drijvers verzorgde er een inleiding.⁸⁵

§ 5. *De derde jaargang (1937-1938): het jaar van Oss*

a. Algemeen beeld

De derde jaargang van *Brabantia Nostra* verschilde uiterlijk nogal van de vorige twee.

In verband met het gestegen abonnee-aantal – resultaat van de propaganda-actie van begin 1937 – en ook omdat het blad naar eigen zeggen "leidend orgaan van een beweging" was geworden, verscheen *Brabantia Nostra* vanaf oktober 1937 niet langer om de twee weken maar als maandblad; het formaat was ruimer en het aantal pagina's per nummer was uitgebreid. Blijkbaar was de redactie gevoelig geweest voor de kritiek op de wat ondermaatse presentatie van de oude jaargang. De omslagen werden nu verlucht met de barokke tekeningen van Luc van Hoek: een allegorische voorstelling van drie engelen rondom een schild met de Brabantse leeuw en het wachtwoord "Were di". Er was gekozen voor een groter lettertype en een royalere lay-out.

Vanaf het tweede nummer werd het blad niet langer uitgegeven door de fa.Triborgh, want allerlei klachten over lakse bezorging en niet nakomen van afspraken werden op conto geschreven van directeur Veldkamp. Die bleek ook nog lid van Zwart Front te zijn (zie hoofdstuk III, par.5). De samenwerking met de nieuwe uitgever, drukkerij H.Bergmans n.v. te Tilburg, is vanaf het begin goed geweest en is tot het eind toe gecominueerd.

Er was maar één wijziging in de samenstelling van de redactie. P.Mutsaers schoof door naar het secretariaat van het stichtingsbestuur en zijn plaats werd ingenomen door de witheer Willibrord Cooymans, afkomstig van de abdij van Berne te Heeswijk. Zijn komst werd gemotiveerd door te wijzen op een vergrote aandacht voor religieuze problemen.⁸⁶

Inhoudelijk vertoonde de derde jaargang twee gezichten. De eerste zes

⁸⁵) Stukken in Archief-BN 167 en Collectie-mevr.Wijffels; brieven J.v.Casteren aan auteur 16-6-1988 en 10-7-1989.

⁸⁶) *BN* III, nr.1 (okt.1937), 5. Het toetreden van een drietal Belgen tot de redactie wordt besproken in par.6.

nummers, van oktober 1937 tot en met maart 1938, lieten een voortzetting zien van de theoretische, soms wat gezapige lijn die door de vorige jaargangen loopt. Maar vrij abrupt werd vanaf april/mei van dat pad afgeweken. Er verschenen artikelen die feller en polemischer van toon waren, en die aanleiding gaven tot heftige reacties bij andersdenkenden. De nieuwe rubriek 'Kroniek en kritiek' besteedde vanaf het begin van de derde jaargang al aandacht aan allerlei actuele verschijnselen. Men trof er klachten aan over de toename van de vrijmetselarij in Brabant, over het ontbreken van een Brabantse katholieke universiteit, over kerkgebouwen die ten onrechte nog steeds in handen van protestanten waren, over reclame-affiches voor het tabaksmerk Geuzenbaai ('Waarom geen Papenbaai?') enzovoort.

In zijn inleidende commentaar op de derde jaargang⁸⁷ trok Ruygers - niet langer 'redactiesecretaris' maar volwaardig: 'hoofredacteur' - een scheidslijn tussen het gerechtvaardigde regionalisme, zoals dat volgens hem uiteraard door Brabantia Nostra werd gepraktiseerd, en een bedenkelijke deviatie daarvan die hij aantrof in de recente, uit Duitsland afkomstige zgn. 'Heimat-literatuur'. Het trof hem, dat in die stroming, die zich ook al tot Vlaanderen scheen uit te breiden, de afhankelijkheid van de mens van natuurkrachten werd overbenadrukt. Verbondenheid met de aarde werd tot een nieuwe belijdenis. Zonder de nazi's met name te noemen sprak Ruygers van een "nieuwe religie". Hij waarschuwde voor een soort romantisch-fatalistische dichterlijke berijming van het Blut-und-Boden-denken van de nationaal-socialisten. Het regionalisme van Brabantia Nostra had een veel positievere doelstelling: de orde in Brabant herstellen, waarin geen plaats meer zou zijn voor een tegenstelling tussen stad en platteland; ook niet voor sociale tegenstellingen of die tussen intellectuelen en volk. Het was jammer dat Ruygers in dit commentaar naliet, het nationaal-socialisme met name te noemen, en dat hij het verschijnsel Heimat-literatuur geïsoleerd behandelde, in plaats van het te koppelen aan andere kenmerkende uitingen van de nazi-cultuur. Nu bleef zijn betoog wat in de lucht hangen en vormde het zeker geen duidelijke afwijzing van het nationaal-socialisme. Het anti-Mussert-gedicht van Valkenier (zie hoofdstuk III, par.5) was veel duidelijker geweest.

In de loop van de derde jaargang groeide de neiging van Brabantia Nostra zich duidelijker maatschappelijk te profileren. In januari 1938 sprak de Centrale de wens uit, dat de inhoud van het blad concreter zou worden. Vooral P.C. de Brouwer uitte zich in die zin, al waren er ook le-

⁸⁷) BV III, nr.1 (okt.1937), 1-5

den die bedenkingen van praktische aard lieten horen tegen teveel actualia.⁸⁸ Op de volgende Centrale-vergadering, die van april, werd nog sterker aangedrongen op koerswijziging. P.C. de Brouwer betreunde het, dat er in de stad Oss geen *Brabantia Nostra*-kern bestond, en dat men zich nog helemaal niet met de 'zaak-Oss' had bemoeid (zie onder). Alom werd op de vergadering opgemerkt, dat het blad te weinig aandacht besteedde aan het stadsleven, dat het te agrarisch was ingesteld en dat het te weinig inging op voor Brabant belangrijke nieuwsfeiten.⁸⁹ Het was inderdaad wel zo, dat het blad vanaf het begin in de bres was gesprongen voor de Brabantse boeren, terwijl over het lot van andere groepen Brabanders - middenstanders, arbeiders, werklozen, jongeren - niet zoveel geschreven werd. Overigens was de strekking van de kritiek vooral, dat *Brabantia Nostra* meer attent moest zijn op inbreuken op de Brabantse leef sfeer in de grote steden; de mythe van de stad als poel des verderfs leefde voort.

In voorkomende gevallen zou *Brabantia Nostra* voor de Brabanders een toonbeeld van assertiviteit moeten zijn. Het redactielid H. Vinkenburg schreef iets dergelijks aan Ruygers naar aanleiding van berichten in de *NRC* over zedendelicten aan een R.K.school in Zevenbergen. Het werd volgens hem hoog tijd, dat er tegengas gegeven werd tegen dit soort riooljournalistiek, waarachter hij de "manie" van het Rotterdamse dagblad zag, overal "het 'r.k.' er bij te slepen, als zij wat wil verdoemen. Het is een symptoom van dagelijks antipapisme. Met Oss en de politieke artikelen is het hetzelfde".⁹⁰

In het aprilnummer van *Brabantia Nostra* van 1938 sprak P.C. de Brouwer ook in die geest. Hij deed een oproep aan de Brabanders alle valse bescheidenheid te laten varen. Laten wij niet bang zijn, zo luidde zijn parool, voor verwijten als zouden Brabanders te onvaderlandslievend, te preuts of wat dan ook zijn; laten we er maar liever voor uitkomen, dat er waarden zijn die boven het vaderland uitstijgen, zoals het katholieke geloof. Laten we de moed vatten hardop te zeggen dat het menselijk lichaam inderdaad de tempel van de H.Geest is. Teveel zaken worden door gebrek aan durf toegedekt, aldus De Brouwer.⁹¹ Zoals steeds bepleitte hij een fiere, zelfbewuste houding.

Dat een al te vermetel woordgebruik gemakkelijk tot negatieve reacties

⁸⁸) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale 8-1-1938.

⁸⁹) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale 23-4-1938

⁹⁰) Archief-BN 49, brief H. Vinkenburg aan G. Ruygers, 3-4-1938.

⁹¹) *BN* III, nr. 7 (april 1938), 216-219.

Afb. 10. Omslag maandblad *Brabantia Nostra* van de hand van Luc van Hoek, met zinnebeeldige voorstelling van de negen eigenschappen waarvan de beginletters van de Latijnse namen het woord BRABANTIA vormen.

Afb. 11. Inzegening van de op initiatief van Brabantia Nostra gebouwde Maria-kapel nabij de Moerdijkbrug, 15 augustus 1939.

kon leiden bleek, toen Ruygers in het daaropvolgende meinummer een nogal ongenueanceerde uitval deed naar de pretenties van de gecentraliseerde staat der Nederlanden. Die zou "het nationale" teveel veronachtzamen. Deze klacht was een jaar eerder al eens ter tafel gekomen in het gesprek met de R.K.Staatspartij (zie par.3) maar daar was geen vervolg op gekomen. Ruygers pakte eens flink uit: Nederland zou een "krenkende" politiek voeren tegenover de Nederlands-sprekende inwoners van België. Honderdduizenden Brabanders ten zuiden van de grens zouden volgens hem geïgnoreerd worden. Bij een volledige "wederopbouw" van Brabant zou er voor Brabantia Nostra geen enkele reden zijn om stil te houden voor de staatsgrens. Het oude hertogdom was immers één en ondeelbaar. "Wij kunnen die grens niet erkennen", aldus Ruygers.⁹²

Ruygers' felheid was waarschijnlijk veroorzaakt door bepaalde bovenmoedijkse reacties op de zaak-Oss (zie onder). Als het zijn bedoeling was geweest de pennen los te maken dan kreeg hij zijn zin. Het katholieke weekblad *De Nieuwe Eeuw* haakte bij monde van een zekere Praeco onmiddellijk in op Ruygers' artikel, en wel onder de veelzeggende kop 'De Sudeten van Nederland'. Hebben wij hier misschien met een toespraak van Henlein⁹³ te doen?, zo vroeg Praeco zich af, verwijzend naar de meest strijdvaardige passages uit Ruygers' artikel. Wat een overdrijving! Als men niet beter wist, "zou men hieruit kunnen opmerken, dat Brabant wordt geregeerd door prefecten of stadhouders, aangesteld door de regering in Den Haag". De voorstelling, dat Brabant een onverbiddelijke strijd had te voeren om meester te blijven in eigen huis was ronduit belachelijk. Trouwens, aldus Praeco, er is in Brabant zelf, in de pers of op vergaderingen niet het geringste spoor te ontdekken van een dergelijke dramatische strijd. Dit "gepraat in de ruimte" was dus alleen maar schadelijk, want het leidde de aandacht af van het werkelijke probleem, nl. de onverschilligheid op godsdienstig terrein, de ontsiering van het landschap door lelijke bouwsels, en het oprukken van de niet-katholieke pers. Er was, kortom, nog wel "voor enige generaties werk", geduldig werk, veel zinvoller dan het neerschrijven van gespierde zinnen over "onverbiddelijke eisen" en "strijd tot het bittere einde".⁹⁴

Het was kritiek die er niet om loog, afkomstig uit onverdacht-katholieke

⁹²) BV III, nr.8 (mei 1938), 225-229. Zie ook hoofdstuk III, par 4.

⁹³) Konrad Henlein was leider van de Duitssprekende minderheid in Tsjecho-Slowakije, de zgn. Sudeten-Duitsers. Zij klaagden over 'onderdrukking' door de Tsechen en eisten met veel lawaai aansluiting van Sudetenland bij Hitlers Derde Rijk.

⁹⁴) *De Nieuwe Eeuw* XXI nr.1085 (2-6-1938), 1092-3.

hoek. Jammer genoeg verwaardigde Ruygers zich niet *De Nieuwe Eeuw* op een serieuze manier te antwoorden. Het enige wat afkwam was een laatdunkende opmerking over "insinuaties" en "kleinerende opmerkingen" van de kant van het weekblad; de opponent had er "niets van begrepen". Brabantia Nostra ergerde zich er alleen maar aan, dat andere bladen het artikel uit *De Nieuwe Eeuw* kritiekloos hadden overgenomen.⁹⁵ Dat niet iedereen in Brabantia Nostra het eens was met de hautaine, verongelijkte toon van Ruygers' opmerkingen, bleek op de daaropvolgende Centrale-vergadering. Ad Willemsen achtte deze kwestie "goedkoop behandeld" door de hoofdredacteur. Deze kon zich ter vergadering alleen maar verweren door te wijzen op vermeende kwade trouw bij *De Nieuwe Eeuw* en op tijdgebrek,⁹⁶ hetgeen niet bepaald klonk als steekhoudende argumentatie.

De gemoederen waren in 1938 verhit vanwege de zaak-Oss. Brabantia Nostra raakte daarbij betrokken en daarom is een achtergrondschets hier nodig.

b. Brabantia Nostra en de zaak-Oss⁹⁷

In de eerste helft van de jaren dertig werden de plaats Oss en de omliggende dorpen geteisterd door verschillende criminele benden. Stad en wijde omgeving werden onveilig gemaakt.

Door een goed gecoördineerde actie van gemeentepolitie en koninklijke marechaussee werden er omstreeks 1935 tientallen arrestaties gepleegd, waarmee honderden misdrijven werden opgelost. In de gemeente Oss, waar in 1935 26,2% van de beroepsbevolking werkloos was (tegenover een landelijk percentage van 12,4) werd daarna permanent een detachement van de koninklijke marechaussee gelegerd om een oogje in het zeil te houden.

Aan de ene kant bestond er erkentelijkheid voor wat de marechaussee had bereikt. Maar aan de andere kant ontstond er wantrouwen tegenover de vermeende invloed die het *Fremdkörper* – "grote kerels zonder Brabantse gemoedelijkheid, afgevaardigden van een andere wereld met andere gebruiken en een ander recht" – in Oss en omgeving uitoefende.

In 1938 kwam het tot een uitbarsting.

⁹⁵) *BN* III, nr. 9 (juni 1938), 281.

⁹⁶) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale 28-8-1938.

⁹⁷) Het hiernavolgende steunt grotendeels op informatie uit M Schouten, *De zaak-Oss* (Amsterdam 1982), R. van Hovell tot Westerfliet en M Theeuwes 'Zwart Front en de zaak-Oss', in *Noordbrabants Historisch Jaarboek 1987*, 147 en vlg., L. de Jong, a.w. I, 595-597

Nadat de marechaussee al in 1937 malversaties bij het burgerlijk arm-bestuur en de werkverschaffing te Oss had ontdekt, werd de gemeente in februari 1938 opgeschrikt door de arrestatie van een joodse directeur van de firma Organon (een vleesverwerkende industrie) wegens ontucht met vrouwelijke personeelsleden. Een maand later volgde de arrestatie van een bankier wegens verduistering. Toen in dezelfde periode bekend werd, dat de marechaussee ook bezig was met een onderzoek naar onzedelijke handelingen die gepleegd zouden zijn door twee rooms-katholieke geestelijken ter plaatse, was de maat vol. Op aandrang van mr.E. baron Speyart van Woerden, procureur-generaal bij het Bossche Gerechtshof – bij hem had mgr.Diepen aan de bel getrokken – besloot de katholieke minister van justitie, mr.C.Goseling, in april de opsporingsbevoegdheid van de Osse marechausseebrigade in te trekken. Speyart wenste niet te dulden, dat geestelijken als "het heerlijk jachtrecht van het wapen der marechaussee" beschouwd werden.⁹⁸

De handelwijze van Goseling nu verwekte in het hele land "een ware storm".⁹⁹ Men beschuldigde de minister ervan, dat hij met zijn besluit de zedenmisdrijven die de marechaussee op het spoor leek te zijn, in de doofpot wilde stoppen. De *NRC* en *De Telegraaf* namen het op voor de marechausseebrigade. *Het Volk* adviseerde wachtmeester C. de Gier van de brigade, om zich bij het ambtenarengerecht te beklagen. Een groot deel van wat toen de 'linkse' (= niet-confessionele) pers heette, stak de loftrumpet voor de manschappen van de brigade, die het klaargespeeld had Oss te zuiveren van onpure elementen. Men ageerde niet alleen tegen de katholieke minister en de katholieke procureur-generaal uit Den Bosch, maar ook tegen de R.K.Staatspartij.¹⁰⁰ In de Tweede Kamer kwam het niet tot de door sommigen geëiste parlementaire enquête, maar wel werd een commissie belast met rapportage over een door de minister opgestelde schriftelijke toelichting. Vooral de fascistische bladen, *Het Nationale Dagblad*, *Volk en Vaderland* en *Zwart Front* bliezen hoog van de toren. Het zedenschandaal bij Organon was koren op de molen van de NSB die sprak van "rassenschande" en "volksvreemde elementen" die zich aan Nederlandse meisjes zouden vergrijpen. Ook Arnold Meijer (die zelf in het voorjaar van 1938 drie maanden gevangen zat)¹⁰¹ probeerde in dit troebele water te vissen. Maandenlang ging de perscampagne – een

⁹⁸) *BN III*, nr.10 (juli 1938), 318.

⁹⁹) *Oud, a.w.*, 286.

¹⁰⁰) J.Cunen, *De nieuwste geschiedenis van Oss* (Oss 1939), 54-56.

¹⁰¹) Schippers, *a.w.*, 124.

merkwaardige kakafonie van geluiden van liberale, socialistische én fascistische herauten - onverdroten voort. Antipapistische gevoelens kwamen daarbij naar boven. Volgens *Het Volk* was het te betreuren, dat door toedoen van ds.G.Kersten (SGP) en M.Rost van Tonningen (NSB) de zaak "in een reuk van verfoeilijke papenhaat en smadelijk antiparlementarisme" geplaatst werd.

Maar de katholieken weerden zich. Toen er op 23 april 1938 fascisten in Oss verschenen om te colporteren werden zij opgewacht door een menigte van tegen de 1000 mensen, aangevoerd door mannen van de R.K.Staatspartij. "Leve minister Goseling!" werd er geroepen, "leve onze priesters, weg met die vuilschrijverij!" Getergd door het lasterlijk geschrift over de stad Oss ging men de fascisten met eieren en koolstronken te lijf. Ook elders in de provincie kwamen katholieken in protest bijeen. In Helmond was er begin mei een grote demonstratieve vergadering van de r.k. metaalbewerkers tegen het "oplaaiende antipapisme". *De Tijd* en *De Maasbode* pareerden met kracht aantijgingen in de *NRC* als zouden de katholieke geestelijken niet goed voor hun taak berekend zijn. De tekenaar van *De Opmarsch*, het propagandablad van de R.K.Staatspartij, stelde de zaak-Oss voor als een vette kluiif waaraan zeven honden, die evenzovele groepen of kranten voorstelden zich tegoed wilden doen.¹⁰²

Men kan wel zeggen dat zich in april/mei 1938 een katholiek tegen-offensief aftekende tegen de publikaties inzake Oss. Het was duidelijk dat *Brabantia Nostra* hierbij niet achter kon blijven. Zeker niet na de hierboven weergegeven interne kritiek op het te afstandelijke redactionele beleid; kritiek, die bezig was door te werken in een nieuwe, meer actuele en zelfverzekerde koers.

Het was de vlijmscherpe pen van Paul Vlemminx die zich in juni 1938 op de zaak richtte. Het resultaat was een gedicht van zeven strofen, waarin met de Osse marechaussee de vloer werd aangeveegd:

DE GOEDE STAD OSS

"Goddank! de tirannie is nu gebroken
van die marechaussee's die onrust stoken.
Zij lasteren ons volk; zij doen gemeen;
heel Brabant wordt verdrukt en staat op koken."

Die "tirannie" bestond onder meer uit het feit, dat de heren van de bri-

¹⁰²⁾ *De Opmarsch* 12-5-1938.

gade overal spiedend rond zouden hangen om het uitgaansleven van Oss te controleren. Maar in zijn ijver om de marechaussee-praktijken aan de kaak te stellen ging Vlemminx, nooit op zijn mondje gevallen, wel erg ver:

”Hoeveel verwarring stichten deze heren
die, onbeschaafd, kultuur ons willen leren.
Zij zijn sadisties, geestlik-abnormaal;
het goede Brabant willen zij bekeren.

[...]

Zij zijn onkatholiek, anti-papisties,
zij schatten elken paap aprioristies.
Zij weten niets van Brabantse kultuur;
zij zijn schijnheilig en zeer kalvinisties.”

In het couplet wat volgde kwam iets boven van de retorische Zwart-Front-aanhanger Vlemminx, in de manier waarop hij het opnam voor de gewone man. Gemakshalve ging hij helemaal voorbij aan het feit, dat de marechaussee pas problemen met de procureur-generaal kreeg op het moment, dat zij juist de hoge heren begon te vervolgen!

”Zij koeieneren ons; ze hebben macht
om in ons huis te breken onverwacht.
De rijken gaan vrijuit. ’t Gewone volk
wordt door die pummels botweg afgeslacht.”

Tenslotte werd de marechaussee ook nog van ”terreur” beticht:

”Deze terreur worde voorgoed verbroken;
want de marechaussee’s, die onrust stoken,
horen niet thuis bij ’t goede Brabants volk.
Wanneer zal onze woede overkoken?”¹⁰³

Wat een jaar eerder, naar aanleiding van het Liga-artikel al even had gedreigd, werd nu werkelijkheid: gerechtelijke vervolging!

De koninklijke marechaussee liet het er niet bij zitten en diende een officiële aanklacht in wegens belediging. Daarop liet de officier van justitie

¹⁰³⁾ BV III, nr.9 (juni 1938), 284-5.

te Breda alle nog voorradige nummers van *Brabantia Nostra* bij de uitgever in beslag nemen. Bovendien had Paul Vlemminx zich tegenover de rechter te verantwoorden. Alle kranten schreven erover. Het regende opzeggingen van het tijdschrift. Trouwe lezers schreven, dat het blad zich had verlaagd tot een bedenkelijk, "onbrabants" peil.¹⁰⁴ Een van de weinigen die steun gaven aan Vlemminx was diens zwager Toon Wijffels, die in een brief aan een broer de dichterlijke vrijheid verdedigde: "In het land der muzen houdt het jachtterrein van de officieren van justitie op".¹⁰⁵ Volgens hem had zijn zwager zich gewoon tot tolk gemaakt van de Brabantse publieke opinie.

Eind september werd de dichter gedagvaard. Hoofdredacteur Ruygers en uitgever Bergmans traden op als getuigen. Vlemminx bereidde zich al voor op een maand gevangenisstraf, "want geld zullen ze van mij niet loskrijgen".¹⁰⁶ Op de terechtzitting noemde zijn verdediger het gedicht een reactie op de "niet-Brabantse hetze van boven de Moerdijk". Daarom had zijn cliënt recht op clementie. Het betrof immers een conflict tussen noord en zuid.¹⁰⁷

In oktober werd Paul Vlemminx tenslotte veroordeeld tot het betalen van f 500,- boete,¹⁰⁸ voor hem een fors bedrag. De dichter beschikte niet over een eigen inkomen. Om hem de schande van gevangenisstraf te besparen, werd de helft van het bedrag betaald door de Stichting *Brabantia Nostra*, die tenslotte verantwoordelijkheid droeg voor de publicatie, waarna de vader van de dichter de rest betaalde.¹⁰⁹ Dat het gedicht 'De goede stad Oss' niet bij iedereen verkeerd was gevallen bleek uit het feit, dat *Brabantia Nostra* in de loop van de zomer, naar aanleiding van het Oss-nummer, zestig nieuwe abonnees kon noteren.¹¹⁰

De redactie voelde zich verplicht, verantwoording af te leggen. Zij begon met het boetekleed aan te trekken. Had men de reacties voorzien, zou men het gedicht zeker niet hebben geplaatst, want de redactie had niemand willen beledigen. Vervolgens ging de redactie in het offensief. De marechaussee bestond volgens haar in meerderheid uit noorderlin-

¹⁰⁴) Brieven in Archief-BN 67.

¹⁰⁵) Archief-BN 67, brief A. Wijffels aan H. Wijffels, 25-6-1938.

¹⁰⁶) Archief-BN 67, brief P. Vlemminx aan G. Ruygers, 8-9-1938.

¹⁰⁷) Schouten, *a.w.*

¹⁰⁸) Archief-BN 67, brief mr. Kruse en mr. Adelmeyer, advocaten en procureurs te Den Bosch, aan G. Ruygers, 14-10-1938; brief mevr. Wijffels-Smulders aan auteur, 30-5-1988.

¹⁰⁹) Archief-BN 67, brief A. Wijffels aan G. Ruygers z.d. (okt. 1938); interviews mevr. Wijffels-Smulders, Dorenbosch en Mutsaers.

¹¹⁰) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale BN 28-8-1938.

gen en niet-katholieken en had door haar onbesuisde optreden allerlei kwalijke reacties uitgelokt. Deze "stortvloed van partijhartstocht, papenhaat, belediging en laster" die over Brabant was losgebroken, deze "kan-ker" van een pers die onder dekking van vrije meningsuiting ongestraft haar "misdaden" bedreef jegens het volk: dit alles toonde, dat in de zaak-Oss in feite Brabant en de katholieken de beledigde partij vormden. Zo slaagde de redactie er in haar apologie op ingenieuze wijze in de bewijslast om te draaien. Impliciet werd de vraag gesteld, hoe lang Brabant de "beledigende noorderwind" nog over zich heen zou laten gaan.¹¹¹ En alsof één artikel nog niet genoeg was, riep de redactie onder de vette kop: 'Het is ons genoeg' op tot een massaal verzet tegen met name twee vijanden: de neutrale pers (*De Telegraaf* en de *NRC*) en de NSB, die voor het gemak over één kam werden geschoren.¹¹² Ruygers besteedde extra aandacht aan de neutrale pers; deze zou uit Brabant geweerd moeten worden. Hij vergeleek de "anti-katholieke hetze" zelfs met de aprilbeweging van 1853, toen protestanten bij koning Willem III hadden geageerd tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie. Alle negatieve opmerkingen over het zogenaamde provincialisme en separatisme van Brabantia Nostra waren alleen maar mogelijk, omdat de pers in ons land nu eenmaal een onbeperkte vrijheid genoot. Ruygers noemde persvrijheid een produkt van het 19e-eeuwse individualisme en drong er bij de wetgever op aan, die vrijheid aan banden te leggen: "Brabantia Nostra weet, dat de onbeperkte vrijheid van gedachte-uiting geen goed is". Mocht men immers van een christelijke regering geen maatregelen verwachten om het volk te beschermen tegen theorieën die de christelijke beschaving ondermijnen?¹¹³

Ruygers pleitte dus voor een vorm van perscensuur in Nederland. Viel dit pleidooi wel te rijmen met de afwijzing van de fascistische partijen en van de totalitaire staatsidee, of met de - weliswaar bescheiden - steun die Brabantia Nostra gaf aan de R.K.Staatspartij? Uit de archieven blijkt niet, dat de heetgebakerde artikelen in het julinummer tot interne discussie of negatieve lezersreacties leidden. Uitgever Bergmans stuurde de hoofdredacteur juist een aanmoedigingsbriefje: de belangstelling voor het nummer van juli was hoog, zo schreef hij. Het viel mooi samen met de aanstaande inzegening van de Moerdijkkapel - hij verwachtte dat die nog

¹¹¹) *BN III*, nr.10 (juli 1938), 289-292.

¹¹²) *Idem*, 293-294.

¹¹³) *Idem*, 295-297.

in 1938 zou plaatsvinden – en samen zou dat een waardig protest opleveren tegen "de aanvallen van niet-katholieke zijde" op Brabant.¹¹⁴

Het rumoer rond Oss onthulde niet alleen antipapistische gevoelens; maar ook het oude gevoel van minderwaardigheid van Brabant ten opzichte van de rest van Nederland. Op overtrokken wijze werd de kritiek op de rechtsgang in Oss toegeschreven aan een soort monsterverbond van liberalen, orthodox-protestanten, socialisten en fascistten. Dat hele complex werd aangeduid als een noordelijk offensief, bedoeld om de heiligste goederen van Brabant te schenden.

Men mag de verhitte stemming in de zomer van 1938 evenwel niet los zien van de onheilspellende internationale situatie. Er dreigde een wereldoorlog naar aanleiding van Hitlers aanspraken op Sudetenland. In de behandeling van de Osse affaire in *Brabantia Nostra* stak een element van bezorgdheid over die ontwikkelingen en verontwaardiging over het ongemanierde optreden van de NSB (dat ook bleek uit wangedrag van Rost van Tonningen in de Tweede Kamer). De zwakke verdediging van de Osse geestelijkheid in de katholieke kranten tegenover aantijgingen in de neutrale pers werd zowel door P.C. de Brouwer als door Jef de Brouwer¹¹⁵ als een veeg teken beschouwd. Allebei trokken zij de vergelijking met de "vrije jacht op geestelijken" die in die jaren in Duitsland plaatsvond. Hitler was succesvol, omdat hij jarenlang alsmaar op dezelfde thema's hamerde. Welnu: laster, kwaadsprekerij, demagogie en alle andere kwalijke methodes van het nationaal-socialisme waren voor katholieken taboe. Maar tegen laffe aanvallen tegen het goede volk van Brabant was een tegenbeweging geboden om het volk uit zijn slaap te wekken, aldus J. de Brouwer. Het was dringend noodzakelijk, dat katholieken zich aaneensloten. De 'beweging' *Brabantia Nostra* kon hier een belangrijke taak vervullen!

Ondanks alle opgeklapte taal moet geconstateerd worden, dat de Osse affaire te beperkt van omvang was om grote groepen Brabantse katholieken permanent in het geweer te krijgen. De bui dreef over. Het abonneeaantal van 1148 dat *Brabantia Nostra* in augustus 1938 bleek te halen was een tegenvaller, evenals het effect van de vele circulaires, spreekbeurten en andere activiteiten.¹¹⁶ In hoofdstuk II heb ik ook al geconstateerd, dat plaatselijke kringen geen duidelijke invulling wisten te geven

¹¹⁴) Archief-BN 55, brief H. Bergmans aan G. Ruygers, 12-7-1938.

¹¹⁵) *BN* III, nr. 10 (juli 1938), 318, en nr. 11 (aug. 1938), 324-334.

¹¹⁶) Archief-BN 116, verslag propagandacentrale 28-8-1938.

aan hun actiebereidheid. Daar hielp de energie van Jef de Brouwer en de anderen weinig aan.

§ 6. *Contact met de Vereniging van Kempische Schrijvers*

In hoofdstuk III, paragraaf 4, is al uiteengezet hoe Brabantia Nostra stond tegenover de groot-Nederlandse of dietse gedachte. Tot mei 1940 stelde Brabantia Nostra zich op een gematigd-diets standpunt. Enerzijds werd de grens die 'noord' van 'zuid' scheidde beschouwd als onnatuurlijk, want hij sneed als een mes door het oude Brabant. Anderzijds werd erkend, dat er voorlopig toch niet te tornen viel aan de realiteit van de staten Nederland en België. Ondertussen moest er, om het vuurtje warm te houden en met het oog op een eventuele hereniging in de verre toekomst, gezocht worden naar mogelijkheden tot cultureel contact over de grens heen. Het besef van het bestaan van een "Brabants volksleven" aan beide kanten van de grens diende versterkt te worden. Langzaam maar zeker zou Brabant door die groeiende bewustwording weer "een kern van leven in de Dietse landen" worden¹¹⁷ of zelfs *de* kern der Nederlanden.

Cultureel contact over de grens heen was er natuurlijk al geweest, lang vóór Brabantia Nostra verscheen. Moller, Coolen en Van Duinkerken hielden wel lezingen in Vlaanderen, net zoals Ernest Claes en Felix Timmermans het noorden frequenteerden. In de hal van het Waalwijkse stadhuis kan men bijvoorbeeld een door laatstgenoemde vervaardigde tegelschildering aantreffen. Brabantia Nostra-kunstenaars als Paul Vlemminx en Luc van Hoek waren al voor 1935 sterk op het zuiden georiënteerd; zij bleven dat heel hun leven. Van Hoek was niet de enige die trouwde met een Belgische. Voor mensen uit Tilburg, Goirle of Hilvarenbeek was Turnhout zoiets als een vertrouwde buurgemeente: gemakkelijk te bereiken, aantrekkelijk vanwege de verwante en toch iets afwijkende sfeer. De groot-Nederlandse gedachte was voor menige cultureel geïnteresseerde Brabander niet zozeer een uitgesproken streven van wat er moest komen, als wel iets dat als vanzelfsprekend werd gepraktiseerd.

Een tastbare consequentie van de groot-Nederlandse ideeën van Brabantia Nostra was het contact met de Vereniging van Kempische Schrijvers (VKS).

Deze vereniging was in november 1934 opgericht te Herentals op ini-

¹¹⁷) F. van der Ven, 'Politieke emancipatie van Brabant', in *BN* II, nr.7 (febr.1937), 173-177.

tatief van Ernest Claes. Zij wilde niet alleen letterkundigen, maar ook historici en geïnteresseerden in folklore in de Belgische Kempen bundelen. Het "cultureel en artistiek patrimonium" van deze streek moest bewaard en ontwikkeld worden. Letterkunde, folklore en kennis van de eigen streek moesten bevorderd worden. De VKS gaf een tijdschrift uit, *Onze Kempen*; zij organiseerde tentoonstellingen; belegde congressen; liet monumenten oprichten. Vergeleken met Brabantia Nostra was het een actieve culturele club, die geen spoor vertoonde van Vlaams militanisme. De Belgische staat was een realiteit, daar werd niet over gepraat. Wel wilde men het culturele zelfbewustzijn van de inwoners van de Kempen versterken. De mensen van de Kempische grond, die had men altijd links laten liggen en daar zou nu verandering in komen, zo luidde de filosofie. De VKS droeg dus een emancipatorisch element. Brabantia Nostra zou als gast haar hart kunnen ophalen aan de nostalgische sfeer die werd opgeroepen op de door de VKS georganiseerde landjuwelen (zoals in 1937 te Herentals), compleet met zangwedstrijden, volksdansen, trommelroffelen en vendelzwaaien.¹¹⁸

Spoedig na het verschijnen van de eerste nummers van *Brabantia Nostra* zocht de VKS al contact. R. van Vorsel, pseudoniem voor de uit Rijckevorsel afkomstige schrijver dr. Remi Sterkens, wees op de oude banden en hoezeer "de intellectuele jeugd de grenslijn die dwars door het Kempenland loopt - cultureel gesproken - negeert, en heel de uitgestrekte zandstreek, van Mechelen tot 's-Hertogenbosch en van Antwerpen tot aan Maaseik als zijn ene en ondeelbare Heimat erkent".¹¹⁹ Meer specifiek werd Brabantia Nostra voor een bespreking in Antwerpen uitgenodigd door de eerste voorzitter van de VKS, J. Grietens. Deze toonde zich verheugd, "dat U ginder hetzelfde blinkende schild hebt opgenomen als wij" en zei ernaar te streven, dieper te graven dan het beoefenen van literatuur, en naar "grond en volk" te zoeken.¹²⁰ Niets wijst erop, dat Brabantia Nostra de invitatie heeft aangenomen. Zij stond nog in de kinderschoenen en draaide op een handjevol medewerkers. Dezen hadden waarschijnlijk niet eens het geld voor een trip naar Antwerpen. Ge-

¹¹⁸) *BN* III, nr. 7 (april 1938), 210-212; R. Sterkens, 'Historisch overzicht van 25 jaar werking van de Vereniging van Kempische Schrijvers', in *Taxandria* 31/32 (1959-1960), 91-105.

¹¹⁹) *BVI*, nr. 7 (febr. 1936), 109-110.

¹²⁰) Archief-BN 57, brief J. Grietens aan F. van der Ven, 24-2-1936.

brekkige verkeersverbindingen kunnen een rol hebben gespeeld.¹²¹

Pas in maart 1937 waagde de VKS een tweede poging, en met iets meer succes. Op zijn verzoek vaardigde Brabantia Nostra in juli van dat jaar een spreker af – Luc van Hoek – naar een huldigingsbijeenkomst voor enkele jubilerende Kempische schrijvers in Turnhout.¹²²

Het feit, dat in hetzelfde voorjaar van 1937 E. Rombauts uit Mechelen tot de Brabantia Nostra-redactie toetrad (zie par.2) had met de contacten met de VKS niet veel te maken: Rombauts werd daarvan pas later lid. Hijzelf legde er in *Brabantia Nostra* de nadruk op, hoe weinig 'Brabants' en hoe weinig 'diets' de Belgische Brabanders zich voelden. De term 'Brabant' wekte bij hen eerder associaties op met de "verfransende grijp-armen" van de hoofdstad Brussel. Wel bespeurde hij tekenen van een herlevend diets bewustzijn.¹²³ Rombauts was noch heraut van de dietse gedachte, noch contactpersoon namens de VKS; het is de vraag of hij méér dan nominaal redactielid is geweest.

Kort na de bijeenkomst in Turnhout deed de VKS opnieuw een poging tot toenadering tot Brabantia Nostra: de derde al! Binnenskamers was Brabantia Nostra niet zo happig op groot-Nederlandse samenwerking als zij de lezers van het tijdschrift liet vermoeden. Toen de redactie van *Onze Kempen* te kennen gaf, prijs te stellen op nauwe samenwerking, drong Mutsaers er per brief bij Ruygers op aan, de status quo van *Brabantia Nostra* niet te wijzigen. Het bestuur wilde voorzichtig opereren en was tegen alle ophef in de vorm van verklaringen over fusie of het voeren van een ondertitel.¹²⁴ De VKS vond dit standpunt te vrijblijvend, zo bleek uit het gunstige onthaal dat Rombauts ten deel viel toen die op de jaarvergadering van de VKS een inniger band kwam bepleiten. "We hopen van harte dat het hier niet bij een platonische wens zal blijven", schreef Sterkens.¹²⁵

Pas in het voorjaar 1938 kwam het tot de gewenste 'innige band'. Ruygers en Van der Ven kwamen in een bespreking in Antwerpen met het bestuur van de VKS overeen, dat drie Belgische letterkundigen tot de re-

¹²¹⁾ De enige goede spoorwegverbinding van Noord-Brabant met het zuiden was het traject Rotterdam-Roosendaal-Antwerpen. In *BV III*, nr.8 (mei 1938), 252, werd gepleit voor een tweede grote verbinding, Eindhoven-Brussel "Een onmisbare voorwaarde voor de culturele her-oriëntering van de Brabantse grensgebieden in Nederland en België op elkaar".

¹²²⁾ Archief-BN 76, brief R Sterkens aan G Ruygers, 20-3-1937 en *BV II*, nr 13 (juni 1937), 319 Van Hoeks toespraak staat afgedrukt in *Hulde Album E.H. de Voght - E.P. Fleeracker 1877-1937* (z p , z j), 64-71.

¹²³⁾ *BV II*, nr 15 (juli 1937), 337-339.

¹²⁴⁾ Archief-BN 52, brief P Mutsaers aan G Ruygers, 7-11-1937.

¹²⁵⁾ *BV III*, nr 7 (april 1938), 211.

dactie van *Brabantia Nostra* zouden toetreden: dr.J.Helsen, J.Simons en R.Sterkens. Simons was voorzitter, Sterkens secretaris van de VKS. Als groep zouden zij min of meer op zichzelf blijven. Leden van de VKS konden zich op individuele basis op *Brabantia Nostra* abonneren.¹²⁶ Vanaf mei 1938 tot de opheffing van het blad in de zomer van 1942 prijken de drie namen in de lijst redacteurs. De redactie bestond voortaan uit tien man, waarvan vier van bezuiden de grens.

Toen sommige leden van de Centrale van *Brabantia Nostra* de vrees uitspraken voor een te nadrukkelijke Zuidbrabantse inbreng – met name in de vorm van voor Noord-Brabant weinig belangwekkende artikelen – stelde Van der Ven hen gerust: zo hecht zou de samenwerking wel niet worden, gezien de verre afstanden! A.Commissaris zag daarentegen in de uitbreiding van de redactie juist een verwezenlijking van een belangrijk programpunt, "en aangezien *Brabantia Nostra* zo weinig programpunten heeft, is er veel voor te zeggen, om 't te proberen", zo merkte hij relativerend op.¹²⁷ Een en ander wees er niet op, dat *Brabantia Nostra* zat te springen op samenwerking. De waarschuwing die ook buiten *Brabantia Nostra* wel werd geuit voor een soort Zuidnederlandse invasie – bijvoorbeeld bij monde van Th.Goossens, die vreesde dat tegenstanders van *Brabantia Nostra* een nieuw argument in handen kregen om kritiek te leveren –¹²⁸ was schromelijk overdreven. De Belgen konden hooguit eenmaal per jaar op een redactievergadering verschijnen. Op het redactionele beleid konden noch wilden zij invloed uitoefenen;¹²⁹ zij fungeerden dus alleen als uithangbord van het dietsse ideaal.

De enige die zich ondubbelzinnig op een groot-Nederlands standpunt stelde was Ruygers. Graag liet hij zich inviteren voor een spreekbeurt bij de VKS te Hoogstraten, alwaar hij niet kon nalaten te herinneren aan de glorierijke dagen, toen Brabant nog "hart van Dietsland" was: "Wij hopen, dat deze tijd eenmaal zal weerom komen, dat de gescheiden Kempen hun eenheid zullen hervinden. Dan zal de wonde hersteld zijn, die diep geslagen is in het leven van ons volk",¹³⁰ zo bereed Ruygers zijn stokpaardje.

Even kwam de mogelijkheid ter sprake, om ook in België de beweging *Brabantia Nostra* op gang te brengen. Uiteindelijk bleken de meeste Cen-

¹²⁶⁾ Archief-BN 6, verslag verg. Centrale 23-4-1938.

¹²⁷⁾ Archief-BN 6, verslag verg. Centrale 23-4-1938.

¹²⁸⁾ Archief-BN 68, brief Th.Goossens aan redactie *BN*, 23-5-1938.

¹²⁹⁾ Interviews Mutsaers, Van der Ven, Van Hoek, Dorenbosch; geen van hen herinnerde zich een eigen inbreng van de Kempische schrijvers.

¹³⁰⁾ *BN* III, nr.11 (aug.1938), 345.

trale-leden hier niet voor te voelen. Eerst moest het tijdschrift maar inburgeren in het zuiden, daarna zou eventueel een zuster-organisatie gesticht kunnen worden. Dat er meer dan één zuiderling (genoemd werd Rombauts) lid zou zijn van de Centrale van Brabantia Nostra werd al niet wenselijk geacht, al zouden de drie VKS-redacteuren terwille van de verstandhouding tot de vergaderingen van de Centrale als gast uitgenodigd worden.¹³¹ Ook uit deze bespreking bleek dus, hoe zuinigjes Brabantia Nostra aan haar groot-Nederlandse gedachten gestalte wenste te geven.

De contacten tussen Brabantia Nostra en de VKS bleven op een laag pitje staan. De gespannen internationale situatie en de mobilisatie van 1939 hebben het contact tegengewerkt. Maar het belangrijkste was, dat de wil tot hechte samenwerking ontbrak.¹³² Vermoedelijk voelde men wel, dat het Dietse ideaal allerm minst leefde bij de bevolking.

Bij twee latere gelegenheden zouden de contacten met België nog wel van pas komen. De eerste was toen de Moller-bibliotheek naar Leuven werd gebracht (zie hoofdstuk V, par.8) en de tweede toen de Groot-Kempische Cultuurdagen werden opgezet (zie hoofdstuk VI, par.6). In de persoonlijke sfeer zijn er bovendien veel vriendschappelijke contacten aangeknoopt. De VKS bestaat nog steeds.

§ 7. *De vierde jaargang (1938-1939): het jaar van Willibrord*

a. Algemeen beeld

In veel opzichten vormde de vierde jaargang van *Brabantia Nostra* een naadloze voortzetting van de derde. Behalve dat H. Vinkenburg naar Amsterdam was vertrokken was er in de samenstelling van de redactie geen verandering gekomen. De opzet, opmaak en uitgave van het orgaan vertoonden grote gelijkenis met die van de derde jaargang. De omslag werd versierd met een tekening van Luc van Hoek, die het in hoofdstuk III geciteerde lofdicht op Brabant in beeld bracht. De rubriek 'Kroniek en kritiek' meldde actuele ontwikkelingen en gebeurtenissen. Aan de inhoud van de artikelen was nauwelijks af te lezen, dat Brabantia Nostra zich juist

¹³¹⁾ Archief-BN 6, verslag verg. Centrale 28-8-1938.

¹³²⁾ Volgens prof.dr.A.Keersmaekers, de huidige voorzitter van de VKS, was in het zuiden de belangstelling voor Noord-Brabant ook niet bijzonder groot en was het eerder de VKS die de boot heeft afgehouden. Er bestaat geen VKS-archief om dit te verifiëren. Auteur is prof. Keersmaekers erkentelijk voor zijn commentaar op deze paragraaf. Brief A.Keersmaekers aan auteur, 21-1-1989.

in 1938/39 omzette in een echte 'beweging', compleet met kring-bijeenkomsten. De oververhitte atmosfeer die had afgestraald van artikelen over de zaak-Oss was niet meer voelbaar. *Brabantia Nostra* hervatte de traditie van goed doorwrochte, theoretische artikelen. De helft daarvan was gewijd aan de ideologie, aan geschiedenis en aan religieuze onderwerpen. Al waren er uitzonderingen, de meeste artikelen waren minder strijdbaar en minder controversieel.

Temidden van de "wisselende, felbewogen lotgevallen van het grote wereldleven" - Ruygers doelde ongetwijfeld op de Sudetencrisis die door de overeenkomst van München op het nippertje niet was uitgemond in de Tweede Wereldoorlog - achtte de hoofdredacteur het van belang, de hoofd-doelstelling van *Brabantia Nostra* nog eens te verhelderen: de katholieke orde in Brabant. Was de maatschappij immers niet ontwricht door de liberale levensbeschouwing? De trek van het platteland naar de stad had voor velen "geestelijk de dood" betekend. Gemeenschapszin was ondermijnd en individualisme bevorderd. Iedere orde-gedachte werd volgens Ruygers luid overstemd door het geroep om vrijheid. Nooit tevoren was de wanorde zo groot en zag de toekomst er zo dreigend uit. Of de Europese cultuur nog te redden was, hing goeddeels af van de vraag of de katholieke wereld erin zou slagen de orde-gedachte te laten zegevieren.¹³³ Vergeleken met vorige hoofdredactionele commentaren was er inhoudelijk niet zoveel veranderd, maar wel kon de lezer een cultuurpessimisme proeven, dat getoonzet leek door een voorgevoel van de komende catastrofe. Merkwaardig hierbij was, dat Ruygers geen woord van ongerustheid uitsprak over de brutaliteit van de nazi's en fascistten. De tekenen van aftakeling van de Europese cultuur die hij noemde, vloeiden alle voort uit het individualistisch liberalisme. "Vrijheid" stelde hij ongeveer gelijk met "wanorde". Daarentegen gebruikte hij het woord "totalitair" uitdrukkelijk in een meer positieve betekenis:

"De Brabantse gemeenschap is een katholieke gemeenschap. En omdat alle cultuur der gemeenschap is, is de Brabantse cultuur een katholieke cultuur. Omdat alle idealen en alle opbouwende arbeid gedragen wordt door beginselen, die verankerd liggen in de katholieke levensbeschouwing, daarom is de ideologie voor *Brabantia Nostra* totalitair, in de enig juiste zin van het woord, alle leven omvattend in horizonten van eeuwigheid".¹³⁴

Twee artikelen waren gewijd aan de positie van de jonge boeren in Bra-

¹³³) *BN IV*, nr.1 (okt.1938), 1-5.

¹³⁴) *Idem*, 3.

bant. De draad van de eerste jaargang werd hiermee opgenomen. Door de sterke toename van de boerenbevolking was het volgens 'De Wiejer' (pseudoniem voor NCB-ingenieur C.J. van Meel)¹³⁵ onmogelijk, om nog voor een redelijke koop- of pachtsom aan goede landbouwgrond te komen. Schrijnend was het, dat flinke, kundige boerenzoons geen schijn van kans hadden op een eigen bedrijf. De Wiejer noemde het een tantaluskwelling, dat uitgestrekte heidevelden onontgonnen bleven; hij gaf de schuld aan fanatieke natuurbeschermers, die meer oog hadden voor het behoud van een stukje natuurschoon dan voor de nood van de plattelandsbevolking. Gelukkig bestond er sinds kort een 'Stichting werkverschaffing en ontginning Noord-Brabant' die zich ten doel stelde, de ontginning van woeste gronden ter hand te nemen. Maar inmiddels was nationaal het plan-Westhoff verschenen, waarin de tewerkgestelden niet langer als werklozen, maar als volwaardige arbeidskrachten werden beschouwd. Op grote schaal zouden cultuur-technische werken worden uitgevoerd, waarvoor een 'Maatschappij tot Bevordering van Uitvoering van Werken' (MBW) was opgericht. In deze maatschappij nu zag De Wiejer een groot gevaar. Noord-Brabant moest wel de kans op meer banen met beide handen aangrijpen, maar de uitvoering van die plannen mocht niet worden toevertrouwd aan de MBW. Die zou een macht worden, gedirigeerd vanuit Den Haag, en in Brabant de lakens uit gaan delen.¹³⁶ P.C. de Brouwer had voor dit laatste gevaar in de pers al enkele keren met klem gewaarschuwd. Dat hier voor het katholieke zuiden gevaren dreigden, was duidelijk; er broeide al onrust. Het beste kon de Noordbrabantse stichting de hele werkverschaffing coördineren, zodat die in katholieke handen bleef.¹³⁷ Alweer klonk het were di-parool, en evenals bij de Philipsrel werd opnieuw de alarmklok geluid over de eigen Brabantse leefsfeer waarop door bovenmoedijkse – in dit geval Haagse – krachten inbreuk zou worden gemaakt. Het verschil was dat er nog niets van dien aard gebeurd was, zodat de waarschuwingen van De Wiejer en De Brouwer de boodschap droegen van "Voorkomen is beter dan genezen".

Het mocht dan zo zijn, dat de vierde jaargang van *Brabantia Nostra* vergeleken met de overige het meeste aandacht schonk aan sociaal-economische vraagstukken, tot een echt initiatief kwam het niet. *Brabantia Nostra* was nu eenmaal niet ingesteld op beïnvloeding van het sociaal-

¹³⁵) Interview Naaijens.

¹³⁶) *BV IV*, nr.4 (jan.1939), 97-103, en 5 (febr.1939), 129-136.

¹³⁷) *De Maasbode* 25-10-1938 en *DNBZ* 25-12-1938; Zie voor het plan-Westhoff: Keesing, a.w., 244 en 295.

economische leven. Pas in vorm van de naoorlogse congressen zou Brabantia Nostra zich op dat terrein profileren. Tot 1940 ging de interesse primair uit naar historie, religie en cultuur.

In 1939 kon men in één activiteit alle drie deze gebieden bestrijken.

b. De Willibrordusherdenking van 1939

In 1939 was het twaalfhonderd jaar geleden dat Willibrordus, de grote prediker onder de Friezen en de eerste aartsbisschop van Utrecht, te Echternach was gestorven, na vijftig jaar lang zijn beste krachten te hebben gewijd aan de kerstening van de lage landen.

Toen aangekondigd werd, dat onder meer in Utrecht dit eeuwfeest luisterrijk gevierd zou worden, meenden enkele bestuursleden van Brabantia Nostra hierbij niet te moeten achterblijven: Brabant verdiende zijn eigen Willibrordusherdenking.

Een Brabantse viering zou twee doelen tegelijk dienen. In de eerste plaats kon een verdieping en verlevendiging van het godsdienstig leven bevorderd worden. In de tweede plaats kon in het openbaar worden benadrukt, dat het eigenlijke apostolische werkterrein van de Ierse monnik niet ten noorden van de grote rivieren had gelegen (zoals men uit het latere ruitersstandbeeld te Utrecht zou kunnen opmaken), maar in het eigen Brabant. Het zoveelste argument voor het belang van het oude gewest kon hiermee geleverd worden. Beide doelstellingen werden in een aanbeveling voor Van Hoek's toneelstuk over Willibrord verwoord:

"Sint Willibrord, die aan ons geloof de Blijde Boodschap bracht van geloof en genade, een schat, die Brabant behield door tijden van welvaart en vrijheid, maar ook door tijden van de zwaarste verdrukking. Sint Willibrord moet ons in deze kommervolle dagen voor de geest staan en in ons wakker roepen de vaste wil om het geloof onzer vaders te bewaren en te verstevigen en ons aaneen te sluiten om alle pogingen tot verheidensing van ons land af te slaan".¹³⁸

Eind december 1938 werd er onder auspiciën van Brabantia Nostra een acht leden tellend 'Brabants Comité voor de St. Willibrord Herdenking' gevormd. A. Commissaris werd voorzitter en de econoom drs. J.A. Heerkens, mede-oprichter van *Brabantia Nostra*, secretaris. Op het lijstje voornemens prijken o.m. een openluchtspel, een speciaal nummer van

¹³⁸⁾ Archief-BN 169, aanbevelingsbrief voor opvoering "Het gezegende Land" te Valkenswaard.

Brabantia Nostra, een standbeeld en een kerkelijke viering.¹³⁹ Het kostte enige moeite, daarnaast nog een 'Comité van Aanbeveling' samen te stellen (men liep volgens Heerkens "van Pontius naar Pilatus") maar uiteindelijk vond men een aantal hooggeplaatste personen bereid met hun naam de activiteiten te ondersteunen.¹⁴⁰

In de loop van 1939 bleken de activiteiten van het Willibrordus-comité zich op drie zaken te concentreren: propaganda voor de vele plaatselijke herdenkingen; de opdracht aan dr.P.C.Boeren tot het schrijven van een boekje over Willibrord; en het organiseren van een openluchtspel. Overige plannen, waaronder dat voor een Brabants Willibrordus-monument, kwamen niet verder dan het papieren stadium. Het kostte al moeite genoeg, om het kapelletje aan de Moerdijkbrug van de grond te krijgen.¹⁴¹

Spoedig bleken de activiteiten van het *Brabantia Nostracomité* in de sfeer van de noord-zuid-controverse te worden getrokken. Boven de Moerdijk was niet iedereen gecharmeerd van een aparte Brabantse herdenking van Willibrordus. In februari 1939 schreef de secretaris van de Nederlandse Katholiekendag, W.Nolet, dat de burgemeester van Utrecht zich als voorzitter van het nationale herdenkingscomité stoorde aan de zuidelijke initiatieven. Hij drong aan op contact,¹⁴² maar in de hieropvolgende briefwisseling kwam men helemaal niet nader tot elkaar. Commissaris verweet het nationale comité, dat het geen enkele Brabantse kunstenaar had uitgenodigd het feest mee op te luisteren, waarna Nolet geërgerd terugschreef, dat Brabantse kunstenaars dan maar lid hadden moeten worden van de Algemene Katholieke Kunstenaarsvereniging: een gemiste kans dus voor de zuiderlingen die zich hier mooi hadden kunnen onderscheiden.¹⁴³ Brabant was niet de enige provincie met een eigen Willibrordus-herdenking: ook in Limburg was er een comité actief. Dit zocht echter wél samenwerking met het nationale comité.

Ook in België opereerde een comité, en wel onder bescherming van kardinaal Van Roey, de aartsbisschop van Mechelen.¹⁴⁴ Het is opmerke-

¹³⁹) Archief-Commissaris 116, verslag 1e verg. Willibrorduscomité, 28-11-1938.

¹⁴⁰) O.m. A. van Rijkevorsel (comm. van de koningin), de bisschoppen A.Diepen en P.Hopmans, Th.Goossens, prof. J.E. de Quay (hoogleraar psychotechniek Tilburg), H.Moller en P.C. de Brouwer.

¹⁴¹) *BN IV*, nr.5 (febr.1939), 157-8.

¹⁴²) Archief-Commissaris 116, brief W.Nolet aan A.Commissaris, 9-2-1939.

¹⁴³) Archief-Commissaris 116, brief Nolet aan Commissaris 14-3-1939. Overigens noemde Commissaris later, terugblikkend, de verhouding tot het landelijke comité goed: *BN V*, nr.4 (jan.1940), 110.

¹⁴⁴) *BV IV*, nr.10 (juli 1939), 318.

lijk, dat Brabantia Nostra zich de mooie kans op groot-Nederlandse samenwerking liet ontglippen, doordat zij niet krachtig genoeg aanstuurde op een gemeenschappelijke Vlaams-Brabantse viering. Die kans was aanwezig, onder meer omdat er niet minder dan drie *Brabantia Nostra*-redacteurs (Rombauts, Helsen en Sterkens) in het Belgische comité zaten. Men beseftte wel degelijk dat men hier geen fraaie figuur sloeg. Jef de Brouwer schreef, dat "een staatkundige grens die voor St. Willibrord niet heeft bestaan en eerst veel later is tot stand gekomen" geen belemmering hoorde te zijn voor een gezamenlijke viering van "deze groot-Brabantse apostel". Er werd een vergadering belegd in Turnhout, om te zien of men kon samenwerken met "het Brabantse gebied dat niet tot Rijks-Nederland hoort" (J. de Brouwer kreeg de naam 'België' maar niet uit zijn pen!). Die bespreking leverde niets op, en tegen wil en dank ging men verder uit van "de realiteit van nieuw-ontstane verhoudingen".¹⁴⁵ Hiermee was het door mij al eerder gesignaleerde gematigde, of zo men wil halfslachtige standpunt van Brabantia Nostra inzake 'groot-Nederland' weer eens aangetoond. Overigens hield P.C. de Brouwer op de Willibrordus-herdenking te Antwerpen wel een toespraak over de grote monnik.¹⁴⁶

De Nijmeegse historicus dr. P.C. Boeren voldeed aan het verzoek van Brabantia Nostra om een boekje te schrijven. Hij had er niet veel tijd voor nodig. Het resultaat was een brochure van 48 pagina's, geïllustreerd met tekeningen van, hoe kon het anders, Luc van Hoek. In de titel: *Sint Willibrord, apostel van Brabant* zat de opzet besloten. Het werkje zou een wetenschappelijke ondersteuning geven aan de veronderstelling, dat de activiteiten van Willibrord voornamelijk op Brabant gericht waren geweest. Zoals Boeren aan P.C. de Brouwer schreef, was de studie voor hem een openbaring geweest: hij bekende, dat hij altijd een antipathie tegen de heilige had gekoesterd omdat deze door "het noorden" naar voren geschoven werd, "en met het noorden voel ik juist geen gemeenschap". Maar nu was hij helemaal omgeslagen!¹⁴⁷ Commissaris schreef in het voorwoord van het boekje, dat hij deelde in de verbazing van de auteur. Iedereen kende Willibrord immers als de eerste aartsbisschop van Friesland, met een zetel in Utrecht, en als stichter van de abdij van Echternach. Maar "wellicht het belangrijkste deel" van het bekeringswerk had in de Kempen gelegen.

Boeren poogde aan te tonen dat Willibrord veel doopreizen door Bra-

¹⁴⁵) Archief-Commissaris 116, brief J. de Brouwer aan diversen, 19-4-1939.

¹⁴⁶) *BNV*, nr.4 (jan. 1940), 111.

¹⁴⁷) Archief-Commissaris 116, brief P.C. Boeren aan P.C. de Brouwer, 3-3-1939.

bant had gemaakt. De vele 'Willibrordusputjes' in de Kempische dorpen getuigden hier nog van. Reizend van Utrecht naar Echtenach en terug, trok de monnik over Brabants landwegen. De lijst van schenkingen in de vorm van herengoederen, die Willibrord in Brabant in bezit kreeg, was lang. Hij bouwde kerken en verbreidde de devotie met behulp van uit Rome meegebrachte reliquieën. Hij deed vooral veel voor de Maria-verering:

"Zo heeft reeds Willibrord Brabant gemaakt tot het Mariaanse Brabant der volgende en (naar wij hopen) van alle toekomstige eeuwen [...] Deze heerlijke gedachte wordt nog dagelijks uitgebeierd over het Brabantse land door de eeuwenoude kerkklokken van Riethoven [...] In geen streek van West-Europa is de verering van St. Willibrord zo algemeen en zo diep bij het volk doorgedrongen als in Brabant",

zo beweerde hij. Waren de Brabanders, kerkscheuring en vervolging ten spijt, niet steeds trouw gebleven aan het voorvaderlijk geloof?¹⁴⁸

In Brabantia Nostra werd de brochure hartelijk verwelkomd. "Een juweeltje", oordeelde Commissaris.¹⁴⁹ De eerste oplage van het boekje bedroeg ruim 6000 exemplaren en een tweede werd geraamd op 8000; bovendien zou er een Belgische oplage van 10.000 exemplaren worden verzorgd, maar daar is het waarschijnlijk niet meer van gekomen.¹⁵⁰

Maar in vakkringen van historici werd het boekje helemaal niet zo positief ontvangen. Zo wijdde de historicus dr. G. Gorris s.j. in het katholieke maandblad *Studiën* een korte, maar uiterst kritische beschouwing aan Boerens produkt. Zijn betoog kwam erop neer, dat Boeren zich nooit op contemporaine bronnen over Willibrord had kunnen baseren, en dat dus de these van de Zuidnederlandse oriëntatie van de heilige berustte op drijfzand. Een wetenschappelijk bewijs was niet geleverd.¹⁵¹ Ook de Nijmeegse hoogleeraar R. R. Post achtte de studie van Boeren onder de maat. Boeren zou er zelfs zijn wetenschappelijke naam mee op het spel hebben gezet. Ietwat aangeslagen luchtte Boeren zijn hart tegenover Commissaris. Hij gaf het gemis aan primaire bronnen toe, maar hield de Zuid-Nederland-these staande, waarbij hij afging op latere bronnen. "Bewezen is

¹⁴⁸⁾ P. C. Boeren, *Sint Willibrord, apostel van Brabant* (Tilburg 1939).

¹⁴⁹⁾ *DNBZ*, 15-6-1939.

¹⁵⁰⁾ Archief-Commissaris 116, brief J. Heerkens aan A. Commissaris, 20-6-1939. Desgevraagd herinnerde de heer Heerkens zich in aug. 1988 niets van de Belgische oplage, waarvan in deze brief sprake is.

¹⁵¹⁾ G. Gorris s.j., 'Aantekening over St. Willibrords werkzaamheid in Noord-Brabant', in *Studien* LXXI (1939), 303-307.

zij daarmee niet, maar de Noordnederlandse kan ook niet bewezen worden", zo verdedigde hij zich zwakjes.¹⁵²

In latere bijdragen aan *Brabantia Nostra* hield Boeren vol, dat de Noordnederlandse Willibrord-opvatting "volkomen onbewijsbaar" was, terwijl zijn eigen exegese "een mate van zeer grote waarschijnlijkheid" bezat. Die was immers rijker gedocumenteerd.¹⁵³ Met enig gegniffel meldde *Brabantia Nostra* ook nog, dat Boerens boekje indruk had gemaakt en dat daardoor "de Utrechtse idylle" min of meer verstoord was. Het blad twijfelde er niet aan, of de ontdekking van Willibrord als apostel van Brabant was "de voornaamste blijvende vrucht" van het jubeljaar 1939.¹⁵⁴ Het was duidelijk, dat in de stelling van Boeren een sterk Brabants-emancipatoir element stak, gezien de felheid waarmee hij zich in geschrifte afzette tegen de traditionele adoptie van de apostel door het - in zijn ogen verfoeilijke - noorden. Ook in latere jaren vormde geschiedschrijving voor Boeren nog wel eens een wapen in de strijd voor 'verheffing' van Brabant. Zo plaatste hij in 1942 de slag bij Woeringen in een eng-regionalistisch kader.¹⁵⁵

In de zomer van 1939 concentreerde zich de aandacht in verband met Willibrord op de opvoeringen van het door Luc van Hoek geschreven openluchtspel *Het gezegende land*. Met het medium openluchtspel knoopte Brabantia Nostra aan op een sinds het begin van de eeuw levende Brabantse traditie.¹⁵⁶ In *De Tijd* werd Van Hoeks stuk betiteld als "een poging van de vele die deze beweging (Brabantia Nostra) doet, om het cultuurbewustzijn in Zuid-Nederland te versterken".¹⁵⁷ In het van hem bekende plechtstatige taalgebruik laat Van Hoek in het stuk zien, hoe de grote missionaris, op de vlucht voor de Friese koning Radboud, neerstrijkt temidden van de eenvoudige, Freya-aanbiddende Franken. De aanwezigheid van Willibrord veroorzaakt een cultuurschok. De oude,

¹⁵²) Archief-Commissaris 116, brieven P.C.Boeren aan A.Commissaris, 21-10 en 3-11-1939. Het was opvallend dat in de 'Patria'-monografie van dr.W.Lampen, *Willibrord en Bonifacius*, eveneens uit 1939, nauwelijks iets concreets gezegd werd over Willibrordus' prediking in Taxandrie.

¹⁵³) *BN V*, nr.1 (okt.1939), 19-25; nr.4 (jan.1940), 97-106.

¹⁵⁴) *BN V*, nr.3 (dec.1939), 95.

¹⁵⁵) P.C.Boeren, *Een Nederlandse wacht aan de Rijn: Jan de Eerste, hertog van Brabant* (Amsterdam 1942).

¹⁵⁶) Op de positie van het openluchtspel in de Brabantse literaire cultuur wees Anton van Duinkerken in 'Stand en toekomstkansen van letteren en toneel in Noord-Brabant', in *Brabantia IV* (1955), 93-101.

¹⁵⁷) *De Tijd* 11-7-1939.

heidense cultus botst met de nieuwe, christelijke beschaving. Tenslotte zegeviert de laatste, in een zwaarwichtige monoloog van Willibrord ("De naam des Heren zij geprezen om dit gezegende land").

Met de jonge Oisterwijkse regisseur Kees van Iersel en zijn 'Brabants Volkstoneel' deed Brabantia Nostra een goede greep. Deze bekende theaterman had al vanaf zijn twintigste amateurgezelschappen geregiseerd, en in door hem geësceneerde openluchtspelen schrok hij er niet voor terug grote massa's figuranten op de been te brengen.¹⁵⁸ In het stuk *Het gezegende land* vulden 275 acteurs en figuranten, rijk gecostumeerd, het podium tegen een decor dat was ontworpen door architect J. Bedaux. Van Iersel zelf vervulde de rol van Willibrordus. Het stuk werd in totaal 25 maal opgevoerd, en wel in Tilburg, Vught en Valkenswaard. Alleen al in Tilburg werden volgens opgave 5000 kaartjes verkocht, hoewel de ambiance er niet ideaal was. Het decor stond opgesteld midden in een lawaaiige volksbuurt.¹⁵⁹

Niet alle persorganen waren lovend over het stuk. De recensent van *De Tijd* achtte het niet "volks" genoeg en miste de regionale kleur, die de bevolking van Brabant had kunnen begeistere voor de heilige, "die niet minder dan de figuur van Willem de Zwijger een levend en bezielend element zou moeten vormen in het leven van elke Brabander".¹⁶⁰ *De Volkskrant* vond dat in het stuk "meer het Brabant van de apostel dan de apostel van Brabant" geschetst werd, en constateerde zwakke plekken in de dramatische compositie.¹⁶¹ Zelfs Siemer schreef kritisch over *Het gezegende land*, al kon volgens hem het stuk de vergelijking glansrijk doorstaan met een ander Willibrord-drama, dat buiten Brabantia Nostra-auspiciën werd opgevoerd, *De held Gods* van Willem Hoffman. Siemer noemde Van Hoeks schets van het dorpsleven te romantisch, en het optreden van Willibrord te zeer beperkt tot het omverwerpen van een Freya-beeld.¹⁶²

Niet alleen de matige recensies betekenden tegenslag. Het bleek, dat de interesse van het Comité van Aanbeveling minimaal was: zelfs P.C. de Brouwer en A. Commissaris lieten bij de eerste voorstellingen in Tilburg

¹⁵⁸) Eenmaal, bij het spel 'Kruis en Ploeg', stonden er onder zijn leiding naast de Militaire Kapel en een bataljon van de luchtmacht 4500 boeren en boerinnen in het Tilburgse Sportpark. P. Hellmann, 'De eerste provo Een portret van Kees van Iersel', in *NRC-Handelsblad* 26-8-1988

¹⁵⁹) Archief-J. Willems, financieel verslag *Het gezegende land*

¹⁶⁰) *De Tijd*, 11-7-1939

¹⁶¹) *De Volkskrant* 10-7-1939

¹⁶²) *BV IV*, nr.12 (sept. 1939), 363-368.

verstek gaan, tot ergernis van Heerkens. Volgens deze laatste voerde J. de Brouwer onvoldoende propaganda. Een andere tegenvaller was, dat mgr. Diepen, nota bene lid van het Comité van Aanbeveling, aan alle geestelijken verbood naar het spel te gaan kijken omdat het 'gemengd' was. Heerkens zag toen aankomen, dat het dreigende faillissement van de hele produktie Brabantia Nostra een slechte naam zou bezorgen.¹⁶³ De organisatie van het openluchtspel te Valkenswaard en te Vught verliep ook niet zonder tegenslag: de mobilisatie van september 1939 was daar de schuld van een financiële strop. Veel medespelers moesten opkomen voor militaire dienst. Voortijdig werden de voorstellingen stopgezet. Aan het eind van het jaar was er een groot tekort op de begroting van het Brabants Volkstoneel,¹⁶⁴ dat door middel van inzamelingen met man en macht moest worden bestreden.

In diverse plaatsen in Brabant werden er in het jaar 1939 Willibrordus-herdenkingen georganiseerd, waarbij Brabantia Nostra niet of maar zijdelings betrokken was. Het hoogtepunt was een algemeen-Brabantse viering met pontificale mis op 12 november bij de benedictijner monniken te Oosterhout; Commissaris was een van de sprekers.

De oogst van het Willibrordus-jaar was maar schraal, als men keek naar de matige ontvangst van Boerens boekje, naar de half-mislukte voorstellingen van *Het gezegende land*, naar communicatiestoornissen met 'Noord-Nederland' zowel als met het 'zuiden', en naar tal van niet-uitgevoerde initiatieven, waaronder een tentoonstelling en een speciaal nummer van *Brabantia Nostra*.

Een bittere ondertoon was in het vertoog van Commissaris onmiskenbaar aanwezig, toen deze in 1940 de zaken op een rijtje zette. Zijn breedvoerige beschrijving van de wel-uitgevoerde acties kon deze ondertoon maar ternauwernood camoufleren.¹⁶⁵

§ 8. *Brabantia Nostra*-poëzie

"Een jonge bloei op diep doorgedrongen wortels", zo juichte Uri Nooteboom, journalist van *De Maasbode*, over de eerste dichtbundels van Paul Vlemminx, Frank Valkenier en Luc van Hoek. Hier waren nu eens

¹⁶³) Archief-Commissaris, brief J. Heerkens aan A. Commissaris, 10-7-1939.

¹⁶⁴) Archief-BN 169: een anonieme brief meldt een tekort van f 4500,-; J. Heerkens meldde per brief aan Commissaris op 3 dec. 1939, dat een verschil van f 1400,- was teruggebracht tot f 400,-.

¹⁶⁵) BN V, nr. 4 (jan. 1940), 110-113.

dichters aan het woord, zo schreef hij in *Brabantia Nostra* in 1939, die waren voortgekomen uit het eigen Brabantse volk, en die met hart en geest in die gemeenschap waren geworteld: in hen hoorde hij de stem des volks. In contrast met de "geweldheid" en "levensonvoldaanheid" van veel Nederlandse poëzie van die dagen getuigden de jongste produkten uit Brabant van evenwicht en regelmaat, en waren zij voor het gewone volk te begrijpen.¹⁶⁶

Op het moment dat Nooteboom de balans opmaakte had *Brabantia Nostra* al enkele jaren lang plaatsruimte geboden aan tientallen jonge dichters. Alleen al in de jaargangen II tm IV verschenen er niet minder dan 122 gedichten, en wel van de hand van 29 verschillende auteurs. Een dergelijke oogst had men enkele jaren eerder nog niet durven voorstellen.¹⁶⁷ De voormalige generaliteitslanden hadden namelijk niet bepaald voorop gelopen in het proces van literaire vernieuwing dat zich in Nederland vanaf de Tachtigers had voltrokken. Tot omstreeks 1920 volgde de katholieke letterkunde steeds de lijn van de katholieke emancipatie. Alleen het blad *Van Onzen Tijd* (1900-1920) leunde tegen de kunstsmaak van de Tachtigers aan. De Rosmalense priester Willem Smulders (1879-1942), een oom van Paul Vlemminx, was de enige Brabander die erin meesprak. Zelfs in de jaren twintig, toen er op cultureel gebied zoveel ontlook, kwam er in Brabant nog geen inheems letterkundig leven tot bloei, afgezien van wat er op toneelgebied gebeurde. Bladen als *Roeping* en *De Gemeenschap* werden wel met belangstelling gelezen, maar stimuleerden nog niet tot een eigen poëtische bijdrage. Anton van Duinkerken bleek van de generatie jonge katholieken achter deze twee tijdschriften de eerste en enige werkelijk belangrijke Brabantse dichter te zijn, voor wat betreft de jaren twintig. Hem heb ik al besproken in hoofdstuk I, paragraaf 3c1.

Op bijna elk maatschappelijk gebied (aldus Ton Neelissen) toonde Brabant zijn gelijkwaardigheid; het economische, het politieke, het sociale; maar niet in het culturele. Ondanks alle emancipatie was Brabants hunkering naar erkenning van eigenwaarde altijd een gevoelig punt gebleven.¹⁶⁸ Het geluid van de *Brabantia Nostra*-dichters probeerde iets van die stilte te verdrijven.

¹⁶⁶) U.Nooteboom, 'Dichters uit eigen huis', in *BN* IV, nr.6 (mrt.1939), 180-184.

¹⁶⁷) De hiernavolgende alinea is grotendeels ontleend aan Frans Babylon, *Brabantia Nova* (Amsterdam 1954), 7-12; P.C.Boeren, *Van Maas tot Schelde* (Nijmegen z.j. (1944)), 3-16; Harrie Kapteijns, *Hedendaagse Brabantse dichters* ('s-Hertogenbosch 1951), 5-24.

¹⁶⁸) Ton Neelissen, 'De Brabantse nuance in de Nederlandse dichtkunst', in *Brabantia* IV (1955), 149-156.

Het is moeilijk om van de nieuwe generatie dichters die zich vanaf 1935 groepeerde rond *Brabantia Nostra* een algemene typering te geven. Hun poëtische uitingen verschilden daarvoor onderling te sterk in kracht, ritme en thematiek. Er was een gemeenschappelijke bron aan te wijzen: in oorsprong was hun werk studentenpoëzie. Het zuiden had juist enkele jaren eerder zijn instellingen voor hoger onderwijs gekregen: de Leergangen, de Nijmeegse universiteit en de Tilburgse hogeschool. Bepaalde figuren als Moller of Siemer traden in dezen stimulerend op. Een voorbeeld van een esthetisch gericht studententijdschrift was *Het Venster*, dat in Nijmegen verscheen van 1932 tot 1934. Vlemminx was een van de medewerkers.

Een van de studenten die getuigden van de bijzondere plaats van Siemer in het Tilburgse milieu, was Maria Dietse. Zij was een van de opvallendsten onder de poëten van het eerste uur van *Brabantia Nostra*. Maria Dietse (pseudoniem voor Mariëtte Swagemakers) was een van de zeer weinige schrijvende vrouwen in dit milieu. Als studente aan de Academie voor Beeldende Vorming, een instelling van de Leergangen, maakte zij rond 1936 deel uit van St.Leonardus; ook voor haar vormde de gastvrije Oliemeulen een trefpunt van artistiek ingestelde jongeren: "Daar werd kunst gepleegd met kleine en grote K, van allerlei beeldende en verbale discipline. Er werd getekend en geschilderd, gedicht en gezongen". De figuur van Siemer heeft veel voor Maria Dietse betekend, ook nadat zij in 1937 intrad in de priorij Schotenhof te Antwerpen.¹⁶⁹

H.Kapteijns roemde later de directe religieuze spanning, gekoppeld aan de zeer eenvoudige vorm, die hem trof in de verzen van Maria Dietse. Volgens hem behoorde haar kleine oeuvre tot het beste dat Brabant aan poëzie kende.¹⁷⁰ In tegenstelling tot veel zwaarmoedige of doodernstige poëzie van haar generatiegenoten heeft een gedicht van Maria Dietse vaak iets speels, lieflijks, luchtigs:

ZOMER

"De rog staat mals, de bomen zwaar van blaren.
Ge ruikt den damp die aanwaait op den wind:
geuren van hooi en vruchten, en den zwaren
geur van de bloemen, die ik ga vergaren.
Wie vindt er weelden als ik heden vind?

¹⁶⁹) O.M.Swagemakers, *Vijftig verzen 1932-1982* (z.p. 1982), 101 en vlg.

¹⁷⁰) H.Kapteijns, 'Letteren in Noord-Brabant', *i.a.p.*, 273.

Afb. 12. Impressie van een opvoering van het Willibrordus-massaspel "Het gezegende land" van Luc van Hoek in het park van kasteel Maurick te Vught, zomer 1939. Decor: J.Bedaux. In Tilburg werden tien voorstellingen gegeven, in Valkenswaard acht en in Vught zeven. In totaal kwamen ca. 25.000 mensen kijken.

Afb. 13. Prof. dr. J. de Quay spreekt op een bijeenkomst van de Nederlandse Unie in Tilburg, oktober 1940, voor 1600 toehoorders.

Afb. 14. Jef de Brouwer op dezelfde bijeenkomst als afb.13.

"De rog staat schoon. Kind, ga d'r door en koom er
 door onzen bogerd, die van vruchten gloeit,
 toedat uw hart van vreugden overvloeit
 in onzen hof vol rozen en vol zomer.
 Kind, zit des winters binnen; waak en droom er.
 Wees nu den hof waarin de zomer groeit." ¹⁷¹

In de naoorlogse beschouwingen ¹⁷² over de Brabantse dichters van de jaren dertig – tot welke periode ik mij hier beperk – bleken uiteindelijk steeds drie dichters te worden aangewezen als het oorspronkelijkst en het meest representatief: hetzelfde driemanschap Vlemminx – Valkenier – Van Hoek dat ook al in de beschouwing van Nootboom was gesignaleerd. Brabantkenner Jan Naaijens schreef, dat zij alle drie dichters waren met "een bewuste, uitgesproken en op een mijl afstand herkenbare Brabantse inspiratie". Hun poëzie was voor hen een begeleidingsverschijnsel van de Brabantse bewustwording. Gebed in het schoonheidsverlangen van die dagen en de hunkering naar de wedergeboorte der glorieuze dagen van weleer, vroeg deze poëzie aandacht voor een nieuw begin, voor het komende Brabantse reveil. ¹⁷³ Behalve in *Brabantia Nostra* vindt men de belangrijkste publikaties van deze dichters ook wel in andere bladen, zoals *De Nieuwe Eeuw* en *Roeping*. P.C. Boeren etiketteerde de Brabants-Limburgse generatie dichters van de jaren dertig als de "esthetisch-regionalistische": esthetisch, omdat naar zijn inzicht de zuiderling zich liever overgaf aan een roes van schoonheidsverlangen dan aan zelfbespiegeling en doctrine; regionalistisch, omdat in de plastiek en poëzie van Brabanders en Limburgers de kleur van het eigen landschap en de toon van het eigen volksleven bewust worden nagestreefd, zonder dat men vervalt in sentimentele, folkloristische kleinkunst. ¹⁷⁴

Boerens typering heeft weinig aanhang gekregen in de naoorlogse literatuur. Elke poging tot schematiseren heeft immers haar bezwaren, zo gaf Boeren zelf ook al toe. Aan het gevaar, dat de folklorist de overhand kreeg over de dichter viel voor sommige medewerkers en geestverwanten van *Brabantia Nostra* niet te ontkomen. Bij nadere beschouwing blijken

¹⁷¹) *BNI*, nr. 17 (juli 1936), 269.

¹⁷²) Zie noot 167 en 170, en verder: Naaijens, *Leer mij ze kennen*..., 134-136; Knuvelde, *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde* ('s-Hertogenbosch 1964), 103.

¹⁷³) Naaijens, *a.w.*

¹⁷⁴) Boeren, *a.w.*, 4-5.

de verschillen tussen Vlemminx, Valkenier en Van Hoek aanzienlijk. Een etiket als dat van Boeren is weinig bruikbaar.

Van de drie hofpoëten van *Brabantia Nostra* wordt Paul Vlemminx (Ferdinand Smulders) alom als de belangrijkste beschouwd. In hoofdstuk II, paragraaf 6 heb ik bij zijn levensschets al enkele dichtbundels uit de jaren dertig vermeld. Zijn bundel *Ontginningen*, die ongeveer tegelijk uitkwam met het eerste nummer van *Brabantia Nostra*, werd als revolutionaire poëzie ontvangen. Daarvóór had hij in *De Hof der Jonkheid* en *Speciosa Deserti* al getuigenis afgelegd van een neo-romantische schoonheids-verheerlijking, geïnspireerd door Baudelaire en Van de Woestijne, en een zoeken naar de relaties tussen natuur en ziel.¹⁷⁵ Naar aanleiding van *Speciosa Deserti* had Knuvelder hem vergeleken met niemand minder dan Vondel: hij noemde hem een geest, uitmuntend door verbeelding, door geestvolle en scherpe realiteitszin, door aanvaarding van het soms barre, dan weer vreugdevolle leven, door erkenning van het leven als een eeuwige pelgrimstocht tussen aarde en hemel, en door gulzige levenszin.¹⁷⁶

In *Ontginningen* werd de aanvankelijk bij Vlemminx prominent aanwezige liefde voor de grond waarop hij leefde uitgebreid over wijdere terreinen. Tegelijk kwam er een duidelijk element van verzet in voor tegen hetgeen hij beschouwde als aantasting van het landschap:

”Al ons ontginnen is vergeefs geweest,
want onze oogst is dor en zonder bate.
Wij zijn bedrogen bovenmate
en mager is ons beste beest.

Wie sprak daar van vooruitgang? Komt en leest,
hoe kwade geesten al ons hebben vraten
Waar zijn de zorgen van de Staten?
Zij zijn nooit achteraf geweest.

Geeft mij weerom mijn schralen grond
en kleine weiden en de eenzaamheid,
daar wij geen winst, maar leefstocht willen.

¹⁷⁵) Kapteijns, *Hedendaagse Brabantse dichters*, a.w., 31-35.

¹⁷⁶) G.Knuvelder, *Bouwers aan de eigen cultuur. Letterkundige figuren* ('s-Gravenhage 1934), 244.

Wij blijven liever arm-gezond,
dan dat wij barsten van hooveerdigheid
en onzen armen buurman villen”.

Landschappelijke poëzie, zo is dit werk van Vlemminx wel gekenmerkt, met een instinct voor wat bedreigd wordt, en met een verlangen naar opstanding van oude dromen.¹⁷⁷ Frequent bezong Vlemminx de vennen, de akkers met de hagen en houtwallen eromheen, de weiden en de mastbossen. P.C.Boeren durfde hem zelfs ”de satyr onder de zuidelijke dichters” te noemen, een zwerver die met zijn fiets in het Kempische Arcadië de woeste natuur opzoekt, die hem inspireert tot een dartelc, grillige fantasie.¹⁷⁸

Zijn vierde bundel, *Land der Zuidwandelaars*, was minder zwaar en meer speels van toon:

”En ik blijf kalm, als zou er niets gebeuren;
’k ben hopeloos, want hoop werd werkelijkheid.
Ze zeggen: ”hij zit heel den dag te treuren”,
maar ik ben sprakeloos van zaligheid”.¹⁷⁹

Helaas stelde Vlemminx tijdens de Duitse bezetting zijn esthetische gaven in dienst van het maandblad *Frankenland*, orgaan van de Frankische werkgemeenschap ’De Spade’, die sterk in pas van de ’nieuwe orde’ liep. Na de oorlog werd hem geruime tijd een publikatieverbod opgelegd.¹⁸⁰ Jaren later werd het beste uit zijn vooroorlogse oeuvre gebundeld onder de titel *De Groene Warande*.¹⁸¹

Vlemminx’ leeftijdgenoot Frank Valkenier (F. van der Ven) was uit ander hout gesneden.

Valkenier debuteerde in 1938 met de bundels *Blazoen, Taferelen van de Menswording onzes Heren* en *Balladen van Brabant*, en publiceerde behalve in *Brabantia Nostra* ook in *Roeping*. Vergeleken met Vlemminx was de poëzie van Valkenier rustiger, bedachtzamer, meer observerend en verhalend. Hij toonde zich minder door menselijke problematiek ge-

177) A J D van Oosten in *De Gemeenschap* XII, nr 5 (mei 1936), 258-260

178) Boeren, a.w., 14-15

179) Geciteerd in *BV* IV, nr.6 (mrt 1939), 183

180) Boeren, a.w., 7, interview Van der Ven 7-9-1983

181) P Vlemminx, *De Groene Warande* (Helmond 1954). *De Gelderlander* van 14 okt 1954 schreef toen. ”Paul Vlemminx zingt nog Hij bevolkt op zijn ouderwets de bossen en de heide, de stromen en de vennen, met nimfen en elfen, met saters en heksen”.

kweld; zijn werk werd veeleer gekenmerkt door innigheid en zwevende romantiek. De vorm die hij koos was vaak die van de ballade, met korte strofen en een gevoelig ritme. Een zachte melancholie speelde er doorheen.¹⁸² "Een kwetsbare droomziel", zo wordt hij door Boeren genoemd, een zanger, melodieus en fris, in wie de zachte wijs van het Provençaalse minnedicht en de warme toon van het 'renouveau catholique' (de Franse katholieke vernieuwingsbeweging, zie hoofdstuk I) verenigd worden.¹⁸³

In *Brabantia Nostra* was hij veruit de produktiefste onder de dichters: van de genoemde 122 gedichten in de jaargangen II tm IV tekende hij voor 28. De meeste van deze pennevruchten waren religieus getint en pasten in de hoogtijdagen van het kerkelijk jaar. Daarnaast bezong hij de natuur, de vogels, de herfstregen of de lente. Lang niet alles was typisch Brabants; en wanneer hij wel de lof van Brabant zong, was dat met dezelfde schoonheidsminnende, romantische melancholie die in deze jaren veel van zijn werk kenmerkte:

LOF VAN BRABANT

"Dit is den hof der zaligheden,
dit is het paradijslijk dal
bij zon en regenval.

De aarde, zegt men, is beneden,
daar klinkt geen hemels hoorngeschal;
maar fluit en hobo blazen zal
die Brabant heeft beleden!

Van bloesem wit zijn onze luthoven,
wijd open staat de voorraadschuur,
de vrucht rijpt mee het uur.
Den hemel, zegt men, is hierboven,
maar dit hier is geen vagevuur;
zijn wij der hemelen gebuur,
laat ons dees buurschap loven!"¹⁸⁴

Na de oorlog heeft Frank Valkenier nog talrijke gedichtenbundels gepu-

¹⁸²⁾ Kapteijns, *a.w.*, 43-48.

¹⁸³⁾ Boeren, *a.w.*, 15.

¹⁸⁴⁾ *BN IV*, nr. 10 (juli 1939), 289.

bliceerd; vooral na zijn emeritaat van de Tilburgse hogeschool in 1972 gunde de wetenschapper Van der Ven aan de dichter in hem weer de tijd voor een poëtische opbloei. Tot op hoge leeftijd oogstte hij bewondering voor de prachtige bibliothele uitgaven van zijn eigen Brandon Pers.

Ook de dichter Luc van Hoek is door mij al ingeleid (hoofdstuk II, par.6). Daarbij vermeldde ik het oordeel van Kapteijns die hem in esthetisch opzicht een 'minor poet' noemde, maar wel de meest Brabantse in de zin van volkse. Zijn poëzie was typerend voor de bewustwording van het schoonheidsverlangen bij deze jonge dichters. En Brabant "schoonder" en luisterrijker maken was iets, dat door Van Hoek daadwerkelijk ter hand werd genomen; meer nog in zijn beeldende kunst en in de toneelstukken, processies en praalstoeten die hij in de naoorlogse jaren ontwierp, dan in zijn gedichten. Naar het oordeel van A.van Oosten, de recensent van *De Gemeenschap*, getuigde de landschapslyriek van Van Hoek, vergeleken met die van Vlemminx, van een zwakkere waarneming der natuur, en miste zij het scherpzinnig-wijsgerig element dat voor laatstgenoemde kenmerkend was.¹⁸⁵ Kapteijns noemde hem het produkt van de economische en culturele opbloei van Noord-Brabant, waardoor een stad als Tilburg veranderde in een studentenstad. Al was Van Hoek geen academicus zoals Vlemminx en Valkenier, en daardoor misschien minder abstract, minder diepzinnig, zijn poëzie was de meest studentikozе.¹⁸⁶ P.C.Boeren karakteriseerde Van Hoek eenvoudigweg als "een kinderlijk genietter van het Brabants landschap, dat hij op kleurige en olijke wijze vertelt, zonder enige zweem van problematiek of magie."¹⁸⁷

Een wekroep voor Brabants herleving verscheen in 1938:

DE ROOTHOORN

"Wie zal den horen grijpen
die in de winterkast
in stof en vuilnis ligt vertast?
Want zie het koren staat te rijpen.
Brabant
is zijn eigen land.

¹⁸⁵) A. van Oosten in *De Gemeenschap* XIV, nr.11/12 (nov./dec. 1938), 562/3, in een bespreking van *De Roothoorn*.

¹⁸⁶) Kapteijns, *a.w.*, 52.

¹⁸⁷) Boeren, *a.w.*, 15.

Wie zal den horen blazen?
Hij heeft zo'n vollen klank
hij is verciërd en rank
maar kon eens als een Roeland razen.
Brabant
is zijn eigen land.

Namen staan geschreven
gekerfd mee vaste hand
en scherp, in den horenwand,
Wie kan ze noemen zonder beven?
Brabant
is zijn eigen land".

Minder bedachtzaam dan Frank Valkenier, heftiger geëmotioneerd in zijn 'brabantisme', wijdde Van Hoek menig vers aan hertog Jan I van Brabant, door hem steevast 'Jan Primus' genoemd. Aan de hoge nagedachtenis van deze "koninklijke hertog van Brabant" droeg hij ook zijn eerste dichtbundel op, *Tussen Demer en Dommel*. Misschien moeten we niet van gedichten spreken, maar van 'liedekens', die de blijmoedige Bourgondiër zingt ter ere van zijn held en zijn toegewijde land:

OP EEN BRABANTS FEEST

"Ons appels zijn als wijn,
de bijen geven honing,
wie brouwt voor ons het bier?

Jan Primus, onze koning!

Rubens leert ons leven,
toch is de hel ons woning,
en wie verschaft ons 't lied?

Jan Primus, onze koning!

Ons paters zingen gloria,
ons lief weet een beloning,
wie leert er ons den zwier?

Jan Primus, onze koning!

Wie gaf ons weer den moed
tot eigen lof en kroning,
wie toonde 't eigen schoon?

Jan Primus, onze koning!"¹⁸⁸

Veel Brabantia Nostra-ingrediënten zijn herkenbaar: de heimwee naar het grootse verleden, het streven naar luister en schoonheid, de bewondering voor de barok, de verheerlijking van het landleven.

In de jaren na 1939 zou *Brabantia Nostra* werk opnemen van jongere dichters, van wie sommigen, zoals Anton Eykens en Frans Babylon, enige naam zouden maken in de naoorlogse literatuur. Voor hen vervulde het tijdschrift ongeveer dezelfde functie als voor de generatie van de jaren dertig: een welkom podium om de eerste pennevruchten te etaleren; sterker: door zijn loutere bestaan een stimulans tot het schrijven van gedichten. En zoals de geschiedenis wel meer voorbeelden laat zien van een aanstormende, jonge generatie die zich sterk afzet tegen de 'vaders', zo namen sommigen van deze jongeren al spoedig de nodige afstand tot de geest waarin de pioniers hun arbeid verricht hadden. Een duidelijk voorbeeld was Frans Babylon die, terugkijkend op het vooroorlogse Brabantia Nostra-milieu, het beeldende en literaire werk met zijn neo-barokke zwier en rococo-achtige fraaiheden betichtte van een te eenzijdige oriëntatie op de verbloeiende weelderigheid van de Zuidnederlandse Renaissance. Babylon vond de lyriek van Brabantia Nostra ook te weinig problematisch – Vlemminx uitgezonderd –, te zelfgenoegzaam en onverschillig tegenover de levensvertwijfeling die de kunst van zoveel buitenlandse kunstenaars kenmerkte. Bij alle onderlinge verschillen hadden de Brabantia Nostra-dichters dit gemeenschappelijk, "dat zij in hun verzen bij voorkeur de feestelijke en idyllische kanten van het leven verheerlijkt hebben vanuit een geromantiseerde liefde voor de Brabantse natuur, de folkloristische thema's en de culturele glorieperioden der Zuidelijke Nederlanden". Vergeleken met Groningse en Friese schrijvers, die in hun proza en poëzie veel meer uitdrukten van de moderne bestaansproble-

¹⁸⁸) In Luc van Hoek, *De Roothoorn* (Tilburg 1938), 25.

matiek, kwam de Brabantia Nostra-kring op Babylon over als een genoeglijk onderonsje.¹⁸⁹

Zelfs als men op Babylons oordeel de duidelijk aanwezige rancune tegen de 'ouderen' in mindering brengt, kan men nog beamen, dat veel Brabantia Nostra-poëzie eerder een nostalgisch-romantische sfeer ademt dan dat het kritisch commentaar verschaft op de levensveranderingen van de jaren dertig. Veel gedichten staan stijf van levensvreugde, levensaanvaarding, verbondenheid met de bodem, en meer van dat soort 'Brabantse' waarden. Niettemin lijkt mij de uiterst bescheiden aandacht die deze poëzie in de literaire tijdschriften ten deel is gevallen – om van miskenning maar niet te spreken – niet terecht. In deze paragraaf is slechts het tipje van de sluier opgelicht van een minstens in kwantitatief opzicht imposante produktie. Uit een nadere analyse van die produktie zou kunnen blijken, dat er toch ook veel waardevols tussen zat. In elk geval gaf deze poëzie stem en stut aan een reëel bestaand verlangen naar 'verheffing' van het eigen gewest.

§ 9. *De vijfde jaargang (1939-1940): "inter arma silent Musae"*

Het jaar 1939 was voor Brabantia Nostra in meer dan één opzicht een belangrijk jaar. Voorstellingen van *Het gezegende land* trokken duizenden toeschouwers. Op 15 augustus werd onder grote belangstelling de Moerdijkkapel ingezegend, zinnebeeld van het verlangen naar behoud van oude waarden. Ook voor het zomercongres te Roosendaal over de situatie van fabrieksmeisjes bleek grote belangstelling van buiten de eigen kring – voor het eerst was een Brabantia Nostra-meeting voor vrouwen toegankelijk, zo meldt het jaarverslag.¹⁹⁰ De 'beweging' Brabantia Nostra groeide.

Bij nadere beschouwing bleek de werfkracht van Brabantia Nostra toch maar beperkt. Er was bijvoorbeeld een klacht over weinig belangstelling van leden van de Centrale bij de evenementen. Bovendien bleek het aantal leden van de 'beweging' eind 1939 nog maar 979 te bedragen, en dat was niet direct een resultaat om trots op te zijn. Toch had Jef de Brouwer, de stuwende kracht, voldoende aantallen bijeen om her en der nieuwe plaatselijke Brabantia Nostra-'kringen' op te richten.¹⁹¹ In de eerste drie maanden van 1940 noteerde de beweging overigens een aanwas met

¹⁸⁹⁾ Babylon, a.w., 8-10.

¹⁹⁰⁾ Archief-BN 6, jaarverslag Centrale BN 1939.

¹⁹¹⁾ Archief-BN 131, verslag secr. BN 1-1-1940.

501 leden.¹⁹² Zoals vermeld, was het vooral Jef de Brouwer die zich als propagandist inzette. Hij werd er dan ook voor betaald en hij reed een auto van Brabantia Nostra. Hij onderhield contacten met onder meer het R.K. Werkliedenverbond, de natuurhistorici, het Provinciaal Genootschap en de gewestelijke pers.¹⁹³

Al waren de eerste jaren van Brabantia Nostra achteraf gezien de belangrijkste, behalve het tijdschrift is er niet zoveel concreets tot stand gebracht. Er kwamen eigenlijk maar enkele acties tot stand en van aangeknoopte contacten maakte Brabantia Nostra niet veel werk.

Inmiddels waren voor Europa de dagen van vrede geteld. Op 1 september 1939 viel Hitlers leger Polen binnen en twee dagen later verklaarden zowel Groot-Brittannië als Frankrijk zich in oorlog met het Derde Rijk. De Tweede Wereldoorlog was begonnen.

Nog enkele maanden kon Nederland zich koesteren in de illusie van neutraliteit. Begin september werd het Nederlandse leger gemobiliseerd. *Brabantia Nostra* beseftte dat die mobilisatie haar werk kon bemoeilijken: "Inter arma silent Musae", tussen de wapenen zwijgen de muzen stil, zo schreef het blad meteen in september. Maar Nederland moest weten, dat het op de Brabanders kon rekenen: "Zijn plicht tegenover de nationale gemeenschap zal Brabant vervullen in diezelfde trouw, die Oranje iedere Nederlander gaf ten bezielend voorbeeld, toen hij vanuit Brabant de strijd begon voor een vrij en groot Nederland": zo combineerde het redactionele commentaar de liefde tot het eigen gewest met Oranjeliefde, waarbij het terloops een saluut bracht aan de groot-Nederlandse gedachte.¹⁹⁴

Afgezien van een suggestie van P.C. de Brouwer om onder de gemobiliseerde Brabanders propaganda voor Brabantia Nostra te gaan maken¹⁹⁵ – een oproep die niet tot concrete actie leidde – besteedde het orgaan niet veel aandacht aan de gemobiliseerden, laat staan aan de internationale situatie. De vijfde jaargang, die ik in deze paragraaf bespreek tot mei 1940, maakte, vergeleken met de twee voorgaande, een tamme indruk. De rubriek 'Kroniek en kritiek', die in het verleden nog wel eens goed was geweest voor uitdagende statements, werd in de jaargang 1939-1940 voor een belangrijk deel in beslag genomen door mededelingen van heemkundige aard. In hoofdstuk V, paragraaf 9, kom ik

¹⁹²) Idem, verslag 31-3-1940.

¹⁹³) Idem, 1-1-1940.

¹⁹⁴) *BN IV*, nr.12 (sept. 1939), 353.

¹⁹⁵) Idem, 354-7.

hierop terug. Het grootste deel van de artikelen werd opgeëist door religieuze verhandelingen rond Allerheiligen, Kerst- en Paasfeest, en naar aanleiding van de Willibrordusherdenking. In de opmaak, uitgave en redactie van het blad was weinig verandering te constateren.

Hoofredacteur Ruygers besteedde zijn commentaar ter inleiding op de vijfde jaargang aan een boekbespreking van een rijk geïllustreerd werk over Brabant dat recentelijk verschenen was onder redactie van Vincent Cleerdin, *Zóó is Noord-Brabant*. Ruygers' grootste bezwaar was, dat het boek wel allerlei feiten weergaf over de industrie, de instellingen voor onderwijs en andere bestanddelen van Brabant, maar dat het geen aandacht schonk aan de diepste gemoedsbewegingen van de Brabander. Hij achtte beschrijving van "het wezenlijk Brabantse" niet langer in goede handen bij Brabanders-in-ballingschap als Van Duinkerken en Coolen, die beiden ook mee hadden gewerkt aan de uitgave. Het boek kon alleen maar misverstanden wekken in het noorden, waar men er volgens Ruygers toch almaar moeite mee had, Brabant op zijn juiste waarde te schatten. Noorderlingen beschouwden nog steeds "de oude generaliteitslanden als een 'quantité négligeable' in het Nederlandse gemeenbest". Maar die tijd was onherroepelijk voorbij, aldus Ruygers. Brabant was ontwaakt, en Brabantia Nostra betekende volgens hem een ommekeer in de Nederlandse verhoudingen.¹⁹⁶ Zo besloot de hoofredacteur zijn inleiding die wel bol stond van met de haren erbij gesleepte voorbeelden van 'Hollandse' verwatenheid, maar minder overtuigend klonk dan vroegere commentaren.

Over de orderingsgedachte in de geest van Gilson schreef Van der Ven. Dringender dan het inhalen van allerlei materiële achterstanden achtte hij het, dat Brabant een nieuwe orde zou scheppen, waarin het gewest tot een luisterrijk "eighen landt" hersteld zou worden. In de nieuwe geestesgesteldheid zou niet langer de mens, maar God het middelpunt van alle streven moeten zijn. In de katholieke gemeenschap werd de ware orde geschapen door het bovennatuurlijke einddoel. Het Brabantse bewustwordingsproces vereiste dus meer diepgang en meer bezinning op fundamentele levensvragen. Belangrijker dan uiterlijke resultaten was: ruimte scheppen voor de geestelijke potenties van de Brabander, voor zijn verbeeldingskracht, scheppingsdrang en gevoel voor schoonheid; dit alles zou moeten uitbloeien in een alzijdige harmonie.¹⁹⁷

¹⁹⁶) *BNV*, nr.1 (okt.1939), 1-5.

¹⁹⁷) F. van der Ven, 'Aantekening over de emancipatie als het scheppen van een geestelijke ordening', in *BNV*, nr.7 (april 1940), 193-196.

Het was tragisch dat de fijngevoelige Van der Ven zijn zorgvuldig gekozen woorden opschreef op een moment, dat in Duitsland de messen al geslepen werden voor 'Fall Gelb', de totale overrompeling van ons land. Spoedig zou het aankomen op lijfsbehoud en zou men voor de keuze staan zich al of niet te schikken in elke willekeurige regelgeving van de bezetter. De Europese beschaving zou de meest brute aanslagen uit haar geschiedenis te verwerken krijgen en binnen niet al te lange tijd zou men proberen de muzen geheel te laten zwijgen. Brabantia Nostra kreeg geen tijd meer, om haar hooggestemde idealen te verspreiden.

De jonge dichter Joep Naninck vertolkte de angst voor het naderende onheil in een vier coupletten tellend gedicht 'Aan de koningin van de vrede', waarvan de tweede strofe luidde:

"Gij, schoonste bloem van 't hemels Eden,
Wil niet, dat een barbarenhand
Ons bombardeert in onze steden
En 't goed en schoon van 't kost'lijk land
Door roversvoeten wordt vertreden".¹⁹⁸

Dat was precies wat er ging gebeuren. De heiligste goederen van Brabant en Nederland: allerhande 'schoons' waar Brabantia Nostra vanaf het begin voor gestreden had, zou vertrapt worden.

Het voorgevoel hiervan kan hebben meegespeeld toen Brabantia Nostra haar laatste actie vóór de bezetting ondernam: die om alle gemeenten van Noord-Brabant ertoe te bewegen in vergaderingen van gemeente-organen het gebed te voeren. In oktober 1939 ging de actie van start. Van de oorspronkelijke opzet, een petitionnement vanuit de bevolking om de raadsleden onder druk te zetten, was afgezien vanwege de gespannen situatie. Men koos nu voor een brief, gericht aan alle colleges van B. en W. alsmede aan Gedeputeerde Staten, waarin de rechtmatige plaats van het gebed in Raads- en Statenvergadering werd benadrukt. In de "zorgvolle tijden" was er volgens het rondschrĳven meer dan ooit aanleiding tot invoering van het gebed. Koningin Wilhelmina had immers ook tot gebed opgeroepen.¹⁹⁹

Veel gemeentes reageerden positief en vroegen de tekst op van een ge-

¹⁹⁸) BNV, nr.2 (nov. 1939). 48

¹⁹⁹) Archief-Willems 147, brief secr. BN aan leden Centrale, 28-9-1939 en Archief-BN 170, brief 1-10-1939.

bed, dat Brabantia Nostra in overleg met de Actie 'Voor God' had opgesteld. De tekst was zo gekozen, dat geen christen, van welke gezindte dan ook er aanstoot aan zou kunnen nemen. De enige aanstoot die Brabantia Nostra toch nog gaf, was het feit dat de circulaire waarin alles vervat was op 1 oktober, een zondag, gedateerd was. Het gemeentebestuur van het overwegend protestantse Sprang-Capelle stuurde direct een berisping. Uiteindelijk kreeg Brabantia Nostra gedaan, dat in zo'n twintig gemeenten de bede werd ingevoerd. Van de tachtig gemeenten die positief op de oproep reageerden waren zij de enige, waar vóór die tijd nog niet gebeden werd in openbare vergaderingen.²⁰⁰

Weldra eisten totaal andere zaken de aandacht op.

²⁰⁰) Correspondentie hierover in Archief-BN 170; Archief-BN 131, verslag secr. BN 1-1-1940.

BRABANTIA NOSTRA IN DE OORLOGSJAREN.

In dit hoofdstuk wil ik onderzoeken op welke manier Brabantia Nostra reageerde op de oorlogsomstandigheden; hoe zij de nieuwe situatie na de Duitse overval inschatte; tot welke ongewone activiteit zij overging en hoe uiteindelijk de omstandigheden sterker bleken dan Brabantia Nostra.

§ 1. *Noord-Brabant, mei 1940: overval en bezetting*¹

Toen Hitlers troepen op 10 mei 1940 hun grote offensief in het Westen inzetten, troffen zij een Nederlands leger aan, dat haast in geen enkel opzicht opgewassen bleek tegen de taak, de Duitse 'Blitzkrieg' het hoofd te bieden. Met name het gebruik van parachutisten rondom Den Haag, Rotterdam en de bruggen bij Dordrecht en Moerdijk zorgde in de allereerste uren voor een overrompelingseffect.

Hoe slecht de grensdefensie georganiseerd was, werd o.m. duidelijk, toen al op de avond van de 10e mei de commandant van de Peel-Raamstelling, die de zuidelijke flank van Nederland had moeten verdedigen, opdracht gaf de troepen in de nacht terug te trekken achter de Zuid-Willemsvaart. De Duitsers waren immers al bij Mill doorgebroken. Nauwelijks was de keuze voor de Zuid-Willemsvaart gemaakt, of de verdediging ervan stortte over de volle lengte ineen. Op de elfde mei was Eindhoven al in Duitse handen. Het Noordbrabantse landschap met zijn gemakkelijke oost-west-verbindingen leverde daarna geen hindernis van betekenis meer op voor de Duitse pantserdivisies. Franse troepen probeerden nog wel een verdedigings-linie te vormen langs het Wilhelminakanaal, tussen Oosterhout en Tilburg, en dan verder via Diessen naar Reusel. Een tweede Franse stelling werd ingericht ter hoogte van Breda. Maar de doorstoot van de '9e Panzerdivision' naar Moerdijk werd er niet door verhinderd, en bij gebrek aan communicatie tussen Franse en Nederlandse commandanten kwam er van de verdediging van midden-Brabant niets terecht.

De '9e Panzer-Division' bereikte haar doel, de Moerdijkbruggen, die

¹) Het onderstaande is gebaseerd op L. de Jong, *a.w.*, III, en E.H.Brongers, *De oorlog in mei '40* (Baarn 1985), *passim*.

als bruggehoofd door Duitse parachutisten in bezit waren gehouden, al op de 12e mei. Pogingen van enkele Franse divisies, om naar die bruggen door te stoten, waren afgestuit op hevig Duits artillerievuur. Het leek wel, alsof de bataljons van de Peeldivisie in rook waren opgegaan. Orde-loze colonnes Nederlandse militairen trokken overhaast van oost naar west, vóór de Duitse troepen uit. Groepjes soldaten hielden zich schuil in het terrein of bij boeren. Duitse beschietingen vanuit de lucht droegen bij tot de toestand van chaos en paniek waarin Noord-Brabant verkeerde. De volgepropte wegen vormden een gemakkelijk doelwit voor de Duitse duikbommenwerpers. Tilburg, dat op de 12e mei werd ingenomen, telde 23 doden onder de burgerbevolking.² De Franse troepen trokken terug op Breda, dat geëvacueerd werd, en van daaruit via Roosendaal en Bergen op Zoom op Antwerpen. Breda viel op de 13e mei in Duitse handen, Bergen op Zoom op de 14e.

Verhoudingsgewijs is er in Noord-Brabant niet veel slag geleverd. Van alle 20.000 tot 25.000 verdedigers van de provincie verloren welgeteld 3 officieren en 115 manschappen het leven (ongeveer een twintigste deel van het totale aantal verliezen van het Nederlandse leger). Een deel van de slachtoffers kwam niet om tijdens gevechtshandelingen, maar op de overhaaste terugtocht.

Toen 14 mei het verpletterende nieuws van het bombardement van Rotterdam zich verspreidde, enkele uren later gevolgd door de capitulatie-proclamatie van generaal Winkelman, waren er nog maar vijf oorlogsdagen verstreken. Het Nederlandse volk had nog nauwelijks de tijd genomen zich te realiseren, dat het land vanaf dat ogenblik in de maalstroom der wereldgebeurtenissen werd meegesleurd. Hoewel veel militairen te velde en veel burgers opgelucht reageerden op het nieuws van de capitulatie - verder bloedvergieten zou immers zinloos zijn geweest - overheersten verontwaardiging over de verraderlijke aanval en een diep gevoel van verslagenheid over de onmacht van de Nederlandse defensie. Bij gebrek aan opiniepeilingen is het onmogelijk een wetenschappelijk verantwoord beeld te schetsen van de publieke opinie in de eerste bezettingsmaanden, maar men mag met L. de Jong³ aannemen dat zeer velen getroffen waren door het vertrek van koningin en kabinet naar Londen; dat men in het algemeen verontwaardigd was over de vermeende rol van de 'vijfde colonne' van NSB-ers en andere Duitsgezinden; dat men snakte naar nieuws over het verdere verloop van de oorlog. Naast onverschil-

²) F. Janse, *Tilburg 1940-1945* (Tilburg 1984), 25.

³) De Jong, *a.w.*, III, 516-517.

ligheid en onaandoenlijkheid was er intens medeleven met de Nederlandse militairen die als krijgsgevangenen werden weggevoerd.

Het zou een aparte studie vergen een alomvattend overzicht te geven van de situatie en met name van de stemming in Noord-Brabant in de zomer van 1940. Een analyse van de mentaliteit onder de bevolking en de wijze, waarop de omstandigheden en gebeurtenissen werden beleefd, is tot op heden niet tot stand gebracht; daarop heeft J.C.H. Blom in zijn oratie in 1983 gewezen.⁴ Wel wordt in sommige afzonderlijke studies die gewijd zijn aan het lot van een provincie in oorlogstijd⁵ aandacht besteed aan de eerste periode van de bezettingstijd, maar het accent ligt hierin sterk op de veranderingen op bestuurlijk en materieel niveau. Hetzelfde kan gezegd worden van documentaires die de lotgevallen van één stad of streek in Noord-Brabant tot onderwerp hebben.⁶ Voor Noord-Brabant bestaat er geen studie die de oorlogsperiode expliciet als onderwerp heeft. In het prestigieuze *Het Nieuwe Brabant* (dl I-III, 1952-1955) vindt men maar een enkele verwijzing naar de bezettingsjaren. Het is in het kader van deze studie onmogelijk, de witte plek in te kleuren. Blom daagde historici uit om op basis van bronnen uit de privésfeer, aangevuld met cijfermatige gegevens van o.a. demografie, lonen en prijzen, bioscoop- en kerkbezoek, alsmede van fotoalbums en 'oral history', een stemmingsbeeld te scheppen. Een dergelijke beschrijving zou de grenzen van mijn studie overschrijden.

Maar om de uitlatingen van *Brabantia Nostra* in de zomer van 1940 in het juiste perspectief te kunnen zien, is het nodig een impressie te geven van wat er in de regionale pers aan commentaar werd geleverd op de veranderde situatie. Hierbij moeten we ons terdege realiseren, dat de Nederlandse pers als geheel – en er is geen reden om aan te nemen, dat Brabantse bladen een uitzondering vormden – zich vrijwel vanaf het prille begin van de bezetting kritiekloos heeft aangepast aan de richtlijnen van de bezetter.⁷ De Duitsers kozen om de publieke opinie te beheersen de media als eerste doelwit; al op 16 mei was de 'Machtübernahme' van

⁴) J.C.H. Blom, *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland* (Bergen 1983).

⁵) E.A.J. Boiten e.a., *Groningen in oorlogstijd* (Haren 1980), L.W. de Bree, *Zeeland 1940-1945 I* (Middelburg 1979), A.H. Paape, *Donkere Jaren. Episoden uit de geschiedenis van Limburg 1933-1945* (Assen 1969).

⁶) Zie o.a. Janse, a.w.; J. Bartholomeus, *Helmond 1940-1945. Een geschiedenis van de stad tijdens de jaren der bezetting* (Zaltbommel 1977).

⁷) R. Vos, *Niet voor publicatie. De legale Nederlandse pers tijdens de bezetting* (Amsterdam 1988).

het A.N.P. een feit. Ook de radio-omroepen werden gelijkgeschakeld. Van kranten en tijdschriften kon men sindsdien geen getrouwe afspiegeling meer verwachten (zo dat al ooit mogelijk is) van denkbeelden en verwachtingen die in de Brabantse bevolking leefden.

In de beperkte opzet van onderstaande sfeertekening uit de Brabantse nieuwsorganen in de zomer van 1940 is bewust afgezien van het geven van bijzonderheden over de identiteit van de gebruikte dagbladen, van onderlinge nuanceverschillen of van oplagecijfers. De besproken bladen droegen alle een meer of minder expliciet katholiek stempel. Wat er toe doet, is de gemeenschappelijke toon die in de eerste maanden van de bezetting werd aangeslagen.

§ 2. "Het Wilhelmus is geen kermislied!" Persstemmen zomer 1940⁸

Het was maar goed, dat de *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosse Courant (PNHC)* zelf al op 15 mei 1940 meedeelde, dat het dagblad onder censuur was komen te staan: de krantelezer was dus vanaf de allereerste dag van de bezetting gewaarschuwd. Hij voelde waarschijnlijk toch wel aan, dat de nieuwswaarde van de krant vanaf dat moment nog maar betrekkelijk was. Het woord censuur moeten we overigens niet opvatten in de zin van preventief toezicht op de pers. Uit tactisch oogpunt wilden de bezettingsautoriteiten in de eerste fase van de bezetting het maatschappelijk bestel in Nederland zoveel mogelijk onge-rept laten en in die politiek pasten geen al te strenge maatregelen. We kunnen beter spreken van een vorm van zelfcensuur: men schikte zich in het onvermijdelijke en accepteerde een zekere aanpassing in ruil voor continuering van het bedrijf. R. Vos heeft er in zijn dissertatie op gewezen, dat nogal wat katholieke hoofdredacteuren in het zuiden steun toezegden aan de in de zomer van 1940 in het leven geroepen "Raad van Voorlichting der Nederlandse Pers", waaruit een jaar later de Perskamer zou voortkomen.

Foto's van de puinhopen waarin de 'Luftwaffe' het centrum van Rotterdam had herschape, of van het eveneens zwaar gehavende Middelburg, waren in de Brabantse pers dus niet meer te verwachten.. Daarentegen werd met enige regelmaat fotomateriaal vertoond van Duits wederop-

⁸) Voor deze paragraaf is gebruik gemaakt van De Jong a.w., IV; *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosse Courant*, *Nieuwe Tilburgsche Courant*; *De Echo van het Zuiden*; H.Meelen, *Noord-Brabant en de Nederlandse Unie* (scriptie K U.Nijmegen 1977) voor het *Eindhovensch Dagblad* en de *Eindhovensche en Meierysche Courant*, Bartholomeus a.w.

bouw-werk, van herstelwerkzaamheden in het algemeen, en van het weer functioneren van noodwinkels in Rhenen (zwaar getroffen in de meidagen) of van het Antwerpse havenbedrijf. De *PNHC* maakte ook melding van de schade die was veroorzaakt door Britse bommen; ook de *Nieuwe Tilburgsche Courant* (*NTC*) sprak zijn afschuw uit over de "moorddadige" Britse acties. Op de lezer van nu komt het over, alsof de kranten een zo rooskleurig mogelijk beeld trachtten te geven van de toch zo bedroevende situatie waarin Nederland en West-Europa waren komen te verkeren. Men pepte het lezersvolk op, en men voelde het blijkbaar als een specifieke verantwoordelijkheid van de pers, om er bij de mensen de moed in te houden. Op de innerlijke kracht en het onvergankelijke geloof werd een beroep gedaan, menigmaal met gebruikmaking van het wachtwoord van Brabantia Nostra: "Edele Brabant, were di!". Veel positieve aandacht werd besteed aan de Nederlandse Opbouwdienst, een initiatief van majoor J. Breunese om Nederlandse gedemobiliseerde militairen onder te brengen in een idealistisch werkverband dat deed denken aan de Duitse 'Arbeitsdienst'. Spoedig sierden foto's van stoere, door de zon gebronsde mannen, met de spade gewapend, de vele uitvoerige reportages die aan de Opbouwdienst werden gewijd. Zij moesten het bewijs leveren van herwonnen volkskracht en eendrachtige arbeid ten bate van de volks-gemeenschap.

Het bittere nieuws van de Franse nederlaag, 22 juni, ontmoedigde menigeen die tot op dat moment het geloof in de geallieerde zaak nog niet verloren had. Dat Engeland, onder Churchill, in zijn eentje de strijd tegen de superieur geachte Duitse strijdkrachten zou kunnen voortzetten, werd in juni/juli 1940 in brede kring voor onmogelijk gehouden.

Een niet onaanzienlijk gedeelte van de berichtgeving in de regionale pers was gewijd aan allerlei plaatselijke activiteiten en moest de indruk wekken van een ongestoord verenigingsleven. De bekende rubrieken over mode, sport en gemeentelijk klein nieuws droegen het hunne bij tot een beeldvorming van 'back to normalcy' en waren een aansporing aan het publiek, zich weer gewoon te gaan wijden aan het leven van alledag.

Scherp staken in de Brabantse kranten tegenover al die zorgeloze artikelen evenwel de Duitse verordeningen af - vaker nog: die van de Nederlandse autoriteiten in samenspraak met de bezetter - die, op een opvallende plaats en meermalen herhaald, de bevolking opriepen tot correct gedrag: "Men luistere niet naar verboden zenders", of, op 30 augustus, daags voor Koninginnedag: "Demonstraties ten gunste van het Huis van Oranje zijn streng verboden". Met die laatste vermaning gaven de autori-

teiten te kennen, een herhaling van Anjerdag te willen voorkomen. Op die 29e juni, de verjaardag van Prins Bernhard, hadden veel Nederlanders – vooral in Den Haag – een bloemen- en vlaggenhulde aan de koninklijke familie gebracht. In het zuiden had vooral Eindhoven gevlagd; ook in een plaats als Helmond hingen zeer veel vlaggen uit en werd veel oranje gedragen of een witte anjer.⁹

Velen waren opgelucht dat de vertegenwoordigers van het 'Herrenvolk' zich in eerste instantie zeer gedisciplineerd gedroegen en dat de verwachte arrestaties uitbleven. Met groot enthousiasme werd het bericht ontvangen, dat Nederlandse militairen uit krijgsgevangenschap waren ontslagen. Nagenoeg elke Nederlander zag in zijn familie- of kennissenkring wel een ex-militair verschijnen. De redevoering die 'Reichskommissar' Seyss-Inquart bij zijn installatie op 29 mei in de Ridderzaal hield, vervulde het *Eindhovens Dagblad* met hoop: het blad zag al "het lichtend silhouet van een vrij, herboren Nederland".

De toespraken van de burgemeesters in de eerste raadszittingen onder de Duitse bezetting, voorzover de pers erover berichtte,¹⁰ ademen dezelfde sfeer van berusting en het zich schikken in de nieuwe situatie, die wij ook in de pers tegenkomen. Men bracht eerbetoon aan de gevallen onder de ingezetenen, men dankte het gemeentepersoneel voor de getoonde kloekmoedige houding, men riep Gods hulp aan in de verwachte moeilijke tijden, en ging over tot de orde van de dag. De burgemeester van Loon op Zand bedankte de bevolking van zijn gemeente voor de waardige wijze, waarop zij medewerking verleende aan de "bezettende autoriteiten" en zijn ambtgenoot van Sprang-Capelle riep op: "Laten we allen ons schikken onder de omstandigheden en alles doen om ook in deze moeilijke tijden ons land en volk te dienen". De burgemeester van Helmond constateerde op 18 juni, dat de samenwerking met de Duitse autoriteiten werd gekenmerkt door "begrip voor de wederzijdse belangen". Mr. F. J. van Lanschot van Den Bosch vormde in zoverre een uitzondering, dat hij het waagde in zijn toespraak de koningin te vernoemen. Van alle burgemeesters van provinciehoofdsteden wist verder alleen zijn collega in Leeuwarden deze moed op te brengen.¹¹

⁹) Dat het ook na Anjerdag nog mogelijk was, op gecamoufleerde wijze te getuigen van verbondenheid met de uitgeweken koninklijke familie bewees een advertentie in de *PNHC* op 26 juli. "ORANJE BOVEN" stond er met grote letters boven; daaronder: Aan de kilometerpalen met oranje koppen kunt U zien, dat U op een voorrangsweg rijdt. ANWB".

¹⁰) Bijvoorbeeld *PNHC* 3-7-1940: Raadsverslagen Bergeijk, Dongen, Deurne, Dussen, Geldrop, Veghel, Lith, Lieshout, Nucnen, Raamsdonksveer, Raamsdonk, Uden.

¹¹) De Jong, *a.w.*, IV, 257.

Veelbetekenend waren de veroordelingen in het Langstraatse blad *De Echo van het Zuiden* over bepaalde anti-Duitse uitlatingen tijdens de Waalwijkse kermis in juli 1940. Nog niet iedereen scheen begrepen te hebben, aldus schrijver, dat samenwerking met de bezetter geboden was. Het zingen van het volkslied in openbare gelegenheden zoals cafés stond gelijk aan "misbruik": "Het Wilhelmus is geen kermislied!".¹² Even significant was evenwel, dat het blad enkele dagen later plaatsruimte bood aan ingezonden stukken die het opnamen voor hen die het volkslied hadden aangeheven. Volgens de briefschrijvers voelde de *Echo*-commentator de mentaliteit van de plaatselijke bevolking bijzonder slecht aan. Het feit, dat ook elders kermissen de uitlaatklep hadden gevormd voor gefrustreerde nationale gevoelens, deed de Commissaris van Noord-Brabant, mr. Van Rijckevorsel, de eerstverantwoordelijke voor orde en rust, besluiten om een aantal kermissen geen doorgang te doen vinden.

Het commentaar in de *PNHC*¹³ van 8 juli 1940 mag als exemplarisch gelden voor de toon die de aangepaste pers in de eerste bezettingszomer aansloeg. De *Nederlander*, die aan een overmaat aan vrijheid gewend was, en wiens volksaard het was om alles te kritiseren wat hem niet aanstond (belastingwetten, verkeersregels, fietsplaatje), zou zich, aldus het blad,

"zeer spoedig aan de nieuwe atmosfeer hebben aan te passen, wil hij het zich en ons allen niet zeer moeilijk gaan maken [...] Wie een verstandig en tactisch *Nederlander* wil zijn, legge zich bij alles neer wat van hogerhand wordt gedecreteerd. Men houde zijn tong in bedwang en ook naar buiten uit neme men de houding aan, welke een beschaafd en ontwikkeld mens betaamt Het Nederland van nu is niet meer het Nederland van vóór 10 mei. Men vergete dat geen moment en handele daarnaar".

Enkele dagen later waarschuwde de *PNHC* opnieuw, maar duidelijker, tegen een geconstateerde vrijgevochten houding van het grote publiek:

"De vrijheid waarop wij steeds zo prat gingen en welke voor velen een dankbare gelegenheid was om stortvloeden van kritiek op allerlei voorschriften uit te gieten – kritiek is nog altijd gemakkelijker dan de daad – bestaat niet meer. Daarin hebben we ons te schikken [...] daarvoor zijn zij (de Duitsers) de leiders en wij de onderda-

¹²⁾ *De Echo van het Zuiden*, 24-7-1940

¹³⁾ Overgenomen door *De Echo* van 10 juli.

nen. We hebben niet het recht om ons op onze vierkante meter een koninkje te wanen".¹⁴

Na een verkenning van enkele Brabantse dagbladen uit de zomer van 1940 komt het beeld naar voren van een pers, die haar lezers in allerlei toonaarden voorhoudt, dat zij zich dienen te schikken in de nieuwe orde. Maar tegelijk treffen we soms aanwijzingen aan in de richting van een alderminst volgzame houding van het publiek: ingezonden artikelen, en redactionele waarschuwingen tegen rustverstoorders.

Toen vanaf eind juni binnenskamers intensief overleg werd gepleegd om te komen tot een landelijke politieke samenbundeling van krachten (waarvan eind juli, na veel moeilijkheden, de Nederlandse Unie als produkt aan het publiek gepresenteerd zou worden), werd dit door bepaalde hoofdredactionele commentaren toegejuicht. Niet langer werd louter op de bittere noodzaak van aanpassing aan de eisen van de bezetter gewezen; de nadruk kwam nu te liggen op het positieve, dat door de nieuwe orde mogelijk werd gemaakt. De ballast van het verleden, de oude maatschappij van de jaren '30 met haar grauwheid, werkloosheid en gebrek-kig functionerende parlementaire stelsel, de ontbindende krachten van het individualisme behoorden definitief tot het verleden. In navolging van het Vichy-bewind van generaal Pétain, die onder de leuze 'Travail, Famille, Patrie' de aanpassing van onbezet Frankrijk aan de door de nazi's gedicteerde Europese orde gestalte begon te geven, werden ook in de Brabantse pers de nieuwe wachtwoorden: deelnemen aan de volksgemeenschap, eendrachtige opbouw van een "organische" staat, gemeenschapszin, "aanpakken".

Dat achter de honingzoete woorden van Seyss-Inquart en achter het op het oog correcte gedrag van de 'Wehrmacht' de werkelijke doelstellingen van de Duitsers schuilgingen, werd maar door weinig mensen beseft. Dat ons land weldra zou worden leeggeroofd, dat er mensen uit hun huizen zouden worden gehaald, en dat de Duitsers vanaf hun allereerste schreden op Nederlandse bodem in feite begonnen waren de kostbaarste goederen van vrijheid, verdraagzaamheid en nationale eigenwaarde te vertrappen: van dat alles leken de meesten zich in de zomer van 1940 nog praktisch niet bewust.

Brabantia Nostra deelde in die illusie.

¹⁴) *PVHC* 12-7-1940.

§ 3. "Een sprong in de werkelijkheid des levens"

Het mei-nummer van *Brabantia Nostra* was al grotendeels gedrukt, toen de Duitsers Nederland overrompelden. De redactie – die sinds de mobilisatie van Van der Ven en Van Hoek tijdelijk was versterkt met Mutsaers, J. de Brouwer en J. Willems¹⁵ besloot deze aflevering gewoon uit te brengen, zij het met enige vertraging en voorzien van een redactionele verklaring. Die was niet gespeend van bombast en pathetiek en bevatte in wezen al de boodschap, dat zojuist een nieuw tijdperk in de wereldgeschiedenis was aangevangen; een gedachte die in de komende nummers nader uitgewerkt zou worden:

"Iedere oorlog rekent af met het verleden; wat wij hebben beleefd is onherroepelijk voorbij [...] Zoals wij allen iets in ons voltrokken weten – als de rook optrekt zijn we blij, van waardeloze ballast bevrijd te zijn en bekruipt ons een gevoel van niet te zeggen geluk – zo zal ook ons Nederlandse volk worden herboren In het dramatische uur van de strijd wordt zuiver de scheiding getrokken tussen orde, plichtsbefef, zielegrootheid en decadentie. De Nederlanden worden opnieuw geboren".¹⁶

Opmerkelijk was, hoe positief de nieuwe situatie van meet af aan werd beoordeeld. "Waardeloze ballast": daarmee kon alleen maar bedoeld zijn het vooroorlogse individualisme, de partijverdeeldheid, of het geringe nationale besef. Het woord "decadentie" was in het verleden in het tijdschrift meermalen gehanteerd om lichtzinnig toegeven aan (uit Amerika of Frankrijk overgewaaide) modegrillen aan de kaak te stellen. Dat over "de Nederlanden" werd gesproken in plaats van "Nederland", was een indicatie dat men mogelijkheden zag voor verwezenlijking van de 'dietse' droom.

De verklaring in het meinummer was niet ondertekend, al kan men de hand van hoofdredacteur Geert Ruygers erachter vermoeden. In de juni-aflevering liet Ruygers wel onder zijn eigen naam blijken, hoezeer hij door de "wereldbrand" in zijn groot-Nederlandse overtuiging gesterkt was. "Aan alle Dietsers" verkondigde hij in het openingsartikel, dat de tijd van het verstarde denken nu definitief voorbij was; de oorlog had de ogen van velen geopend. Onaantastbaar gewaande grenzen waren overschreden, staten waren ingestort, regeringen op de vlucht geslagen; maar

¹⁵⁾ Archief-BN 84, verslag hoofdredacteur BV 1939-1940 en Archief-BN 6, jaarverslag D.B. van BN 1940.

¹⁶⁾ BV V nr.8 (mei 1940), 225

het volk, met zijn tradities en heilige verworvenheden van generaties, met zijn "banden des bloeds, banden van taal en zeden, van cultuur en traditie", was als enige constante factor overeind gebleven. Het volk van Brabant, aldus Ruygers, stond nu gereed om mee te bouwen aan de nieuwe orde, "waar de oude in wanorde is ontaard". Brabant vormde de kern van een herboren Diets bewustzijn, en het besef van de eenheid der Nederlanden zou er sterk leven. Alleen een herenigd Brabant, steunend op tradities en in levende herinnering aan de grootheid van weleer, kon van het nieuwe "Dietsland" de kern zijn. De oude stelregel "Brabant wordt zienderogen weer de kern der Nederlanden" had niets van zijn actualiteit verloren, integendeel: niet eerder lagen de kaarten zo gunstig, zo gaf hij aan.¹⁷

Ruygers' optimisme over de kans op verwezenlijking van zijn dietse ideaal was te proeven; ook zijn onvrede met de vooroorlogse "wanorde". In de jaren '30 had Ruygers - en hij was in het Brabantia Nostra-kamp niet de enige - herhaaldelijk geschreven over de culturele neergang en de massificering van de westerse beschaving. Nog in januari 1940 klaagde hij er in een radiovoordracht over, hoe zoals Ortega y Gasset in *Opstand der Horden* had getekend, de menselijke persoonlijkheid was verlaagd tot individu en massamens tegelijk, los van bindingen. De mens zou nog slechts doelloos rondzwerven. De oude wereld was "tot stervens toe krank". Sinds de mens in de Renaissance zichzelf hoogmoedig (een term van Huizinga) tot middelpunt van de schepping had gemaakt en de Franse Revolutie diezelfde mens losgemaakt had van iedere gebondenheid, was elk streven naar het hogere, naar een gemeenschappelijk verheven ideaal, naar "ordening" van de maatschappij, in de kiem gesmoord.¹⁸ Wie dergelijke redeneringen tot de zijne maakte, wie zoals Ruygers diep ongelukkig was met de verwording van de westerse cultuur, kon in de snelle Duitse overwinning op de westelijke democratieën gemakkelijk een hoopvol voorteken van betere tijden zien: slechter kon haast niet.

Ruygers was niet de enige die in het juninummer het nieuwe tijdperk begroette. Prof.dr.F.A.Weve, dominicaan, hoogleraar filosofie aan de R.K.Handelshogeschool en een goede kennis van Van der Ven, schreef een belangrijk artikel (regionale dagbladen citeerden er weldra uitvoerig uit), waarin hij stelde, dat de volksgemeenschap door het liberalisme het socialisme was beroofd van alle idealen, alle morele verheffing, alle

¹⁷) B.V.V., nr.9 (juni 1940), 241-245.

¹⁸) KDC, Archief-G.Ruygers 1, radiorede "De crisis in de cultuur", 23-1-1940.

grootheid. Kortom, zowel de invloed van individualisme als van collectivisme was funest geweest:

”De blinde nivelleringszucht die aan een valse democratie ontsproot en anderzijds de geweldige afstand tussen de klassen der samenleving hebben belet, dat een organisch geheel, geschakeerd naar eigen functies en plaats, tot ontwikkeling kwam”.

In deze regels viel verwantschap te ontdekken met de in de jaren dertig door Weve's collega M.J.H.Cobbenhagen ontwikkelde corporatieve denkbbeelden. Ideeën die, in de woorden van J.Bornewasser, aansloten bij de organisch-hiërarchische verhoudingen van het pre-revolutionaire 'ancien régime', en die hun verwantschap met de negentiende-eeuwse Romantiek niet verloochenden.¹⁹ Volgens Weve hadden in de moderne samenleving beroeps- en gezinsfactoren hun betekenis verloren, en was de burger tot een juridische abstractie geworden. De mens werd alleen nog maar als eenling gezien, los van de maatschappij. Maar nu was de reactie ingetreden tegen het culturele materialisme en tegen de moderne uitwassen van de consumptiemaatschappij:

”In diepste wezen is het streven naar herwekking der nationale volksgemeenschap een sprong in de werkelijkheid des levens.”

Voor Brabantia Nostra was volgens Weve de belangrijke taak weggelegd de culturele verheffing en de instandhouding van de volksgemeenschap gestalte te geven en actief te begeleiden. Tegelijk waarschuwde Weve voor de gevaren van ”een slecht begrepen nationalisme”, waarbij hij kennelijk doelde op het nationaal-socialisme, al paste hij er wel voor de NSB of het nazi-systeem met zoveel woorden te noemen. In deze variant van het nationalisme zou de eenling uitsluitend nog gezien worden als het produkt van de natie; dit was in strijd met het recht op zelfbepaling van de menselijke persoon, aldus Weve. Met dit laatste bracht hij niet zozeer een eerbetoon aan het door hem afgewezen liberalisme, maar waarschijnlijk eerder aan het Franse personalisme.²⁰

Met de bijdragen van Ruygers en Weve was de weg uitgestippeld die Brabantia Nostra zou bewandelen: als de prins uit het sprookje zou Brabantia Nostra de schone slaapster van het volksgemeenschaps-besef tot nieuw leven wekken. Duidelijk werd te verstaan gegeven dat de tijd van individualisme voorbij was, maar tegelijkertijd werd de weg naar het nationaal-socialisme geblokkeerd.

Dat het menens was met het streven naar een hechte volksgemeen-

— — —
¹⁹⁾ Bornewasser, *Hogeschool*, 145.

²⁰⁾ *B.V.V.*, nr.9 (juni 1940), 250-256.

schap bleek uit een tiental praktische richtlijnen, die het juninummer van *Brabantia Nostra* aan de lezers ter overweging gaf, en die een maand later nog eens op grote schaal, als een soort tien geboden, onder de bevolking werden verspreid. Onder meer werden de Brabanders ertoe opgewekt, onderlinge onenigheid te laten varen, elkaar aan te spreken, de doden te eren en de portretten van het voorgeslacht te bestuderen. Alle Brabanders zouden naar de geest, maar ook naar de letter, worden ingeschakeld in de "streefgemeenschap *Brabantia Nostra*".²¹

Dit soort oproepen tot een meer sociaal gedragspatroon vertoonden overeenkomst met opwekkingen in de regionale en landelijke pers, en waren produkt van hetzelfde gevoel van nationale verbondenheid, als waaruit de Nederlandse Unie zou voortkomen.

Dat de ideologie van *Brabantia Nostra* verwant was aan die van de Nederlandse Unie wordt duidelijk als we een artikel van Ruygers, 'Nationale eenheid', juli 1940 gepubliceerd in *Brabantia Nostra*, houden naast zijn geschrift *Volkseenheid*, aflevering 1 van de brochurenreeks van de Nederlandse Unie. Op het tijdstip, dat het juli-nummer van *Brabantia Nostra* uitkwam, was de Unie nog niet van start gegaan.

In *Brabantia Nostra* stelde Ruygers, dat de eenheidsgedachte, die sinds de meidagen velen in de ban hield, nog een onvoldoende stevige basis had en teveel onder invloed van recente gebeurtenissen werd aangehangen. Maar *Brabantia Nostra* had al jarenlang die eenheid verkondigd, niet als een noodzakelijk kwaad, maar als iets positiefs: als de "volkse idee".

Volgens deze idee was de mens in de eerste plaats lid van zijn volk, en elk volk onderscheidde zich duidelijk van andere. Het 'volkse' besef dreigde echter verloren te gaan door de kwalijke invloeden van liberalisme en socialisme. Er was een vals internationalisme ontstaan. Klassenstrijd en partijstelsel schaadden het eenheidsidee. Die tijd was nu voorbij. Het oude stelsel was ingestort en het nieuwe kon alleen maar gedragen worden door nationaal besef.

Als de mensen "de nationale idee" zouden aanvaarden, betekende dat twee dingen. Ten eerste: godsdienst kon dan nooit meer oorzaak van verdeeldheid binnen het volk zijn. Ten tweede: vanuit een besef, dat het Nederlandse volk over drie staten verdeeld was, Nederland, België en Noord-Frankrijk, diende over de grenzen heen begrip voor de "volkse

²¹) *BN* N, nr. 9 (juni 1940), 272. Ook in weekblad *BN*, 20-7-1940.

gemeenschap" te groeien. Het nieuwe 'volkse' denken had in bepaalde andere landen – maar Ruygers noemde Duitsland en Italië niet met name – al geleid tot "krachtige en algehele vernieuwing".

Dit klonk positief, maar toch was het oppassen geblazen met klakkeloos overnemen van "een cliché naar vreemd model". Dat zou de nationale eigenaard schaden. De Nederlandse vrijheidszin – helaas deels ontaard in "individualisme en uitwassen van democratie" – en de regionale verscheidenheid, anders gezegd de geschakeerdheid van het Nederlandse volk – door de "wilde nivelleringszucht" die volgde op de Franse Revolutie bijna verloren gegaan – moesten bewaard blijven. Gewestelijke eigenheid werd door Ruygers "de hoeksteen" genoemd van de nationale eenheid:

"Wij willen geen stijloze massa, maar een ordevol, harmonisch geheel waar ieder op zijn eigen plaats de eigen taak vervult, met behoud van het eigen karakter, maar aan het geheel dienstbaar".²²

Samengevat spelen in de commentaren in *Brabantia Nostra* op de veranderde situatie na mei 1940 de volgende elementen een rol: De Duitse overwinning werd opgevat als definitief breukvlak in de geschiedenis der Nederlanden. De oude orde met haar culturele decadentie, haar individualisme en haar geringe nationale besef was verdwenen. Temidden van de puinhopen van de oude wereld werd een 'nieuwe orde' in de steigers gezet, waaraan iedere goede vaderlander diende mee te werken. Van deze orde werd nationale eensgezindheid verwacht, met behoud van regionale verscheidenheid, en een organische, corporatieve opbouw. Maar de vrijheidstradities zouden gerespecteerd moeten blijven en het was onjuist, 'vreemde' patronen klakkeloos van het buitenland over te nemen.

Nu wil ik Ruygers' artikel 'Nationale eenheid' naast de brochure *Volkseenheid*²³ leggen, die hij zomer 1940 schreef onder auspiciën van de Nederlandse Unie. Het blijkt dat in de brochure het *Brabantia Nostra*-artikel op sommige plaatsen bijna woordelijk herhaald wordt. Het is gerechtvaardigd te spreken van een verbindende ideologische schakel tussen *Brabantia Nostra* en de Unie. Daarom vergeeft de lezer mij deze ouverture op de volgende paragrafen wel, waarin het verband tussen beide wordt uitgewerkt.

Er waren accentverschillen tussen beide documenten. Die verschillen leken ingegeven door de veranderde positie van Ruygers, die, zoals ik in paragraaf 6f zal meedelen, in augustus 1940 in dienst trad op het Haagse

²²) *BNV*, nr.10 (jul 1940), 275-281.

²³) G.Ruygers, *Volkseenheid* (Meppel z.j. (1940)).

hoofdkwartier van de Nederlandse Unie. Hier kon hij met iets vrijere hand de pen voeren dan als hoofdredacteur van *Brabantia Nostra*; op drie punten nam hij minder reserves in acht tegen de nieuwe situatie. Allereerst werd in *Volkseenheid* met veel meer stelligheid uitgegaan van het onherroepelijke van de 'nieuwe orde'. Duitsland, Italië en het Portugal van Salazar werden uitdrukkelijk als 'model'-naties gepresenteerd. Deze landen gingen immers voorop in de overwinning van de "gemeenschaps-gedachte" op het individualisme:

"Die voltrekking is geen wanhoopsdaad geweest maar het was een sprong in de werkelijkheid des levens",

zo kopieerde Ruygers de woorden die Weve in *Brabantia Nostra* had neergeschreven. Ten tweede legde Ruygers er in zijn brochure meer nadruk op, dat Nederland zich niet van de rest van Europa zou mogen isoleren; het zou zich temidden van de nieuw ontstane "volkerengemeenschap" niet individualistisch mogen opstellen. In de derde plaats werd er in het Unie-geschrift een veel concretere opsomming gegeven van wat er aan de oude orde zoal niet deugde: Franse Revolutie-leuzen, liberalisme, marxisme, vrije economie en parlementaire democratie. Al die oude vormen en gedachten zouden sterven, omdat ze toch alleen maar de bedenksels waren van de bovenlaag van de bevolking. Maar nu, zo besloot de brochure, had het volk, "het edele en zelfs heilige volk", zijn zending in de wereld te volbrengen.

De verschillen deden evenwel aan de treffende gelijkenis tussen de ideologie van *Brabantia Nostra* en die van de Nederlandse Unie geen afbreuk. Ook in de brochure *Volkseenheid*, zoals in alle *Brabantia Nostra*-publikaties, werd de lof van de volksgemeenschap gezongen. Eenheid van het volk werd een "gebiedende eis" genoemd, terwille van "een nieuwe toekomst in een schoner Nederland". Net als in *Brabantia Nostra* werd in de brochure beklemtoond dat niet de staat (immers iets kunstmatigs) maar het volk de meest natuurlijke vormgever van de toekomst zou zijn, wat inhield, dat de contacten met de volksgenoten in Vlaanderen en Noord-West-Frankrijk moesten worden geïntensiveerd. In beide geschriften werd de lans gebroken over de "wilde nivelleringszucht" - alweer een term van Weve - waardoor in het verleden de plattelandsbelangen opgeofferd zouden zijn aan de stad, die van het gewest aan het land, en de nationale eigenheid aan een "kleurloos kosmopolitisme". De afkeer van de industriële samenleving en de voorkeur voor het platteland, kenmerkend voor *Brabantia Nostra*, verdween in het ideologische concept van de Unie dus niet meteen naar de achtergrond. Tenslotte werd, wat zwakjes, de Nederlandse vrijheidstraditie gememoreerd, in die zin

dat geen groep een machts- monopolie zou mogen opeisen en dat de godsdienst- en gewetensvrijheid niet mochten worden aangetast.

Bij Brabantia Nostra was de wil tot 'accommodatie'²⁴ aan de nieuwe situatie aanwezig. Opvallend was de blijde, optimistische toon. Die getuigde van méér dan louter buigen voor het machtswoord van de bezetter. Het klonk alsof men blij was dat eindelijk het langverwachte uur van de realisering van de eigen denkbeelden was aangebroken. Oftewel, in de terminologie van het eerste Unie-propagandakrantje dat door Brabantia Nostra werd uitgebracht: alsof de Duitse invasie "een godsgericht" was geweest, waarvoor men eigenlijk dankbaar zou moeten zijn.

§ 4. *Brabantia Nostra en de Nederlandse Unie : de voorgeschiedenis*

Dat Brabantia Nostra zich in de zomer van 1940 geheel in dienst ging stellen van de Nederlandse Unie, kon op het eerste gezicht in strijd lijken met de beperkte regionalistische doelstellingen van de Brabantse beweging. Was men niet jarenlang opgekomen voor behoud en versteviging van het eigen Brabants-katholieke erfgoed, dat men aangetast achtte door van 'Holland' afkomstige vreemde invloeden? Waarom nu plotseling overgeschakeld op de lofzang van de voortreffelijke eigenschappen van het Nederlandse volk als geheel; waarom ineens die intensieve contacten met andersdenkenden van boven de grote rivieren?

Het is niet moeilijk op de bezettingssituatie te wijzen als oorzaak van de ogenschijnlijke ommezwaai van Brabantia Nostra van regionalisme naar een meer nationaal-gezind standpunt. Maar bij nadere beschouwing was er al voor 1940 een ontwikkeling in die richting in gang gezet. De voorgeschiedenis is te vinden in de activiteiten rondom het blad *Het Gemeenebest*, dat van 1938 tot 1940 verscheen.

Gebruikmakend van contacten uit zijn studententijd, onder meer met B.W.Haveman, W.Verkaide en ds.A.M.Brouwer - laatstgenoemde kwamen wij al tegen in hoofdstuk III, paragraaf 5 - was A.Wijffels, redactielid van het eerste uur van *Brabantia Nostra*, in 1938 toegetreten tot de redactie van *Het Gemeenebest*. In zijn voetspoor volgde Van der Ven, terwijl Ruygers sympathie betuigde aan en artikelen leverde voor het nieuwe periodiek. Zoals door mij al is aangegeven, wilde het blad een forum zijn voor discussies over nationale vraagstukken en streefde het een doorbraak van scheidslijnen in het Nederlandse volk na. De contacten kwa-

²⁴) Een term van E.H.Kossmann.

men onder meer tot stand op twee 'volksseenheidsconferenties' die in 1939 te Woudschoten werden gehouden. Zonder veel succes werd daar getracht, de vage begrippen volksseenheid en volksgemeenschap nader te concretiseren.

Redactieleden van *Het Gemeenebest* en deelnemers aan de conferenties vormden een breed scala van jonge, verontruste intellectuelen. Zij toonden zich bezorgd over het gebrek aan eenheidsbesef en sociale verantwoordelijkheid binnen het Nederlandse volk. In het eerste nummer van het tijdschrift signaleerde de rechtshistoricus dr.W.Verkaide vijf scheidslijnen in het Nederlandse volk: die tussen arbeidersklasse en burgerij; platteland en stad; land ten noorden en ten zuiden van de grote rivieren; de godsdienstige antithese; mensen met en mensen zonder werk. Hij stelde het streven van de jongeren voor als dat van 'bruggenbouwers' die invulling wilden geven aan het begrip nationale eenheid. De opdracht die *Het Gemeenebest* zichzelf stelde was, in een wereld waarin oorlogsgevaar en totalitaire bewegingen hand in hand gingen en waarin dictators hun wil aan de massa's trachtten op te leggen terwijl aan de andere kant velen een te blind vertrouwen koesterden in de heerschappij van de meerderheid, een zodanige vorm te geven aan het begrip gerechtigheid, "dat ook voor de toekomst een bewuste en levende volksgemeenschap groeit, waarin een gelijkberechtigde plaats is voor allen".²⁵

Alle hinderpalen dienden te worden opgeruimd: economisch en politiek machtsmisbruik, de onbekendheid met andere bevolkingsgroepen, het gebrek aan solidariteit en sociale verantwoordelijkheid. Met opzet was de redactie dusdanig samengesteld, dat een rijke schakering naar geloofsovertuiging, regionale herkomst en maatschappelijke functies verkregen werd. Om die reden had ds.A.Brouwer, redactiesecretaris van *Het Gemeenebest*, *Brabantia Nostra* ook uitgenodigd.

Er waren punten van overeenkomst tussen *Het Gemeenebest* en *Brabantia Nostra*. Beide tijdschriften waren opgericht door verontruste, gedreven jongeren die kritisch stonden tegenover de destijds bestaande machtsverhoudingen en traditionele partijen. Beide legden grote nadruk op de begrippen volk en volksgemeenschap. Bovendien stak in beide een sterk emancipatorisch element. In de kolommen van *Het Gemeenebest* werd immers veel aandacht besteed aan gelijkberechtiging van katholiek en protestants, maar ook van de Friezen, Limburgers, Zeeuwen, Brabanders en Hollanders ten opzichte van elkaar. Het eerste nummer werd dan ook juichend ontvangen in *Brabantia Nostra*. Dat het nieuwe tijdschrift

²⁵) *Het Gemeenebest* I, nr.1 (1938), 1-2.

grenzen wilde wegwerken en horisonten wilde verbreden, en wel op christelijke grondslag en met afwijzing van "modern heidendom", stemde Ruygers enthousiast. In de toetreding van de Brabantia Nostra-medewerkers zag hij een teken van erkenning van Brabantse aspiraties en een stap op weg naar volledige inwerking van Brabant in het nationale leven van Nederland.²⁶

Van de kant van Brabantia Nostra moet men de medewerking aan het volkeenseheidsstreven van *Het Gemeenebest* niet zien als een bewuste koerswijziging van katholiek-regionaal particularisme naar oecumenisch-nationaal besef. Tussen die twee voelde men niet zo'n tegenstelling. Brabantia Nostra was een forum, waarop figuren van uiteenlopende temperamenten en professies hun bijdragen konden leveren. "Ieder gunde de ander zijn hobby's", verklaarde Mutsaers later,²⁷ en van invoering van het destijds toch wat modieuze leidersbeginsel was nooit sprake. De redactie noch het dagelijks bestuur – laat staan de Centrale – waren hechte verbanden die vanuit een nauw omschreven, dwingend opgelegde ideologie werkten. Men kan zich voorstellen, dat tegen het eind van de jaren dertig, toen de meesten van de initiatiefnemers een maatschappelijke betrekking hadden verworven en meer afstand hadden genomen tot het milieu van Leonardus of het Brabants Studenten Gilde, andere zaken belangrijker werden dan het ideaal, van Brabant "de kern der Nederlanden" te maken. Contacten van Van der Ven en Wijffels met mensen uit andere kringen des levens leidden niet tot richtingenstrijd binnen Brabantia Nostra; zo er al discussie over geweest is, blijkt die niet uit de stukken.

Het oorspronkelijke studentikoze idealisme was anno 1939 wat verfleetst; emoties rond de zaak-Oss waren weggeëb'd; de inzamelingsactie voor de Moerdijkkapel was achter de rug. Sommige Brabantia Nostramedewerkers waren op zoek naar een nieuw ideaal, nationaal, anti-totalitair, emancipatoir en – hoe vaag ook – geloofwaardiger en van meer urgentie dan het barokke streven naar herstel van de hertogelijke fierheid en luister van Brabant. In dezelfde richting wees het warme onthaal in *Brabantia Nostra* voor het pleidooi van koningin Wilhelmina voor morele herbewapening: Tot heil van Brabant wilde men bouwen aan een opbloei van de nationale waarden.²⁸ Het nationale idealisme bracht velen in de zomer van 1940 tot enthousiaste medewerking aan de Nederlandse Unie.

²⁶) BV IV, nr.4 (jan.1939), 126-127.

²⁷) Interview Mutsaers.

²⁸) BV IV, nr.5 (febr.1939), 160.

Zoals dat bij Brabantia Nostra het geval was geweest, kwam ook uit *Het Gemeenebest* een beweging voort. In juni 1939 trad de zgn. 'Nederlandse Gemeenschap' voor het eerst voor het voetlicht met een 'Manifest van eendracht' in de dagbladen. Ondertekenaars waren onder meer prof.dr.J.de Quay, prof.mr.P.Lieftinck, een vooruitstrevend CHU'er, de Haagse advocaat mr.J.J.Schokking, en mr.J.J.Reinink, chef hoger onderwijs op het departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.²⁹ Net als bij Brabantia Nostra was het contact van de Nederlandse Gemeenschap met de massa te gering om als effectieve pressiegroep te kunnen optreden. De mobilisatie en de Duitse inval veegden vervolgens alle plannen van tafel.

Waarschijnlijk is Brabantia Nostra via de relaties met *Het Gemeenebest* geattendeerd op parallelle regionaal-regeneratieve krachten. Met name het initiatief van mr.J.Linthorst Homan, commissaris van de koningin in Groningen trok de aandacht. Hoewel zelf geen deelnemer, was deze een warm sympathisant met het streven van de volkseenheidsconferenties. In 1939 ging hij over tot de oprichting van de zgn. 'Groninger Gemeenschap'. Deze was bedoeld om cursussen op te zetten en volksontwikkeling te bevorderen. Het bestuur, bestaande uit zestig personen, was veel breder samengesteld dan dat van Brabantia Nostra. Een hervormd predikant zat naast een katholieke deken, een sociaal-democratische wethouder naast een antirevolutionaire burgemeester. De activiteiten lagen op concreet terrein en waren ingegeven door de nood van de economische crisis. Maar een overeenkomst met Brabantia Nostra was het zoeken naar wegen om het gemeenschapsbesef te stimuleren.³⁰

§ 5. *Brabantia Nostra en de Nederlandse Unie: de aanloop*

a. De Nederlandse Unie

De Nederlandse Unie vormt een episode uit de beginperiode van de Duitse bezettingstijd, waarover tot decennia na de oorlog de meningen verdeeld zijn gebleven.

In het duister, waarin het Nederlandse volk in die eerste bezettingsmaanden tastte, deed zich een belangrijk dilemma voor. Moest men vanaf het begin, uitgaande van de gedachte dat Duitsland de overwinning

²⁹) De Jong, *a.w.* IV, 508.

³⁰) De Jong *a.w.* IV, 506 en J.Lanthorst Homan, "Wat zyt ghy voor een vent" (Assen 1974), 37-41.

in de oorlog praktisch op zak had, trachten met de bezettingsautoriteiten tot een vergelijk te komen en binnen de – schijnbaar nog vrij ruime – grenzen van het mogelijke trachten het nationale leven op te wekken en veilig te stellen? Of was het verstandiger de kaken op elkaar te houden, zich niet in te laten met openlijke politieke initiatieven en alleen in het diepste geheim, als samenzweerders, bijeen te komen om de doelstellingen van de bezetter te dwarsbomen?

Bij alle onzekerheid was één ding spoedig duidelijk: de Duitsers toonden aarzeling ten aanzien van Mussert en zijn NSB, hoe manifest Mussert zelf zich ook opmaakte voor een Quisling-rol. De benoeming door Hitler van A.Seyss-Inquart tot Rijkscommissaris voor de bezette Nederlandse gebieden, én het feit dat de NSB-leider voor de installatie van de nieuwe landvoogd in de Ridderzaal niet eens een uitnodiging ontving, behoorden tot de eerste van een reeks bittere teleurstellingen voor de NSB-leider. Voor degenen die over voldoende politieke intuïtie beschikten was het duidelijk, dat de Duitsers zochten naar een meer representatieve groep. Voor het doorzetten van hun doelstelling van 'Gleichschaltung' – voornamelijk was de ijzeren vuist gemaskeerd met de fluwelen handschoen – hadden de bezetters behoefte aan een breder draagvlak.

Er waren enkele goede redenen om aan te nemen, dat voor de democratische partijen in de conceptie van de Duitse staatsordening geen plaats zou zijn. Allereerst was het door de nazi's gehuldigde leidersbeginsel onverenigbaar met de praktijk van de parlementaire democratie. In de tweede plaats was de parlementaire democratie met haar verdeeldheid en geringe besluitvaardigheid in de crisisjaren onder vuur van kritiek komen te liggen.

"De machteloosheid van regering en wetgever om door forse maatregelen het demoraliserende werkloosheidsverschijnsel tegemoet te treden gaf aanleiding tot velerlei kritiek op en afkeer van het parlementaire stelsel en de functionering daarvan",

zo schreef de naoorlogse Parlementaire Enquetecommissie.³¹ Uit het feit dat het 'oude bestel' in mei 1940 in vijf dagen ineen was gestort, trokken velen de conclusie, dat de tijd van de 101 partijtjes met hun onderlinge gekrakeel nu wel voorgoed tot het verleden zou behoren. Deze conclusie werd niet alleen getrokken door leden en sympathisanten van fascistische organisaties. In de derde plaats kon men er zeker van zijn, dat de bestaande politieke partijen geen afstand zouden doen van het principe: be-

³¹) *Enquêtecommissie 1940-1945, Verslag houdende de uitkomst van het onderzoek*, deel VII A en B, 185-186.

houd van een constitutionele monarchie onder het Huis van Oranje. Maar voor de Rijkscommissaris was een consequentie van de kern-doelstelling van 'Gleichschaltung': geen speelruimte bieden aan politici die in het openbaar hun trouw aan Oranje zouden belijden.

Juist op dit laatste, cruciale punt voltrok zich in juni/juli een scheiding der geesten tussen enerzijds de vertegenwoordigers van zes oude politieke partijen – het zgn. 'Politiek Convent' – en anderzijds de initiatiefnemers van de nieuwe volksbeweging, die zich op 24 juli 1940 als 'Nederlandse Unie' aan het volk presenteerde. Op die breuk kom ik nog terug. De oproep die op die dag in de avondedities van de dagbladen verscheen, pleitte voor erkenning van de gewijzigde verhoudingen; nationale samenwerking op de allerbreedste grondslag; harmonische economische opbouw; sociale rechtvaardigheid en bezieling van de jeugd in vaderlandse zin. De opstellers wilden dit alles verwezenlijken op Nederlandse wijze, met eerbied voor de traditionele geestelijke vrijheid en verdraagzaamheid, in contact met de Nederlandse autoriteiten en de bezettingsautoriteiten.³² Het manifest was ondertekend door mr.L.Einthoven (hoofddcommissaris van politie te Rotterdam), prof.dr.J. de Quay en mr.J.Linthorst Homan. Weldra sprak men van het 'driemanschap' van de Nederlandse Unie.

Vanaf het eerste ogenblik werd het hoofdkwartier van de Unie in Den Haag overstelpt met adhesiebetuigingen; leden stroomden massaal toe. In de eerste week meldden er zich al honderdduizend. In september werd het aantal van een kwart miljoen gepasseerd, en aan het eind van het jaar had de beweging al een omvang bereikt van tussen de zes- en negenhonderdduizend leden: grofweg een op de zes kiesgerechtigde burgers had zich toen aangemeld. De administratie kon de toevloed absoluut niet verwerken.

Dat in het manifest iedere verwijzing naar het Huis van Oranje ontbrak, en dat de leiders de opvatting koesterden dat de parlementaire democratie had afgedaan: dat leek bijkomstig voor de honderdduizenden die toestroomden. Wezenlijk was, dat er nu in de ogen van het grote publiek een alternatief was voor de gehate NSB (trouwens ook voor Arnold Meijer's Nationaal Front). De hoofdgedachte van de oprichters was een vorm van samenwerking te vinden met de bezetter, waarbij het volk zich niet

³²⁾ De Jong, *a.w.*, IV, 497; M.L.Smith, 'Neither resistance nor collaboration: Historians and the problem of the *Nederlandse Unie*', in *History* 72 nr.235 (juni 1987) 251-278.

met huid en haar door het nationaal-socialisme zou laten verslinden.³³ Volgens G.Hirschfeld was de Nederlandse bevolking in het begin van de bezetting bereid om de gevolgen van de militaire nederlaag te accepteren en een *modus vivendi* met de bezetter aan te gaan, in combinatie met het verlangen de samenleving te veranderen.³⁴

Na de publikatie van de delen IV en V van het standaardwerk van L.de Jong, in 1972 en 1974, die de tot dusver meest uitvoerige bespreking bevatten van de lotgevallen van de Nederlandse Unie, is door sommige historici gewezen op enkele opvallende lacunes in onze kennis van de Unie. Zo plaatste J.C.H.Blom in 1976 kritische kanttekeningen bij het zijns inziens te enge interpretatiekader dat door de historiografie van de bezettingstijd gehanteerd wordt: de neiging alle activiteiten van mensen en organisaties in oorlogstijd te willen plaatsen op de 'goed-of-fout-schaal' zou als bezwaar hebben, dat een organisatie als de Nederlandse Unie zich niet goed laat duiden. De Jong loste het probleem: 'waar op deze schaal de Nederlandse Unie te plaatsen?' op door een tegenstelling te schetsen tussen leiding en leden van de Unie. Het was de bedoeling van het Driemanschap, Nederland aan te passen aan het Derde Rijk, maar de aanhang gebruikte de Unie juist om lucht te geven aan anti-NSB en anti-Nazi-gevoelens. Op die manier zou al na enkele weken de opzet tot diametraal tegengestelde gevolgen hebben geleid. Blom betwijfelde echter, of men opzet en gevolg zo gemakkelijk van elkaar kon scheiden. Hij vond dat bij De Jong de ideologie van de Nederlandse Unie te summier behandeld was, als iets dat niet ter zake deed. Wie weet namen de leden al die ideeën van saamhorigheid, volkseenheid, plichtsbesef etc. wel degelijk serieus. In regionale bewegingen, bij veel jongerenorganisaties, bij katholieken en sociaal-democraten leefden ze in de jaren dertig sterk. De herkomst en de inhoud van de Unie-ideologie zou nadere aandacht van historici verdienen, evenals de recrutering van leden en kader en het hele functioneren van de organisatie.³⁵

³³⁾ Deze woorden van Ruygers zijn uit 1944; hij voegde er toen direct aan toe, deze gedach-
tengang achteraf principieel verkeerd te achten. Men vergat immers, dat Nederland nog in
oorlog met Duitsland was, en volgde teveel het voorbeeld van Pétain. KDC 151, Archief-
G.Ruygers 51, 'Legendevorming om de Nederlandse Unie' (*Parool-Post* Voorlichting en do-
cumentatie 26 aug.1944).

³⁴⁾ G.Hirschfeld, 'Collaboration and attentism in the Netherlands 1940-1941', in *Journal of
contemporary History* 16 (1981) 467-486.

³⁵⁾ J.C.H.Blom, 'De Nederlandse Unie. Een bespreking', in *TvG* 89 (1976) 60-69. In zijn
eerderegenoemde oratie plaatste Blom zijn opmerkingen over de Unie in wijder verband van
organisaties en activiteiten '40-'45 die hij in het 'goed-fout-scenario' te eenzijdig benaderd
achtte; ook in: *Crisis, bezetting en herstel* (Den Haag 1989).

Kritische kanttekeningen over de geschiedschrijving over de Unie treften we ook aan in het hierboven aangehaalde artikel van de Britse historicus M.L.Smith. Deze achtte het onwaarschijnlijk dat de honderdduizenden leden het weekblad *De Unie* zomaar ongelezen lieten, omdat de ideologie die erin werd ontwikkeld soms deed denken aan die van fascistische organisaties. Er zou volgens Smith wel degelijk een behoefte hebben bestaan aan een kritische discussie over de vooroorlogse parlementaire democratie en het oude liberale individualisme. Er bestond een hang naar uitwisseling van denkbeelden. Door historici zou nu juist onderzocht moeten worden, hoe het mogelijk was, dat de grote massa die zich aanmeldde voor de Unie op hetzelfde moment anti-NSB en anti-Nazi was, én streefde naar doorbreking van het oude partijsysteem. Dit streven bestond al voor de oorlog en de denkbeelden waren van invloed op de naoorlogse constellatie.

Aan de totstandkoming van de Nederlandse Unie heeft Brabantia Nostra actief bijgedragen. Deze inspanningen vormen uiteraard maar een betrekkelijk klein onderdeel van de gehele geschiedenis van de Unie, en het onderstaande pretendeert geenszins het antwoord te bieden op de door Blom en Smith opgeworpen vragen. Wel zal de ideologische verwantschap tussen Brabantia Nostra en de Nederlandse Unie aandacht krijgen, zal de rol worden nagegaan die personen van Brabantia Nostra speelden bij de oprichting van de Unie en zal naar voren komen hoe het apparaat werd ingeschakeld in de Unie-propaganda.

b. Arnold Meijer benadert Brabantia Nostra

In de commentaren van *Brabantia Nostra* op de nieuw ontstane situatie na de nederlaag van mei viel, zoals wij zagen, een positieve toon te onderscheiden. Het blad constateerde zonder spijt, dat het oude politieke bestel failliet was, en zag mogelijkheden voor vernieuwing van de maatschappij in de geest van gemeenschapszin en volkseenheid. De groot-Nederlandse gedachte en het corporatieve ordeningsidee werden met nieuw elan gepropageerd. Iedereen, die mét Brabantia Nostra het 'volkse' denken zou omarmen en zou accepteren, dat er op het breukvlak der tijden geen weg terug meer zou zijn naar het verouderde, liberaal-etatistische denken, zou "een sprong in de werkelijkheid des levens" maken.

Deze opvattingen vertoonden veel overeenkomst met die van het gematigde deel van Nationaal Front. In april 1940 had Arnold Meijer zijn fascistische beweging 'Zwart Front' omgedoopt in het minder vulgair klinkende 'Nationaal Front'. Meijer en de zijnen streefden naar een aan de

(groot-)Nederlandse verhoudingen aangepaste autoritair-corporatieve staat, die bij realisatie nog het meest zou weghebben van het Spaanse, Portugese of Vichy-Franse 'model', of wat men daarvoor aanzag.³⁶

Nog vóórdat de Nederlandse Unie in zicht kwam, deed Arnold Meijer een toenaderingspoging tot Brabantia Nostra. In hoofdstuk III, paragraaf 5 heb ik al melding gemaakt van enkele vooroorlogse contacten tussen Zwart Front en Brabantia Nostra. Deze contacten werden destijds door Brabantia Nostra verbroken, toen bleek, dat bepaalde lezers er aanstoot aan namen; ook kaderleden van de R.K.Staatspartij keken met argusogen naar de verbindingslijnen Brabantia Nostra-Meijer. Het enigszins intellectueel-elitaire Brabantia Nostra-kader wilde niet verder geïdentificeerd worden met de politieke straatvechter Meijer. Toch is het nooit tot een ondubbelzinnige ideologische afgrenzing gekomen richting Zwart Front; net zo min als dat gebeurde tegenover Joris van Severen's Verdinaso. Dat lag anders met betrekking tot de NSB, getuige Frank Valkenier's anti-Mussert-gedicht.

Er waren individuele medewerkers van Brabantia Nostra die soms blijk gaven van sympathie voor de beweging van Meijer. Zoals Vlemminx, die in 1939 in enkele brieven aan hoofdredacteur Ruygers fulmineerde tegen veronderstelde 'Franse eenzijdigheid' in de berichtgeving in *Brabantia Nostra*. Franse toestanden associeerde hij met ontvolking van het platteland, onkerkelijkheid, neo-malthusianisme en coïtus interruptus. "Het verderf komt uit het zuiden, van de Gallische barbaren Onze cultuur is noords en Germaans". Tijdens Hitlers 'Blitzkrieg' tegen Polen ergerde Vlemminx zich aan anti-Duitse berichten van het "bluf- en liegministerie van voorlichting in het perfide Albion".³⁷ Een andere voormalige Brabantia Nostra-medewerker, de jeugdleider Kees Spierings, ontpopte zich in de zomer van 1940 als gewestelijk leider van het district 's-Hertogenbosch van Nationaal Front.³⁸

In de weken na de capitulatie ging Arnold Meijer naarstig op zoek naar een verbreding van de basis van zijn beweging. Hij zag kansen, een alternatief voor de NSB te bieden en stak links en rechts zijn voelhorens uit om medestanders te vinden. Onder meer sprak hij met SDAP-leider Vorink en met voorzitter A.C. de Bruijn van het R.K. Werkliedenverbond. Hij boekte ledenwinst en sprak voor volle zalen. In Brabant werd o.m. de

³⁶⁾ Schippers, *a.w.*, 186-187.

³⁷⁾ Archief-BN 68, brieven P.Vlemminx aan G.Ruygers, febr. en okt. 1939.

³⁸⁾ *PVHC* 2-8-1940.

NCB benaderd, alsook de R.K.Bond van Grote Gezinnen.³⁹ In dit kader past het contact met Brabantia Nostra.

Ik zal de besprekingen chronologisch geordend reconstrueren.

Op 21 juni kwam het contact tot stand.⁴⁰ Op die dag voegden zich twee Bossche advocaten, de heren Van Besouw en Adelmeyer, allebei sympathisanten van Nationaal Front, bij J. de Brouwer. Arnold Meijer, zo luidde hun boodschap, plande een bespreking met "Bossche persoonlijkheden"; De Brouwer werd om advies gevraagd. De conclusie van het gesprek dat volgde was, dat het tweetal aan Meijer zou adviseren, niet alleen met plaatselijke figuren contact te zoeken, maar rechtstreeks met Brabantia Nostra te onderhandelen over nauwe samenwerking. Uit de bewoordingen van het verslag is niet op te maken, of De Brouwer bedenkingen koesterde tegen Nationaal Front. Integendeel: men leest er een duidelijk aanbod in aan Meijer tot nauwe samenwerking. Hierbij was van belang, dat De Brouwer nog niet afwist van de voorbereidingen tot de Nederlandse Unie.

Twee dagen later al hadden De Brouwer en enkele andere medewerkers van Brabantia Nostra, met medeweten van het Dagelijks Bestuur, een gesprek met Arnold Meijer. Maar juist op die 23e juni, een zondag, was De Brouwer door de Tilburgse hoogleraar H.A.Kaag op de hoogte gesteld van het initiatief van diens collega De Quay, om samen met Linthorst Homan en anderen te komen tot een soort eenheidsbeweging. En dat niet alleen: Kaag liet weten dat De Quay er graag De Brouwer bij wilde hebben, als de constituerende vergadering van de nieuwe beweging in Den Haag, de woensdag daarop, zou plaatsvinden. Het sprak vanzelf dat de ambitieuze politicus-in-spe De Brouwer, die zich door de uitnodiging van De Quay vast en zeker geveild heeft gevoeld, tegenover Arnold Meijer nu ineens wat meer reserves in acht moest nemen.

Omstandig zette Meijer tegenover De Brouwer c.s. zijn visie op de toekomst van Nederland uiteen. Hij voorzag drie mogelijkheden: 1. inlijving; 2. macht aan de NSB; 3. macht aan Nationaal Front. Wat hij bepleitte, was niets meer of minder dan dat Brabantia Nostra zich direct bij zijn beweging zou aansluiten, om mogelijkheid 1 en 2 te voorkomen. De Brouwer leek hem een eindweegs tegemoet te komen. Hij opperde de mogelijkheid dat Brabantia Nostra een gewestelijke afdeling van Nationaal Front zou gaan vormen, met eigen mensen aan de leiding. Iets der-

³⁹⁾ Schippers *a.w.*, 160, 176, 185-6.

⁴⁰⁾ Het hiernavolgende is grotendeels ontleend aan Archief-BN 6, verslag buitengewone verg. Centrale BN, Tilburg 7 juli 1940.

gelijks had hij in 1937 aan de R.K.Staatspartij voorgesteld! Maar een beslissing werd niet genomen. Achteraf vertelden de Brabantia Nostra-afgevaardigden, dat zij grotendeels hadden kunnen instemmen met de ideologie van Nationaal Front, dat zij tevens grote waardering koesterden voor de persoon van Arnold Meijer, maar dat zijn secundanten minder in de smaak vielen. Het voornaamste struikelblok om met Nationaal Front tot zaken te komen was evenwel, dat men die beweging met haar 5000 leden⁴¹ weinig kans gaf, zelfstandig uit te groeien tot een sterke macht die de weg van de NSB naar het bestuur over Nederland kon blokkeren. Het is niet uit te maken of De Brouwer wel met Meijer tot overeenstemming zou zijn gekomen, als hij niet op de hoogte was geweest van het initiatief tot oprichting van de Nederlandse Unie. Nu hield hij echter de boot af.

Het enige dat De Brouwer voor Meijer deed was, een of twee dagen na dit onderhoud aandrang uitoefenen op De Quay, om ook Nationaal Front te betrekken in het overleg over de nieuwe beweging. De Brouwer zag dan het liefst, dat Meijer een belangrijke functie kreeg toebedeeld in de leiding van de beweging. Een soortgelijk pleidooi zou De Brouwer later, in zijn functie van hoofd van het opbouwwerk van de Nederlandse Unie, vaker houden. De Brouwers goed woordje voor Meijer liep uiteindelijk op niets uit. "Moedig maar gek", zo kenschetste Linthorst Homan de leider van Nationaal Front⁴² na een onderhoud in juni of juli 1940.

c. Brabantia Nostra achter de Unie-in-oprichting

Op het moment, dat het initiatief-De Quay aan Brabantia Nostra ter ore kwam, waren De Quay, Linthorst Homan, Eindhoven en Reinink al een dag of veertien in overleg over een nieuwe politieke beweging die samenwerking met de Duitsers zou zoeken en de NSB de pas af zou snijden. Op 21 juni had De Quay namens de initiatiefnemers een programma van tien punten voorgelegd aan het college van secretarissen-generaal,⁴³ dat sinds het vertrek van koningin en kabinet het provisorische Nederlandse bestuur vormde onder Duitse bezetting. Aan A.M.Snouck Hurgronje, de voorzitter van dit college, was verzocht dit program aan de Duitse 'Aufsichtsverwaltung' voor te leggen. In het program stonden onder meer de volgende punten: versterking van de Nederlandse cultuur; trouw aan het

⁴¹) Schatting van Schippers *a.w.*, 181.

⁴²) De Jong *a.w.*, IV, 537.

⁴³) De Jong *a.w.*, IV, 521.

Huis van Oranje; opheffing van het bestaande systeem van politieke partijen; organische opbouw van de maatschappij; arbeidsplicht voor iedereen; vrijheid van kerk, godsdienst en levensovertuiging.

Op woensdag 26 juni ging Jef de Brouwer, met volmacht van het Dageelijks Bestuur van Brabantia Nostra, naar Den Haag om daar de besloten 'constituerende vergadering' van de Unie bij te wonen. De bijeenkomst vond plaats op het departement van O.K. en W. en was door Reinink belegd onder het mom van een vergadering van de Nederlandse Gemeenschap. Op zak had De Brouwer een concept, opgesteld door de Centrale van Brabantia Nostra, waarin o.m. de volgende punten centraal werden gesteld:

1. Nationale eenheid;
2. Dietsland;
3. gewestelijke decentralisatie;
4. een in zich verantwoordelijk sterk gezag;
5. orde in het sociale, economische en culturele leven;
6. vrijheid van godsdienst;
7. plicht tot arbeid voor allen.

Deze punten waren in het onderhoud tussen De Brouwer en De Quay van enkele dagen tevoren door laatstgenoemde zonder restricties aanvaard. Zij kwamen voor een goed deel overeen met De Quay's eigen programapunten.

De Brouwer had ongeveer twintig personen ter vergadering verwacht, maar naar zijn zeggen kwamen er maar liefst 150 man naar het departement. Ook voor Linthorst Homan, die een inleiding hield, was de grote opkomst een verrassing.⁴⁴ Het verslag dat De Brouwer later van de Haagse bijeenkomst gaf, was opvallend positief van toon. Hij sprak van de "volksgemeenschappelijke basis", van "het primaat van het gemeenschapsbelang", waarover de aanwezigen het eens waren geworden. Ook het autoritaire gezagsprincipe, de arbeidsplicht en de ordening van het sociaal-economisch leven zouden door de aanwezigen na discussie aanvaard zijn. Tussendoor merkte De Brouwer nog op, dat het contact tussen de initiatiefnemers en de bezetter "tot nu toe zeer bevredigend" verliep. Met geen woord repte hij van het feit, dat de vergadering in werkelijkheid een uiterst verward verloop had gehad en dat er geen wezenlijk resultaat was geboekt. Wel gaf hij fel af op de vertegenwoordigers van de oude po-

⁴⁴⁾ De Jong schat het aantal aanwezigen op 50 tot 60; *a.w.*, IV, 521. Linthorst Homan, die de bijeenkomst dateert op 28 juni, houdt het op 60 à 80. "meest tussen de dertig en veertig jaren oud"; *a.w.*, 62.

litieke partijen, die in zijn ogen het nobele initiatief wilden "in verdenking stellen": figuren als oud-premier Colijn, die de "liberalen en grootkapitalisten wilde verzamelen", staken even de kop op, maar: "deze acties zijn reeds van de baan", zo concludeerde De Brouwer tevreden. Met dit laatste doelde hij op de pogingen van het 'Politiek Convent', om te komen tot een gemeenschappelijke verklaring.

Hoewel De Brouwer wat voorbarig was met zijn conclusie, dat samenwerking met de democratische partijen van de baan was (hij deed op 7 juli verslag, en de breuk tussen die partijen en De Quay c.s. zou pas optreden in de week van 12 juli), voelde hij wel goed aan, dat in de nieuwe constellatie geen hoofdrol voor die partijen meer was weggelegd. In de partijkaders heerste een verlamdende passiviteit. De ondervoorzitter van de R.K.Staatspartij, mr.P.J.Witteman, verklaarde bijvoorbeeld in *De Tijd*, dat "het tijdvak van individualisme, liberalisme en kapitalisme afgesloten" was, en dat er een sterk staatsgezag moest komen.⁴⁵ Van grote invloed was het verschijnen van de brochure van H.Colijn, *Op de grens van twee werelden*, op 2 juli. Een van de belangrijkste conclusies van de oud-premier - zijn woorden werden in haast alle belangrijke dagbladen geparafraseerd en becommentarieerd - was dat Duitslands overwinning in de oorlog praktisch zeker was. Bovendien leverde hij kritiek op de vooroorlogse democratie, en riep hij op tot de vorming van een "nationaal front".⁴⁶ De stemming in het land voor het opstarten van iets volkomen nieuws als een volksbeweging op basis van eenheid, leek begin juli dus gunstig. In de zuidelijke pers werd die stemming weerspiegeld, zoals gemeld. In de woorden van De Brouwer klonk het zo:

"Hoewel velen toen huiverden, vooral de ouderen, om op de voorgrond te treden, demonstreerde zich allerwegen een steeds stijgende drang naar een organisatorische vorm om de Nederlandse volks-eenheid tot uiting te brengen en te versterken. Voor Brabant concentreerde en kristalliseerde zich deze stroming rondom en in Brabantia Nostra".⁴⁷

Daargelaten of Brabantia Nostra, zoals De Brouwer suggereerde, ook echt de enige Brabantse groepering was waarin zich het streven naar iets nieuws manifesteerde, en of het streven wel zo wijdverbreid was als werd aangegeven, kan men stellen dat Brabantia Nostra een logische kandi-

⁴⁵) De Jong *a.w.*, IV, p.527.

⁴⁶) De Jong, *a.w.*, IV, 510-511.

⁴⁷) Archief-BN 131, verslag secr. BN mrt.-15 aug.1940.

daat was voor belichaming van het Unie-streven. De artikelen in het mei- en juninummer van het maandblad spraken duidelijke taal.

Het besluit tot actieve deelname aan de Unie viel op zondag 7 juli. Op een speciale vergadering van de Centrale van Brabantia Nostra – hoevele aanwezig waren is niet bekend – legde J. de Brouwer de vraag voor, of de beweging bereid was in de plannen voor nationale eenheid het gewest Brabant voor haar rekening te nemen. Er volgde een levendige discussie. De conclusie was: Brabantia Nostra zou zich niet langer afzijdig houden van het politieke toneel. Zij zou meewerken, op voorwaarde, dat de eigen taak en ideologie zuiver bleven. Brabantia Nostra zou in het zuiden "de voorbereidingen treffen", omdat het belangrijk was, dat "het volkse beginsel" de onafhankelijkheid van Nederland zou waarborgen (zoveel illusies maakte men zich blijkbaar nog omtrent de bedoelingen van de Duitsers!). Het Nederlandse volk moest op de "Dietse eenheid" worden voorbereid. Mits Brabantia Nostra haar cultureel-godsdienstige taak zou handhaven (iets waarop de leden van de Centrale sterk aandrongen), kreeg het Dagelijks Bestuur de machtiging, "positief mee te werken aan de politieke wilsvorming in Nederland". Concreet betekende dit: Brabantia Nostra zou de gewestelijke organisatie van de Nederlandse Unie vormen; het lidmaatschap zou gekoppeld zijn.⁴⁸

Het besluit van 7 juli, om het lot van Brabantia Nostra te verbinden aan dat van de Unie-in-oprichting, had mutaties in het bestuur tot gevolg. De voornaamste betrof P.C. de Brouwer, die vanaf de oprichting voorzitter van het Dagelijks Bestuur was geweest. Nu stelde 'den doctor' staande de vergadering zijn voorzitterschap ter beschikking, overwegende dat de geestelijkheid diende terug te treden zodra men zich in politiek vaarwater zou begeven. Geen woord van vermaan of waarschuwing kwam er overigens volgens het verslag op die 7e juli over zijn lippen, maar in geschrifte, in het juninummer van *Brabantia Nostra*, had hij zijn lezers wel degelijk deelgenoot gemaakt van zijn zorg om de toekomst. Het enige waaraan we altijd moeten vasthouden, zo schreef hij, is de kern van het Brabantisme: oude waarden die elke Brabander intuïtief zou aanvoelen zoals het katholieke geloofsleven, een opgewekte levensaanvaarding ook in donkere dagen, en nuchtere realiteitszin. Laten we toch vooral aan onszelf trouw blijven, want de "benauwende tijden als we thans beleven lijken niet bijzonder geschikt om volksbewegingen los te slaan", aldus de eerbiedwaardige nestor.⁴⁹ In zijn woorden kon men eerder een opwekking lezen

⁴⁸⁾ Archief-BN 6, verslag verg. Centrale BN 7-7-1940; Archief BN 163, Brief BN aan F.Gijzels, 31-8-1940.

⁴⁹⁾ *BN V*, nr.9 (juni 1940), 246-249.

aan de Brabanders om in 'die innere Emigration' te gaan, dan om naar buiten te treden met nieuwe initiatieven of avonturen. Overigens bleef P.C. de Brouwer wel lid van het Dagelijks Bestuur; een teken, dat hij zich ook weer niet met alle macht verzette tegen het streven van de jongeren naar inschakeling van Brabantia Nostra in het Unie-initiatief. Van der Ven werd tot nieuwe voorzitter gekozen van het bestuur, dat naast P.C. de Brouwer bestond uit J. de Brouwer, Mutsaers en Ruygers. Zo nodig, zou dit bestuur een 'driemanschap' voor politieke zaken benoemen.

P.C. de Brouwer was niet de enige priester die terugtrad. Van invloed was wellicht een signaal van mrg. Diepen geweest. Commissaris was hem voorgedaan. Al op de 19e juni, dus nog voordat Brabantia Nostra formeel benaderd werd door De Quay, had Commissaris aan J. de Brouwer een brief gestuurd met de waarschuwing, zich niet op politiek terrein te begeven. Wel achtte hij het van belang dat Brabantia Nostra in een brochure zou getuigen van het ideaal van "volksverbondenheid van heel het Dietse land", en de "nieuwe mogelijkheden tot een herenigd Brabant" zou aangeven.⁵⁰ Zo ver wilde hij wel met de nieuwe tijd meegaan. Op 1 juli, toen al wel praktisch vaststond dat Brabantia Nostra het politieke strijdtoneel zou gaan betreden, schreef Commissaris zijn ontslagbrief. Voor hem had zwaar gewogen, dat prof. Goossens hem deelgenoot had gemaakt van zijn bezorgdheid, dat Brabantia Nostra zich zou laten meeslepen door "een beweging die een Groot-Nederland aan het propageren is".⁵¹ Het is niet zeker of Goossens - die wij ook in paragraaf 6 van hoofdstuk IV tegenkwamen als scepticus t.a.v. groot-Nederland - wel doelde op de Unie-in-oprichting; hij kan ook Nationaal Front of Verdinaso op het oog hebben gehad, die beide een uitgesproken 'diets' streven vertegenwoordigden, en met wie Brabantia Nostra gesprekken voerde.⁵² In elk geval hadden de woorden van Goossens voldoende gezag om Commissaris tot zijn terugtreden te bewegen.

In de Brabantse pers werd Brabantia Nostra geprezen vanwege haar voortvarendheid in het ondersteunen van het volkseenheidsinitiatief. Van Linthorst Homan werd gewaardeerd dat hij zijn nek durfde uit te steken: "Als wij niet snel zijn doen de Duitsers het voor ons", zo schreef het *Eindhovens Dagblad*; "Wij missen een Pétain en straks de boot", meende de krant. Dankzij Brabantia Nostra zou een keuze tussen Mussert of

⁵⁰) Archief-BN 19, brief A. Commissaris aan J. de Brouwer, 19-6-1940.

⁵¹) Archief-BN 19, brief A. Commissaris aan P.C. de Brouwer, 1-7-1940.

⁵²) Van contact tussen Brabantia Nostra en Verdinaso in juni/juli 1940 wordt in Archief-BN slechts eenmaal summier melding gemaakt

Meijer niet meer nodig zijn, daar waren *Eindhovens Dagblad* en *Eindhovensche en Meierijsche Courant* het over eens.⁵³

d. Stagnatie

In de tweede week van juli ontstond een merkwaardige situatie. In het zuiden stond Brabantia Nostra - met haar apparaat van plaatselijke afdelingen - klaar om de Nederlandse Unie vanaf het startsein actief te ondersteunen. Maar wat er ook kwam: geen startsein. Vijf dagen na de gedenkwaardige vergadering van de Centrale, vernamen de kaderleden van Brabantia Nostra het teleurstellende bericht, dat 'Generalkommissar' F.Schmidt zijn veto had uitgesproken over het ontwerp-manifest van de voorbereidende commissie in Den Haag. Aanleiding was een zin over de wedergeboorte van Nederland "in vrijheid en onafhankelijkheid, in trouw aan het Huis van Oranje". De vertegenwoordigers van de 'oude orde', het 'Politiek Convent', besloten af te haken.⁵⁴ De jonge initiatiefnemers van de Unie, afkomstig uit kringen van de Nederlandse Gemeenschap, deden in de week na het neen van Schmidt nog een poging tot vorming van een 'Comité van Nationale Eensgezindheid', maar die strandde al op 16 juli, toen de Duitse 'Pressedezernent' Janke op een persconferentie liet weten, dat een nationale concentratie niet mocht uitgaan van binding aan het Huis van Oranje.⁵⁵

Hoe teleurgesteld Brabantia Nostra zich toonde over het uitblijven van de Nederlandse Unie komt tot uiting in J. de Brouwers verslag van de gebeurtenissen, dat hij een maand na dato op schrift stelde. Hij betoogde toen, dat Brabantia Nostra het onjuist achtte, dat terwille van "verouderde begrippen die bij een deel van ons volk sterke weerstanden wekten" er aan de bezetter "eisen" werden gesteld, "die voor hem a priori onaanvaardbaar waren en voor het Nederlandse volk niet essentieel". Het kan niet anders, of De Brouwer had met die "verouderde begrippen" en die "niet-essentiële eisen" de trouw aan Oranje en aan het democratische meerpartijstelsel op het oog. Hij waarschuwde naar eigen zeggen in het Haagse overleg "tegen bepaalde invloedssferen die aanstuurden op een compromis" - hij bedoelde: een compromis met de 'oude orde' - en bepleitte de diëtse gedachte, het corporatisme en de samenwerking tussen De Quay c.s. en Nationaal Front.⁵⁶

⁵³) Geciteerd bij Meelen *a.w.*, 52.

⁵⁴) De Jong, *a.w.*, IV, 534.

⁵⁵) De Jong *a.w.*, IV, 442-443 en 540; Linthorst Homan *a.w.*, 69.

⁵⁶) Zie noot 45.

Op 15 juli (dus nog voordat de tweede aanloop tot de Unie was mislukt) uitte Brabantia Nostra in de pers haar teleurstelling. Ondanks alles, zo werd gezegd, zou zij zich evenwel in het belang van de "gemeenschaps-gedachte" voor het "volksbelang" blijven inzetten; een belang dat men niet diende door voor een politieke partij te kiezen, maar door zich voor te bereiden op het "nieuwe staatsburgerschap". Vol vertrouwen deed ze een beroep op het Brabantse volk, dat het "de personen die het in waarheid vertegenwoordigen" de kans zou gunnen, hun werk voor de Nederlandse zaak te verrichten.⁵⁷ Het was duidelijk, dat de verklaring de schuld van het vastlopen van de besprekingen legde bij de democratische partijen. Men werd blijkbaar ook het recht ontzegd te spreken namens de bevolking. Sterk klonk vastberadenheid door om verder te gaan op de eenmaal ingeslagen weg naar nationale concentratie.

e. Brabantia Nostra neemt het voortouw

In de situatie van stagnatie deed nu het nieuwe bestuur van Brabantia Nostra twee stappen, die ertoe hebben bijgedragen, dat de Unie toch nog vrij snel de impasse doorbrak en met haar oprichtingsverklaring naar buiten trad. In de eerste plaats werd een propagandaweekblad onder de kop *Brabantia Nostra* in een oplage van 10.000 exemplaren verspreid, ongeveer tienmaal de oplage van het maandblad. In de tweede plaats organiseerde het bestuur een grote propagandavergadering in 's-Hertogenbosch, waarvoor Linthorst Homan als spreker helemaal uit Groningen kwam. Zaterdag 20 juli 1940 vond die plaats; dezelfde dag verscheen het krantje. Het spreekt vanzelf, dat de voorbereidingen voor beide initiatieven al geruime tijd tevoren waren getroffen. Het was tekenend voor de zelfverzekerdheid van Brabantia Nostra, dat zij zich niet liet ontmoedigen door de sombere perspectieven. Klaarblijkelijk wilde men het gunstige moment voor het doorvoeren van lang-gekoesterde idealen niet laten voorbijgaan.

Het heeft zin stil te staan bij de inhoud van het genoemde propaganda-krantje, dat het eerste exemplaar zou worden van een serie van vijf; vanaf het derde nummer, dat van 3 augustus, zou het de titel *Nederlandse Unie* dragen. Het interessante was namelijk, dat in dit voor het grote publiek gedrukte krantje, dat voor vijf cent overal in Brabant via colportage aan de man werd gebracht, uitvoerig de ideologie van van de Nederlandse Unie werd ontvouwd; en wel op een moment, dat het nog hoogst onzeker

⁵⁷) NTC 15-7-1940.

was, of de Unie wel van de grond zou komen. Angstvallig werd dan ook in het krantje van 20 juli de naam 'Nederlandse Unie' vermeden, vanuit propaganda-oogpunt beslist een handicap. In het blad werd lucht gegeven aan de grote verontwaardiging over het stranden van het initiatief. "Desnoods alleen" zou Brabantia Nostra aan de "volkse eenheid" gaan bouwen, aan de "nieuwe orde in de Nederlanden". Deze diende "hiërarchisch" te worden opgebouwd in de zin van: een zelfstandige plaats voor gezin, gewest en arbeidsgemeenschap creëren. De oude, "verkalkte" democratie had nooit begrip kunnen opbrengen voor dit streven; zij had slechts een "karakterloos samenraapsel van enkelingen, die niets met elkaar gemeen hadden" opgeleverd, een "volksvreemde" staat. Maar dat alles had afgedaan. Voortaan zou alleen nog "een krachtig gezag" erkend worden in plaats van een gezag dat zich op de volkswil zou beroepen. Het sprak vanzelf dat het krantje een mengeling te zien gaf van volkseenheden-denkebeelden en de bekende Brabantia Nostra-fraseologie: zo werden de eenvoud, de blijmoedigheid en de onversaagde levensaanvaarding van de Brabander naar voren gehaald, en werd opgeroepen tot een nieuwe "geestelijke ordening" (in plaats van de heersende "maatschappelijke anarchie"), een ordening die de emancipatie van Brabant zou voltooien. De verscheidenheid van het Nederlandse volk moest in acht genomen worden. Uit de recente brochure van Linthorst Homan, *Aanpakken. De hartekreet van een jonge Nederlander* werden hele fragmenten geciteerd, zoals die waarin deze constateerde, dat "het oude systeem" definitief voorbij was en het derhalve geen zin meer had, dit nog te willen verbeteren.

Hoe naïef het Brabantia Nostra-kader geloofde in de goede bedoelingen van de Duitsers kwam duidelijk naar voren in een artikel over de groot-Nederlandse gedachte. Voor de verwezenlijking van de oude dietse droom, het staatkundig samenvoegen van de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden, zag men goede kansen:

"Een van de grondbeginselen van het nationaal-socialisme is de idee van de volkse gemeenschap en die idee brengt ook mee: een volk, een rijk".

De schrijver voerde als voorbeeld van goed gedrag van de nazi's het feit aan, dat zij in 1939 na de bezetting van het restant van Tsjechoslowakije niet over waren gegaan tot formele inlijving van Tsjechië in het 'Reich' (dat de Tsjechen in het protectoraat Bohemen/Moravie, zoals dat gedeelte van het ongelukkige land kwam te heten, onder het schrikbewind van Heydrich zuchtten, werd uiteraard niet vermeld). Welnu: men mocht verwachten, dat de nieuwe meesters van Europa alle Nederlanders zou-

den verenigen in een "groot-Nederland", en op dat ogenblik zou men klaar staan om "onze eigenaard en onze heiligste goederen ongerept te bewaren". Het zou de eerste keer niet zijn, dat uit de rampspoed van oorlog toch nog iets goeds zou worden geboren, aldus het krantje; dat goede zou dan bestaan uit de vorming van een herenigd "Dietsland" waarin Brabant de brug zou vormen tussen Noord en Zuid.⁵⁸

Bij het verspreiden van het weekblad "op de hoeken en pleinen over het gehele gewest" (aldus J. de Brouwer) werden de afdelingen van *Brabantia Nostra* ingeschakeld. Zodoende kwam een heel colportage-apparaat tot stand, dat ook bij de volgende nummers en bij de verspreiding van het blad *De Unie* nuttig zou blijken. Het tweede nummer van het weekblad werd al in een oplage van 20.000 gedrukt. Daarnaast werd de pers "bewerkt" en werden er pamfletten verspreid.⁵⁹ Een en ander betekende, dat plotseling veel meer mensen dan ooit tevoren kennis konden nemen van de denkbeelden van *Brabantia Nostra*. Of al die kopers van het stuiversblaadje de zware kost tot de laatste letter hebben verteerd, valt te betwijfelen. De passages waarin Duitslands overwinning als vol-dongen feit werd voorgesteld, en die waarin van de vooroorlogse democratie een soort karikatuur werd gegeven, zullen lang niet bij ieder in goede aarde zijn gevallen.

Toch kwam het krantje op een psychologisch belangrijk moment. Het leverde alvast een ideologie die paste bij de Unie-in-oprichting. Het bood enig houvast aan al diegenen die bezorgd waren over het uitblijven van een nationale concentratie en dus over de kansen van de NSB of van Nationaal Front om het in Nederland voor het zeggen te krijgen. Het was te zien als een aansporing aan de landelijke politici om nu niet te talmen; om over de eigen schaduw heen te springen en verantwoordelijkheid te gaan dragen voor de toekomst van Nederland; leiding te gaan geven aan de klaarblijkelijk grote groep nationaal voelende Nederlanders die wél voor aanpassing voelden maar niet voor het opgeven van alle nationale waarden en tradities.

De uitgave van het weekblad *Brabantia Nostra* viel samen met een bezoek van Linthorst Homan aan Brabant. Op die 20ste juli zou hij, gehoor gevend aan een verzoek daartoe van *Brabantia Nostra*, in het concertgebouw van 's-Hertogenbosch een redevoering houden over de Groninger Gemeenschap.

Het contact met de Groningse commissaris - voor wie *Brabantia*

⁵⁸⁾ Archief-BN 162, weekblad *Brabantia Nostra*, 20-7-1940.

⁵⁹⁾ Archief-BN 131, verslag secr. BN mrt.-15 aug.1940.

Nostra in de *Gemeenebest*-kringen veel bewondering had aangetroffen – was een maand eerder tot stand gekomen, toen het bestuur van de Brabantse beweging hem het meinummer van het maandblad opstuurde. De zending ging vergezeld van een lofzang op "de verbondenheid van alle Nederlandse gewesten" als grondslag voor "een waarachtige volksgemeenschap". Linthorst Homan, toen al in onderhandeling over het program van de Unie-in-oprichting, had belangstelling getoond: "Ik deel uw gedachten bijna geheel", zo had hij teruggeschreven.⁶⁰ Waarschijnlijk is kort na dit eerste contact de afspraak voor de 20ste juli al gemaakt.

Toen Linthorst Homan in 's-Hertogenbosch arriveerde, was hij, zo valt uit zijn memoires af te leiden, nog vervuld van gevoelens van teleurstelling over het vastlopen van de plannen tot nationale concentratie. Groot was dan ook zijn verbazing toen hij, in de verwachting een gewone routinelezing te zullen houden, een zaal aantrof, stampvol mensen, en versierd met Nederlandse vlaggen. In het verslag van J. de Brouwer – een partijdige schatting weliswaar – wordt gesproken van een opkomst van ongeveer 1200 personen: zij pasten lang niet allemaal in de grote zaal van het concertgebouw en werden voor een deel met luidsprekers die buiten opgehangen waren bediend.⁶¹ Een ovationeel applaus viel Linthorst Homan ten deel, inclusief een daverend Wilhelmus. Terwijl Van der Ven, voorzitter van Brabantia Nostra, hem welkom heette, werd het de Groningse commissaris duidelijk, hoezeer men in het zuiden alsnog hoopte op het welslagen van de volksbeweging. Hij nam het woord en sprak over het streven van de Groninger Gemeenschap naar eenheid, over de pogingen in het noorden om te komen tot een concentratie van sociale krachten. Hij pleitte voor het verdwijnen van de klassetegenstellingen en van de scheidslijnen tussen de godsdiensten. "De buitengewesten", zo sprak hij, "zijn diep doordrongen van de grote waarde van de vruchtbare liefde voor het eigen land". Na hem stak Jef de Brouwer de loftrumpet over Brabant, "het hart der Dietse landen". Aan het tijdperk van individualisme was volgens hem nu een eind gekomen:

"Brabant en het Brabantse leven is een gemeenschapsbeeld gebleven, alle eigenschappen van Brabant zijn gemeenschapseigenschappen. Zijn gastvrijheid, zijn gulheid, zijn offervaardigheid, zijn bereidheid tot helpen",

⁶⁰) Archief-BN 163, brief DB van BN aan J Linthorst Homan, 18-6-1940; brief J Linthorst Homan aan DB van BN, 21-6-1940

⁶¹) Archief-BN 131, verslag secr BN mrt-15 aug 1940, het navolgende is tevens gebaseerd op De Jong, *a.u.*, IV, 451; Linthorst Homan, *a.u.*, 69-70, *P\HC* 22-7-1940

zo somde hij op. Met behoud van zijn eigen aard zag Brabant zich, aldus De Brouwer, als deel van het grotere geheel. Van der Ven drukte in zijn slotwoord de verwachting uit, "dat het voorbereidende werk zal moeten leiden tot grotere samenwerking van het Nederlandse volk. Edele Brabant, were di!"

Het enthousiasme was aan het eind van de meeting zo groot, dat de aanwezigen niet minder dan zes coupletten van het Wilhelmus uit volle borst meezongen. Brabantse kranten schreven de maandag daarop in euforische stemming over de goede geest van de bijeenkomst; men betreurde het, dat de nationale concentratie nog steeds niet tot stand was gekomen.⁶² In de trein terug naar Groningen vroeg Linthorst Homan, de ovaties nog in zijn oren, zich af of hij er niet fout aan had gedaan, de zaak van de Unie als verloren te beschouwen. Hier stonden in Brabant immers duizenden gereed om op te gaan in een nieuwe massabeweging, gericht tegen de NSB. Legde hij dit gegeven naast hetgeen hij uit zijn eigen provincie wist, dan kwam hij tot de conclusie, dat een voortduren van het stilzwijgen gevaarlijk was. 'Periculum in mora'!

Het is overdreven te stellen, dat er zonder het door Brabantia Nostra opgeroepen nationale enthousiasme geen Nederlandse Unie tot stand zou zijn gekomen. Dat Brabantia Nostra een doorslaggevende rol heeft gespeeld, o.m. ook doordat J. de Brouwer, Van der Ven, Ruygers en Willems herhaaldelijk inpraatten op het latere driemanschap om haast te maken teneinde Nationaal Front de pas af te snijden,⁶³ is moeilijk te bewijzen. Er werd immers van meer kanten druk uitgeoefend op de initiatiefnemers om niet bij de pakken te blijven neerzitten. Bij de pers kwamen brieven, telefoontjes en telegrammen binnen dat men moest doorzetten; vanuit het college van secretarissen-generaal werd een dringend beroep gedaan op De Quay c.s.; uit kringen van de R.K. Staatspartij kreeg men eveneens te horen, dat men moest doorzetten.⁶⁴

Toch heeft de sfeer op de bijeenkomst in 's-Hertogenbosch, gecombineerd met de wetenschap dat een hele beweging in het zuiden, met het bijbehorende propaganda-apparaat en het nieuwe weekblad, ter beschikking stond, bijgedragen tot het besluit, niet langer te wachten. Het driemanschap besloot niet nog eens opnieuw in contact te treden met de vertegenwoordigers van de democratische partijen; op 24 juli, de woens-

⁶²) Zo het *Eindhovens Dagblad* van 23-7-1940, in Meelen a.w., 53.

⁶³) A.Th.M. de Kort, *Gemeentebestuur, politiek en pers in Tilburg tijdens de eerste jaren van de Duitse bezetting, 10 mei 1940-december 1941* (doctoraalscriptie KU Nijmegen 1984) 70, (die de door hem geïnterviewde P. Mutsaers citeert).

⁶⁴) De Jong, a.w., IV, 542.

dag na de meeting in de Brabantse hoofdstad, verscheen het manifest van de Nederlandse Unie in alle avondbladen.

f. Een laatste aanzoek van Nationaal Front aan Brabantia Nostra

Juist in de periode van impasse werd er vanuit Nationaal Front nog eenmaal een poging ondernomen om door het spel heen te spelen dat de politici opvoerden en zodoende Brabantia Nostra aan zijn zijde te krijgen.

In kringen van Nationaal Front bestond grote bezorgdheid over de pogingen tot nationale concentratie. Bij welslagen zouden deze immers betekenen dat aan Arnold Meijer zijn grote troefkaart uit handen zou worden geslagen, nl. dat alleen hij met zijn beweging een alternatief zou kunnen bieden voor de gehate NSB. Nog op 23 juli schreef de *Eindhovensche en Meierijsche Courant*: "Zolang er niets beters is, wordt het program van Nationaal Front niet verworpen door ons".⁶⁵ Meijer was kennelijk niet de enige, die zijn beweging kansen gaf bij uitblijven van de Nederlandse Unie.

De toenaderingspoging had iets weg van een wanhoopskreet. Zij bestond uit een brochure van 20 pagina's, geschreven door Maarten van Ruysdael, onder de titel *Were Di, Edele Brabant. Open Brief aan Brabantia Nostra*.⁶⁶ Het is een merkwaardig geval, want de naam van de auteur, vermoedelijk een pseudoniem, was geen bekende in kringen van het Nationaal Front. Het boekje was bovendien gedrukt in Antwerpen. Het was geschreven als reactie op het persbericht van Brabantia Nostra van 15 juli en op het weekblad van 20 juli. In heel het Brabantia Nostra-archief is geen tweede voorbeeld te vinden van een partij of groepering die zich de luxe van een dergelijk boekwerkje permitteert om zich exclusief tot Brabantia Nostra te richten. Men kan zich afvragen, op grond waarvan Nationaal Front in dit stadium nog mogelijkheden zag om Brabantia Nostra los te weken van de Unie-in-oprichting.

In de brochure werd in een ijdel, antiek en zelfingenomen proza de vloer aangeveegd met het Unie-overleg. Dat Brabantia Nostra hieraan deelnam stelde Van Ruysdael teleur, juist omdat "ook de R.K.Staatspartij roemlozer nagedachtenis met man en kas betrokken was" bij dit initiatief. Het was maar goed, dat Brabantia Nostra op het laatste moment niet meer had willen meewerken aan "het tegennatuurlijk storten van jonge

⁶⁵) Meelen, a.w., 53.

⁶⁶) Archief-BN 270.

wijn in oude zakken"; met dit "ineengeschrompelde regiem", met deze "fossielen van een vergaan verleden" wilde men immers niets meer te maken hebben.⁶⁷ Brabantia Nostra diende zich te realiseren, dat voor haar alleen Nationaal Front serieus in aanmerking kwam om mee samen te werken. Was het immers niet zo, dat de beginselen van "volkse eenheid van alle Nederlanders", van gewestelijke decentralisatie, van organische en hiërarchische opbouw van de maatschappij in Nationaal Front zowel als in Brabantia Nostra heilig waren? Omstandig haalde Van Ruysdael alle punten aan die door het bestuur van Brabantia Nostra naar voren waren gebracht in het overleg in Den Haag (zie hierboven): sterk gezag, godsdienstvrijheid, arbeidsplicht, ordening op sociaal-economisch gebied: dit alles om te betogen hoe nauw de programma's van beide bewegingen op elkaar pasten. De brochure besloot met een hartstochtelijk beroep op Brabantia Nostra:

"Sluit U bij ons aan! [...] Sla met ons de hand aan de ploeg! Wij smecken U: beseft Uw roeping! Weest door Uw onthouding geen steen des aanstoots! [...] EDELE BRABANT, WERE DI!"

Maar Brabantia Nostra verwaardigde zich niet eens meer te reageren op het geschrift. Het moet ongeveer gelijktijdig zijn verschenen met het manifest van de Nederlandse Unie. Nationaal Front had zich de moeite en het geld voor de brochure kunnen besparen, want zij sorteerde geen enkel effect, of het moest het feit zijn, dat J.de Brouwer en Ruymers als Unie-employees nog pogingen zouden ondernemen om Nationaal Front bij het Unie-werk te betrekken.

Korte tijd later, toen de Nederlandse Unie eenmaal haar hoge vlucht had genomen, en toen zich, onder meer door toedoen van Brabantia Nostra, tienduizenden Brabanders als lid hadden aangemeld, veranderde de smaak van de woorden die Nationaal Front koos tegenover Brabantia Nostra als veranderde honing in gif. Arnold Meijer wist dat hij de boot had gemist. Alles was er hem nu aan gelegen, de Nederlandse Unie op alle mogelijke manieren te gaan bestrijden.⁶⁸ In het zuiden, waar hij immers de meeste aanhangers had, liet hij tal van bijeenkomsten beleggen om de vitaliteit van zijn beweging te demonstreren.⁶⁹ Op de landdag van Nationaal Front, op 15 augustus (Maria Hemelvaart) te Oisterwijk, waar tweeduizend aanhangers onder tromgeroffel en Wilhelmus-gezag rond

⁶⁷) Ook in het *Nederlands Dagblad* het NF goed uitkomen, dat het de Unie zag als façade voor de democratische partijen. Schippers, *a.w.*, 192.

⁶⁸) Schippers *a.w.*, 192-194.

⁶⁹) Volgens de *PNHC* op 31 juli, 8 aug en eind aug te 's-Hertogenbosch, 15 aug. te Oisterwijk, 5 sept te Vught, 9 sept te Oss.

het grauwe vendel bijeenkwamen, herhaalde Meijer, dat alleen zijn beweging aan de Nederlanden een nieuwe grondslag kon geven. De toekomst was aan groot-Nederland, met Brabant als verbindende schakel. Brabantia Nostra kreeg een veeg uit de pan, aangezien die de taak van Brabant niet helder genoeg zou zien:

”Er zijn onder de medewerkers van Brabantia Nostra knappe jonge mensen, die de taak van Brabant juist zien, doch het overwicht ligt nog steeds bij enkelingen, die menen dat Brabant een koninkrijk apart is waarin zij als koning kunnen fungeren. Zij zijn het, die zich niet vergenoegen met de opzet van Brabantia Nostra, welke een culturele was, doch die plots zich ontpopten als brave, vrome propagandisten van de R.K. Staatspartij, gelijk zij nu ineens het alleenrecht van de Nederlandse Unie voor zich opeisen. [...] Zij die Brabant als een koninkrijk apart zien vinden hun hele houding getypeerd in de naam van hun actie ”Brabantia Nostra”. Zij typeert het particularisme en het regionalisme van haar werkzaamheid. Geen Brabantia Nostra, doch Brabantia Neerlandica: een Brabant, dat zijn taak vervult in Nederland!”

Deze felle kritiek weerhield Meijer er evenwel geenszins van de Brabantia Nostra-terminologie geheel tot de zijne te maken, toen hij onder luid applaus verkondigde: ”Brabant, het hart der Nederlanden, Brabant, de brug van Noord en Zuid-Nederland. [...] In dien geest roepen wij de strijdkreet van Hertog Jan van Brabant: Were di, edele Brabant!”.⁷⁰

Brabantia Nostra nam niet de moeite, te reageren op Meijers woedende aanval.

Het was de laatste keer dat Nationaal Front aandacht wijdde aan Brabantia Nostra, althans voorzover uit de kranten bleek. Kennelijk is vanaf half augustus bij Meijer en de zijnen het besef doorgedrongen, dat er niet met Brabantia Nostra, maar met de Nederlandse Unie onderhandeld diende te worden, wilden zij nog wat bereiken.

§ 6. *In actie voor de Unie*

Vanzelfsprekend werd het langverwachte manifest van de Nederlandse Unie van 24 juli door Brabantia Nostra met warme instemming begroet. ”Onder de indruk van Uw prachtig program wensen wij U geluk, voorspoed en sterkte. Brabant staat gereed voor U”, zo luidde de tekst van een telegram, dat het dagelijks bestuur onmiddellijk deed uitgaan.⁷¹

⁷⁰⁾ *PVHC*, 16-8-1940.

⁷¹⁾ Archief-BN 6, jaarverslag Centrale BN 1940.

Hierop schreef Reinink, die in de eerste dagen optrad als algemeen secretaris van de Unie, dat de leiding van de Unie zich bewust was van het "kostbare goed" dat de medewerking van Brabantia Nostra zou betekenen. Jarenlang had Brabantia Nostra immers al zoveel levenskracht gewekt: "ten nauwste" wilde de Unie met Brabantia Nostra samenwerken.⁷²

Brabantia Nostra was niet de enige instelling in Brabant die zich met een vierkant achter de Nederlandse Unie opstelde. De *PNHC* koos op 25 juli voor de Unie met de wens: "vaart met God en goede wind" en vervolgens kwam de krant in de dagen en weken daarna met uitvoerige en welwillende berichtgeving. Ook de Eindhovense kranten waren een en al lof: "Hoe moeilijker de geboorte, des te welkomer het kind. Een eenheidskind, ons aller lieveling", juichte de *Eindhovensche en Meierijsche Courant*⁷³ op 25 juli. Het hoofdbestuur van de R.K.Staatspartij gaf al binnen een week aan de leden het advies de Unie te steunen.⁷⁴ Maar Brabantia Nostra toonde zich het actiefst.

Wat deed Brabantia Nostra?

a. Kwartiermaken

Allereerst zorgde zij voor de verspreiding van het tweede nummer van het propagandaweekblad *Brabantia Nostra*, in een oplage van niet minder dan 20.000 exemplaren.⁷⁵ Een toon van opluchting over het feit, dat eindelijk de kogel door de kerk was, overheerste. Groot was de kop boven het openingsartikel: "De Nederlandse Unie doet een beroep op Brabantia Nostra". Er volgde een pathetische opwekking zich bij de Unie aan te sluiten. Nu was het ogenblik aangebroken, zo was de strekking, dat onder "Brabant's jonge mannen en vrouwen", opgevoed in het ordevolle gezin, de "waarlijk apostolische geest vaardig (zou worden) die nog altijd Brabant's grootste roem uitmaakt(e)". Geheel in de lijn van de taak die Bra-

⁷²) Archief-BN 163, brief alg.secr. NU aan BN, 30-7-1940.

⁷³) Meelen, *a.w.*, 53.

⁷⁴) *PNHC* 31-7-1940; De Jong, *a.w.*, IV, 549; A.F.Manning, 'De Nederlandse katholieken in de eerste jaren van de Duitse bezetting', in *Jaarboek KDC* VIII (1978), 123.

⁷⁵) Archief-BN 162; de mededeling van L.Prenne in 'Joan Willems in memoriam', in *Brabantia* 24, nr.2 (mrt 1975), 45-48: "Op naam van Brabantia Nostra werden 100.000 folders verspreid om de mensen aan te sporen, zich bij de Unie aan te sluiten", vindt men niet terug in Archief-BN. Het genoemde aantal komt wel overeen met de optelsom van de oplages van de 5 nummers van het propagandaweekblad (20 juli - 17 aug.); Blijkbaar doelt Prenne met "folders" op de weekbladen.

bantia Nostra zich vanaf het begin had gesteld: "het richten van het Brabantse volk naar een rijke Nederlandse volkseenheid", zou zij aan het verzoek om medewerking van de Nederlandse Unie gehoor geven.⁷⁶ Het krantje nam de gelegenheid te baat de lezers de doelstellingen en geschiedenis van Brabantia Nostra voor te houden; uit te wijden over de programapunten van de Nederlandse Unie; en literaire bijdragen te plaatsen zoals het gedicht "De meisjes van Brabant" van Luc van Hoek. De achterpagina was bestemd voor "de Brabantse jeugd". Die werd ertoe opgewekt, tuchtvol en correct te "marcheren", niet ten gunste van een of andere politieke partij, maar terwille van de nationale eenheid.

Bijna gelijktijdig met het uitkomen van het tweede nummer van het weekblad werd begonnen met de inrichting van het gewestelijk secretariaat. Eerst werd een kantoor ingericht ten huize van J. de Brouwer, maar weldra eiste de omvangrijke ledenadministratie een volledig pand voor zichzelf op. Vrijwillige medewerkers werden aangetrokken. Bijna lyrisch schreef Joep Naninck, de jonge dichter en Brabantia Nostra-medewerker, ruim een maand later over de pionierstijd van de Unie in Brabant, toen schoendozen dienst deden als kaartbakken en de kaartruitertjes eigenhandig geknipt werden:

"Reeds van ver is 't secretariaat te herkennen. Naast de fleurige Nederlandse vlag wappert de fier klauwende leeuw, fel geel op een stemmig zwart veld..."

Trots constateerde hij, dat Brabant zijn plaats in de 'nieuwe orde' had ingenomen. Allerlei figuren kwamen belangeloos helpen; de inschrijving van leden verliep stormachtig.⁷⁷

b. Plaatselijke kernen

Van belang was, dat het netwerk van plaatselijke 'kringen' van Brabantia Nostra direct kon worden ingeschakeld in de propaganda voor de Unie. Activisten hadden al enige tijd klaar gestaan, in afwachting van het startsein. J. de Brouwer doorkruiste de provincie met de auto van Brabantia Nostra, waarvan hij al gebruik maakte sinds zijn benoeming tot propagandachef in 1939. Een aantal van deze afdelingen werd bezocht en de leden werden aangespoord tot activiteit voor de Unie.

⁷⁶) Wat er niet bij stond was, dat BN nadrukkelijk aan het driemanschap had gesuggereerd, dat officiële verzoek om medewerking aan BN te richten. Er zou gebleken zijn, dat velen in Brabant er tegen waren, dat BN het Unie-werk in Brabant zou monopoliseren. Archief-BN 163, Brief BN aan F Gijzels, 31-8-1940.

⁷⁷) Joep Naninck, 'Hoe het groeide in Brabant', in *De Unie* I, nr.3 (7 sept. 1940), 6.

Een voorbeeld van zo'n Brabantia Nostra-kring die zich praktisch transformeerde tot Unie-kern werd geleverd door Deurne. Daar zette de voorzitter van de plaatselijke afdeling, Wim van Heugten, in een speciale vergadering aan de leden uiteen wat Brabantia Nostra van hen verlangde: steun aan de Unie. De leden stemden in. In twee dagbladen verscheen een oproep. Toen een plaatselijk stuwcomité niet snel genoeg van de grond bleek te komen, vormden de leden van de kring zelf een propagandistenploeg voor de Unie. Men ging over tot huisbezoek. Honderden gaven zich daarna op als lid van de Unie. Van de geestelijkheid werd zelfs een verklaring van geen bezwaar verkregen voor het geval dames-leden de vergaderingen zouden willen bijwonen.⁷⁸

Helaas ontbreekt in het archief van Brabantia Nostra de nodige documentatie over andere afdelingen, zodat wij niet met zekerheid kunnen zeggen of in alle kringen even voortvarend is gehandeld. Toch ben ik geneigd aan te nemen, dat de aanwezige contacten die in 1938-9 waren aangeknoopt in Brabantia Nostra-verband in 1940 van groot belang zijn geweest bij de plaatselijke ledenwerfacties. De sporadische gegevens van ledenaantallen wettigen een dergelijke veronderstelling. Zo werden er in het dorp Asten bij Helmond in augustus niet minder dan 700 leden ingeschreven.⁷⁹ Helmond zelf telde op 2 augustus, dus binnen een dag of tien, al meer dan duizend leden: een succes dat te danken was aan intensieve colportage door jongeren van Brabantia Nostra met het propagandaweekblad. Eén van hen deelde mee, in drie uur tijd vijfhonderd exemplaren van het blad te hebben verkocht; "hadden we er nog meer gehad, dan waren die ook weggegaan".⁸⁰

Over de gang van zaken in Tilburg valt wat meer te melden. Hier werd de plaatselijke afdeling van de Unie opgezet door Jan Donders, architect en oudgediende in de Brabantia Nostra-propaganda. Dankzij zijn organisatorische capaciteiten werd Donders de motor. De bestaande parochie-indeling van Tilburg werd overgenomen. De stad werd in twintig buurten verdeeld, elk onder een 'buurtsecretaris'. Op dit niveau werkten propagandisten (tien à vijftien per buurt) die leden moesten werven en contributie moesten innen. De buurten werden overkoepeld door vier wijken, elk onder een 'wijkleider'. Het geheel stond onder supervisie van propa-

⁷⁸) Archief-BN 163, brief W. van Heugten aan DB van BN, 22-8-1940. Overigens zou Van Heugten enkele maanden later na onenigheid in de kring Deurne weggestemd worden en de beweging de rug toekeren. Archief-BN 6, jaarverslag Centrale BN 1940.

⁷⁹) *Eindhovenische en Meierysche Courant*, 13-8-1940.

⁸⁰) Bartholomeus, *a.w.*, 129-130.

ganda-secretaris Donders, die op zijn beurt weer ondergeschikt was aan de plaatselijke secretaris, Mutsaers. Zo ontstond een hiërarchische structuur. Donders wierf mensen uit alle lagen van de bevolking. Het streven was duidelijk gericht op doorbraak van de vooroorlogse maatschappelijke verdeeldheid. Vrijwel alle leden van de R.K.Staatspartij sloten zich aan. Van belang was, dat de pastoors ter plaatse openlijk hun steun betuigden. Alleen de kleine plaatselijke SDAP- en CPN-afdelingen bleven buiten de Unie.⁸¹ Volgens bepaalde bronnen zou de Nederlandse Unie afdeling-Tilburg op het hoogtepunt van de campagne maar liefst 30.000 leden hebben geteld,⁸² maar voor een stad van net 100.000 inwoners lijkt mij dit een overdreven hoog aantal. Vergelijken wij dit met een stad als Eindhoven, iets groter dan Tilburg, waar de Unie-afdeling ongeveer 10.000 leden telde⁸³ – voorwaar ook een respectabel aantal – is het moeilijk voorstelbaar dat in Tilburg, weliswaar een stad met een afwijkende sociale structuur, het aantal van 30.000 is gehaald. Het zou neerkomen op meer dan één lidmaatschap per gezin.

Alle plaatselijke acties en de gehele gewestelijke propaganda-voering voor de Nederlandse Unie werden weldra gecoördineerd door een 'gewestelijk secretariaat'. In eerste instantie had het bestuur van Brabantia Nostra aan het driemanschap een lijstje kandidaten doorgespeeld voor een 'gewestelijk bestuur'. Hiermee voldeed men aan een verzoek dat De Quay al enkele weken voor de officiële oprichting van de Unie had gedaan. Op het lijstje prijken o.m. de namen van Van der Ven, voorzitter van Brabantia Nostra, die nu ook voorzitter van de gewestelijke Unie-afdeling zou worden; drs.F.Gijzels, adjunct-secretaris van de Kamer van Koophandel-Eindhoven; en mr.H.J.M.Loeff, burgemeester van Vught. Maar spoedig bleek dat het driemanschap anders besliste: het benoemen van 'gewestelijke besturen' stuitte in een aantal provincies op moeilijkheden; blijkbaar schrokken aangezochte figuren ervoor terug, als uithangbord te fungeren voor een beweging waarvan de koers nog hoogst onzeker was. De nieuwe constructie was die van 'gewestelijke secretariaten',

⁸¹) De Kort, *a.w.*, 70-71.

⁸²) De Kort, *a.w.*, 71; Janse, *a.w.*, 38; interview Mutsaers. In de Tilburgse Unie-afdeling was er van okt.1940 tot medio 1941 een slepend conflict tussen Mutsaers enerzijds, die bij herhaling een fervent groot-Nederlands standpunt uitdroeg, en Donders anderzijds, die hiertegen bezwaar maakte. Het conflict, een afspiegeling van de conflicten in het driemanschap over hoe ver men mocht gaan met aanpassing aan de nieuwe orde, eindigde, na vergeefse bemiddeling door De Quay en Willems, in het vertrek van Donders. Het had ernstige gevolgen voor het functioneren van de afdeling. De Kort, *a.w.*, p.76-78.

⁸³) Van Oorschot, *a.w.*, 987.

waarvan er in augustus twaalf werden opgericht (twee in de provincie Zuid-Holland).⁸⁴ Als gewestelijk secretaris voor Noord-Brabant trad Joan Willems aan. Als oud-leerling van P.C. de Brouwer aan het Tilburgse Odulphuslyceum en oud-gildebroeder van het Brabants Studenten Gilde behoorde Willems, die in Amsterdam klassieke letteren, archeologie en kunstgeschiedenis had gestudeerd, tot de gestaalde kaders van Brabantia Nostra. Hij was bij de oprichting van het tijdschrift betrokken geweest en in 1937 lid geworden van het stichtingsbestuur. Hij was werkzaam als adjunct-conservator in het museum van het Provinciaal Genootschap. De taak die Willems kreeg als 'gewestelijk secretaris' van de Unie was het bundelen van plaatselijke activiteiten, ledenwerving, propaganda en het oprichten van plaatselijke afdelingen. Taken, die eigenlijk op het lijf geschreven stonden van Jef de Brouwer, maar deze werd omstreeks 10 augustus naar het hoofdkwartier van de Unie in Den Haag geroepen om de landelijke organisatie gestalte te geven.⁸⁵

c. Propagandabijeenkomsten

Begin augustus leek het of Brabantia Nostra geheel zou opgaan in de Nederlandse Unie. De hoofdpersonen van Brabantia Nostra waren dagelijks op pad voor de Unie, de afdelingen werden tot nieuw leven gewekt. De Unie-euforie in Noord-Brabant bereikte een hoogtepunt toen op zaterdag 10 augustus Linthorst Homan en De Quay in enkele steden kwamen spreken. Net als op 20 juli was de zaal van het Bossche concertgebouw afgeladen vol en hingen er luidsprekers voor het publiek buiten. Beide sprekers werden uitbundig toegejuicht. Linthorst Homan sprak van "een krachtig volk dat zijn plaats in Europa verdient" en De Quay pleitte voor "vernieuwing op allerhande terrein", maar wel in overeenstemming met het Nederlands volkskarakter. Hij sprak over corporatisme en over het tegengaan van de hokjesgeest. Volgens De Quay was het niet voor het eerst in de geschiedenis, dat "uit het zuiden en de randprovinciën de verlevendigende kracht is gekomen".

Waarschijnlijk kwamen de mensen niet om te luisteren naar dit soort strelende opmerkingen; belangrijker was de sfeer van de bijeenkomst, die te omschrijven was als een tegen de NSB gerichte happening. Her-

⁸⁴) Archief-BN 163, brief BN aan secr. NU, 31-7-1940 en brief BN aan F.Gijzels, 31-8-1940.

⁸⁵) Pirenne, *a.w.*; J.C.M. Andrik en Th.F. van Litseburg, *Inventaris van het archief en de documentatie van Joan Willems (1909-1974)* ('s-Hertogenbosch 1983).

haaldelijk werden de sprekers onderbroken door krachtig applaus. Coupletten van het Wilhelmus werden gezongen. Het 'Nieuw Nederlands Lied' van Anton van Duinkerken (wiens anti-Mussert-gedicht van enkele jaren tevoren velen zich wellicht nog herinnerden) werd gedeclameerd.⁸⁶

Op dezelfde dag verzamelden zich in Eindhoven ruim 5000 mensen op het binnenterrein van een sigarettenfabriek om Linthorst Homan en De Quay te aanhoren en toe te juichen. Het openingslied "Wilt heden nu treden" werd blijkens de verslagen in de kranten even ontroerd en luide meegezongen als het slotlied: "Ik heb U lief, mijn Nederland".⁸⁷

Merkwaardig genoeg duurde het tot eind oktober voordat in Tilburg een dergelijke vergadering werd belegd. Daar sprak De Quay voor 1600 enthousiaste Unieleden (verdeeld over twee zalen) over het ontstaan en het program van de Unie. Hij schetste de beweging als "een schip met een half miljoen mensen aan boord, dat vaart naar een nieuwe toekomst over een woelige zee met zware stormen en veel mist De stemming aan boord is echter uitstekend en het schip gaat recht door zee".⁸⁸

Aangespoord door meetings, maar ook door propagandisten en colporteurs met Unie-blaadjes en door de pers, die over het algemeen zeer positief berichtte over het Unie-fenomeen, stroomden de leden toe. Noord-Brabant behoorde met Groningen (dankzij Linthorst Homan) en Limburg tot de best-scorende provincies wat het ledenaantal betreft. In de zomer van 1941 werd de honderdduizend overschreden.⁸⁹ Hierbij moet worden opgemerkt, dat dit succes natuurlijk niet louter op conto van Brabantia Nostra te schrijven is. Het woog zwaar, dat het episcopaat geen bezwaar maakte tegen het toetreden van katholieken tot de Unie. Ondanks het bisschoppelijk mandement uit 1933, dat het lidmaatschap van neutrale verenigingen verboden had, werd gesteld, dat de Nederlandse Unie beschouwd werd als een noodverband; het verbod uit 1933 had overigens voor sociale verenigingen gegolden.⁹⁰ In veel publikaties werd benadrukt dat de Unie de zegen had van de geestelijkheid.⁹¹

⁸⁶) *PNHC*, 12-8-1940 Drie dagen eerder had deze krant een hele pagina ingeruimd met redevoeingen van het dnmanschap.

⁸⁷) Meelen, *a.w.*, 55; Van Oorschot, *a.w.*, 987.

⁸⁸) De Kort, *a.w.*, 73.

⁸⁹) De Jong, *a.w.*, IV, 824.

⁹⁰) S.Stokman O.F.M., *Het verzet van de Nederlandsche bisschoppen tegen nationaal-socialisme en Deutsche tyrannie* (Utrecht 1945), 31.

⁹¹) Meelen, *a.w.*, 54.

Vanaf het derde nummer, begin augustus, bleek het weekblad *Brabantia Nostra* omgedoopt in *De Nederlandse Unie*. *Uitgave voor het gewest Brabant*. Een duidelijker bewijs voor de band tussen Brabantia Nostra en de Unie was niet denkbaar. Niet duidelijk is, welke mensen het blad hebben volgeschreven. Redacteuren worden niet vermeld. Ik vermoed dat Ruygers een goed deel van de beschouwende artikelen voor zijn rekening nam. De meer op agitatie gerichte stukken lijken mij eerder van de hand van J. de Brouwer te zijn. Men sloeg een krachtig-vernieuwingsgezinde toon aan, te vergelijken met die in de hierboven aangehaalde juni/juli-aflevering van het maandblad *Brabantia Nostra*. Bepaalde programpunten van de Nederlandse Unie, zoals "de gewestelijke gemeenschap" of "het gezin als bron der volkskracht" werden nader uitgewerkt. Evenmin als in de vorige afleveringen ontbrak een oproep aan de Brabantse jeugd. Alleen was het jargon nog wat meer aangedikt. Het kwam gevaarlijk dicht in de buurt van wat men gewend was van Nationaal Front (om niet te zeggen: de NSB):

"De Brabantse jeugd loopt storm voor het Nederlandse volk! En niet voor een der overgebleven politieke partijen (een duidelijke fingerwijzing naar de NSB-jvo). [...] De leiding volgen wij blindelings, want wij doen nog niet aan politiek. [...] Niet omdat wij te lamlendig zijn, maar omdat wij weten dat de staatkundige leiding van ons Brabantse volk in sterke en betrouwbare handen is. [...] Bij het colporteren staan we tuchtvol op onze posten. [...] Wij, Brabantse jeugd, staan achter de Nederlandse Unie en wij zijn zo hard als steen!"

Aan het slot werd de jeugd van Brabant ertoe "verplicht" de groet te brengen: "Edele Brabant" - en terug ten antwoord - "Were di!".

Het krantje van de week daarop (10 augustus), dat massaal werd verspreid op de bijeenkomsten met Linthorst Homan en De Quay, maakte zelfs nog meer werk van de Brabantse jeugd; wederom met gebruikmaking van het vocabulaire van de vijand die men bestreed:

"De Brabantse leeuw die ons gewest leidt, staat gereed; hij is WAAKZAAM. Hij slaat met zijn klauw toe, overal waar het Brabants wezen dreigt te worden aangetast door particuliere leiders die ons volk niet wenst. [...] Voor onze leiding staan wij groep voor groep, troep voor troep, in tuchtvolle rijen! Treed aan, Brabants zonen, het is stormtij! Jeugd, werp de adelaar van uw verlangen het luchtruim in!"

Nog niet eerder was Brabantia Nostra zich te buiten gegaan aan dit soort

opruïend proza. Het is de vraag of veel jongeren in Brabant (laat staan ouderen) gediend waren van dat soort agitatie, ook al was voor iedere lezer wel duidelijk, wie er met "particuliere leiders die ons volk niet wenst" werden bedoeld: Mussert en Meijer. Het is ook de vraag of trouwe leden van Brabantia Nostra, lezers van het maandblad, zich hier nog in konden herkennen. Was het niet ver beneden de waardigheid en het intellectuele niveau dat men van het oude Brabantia Nostra gewend was, dergelijke goedkope slogans te hanteren?

Waarschijnlijk heeft een groter aantal lezers de bedoeling begrepen van een artikel tegen "kliekgeest" in hetzelfde nummer van het weekblad. In zeer afkeurende woorden werd erin gesproken van een kleine partij, volkomen on-Nederlands, die het monopolie voor zich opeiste en die alle verscheidenheid zou willen uitwissen en gelijkschakelen. Weliswaar werd de NSB niet met name genoemd, maar men kon er niets anders in lezen dan een ernstige waarschuwing tegen de machtsaanspraken van Mussert. In schril contrast daarmee stond dan weer een aan oudstrijders gericht artikel, waaruit ik de volgende passage citeer:

"Nederland moet zich gelukkig prijzen, omdat vele hinderpalen met een slag werden opgeruimd. Wij konden het niet met vreedzame middelen. Reeds lang baden wij om uitkomst en ziet, het Godsgericht kwam over ons tegen onze kleine berekeningen in".

De vergelijking van de Duitse aanval en bezetting met een godsgericht was voor elke rechtgeaarde Nederlander moeilijk te verteren! Toen na de oorlog, in 1946, een door minister-president W. Schermerhorn ingestelde ereraad onder voorzitterschap van J.P. Fockema Andreae een onderzoek instelde naar de gedragingen van het driemanschap, werd bovenstaande passage aangehaald als voorbeeld van een deviatie in de 'foute' richting. Wel was het zo dat de commissie de zinsnede niet op conto van het driemanschap schreef – het eindoordeel van de commissie over het driemanschap was overigens in het algemeen opvallend gunstig – maar op dat "van enkele Brabantse voortrekkers der beweging".⁹²

Helaas was het volgende – tevens laatste – nummer van het krantje alweer voor een deel gevuld met pleidooien voor aanpassing van Nederland aan de nieuwe orde. De "revolutie" die Italië, Portugal, Spanje en Duitsland al had hervormd, was aan onze deur niet voorbij gegaan, zo citeerde het blad prof. mr. A.L. de Block. Het proces waaraan Nederland nu deelnam werd beschreven als "contra-renaissance" en de hoofdtrek

⁹²⁾ *De Nederlandse Unie en haar Driemanschap* Rapport uitgebracht door de daartoe op verzoek van het Driemanschap door prof. dr. W. Schermerhorn benoemde commissie (1946), 55.

van dit proces was "anti-individualistisch". In Duitsland, "dat die revolutie wel het meest heeft doorleden en doorleefd en haar in zekere zin ook naar ons heeft gebracht", had die revolutie haar wortels in Germaans-christelijke tradities, waarvan Nederland ook steeds een erfgenaam was geweest. Het verval van Nederland zou zijn ingezet met het starre Hollandse burgerdom sedert de pruikentijd, waarin de "onvruchtbare verstandelijkheid" van de Verlichting zich in de leidende burgerkringen genesteld had. Sindsdien was de burgerij alleen maar gemakzuchtiger en behoudzuchtiger geworden. Maar nu was de beurt aan "het volk", de massa, in de boezem waarvan nog altijd het oorspronkelijk-eigene, alle kostbare zedelijke en godsdienstige waarden waren behouden gebleven, en ook de "eeuwige bronnen tot vernieuwing".⁹³

Hoevelen van de duizenden lezers van het blad hechtten waarde aan dit soort quasi-geschiedfilosofische reflecties? Het leek erop, alsof de schrijvers van deze artikelen de duivel van de NSB wensten uit te drijven met de Beëlzebub van een op Duitse nationaal-socialistische waarden toegesneden ideologie. We zien ons voor dezelfde vraag gesteld als alle onderzoekers die het verschijnsel-Nederlandse Unie hebben willen beoordelen, tot en met M.L.Smith: Hoe zwaar moeten wij de ideologische beschouwingen van de Nederlandse Unie laten meewegen in ons oordeel? Het ligt voor de hand een vergelijking te maken tussen de inhoud van het door Brabantia Nostra uitgegeven weekblad, en het landelijke weekblad *De Unie*, dat met Ruygers als redactiesecretaris eind augustus begon te verschijnen en dat te zien is als een landelijke opvolger van het regionale weekblaadje. In *De Unie* kan men eveneens een soort zigzagkoers onderscheiden: artikelen die de Duitse overwinning als een 'fait accompli' beschreven werden afgewisseld met die, welke scherpe aanvallen deden op Mussert en de NSB. Beschouwden de lezers de eerstbedoelde artikelen wellicht als noodzakelijke taktiek, die men wel moest volgen teneinde in de markt te blijven als legaal alternatief voor de NSB? Zoals Geyl te horen kreeg toen hij de inhoud van *De Unie* kritiseerde: "Dat moeten we immers wel doen, anders worden we zo verboden".⁹⁴ Wie dat van de schrijvers van het blaadje aannam, vergiste zich waarschijnlijk. Bij een deel van het kader van Brabantia Nostra, het sterkst bij Ruygers en J. de Brouwer, had de vaste overtuiging postgevat van de onomkeerbaarheid van Duitslands overwinningenreeks en van het einde

⁹³) Deze vijf weekbladen in Archief-BN 162.

⁹⁴) P Geyl, 'De Quay in 1940 en De Quay in 1959', in *Nederlandse Figuren*, II (Amsterdam/Antwerpen 1962), 105-120.

van de liberale democratie. Dit zou blijken uit het gedrag van Ruygers en De Brouwer op het Unie-secretariaat in Den Haag.

e. Terugblik

Toen de Nederlandse Unie eenmaal een eigen leven ging leiden, verdween de noodzaak van actieve betrokkenheid van Brabantia Nostra in de propaganda. Vanaf begin september 1940 trok Brabantia Nostra zich als organisatie terug uit het veldwerk. Wel bleven individuele leden zich inzetten voor de Unie. Het is niet de bedoeling, hier de verdere lotgevalen van de Nederlandse Unie - december 1941 werd zij verboden - weer te geven. Wel is het nodig, in te gaan op de beeldvorming die later is ontstaan over de rol van Brabantia Nostra in het verband van het Nederlandse verweer tegen het Duitse systeem. Dit beeld werd een kwart eeuw na dato door Mutsaers op een jaarvergadering van Brabantia Nostra vervat in de volgende conclusies:

1. Brabantia Nostra heeft aan de Nederlandse Unie in korte tijd gestalte gegeven.
2. Door haar acties in de eerste bezettingsmaanden heeft de Nederlandse Unie aan het Nederlandse volk een (tijdelijk) thuis gegeven en daardoor de collaborerende politieke bewegingen de pas afgesneden.
3. Wellicht daardoor is Mussert niet aan de macht gekomen en heeft het college van secretarissen-generaal kunnen doorwerken.
4. Het werk van de Nederlandse Unie is voor grote groepen van het Nederlandse volk het sein en de bezieling geweest voor het verzet.⁹⁵

Behalve dat bovenstaande gevolgtrekkingen frapperen door hun rechtlijnigheid - Mutsaers gaf aan Brabantia Nostra zo ongeveer de eer het vaderland gered te hebben - valt op de stellingen wel wat meer af te dingen. Zo moet bij stelling 1 worden vermeld, dat Brabantia Nostra niet de enige kracht is geweest die als pressiegroep voor de Unie in het strijdperk is getreden.

Daar komt bij, dat de Unie was opgezet als een beweging, die de inpassing van Nederland in de nieuwe orde moest bevorderen, teneinde zoveel mogelijk van het nationaal-eigene veilig te stellen. Blom spreekt van 'agressieve accommodatie';⁹⁶ zelf zou ik wat de Brabantia Nostra-bijdrage betreft liever spreken van 'actieve' of 'positieve' accommodatie. De Unie kreeg echter door de grote toeloop van anti-NSB en anti-Duitsgezin-

⁹⁵) Archief-BN 9, verslag jaarverg. BN 1965.

⁹⁶) Blom, *Crisis*, 71.

de leden aan de 'basis', meer dan bij het kader en in de top, het karakter van een protest tegen de nieuwe orde. De Unie vertoonde dus twee gezichten. Maar als we de bovenstaande artikelen en toespraken van Brabantia Nostra lezen, kunnen we niet anders concluderen, dan dat Brabantia Nostra een ideologisch steentje bijdroeg juist aan die accommodatie aan de nieuwe orde. Men pleitte voor een nieuw elan, een nieuwe saamhorigheid, een organische maatschappij-opbouw, een nationaal reveil. Men pleitte voor aanpakken. Men achtte de tijd van de parlementaire democratie voorbij. Men zag mogelijkheden voor groot-Nederland. Linthorst Homan, degene van wie bekend was dat hij binnen het driemanschap het meest aan de Duitsers tegemoet wilde komen, werd door Brabantia Nostra op handen gedragen. Brabantia Nostra verzorgde ook een introductie voor de fascist Arnold Meijer bij het driemanschap. In het maandblad zowel als in de aangehaalde weekbladen van juli/augustus werd met nauwelijks getemperde vreugde geschreven over de kentering der tijden en het einde van het liberaal-individualistische democratische staatsbestel.

Tegelijk moet men scherp onderscheid maken tussen de - per saldo nogal vage - gedachten van Brabantia Nostra en van de Nederlandse Unie over de nieuwe orde, en het orde-begrip van het nationaal-socialisme en fascisme. De elementen van staatsabsolutisme, heidendom, rasenwaan en antisemitisme, zo kenmerkend voor die stelsels, waren aan Brabantia Nostra volkomen vreemd. Het fanatisme waarmee in de vermelde Unie-krantjes de jeugd werd opgeroepen te "marcheren" voor de nieuwe orde, was niet authentiek en deed geforceerd aan; het leek nog het meest op onbeholpen lippendienst aan de nieuwe machthebbers.

Dat het enorme succes van de Nederlandse Unie in het mobiliseren van honderdduizenden een streep door de rekening van Mussert en Meijer haalde, staat buiten kijf. Voor de volledigheid moet daarbij wel worden opgemerkt, dat niet alleen dankzij het succes van de Unie Mussert de pas is afgesneden. Het feit, dat de NSB-leider van meet af aan door Seyss-Inquart - maar ook door zijn eigen SS-gezinde vleugel - als te licht werd beschouwd, was evenzeer van belang.

Het werk voor de Unie is voor velen beslist de ouverture geworden voor latere vormen van verzet op grotere schaal. Maar deze stelling is alleen verdedigbaar, wanneer men kijkt naar de werking van de Unie op het lokale vlak. In de plaatselijke afdelingen, waarover helaas zo weinig bekend is, zien wij de leden trots hun Unie-speldje dragen met het leeuwvignet. In de Unie-kringen van maximaal twintig personen troffen, toen voor massa-vergaderingen geen toestemming meer werd verleend, va-

derlandslievende lieden elkaar, afkomstig uit verschillende religieuze en maatschappelijke groepen. Op plaatselijk terrein ook voelen wij het meest intens de gespannen sfeer, op de straten op zaterdagmiddagen, wanneer Unie-colporteurs het moesten opnemen tegen de bendes van de WA; soms kwam één Unie-man te staan tegenover twintig van die zwartgeuniformeerde vechtjassen.⁹⁷ Zulke incidenten vonden ook in Brabant plaats, zoals in november 1940 in Eindhoven, waar dragers van het Unie-speldje werden afgetuigd door NSB-ers, zonder dat de politie tussenbeide durfde te komen.⁹⁸ Het is begrijpelijk, dat zich bij menigeen die bij het lokale werk van de Nederlandse Unie betrokken is geweest, het beeld heeft vastgezet van de Nederlandse Unie als een verzetsbeweging 'avant la lettre'.

Maar voor een beoordeling van de rol van Brabantia Nostra in de Unie is dat beeld in wezen niet relevant. Verzet werd in het krantje *De Unie* ontmoedigd. Woordvoerders van Brabantia Nostra als Ruygers of J. de Brouwer geloofden op dat moment juist wél in de mogelijkheden die de nieuwe orde bood, en leverden ideeën om die orde mee vorm te geven.

f. De Brabantse vleugel in Den Haag

Hoewel het strikt genomen niet meer behoort tot de geschiedenis van Brabantia Nostra, moet volledigheidshalve toch de rol worden vermeld die Ruygers en De Brouwer gespeeld hebben op het Unie-secretariaat in Den Haag. Vanaf medio augustus 1940 waren zij benoemd, volgens Linthorst Homan "om het werkelijke volksleven te representeren":⁹⁹ Ruygers als feitelijk hoofdredacteur van het weekblad *De Unie*, een benoeming die hij dankte aan zijn aandeel in de vijf weekbladen van juli/augustus; De Brouwer als leider van het vormingswerk en de organisatorische opbouw van de Unie.

Ruygers schreef in dezelfde trant als hij dat in *Brabantia Nostra* had gedaan. Veelvuldig weidde hij uit over begrippen als volkseenheid en gemeenschapszin; hij stelde de situatie in Europa voor als een strijd tussen de 'oude wereld' die zich wanhopig staande probeerde te houden, en 'een nieuwe wereld', waarin het besef centraal stond dat de gemeen-

⁹⁷⁾ De Jong, *a.w.*, IV, 840.

⁹⁸⁾ Van Oorschot, *a.w.*, 987-988.

⁹⁹⁾ Linthorst Homan, *a.w.*, 79. Ruygers kende De Quay uit Tilburg, Linthorst Homan vanwege *Het Gemeenebest*. Van Hovell tot Westerflie, *Geert Ruygers*, *a.w.*, 86. Volgens mevr. Ruygers-Smulders was het contact van Ruygers met De Quay tot stand gekomen via Jan Willems, een goede wederzijdse kennis. Interview mevr. Ruygers-Smulders

schap belangrijker was dan het individu, en waarin de arbeider de boer weer de hand zou reiken. Het was dezelfde fraseologie als in zijn brochure *Volkseenheid* (zie hierboven, par. 3). Tot zijn verdediging kon hij later kunnen aanvoeren, dat *De Unie* vanaf het begin duidelijk heeft stelling genomen tegen de NSB. Op 14 september 1940 schreef het blad: "De NSB is voor Nederland een gevaar", en in het eerstvolgende nummer voegde het daar aan toe:

"Wie in de Nederlandse Unie een fascistische of half-fascistische beweging ziet, krijgt ten antwoord: de betekenis die wij aan het christendom hechten belet ons, de begrippen 'volk' en 'staat' tot beslissende maatstaven voor ons leven te maken".

Op beschuldiging van 'belediging van een bevolkingsgroep', i.c. de NSB, heeft Ruygers begin 1942 enkele weken celstraf uitgezeten in Scheveningen; deze episode markeerde een overgang naar illegale activiteit gedurende de rest van de bezetting. Daar stond tegenover, dat bepaalde artikelen van zijn hand, bedoeld om tegenover de bezetter aan te tonen dat het de Unie ernst was met de erkenning van de gewijzigde verhoudingen, dusdanig in het straatje van de Duitsers te pas kwamen, dat zij *De Quay* en vooral *Eindhoven* met afgrijzen vervulden.¹⁰⁰

Het optreden van Jef de Brouwer op het Unie-secretariaat wekte nog meer weerstand. Hij was anders geaard dan Ruygers: minder diplomatiek, minder bescheiden, meer rondborstig, een 'prater'. Hij smaalde op mensen die minder militant waren dan hijzelf, en toonde zich openlijk pro-Duits. Volgens een van de gewestelijke leiders gaf De Brouwer op de door hem georganiseerde kaderdagen duidelijk te kennen, dat hij gekozen had voor het nationaal-socialisme.¹⁰¹ Enkele malen, in augustus en in oktober 1940, voerde De Brouwer namens de Unie besprekingen met Arnold Meijer over een soort fusie; besprekingen die uiteindelijk op niets uitliepen.¹⁰² Meer dan dertig jaar later sprak Eindhoven nog over "zwarte zondag",¹⁰³ toen hij de vergadering aanhaalde, waarin op voorstel van De Quay besloten werd om Ruygers en De Brouwer naar Den Haag te halen. "Scherpslijpers die het monument bij de Moerdijk hadden opgericht opdat iedereen zou weten dat zij nu in katholiek Nederland waren", zo smaalde Eindhoven. In zijn ogen waren zij meer katholiek dan Nederlan-

¹⁰⁰⁾ De Jong, *a.w.*, IV, 829.

¹⁰¹⁾ J. Bruna, *De Nederlandse Unie* (z.p. 1966), onuitgegeven manuscript, RIOD, 131; Linthorst Homan, *a.w.*, 86.

¹⁰²⁾ De Jong, *a.w.*, IV, 833-835; Bruna, *a.w.*, 102.

¹⁰³⁾ L. Eindhoven, *Heeft de afwezigheid ongelijk?* (Apeldoorn 1973), 20.

der, en nog vol ressentiment over de jarenlange achterstelling van de generaliteitslanden. Ze stonden dichterbij Vlaanderen dan bij Nederland en toonden zich, aldus Einthoven, vanuit hun katholiek geloof ontvankelijk voor het leidersbeginsel.¹⁰⁴ De 'Brabantse vleugel' zorgde, als we de memoires van Linthorst Homan en Einthoven mogen geloven - zij scheerden Ruygers en De Brouwer over een kam - voor allerlei problemen. Het ging soms om kleinigheden, zoals de vorm van de Nederlandse leeuw in het Unie-embleem. In elk geval probeerden Ruygers en De Brouwer in de Unie ideeën van Brabantia Nostra ingang te doen vinden: gewestelijke eigenheid, organische ordening, gemeenschapszin.

In kringen van Brabantia Nostra werd allerm minst met zorg, maar eerder met nauwverholten trots, dit Haagse optreden gadegeslagen. Het feit alleen al dat twee van de oude getrouwen op belangrijke posten in de onmiddellijke omgeving van het driemanschap verkeerden, telde. In het jaarverslag van 1940 heette het, "dat Brabantia Nostra, in plaats van gehinderd te worden, haar streven op een veel groter plan kon stellen dan tevoren", en dat de beweging "haar goede roep tot ver buiten de grenzen van het gewest heeft verbreed". De kroniekschrijver sprak van een "hernieuwde beweging Brabantia Nostra", waaraan ook in de nabijgelegen toekomst hoge eisen zouden worden gesteld.¹⁰⁵

Dat aan Brabantia Nostra hoge eisen zouden worden gesteld, was zeker waar; de uitdaging die in de nabije toekomst besloten lag, was evenwel van geheel andere aard dan de kronikeur in 1940 bedoelde.

g. Overige contacten

De naamsbekendheid, die Brabantia Nostra zich dankzij het werk voor de Unie had verworven, maakte, dat verschillende groeperingen van buiten Brabant hun voelhorens uitstaken.

Op een uitnodiging van de Dietse Bond, om te participeren in de recentelijk opgerichte stichting 'Verbond van Heel-Nederlandse Verenigingen in Noord-Nederland' ging Brabantia Nostra in. Wij kunnen in deze positieve reactie een teken zien van de sympathie voor de groot-Nederlandse gedachte die na 10 mei 1940 ook bij Brabantia Nostra opleefde. Het bestuur wees Wijffels aan als contactpersoon; als oud-lid van het Diets Studenten Verbond was hij de aangewezen man.¹⁰⁶ Het feit dat het Bra-

¹⁰⁴) L. Einthoven, *Tegen de stroom in* (Apeldoorn 1974), 102-103.

¹⁰⁵) Archief-BN, jaarverslag Centrale BN 1940.

¹⁰⁶) Archief-BN 19, brief Dietse Bond aan BN 30-8-1940 en Archief-BN 6, Jaarverslag 1940; interview mevr. Wijffels-Smulders.

bantia Nostra-archief geen verdere melding maakt van dit contact, doet mij vermoeden dat van het initiatief, alle groot-Nederlanders onder één dak te verenigen, niets terechtgekomen is.

Interessanter was het verzoek om contact van de Friese Beweging, dat eind juli 1940 in de vorm van een lijvige brief bij Brabantia Nostra binnenkwam. Bij de Friezen die in deze beweging georganiseerd waren, was sprake van 'Heimatliebe', verering van het platteland, anti-Hollandisme en regionaal patriottisme. J. Piebenga, bestuurslid en hoofdredacteur van het orgaan *It Heitelân* schreef, dat hij in het Unie-program enkele programpunten van Brabantia Nostra herkende. "Gewestelijke eigenaard" en "culturele zelfstandigheid" waren idealen waar ook de Friese Beweging voor streed, al zag hij ook verschillen: de Friese taal, de protestantse oriëntering; bovenal echter: "Uw liefde tot het oude koninkrijk der Nederlanden is niet bijzonder vurig en verknocht geweest",¹⁰⁷ noteerde hij met een ondertoon van verwijt.

Brabantia Nostra moest "wegens overdrukke werkzaamheden" in Unie-verband verstek laten gaan op het Friese studiekamp te Bakkeveen, waarvoor Piebenga een spreker uit Brabant uitnodigde. Wel wenste men op korte termijn een ontmoeting in het midden van het land; samenwerking was dringend nodig.¹⁰⁸ Zeer waarschijnlijk is van uitstel afstel gekomen, aangezien geen verdere stukken melding maken van de contacten met de Friezen. De afstand tot Friesland zal wel een beletsel zijn geweest, maar misschien heeft daarnaast het feit meegespeeld, dat in de boezem van het bestuur van de Friese Beweging, het 'Trijemanskip' - gevormd in juli 1940 - zich een extreem pro-Duits element manifesteerde in de persoon van R. Sibbenga, die aansluiting van Friesland bij Groot-Duitsland als einddoel zag.¹⁰⁹

Misschien was het nonchalance, waardoor dit soort contacten, waaruit iets interessants had kunnen groeien, niet verder kwamen dan het stadium van uitwisselen van vriendelijkheden. Het was niet de eerste keer,

¹⁰⁷⁾ Archief-BN 19, brief J. Piebenga aan BN, 31-7-1940. Volgens Zondergeld, *Friese beweging*, 367, was het opvallend, dat in Friesland lang niet zo'n toeloop tot de Nederlandse Unie ontstond als in Brabant. Wel werden veel vooraanstaanden uit de Friese Beweging Unie-lid, waaronder H. van der Wielen, een man uit het volkshogeschoolwerk; hij werd landelijk secretaris van de Unie; en J. Piebenga die gewestelijk secretaris werd. Van der Wielen kweekte bij het driemanschap begrip voor de Friese Beweging; vooral bij De Quay en Linthorst Homan, beiden van regionalistische achtergrond, lukte dit. De Unie erkende het streven naar "gezonde ontplooiing van de Friese volksgemeenschap". Voor Brabantia Nostra was er ook waardering.

¹⁰⁸⁾ Archief-BN 19, brief BN aan J. Piebenga, 5-8-1940.

¹⁰⁹⁾ Zondergeld, *a.w.*, 336.

dat het bestuur van Brabantia Nostra wat lauw reageerde op pogingen tot contact met derden. Ik herinner aan de contacten met de Vereniging van Kempische Schrijvers in 1937/1939. Die houding zou dan weer toegeschreven kunnen worden aan een gebrek aan tijd en mankracht, waardoor Brabantia Nostra uiteindelijk in veel gevallen niet aan gewekte verwachtingen heeft kunnen voldoen.

Toen de Nederlandse Unie in de herfst van 1940 steeds meer in haar mogelijkheden werd belemmerd, en er zich bovendien aan de top en in de plaatselijke afdelingen verlamme meningsverschillen voordeden over de vraag hoe ver men moest gaan in de samenwerking met de bezetter, taande de belangstelling van Brabantia Nostra voor de Unie. Het maandblad *Brabantia Nostra* zweeg na augustus 1940 de Unie vrijwel dood. In het oktobernummer van 1940 werd gesteld, dat de praktisch-politieke werkzaamheid van Brabantia Nostra zich in de voorbije zomermaanden had beperkt tot een stimulerend meewerken aan de poging om het Nederlandse volk een orgaan van eenwording te verschaffen; de suggestie van deze opmerking was, dat Brabantia Nostra nu weer zou terugkeren naar haar eigen, beperktere culturele taak.

In de Centrale gingen stemmen op die zich bezorgd afvroegen, of de Unie het werk van Brabantia Nostra niet teveel had teruggedrongen, en die aandrongen op concrete punten van actie op cultureel terrein.¹¹⁰

In 1941 zou blijken, dat niet alleen het politieke werk onmogelijk werd, maar dat de autoriteiten ook steeds minder vlot de benodigde toestemming wensten te verlenen voor het betrekkelijk onschuldige culturele werk van de Unie.

§ 7. *De zesde jaargang (1940-1941): van volksleven en schone dingen*

Onder normale omstandigheden had het blad *Brabantia Nostra* in oktober 1940 wellicht met enige luister zijn eerste lustrum gevierd. Nu was het stil en ontbraken de feestredenaars. De toekomst was onzeker. Met de dag werd duidelijker, dat er voor alles en nog wat – publikaties, vergaderingen, reisfaciliteiten – toestemming van de Duitse autoriteiten nodig zou zijn. Men diende op zijn hoede te zijn.

Dat uitgever en redactie geen gemakkelijke taak hadden in het continueren van de uitgave van het maandblad, bleef voor de gewone lezers waarschijnlijk verborgen. Maandelijks ontvingen de 1200 abonnees

¹¹⁰⁾ Archief-BN 6, verslag verg. Centrale 3-5-1941.

(200 meer dan bij de vijfde jaargang) een nummer van normale dikte (32 pagina's) in een vertrouwde omslag van Van Hoek en ook voor de rest uitgevoerd in de bekende typografie. Weliswaar meldde hoofdredacteur Van der Ven, in zijn verslag over de zesde jaargang, dat de omvang van het tijdschrift wegens "papierschaarste" met een kwart werd ingekrompen,¹¹¹ maar die inkrimping ging pas in bij het negende nummer (juni 1941), zodat uiteindelijk het volume van de zesde jaargang met 360 pagina's die van de vijfde nog overtrof. De laatste vooroorlogse jaargang had 384 pagina's geteld.

In de samenstelling van de redactie deed zich, afgezien van de wisseling van hoofdredacteurs (i.v.m. Ruygers' benoeming tot hoofdredacteur van *De Unie*), geen wijziging voor. Vanaf oktober 1940 was Van der Ven dus zowel voorzitter van *Brabantia Nostra* als hoofdredacteur van het maandblad. Van de negen redacteurs mocht men na mei 1940 de vier Belgen eigenlijk niet meer meetellen, want het bleek praktisch onmogelijk met hen in contact te treden. Uit respect, "om niet te vergeten dat we niet compleet zijn" (aldus Van der Ven), bleven hun namen op de omslag. De overige redactieleden (Cooijmans, Van Hoek, Ruygers en Wijffels) kwamen in de loop van de zesde jaargang niet meer dan vier maal met de hoofdredacteur bijeen. Het feit, dat Van der Ven deze redactievergaderingen in zijn verslag omschreef als stimulans en mogelijkheid voor persoonlijk contact voor hem zelf geeft wel aan, dat in de praktijk het redactionele werk vrijwel geheel op zijn schouders neerkwam. Wel kreeg de redactie in april 1941 versterking van drs. A. (Bart) van Gool, een classicus met muzikale gaven, afkomstig uit hetzelfde nest dat al zoveel *Brabantia Nostra*-mannen had voortgebracht: het Brabants Studenten Gilde.

Volgens Van der Ven ontnam de dreiging van opheffing hem de lust tot het maken van plannen voor de middellange en lange termijn. Ook de animo van medewerkers om bijdragen te leveren slonk zienderogen; waarschijnlijk vanwege de bezettingstoestand. Wat hem dan toch de kracht gaf om door te gaan was de overweging, dat in donkere tijden "het eigen geestelijk volksgoed" bijzondere aandacht verdiende. "Vooral nu", zo schreef Van der Ven in zijn verslag, had de redactie de taak haar lezers te wijzen op andere dan materiële waarden, en hen goede en opwekkende lectuur voor te zetten. Met name het letterkundig leven in Brabant had "stimulering en leiding" nodig; daar lag duidelijk een taak voor *Brabantia Nostra*, dat immers in het verleden met het publiceren van het

¹¹¹) Archief-BN 84, verslag hoofdredacteur 6e jaargang, jan. 1942.

werk van Vlemminx en Van Hoek (Van der Ven was zo bescheiden zijn eigen poëtische incarnatie Valkenier niet in het rijtje te noemen) "een nieuwe stoot" had gegeven tot de letterkundige activiteit in Brabant.

Het schoonheidsstreven, waarnaar *Brabantia Nostra* volgens Van der Ven diende terug te keren, was ook thema van het openingsartikel van de zesde jaargang:

"Zelfs indien de Nederlandse volksgemeenschap ideaal geordend ware, bleef de noodzaak, het leven steeds rijker te differentiëren en tegelijk het in een immer luisterrijker synthese te omvatten", aldus het redactionele standpunt. Bezieling, begeestering, een vonk van inspiratie: dat moest *Brabantia Nostra* brengen. Een wezenlijk bestanddeel van die taak was het stimuleren van het schoonheidsstreven, dat zijn basis zou vinden, niet "in een beperkte kaste van cultuurlingen", maar "in de volkse gemeenschap", ja, "in organisch verband" met het volk. Daarnaast bleef het van belang het gewestelijke streven te ondersteunen, omdat voorkomen moest worden, dat

"het Hollands-gewestelijke - voorzover dat niet een te fraaie benaming is voor een onvolkse cultuurloosheid - nog steeds de andere nuances in het Nederlandse volksleven overheerst".¹¹²

Opvallend in dit commentaar was dat aan de ene kant reserve tegenover het politieke activisme in Unie-kader te proeven was, maar aan de andere kant een 'volks' jargon gehanteerd werd dat paste bij de Unie.

In juni 1941 gaf P.C. de Brouwer een begripsomschrijving van "de Brabantse ziel". Kennelijk bedoelde hij met zijn artikel - een soort synthese van wat hij in de eerdere jaargangen over het wezen van de Brabander had geschreven - de lezers een geestelijk houvast te bieden. Had hij immers niet al in het juninummer van 1940 (toen het gonsde van volks-eenheids-geluiden) verkondigd, dat het belangrijk was zichzelf te blijven? Nu, een jaar later, sprak hij op kalme, belerende toon over het intuitieve zicht waardoor de Brabantse geest gekenmerkt werd, over de eenvoudige zelfverzekerdheid en de kalme gemoedsrust, over een "helderziendheid" zelfs; eigenschappen die zouden verhinderen dat de Brabander zich geheel en al zou binden aan "voorbijgaande levens- en regeringsvormen". De trouw aan zichzelf, aan de gemeenschap en aan God vormden het "schoonste bezit" en de bron, waaruit geheel het Brabantse zedelijke leven opborrelde. Overigens achtte P.C. de Brouwer het een positief gegeven, dat de Brabander, na lange tijd gekleineerd en vernederd te zijn geweest, nu weer de overtuiging had teruggekregen van

¹¹²) BV VI, nr.1 (okt 1940), 1-4.

zijn waarde voor de Nederlandse gemeenschap; dat hij zijn gevoel van bestaansrecht en zijn "fierheid" terug had. Het werk van Brabantia Nostra zou volgens hem ook in de toekomst dringend noodzakelijk blijven om de Brabanders bewustzijn voor eigen aard en wezen in te prenten.¹¹³

Het is aannemelijk, dat trouwe abonnees de bedachtzame, opwekkende woorden van 'den doctor' begroet hebben als een welkom signaal. De toon was er opnieuw een van: blijf wie je bent, je kern is goed, loop niet achter de mode van de dag aan; wie deze toon kon verstaan verschaften zich een onzichtbaar pantser tegen het nationaal-socialisme.

Hiermee in contrast was een propaganda-artikel 'Dietsland' waarmee het februarinummer van dezelfde jaargang opende. Het was anoniem, maar opgesteld door Ruygers in samenspraak met J.de Brouwer. De meest controversiële passages eisten niets minder dan een aansluiting van Brabant bij "het Zuiden":

"Het gaat niet [...] om het behoud van ons staatsbestel of van politieke grenzen. Het gaat alleen om een volk dat leven wil en welks eenheid van levenswil in het verleden zich door politieke willekeur en egoïstische groepsbelangen maar al te weinig heeft kunnen doen gelden. [...] Voor ons is de eenheid van het Dietse volk de kern van de nationale revolutie, die wij beleven, en die wij, van Brabantia Nostra, altijd begeerd hebben".

Aan reactionaire, "anti-volkse" stromingen was het te wijten, dat de "nationale revolutie" die Brabantia Nostra al vijf jaren preekte, nog niet was uitgemond in de vorming van een "Dietsland". Tegenover deze reactionairen zou Brabant zich onverzoenlijk moeten opstellen.¹¹⁴

Weliswaar kon men het artikel opvatten als een ondersteuning van de ideologie van de Nederlandse Unie, die toen in hevige concurrentie-strijd gewikkeld was met Mussert om de gunst van de Duitse autoriteiten, reden waarom de auteur zich van een nationaal-socialistisch jargon bediende.¹¹⁵ Maar dat verhinderde niet, dat de brallerige toonzetting en de compromisloze premissen in het artikel voor de nodige interne deining zorgden. Er kwamen kritische brieven en er werd "onwelwillende belangstelling" getoond, aldus het hoofdredactionele jaarverslag. De zaak kwam pas weer tot rust na een redactionele verklaring in juli, waarin zonder overigens het Dietsland-artikel met name te noemen, een wat genuanceerder standpunt ten opzichte van 'groot-Nederland' werd ingenomen. Dat die rectificatie pas vijf maanden later kwam, hield verband met

¹¹³) P. C. de Brouwer, 'De Brabantse ziel', in *BN* VI, nr.9 (juni 1941), 265-279.

¹¹⁴) 'Dietsland', in *BN* VI, nr.5 (febr.1941), 137-141.

¹¹⁵) Deze interpretatie werd door Van der Ven aan auteur gegeven.

het feit dat pas in de zomer van 1941 duidelijk werd, dat de kansen van de Nederlandse Unie zo goed als verkeken waren.

Voor het overige wachtte de redactie zich ervoor controversiële onderwerpen aan te snijden. Met gevolg viel de nadruk in deze jaargang op beschouwingen van historische, religieuze en kunstzinnige aard. Meer dan de helft van de artikelen was hieraan gewijd. Een nieuw-gestarte rubriek kunstbeschouwingen, 'Kroniek der schone dingen', werd volgeschreven door Van Hoek. Hij stelde zich ten doel "het vele schoons" dat in de Brabantse kerken en profane gebouwen te vinden was, onder de aandacht van de lezers te brengen, met het accent op moderne kunstuitingen; besproken werden o.m. beelden van Manus en Jan Evers, ramen van Joep Nicolas en schilderijen van Jan van Delft.

Opvallend veel plaatsruimte werd ingeruimd voor poëzie. Maar liefst 48 gedichten werden geplaatst, tegenover 37 in de vijfde jaargang en 27 in de vierde. Het meest produktief was Vlemminx, die gemiddeld in elke aflevering een gedicht publiceerde. De kwaliteit van al die poëzie moet niet al te hoog worden aangeslagen. Veel gedichten verschenen naar aanleiding van kerkelijke feestdagen. Niet éénmaal ontdekt de lezer in deze dichtkunst iets van emotie over de bezettingstoestand, van zorg over de toekomst, of van weemoed over verloren gegane vooroorlogse waarden. Verzet tegen de toenemende onvrijheid was uiteraard in het geheel niet te verwachten. Evenmin trokken de dichters overigens partij voor de nieuwe orde. Van de poëtische bijdragen die boven het middelmatige niveau uitstaken, citeer ik enkele strofen uit het gedicht "Der Minne" van Frank Valkenier:

"Hof van Brabant, onverboden
paradijs, uw vruchten roden,
gouden in dit rijp getij,
plompen in uw zachte wei;
onder die bronsgroene zoden
slapen de beminde doden,
eeuwig levend, eeuwig vrij.

Land van Brabant, fraaie vruchten
wassen onder hoge luchten
uit uw trouwe moedergrond,
die geen dood of leven schond;
zon en witte wolkenvluchten
varen over de genuchten
van het uiterste verbond.¹¹⁶

Dat maar liefst een kwart van alle artikelen in de zesde jaargang gewijd was aan heem- en dialectkunde was geen toeval. Dit hing samen met een vrij plotseling opgekomen voorkeur voor het aanzwengelen van heemkundige activiteiten, die uit de bijzondere oorlogsomstandigheden te verklaren was. Voordat ik in een aparte paragraaf nader inga op de heemkunde, dient eerst een activiteit van geheel andere aard te worden vermeld.

§ 8. *Een groot-Nederlands gebaar in oorlogstijd*¹¹⁷

Tijdens de oorlogshandelingen van mei 1940 was de universiteitsbibliotheek van Leuven zwaar beschadigd. Veel kostbare boeken waren verloren gegaan. In de tijd van de generaliteitslanden en nog lang daarna had de universiteit van Leuven voor Noord-Brabant een veel belangrijker plaats ingenomen dan de noordelijke instellingen voor hoger onderwijs. In oktober 1940 verstuurde *Brabantia Nostra* bedelbrieven naar diverse personen en instellingen om bijdragen te vragen aan de creatie van een nieuw boekenbestand. Het initiatief hiertoe was uitgegaan van E.Rombauts, hoogleraar in Leuven en redactielid van *Brabantia Nostra*. Na enkele maanden bleek, dat de animo in Noord-Brabant om geld te geven aan de bibliotheek van Leuven gering was. Men had zo zijn eigen zorgen.

In januari 1941 kwam plotseling een andere mogelijkheid in zicht. In december 1940 was de grote onderwijspionier H.Moller overleden.¹¹⁸ Zijn imposante boekerij zou, naar spoedig bleek, worden verkocht. De familie vroeg een bedrag van f 3000,-. "Was er maar een genereus man te vinden, die ze voor Leuven kocht", verzuchtte Rombauts in een brief. Het bestuur van *Brabantia Nostra* voelde zich aangesproken en wederom werden diverse mensen aangeschreven. Er kwam al meteen schot in de zaak, toen P.Mutsaers de stoute schoenen aantrok en bij ir.F.J.Philips in Eindhoven aanklopte; weliswaar kreeg Mutsaers de jonge directeur niet zelf te spreken, maar wel het directielid ir.Z.Th.Fetter. Deze greep het gesprek nog even aan om te meesmuilen over het artikel 'Waar Brabant sterft' uit 1936, maar opende vervolgens genereus de beurs.¹¹⁹ Namens F.Philips werd een bedrag van f 500,- in het vooruitzicht gesteld, vermeerderd met nog eens f 500,- namens diens vader, dr.A.Philips.

¹¹⁶⁾ *BN* VI, nr.1 (okt.1940), 21-24

¹¹⁷⁾ Deze paragraaf is gebaseerd op stukken in Archief-BN 146.

¹¹⁸⁾ Zie Van Schaik, *a.w.*

¹¹⁹⁾ Interview Mutsaers.

Er werd een comité van aanbeveling gevormd met daarin onder meer prof. Th. Goossens, prof. H. Kaag, drs. L. C. Michels en B. J. M. van Spaendonck. Per circulaire van 1 april 1941 stelde het comité zich ten doel de resterende f 2000,- bijeen te brengen. Na korte tijd was het doel bereikt. Men hield zelfs een bedrag van ongeveer f 500,- over.

Om de benodigde toestemming te verkrijgen voor het vervoer van de boekenschat naar Leuven schreef Mutsaers zelfs de secretaris-generaal van het departement van Volksvoorlichting en Kunsten te 's-Gravenhage aan: "Wij zien in onze onderneming een belangrijke culturele, ja nationale daad". Het kostte langer dan een maand, voordat aan alle formaliteiten was voldaan. Intussen zorgde Mutsaers er wel voor, dat de eer en de publiciteit ten goede zouden komen aan Brabantia Nostra (en niet aan het ercomité alléén). Zelf zou hij de zending vergezellen. Hij verzond persberichten, o.m. aan het A.N.P., waarin uitdrukkelijk de naam van Brabantia Nostra werd genoemd als de instantie, die het genereuze gebaar had geëntameerd. De zending zou uit ongeveer dertig boekenkisten bestaan. Het bericht, dat de bibliotheek van dr. Moller aan Leuven zou worden overgedragen, bezorgde de universiteits-bibliothecaris naar eigen zeggen "een van mijn zonnigste en een van mijn gelukkigste dagen sinds de tragische meiweek van verleden jaar": dit was nog eens "een edelmoedig gebaar van sympathie en solidariteit". Er werd overeengekomen, dat in iedere band deze tekst zou prijken:

"DEDIT BRABANTIA NOSTRA EX BIBLIOTHECA DRIS HENRICI MOLLER TILLIBURGENSIS"

Deze tekst werd door Mutsaers in overeenstemming geacht met "de humanistische traditie" die ook in de naam Brabantia Nostra tot uitdrukking kwam. Dat Brabantia Nostra in het verleden niet bepaald voorop had gelopen bij het verdedigen van typisch humanistische waarden, daar werd gemakshalve aan voorbijgezien.

Op 7 juli 1941 kwam de zending te Leuven aan. Daar toonde men zich opgetogen over dit royale groot-Nederlandse gebaar in oorlogstijd: Rombauts, in de wolken over het feit dat de boekerij van Moller juist datgene bevatte waar de neerlandici het meest behoefte aan hadden, schreef: "De naam Brabantia Nostra heeft thans te Leuven een zeer gunstige klank. Noord-Brabant heeft inderdaad ten duidelijkste en met de daad zijn sympathie ten overstaan van de aloude geestelijke hoofdstad van Brabant laten blijken..."

Gedurende de oorlogsjaren werden, zolang Brabantia Nostra nog bestond, de contacten met Leuven aangehouden; van tijd tot tijd werden nog boeken nagezonden.

§ 9. *Brabantia Nostra op het pad van de heemkunde*

Hoewel het verschijnsel van de hernieuwde belangstelling voor heemkunde, volkskunde en genealogie gedurende de bezettingstijd nog te weinig onderzocht is, kan alom een dusdanige groeiende interesse worden waargenomen. Op het belang van heemkunde in oorlogstijd heeft I.Schöffers in zijn dissertatie in 1956 gewezen. Hij stelde, dat juist is hun dilettantistisch-populaire vorm de bestaande 'sibbekundige' verenigingen in 1940-1941 een grote ledenaanwas boekten. Zijn commentaar bij dit verschijnsel luidde:

"De oorlogstijd richtte veler aandacht op eigen omgeving en familie, de beperkte mogelijkheden van vermaak maakten zulk soort nuttige huisvlucht als het invullen van kwartierstaten aantrekkelijk, terwijl de onschuldigheid van een dergelijk onderzoek geen enkele belemmering scheen te vormen om nu maar eens van het monopolistische nazi-apparaat voor eigen genoegen gebruik te maken. Dat in dit alles ook de nazi-ideologische rassenleer verscholen lag en het 'volkse' bovenmate werd verheerlijkt, ontging menig sibbelaar".¹²⁰

De beoefenaren van heemkunde legden zich toe op het bestuderen van zeden en gewoonten, van gebruiken bij kerkelijke en andere feestdagen, van dans en vermaak, van woningbouw en kleding. Met elkaar hadden zij een sterke liefde tot de geboortegrond gemeen. In tijden, waarin een min of meer 'normaal' nationaal openbaar leven zich niet meer kon ontplooiën, kroop bij velen het bloed waar het niet gaan kon, en richtten zij zich op het streek-eigene als substituut. Men verdubbelde de inspanningen om het folkloristische erfgoed te behouden, te beschrijven en te genieten. Zoals het stond in een van de eerste afleveringen van *Brabants Heem* - verschijnend als zaterdagbijvoegsel bij de *Eindhovensche en Meierijsche Courant*, trachtte de heemkunde

"door te dringen tot een beter begrip van de Brabantse volksziel en wil ze diep verscholen wortels aanwijzen, waaruit het leven van ons goed volk is ongebloeid. Het 'Ken uzelf' roept ze iedere Brabander

¹²⁰) I.Schöffers, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden* (Arnhem/Amsterdam 1956), 109.

toe [...] Heemkunde, zo begrepen en toegepast, zal kweken: heemliefde en heemfierheid; ze zal ons vaster doen wortelen in ons edel Brabant”.¹²¹

Op de vraag, of sibbekunde - kennis van stam- en bloedverwanten - ook onder heemkunde viel, antwoordde *Brabants Heem* bevestigend: het woord sibbe was immers van het oud-Nederlands afkomstig; sibbekunde werd van groot belang geacht voor het begrijpen van de persoon in zijn fysieke en psychische structuur.¹²² Bedenkelijk dicht naderde, zo opgevat, heemkundebeoefening het streven naar raszuiverheid dat in het nationaal-socialistische 'Blut und Boden'-denken lag besloten. In 1941 werd bijvoorbeeld uit kringen van de NSNAP en de Nederlandse SS een Limburgs-Brabantse organisatie opgericht, 'Frankische Werkgemeenschap de Spade', met een heemkundig tijdschrift, *Frankenland*.¹²³ Het is echter de vraag, of de beoefenaren van heemkunde in het algemeen bevroedden, dat hun hobby door de bezetter dienstbaar zou kunnen worden gemaakt aan het doel van aanpassing van Nederland aan het Derde Rijk.

Dat Brabantia Nostra de mogelijkheden van heemkunde-beoefening pas in het jaar 1940 scheen te ontdekken, wekt op het eerste gezicht verwondering. Het bewaren van het streek-eigene was immers een van de eerste doelstellingen. Het gemis aan 'heemliefde' vond volgens *Brabantia Nostra* zijn oorzaak in de liberale en materialistische stromingen sinds de negentiende eeuw en de centralisatie van het bestuur:¹²⁴ zaken waar tegen Brabantia Nostra ageerde. In andere delen van Nederland vond de stroom heemkundebeoefening een bedding in dezelfde anti-Hollandse gezindheid die ook Brabantia Nostra kenmerkte.¹²⁵

Het gemis aan heemkundige interesse voor 1940 is te verklaren uit het feit, dat Brabantia Nostra haar streven vanaf het begin op een hoger plan heeft gesteld. Zij wilde méér dan het onderzoeken van oude ambachten en het op schrift stellen van merkwaardige volksgebruiken. Zij wilde Brabant emanciperen ten opzichte van de andere gewesten. Brabant moest zijn rechtmatige plaats in de Nederlanden weer innemen. Intellectuelen moesten zich inzetten voor de culturele bloei van de provincie. De orde in

¹²¹⁾ *Brabants Heem*, ongenummerd, rond 15 febr. 1941.

¹²²⁾ *Brabants Heem* nr. 10, 19-4-1941.

¹²³⁾ Zondergeld, 'Separatismus', *t.a.p.*, 14.

¹²⁴⁾ Zie bijv. C. Sloomans in *BN* VII, nr. 5 (febr. 1942), 115.

¹²⁵⁾ Schoffer, *a.w.*, 110-111. Hier wordt verband gelegd tussen de anti-Hollandse gezindheid van Friezen en Saksen in het noorden en die van de Vlamingen en Limburgers in het zuiden.

Brabant moest hersteld worden. Vergeleken met die grote doeleinden was de beoefening van de heemkunde eigenlijk een wat kneuterig aandoend tijdverdrijf. Daar kwam nog bij, dat *Brabantia Nostra* in het begin nog niet over de organisatie beschikte om plaatselijke heemkundige activiteiten te stimuleren en coördineren. Pas toen de 'kringen' werden gesticht, ontstond er vanuit de 'basis' vanzelf vraag naar zinvolle concrete bezigheden en lag de keuze voor het onderzoek naar het streek- en plaatselijke voor de hand.

Zo was er vlak voor de bezetting al een tendens naar heemkunde waarneembaar. Augustus 1939 vroeg *Brabantia Nostra* aandacht voor een Pedagogische Week in Tilburg die geheel aan heemkunde was gewijd, en startte het blad met een reeks artikelen van heemkundige aard.¹²⁶ In dezelfde vierde jaargang kreeg dr. A. Weijnen, leraar Nederlands te Roosendaal en verbonden aan het plaatselijke heemkundige tijdschrift *De Ghulden Roos*, plaatsruimte aangeboden voor dialect-vragenlijstjes. Regelmatig werden de *Brabantia Nostra*-lezers vanaf november 1938 verzocht, voor hun woonplaats allerlei vragen naar uitspraak en synoniemen in dialect te beantwoorden ("Hoe noemt men de mier? mier, muur, mierzijker, muurzijker, zijkmoer, zijkwurm, of iets anders?"). Weijnen wilde zo de 'achterstand' inlopen die Brabant op het gebied van dialectkunde had ten opzichte van Vlaanderen en Limburg.¹²⁷

In december 1940 achtte het dagelijks bestuur van *Brabantia Nostra* de tijd rijp voor een "gemeenschappelijke en geordende beoefening van de heemkunde in het Brabantse land". Na de maanden van politieke activiteit voor de Nederlandse Unie leek het veiliger de steven te wenden naar meer onschuldige bezigheden. Daags voor Kerstmis werd te Tilburg door *Brabantia Nostra* een 'Werkgemeenschap voor Brabantse Heemkunde' geïnstalleerd. Zij moest het werkterrein verkennen en de noodzakelijke voorbereidingen treffen. Aanwezig waren: A. Commissaris, J. Willems, de Bossche architect H. J. M. Hanssen, J. Heerkens (die als secretaris werd aangewezen) en de bioloog Jan Vriends (actief in de Brabantse Natuurhistorische Vereniging); laatstgenoemde werd als voorlopig voorzitter aangewezen.¹²⁸

Vanaf het begin zat het tegen.

Twee figuren: de actieve, Don Camillo-achtige pastoor W. Binck uit Al-

¹²⁶⁾ *BN IV*, nr 11 (aug. 1939), 322.

¹²⁷⁾ *BN IV*, nr. 2 (nov. 1938) 60-62 en volgende nrs.; Weijnen werd later hoogleraar, o.m. in dialectkunde, te Nijmegen.

¹²⁸⁾ Archief-BN 147, verslag J. de Brouwer en A. Weijnen, 11-5-1941.

phen,¹²⁹ en een abtjheer van Berne te Heeswijk, de historicus dr.H.Heyman, hadden namelijk vlak tevoren, half december 1940 een 'Bond van Heemkundige Studiekringen in Noord-Brabant' opgericht. Half januari 1941 bleek Vriends naar dit duo te zijn overgelopen, omdat hij zich ergerde aan de "laksheid" van de Brabantia Nostrawerkgroep.¹³⁰ Pogingen om Vriends in het Brabantia Nostra-kamp terug te halen mislukten. Tegen het concurrerende, actieve driemanschap Binck-Heyman-Vriends bestond in kringen van Brabantia Nostra grote argwaan; het zou "dilettantistisch" te werk gaan.¹³¹ Maar Binck wist waar hij mee bezig was. Toen hij in april 1941 zijn 'Bond' in de pers presenteerde, waren er al tal van actieve kernen; in juli waren reeds in achttien plaatsen afdelingen actief, waaronder kringen van meer dan honderd leden;¹³² een indicatie dat er aan beoefening van heemkunde bepaald behoefte bestond.

Tegenover de tomeloze ijver van het trio, dat het gat in de markt het eerst had ontdekt, kon Brabantia Nostra met haar 'Werkgemeenschap' aanvankelijk weinig concreets tot stand brengen. Toen P.Dorenbosch in zijn Boxtelse heemkundige studiekring een binding met Brabantia Nostra voorstelde, stuitte dit op verzet; er waren er die bang waren, dan in politiek vaarwater terecht te komen.¹³³ In de Centrale-vergadering van mei 1941 werd met zorg gesproken over het gebrek aan activiteit. Het optreden van J.Vriends werd afgekeurd; Vriends werd zelfs openlijk ontheven van zijn lidmaatschap van de Werkgemeenschap en van de Centrale van

¹²⁹⁾ Zie voor W Binck. Br.Christofoor, "Bij een foto van pastoor W Binck", in *Brabants Heem* XI (1959), 27-32, die de actie van Binck schildert als een afweer tegen de pogingen van Mussert om de heidense sabbekunde van jeugdleider Baldur von Schirach ingang te doen vinden; evenals pater Dagobert Gooren s.s.c.c., "In memoriam Pastoor W J C.Binck" in *Brabants Heem* XXIII (1971) 119-122, noemt Christofoor pastoor Binck een Don-Camillo-achtige figuur. Na de Tweede Wereldoorlog is Binck geeerd als de eigenlijke oprichter van Brabants Heem.

¹³⁰⁾ Archief-BN 6, verslag verg Centrale BN 18-1-1941.

¹³¹⁾ In *BN* VI, nr.6 (mei 1941), 234-237 waarschuwde Jos.J.Gielen, dat heemkunde heel wat meer was dan het noteren van leuke, komische of tragische voorvallen; in *Brabants Heem* nr 2, 22-2-1941 kwalificeerde Sloomans het werk van Binck-Heyman-Vriends als vrijbuitery, Binck reageerde in hetzelfde nummer met een artikel: "Vrij baan voor goed geleid dilettantisme! [...] Pas op dat ge uw kringbesturen niet door-intellectualiseert! Het teveel aan deskundigen nekt het enthousiasme".

¹³²⁾ *Het Huisgezin* 7-4-1941; *Brabants Heem* 4 (8-3-1941) en 8 (5-4-1941); Gemeentearchief-Bergen op Zoom 1583, Werkgemeenschap Brabantse Heemkundige Studiekringen 2 (WBH 2), Brief J.Vriends en H.Heyman aan C.Sloomans, 11-7-1941.

¹³³⁾ Brief P.Dorenbosch aan auteur, 3-11-1988.

Brabantia Nostra - een unicum in de geschiedenis van Brabantia Nostra.¹³⁴

Pas in augustus 1941 kwam er schot in de zaak. Op advies van J.de Brouwer en A.Weijnen, die een pretentiefus plan op hadden gesteld, werd enige expertise ingehuurd. Weijnen bleek met de gemeentearchivaris van Bergen op Zoom, C.Slootmans en anderen bereid, de Werkgemeenschap te gaan leiden op basis van professionaliteit en brede aanpak. Op 26 augustus werd de Werkgemeenschap opnieuw ten doop gehouden.¹³⁵ De vreugde werd vergroot toen in september het bericht doorkwam, dat de Bond van Binck zou zijn geliquideerd: nu leek het kinderspel voor de Werkgemeenschap om voor de plaatselijke heemkundebeoefenaren op te gaan treden als een service-instituut.¹³⁶ Triomfantelijk meldde *Brabantia Nostra*, dat alle beoefenaren van heemkunde, die tot op dat ogenblik nog slechts incidenteel bij Brabantia Nostra hadden kunnen aankloppen, thans goede leiding, methodisch en systematisch opgezet, konden verwachten.¹³⁷ De ordeningsgedachte van Brabantia Nostra bracht mee, dat wetenschappelijke heemkundebeoefenaren, zonder bedilzucht, aan de bestaande belangstelling leiding wilden geven. Het maandblad zou tevens mededelingenblad voor de Werkgemeenschap worden.¹³⁸

Groots waren de plannen om aan de Brabantse heemkunde-beoefening gestalte te geven. Een heel werkteur rein strekte zich uit. De kennis van het eigen gewest zou met de inzet van zoveel enthousiaste mensen belangrijk kunnen worden uitgebreid. Slootmans, die het meest gemotiveerd leek om aan de slag te gaan, schreef:

''Wat weten we van onze Brabantse schilders buiten Hiëronymus Bosch, Pieter Breughel, Ant.Derkinderen en Vincent van Gogh? Wat van de Peel? Wat van de leer- en wolnijverheid? [...] Wat van de gewone en Latijnse scholen in onze provincie? Ja, waar blijft een

¹³⁴) Archief-BN 6, verg.Centrale BN 3-5-1941; *BN VI*, nr.8 (mei 1941), 264.

¹³⁵) Archief-BN 147, invitatie voor 26 augustus 1941 in Hotel Suisse te Tilburg. Weijnen, tot voorzitter gekozen, zei dat de Werkgemeenschap geen politieke bedoelingen nastreefde en louter een ''vereniging van mannen van studie'' wilde zijn die Brabant beminden en onbevangen de waarheid nastreefden. WBH 2, Brief Weijnen aan Slootmans, 1-10-1941.

¹³⁶) WBH 2, Brief A.Weijnen aan C.Slootmans 13-9-1941. De Bostelse kring ontving op 22 juli een brief van de procureur-generaal van het Bossche Gerechtshof, dat de kring niet in het belang was van de openbare orde en dus geen werkzaamheden mocht aanvangen; brief Dorrenbosch.

¹³⁷) *BN VI*, nr.12 (sept.1941), p.356-7.

¹³⁸) WBH 2, Brief A.Weijnen aan C.Slootmans, 1-10-1941.

modern, kritisch onderzoek naar de Maria-devotie in Brabant?"¹³⁹

Voor zichzelf noteerde hij inmiddels nog weer andere mogelijkheden: onderzoek naar flora en fauna, kerkenbouw, kermissen, stadsleven, jacht en schutterij.¹⁴⁰

De methodiek waar de Werkgemeenschap voor koos om aan de heemkundige activiteiten in Brabant richting te geven was afgeleid van de dialect-vragenlijstjes van Weijnen. In het oktobernummer van 1941 stonden over vijf pagina's zeer gedetailleerde vragen afgedrukt over onderwerpen als: pottenbakkers; rondreizende kooplieden; vrouwelijke hoofddekseis; kruisgebruiken. Lezers werd verzocht antwoorden op de gestelde vragen te zenden naar een opgegeven adres.¹⁴¹

Deze vragenlijstjes nu vormden de aanleiding tot ingrijpen van hogere hand.

De activiteiten van de Werkgemeenschap, waarover in de pers was bericht, kwamen onder de aandacht van de germanist en taalkundige prof.dr.Jan de Vries. Deze was voorzitter van de Volkskundecommissie van de Nederlandse Akademie van Wetenschappen in Amsterdam. Hij was tevens toegetreten tot het bestuur van de 'Nederlandse Cultuurkring', een genootschap dat was opgericht door de archeoloog prof. G. Snijder (een naaste adviseur van Seyss-Inquart). De Cultuurkring wilde Nederland in cultureel opzicht inpersen "in de volkerenorganisatie waartoe wij krachtens onze afkomst en ons wezen behoren".¹⁴² Kortom: de kring wilde in cultureel opzicht aansluiting zoeken bij Duitsland.

In november 1941 wendde De Vries zich met een schrijven - dat hij liet verzorgen door een ander lid van de Volkskundecommissie, de heemkundige D.J. van der Ven - tot Slootmans. Hij drong aan op "nauw contact" en "samenwerking" met zijn Commissie, die over veel meer deskundigheid zou beschikken dan de Werkgemeenschap voor Brabantse Heemkunde.¹⁴³ Op het eerste oog zag de brief er vrij onschuldig uit: wat was er eigenlijk op tegen, in te gaan op een aanbod voor goede samenwerking met professionele, toegewijde lieden elders in het land? Toch onderkende Weijnen meteen de poging tot gelijkschakeling die aan

¹³⁹) BV VII, nr.5 (febr.1942), 114.

¹⁴⁰) WBH 1, notitie C.Slootmans. Zelf zou hij tot op hoge leeftijd over deze onderwerpen blijven publiceren.

¹⁴¹) BV VII, nr.1 (okt.1941), 20-24.

¹⁴²) De Jong, *a.w.*, IV, 423-424.

¹⁴³) WBH 2, brief A.Weijnen aan C.Slootmans, 19-11-1941.

het schrijven ten grondslag lag. Hij schreef aan Sloomans, dat hij twijfelde aan de "politieke overtuiging" van De Vries. En hoewel hij meende, dat de Werkgemeenschap geen direct gevaar liep (de Volkskunde-commissie was immers in zijn ogen een "oude eerbiedwaardige, half-officiële instelling") stelde hij voor, het contact af te wimpelen. Het voorwendsel klonk plausibel: De Werkgemeenschap was een heemkundige vereniging en beoogde geen loutere volkskunde.¹⁴⁴

Maar zo gemakkelijk liet De Vries zich niet afschepen!

Hij ging hogerop. Hij nam contact op met niemand minder dan de secretaris-generaal van het departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, prof. J. van Dam (die hij kende via Snijder). Van Dam had, toen hij een jaar tevoren zijn benoeming op die post had aanvaard, zich gerealiseerd dat er van zijn departement een impuls werd verwacht tot een grondige omwenteling op cultureel en onderwijskundig terrein, naar de zin van de bezetter. De vriendelijke, statige Van Dam was weliswaar geen NSB'er, maar werkte wel aan die omschakeling mee; hij ondernam pogingen tot zuivering van het onderwijs, en streefde ernaar, alle andere facetten van cultuur te controleren.¹⁴⁵

De Vries kreeg bij Van Dam onmiddellijk gehoor. Hij wist de secretaris-generaal te bewegen tot een regelrechte oekaze. Daags voor kerst 1941 werd die verzonden. Aan de Werkgemeenschap voor Brabantse Heemkunde werd te verstaan gegeven, dat de uitgifte van de bewuste heemkundige vragenlijsten door het departement als "ongewenst" van de hand werd gewezen, "daar een en ander versnipperend werkt en schadelijk geacht moet worden voor de centrale arbeid op dit gebied door de Volkskundecommissie". In *Brabantia Nostra* diende dus een mededeling geplaatst te worden, dat de actie werd stopgezet.¹⁴⁶

Zo maakte *Brabantia Nostra* kennis met de meer authentieke - want op centralisering en gelijkschakeling gerichte - kanten van de nieuwe orde, waarin zij een jaar eerder nog met een zekere gretigheid haar vertrouwen had uitgesproken!

Twee uur lang werd er op de vergadering van de Centrale op 4 januari 1942 beraadslaagd over de vraag, wat *Brabantia Nostra* te doen stond. Er waren drie mogelijkheden: 1. tegen het uitdrukkelijke "verzoek" van hogerhand ingaan en dus doorgaan met de vragenlijstjes; 2. alleen de lijstjes staken maar verder gewoon doorwerken in de Werkgemeenschap

¹⁴⁴) Ibidem.

¹⁴⁵) De Jong, *a.w.*, V, 336-347.

¹⁴⁶) Archief-BN 147, aankondiging WBH.

(er stond voor 9 april een heemkundig congres op de agenda); 3. de Werkgemeenschap eenvoudig opheffen. Uiteindelijk werd gekozen voor de tweede oplossing. F. van der Ven zou aan Van Dam schrijven, "dat wij zijn verzoek als een bevel uitleggen", en dat de uitgifte van vragenlijstjes m.b.t. de volkskunde zou worden gestaakt. Tussen de regels door wilde men met een dergelijke formulering uitdrukken, de mogelijkheid tot het uitgeven van anders-gearde vragenlijsten nadrukkelijk open te houden.¹⁴⁷

Zo trachtte de Werkgemeenschap haar prille bestaan nog te rekken. Sloomans zelf was zo moedig, D.J. van der Ven in een brief te wijzen op het afkeurenswaardige van het gedrag van de Volkskundecommissie. Het was hem een raadsel, wat voor kwaad er in de vragenlijstjes had gescho- len; "maar wij zijn in het zuiden maar dom", zo voegde hij er bitter aan toe.¹⁴⁸

Een daadwerkelijke stimulerende rol in de heemkunde-beoefening in Noord-Brabant was voor de Werkgemeenschap niet meer weggelegd. De enige bijeenkomst onder haar auspiciën, waarvan in *Brabantia Nostra* melding werd gemaakt, vond begin januari 1942 plaats te Ouden- bosch.¹⁴⁹

Binnen zeer korte tijd zou het tot Brabantia Nostra doordringen, dat het illusoir was door te willen werken terwijl de autoriteiten per oekaze de methodieken voor dat werk onder vuur namen. De brief van Van Dam bleek de eerste stap op weg naar opheffing, niet alleen van de Werkge- meenschap, maar van Brabantia Nostra als geheel.

§ 10. *Een opleving en een opheffing*

Toen de leden van de Centrale van Brabantia Nostra op 4 januari 1942 bijeenkwamen, werd er niet alleen gesproken over de brief van Van Dam. Ter tafel lag het jaarverslag over 1941. Zodoende kreeg de verga- dering gelegenheid tot balans en reflectie over het werk van de beweging in het voorbije oorlogsjaar.

Het beeld was weinig opwekkend. Het leek wel, alsof de meeste ener- gie was opgebruikt door de propaganda-actie voor de Nederlandse Unie in de zomer en het najaar van 1940. Het werk was in 1941 beperkt van

¹⁴⁷⁾ WBH 2, brief A Weynen aan C Sloomans, 11-1-1942

¹⁴⁸⁾ WBH 2, brief C Sloomans aan D J. van der Ven, febr.1942.

¹⁴⁹⁾ BN VII, nr 4 (jan 1942), 100.

omvang gebleven. Het dagelijks bestuur (Van der Ven, P.C.de Brouwer, Heerkens en Mutsaers), waarvan de leden in of rond Tilburg woonachtig waren, kwam toch nog eenmaal per maand bijeen; de Centrale, het ongeveer 25 man sterke algemene bestuur, was maar twee maal samengekomen. Voor een landdag, zoals er voor de oorlog tot driemaal toe een was georganiseerd, had men niet eens meer toestemming durven vragen bij de autoriteiten. Men wist, dat zo'n verzoek met "nee" beantwoord zou worden. Studiedagen werden er evenmin gehouden.¹⁵⁰

Toch was er in de loop van het jaar 1941 nog een reanimatiepoging. Een jaar voor de zojuist genoemde Centrale-vergadering, namelijk op 18 januari 1941, werd er in ditzelfde orgaan vastgesteld, dat er in de verschillende kringen behoefte bestond aan een impuls vanuit de leiding. Sinds het vertrek van J.de Brouwer naar de Unie, was er eigenlijk niemand, die de contacten met de afdelingen onderhield, laat staan dat enig lid van het bestuur de mensen in de dorpen opzocht om in de vorm van spreekbeurten en declamatie het Brabantia Nostra-ideaal te propagieren.¹⁵¹ Het enige communicatiemiddel was het maandblad, maar hierin konden de abonnees zelden iets stimulerends aantreffen voor plaatselijke verenigingsactiviteiten. Het werd, als men geluiden op de verschillende Centrale-vergaderingen mag geloven, te elitair geacht, te academisch; in elk geval ongeschikt om de massa te inspireren.

Zo viel in januari 1941 het besluit, de beweging nieuw leven in te blazen. Het oog viel op L.Vorstenbosch uit Eindhoven; deze bleek bereid het secretariaat van de beweging op zich te nemen. Met Siemer en Van Hoek besloot hij, enkele 'jongeren' in te schakelen: Joep Naninck, Anton Eykens, Antoon van Gerwen, Albert van Hoek, Jan Naaijken en Wim Schenk. Dit groepje vormde de redactie van een nieuw, 'populair' blaadje, dat ging verschijnen onder de titel *Edele Brabant*. Het fenomeen was te meer opmerkelijk, omdat zich hier een 'tweede generatie' Brabantia Nostra presenteerde.¹⁵²

De inhoud van *Edele Brabant*, duidelijk opgezet als tegenhanger van het te saai geachte *Brabantia Nostra*, was even weinig belangwekkend als

¹⁵⁰⁾ Archief-BN 6, jaarverslag Centrale BN 1941.

¹⁵¹⁾ Nog in mei 1941 bleek J.de Brouwer de ledenadministratie van de beweging te beheren.

¹⁵²⁾ Dat jonge Brabantia Nostra-aanhangers zich roerden bleek ook in Eindhoven, waar Frans Korties de jongstudentenclub Tongelre met een vlamdend, aan de Vlaamse beweging ontleend motto "Alles voor Brabant, Brabant voor Christus!" zo ver had gekregen, dat die zich bij Brabantia Nostra aansloot. Archief-BN 126, Brief F.Korties aan BN 17-1-1941; Mee-len, a.w., 57 maakt ook melding van deze club.

de toon van het blaadje hoogdravend was. *Edele Brabant* richtte zich in de eerste plaats op de "Brabantse jeugd" (zoals de weekbladen voor Unie-propaganda in 1940 ook heel sterk gedaan hadden) en het contrast met het bezadigde, intellectualistische *Brabantia Nostra* was wel heel sterk. Hier klopte de polsslagen van de nieuwe tijd! Oude wegen mochten niet meer bewandeld worden; de oude orde was immers als een kaartenhuis ingestort. Met taaiheid, *Brabantia Nostra* eigen, zou meegebouwd worden aan "een nieuwe orde in de Nederlanden, gebaseerd op het beginsel der volkse eenheid". Het meest roffellende vocabulaire vloeide uit de pen van 'De Beeckenaar', pseudoniem van Naaijens:

"Brabanders! In het vervullen van deze historische taak mag niemand van U achterblijven! [...] En gij, heerlijke jeugd van dit heerlijke land! [...] Voortdurend zweeft de vogel van uw heet verlangen uit naar de horizonen die blinken in 't verschiet. Gij voelt in U het dreunend ritme trillen van de nieuwe tijd en het bruist in U van verlangen om ook uw stap te doen klinken in de rijen van hen, die reeds in tuchtvolle orde de weg betreden die hen gewezen is. Weet dan, dat de leeuw van Brabant leeft en dat hij machtig klauwt als onder Hertog Jan!"¹⁵³

Er volgde nog een oproep aan ieder, om consequent de Brabantse groet te brengen: "Edele Brabant" - "Were di".

Met dit soort quasi-literair vuurwerk zal het de jonge redactieleden wel niet gelukt zijn, de harten van de jonge Brabanders te treffen. Maar de bezettingsautoriteiten waren er kennelijk evenmin van gecharmeerd. Wegens "beperkingen van hogerhand"¹⁵⁴ moest *Brabantia Nostra* al na drie nummers afzien van verdere mededelingenblaadjes.

Iets meer succes boekte Vorstenbosch met zijn pogingen, om kringen van *Brabantia Nostra* te reactiveren. In Deurne, Hilvarenbeek, Eersel, Oirschot en Eindhoven kwam er na contact en overleg met de propaganda-secretaris weer leven in. In oktober 1941 stelde Vorstenbosch nieuwe richtlijnen op voor de kringen. Zij moesten zich bij voorkeur concentreren op de Brabantse geschiedenis, cultuur, volkskunde en natuur; stille activiteiten, waarbij zaken als propaganda, gastsprekers en publiciteit uitdrukkelijk werden ontraden. Zo kon de *Brabantia Nostragedachte* het best levend gehouden worden.¹⁵⁵ In die geest kon er bijvoorbeeld nog in het begin van 1942 te Oirschot een Brabantse avond georganiseerd wor-

¹⁵³) *Edele Brabant* 1 (mrt 1941).

¹⁵⁴) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale BN 4-1-1942.

¹⁵⁵) Archief-BN 85a, "Mededelingen aan de Beweging *Brabantia Nostra*" (okt. 1941).

den, compleet met zang, muziek en declamatie, "spelletjes in den herd bij 't buurten" en jonge boeren die gymnastische oefeningen demonstreerden. Maar van de gebruikelijke lezing had men wijselijk afgezien.¹⁵⁶

Of er in de andere plaatsen ook van die hartversterkende meetings werden georganiseerd, is niet bekend. Wel vermelden latere verslagen, dat enkele kringen, zoals Hilvarenbeek en Oirschot, gedurende de gehele bezettingstijd hun werk "ongestoord" hebben voortgezet, zij het nadrukkelijk niet onder de vlag van *Brabantia Nostra*.¹⁵⁷

Wat in 1939/1940 al nauwelijks echt van de grond was gekomen: een brede volksbeweging onder *Brabantia Nostra*-vlag, kon in het jaar 1941, toen de bezetter de banden steeds strakker ging aanhalen, natuurlijk in het geheel niet meer gedijen. Begin 1942 waren er 1570 leden.¹⁵⁸

Toen de Centrale op 4 januari 1942 bijeenkwam, werd voor het eerst twijfel geuit, of het wel verstandig was, tegen de verdrukking in te blijven trachten het ideaal te propageren. Het verbod van de heemkundige vragenlijstjes drukte de stemming. Bovendien had Seyss-Inquart nog maar enkele weken tevoren alle politieke activiteiten behalve die van de NSB verboden. Dit had o.m. het einde betekend van de Nederlandse Unie, evenals dat van Nationaal Front. Ook was van hogerhand gedecreteerd, dat de omvang van *Brabantia Nostra*, wegens 'papierschaarste', moest worden ingekrompen. Dit hing samen met een algehele 'persreorganisatie' die op last van de Duitse autoriteiten, in navolging van wat in de loop van 1941 in Duitsland zelf was gebeurd, werd doorgevoerd. Met name kerkelijke bladen en verenigings-tijdschriften waren daarvan de dupe geworden.¹⁵⁹

Ter vergadering was het Joan Willems die zich afvroeg, of het wel wenselijk was om op dat moment nog door te gaan met het vormen van *Brabantia Nostra*-kringen. In zijn achterhoofd speelde zeer zeker de recente liquidatie van de Nederlandse Unie, waarvan hij gewestelijk secretaris Noord-Brabant was geweest. Hij zei, niet in te zien hoe *Brabantia Nostra* nog voldoende personen kon vinden die bereid waren, de organisatie op gang te houden.¹⁶⁰ Maar blijkbaar deelden de aanwezigen zijn twijfels

¹⁵⁶) Archief-BN 132, programma Oirschotse avond 17-2-1942.

¹⁵⁷) Archief-BN 6, jaarverslagen BN 1943-1945.

¹⁵⁸) Archief-BN 10, jaarverslag BN 1942.

¹⁵⁹) De Jong, *a.w.*, V, 294-295.

¹⁶⁰) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale BN 4-1-1942.

nog niet, want de vergadering ging uiteen, zonder dat een besluit tot stopzetting van de activiteiten werd genomen.

Weldra drong evenwel het besef tot de andere leden van de Centrale door, dat men zo niet verder kon gaan. De aankondiging (eind november 1941) dat er een Kultuurkamer zou worden opgericht, vormde de feitelijke aanleiding. Het was de bedoeling, dat professionele beoefenaren van cultuur zich bij een van de onder de Kultuurkamer ressorterende gildes zouden aanmelden. Die aanmelding zou ook gelden voor culturele verenigingen als Brabantia Nostra.

Er werd een nieuwe vergadering van de Centrale belegd, nog geen vier weken na de vorige. "Heeft het nog wel zin aan het werk te gaan", zo vroeg voorzitter Van der Ven zich af, "nu de Kultuurkamer bestaat, sinds de oprichting van twee gilden¹⁶¹ We zullen ons spoedig bij de president van de Kultuurkamer moeten melden". Van der Ven maakte echter uit de reacties van de leden van de Centrale op, dat de ernst van de zaak nog onvoldoende was doorgedrongen. Ieder lid kreeg twee weken bedenktijd en dan zou men opnieuw bijeen komen, met als enige punt op de agenda: opheffing van de Stichting Brabantia Nostra.¹⁶² Automatisch zou dan ook de beweging opgeheven worden, evenals de Werkgemeenschap voor Brabantse Heemkunde. Wat er met het maandblad zou gebeuren stond dan nog te bezien; men verwachtte, dat de uitgever niet zonder meer genoeg zou nemen met dit "waardige doch te vroegijdige slot" van Brabantia Nostra. Uitgever H.Bergmans was al voorzichtig gepolst door hoofdredacteur Van der Ven en had laten doorschemeren, desnoods met een andere hoofdredacteur uit de kring van Brabantia Nostra in zee te willen gaan: één die zich als lid van het Persgilde zou melden.¹⁶³

Niet meer dan twaalf van de vijftientwintig leden waren aanwezig op de vergadering van de Centrale op 14 februari te Tilburg, waarop de beslissing zou vallen over de opheffing van Brabantia Nostra. Wellicht was er sprake van vergadermoeheid; het was al de derde vergadering in zes weken tijd. Over veel aspecten tastte men nog in het duister. Moest men zich ook aanmelden bij de Kultuurkamer als alleen het tijdschrift zou blijven bestaan? Zouden de kringen zelfstandig verder kunnen? Was Brabantia Nostra eigenlijk wel verplicht, zich aan te melden bij de Kultuurkamer? Heftige discussies volgden. Zij leverden geen communis opinio op. Een

¹⁶¹) Bedoeld waren het Muziekgilde en het Gilde voor Bouwkunst, Beeldende Kunsten en Kunstnijverheid; De Jong, *a.w.*, V, 275.

¹⁶²) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale BN 31-1-1942.

¹⁶³) WBH 2, brief F.van der Ven aan C.Slootmans, 2-2-1942.

motie, opgesteld door J. de Brouwer, inhoudende een verklaring dat het bestuur van mening was, dat het zich niet behoefde aan te melden bij de Kultuurkamer en dus gewoon kon doorwerken, werd verworpen met zes stemmen voor en zes tegen. Moest dan de vraag, of men zich wel of niet moest melden, maar aan Den Haag worden voorgelegd? Neen, zo spraken elf van de twaalf zich uit.

Uiteindelijk kwam, na veel gepraat, Wijffels met een motie waarin de mening werd uitgesproken, dat de Stichting wel degelijk verplicht was, zich te melden en zij derhalve beter zichzelf kon opheffen. Een uiterst krappe meerderheid besliste ten gunste van dit voorstel: zes voor, vijf tegen, een onthouding. Toen op het voorstel vervolgens nog een amendement werd aangebracht, om alleen te reppen van staking van het werk naar buiten toe (om het plaatselijke kring-werk niet de pas af te snijden), was de stemverhouding: zes voor, vier tegen, twee onthoudingen.¹⁶⁴

Zo kwam tenslotte door toedoen van slechts een zestal leden van de Centrale het besluit tot stand, dat Brabantia Nostra heeft behoed voor eventuele stappen op het pad van collaboratie. Net op tijd hield Brabantia Nostra de eer aan zichzelf. De leden van de beweging werden pas in mei 1942 door Mutsaers op de hoogte gebracht van het besluit, al het werk stil te leggen. De kringen werden verzocht, geen openbare bijeenkomsten meer te organiseren, ledenwerving achterwege te laten en aankondigingen in de pers te vermijden. Deze formulering liet nog ruimte voor een 'ondergronds' voortbestaan van kringen. Zoals gezegd valt niet na te gaan, in hoeverre de kringen de instructies hebben opgevolgd. Pas in augustus 1945, bijna een jaar na de bevrijding van het zuiden van Nederland, zou de Centrale opnieuw bijeenkomen. Maar wel temidden van volstrekt gewijzigde omstandigheden.

§ 11. *De zevende jaargang (okt. 1941-juli 1942): een flauwe echo*

Voor degenen die het bericht van de opheffing van de Stichting Brabantia Nostra in februari 1942 hadden vernomen, zal het bevreemdend zijn geweest, dat het tijdschrift nog maandenlang bleef verschijnen. Over die opheffing werd in het tijdschrift in alle talen gezwezen. Zelfs werden merkwaardig genoeg nog in mei de leden van de beweging opgeroepen achterstallige contributie voor het jaar 1942 te betalen. Dat de uitgave van het blad schijnbaar ongestoord werd voortgezet, was te zien als het voldoen van een zakelijke verplichting aan de uitgever.

¹⁶⁴) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale BN 14-2-1942.

De inhoud van de zevende jaargang was van weinig belang en komt op de lezer over als een flauwe echo van geluiden uit vorige jaargangen, toen een zelfbewuster toon werd aangeslagen. De ondergang van het tijdschrift kondigde zich in het eerste nummer, oktober 1941, al aan: hoofdredacteur Van der Ven nam niet meer de moeite tot een redactioneel openingswoord met ook maar enige ideologische lading. Hiermee doorbrak hij een traditie. Het bleef bij een afscheidsgroet aan Ruygers en een welkom aan diens opvolger als redactielid, A. Weijnen. Verdwenen waren de actuele stukjes evenals de rubriek 'Kroniek van schone dingen' (op één aflevering na). Vanaf januari 1942 moest noodgedwongen worden overgegaan van 24 op 16 pagina's, een inkrimping die men opving door een twee-kolomstypografie. Een belangrijke bestaansgrond voor *Brabantia Nostra*, de heemkunde-bevordering, (er werden negen, meest lijvige, artikelen aan gewijd) viel praktisch weg na het verbod van Van Dam.

In het jaarverslag over 1942 van de Stichting *Brabantia Nostra* werd gezegd, dat het maandblad meer in de belangstelling van de lezers dan van de auteurs stond;¹⁶⁵ dit wees er op, dat bij de redactie de fut er uit was, maar dat bij het publiek vanwege de inkrimping van het aantal kranten en periodieken juist een grote behoefte bestond aan leesvoer.

In november 1941 hield Van der Ven nog eens een pleidooi voor een pluriform geschiedbeeld van de Nederlanden en tegen een verabsolutering van de protestants-Noordnederlandse cultuur. Maar tegelijk gaf hij aan, dat isolement en separatisme voor de katholieken en de zuidelijke Nederlanders verkeerd waren; het nationaal besef was juist in het zuiden zijns inziens beslissend doorgebroken.¹⁶⁶ Dit betoog paste in de ontwikkeling van Brabantisme naar een besef van verbondenheid met de rest van de Nederlanden, die wij al eerder constateerden.

Wetenschappelijke artikelen waren er van de hand van de historicus dr. V. Beermann. Deze benadrukte de zuidelijke oriëntatie van Staats-Brabant in de zeventiende eeuw en wees lacunes aan in de kennis van het middeleeuwse Brabant.¹⁶⁷ Hiertegenin wees dr. H. van Velthoven, in vervolg op een artikel in de eerste jaargang van *Brabantia Nostra*, op de noordelijke oriëntatie van de Meierij. Zijn uitvoerig exposé was als een aanvulling te zien op de these van Beermann.¹⁶⁸

¹⁶⁵) Archief-Willems 147, jaarverslag 1942. Het abonneeaantal werd niet genoemd. Er was "een sterke stijging" van het lezersaantal.

¹⁶⁶) *BN* VII, nr. 2 (nov. 1941), 25-29.

¹⁶⁷) *BN* VII, nr. 4 (jan. 1942) 87-95 en nr. 8 (mei 1942) 156-157.

De rest van de jaargang had weinig om het lijf en wekte de indruk te bestaan uit oudere inzendingen, meest van religieuze aard, die in de ogen van de autoriteiten geen kwaad konden. Maar de oude 'fierheid' stak nog eenmaal de kop op, toen Van der Ven in het allerlaatste nummer in opvallend grote opmaak uitvoerige aandacht schonk aan de bisschopswijding van mgr. W. Mutsaerts in de St. Janskathedraal van 's-Hertogenbosch. Sterk werd hierbij de trouw van Brabant aan de leiding van de moederkerk benadrukt.¹⁶⁹ In een periode, waarin het episcopaat onder aanvoering van aartsbisschop J. de Jong een openlijke strijd met de bezetter uitvocht – in juli 1941 had het in een mandement de katholieken opgeroepen tot een geestelijke mobilisatie tegen het nationaal-socialisme –¹⁷⁰ was Van der Ven's bijdrage gemakkelijk te lezen als een daad van verzet. Vanwege berichtgeving over hetzelfde nieuwsfeit werd de waarnemend hoofdredacteur van *Het Dagblad van Noord-Brabant en Zeeland* gegijzeld.¹⁷¹

Van der Ven onderging half juli 1942 hetzelfde lot. Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat zijn gijzeling verband hield met zijn lofrede aan het adres van de nieuwe bisschop. Herinnerde men zich eerdere bijdragen van Van der Ven, met name het gedicht "Aan Mussert, exploitant van Volk en Vaderland", dan werden zijn arrestatie en detentie in het gijzelaarskamp Haaren nog meer verklaarbaar.¹⁷²

Zonder enige aankondiging verdween het tijdschrift *Brabantia Nostra* na juli 1942 van het toneel, met als aanleiding de gijzeling van Van der Ven. Ook J. de Brouwer werd gegijzeld, waarschijnlijk in verband met zijn Unie-activiteiten. Na afloop van de bezetting circuleerde er nog een andere versie over de beëindiging van de uitgave. De NSB-er W. Sassen uit Breda zou op verzoek van de NSB in de eerste helft van 1942 een rapport hebben samengesteld, waarin werd nagegaan, hoe de Brabantse bevolking, die over het algemeen vol afkeer was tegenover de NSB, kon worden beïnvloed. In dit rapport werd geadviseerd om ongemerkt door te dringen tot in de bestaande verenigingen, met het doel om de nationaal-socialistische gedachten ingang te doen vinden. *Brabantia Nostra* werd met name genoemd. Toen Van der Ven en De Brouwer gegijzeld

¹⁶⁸⁾ *BN VII*, nr. 9 (juni 1942) 165-176.

¹⁶⁹⁾ *BN VII*, nr. 10 (juli 1942), 181-182.

¹⁷⁰⁾ Stokman, *a.w.*, 199-202; De Jong, *a.w.*, V, 390-394.

¹⁷¹⁾ De Jong, *a.w.*, V, 310.

¹⁷²⁾ Het enige dat hij vernam, was dat hij als 'Schriftsteller' werd gegijzeld. Mededeling Van der Ven aan auteur.

werden, werd het gevaar reëel, dat de NSB beslag op het tijdschrift zou gaan leggen en Brabantia Nostra als dekmantel zou gaan gebruiken. Daarom werd in overleg tussen de overgebleven redactieleden en uitgever Bergmans besloten, het tijdschrift op te heffen.¹⁷³

Zo verdween voor een periode van twee-en-een-half jaar het laatste zichtbare teken van Brabantia Nostra. Aan het begin van de bezetting leek in de ogen van sommigen de gelegenheid geschapen tot nieuwe actie ter verwezenlijking van het Brabantia Nostra-ideaal; uiteindelijk bleek dit laatste een illusie. Nog net op tijd heeft Brabantia Nostra de eer aan zichzelf gehouden.

¹⁷³) *BN* VIII, nr. 1 (jan. 1945), mededeling uitgever H. Bergmans.

BRABANTIA NOSTRA NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

In dit hoofdstuk wordt de vraag behandeld, waarom Brabantia Nostra na de bevrijding niet in oude luister kon worden hersteld en wat er desondanks onder auspiciën van Brabantia Nostra tot stand kon komen.

§ 1. *Brabant bevrijd; Brabantia Nostra hervat*

Vanaf november 1944 kon het grootste deel van de provincie Noord-Brabant zich bevrijd gebied noemen.

Weliswaar was in september operatie 'Market Garden', Montgomery's waagstuk om door middel van de verovering van de bruggen van Grave, Nijmegen en Arnhem een doorbraak te forceren naar het hart van Duitsland, mislukt. Verder dan Nijmegen konden de geallieerde troepen zich niet blijvend ophouden. Maar in de rest van de maand september, de hele maand oktober en het eerste deel van november lukte het de geallieerde troepen (Engelsen, Polen en Canadezen), om vanuit het bevrijde Belgische gebied en vanuit de corridor Eindhoven - Nijmegen een 'opruimingsoperatie' uit te voeren, waardoor de Brabantse dorpen en steden, vaak na felle gevechten, bevrijd werden. Van Noord-Brabant bleef alleen het gedeelte ten noorden van de Bergse Maas, het Land van Heusden en Altena, vooralsnog door de Duitsers bezet.¹ Nederland ten noorden van de grote rivieren moest toen nog langer dan een half jaar wachten tot ook daar het Duitse juk zou worden afgeschud. Terwijl het westen van het land zuchtte in de hongerwinter, was in Noord-Brabant, een groot deel van Zeeland en delen van Limburg de episode van 'het bevrijde zuiden' aangebroken.²

De aanvankelijke feestroes maakte zeer spoedig plaats voor de bekommernissen van het leven van alledag. De zorg om het dagelijks brood, om brandstof en voldoende kleding trad op de voorgrond. Er waren veel schoolgebouwen gevorderd voor inkwartiering. De volksgezondheid

¹) Zie voor uitvoerige beschrijving van de strijd in zuiden: J.Didden en M.Swartz, *Einddoel Maas* (Weesp 1984).

²) Het hiernavolgende is grotendeels gebaseerd op L.de Jong, *a.w.*, Xa, hoofdstuk 8 tm 10; Van Oudheusden en Verboom, *a.w.*; A.F.Manning, 'Het bevrijde zuiden', *t.a.p.* Archief-Willems 147, brief F. van der Ven aan J.Willems, dec. 1944.

baarde grote zorgen. De oorlog bleef zijn stempel drukken: het gebied langs de Maas was immers frontgebied geworden en vanaf de overzijde van de rivier voerden de Duitsers van tijd tot tijd beschietingen uit, die zware schade aanrichtten en hun tol aan doden en gewonden vergden. Wegen, voorzover intact, dienden primair voor vervoer naar het front. Steden en dorpen hadden een tijdlang iets weg van geïsoleerde 'eilandjes'. Zowel door papierschaarste als door de zuivering van persorganen was de informatievoorziening problematisch.

Militair Gezag, dat bedoeld en opgezet was als voorpost van de regering die uit Londense ballingschap zou terugkeren, absorbeerde tal van functies op militair, politiek en economisch terrein. Het economisch leven kwam met horten en stoten op gang; althans, daartoe werden verwoede pogingen ondernomen. Bij de vakbeweging, in het vooroorlogse Brabant grotendeels georganiseerd onder de koepel van het R.K. Werkliedenverbond, viel weldra een grote activiteit te bespeuren, gericht op het weer bijeenbrengen van de leden; haaks op dit streven (ook bij NVV en CNV aanwezig) stonden de activiteiten van een nieuw-opgerichte Eenheids Vakbeweging, die een verkapte communistische beweging bleek te zijn. In de schamele pers en in kringen van spraakmakende lokale elites en activisten werd druk gespeculeerd over de kansen van welslagen van een brede 'Nederlandse Volksbeweging', die de partijverdeeldheid en verzuiling zou moeten overwinnen. Voorstanders van een dergelijke, in het gijzelaarskamp Sint-Michielsgestel uitgedachte volksbeweging (die pas na de algehele bevrijding officieel van wal stak) werden spoedig geconfronteerd met de activiteit van de kaderleden van katholieke, prot.-christelijke en socialistische gezindheid, gericht op de heroprichting van hun partijen. Ideeën m.b.t. een doorbraak van de oude structuren, personalistisch-socialisme, een corporatieve ordening en een meer gestroomlijnd politiek leven, leken aanvankelijk op veler sympathie te kunnen rekenen. Recht daartegenin pleitten de Bossche en Bredase bisschoppen al vanaf december 1944 voor herstel van de zuiver-katholieke organisaties en persinstanties.

Gemeenteraden waren vooralsnog niet in functie. In de behoefte van een contactorgaan tussen bestuur en burgerij werd in veel gemeentes tijdelijk voorzien door zgn. Comité's voor Maatschappelijke Wederopbouw: organen van samenwerking, bestaande uit mensen uit diverse bevolkingsgroepen, en opgericht naar voorbeeld van een Tilburgs initiatief van prof.Cobbenhagen. Deze zag de genoemde comité's als mogelijke wegbereiders voor een corporatieve maatschappijordening.

In deze wirwar van ondoorzichtige gebeurtenissen, ontwikkelingen en initiatieven doemde *Brabantia Nostra* op, in niet meer dan een schimmige gedaante van haar vooroorlogse verschijningsvorm.

Januari 1945 verscheen het eerste nummer van de achtste jaargang; net als de zevende met 16 pagina's van twee kolommen; door de noodsituatie op slecht papier gedrukt; voorlopig onder éénhoofdige redactie. Het initiatief kwam van Van der Ven, immers de hoofdredacteur van *Brabantia Nostra* tot aan het staken van de uitgave in de zomer 1942. Zijn vooroorlogse bijdragen aan *Brabantia Nostra* had hij moeten betalen met gijzeling door de Duitsers; teruggekeerd uit het gijzelaarskamp Haaren had hij zijn lectoraat aan de Tilburgse hogeschool hervat. Bij het weer uitbrengen van *Brabantia Nostra* pleegde Van der Ven overleg met uitgever Bergmans. Hij zag geen kans de oude redactie bijeen te roepen, terwijl hij het noodzakelijk achtte, dat de trouwe abonnees en de leden van de beweging *Brabantia Nostra* een levensteken vernamen. Het was zijn bedoeling van het tijdschrift als voorheen weer "een voortreffelijk spiegelbeeld van het Brabantse geestesleven" te maken, zoals hij schreef aan een aantal oud-medewerkers. Wel was hij er zich van bewust, dat *Brabantia Nostra* in het verleden de fout had gemaakt, in een zeker "groepsisolement" te verzinken; hij wilde voorkomen, dat zoiets in de toekomst opnieuw zou geschieden.³

Het blad bewoog zich in de luwte van de hierboven beschreven ontwikkelingen. Nieuwe gezichtspunten kwamen niet tot ontwikkeling. Het blad wilde een toonbeeld van harmonie zijn. Het koos niet voor de politiek-maatschappelijke 'vernieuwers', al waren er wellicht redenen om een dergelijke stellingname te verwachten. Immers, de vernieuwings-denkebeelden anno 1945 waren sterk doortrokken van het streven naar eenheid en van doorbraak van het oude vooroorlogse verzuilde bestel; dit streven sloot aan op het volkseenheidsdenken waarvoor de Nederlandse Unie en *Brabantia Nostra* zich destijds hadden ingezet. Bovendien had Van der Ven zelf het voorzitterschap op zich genomen van één van de secties van het Tilburgse Comité voor Maatschappelijke Wederopbouw, dat toch ook een zekere nieuwe levensstijl uitdroeg: lieden van verschillende rangen en standen troffen elkaar in dit college.⁴ Er werd geen woord aan gewijd, net zo min als aan de Nederlandse Volksbeweging. Daar stond tegenover, dat men in *Brabantia Nostra* ook vergeefs zocht naar een pleidooi voor het navolgen van het bisschoppelijke parool tot

³) Archief-Willems 147, brief F van der Ven aan J Willems, dec.1944.

⁴) Bornewasser, *Hogeschool*, 204

herstel van de oude vertrouwde katholieke verbanden van partij, vakbeweging of persorganen. Men hield zich op de vlakte.

Het kostbare, met moeite verkregen papier werd daarentegen vrijwel de gehele achtste jaargang door gevuld met een flauw aftreksel van het vooroorlogse recept van het tijdschrift. Het blad richtte zich op de Brabantse cultuur; het wilde zich met alle positieve krachten van het gewest weer inzetten voor de "stoffelijke en geestelijke waarden" in het Brabantse volksbestaan. De tijd van bekrompen provincialisme was voorbij en het blad wilde bijdragen tot de bevrijding en het herstel van heel Nederland. Terwille van de Nederlandse saamhorigheid, door gemeenschappelijk lijden gelouterd, wilde men "bruggen bouwen". Uit de keus en de inhoud van de artikelen bleek overigens niet zo duidelijk dat de steven was gewend of dat er vensters waren opengegooid. Politieke of economische voorlichting werd van de hand gewezen: *Brabantia Nostra* presenteerde zich als zuiver cultureel tijdschrift. Het wenste zich daarbij niet op een elite te richten, maar op

"allen die beseffen dat geestelijke waarden het heden en de toekomst van Brabant en van Nederland bepalen, zoals het glorierijkst verleden van geestelijke beweegkrachten was doortrokken".⁵

Maar waren die er nog wel te vinden? Th.Goossens, die wel vaker ten aanzien van *Brabantia Nostra* was opgetreden als wijze raadgever-op-afstand⁶ was daar in elk geval pessimistisch over. Nadat Van der Ven bovenstaande beginselverklaring naar een aantal potentiële medewerkers, ook naar Goossens, had gestuurd, liet deze zich in zijn dagboek als volgt uit over de oude vertrouwde gemoedstoestand van de Brabanders: "Timendum ne umquam Brabantia in suam viam redeat": het viel te vrezen, dat het gewest niet meer het vertrouwde levenspatroon zou kunnen hervinden.⁷

Van der Ven en andere auteurs in *Brabantia Nostra* lieten uiteraard niet openlijk blijken, of zij twijfelden of er nog een draagvlak was voor de Brabantse gedachte. De nu zeventigjarige dr.P.C. de Brouwer leek te blakeren van zelfvertrouwen. De oude strijdkreet "Edele Brabant, were di" werd door de nestor weer geslaakt in een artikel in februari 1945. Brabanders dienden zich nog altijd teweer te stellen tegen "aanvallen of belaging door vreemden". Na de ontwrichtende oorlogsjaren moesten waarden als eenvoud, gemeenschapszin, eerlijkheid en goede trouw in

⁵) *BN* VIII, nr 1 (jan.1945), 2.

⁶) Zie hoofdstuk IV, par.6 en hoofdstuk V, par 5c.

⁷) Bornewasser, *Hogeschool*, 278.

ere hersteld te worden.⁸ In de regionale pers hamerde De Brouwer met nog meer nadruk op de noodzaak van naleving van de oude Brabantse deugden:

"Voor wie lezen kan en lezen wil [...] is het duidelijk, dat Brabant, het eeuwen verdrukte, het tientallen van jaren niet meetellende, het arme Brabant, het katholieke Brabant, een roeping heeft in Nederland. Dat is onze kans om met God mee te doen. Daarvoor is zeker allereerst nodig dat Brabant Brabant blijft, dat het zijn katholieke begaafdheid bewaart. Doch dit is niet genoeg. Het moet buitendien het overige Nederland beïnvloeden ten goede.

De roeping van Brabant! Mogen de Brabanders zich deze roeping bewust zijn en steeds meer bewust worden. In deze zware tijden meer dan ooit. Zeker is Brabant niet voor niets het eerst-bevrijde gewest van Nederland geworden. Lezen we ook hierin niet de schrijvende hand van God?"⁹

Opmerkelijk in deze retoriek was de modelfunctie die Brabant kreeg dankzij het feit dat het gewest het eerst van heel Nederland bevrijd was. Tegen het ingewortelde minderwaardigheidscomplex van Brabanders zou deze zienswijze een geschikte remedie kunnen zijn. Tegelijk paste het betoog van 'den doctor' ook in de bestaande campagne ter verhoging van de morele standaarden. Zuidelijke persorganen en geestelijken hadden toen al de strijd aanboden tegen praktijken van zwarthandel en lichtzinnig gedrag van meisjes in de omgang met geallieerde soldaten.

Klare taal om de oude idealen te verwoorden werd gehanteerd door een Oirschots correspondent, A.Franken. Deze gebruikte de ruïne van de door gevechts-handelingen verwoeste kerk van Oirschot als metafoor voor het lot van Brabant. Op het heiligste goed van Brabant, zijn geloof en roomse traditie, was immers een aanslag gepleegd door "nieuw-heidenen, die Kruis en Christendom verwierpen". Na de bevrijding bleek Brabant "ziek" te zijn, geïnfecteerd door geldzucht, door laster en wat al niet. Maar zo zeker als de trotse toren van Oirschot uit het puin zou herrijzen, zo zou ook het oude geloof zijn plaats hernemen in herrijzend Nederland. Brabant zou putten uit de oeroude traditie van katholieke gemeenschapszin. Titel noch jota zou van het enige ware geloof en de ware zedelijke beginselen worden prijsgegeven. Het gezin zou in ere worden hersteld. Mariaheiligdommen zouden opnieuw verrijzen en de devotie tot de Hertoginne van Brabant zou herleven.¹⁰ Dit romantisch gekleurde

⁸) *BN* VIII, nr.2 (febr.1945), 17-19.

⁹) *Tilburgsche Courant*, 3-5-1945.

¹⁰) *BN* VIII, nr.8 (okt.1945), 113-114.

Brabantisme-oude-stijl werd verwoord door een buitenstaander; dat alleen al wees op onzekerheid over koers en toekomst van *Brabantia Nostra*, die zich meester had gemaakt van de kerngroep. Franken bleef, naar zou blijken, met zijn oproep in letterlijke en figuurlijke zin een roepende in de woestijn.

Behalve dit ene artikel ging er weinig opwindends of inspirerends uit van deze noodjaargang van *Brabantia Nostra*. Ook inzake de kwestie van zuivering en berechting van oorlogsmisdadigers en collaborateurs werd allerminst een consistente lijn gevolgd. Want nadat in eerste instantie prof. mr. E. Gimbrère, rector magnificus van de Tilburgse hogeschool, had gewaarschuwd voor het gevaar, dat in de bepaling van de strafmaat teveel het element van vergelding zou meetellen,¹¹ kwam enkele afleveringen later P. C. de Brouwer juist een sterk pleidooi houden vóór vergelding. Het Duitse volk had immers "boosheid bedreven" en zich aan de levens van "vele duizenden" vergrepen. Het was overigens merkwaardig naïef, te spreken van slechts 'duizenden' in plaats van miljoenen nazislachtoffers, terwijl de omvang van de nazi-misdaden grosso modo al bekend was. Bestrafing van schuldigen was volgens De Brouwer een eerbetoon aan God; dus: vergelding.¹²

Het merendeel van de artikelen in de jaargang van 1945 was gewijd aan historie en religie. De voornaamste bijdragen kwamen van de hand van G. Bannenbergh in de vorm van een reeks artikelen over "het gewest Noord-Brabant in de historie", die echter niet veel wezenlijk nieuws brachten in het al voor de oorlog gecreëerde beeld van de geschiedenis van Brabant.

Toen in december 1945 hoofdredacteur Van der Ven zijn taak neerlegde – zijn lectoraat was zomer 1945 omgezet in een gewoon hoogleeraarschap en hij was ongeveer tegelijkertijd benoemd tot lid van het College van Rijksbemiddelaars – gaf hij in zijn verslag grif toe, dat de achtste jaargang was mislukt. Zij was "ontijdig gestart", en van aflevering tot aflevering was steeds de grote vraag geweest, hoe men het blad weer vol kon krijgen. Hij zag geen toekomst meer voor een cultureel blad als *Brabantia Nostra*. Eventueel kon er nog een mededelingenblad voor de kringen uitgebracht worden, of een orgaan voor heemkunde.¹³ Enkele jaren later schreef Van der Ven, dat *Brabantia Nostra* de fout had gemaakt,

¹¹) BN VIII, nr. 2 (febr. 1945), 20-22.

¹²) BN VIII, nr. 5 (juni 1945), 65-67.

¹³) Archief-BN 6, verslag jaarverg. BN 28-12-1945.

niet te kunnen wachten op een herstel van verbindingen, papiersituatie en geestelijk evenwicht.

"*Brabantia Nostra* begon zijn achtste jaargang in volle oorlogstoestand, toen onze provincie nog frontgebied was, waar het aan alles ontbrak om een dergelijk pogen succes te kunnen voorspellen. Wij hadden gemeend dat er iets gebeuren moest, maar weldra kwam er een zodanige vloed van krantjes en blaadjes los, dat het al even karig uitgemonsterde *Brabantia Nostra* in die maalstroom nauwelijks werd opgemerkt en na één jaar roemloos ten onder ging".¹⁴

Inmiddels beraadde het kader van *Brabantia Nostra* zich omtrent doel en koers. Niet alleen het blad; heel *Brabantia Nostra* bleek zich in een crisis te bevinden.

§ 2. *Brabantia Nostra* in mineur

Merkwaardig snel trad na de algehele bevrijding van ons land, mei 1945, het herstel in van veel vooroorlogse organisaties en politieke partijen. Dit herstel van oude structuren was opmerkelijk, omdat er tijdens de bezetting in veel illegale bladen visioenen van een andere maatschappij, zonder verdeeldheid, klassenstrijd of verzuiling waren geschetst. Zij wekten bij velen de verwachting, dat niet zonder slag of stoot de oude orde in Nederland zou herrijzen.

Maar het getij voor de vernieuwing bleek betrekkelijk snel te verlopen; spoedig zocht en vond men weer houvast in het lidmaatschap van de oude vertrouwde partij, vakbond en radio-omroepvereniging. In de historiografie is deze restauratieve tendens zowel in deelstudies behandeld¹⁵ alsook in artikelen met een meer algemene reikwijdte aan de orde gekomen.¹⁶ Met name Blom's conclusie, dat er een duidelijke continue ontwikkeling te bespeuren is van het interbellum naar de naoorlogse geschiedenis (volgens hem moet de cesuur veeleer in de jaren '60 gezocht worden dan in '40-'45) vond veel aanhang onder professionele historici.

¹⁴) *BN IX*, nr. 1 (sept. 1950), 1.

¹⁵) O.a. De Keizer, *a.w.*; Bank, *Volksbeweging*; H.M. Ruitenbeek, *Het ontstaan van de Partij van de Arbeid* (Amsterdam 1955); A.F. Manning, "Geen doorbraak van oude structuren", in *De Confessionelen* (Utrecht 1968); Van Oudheusden en Verboom, *a.w.*

¹⁶) M.n. J.C.H. Blom, 'De Tweede Wereldoorlog en de Nederlandse samenleving: Continuïteit en Verandering', in *Crisis*, 164-183.

Herstel was alles wat de klok sloeg in '45-'46. De hernieuwde partijvorming op confessionele grondslag en het zeer spoedige herstel van de katholieke vakbeweging in het bevrijde zuiden wettigen de conclusie van J. Ramakers en H. Righart in het historiografisch overzichtswerk van Luykx en Bootsma,¹⁷ dat speciaal bij de katholieken de nadruk op continuïteit lag.

Van een restauratieve stemming in het zuiden heeft Brabantia Nostra evenwel de vruchten niet geplukt. Herstel bleek voor haar juist een uiterst moeizame zaak. Drie factoren zijn hiervoor aan te wijzen.

In de eerste plaats was voor de meeste mensen de nood van alledag dermate voelbaar, dat maar weinigen interesse konden opbrengen voor een regionale beweging met een cultureel-religieuze doelstelling. Een instelling als Brabants Volksherstel (later opgegaan in het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant) voorzag tenminste in een duidelijke behoefte, gezien haar antennefunctie op zulke uiteenlopende terreinen als gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening. Een dergelijk initiatief - deel overigens van het landelijke Volksherstel - kon gedijen in een klimaat waarin hulpverlening op materieel, fysiek en moreel gebied, in een goede sfeer van samenwerking en coördinatie, dringend geboden was.¹⁸ Mutatis mutandis kwamen de heropgerichte R.K. Staatspartij (eind 1945 omgedoopt en aangepast tot Katholieke Volks Partij), de vakbeweging en andere verzuilde organisaties op hun terrein tegemoet aan een vanuit de maatschappij gestelde vraag. Wederopbouw en herstel, industrialisatie en woningbouw waren de naoorlogse parolen, die in Brabant, zo goed als elders, luide klonken.

In de tweede plaats was voor de malaise bij Brabantia Nostra ook nog van belang, dat er door de bezettingstijd, en vervolgens door de effecten van de geallieerde bevrijding, veel van het traditionele dorpse, kerkse, besloten karakter van Brabant was aangetast. De komst van de Polen, Canadezen, Engelsen en Schotten, die de Brabanders behalve chocolade en sigaretten nog tal van andere geneugten van de Anglo-Amerikaanse cultuur (danszalen, noodbioscoopjes) lieten proeven, veroorzaakte weinig minder dan een cultuurschok. Met het vertrek van de geallieerden verdween deze moderne wereld niet. Het aantal bioscopen breidde zich bijvoorbeeld uit.¹⁹ Sportclubs bloeiden op. Verbindingen werden her-

¹⁷) P. Luykx en N. Bootsma (red.), *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw* (Utrecht 1987).

¹⁸) *De oplossing van Brabant. Essays en interviews t.g.v. het veertigjarige bestaan van het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant (1947-1987)* (Tilburg 1987).

¹⁹) *a.w.*, 103-108.

steld. Daarbij kwam de noodzaak van hulpverlening vanuit het bevrijde zuiden aan het noodlijdende noorden. Wie in 1945/1946 nog meende te moeten pleiten voor herstel van de luister en fierheid van het oude hertogdom Brabant, of te herinneren aan het vrome verleden, wekte de indruk een anachronistische hersenschim na te jagen.

In de derde plaats ontbrak bij Brabantia Nostra zelf de nodige eensgezindheid. Zoals in hoofdstuk V staat vermeld, hadden met name Willems, Ruygers en J. de Brouwer zich ingezet voor de Unie. Na hun resp. gevangenschap en gijzeling waren zij deels verschillende wegen opgegaan. Evenals Willems en Wijffels was Ruygers in het illegale werk terecht gekomen: laatstgenoemd drietal ging deel uitmaken van de redactie van *Christofoor*; evenals het tijdschrift *Je Maintiendrai*, waaraan Wijffels en Ruygers ook verbonden waren, pleitte *Christofoor* voor een doorbraak van de oude partijstructuren en voor een slechting van de scheidsmuren tussen het Nederlandse volk. Daar stond de mening van Mutsaers tegenover. Deze wenste niet tegen de uitgesproken wens van het episcopaat tot heroprichting van de zuiver-katholieke verenigingen in te gaan. Jef de Brouwer werd kort na de bevrijding hoofdredacteur van het dagblad *Oost-Brabant*, en waarschuwde tegen al te innige contacten met andersdenkenden. Bij alle politieke meningsverschillen hadden zich in de enerverende jaren '43-'44 persoonlijke wrijfpunten gevoegd, waarbij eenmaal P.C. de Brouwer kwam bemiddelen.²⁰

Afgezien van een sobere dodenherdenking bij de Moerdijkkapel in mei 1945,²¹ duurde het tot 15 augustus, Maria Hemelvaart, voordat de Centrale van Brabantia Nostra voor het eerst bijeenkwam. Het zuiden was toen al negen tot tien maanden bevrijd. De verslaggeving van deze vergadering in het maandblad contrasteerde sterk met de weergave in de notulen. Want terwijl *Brabantia Nostra* benadrukte, dat de roep in Brabant om een centrale gedachte werd gehoord, en dat Brabantia Nostra dit houvast kon bieden als trefpunt van goedwillende Brabanders,²² registreerde de notulist onomwonden het gebrek aan homogeniteit, zoals dat naar voren kwam. Voorzitter Van der Ven was het duidelijkst:

”Het heeft geen zin de waarheid te verbloemen. De bezettingstijd, die zulk een ontbindende werking heeft uitgeoefend op elke gemeenschapsvorm, heeft ook Brabantia Nostra meer dan oppervlakkig aangetast. Niet alleen een uiterlijk losser worden der bindingen

²⁰⁾ Correspondentie in Collectie-mevr. Wijffels.

²¹⁾ Archief-BN 6, jaarverslag 1943-44-45.

²²⁾ BN VIII, nr 6 (jul/aug. 1945), 93.

was het gevolg. In vrijwel alle opzichten zijn we de draad kwijt geweest. [...] Hoe moeilijk leek het zelfs in het koor der meningen de gelijkgestemde grondtoon, de welgeordende liefde voor ons katholieke gewest, bij ieder onzer te vernemen! De vertrouwenscrisis, die sedert de bevrijding als een donkere wolk boven het Nederlandse gemeenschapsleven heeft gehangen, scheen hier haar schaduwen reeds vooruit te werpen. [...] Door conflicten van beperkte omvang, door conflicten van innerlijk-persoonlijke aard misschien ook, moesten ontladingen plaatsvinden, die onze geestelijke atmosfeer zouden zuiveren".²³

Achter deze hoogdravende woorden ging twijfel schuil, of het ideaal van *Brabantia Nostra* nog wel realiseerbaar was. Na lange discussie werd de vergadering het erover eens, dat *Brabantia Nostra* aan een grondige reorganisatie toe was. Op de oude voet kon men niet doorgaan. De Centrale moest worden vernieuwd en aangevuld met jongeren. Eén dag voor de vergadering had Van der Ven een brief ontvangen van Bergmans, die een financiële strop in de exploitatie van de achtste jaargang van *Brabantia Nostra* meldde (alsmede een door hem geconstateerde "daling in de waardering bij de lezers") en dit toeschreef aan het feit, dat de beweging als groep een te "sterke begrenzing" had gekregen.²⁴ Er moest iets gebeuren. Men besloot tot installatie van een 'reorganisatie-commissie', bestaande uit Bannenbergh, Heerkens en Mutsaers, die zou bestuderen hoe men *Brabantia Nostra* weer nieuw leven in kon blazen.²⁵

Enkele maanden later kwam deze commissie met een lijvig rapport.²⁶ Als er niet snel wat zou gebeuren, zo stond er, zou *Brabantia Nostra* "verstijven tot een vererenswaardig relik van vóór de oorlog". Groots en ambitieus waren de plannen die vervolgens werden ontvouwd om uit de malaise te komen. Er moest een 'brain trust' (een voor het *Brabantia Nostra*-milieu zeldzaam amerikanisme!) van directoria worden gevestigd op allerlei verschillende terreinen: heemkunde, bouwkunde, monumenten, volksvermaak enzovoort. Zo zou het directorium voor heemkunde - de Werkgemeenschap uit 1941 - samen moeten gaan met het driemanschap Vriends, Binck en Heyman om streekmusea en oudheidkamers van de grond te krijgen. Voor elk ander geprojecteerd directorium werden op deze wijze de namen van geschikte kandidaten en mogelijke ter-

²³) Archief-BN 11, toespraak F van der Ven 15-8-1945.

²⁴) Archief-BN 87, brief fa Bergmans aan F van der Ven, 14-8-1945.

²⁵) Archief-BN 11, verslag verg. Centrale BN 15-8-1945.

²⁶) Archief-BN 2.

reinen van activiteit opgesomd. Bovendien zouden de plaatselijke Brabantia Nostra-kringen moeten worden gereactiveerd. Er zou een Brabantse publikatie-reeks in heemschut-trant van de grond moeten komen. Het geheel zou neerkomen op decentralisering en uitbesteding van werkzaamheden aan ter zake deskundigen en plaatselijke activisten. Een centrale contributie zou niet meer worden geïnd; elke kring moest zelf maar aan fondsen zien te komen voor activiteiten.

Uit de notulen van de winterbijeenkomst van Brabantia Nostra, 27 en 28 dec. 1945 gehouden in de abdij van Berne, krijgt men niet de indruk, dat het reorganisatierapport werd ontvangen als het geschikte medicijn voor Brabantia Nostra en haar kwalen. Ook al gezien de geringe mate van uitvoering die aan het rapport is gegeven, lijkt me de conclusie gewettigd, dat de meeste tijd toen is besteed aan de bespreking van de liquidatie van het tijdschrift. Hierbij werd de Centrale door een stemming van nostalgische weemoed verlamd. Vooral omdat niemand nog de mogelijkheid zag een cultureel blad te redigeren zoals voorheen. In de allereerste jaargangen was *Brabantia Nostra* kwalitatief nog het beste geweest, aldus Commissaris, want toen had het blad nog wat te zeggen. Hij gaf hiermee impliciet te kennen, niet meer zo sterk te geloven in de reikwijdte van de Brabantia Nostra-boodschap.

Op de volgende Centrale-vergaderingen kwam de matheid alleen al tot uitdrukking in de geringe opkomst. Er was gebrek aan onderlinge solidariteit, aan een samenbindend idealisme; ieder was blijkbaar zijns weegs gegaan. Het bestuur zond medio 1946 een brandbrief aan de leden van de Centrale:

"We kunnen niet langer dulden dat Brabantia Nostra afwijkt van het bezielend idealisme dat haar eerste jaren kenmerkte. Verder dient te worden beseft dat eensgezindheid en samenwerking noodzakelijk zijn voor elke machtsvorming, zonder welke op aarde nu eenmaal niets tot stand kan komen".²⁷

Het was kenmerkend voor de matte naoorlogse sfeer in Brabantia Nostra, dat voorjaar 1946 tot twee maal toe een uitnodiging voor een radiopraatje voor de microfoon van Radio Nederland-Wereldomroep moest worden afgeslagen, officieel omdat "geen der bestuursleden zich hiervoor kon vrijmaken".²⁸

²⁷⁾ Archief-J Willems 147, gestencilde brief d b. aan de leden van de Centrale, 4-7-1946.

²⁸⁾ Archief-BN 134, brieven Radio Nederland Wereldomroep aan BN 29-4 en 24-5-1946; brief BN aan Radio Nederland Wereldomroep 3-6-1946

De fakkel van het Brabantse idealisme leek bij Brabantia Nostra niet langer in veilige handen; en inmiddels stond er een concurrent klaar om die van Brabantia Nostra over te nemen.

§ 3. *De Brabantse Beweging*

Vlak vóór de genoemde vergadering van de Centrale, eind 1945, was bekend geworden, dat een groep jonge Brabanders, los van Brabantia Nostra, het initiatief had genomen tot de oprichting van een 'Brabantse Beweging'. In een vlugschrift richtte de beweging zich tot het publiek. Onder meer stond daarin het volgende te lezen:

"De Brabantse Beweging wil zich aansluiten bij de strijdvaardige katholieken van West-Europa en het katholieke Brabant maken tot een bolwerk van sterk levend christelijk geloof. De Brabantse Beweging wil Brabant als gewest op eigen wijze doen meewerken aan het nationale geheel, Nederland, ons gemeenschappelijke vaderland".

In het pamflet werd verder gepleit voor een doorwerking van de richtlijnen van de encycliciek *Quadragesimo Anno*; een vooruitstrevende politiek voor Brabant; meer invloed op het beleid door jongeren. Het geschrift riep op tot een "krachtig en algeheel verzet van geheel Brabant" tegen het "moderne heidendom" (uit oost of west!), tegen het communisme, tegen bureaucratie, corruptie en zwarte handel, en tegen politieke stakingen van de Eenheids Vakbeweging. Het geschrift was doortrokken van een evident katholiek en Brabants chauvinisme.²⁹ Maar wie het las kon ook de inspiratie vermoeden van de idealistische denkbeelden van Franse personalistische schrijvers.

Twee van de initiatiefnemers van de Brabantse Beweging, pater E. Bevoort MS en de hoofdredacteur van de *NTC*, J. Bechtold, waagden zich meteen in het hol van de leeuw. Op de genoemde winterbijeenkomst van Brabantia Nostra kwamen zij namelijk verklaren, dat weliswaar de doelstelling van de Brabantse Beweging identiek was aan die van Brabantia Nostra, maar dat Brabantia Nostra zich teveel had beperkt tot de intellectuele bovenlaag, en te weinig zou zijn doorgedrongen tot de massa.³⁰ Dit laatste verwijt was wel terecht: Brabantia Nostra had het zelf meermalen als probleem aan de orde gesteld.

De initiatiefnemers tot de Brabantse Beweging vertoonden enige ver-

²⁹⁾ Bissch.Archief Den Bosch, Oorlogsarchief 4, map varia.

³⁰⁾ Archief-BN 3, brief P.Vennix en K.Vermeeren aan F. van der Ven, 11-1-1946.

wantschap met de 'vernieuwers' van de politiek-maatschappelijke structu- ren. Het hoofdkwartier was gehuisvest in hetzelfde pand als het Comité voor Maatschappelijke Wederopbouw in Tilburg.³¹ Pater Bevort leidde najaar 1945 een contact- en studiekring van Tilburgse jongeren, die be- zorgd waren over de heroprichting van de R.K.Staatspartij en die streef- den naar een bredere politieke organisatie.³² Volgens Bevort stonden de Brabantse jongeren te trappelen om iets te doen.³³ Ook de aanvankelijke fixatie van het groepje op kwesties als de zuivering en berechting van oor- logsmisdadigers en annexatie van Duits grondgebied (om plaats te maken voor "Brabantse boerenzoons") wijst op een inspiratiebron vanuit ver- zet en vernieuwingsbeweging. Pas toen het groepje inzag, dat dit soort doeleinden niet vanuit Tilburg te realiseren was, besloot het tot actie in regionaal verband. Het groepje blies wel hoog van de toren, maar het is de vraag of het meer voorstelde dan een toevallig samentreffen van jonge heethoofden.

In het blad *Offensief*, dat vanaf december 1945 enkele malen ver- scheen - Bechtold deelde exemplaren uit op de Brabantia Nostra-verga- dering - werd vervolgens gepleit voor een krachtige vernieuwing in de politiek. Volgens de auteurs had Brabant in de Tweede Wereldoorlog een heldenrol vervuld. Het ving immers de grote stoot op van het geal- lieerde bevrijdingsoffensief, en stuurde nadien veel hulpgoederen naar het hongerende westen. De Brabantse Beweging eiste erkenning van de gelijkwaardige positie van Brabant ten opzichte van de rest van Neder- land. Ons land mocht dan verzwakt zijn, in het zuiden waren nog "frisse krachten"; het was een bron van "eeuwenlang opgespaarde energie". Het volk van Brabant was "nog niet bedorven door modern heidendom en ongelooft, niet verzwakt door overcultuur, weelde en uitputtend on- taard vermaak". Dat de rijksdiensten na de bevrijding van ons land weer snel naar "het noorden" waren terugverhuisd, was voor *Offensief* een veeg teken: men eiste een evenredig aandeel in het bestuur van het land. "Wij willen niet verwaarloosd en vergeten worden", zo luidde de bood- schap.³⁴

De toonzetting van *Offensief* was militant en ongenueanceerd, en viel niet bij iedereen in goede aarde. Het blad ademde een sfeer die herin- nerde aan Brabantia Nostra in haar beginjaren. Maar Brabantia Nostra

³¹) zie noot 29.

³²) Archief-BN 3, verslag Brabantse Beweging, 3-1-1948.

³³) B.V VIII, nr.11/12 (jan/febr. 1946), 188 (verslag verg. BN 27 en 28 dec.1945).

³⁴) Archief-BN 135.

achte nu andere zaken urgent: handen moesten worden ineengeslagen voor de wederopbouw.³⁵ Het spreekt vanzelf, dat met name in Brabantia Nostra-kringen ongerustheid ontstond over het initiatief: zou het niet tot versnippering van Brabantse krachten leiden, zo vroeg men zich af; was hier niet sprake van een "samenzwering tegen Brabantia Nostra"? Jef de Brouwer vond, dat er aan de Brabantse Beweging "uiterst gevaarlijke kanten" zaten – hij zal wel op de politieke vernieuwings-denkebeelden gedoeld hebben – evenals Mutsaers, die de Brabantse Beweging geen lang leven beschoren achtte. Aan de andere kant werd beseft, dat hier enthousiaste jonge mensen klaar stonden; het was zaak, dit enthousiasme in goede banen te leiden.³⁶

De kleurrijke taal van de Brabantse Beweging stak fel af tegen het vletste Brabantisme van het intern verdeelde Brabantia Nostra. In de wat klaaglijke toon van de reacties van laatstgenoemde op de Brabantse Beweging is veel te herkennen van de angst die elke oudere groep van nature koestert tegen 'homines novi' die het door hen afgebakende territorium betreden. Het was opmerkelijk, dat de initiatiefnemers van de Brabantse Beweging deze in de eerste opzet van de grond wilden krijgen buiten Brabantia Nostra om. Blijkbaar hadden zij weinig vertrouwen in de vooroorlogse generatie. Er moest een nieuwe wind gaan waaien. Brabantia Nostra werd te 'elitair' geacht; de Brabantse Beweging zou wel eens laten zien, hoe men contact met de massa op kon bouwen.

In beide bewegingen kreeg het gezond verstand echter weldra de overhand op irrationele beeldvorming. Op de oprichtingsvergadering van de Brabantse Beweging, 10 januari 1946, werd gepleit voor een of andere verbintenis met Brabantia Nostra, aangezien het bestaan van twee bewegingen met dezelfde doelstelling een te dwaze figuur te zien zou geven. Op deze bijeenkomst bleek de meerderheid der aanwezigen van mening, dat de Brabantse Beweging haar doelstellingen enigszins zou moeten bijstellen. Elke bemoeienis met de "staatkundige verenigingen" en met de "standsorganisaties" – bedoeld werd het streven naar doorbraak – zou achterwege moeten blijven. Overeind bleef de doelstelling dat de Brabantse gedachte moest worden verbreid onder "bredere lagen van het volk".³⁷

Met die boodschap ging het bestuur van de Brabantse Beweging al een week later in conferentie met Brabantia Nostra. Blijkbaar had men haast!

³⁵) Interview Van der Ven en Mutsaers.

³⁶) Zie noot 30.

³⁷) Zie noot 30.

Beide partijen werden het snel eens. De Brabantse Beweging zou verder door het leven gaan als 'directorium', dus een zichzelf besturende onderafdeling van Brabantia Nostra. Verschillende leden van de Brabantse Beweging werden opgenomen in het stichtingsbestuur van Brabantia Nostra. Er werd besloten, een gezinsweekblad te gaan uitbrengen. De voorstellen werden door de leden van de Centrale van Brabantia Nostra door middel van een schriftelijke stemming bekrachtigd.³⁸ Als consequentie werd besloten, om de eigen 'beweging' van Brabantia Nostra te liquideren. Brabantia Nostra had nog altijd zo'n 1400 ledennamen in de kaartenbak zitten; het bestand dateerde nog van 1939-1940, toen Brabantia Nostra beschikte over de oratorische gaven en organisatorische kracht van Jef de Brouwer. Al die leden werden nu opgeroepen, lid te worden van de Brabantse Beweging.³⁹

Het is verleidelijk, de incorporatie van de Brabantse Beweging in Brabantia Nostra te zien als een klassieke taktiek van inkapseling: is een groepering lastig en kritisch, nodig haar uit om zitting te nemen in het bestuur, al of niet onder toezegging van inwilliging van bepaalde desiderata, en maak haar op die manier onschadelijk. Men kan het echter ook andersom zien. Het ging er niet om, de jongere beweging monddood te maken. De Brabantse Beweging leek aan Brabantia Nostra de dringend noodzakelijke injectie van jong bloed te kunnen verschaffen. Men kon elkaar aanvullen. De voorzitter van de Brabantse Beweging, drs. Antoon van der Poel (in het dagelijks leven docent M.O.) typeerde de verhouding tussen Brabantia Nostra en de Brabantse Beweging als die tussen 'contemplatie' en 'actie': "Het zijn geen twee verschillende dingen", zo sprak hij op 27 april 1946, "het is slechts een scheiding der organen"; de Brabantse Beweging diende zich te beperken tot de opdracht, te fungeren als directorium van Brabantia Nostra.⁴⁰

De Brabantse Beweging bleef een eigen plaats opeisen in de nieuwe organisatie. Het directorium vormde veel plaatselijke kringen, die elk hun eigen actieprogramma opstelden. In vergaderingen van kringleiders werd getracht, enige lijn in de uiteenlopende verlangens te brengen en een gemeenschappelijk urgentieprogram op te stellen. Het resultaat was een zeer gevarieerd verlanglijstje, waarop bijvoorbeeld naast de strijd tegen het communisme en tegen de 'zederverwilderings' ook de wens voorkwam van een rechtstreekse treinverbinding van Tilburg en Eindhoven

³⁸⁾ Archief-BN 6, jaarverslag BN 1946

³⁹⁾ Archief-BN 3, brief secr BN aan L v Delft, 11-3-1946.

⁴⁰⁾ Archief-BN 6, verslag verg BN 27-4-1946

met België.⁴¹ Volgens Van der Poel hadden er zich in april 1946 al 2000 personen als lid van de Brabantse Beweging aangemeld. Vele nieuwe kringen zouden weldra worden opgericht.⁴² De Brabantse Beweging zou deze kringen op het hart drukken, zich te bewegen "binnen het kader van de ideologie van Brabantia Nostra", met dien verstande, dat nu ook "het volk zelf" betrokken zou worden in de belangenbehartiging van het gewest. Het volk zou in het gewest worden geroepen tegen infiltratie met ongodsdienstige praktijken, en tegen inbreuken op de sfeer van goedmoedigheid en goede trouw die men voor Brabant zo kenmerkend achtte.⁴³

Herhaaldelijk werd de vraag gesteld, hoe zelfstandig de Brabantse Beweging mocht opereren ten opzichte van haar voorgd Brabantia Nostra. Nadat de kring-Eindhoven van de Brabantse Beweging bezwaar had aangetekend tegen de mogelijkheid dat Brabantia Nostra van bovenaf uit zou maken waar de Brabantse Beweging zich mee zou bezighouden, werd juni 1946 besloten, de Brabantse Beweging een wat zelfstandiger positie te verschaffen dan oorspronkelijk bedoeld was. Voortaan zou het directorium bestaan uit afgevaardigden van de kringen; uit hun midden zou een dagelijks bestuur van de Brabantse Beweging worden gekozen, waarin Brabantia Nostra een bestuurslid zou mogen benoemen. Tegelijk werd echter Van der Poel, voorzitter van de Brabantse Beweging, gekozen tot voorzitter van Brabantia Nostra, zodat er toch een zekere osmose plaatsvond.⁴⁴

Gewerkt heeft het allemaal niet. De Brabantse Beweging heeft beslist geen volksbeweging kunnen ontketenen. Toen begin 1947 een eerste balans werd opgemaakt, bleken zich – als we tenminste de taxatie van Van der Poel mogen geloven – niet meer dan 5 à 6000 leden te hebben opgegeven; een derde deel betaalde niet eens contributie. Weliswaar was dit aantal dubbel zo hoog als de beweging Brabantia Nostra in haar beste dagen had geteld, maar naar de smaak van Van der Poel en van zijn secretaris, de econoom drs. L. van Delft, sloeg de nieuwe beweging onvoldoende aan. Opgemerkt werd, dat "het laaiende vuur dat in den beginne ont-

⁴¹⁾ Archief-BN 3, verslag verg. kringen BB. 30-3-1946 te Tilburg.

⁴²⁾ Zie noot 9.

⁴³⁾ Archief-BN 135, vlugschrift nr. 4 BB (mrt-april 1946).

⁴⁴⁾ Archief-BN 3, verg. directorium BB van BN. 16-6-1946; archief-BN 6, jaarverslag 1946.

stoken werd een strovuur bleek te zijn".⁴⁵ Als grondfout gaven Van der Poel en Van Delft op, dat de Brabantse Beweging, in plaats van een werkgemeenschap met nadruk op plaatselijk actieve kernen te zijn, zich teveel als massabeweging had gepresenteerd. Verwijten over gemaakte fouten gingen er in de Centrale over tafel tussen exponenten van Brabantia Nostra en bestuursleden van de Brabantse Beweging.⁴⁶

De vuurproef kwam een half jaar later. Er zou een groots opgezette Brabantse landdag worden georganiseerd door de Brabantse Beweging en Brabantia Nostra tezamen. Uit de opkomst moest blijken, of het Brabantisme nog tot de verbeelding van de massa sprak. De datum was 27 juli 1947 en de plaats het park van het kasteel Stapelen te Boxtel. De grote wapenschouw zou tevens een eerbetoon vormen aan het adres van de pioniers die al tien jaar lang hun geloof in een edele roeping van het Brabantse land uitdroegen. In het speciale landdagnummer van *Edele Brabant* werd deze "krachtige elite van bewuste leiders" extra in het zonnetje gezet. In hun werk als professor, leraar of onderwijzer, in de standsorganisaties, onder geestelijken en leken was deze groep bezig, de Brabantse gedachte uit te dragen. Zo werd de boodschap van Etienne Gilson van lang geleden, uit de jaren dertig, nog steeds opgevolgd! Langzaam maar zeker was de gedachte bezig, zich te verspreiden onder steeds bredere lagen van het volk, en het aantal van degenen die smalend langs de weg bleven staan werd steeds geringer, aldus de al te optimistische commentator van *Edele Brabant*.⁴⁷

Niets was in Boxtel aan het toeval overgelaten om de authentiek-gewestelijke sfeer te scheppen, die het publiek op een dergelijke manifestatie mocht verwachten. De pontificale hoogmis (met predikatie van de jeugdige rector W. Bekkers) zou worden gevolgd door een uitgebreide Brabantse koffietafel, verzorgd door de caféhouders van Boxtel; daarna zouden, afgewisseld door het zingen van Brabantse liederen, Van der Ven en dr. F. Vercammen lezingen houden in het park, over de Belgisch-Nederlandse samenwerking. Met vaandels, vlaggen en muziek zou men door de straten van Boxtel optrekken naar het natuurpark Molenwijk, dat het decor zou vormen van een massaal openluchtspel 'St. Clemens-Willi-

⁴⁵) *Edele Brabant* 16-1-1947. In *Het Nieuwe Brabant*, III, 354, parafraseert Commissaris de passage onzorgvuldig door te spreken van "een laaiend strovuur dat spoedig doofde in zijn eigen as" I. Rogier citeerde op zijn beurt Commissaris weer slordig, volgens hem deed Brabantia Nostra (en niet de Brabantse Beweging) een laaiend strovuur ontbranden, 'Noord Brabant gisteren en nu', *t a.p.*, 244

⁴⁶) Archief-BN 6, verslag verg. Centrale BN 4-1-1947.

⁴⁷) *EBI*, nr 26 (18 7-1947).

brord' van Jan Vriends, onder regie van Kees van Iersel, met maar liefst 500 medewerkers, waaronder 50 ruiters.⁴⁸

Helaas: wat had moeten zijn "een manifestatie van Brabants krachtige wil, om eensgezind voort te bouwen aan een schonere toekomst van ons gewest en van heel Nederland", kwam op geen stukken na uit de verf. Ondanks de aanwezigheid van de nieuwe commissaris van de koningin, J.E. de Quay, van de minister van economische zaken G.Huysmans en tal van andere hoogwaardigheidsbekleders, en ondanks de grote inzet van de organisatoren en de publiciteit vooraf, ontbrak op het appèl nu net dat ene wezenlijke element waar het allemaal om begonnen was: de massa. Minder dan duizend personen namen de moeite, naar Boxtel te komen. De boerenorganisaties, de arbeiders en middenstanders, de studenten en jeugdverenigingen schitterden door afwezigheid. De organisatie had op het tienvoudige gerekend van het aantal bezoekers dat werkelijk kwam. De houding van veel Brabanders werd nu voor het eerst gekenschetst als "apathisch". De KRO en de Wereldomroep hadden op het laatste moment hun toegezegde medewerking ingetrokken.

Het fiasco strekte tot lering. *Edele Brabant* concludeerde, dat er nog een heel terrein te ontginnen was, maar: beter een "gezonde, gestadige groei" dan een "zwamachtige aanwas" die snel opkomt en weer snel verdwijnt. Blijkbaar had de Brabantse gedachte onder de bevolking nog te weinig wortel geschoten. En de commentator besloot zijn reeks rurale metaforen door op te merken:

"De boom is geplant: de pioniers die hiervoor de schop ter hand namen mogen bedenken, dat dit de vrucht van hun arbeid is. Pionierswerk is moeilijk en altijd ondankbaar, maar als desondanks het werk moedig wordt voortgezet, kunnen wij erop vertrouwen dat, als eenmaal de tweede tien-jarige periode wordt afgesloten, de schamele plant een krachtige, onwrikbare boom geworden is. En daarom: sa, were di! Were di weer!!"⁴⁹

Ondanks deze kordate slotwoorden klonk veel twijfel door. Feit is, dat er nooit meer een tweede landdag is georganiseerd. Ook verstomden in 1947 de geluiden die opriepen tot massale deelname aan de Brabantse Beweging. Uit een intern rapport over de situatie bij de Brabantse Beweging valt op te maken, dat nu de fut eruit was: "Het gemis aan medewerking in brede lagen der Brabantse bevolking werd ernstig gevoeld. [...] De ideologie van Brabantia Nostra heeft nog niet die ingang gevonden in ons

⁴⁸) *EB* I, nr.24 (20-6-1947).

⁴⁹) *EB* II, nr.1 (1-8-1947).

gewest, die het behoeft".⁵⁰ In *Oost-Brabant* trok P.C. de Brouwer in twijfel of een massabeweging nog wel zin had: "Of we nu ook een beweging, een organisatie moeten hebben, die al onze mensen omvat, ik zie het nog niet. Ideeën sijnpen maar langzaam door".⁵¹

De Brabantse Beweging is eigenlijk al in de loop van het jaar 1948 een vrij geruisloze dood gestorven. Aan het begin van dat jaar bestonden er nog maar drie actieve kringen (Eindhoven, Helvoirt en Oisterwijk), alle andere waren na korte tijd door gebrek aan ideeën en activiteiten ter ziele gegaan. De zwanezang werd toch nog in passende en waardige sfeer uitgevoerd, op 12 april te Helvoirt en op de 14e te Heeze, met een tweetal nostalgische avonden, waarop jonge boerinnen een volksdans opvoerden, kajotters liederen zongen en J.Bechtold sprak. Maar het echte sluitstuk werd gevormd door Luc van Hoek, de veelzijdige Brabantia Nostra-bard van het allereerste uur, die uit eigen gedichten voordroeg en de Heezenaren vergastte op enkele Brabantse liedjes.⁵²

Hierna was het uit met de activiteiten. Een terugval in ledenaantal tot 982, medio 1949 (van de 1804 aangeboden kwitanties waren er 822 retour gekomen) vormde aanleiding voor het directorium, om in het volgende jaar aan het bestuur van Brabantia Nostra officieel om décharge te verzoeken. Het bureau was begin 1949 al opgeheven.⁵³

Voor Brabantia Nostra was het échec van de Brabantse Beweging weer aanleiding om tot een reorganisatie te komen. Deze had ook consequenties voor het blad *Edele Brabant*, dat enkele jaren als uithangbord van Brabantia Nostra en van de Brabantse Beweging had gefungeerd.

Het is nuttig, alvorens de genoemde reorganisatie en het blad *Edele Brabant* te beschrijven, aan te geven in welke context zich een en ander afspeelde: het Brabant van De Quay.

§ 4. *Het Brabant van De Quay*

"De wijde wereld is Brabant binnengetreden", zo constateerde P.C. de Brouwer in zijn bijdrage aan deel II van *Het Nieuwe Brabant* uit 1953.⁵⁴ Hij doelde daarmee niet alleen op de veranderingen in de naoorlogse periode, maar gaf aan hoe al een eeuw lang op industrieel en

⁵⁰) Zie noot 32.

⁵¹) Geciteerd in *EB* II, nr.8 (7-11-1947).

⁵²) *EB* II, nr.20 (23-4-1948).

⁵³) Archief-BN 3, brief L van Delft en P. van Vlijmen aan d.b. van BN, 3-7-1950.

⁵⁴) P.C. de Brouwer, 'Het Brabantse volk', in *Het Nieuwe Brabant* II, 5-28.

agrarisch gebied ontwikkelingen gaande waren, die hun weerslag hadden op de Brabantse ziel. In zijn ogen zoog de industrie de aandacht teveel naar materie en techniek, weg van de waarneming van "het wonderbare ritme van de vruchtbare aarde, die in haar gedweeheid de mens blijft dienen, in de tastbare nabijheid van de goedheid en de schoonheid Gods".

In de naoorlogse periode zetten de industrialisatie en urbanisatie in snel tempo door.

In mijn inleidende hoofdstuk ben ik al ingegaan op de veranderingen die zich in Brabant op sociaal-economisch en cultureel gebied voordeden in de periode van ongeveer 1900 tot 1940. Nu verdient 'het nieuwe Brabant' de aandacht en is het van belang aan te geven, hoe met name onder commissaris van de koningin prof.dr.J.E. de Quay (1946-1959) de ontwikkelingen in een stroomversnelling terecht kwamen. De jaren waarin Brabant zijn economische achterstand inliep, waren voor Brabantia Nostra juist de jaren van twijfel omtrent het oude cultuurideaal van 'fierheid' en 'schoner leven'.

De periode-De Quay is door historici nog nauwelijks beschreven. De driedelige uitgave *Het Nieuwe Brabant* (1952-1955) vormt het laatste standaardwerk waaruit een min of meer compleet beeld van Brabant naar voren komt. Maar hierin wordt grotendeels de vooroorlogse ontwikkeling beschreven. Wel zijn er in de periode na 1955 nog tal van artikelen en publikaties verschenen die op deelaspecten ingingen of die een meer populariserende toon aansloegen. Het inkleuren van deze witte plek in de geschiedschrijving van Brabant zou een aparte studie vereisen. Het is wel mogelijk, hier te wijzen op enkele belangrijke maatschappelijke veranderingen om zo te verklaren, dat pogingen van Brabantia Nostra of de Brabantse Beweging tot inschakeling van of contact met de massa na 1945 gedoemd waren te mislukken.

Uit de dagboeken van De Quay valt af te leiden, dat hij zich als commissaris van de koningin in zijn element voelde. Nog lang nadat hij in 1959 het provinciehuis had verwisseld voor het Catshuis (of in de woorden van C.J. Van Lienden die hem bij zijn afscheid in 1959 namens de Staten hulde bracht: "deze plechtige Statenzaal" voor "de leeuwenkuil van de Tweede Kamer",⁵⁵ verzuchtte hij, dat vergeleken bij de Haagse sfeer in Brabant alles zo diep menselijk en christelijk was: "Laat mij er spoedig weerkeren", zo schreef hij een half jaar na zijn vertrek.⁵⁶ Dit heimwee

⁵⁵) Provinciehuis Noord-Brabant, notulen verg.Prov.Staten 1959.

⁵⁶) *Brabants Dagblad* 23-7-1988.

hoeft niet te verbazen. De onder zijn bewind krachtig aangepakte industrialisatie van Brabant staat te boek als een succesverhaal. Niet in het minst door de grote persoonlijke interesse en stuwende kracht van De Quay, kwam dit industrialisatie-proces – dat uiteraard goed paste in het in industrialisatienota's uitgestippelde beleid van de rooms-rode kabinetten van de jaren veertig en vijftig – in Brabant eerder en grootschaliger tot stand dan elders. Het ging "met volle zeilen voorwaarts met aan het roer prof.dr.J.E. de Quay", aldus Commissaris.⁵⁷ De grote uitdaging was hoe de teruglopende werkgelegenheid in de landbouw kon worden gecompenseerd door een toename van het aantal arbeidsplaatsen in de industrie. In 1947 publiceerde het provinciaal bestuur een 'Welvaartsplan' waarin het creëren van arbeidsplaatsen in de industrie, tot uitgangspunt van beleid werd verklaard. Een consequentie was dan, dat velen "naar een andere beroepsstand, naar een ander maatschappijmilieu, naar een andere woonplaats zullen moeten overgaan". Bij de uitwerking van het plan uitte drs.A.Verdijk, adjunct-directeur van het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant, zijn zorg over de inbreuk die door de komst van de industrie zou worden gemaakt in de sociale structuur van de Brabantse plattelandsgemeenschap. Hij doelde op een scheiding der leefsfereën, met als gevolg een teloorgang van de traditionele band tussen de Brabantse mens en zijn natuurlijke omgeving. De appreciatie voor het materiële zou in evenredige mate stijgen met de daling van de waardering voor de oude waarden – een zorg die hij deelde met P.C. de Brouwer. Tegelijkertijd erkende Verdijk het onvermijdelijke van de expansieve industrialisatie-politiek.

Sterker nog dan Verdijk hield drs.P.van Loon, directeur van het Provinciaal Opbouworgaan, in zijn prae-advies op het Welvaartsplan een lofrede op de pastorale dorpsgemeenschap en waarschuwde hij voor de gevaren van de "grootstad", die hij kenschetste als een opeenhoping van ontwortelde individuen. Ook rector Bekkers, de latere bisschop van Den Bosch, wees op de gevaren van het overigens onafwendbare proces van industrialisatie.⁵⁸ De bezwaren van Verdijk, Van Loon en Bekkers tegen de provinciale beleidsvoornemens waren gebaseerd op een nostalgische ingekleurd beeld van de Brabantse gemeenschap; wellicht meer onbewust dan bewust beïnvloed door de ideologie van Brabantia Nostra.

Maar wie was er nog voorstander van, de kracht van het naoorlogse Brabant te zoeken in het glorieuze verleden? Daarvoor was de economi-

⁵⁷⁾ A.Commissaris, 'Provinciaal leven', *i.a.p.*, 351.

⁵⁸⁾ P.Kuypers, 'Denken in Brabant', in *De oplossing van Brabant*, 45-62.

sche nood te hoog. De maidenspeech van De Quay stond bol van woorden als "bouwen", "industrialisatie", "aanleg van havens", "emigratie". De laatste sporen van achterstelling moesten worden uitgewist, en in de grote nationale en internationale ontwikkeling mocht Brabant niet achterblijven. De Quay bracht hulde aan de oude Brabantia Nostra-gedachte: "Het volk van Brabant is opgestaan, het aanvaardt geen ongemotiveerde suprematie van buiten, geen inmenging als het gaat tegen zijn eigen aard en zijn diepste wezen".⁵⁹

Dus werd er gebouwd. Aangelokt door premie- en prijsreductie-regelingen vestigden zich veel nieuwe industrieën in Noord-Brabant. De provincie werd in 1950 door de regering (samen met de drie noordelijke provincies) tot stimuleringsgebied uitgeroepen.⁶⁰ De mannelijke bevolking van Noord-Brabant, die tussen 1947 en 1957 met 25% steeg, werd voor een groot deel overgeheveld van de agrarische naar de industriële sector. Brabant herrees als het belangrijkste industriële gewest van Nederland. De toename van het aantal arbeidsplaatsen was er meer dan twee maal zo groot als in de drie randstedelijke provincies. De groei was vooral te danken aan een enorme expansie van de electrotechniek en de metaalindustrie.⁶¹ De Quay, die een gedegen kennis van het economische potentieel van de provincie paarde aan een grote mate van tact en het vermogen een 'trait-d'union' te vormen tussen mensen met verschillende gezichtspunten, was in zijn element als magistraat, manager en onderhandelaar. Het welvaartsplan uit 1947 kreeg zijn vervolg in een agrarisch welvaartsplan uit 1955. Ruilverkaveling en agrarische specialisatie brachten de akkerbouw op een hoger niveau en deden tegelijk het in deze sector werkzame bevolkingsdeel dalen tot beneden de 10%.⁶² Een belangrijke stimulans voor de industrialisatie werd gevormd door de zorg voor de infrastructuur. Bestaande wegen werden verbeterd en veel nieuwe geprojecteerd en aangelegd. Woningbouw werd grootscheeps aangepakt. De provincie verstedelijkte. Statische, besloten dorpen werden forensenwoonplaatsen, waar het percentage allochtonen pijlsnel steeg.

Vrijwel direct na zijn benoeming maakte De Quay een begin met de

⁵⁹) Door wnd. commissaris v.d.kon G Philippart aangehaald in 1959 bij het afscheid van De Quay. Notulen Prov.Staten.

⁶⁰) F. Messing, 'Het economische leven in Nederland 1945-1980', in AGV, XV, 185.

⁶¹) *Noord-Brabant Welvaartsbalans* (Den Bosch 1965), 89 e.v., *Brabant gemeten; bestuurlijk, economisch-sociaal en cultureel-religieus in recent historisch perspectief*, o.r.v. H.F.J.M. van den Eerenbeemt (Tilburg 1983), 61.

⁶²) L. Rogier, 'Noord-Brabant gisteren en nu', *t a.p.*, 246; J. Rogier, *Zondagskund*, 178-186.

voorbereiding van de tweede technische hogeschool. In 1951 besliste de regering, dat deze in Eindhoven gevestigd zou worden. Toen de hogeschool in 1957 haar poorten opende, betekende dit een mijlpaal in de emancipatie van Brabant. De Quay werd als lobbyist beloond met een benoeming tot president-curator van het nieuwe onderwijsinstituut.

De Quay kreeg ook veel lof toegezwaaid vanwege zijn belangstelling voor het culturele leven. Hij bevorderde zowel de oprichting van het Brabants Orkest (1950) als van het Zuidelijk Toneel.

Bij zijn afscheid in 1959 constateerde De Quay terecht, dat het vele dat tot stand was gekomen het resultaat van samenwerking van tallozen was geweest. Hij wees erop, dat niet alleen op het technische vlak veel was veranderd, maar dat er een fundamentele ommekeer had plaatsgevonden in de mentale en geestelijke instelling van de provincie:

”Brabant is van een gesloten en geïsoleerde provincie geworden tot een open provincie, waar datgene wat van buiten komt wordt binnengelaten en het, als het waardevol is, zijn plaats krijgt en zijn krachten kan geven aan de groei van deze provincie. Want de mensen uit het eigen volk zijn sterk genoeg om het te verwerken”.

Als karakteristieke kenmerken van Brabant roemde hij: de vele kinderen; de vele fabrieksschoorstenen; en de vele kerktorens.⁶³ Waarnemend commissaris G.Philippart was De Quay dankbaar omdat deze ”aan de emancipatie van Brabant de volheid der voltooiing gegeven (had)”.⁶⁴

Was de emancipatie inderdaad voltooid? Heeft de provincie Noord-Brabant onder De Quay die metamorfose ondergaan, waar de lofredenaars en journalisten van spraken? Is mét de welvaart, de verstedelijking en de industrialisering ook de mentaliteit van de mensen ingrijpend veranderd en het minderwaardigheidscomplex verdwenen? Of leefde achter de nieuwe coulissen het traditionalistische Brabantisme nog voort? Op deze vragen is moeilijk een eenduidig antwoord te geven. Wel kan gesteld worden, dat tegen de achtergrond van de snelle veranderingen die zich in het naoorlogse Brabant voordeden, de romantische Brabantia Nostra-ideologie niet meer kon rekenen op een draagvlak van enige betekenis. Dat beseften de mensen van Brabantia Nostra zelf ook wel. De in-

⁶³) In januari 1951 had De Quay deze drie typerende eigenschappen al eens opgesomd, maar dan speciaal bedoeld als karakteristiek van het stadsbeeld van Tilburg. *BN IX*, nr 5 (jan 1951), 122.

⁶⁴) Notulen verg. Prov Staten; *De Stem* 22-8-1981; *Brabants Dagblad* 22-9-1981; Jan Rogier, *a.w.*, 180.

dustrialisatie en de verbeteringen aan de infrastructuur werden in de jaren zestig en zeventig in versneld tempo doorgezet. De urbanisatie en secularisatie, die met deze processen verband hielden, waren geen exclusief-Brabants verschijnselen, maar landelijke en zelfs Europese fenomenen. De 'culturele revolutie' van de jaren zestig, die een versnelde afbraak betekende van veel heilige huisjes, was het resultaat van meerdere factoren. Het gemiddelde opleidingsniveau steeg sterk, waardoor autoriteit minder vanzelfsprekend werd aanvaard. Ook binnen de katholieke kerk wankelde het gezag van conservatieve leiders, dankzij een nieuwe kritische generatie geestelijken, en onder invloed van 'Vaticanium II'. In Brabant waren de bisschoppen De Vet (Breda) en Bekkers (Den Bosch) belangrijke vernieuwers. Voorts was de snelle stijging van de koopkracht vanaf 1964 van groot belang; mede daardoor werd de ruimtelijke mobiliteit sterk vergroot. Contacten met andersdenkenden werden gemakkelijker; sociale controle juist moeilijker. De penetratie van de televisie in haast alle huishoudens doorbrak het geestelijk isolement nog meer.⁶⁵

Dat het bewustzijn van het Brabants-eigene in de loop der jaren vijftig is getaand, en daarna - buiten heemkundeverenigingen - goeddeels is verdwenen, komt tot uiting in de titels van beschouwingen over de broze erfenis van Brabantia Nostra en over het typisch-Brabantse: 'Afscheid van Brabant'; 'Brabant bestaat niet'; 'Brabant berust op verbeelding'; of 'De oplossing van Brabant'. Aan het slot zal ik op enkele van die vertogen nader ingaan. De afvlakking van idealen en doelstellingen van Brabantia Nostra in de jaren vijftig werd geïllustreerd door parallelle verschijnselen in het Brabants Studenten Gilde. Ooit de bakermat van Brabantia Nostra, en behoeder van het Brabants-eigene, is dit illustere Gilde in de loop van de jaren vijftig zijn oorspronkelijke inspiratie zo goed als kwijtgeraakt. De kapelbouw stagneerde sinds 1952; in het algemeen geneerden de studenten zich kennelijk voor het uitdragen van de vooroorlogse romantiek en geloofde men niet meer in het militante isolement, van waaruit vroegere studentengeneraties Brabant hadden willen wapenen tegen kwade invloeden van buiten. Al rekte het Gilde-oude-stijl zijn bestaan nog tot 1970, het raakte omstreeks 1960 zijn greep op de Brabantse studenten al kwijt.⁶⁶ Hoewel voor die ondergang primair factoren aan te wijzen zijn die inherent zijn aan het studentenleven (o.a. de opkomst van nieuwsoortige studentenverenigingen en de nieuwe jeugdcultuur) acht ik deze, net als

⁶⁵) Knippenberg en De Pater, *a w.*, 191.

⁶⁶) Van Raaij, 'Studentengilde', *t.a.p.*, 190-192.

de ineenschrompeling van *Brabantia Nostra*, mede het gevolg van de grote veranderingen die in deze paragraaf zijn aangestipt.

Brabantia Nostra verstond de geest des tijds. Dat bleek onder meer uit de lovende reacties op het bericht, dat Eindhoven was uitverkoren als plaats voor de tweede technische hogeschool. Van enige reserve – bijvoorbeeld in verband met het niet-confessionele karakter van het onderwijsinstituut – was geen sprake. In één adem werd in het juichende artikel het Philipsbedrijf gecompimenteerd. Het werd een "symbolische coïncidentie" genoemd, dat de jubilerende firma in hetzelfde jaar – 1891 – was opgericht als waarin de pauselijke encycliciek *Rerum Novarum* was verschenen; het Philipsconcern was immers van eminent belang geweest voor "het stoffelijk en geestelijk welzijn van de Brabantse gemeenschap".⁶⁷

Hoe ver was *Brabantia Nostra* hiermee niet verwijderd geraakt van de retoriek van het: 'Waar Brabant sterft'! Tot de wegbereiders van de hogeschool hoorden o.m. Wijffels en Van der Ven.

Wellicht waren ook de woorden van *Brabantia Nostra*-redacteur H.Kapteyns karakteristiek voor de veranderde mentaliteit in Brabant, toen hij in september 1950 opmerkte, dat het – in ere herstelde – tijdschrift geen blad mocht worden van Brabanders voor Brabanders over Brabant. Het altijd dreigende gevaar van "klagen over achterstelling, jubelen over eigen voortreffelijkheid, folkloriseren van het leven" moest worden bezworen door van *Brabantia Nostra* een zuidelijk katholiek forum te maken, dat naar alle richtingen bundelend, zuiverend en bevruchtend werk zou moeten doen.⁶⁸

Voor het zover was, vervulde gedurende een viertal jaargangen het blad *Edele Brabant* een opiniërende rol in Brabant.

§ 5. *Het blad Edele Brabant (1946 – 1950)*

Op 2 augustus 1946, ruim een half jaar na het laatste nummer van *Brabantia Nostra*, verscheen de eerste aflevering van het nieuwe gezinsblad *Edele Brabant*.

In de kop stond vermeld dat het op eenvoudig krantepapier verschijnende, acht pagina's tellende krantje (vanaf febr. 1947: zestien pagina's) een voortzetting was van *Brabantia Nostra* en tevens het orgaan van de

⁶⁷) *BN* IX, nr.9 (mei 1951), 238.

⁶⁸) *BN* IX, nr.1 (sept. 1950), 18.

Brabantse Beweging. Voorlopig zou het blad om de twee weken verschijnen. Het was de bedoeling, er een weekblad van te maken, maar daar is het nooit van gekomen.

De constructie was overeengekomen in april 1946. Een commissie van drie: Mutsaers, Bechtold en Van Delft, had toen aan het dagelijks bestuur van *Brabantia Nostra* geadviseerd, een nieuw gezinsblad uit te brengen, "hoogstaand en stijlvol, maar niet minder eenvoudig, aangenaam en gevarieerd", met het doel om "de eigentijdse ideologie van *Brabantia Nostra* onder brede lagen van ons volk te brengen".⁶⁹ Het advies werd overgenomen,⁷⁰ waarna met uitgever Bergmans de zakelijke opzet werd doorgesproken. Deze laatste bedong meer samenspraak tussen uitgever en redactie over de koers, dan er in het verleden was geweest. Het failliet van *Brabantia Nostra* stond hem nog voor de geest. Bergmans wilde de naam *Brabantia Nostra* liever niet te prominent naar voren brengen, immers: "Men beschouwt *Brabantia Nostra* in het algemeen als een orgaan van een zeer begrensde groep".⁷¹

Vanaf het begin mikte *Edele Brabant*, in het verlengde van het streven van de Brabantse Beweging, op een massaal publiek. Niet de elite was doelgroep; men wilde "onmiddellijk de Brabantse mens bereiken". *Edele Brabant* wilde de "trouwe vriend worden voor onze arbeiders en boeren, onze middenstanders en intellectuelen van Markiezaat tot de Peel".⁷² De toevoegingen: "Voortzetting van *Brabantia Nostra*" en "Orgaan van de Brabantse Beweging" verdwenen al in januari 1947 uit de kop. Blijkbaar wilde de redactie (of de uitgever) hiermee de onafhankelijke koers van *Edele Brabant* benadrukken. Als om de pil te vergulden werd de titel van het blad voortaan gesierd met een gestileerde ruiterafbeelding van Hertog Jan I, van de hand van Kees Mandos.

Voor de functie van 'redactiesecretaris' – vanaf het vierde nummer al gewoon 'hoofdredacteur' geheten – werd de 27-jarige Hilvarenbeekse onderwijzer Jan Naaijken aangetrokken. In het vorige hoofdstuk kwamen wij hem al tegen als redactielid van het jongerenblaadje van *Brabantia Nostra* in oorlogstijd, dat ook de titel *Edele Brabant* droeg en dat maar drie afleveringen telde.⁷³ Naaijken, die in latere jaren bekend zou wor-

⁶⁹) Archief-BN 87, brief Mutsaers, Bechtold en Van Delft aan bestuur BN, 2-4-1946.

⁷⁰) Archief-Willems 147, verslag verg. d.b. van BN, 6-4-1946.

⁷¹) Archief-BN 87, brief Bergmans aan d.b. van BN, 23-4-1946.

⁷²) *EB* I, nr.1 (aug.1946). Eigenlijk had de redactie de wat strijdbaarder titel *Were di willen kiezen*, maar er bestond al een blad onder die titel in Den Bosch en Vught; een literair blad, dat niets met *Brabantia Nostra* te maken had. Interview J.Naijken, 30-12-1988.

⁷³) Zie hoofdstuk V, par.10.

den als radio- en televisiemedewerker, toneel-, essay- en romanschrijver, acteur en regisseur, organisator van de Groot-Kempische Cultuurdagen en Brabantkenner bij uitstek, was tijdens zijn hoofdacte-studie via J. de Brouwer met Brabantia Nostra in contact gekomen. Deze wist Naaijken te fascineren met zijn enthousiasme voor de Brabantse gedachte. Toen er in Hilvarenbeek in 1939 een Brabantia Nostra-kring werd opgericht, was Naaijken als vanzelfsprekend lid geworden.⁷⁴ Tot het eind toe zou Naaijken hoofdredacteur van *Edele Brabant* blijven; van zijn veelzijdige carrière vormde deze functie het startpunt. Hij ruilde er zijn onderwijsbaan voor in.

Net zo min als Naaijken beschikten de meeste andere redactieleden op dat moment over journalistieke ervaring. Alleen Albert van Hoek (broer van Luc) was als journalist werkzaam, en wel bij *Oost-Brabant*. Mutsaers was apotheker; hij vertegenwoordigde Brabantia Nostra in de redactie. Van Delft was econoom; hij zat in de redactie namens de Brabantse Beweging. P. Lemmens was geschiedenisdocent aan het Odulphuslyceum. P. van der Velden was pastoor van de Fatima-parochie te Tilburg. J. Willekens was classicus. Koos Neesen was employé van uitgeverij Bergmans; zijn taak was die van contactman tussen uitgever en redactie. Anton Eijken, die als dichter enkele bundels had gepubliceerd,⁷⁵ werkte op de Tilburgse Kamer van Koophandel. Laatstgenoemde was de enige, die van meet af aan waarschuwde voor het geringe professioneel-journalistieke gehalte van de redactie.⁷⁶ Behalve dit was het opvallend, dat de redactie – net als die van *Brabantia Nostra* – vrijwel geheel een Tilburgse aangelegenheid vormde.⁷⁷

Er werd ook een redactieraad gevormd. Deze bestond uit G. Bannenberg (pastoor te Tilburg), Van der Poel (voorzitter Brabantia Nostra en de Brabantse Beweging), Bechtold, Sloomans, L. van Hoek, Van Velthoven en Van der Ven. Er zijn geen tekenen die wijzen op enige substantiële inbreng in het redactionele beleid van de kant van dit orgaan.

De 'populaire' opzet van *Edele Brabant* moest al direct blijken uit de opmaak en de rubrieken. Het streven was erop gericht, van het blad een soort *Katholieke Illustratie* voor Brabant te maken. Na een paginagroot

⁷⁴) Interview Naaijken.

⁷⁵) O.m. *Een handvol verzen* (1946).

⁷⁶) Interview Naaijken.

⁷⁷) Om dit laatste feit te camoufleren plaatste de redactie met opzet vaak bijdragen over West-Brabant. In het eerste nummer stond een sympathiebetuiging afgedrukt van bisschop-coadjutor J. Baeten van Breda, in plaats van één van de Bossche bisschop, hetgeen eerder te verwachten geweest zou zijn. Interview Naaijken.

openingsartikel met een actueel thema of probleem trof de lezer door- gaans minder zwaarwichtige bijdragen: reis- of natuurreportages, toneel- recensies, boekbesprekingen, verhandelingen over grote Brabanders uit het verleden of over folklore rond de kerkelijke feestdagen. Foto's en andere illustraties ontbraken niet. Tekeningen waren o.m. van de hand van Luc van Hoek, Kees Mandos, Frans Mandos en Jan Willemen. Gedich- ten werden er niet veel opgenomen, korte verhalen in de anecdotische sfeer des te meer; Naaijzens tekende onder het pseudoniem Jean Filiassi voor vele tientallen. Voor de jeugd was er de 'Jeugdwarande', en de rij- pere jeugd kon uit de rubriek 'Onder de Leeuwenvlag' inspiratie putten. 'Voor Moeder de Vrouw' waren er praktische wenken voor de huishou- ding. Voor regenachtig weer waren er puzzels, schaakproblemen en an- dere raadsels. Actualiteiten werden door Naaijzens trouw bijgehouden in de 'Kleine Kroniek van het Gewest'. Uit de provinciale en landelijke pers werd onder de kop 'Puntige Praat' al datgene geplukt, waarop men de Brabanders extra wilde attenderen.

In de intentieverklaringen bleek *Edele Brabant* zich als een trouwe spreekbuis te presenteren van de ideologie van Brabantia Nostra. In het openingsnummer werd benadrukt, dat er nu een wisseling van de wacht was met de stichters, elf jaren nadat het Brabants Studenten Gilde het ini- tiatief tot *Brabantia Nostra* had genomen; de culturele en politieke eman- cipatie van Brabant was echter nog lang niet voltooid. P.C. de Brouwer, die uiteraard niet ontbrak in het eerste nummer, verwoordde het Bra- bantse streven nog eens kernachtig:

"Wij Brabanders, althans de Brabanders van het echte soort, zijn fier geworden. Wij gunnen anderen het hunne, doch we zijn tevren- den en blij met het onze. We zijn wakker en onze ogen staan wijd open voor de gevaren van het Brabantse land, doch we geloven nog aan een komende luister van Brabant, van katholiek Brabant".

Het doel van Brabantia Nostra en de Brabantse Beweging was volgens Van der Poel:

"...het schone in godsdienst, land en leven leren kennen en doen liefhebben, de katholieke levenspraktijken cultiveren en verdie- pen, de warme menselijkheid van gastvrijheid en goedmoedige hulpvaardigheid in de omgang van mens tot mens blijven koeste- ren, de culturele ontwikkeling van het gewest bevorderen, om het op deze wijze een waardige plaats onder de overige Nederlandse gewesten te doen inemen, dit vooral tot heil van het Nederlandse volk, dat slechts gebaat kan zijn met de bonte mengeling der ge-

westelijke verscheidenheden en dat de weldadige invloed van een diep christelijk volksdeel niet ontberen kan".⁷⁸

De oude isolationistische tendens van *Brabantia Nostra*, die zich voor de oorlog o.m. had gemanifesteerd in de bouw van de kapel aan de Moerdijk, sprak in *Edele Brabant* uit de rubriek 'Weest Waakzaam!'. Daarin kon men lezen:

"Bij de grote poort naar het Westen heeft Brabant een monument gebouwd ter ere van zijn Hertogin, Maria, opdat ieder, die binnenkomt het wete: Brabant is rooms en met hart en ziel verknocht aan zijn hemelse Hertogin, voor wie het trouwens honderdtallen monumenten, beelden en plaquette's heeft opgericht, verspreid over heel het Brabantse land.

De vreemdeling heeft dus te begrijpen, dat hij welkom is in het katholieke Zuiden. Maar wanneer die vreemdeling raakt aan het katholicisme van Brabant, dat hij dan wegblijve, ver weg!"⁷⁹

In de eerste jaargang werd o.m. aangedrongen op gezinsherstel na de losbandige bevrijdingsperiode; herstel van trouw aan de kerk (een onmisbare voorwaarde voor het bewaren van de eigenheid van de Brabantse ziel); en het weren van "verdachte" boeken.

Niet in ieder nummer kwam de ideologie pregnant naar voren; *Edele Brabant* moest tenslotte lichte kost blijven. Het was ook niet het streven van Naaijken zijn lezerspubliek belerend toe te spreken of lastig te vallen met zwaarwichtige beschouwingen. Het was veel meer in overeenstemming met zijn aard, te amuseren, te bekoren; de rijkdom van de Brabantse tradities, cultuuruitingen en levende volksgebruiken te etaleren; elementen van kleur en goede smaak onder de aandacht te brengen. Op die manier kon het gevoel van eigenwaarde veel beter worden versterkt en zou, in de geest van *Brabantia Nostra*, de Brabander zich eerder gaan bezinnen op eigen aard en wezen. "De diepste zin van het gewestelijk streven", aldus de hoofdredacteur in 1948, "is dan ook de menselijke persoon te redden van de nivellerende krachten die in het moderne leven als een schier niet te stuiten stroom de individuen overspoelen".⁸⁰ Dus was er veel aandacht voor het schone in de Brabantse architectuur, beeldhouwkunst en literatuur.

Daarnaast leefde in de redactie van *Edele Brabant* sterk het besef, dat Brabant een gewest in verandering was en dat het zich in een proces van

⁷⁸) *EB* I, nr. 1 (aug. 1946).

⁷⁹) *EB* I, nr. 2 (aug. 1946)

⁸⁰) *EB* III, nr. 1 (aug. 1948).

overgang bevond van rustig landbouwgewest naar overwegend industriële provincie. Om die omschakeling in goede banen te leiden, bleef het 'Brabantisme' evenwel noodzakelijk.⁸¹ Het was hierbij van belang, dat Brabant eerlijk zou worden bedeed op materieel gebied; of het nu ging om de verdeling van auto's of van bouwmaterialen: steeds weer werd geklaagd, dat Noord-Brabant vergeleken met de andere provincies procentsgewijze uiterst slecht werd bedacht. Er werd gewezen op bestaande noodsituaties op sociaal-economisch gebied. Dat de tweede technische hogeschool van Nederland in Brabant gevestigd zou moeten worden, stond voor *Edele Brabant* vast. Er was zelfs een pleidooi, om de Katholieke Universiteit van Nijmegen naar Tilburg over te hevelen.⁸²

Doordat de redactie streefde naar een actueel blad, zonder de lezers met al te zwaar ideologisch geschut te bestoken, laat *Edele Brabant* zich eerder lezen als een spiegel van het bestaande naoorlogse cultureel-maatschappelijk leven dan als strijdschrift voor een nieuwe levensstijl. Uit de veelheid van onderwerpen volgt hieronder een keuze; hierbij is mijn criterium: of het onderwerp in kwestie aanleiding heeft gegeven tot polemieken of discussie, dan wel een weerslag vormt van een sterk levend gemeenschappelijk besef.

In de eerste plaats ging de aandacht van *Edele Brabant* uit naar vraagstukken die verband hielden met de industrialisatie. Het provinciaal Welvaartsplan uit 1947 werd uitvoerig besproken. Het was het oude liedje: het probleem van de industrialisatie werd door *Edele Brabant* op twee manieren benaderd. Aan de ene kant positief: het was goed voor de werkgelegenheid, dat veel ondernemingen zich in Brabant wilden vestigen. Er werd gepleit voor een beter loonpeil voor de Brabantse arbeider en voor betere (spoorweg)verbindingen. Alles moest eraan gedaan worden, de trek naar Rotterdam en andere grote steden af te remmen (waar velen hun geloof zouden verliezen) en de mensen in Brabant te houden. Aan de andere kant werd het gevaar gesignaleerd, dat bij industrialisatie van het eigen gewest de autochtone bevolking, in de steden maar met name ook in de dorpen, een ondergeschikte positie zou krijgen. De echo's van de vooroorlogse filippica's tegen de niet-katholieke penetratie in industrieoorden als Oss en Eindhoven klonken nog door, evenals trouwens de angst voor het achterblijven van de geestelijke ontwikkeling bij de materiële (een gevolg van de te geringe strijdvaardigheid van de Braban-

⁸¹) *EB* III, nr. 11 (dec. 1948).

⁸²) *EB* III, nr. 4 (sept. 1948); reacties in de nrs. 5, 8 en 14 (okt. 1948 - febr. 1949).

ders).⁸³ In navolging van de prae-adviezen op het Welvaartsplan (zie hierboven, par.4), werd gesteld, dat bij het industrialisatieproces de boerenzoons, die als arbeider hun intrede in de fabriek zouden doen, niet van hun natuurlijke omgeving zouden mogen vervreemden. Niet de allochtone, liberale, grootstedse kapitalist, maar de inheemse kleinschalige ondernemer, die met zijn bedrijf naar het platteland kwam, was de beste garantie voor het voortschrijdende emancipatieproces. Alleen zó kon de stad, die poel van verderf, buiten het bereik van Brabants zonen blijven. De gevaren van massificatie en vervlakking waarvoor P. van Loon van het Ophouworgaan waarschuwde, werden door *Edele Brabant* serieus genomen.⁸⁴

Een ander veelbesproken onderwerp was de Benelux. Geen van de redacteuren van *Edele Brabant* die het onderwerp Benelux aansneed,⁸⁵ had er veel goede woorden voor over. De vriendschapsband tussen de voormalige gewesten van de Nederlanden, die nog voor het einde van de oorlog te Londen was gesloten, vormde in niemands ogen ook maar een begin van de realisering van de door meniggeen in het verleden gekoesterde groot-Nederlandse of dietse gedachte. Niet alleen achtte men de Benelux in opzet te ambtelijk, te economisch gericht en te materialistisch; het hoofdbezwaar was, dat de Benelux tezeer draaide om de spil Den Haag – Brussel. Was het niet zo, dat de opstellers van het verdrag de voornaamste 'natuurlijke' verbindingsschakel tussen de samenwerkende landen hadden vergeten: het aloude 'Midden-Nederland', meer speciaal de beide helften van het oude hertogdom Brabant?⁸⁶ De Benelux – men kon beter spreken van "Be-Ho-Lux", gezien de Hollandse economische belangen die er achter zaten – was niet meer dan "een verstandelijke constructie waaraan het hart ontbreekt". Men moet bij deze bezwaren bedenken, dat het begrip 'België' op dat tijdstip nog door velen – niet geheel en al zonder reden – werd geïdentificeerd met Waalse overheersing. De felste bewoordingen tegen de Benelux werden gekozen door Bannen-

⁸³) L.van Delft in *EB* I, nr.7 (okt.1946) en L.Willekens in *EB* I nr.10 (dec.1946).

⁸⁴) P.Lemmens in *EB* II, nr.8 (nov.1947); *EB* II, nr.13, 14 en 16 (jan.-febr.1948).

⁸⁵) O.a. *EB* II, nr.4 (sept.1947); nr.13, 15, 16, 24, 25 (jan.-juli 1948); *EB* III, nr.14 (febr.1949); *EB* IV, nr.6 (dec.1949).

⁸⁶) In de convocatie voor het congres 'Brabant in het onderwijs' uit 1949 knoopte Commissaris als volgt aan op de oude Brabantia Nostra-formule: "Evenals Brabant eenmaal de kern vormde van de Nederlanden, zo moge Brabant opnieuw de kern worden van een levende eenheid. [...] Het is méér dan dat, het is tevens de afkorting, een samenvatting van de kern der unie: *Brabantia Est Nervus Et LUX*" (Archief-Commissaris 171).

berg, die waarschuwde tegen een "Frabenelux"; in zijn ogen lag de Alliance Française weer op de loer, met de uit de geschiedenis bekende tactiek van 'annexation d'esprit'. Brabant deed er dan ook goed aan, de strijd van de Vlamingen daartegen te steunen.⁸⁷

Het streven naar internationale aaneensluiting in enig federatief verband - de Westeuropese Unie of de Benelux - zou naar het stellige idee van menig schrijver pas zin hebben, indien het zou stoelen op een krachtig regionaal bewustzijn. Zo niet, dan bestond het gevaar, dat alle typerende eigenschappen van de deelnemende volkeren in een grote smeltkroes verloren zouden gaan. Vandaar dat het blad vrij uitvoerig verslag deed van enkele congressen die in de jaren 1947 tot 1949 in en buiten Nederland werden gehouden rond het thema regionalisme. En wederom, net als in 1939-1940, verscheen J.Linthorst Homan ten tonele, om de 'decentralisatie-gedachte' uiteen te zetten: een krachtig Brabant, een krachtig Friesland, Groningen, Drente, Limburg en Zeeland waren voorwaarden "ter schraging van het vaderlandse gebouw en tot gezondmaking van zijn inhoud".⁸⁸ Op het 'regionalistisch congres' dat Linthorst Homan in oktober 1947 te Bakkeveen organiseerde, was Brabantia Nostra van de partij in de persoon van Mutsaers. Er werd gepleit voor herstructurering van Nederland binnen de door de grondwet gestelde grenzen, naar het model van Zwitserland of de Ver.Staten, met meer regionale autonomie.⁸⁹ Méér dan vluchtige ontmoetingen, waarbij men elkaar een hart onder de riem stak, waren dit soort bijeenkomsten niet. Overigens toonde Mutsaers zich in zijn verslag van het Bakkeveense congres veel positiever over de inbreng van de Friezen in de regionalistische beweging dan Naaijkens. Deze laatste signaleerde een gevaarlijk extremisme bij een deel van de woordvoerders van de Friese beweging, hetgeen hij karakteriseerde als "spelen met vuur".⁹⁰ Naaijkens' waarschuwing, opvallend groot op de voorpagina, liet zich gemakkelijk lezen als een desavouering van extremisten in eigen Brabantse kring (zoals naar zijn mening Mutsaers), die ertoe neigden eigen zwakheden te ontkennen of zelfs tot deugd te verheffen:

"Wij zijn nu eenmaal geen Robinson Crusoe's, die op de eilanden Brabant, Limburg of Friesland leven. Dit was in de Middeleeuwen

⁸⁷) *EB* II, nr.15 (febr.1948). Niet alleen was er in de kolommen van *Edele Brabant* veel aandacht voor de Vlaamse emancipatiestrijd; veel artikelen handelden over de schoonheden van het Vlaamse land en zijn cultuur. In 1948 werden er voor 'Vrienden van Edele Brabant' excursies georganiseerd naar diverse doelen in Vlaanderen.

⁸⁸) *EB* II, nr.16 (febr.1948).

⁸⁹) *EB* II, nr.8 (nov.1947).

⁹⁰) *EB* II, nr.19 (april 1948).

Afb. 15. Groot-Kempische Cultuurdagen te Hilvarenbeek, 1954. Tijdens de Brabantse Koffietafel neemt commissaris van de koningin dr. J. de Quay een schertsoorkonde in ontvangst. Naast hem burgemeester Meuwese.

Afb. 16. Dr. P.C. de Brouwer (r.) tijdens de Groot-Kempische Cultuurdagen van 1958 in gesprek met archivaris J.A.J. Becx.

Afb. 17. Brabants Halffuur, "Uit het land van Hertog Jan". (1951) Cruys Voorbergh, Jeanne Verstraete, Frans Somers, Ben Steggerda, Leo Derijks, Jan Naaijens samensteller, Luc Lutz en Frans Evers regisseur.

mogelijk, dit is niet meer mogelijk in de twintigste eeuw, evenmin als thans Nederland nog losgedacht kan worden van het leven der omringende naties, ja van de gehele wereld. [...] Het regionalisme is er dus steeds op gericht, eigen volk en gewest steeds hoger op te stuwen, niet alleen omwille van zichzelf, maar ook om daardóór bouwstenen aan te dragen voor een betere nationale en internationale gemeenschap. En het zal wel eens nodig zijn, eigen beperkte belangen aan deze hogere belangen ondergeschikt te maken".⁹¹

Praktische consequenties hadden dit soort meningsverschillen niet; daarvoor was het onderwerp van te geringe betekenis.

De gedachte, dat het Europese federalisme zonder krachtig regionaal bewustzijn niet kon gedijen, stond ook centraal op twee internationale regionalistische congressen (in Parijs en Versailles) in 1949, waar moeizaam enkele resoluties werden opgesteld. De tendens, waarvan in *Edele Brabant* uitvoerig de weerslag was te vinden,⁹² was, dat de kans op gewestelijke zelfontplooiing groter zou worden, naarmate de bevoegdheden en machtsmiddelen van de staat door een Europese federatie zouden worden ingeperkt. Afgevaardigden van Schotten, Bretons, Friezen, Vlamingen en Brabanders betuigden hun instemming met de door Denis de Rougemont geformuleerde stelling, dat de roeping van Europa gelegen was in de vereniging van zijn volkeren naar ieders eigen geaardheid, dus in verscheidenheid:

"Als de staatsalmacht eenmaal van haar tyrannieke monopolie zal zijn beroofd, zal niets meer in de weg staan aan een organisatie der Europese samenleving, welke op het voetspoor der middeleeuwse samenleving, doch aan de moderne maatschappelijke werkelijkheid aangepast, de vrijheden der afzonderlijke menselijke gemeenschappen verzekeren kan in nieuwe vormen van organisatorische solidariteit",⁹³

aldus vatte de Brabantse afgevaardigde naar het congres in Parijs, mr. J.Schröder, de opvattingen van Denis de Rougemont samen.

Overheersend in dit soort commentaren was de angst voor het verlies aan eigen identiteit van de zich verenigende volkeren. Zou een volk, zou een gewest in de toekomst nog wel herkenbare, authentieke cultuurelementen mogen of kunnen uitdragen? Hier was dus dezelfde waakzaamheid geboden als bij het industrialisatieproces.

⁹¹⁾ *EB* II, nr.19 (april 1948).

⁹²⁾ *EB* III, nr.8, 9 (nov.-dec.1948) en 19 (april 1949); *EB* IV, nr.6 en 8 (nov.1949-jan.1950).

⁹³⁾ *EB* III, nr.9 (dec.1948).

Maar er scholen nog ernstiger gevaren. Daar was de dreiging van het communisme. Vanaf begin 1947, simultaan met het verbale wapengekletter in de internationale politiek in Oost en West dat de Koude Oorlog inluidde, klonken ook in *Edele Brabant* de waarschuwingen. Naar aanleiding van de coup van Praag (februari 1948) werd aangedrongen op een algeheel verbod van communistische organisaties in Nederland. Toen Brabantse studenten optraden als stakingsbrekers bij een havenstaking van de EVC (Eenheids Vakcentrale), werd hun sjouwerswerk door *Edele Brabant* vergeleken met de wijze, waarop Brabant voor het landsbelang in de bres stond in 1918 (tijdens Troelstra's mislukte coup) en in '44-'45 (bij de actie Zuid helpt Noord).⁹⁴ "Ook in Brabant wint het communisme veld", aldus het blad; het gaf aan Van der Ven de gelegenheid, in een diepgaand theoretisch artikel de materialistische grondslagen van deze levensbeschouwing te analyseren, onder de titel: "Communisme: ontkenning van de geest".⁹⁵

Uit dit anticommunisme vloeide voor *Edele Brabant* niet logisch voort, dat men de kapitalistische, Amerikaanse cultuur nu ging bewonderen. Dat had Brabantia Nostra voor de oorlog ook niet bepaald gedaan. Integendeel, herhaaldelijk deed het blad felle uithalen naar de vervlakende invloed van de Anglo-Amerikaanse cultuur, die "van Duizel in de Acht Zaligheden tot Babiloniënbroek in het land van Altena" gedistribueerd werd. Film en radio waren de grote boosdoeners: zij verspreidden net als de geïllustreerde bladen een "geestelijk vergif":

"De radio vermenigvuldigt de laatste top-hit uit Londen of de nieuwste creatie van Frank Sinatra met een duizelingwekkende snelheid; de allerlaatste jazz-songs worden gezongen tot in het hart van het oude Peelland. [...] De nieuwste ontspanningsvormen, de mode, de algehele ontsluiting van ons gewest maken een einde aan het zelfstandige denken en willen en zelfs het gemoedsleven wordt erdoor aangetast. Dit betekent het einde van de persoonlijkheid, het opgaan van het individu in de grauwe massa".⁹⁶

Tegen die dubbele dreiging, nl. die van communisme én amerikanisme, was het dringend noodzakelijk, dat er persoonlijkheden op zouden staan onder het volk; dat zich een nieuwe geestelijke elite zou vormen, met verantwoordelijkheidsgevoel, teneinde het getij van massificering te keren.

⁹⁴) *EB* I, nr.24 (juni 1947).

⁹⁵) *EB* I, nr.20 (april 1947).

⁹⁶) *EB* II, nr. 14 (jan.1948).

Aldus Anton Eijkens, die verwees naar cultuurpessimisten als Berdjajev, Ortega y Gasset en Huizinga.⁹⁷

De exploitatie van *Edele Brabant* ondervond vanaf de eerste jaargang moeilijkheden. De oplage bleef steken rond het aantal van 3000; een fractie van wat de uitgever in 1946 op het oog had. In de loop van 1947 werd weliswaar enige verbetering geconstateerd in de positie van het tijdschrift, maar vanaf 1948 waren alle verslagen in mineur.⁹⁸ De financiële positie was hachelijk. Er waren veel opzeggingen. Een ledenwerfactie mislukte. Een door *Edele Brabant* georganiseerde Brabantse dag in Boxtel moest wegens gebrek aan belangstelling worden afgelast. Vanaf juli 1949 verscheen het blad nog maar eens in de drie weken, waardoor de actualiteitswaarde daalde. Zelfs speciaal belegde propaganda-avonden, waarop Naaijens sprak, leverden maar tijdelijk soelaas.⁹⁹ In juli 1950 verscheen het laatste nummer. Hiermee strandde de laatste poging, de Brabantse gedachte een massabasis te verschaffen.

Het verdwijnen van *Edele Brabant* was een duidelijke aanwijzing, dat het Brabantisme nauwelijks leefde onder de bevolking. Los van deze constatering waren er meer redenen voor de ondergang van *Edele Brabant*. Uitgeverij Bergmans was technisch niet voldoende geëquipeerd voor het uitvoeren van een geïllustreerd blad. De concurrentie met andere populair-informatieve bladen kon niet worden volgehouden. De redactie bestond uit goedwillende, maar te weinig vakbekwame krachten. Door gebrek aan journalistieke ervaring slaagde de redactie er niet in, een herkenbare, aansprekende, eigen formule te vinden. Het probleem was steeds – net als bij *Brabantia Nostra* – om voldoende artikelen bij elkaar te krijgen voor het eerstvolgende nummer. Met als gevolg, dat het blad minder "stijlvol en hoogstaand" werd dan men zich in 1946 had voorgenomen. Bovendien was er in de eerste jaren na de oorlog nog geen sprake van het bestaan van zoiets als een leescultuur in de Brabantse steden en dorpen. Zelfs een driecents dorpsblaadje als *De Hilverbode* in Hilvarenbeek werd maar door een minderheid van de dorpelingen gelezen. Landelijke dagbladen als *De Tyd* of *De Maasbode* haalden in zo'n dorp hooguit enkele tientallen abonnees.¹⁰⁰

⁹⁷) *EB* II, nr. 19 (april 1948)

⁹⁸) Archief-BN 6, verslagen verg. Centrale BN 1947 en 1948; Archief-BN 7, verslag jaarverg. BN 1950, Archief-BN 88, verslagen hoofdredacteur *EB* 1947-1949.

⁹⁹) Interview Naaijens.

¹⁰⁰) Interview Naaijens.

Jan Naaijens, die zich de volle vier jaren van *Edele Brabant* had ingespannen om een goed produkt te leveren, hervatte zijn betrekking als onderwijzer. Voor hem betekende het eind van het blad nog niet het eind van zijn inspanningen voor de verbreiding van de Brabantse cultuur. Hij had nieuwe wegen ontdekt. De volgende paragraaf gaat daar kort op in.

§ 6. *De Groot-Kempische Cultuurdagen en het Brabants Halfuur*

Een kwart eeuw lang bood Hilvarenbeek 's zomers gedurende enkele dagen gastvrijheid aan een kleurrijk gezelschap dichters, schrijvers, musici, kunstenaars en hoogwaardigheidsbekleders, afkomstig uit België en Nederland: de deelnemers aan de Groot-Kempische Cultuurdagen.

Het is niet mijn bedoeling de geschiedenis van de Groot-Kempische Cultuurdagen te beschrijven; voor een uitvoerig verslag heeft Jan Naaijens, initiatiefnemer en stimulator van het vermaarde festijn, zelf in 1971 al gezorgd.¹⁰¹ Toch verdienen de dagen vermelding, ten eerste omdat Brabantia Nostra mede aan de wieg van het evenement heeft gestaan, en ten tweede omdat in Hilvarenbeek datgene gestalte kreeg, waar Brabantia Nostra steeds naar streefde maar op eigen kracht nooit met succes tot stand had kunnen brengen: een sfeervolle tentoonspreading van cultuurelementen uit Noord en Zuid, omlijst door een authentiek-Brabants decorum, en getuigend van een groot regionaal zelfbewustzijn.

Het idee voor de Groot-Kempische Cultuurdagen is geboren tijdens een congres van de Vereniging van Kempische Schrijvers, dat onder voorzitterschap van Emiel van Hemeldonck in 1946 werd belegd in de abdij van Postel. Vanwege oude banden met deze vereniging was Brabantia Nostra uitgenodigd. De deputatie bestond uit J. Meuwese (burgemeester van Hilvarenbeek), Mutsaers en Naaijens. Aan het eind van het congres lanceerde Naaijens het idee van een grootser opgezette ontmoeting van Brabantse en Vlaamse schrijvers, en in een feestelijker entourage. Meuwese stelde voor, die bijeenkomst dan in Hilvarenbeek te houden. Dit geschiedde al in 1947.

De doelstelling van de Groot-Kempische Cultuurdagen lag al in de naam besloten: over de staatsgrenzen heen mensen met elkaar in contact brengen die wezenlijk bijeenhoorden. Zij was afgeleid van het groot-Nederland-ideaal van Brabantia Nostra. Men kan ook zeggen, dat op de Cul-

¹⁰¹⁾ J. Naaijens, *Bks 5. Een verslag van de Groot-Kempische Cultuur-dagen te Hilvarenbeek 1947-1971* (Breda 1971); interview Naaijens.

tuurdagen de 'Midden-Nederland-gedachte' gestalte kreeg. Tegelijk kwam de doelstelling voort uit het idealistisch verlangen, na de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog een nieuwe wereld te scheppen, gebaseerd op broederschap en "schone menselijkheid".

De organisatie van de Groot-Kempische Cultuurdagen geschiedde officieel onder auspiciën van Brabantia Nostra en de Vereniging van Kempische Schrijvers. In de praktijk ging het evenwel meer om een lokaal initiatief, vooral van Meuwese en Naaijens, waaraan Brabantia Nostra en de Vereniging met hun naamsbekendheid steun verleenden. Het sprak vanzelf, dat het blad *Edele Brabant* veel aandacht besteedde aan het evenement. Gesproken werd van de "feestelijke, joyeuze sfeer van bourgondische allure", waarin groepen uit Noord en Zuid in het oude Kempische dorp elkaar ontmoetten en elkaar beter leerden waarderen.¹⁰²

Het stramien van de eerste Cultuurdagen is in alle 25 jaar nadien nauwelijks gewijzigd. De kern bestond uit spreekbeurten over onderwerpen die op een of andere manier iets te maken hadden met de verhouding Noord-Zuid. Tot de sprekers van het eerste uur behoorden P.C. de Brouwer, Albert Westerlinck en Anton van Duinkerken. Even belangrijk, zo niet belangrijker dan het thematische gedeelte was voor velen echter de feestelijke omlijsting. Toen Naaijens in 1971 de idyllische sfeer van dat samenzijn beschreef, liet hij zich sterk door de romantische herinnering aan de beginjaren meeslepen:

"De massale koffietafel van Jans en Betje op de groene grasmat, onder de geurende linden van de Vrijthof. De schetterende muziek van harmonieën en fanfaren, die opspatte tegen de flanken van de reusachtige baksteentoren; in de avonduren klom hij op in het witte licht der schijnwerpers; de Vlaamse en Brabantse leeuwenvlaggen wapperden strakgespannen in de hoge zomerwind. De ongecompliceerde dansen van de dorps- en streekbewoners, waarin, althans in de eerste jaren, de deelnemers aan de Cultuurdagen actief betrokken werden en men griffier en kabinetschef overmoedig en wanhopig zich zag inspannen om gelijke tred te houden met de dorpschonen. De wandelingen door het arcadische landschap. Het ongedwongen samenzijn op de herbergterrassen. De gemoedelijke gastvrijheid van de dorpsbewoners, die de deelnemers om niet bed en tafel lieten delen, hen allerminst beschouwden als betalende logé's maar als eregasten, waarvoor het gemeste kalf werd geslacht als weleer met de kermis en andere hoogtijdagen".¹⁰³

¹⁰²⁾ *EB* II, nr.26 (juli 1948).

¹⁰³⁾ Naaijens, *a.w.*, 10-11.

Er was koorzang en fanfaremuziek, er waren beiaardconcerten en tap-toes, er was natuurlijk het vendelzwaaien door de plaatselijke gilden, er waren volkstoneel en wagenspelen (tekst en regie steevast van Naaij-kens), er waren internationale volksdans-demonstraties en er vonden kunstexposities plaats. Vanaf 1953 werden er jaarlijks prijzen uitgelooft voor de beste literaire prestaties. Men kon stellen, dat het complete verlanglijstje van Brabantia Nostra jaarlijks op dit tweedaagse spektakel in Hilvarenbeek ruimschoots werd ingewilligd.

De naam Brabantia Nostra verdween in de loop der jaren uit de programmaboekjes van de Groot-Kempische Cultuurdagen. Al in 1948 werd er geklaagd, dat uit kringen van Brabantia Nostra en de Brabantse Beweging er meer personen op het appèl ontbraken dan dat er aanwezig waren.¹⁰⁴ De organisatie liet zich hierdoor niet ontmoedigen; wat in Hilvarenbeek jaarlijks tot stand kwam aan cultuur en sfeer, overtrof immers verre alles wat Brabantia Nostra of de Brabantse Beweging ooit hadden weten te realiseren.

Pas in het begin van de jaren zeventig bleek het fenomeen van de Groot-Kempische Cultuurdagen zichzelf te hebben overleefd. De formule werkte niet meer, omdat het elan weg was, de jeugd liever naar pop-festivals ging, en er vergrijzing optrad. De Cultuurdagen waren de laatste jaren steeds meer een elitaire zaaak geworden.¹⁰⁵ Vijf jaar na de laatste Cultuurdagen-oude-stijl waren het de kinderen-Naaijken die de eerste van de befaamde 'Bikse Fiste' op touw zetten.

Een tweede activiteit van Naaijken in verband met Brabantia Nostra verdient vermelding: het Brabants Halfuur. Ook hier ging het om een activiteit, die onder auspiciën van Brabantia Nostra plaatsvond, maar die weldra een eigen leven ging leiden en nog voortduurde, toen Brabantia Nostra al bijna helemaal vergeten was. Ook deze activiteit wordt door mij slechts vluchtig aangestipt, namelijk voorzover Brabantia Nostra of haar ideologie in het spel was.

Al in 1936, 1937 en 1938 had Brabantia Nostra de gelegenheid gekregen, enkele KRO-radio-uitzendingen te verzorgen.¹⁰⁶ Toen had o.m. het stemgeluid van P.C.de Brouwer door de ether geklonken en had

¹⁰⁴) EB II, nr 27 (juli 1948); citaat uit *Oost-Brabant* 26-7-1948.

¹⁰⁵) Interview Naaijken, Cor Meerbach, 'Jan Naaijken met een glimlach de waarheid zeggen', in *Brabantia* XXXIII (dec.1984), 4-7.

¹⁰⁶) Archief-BN 101, briefwisseling BN - KRO jan.1936 - mrt 1938; Archief-BN 128, aankondiging radiouitzending 13-3-1938.

H.C.M. Wijffels (hoofdredacteur van *Het Huisgezin*) een causerie gehouden onder de titel "Brabant is ons eigen land".

In de jaren na de oorlog, de hoogtij-jaren van de radio, werden de zaken grootser aangepakt.¹⁰⁷ In 1948 werd door Brabantia Nostra en de Brabantse Beweging aan de KRO verzocht, regelmatig Brabantse radio-uitzendingen tot stand te mogen brengen. Leden van de Brabantse Beweging hadden de zaak aangezwengeld. Toen de KRO hier wel voor bleek te voelen, benoemden Brabantia Nostra en de Brabantse Beweging een radiodirectorium, bestaande uit Mutsaers, P. Pasmans, A. Eijkens, de toneelschrijver W. Hoffman, en Naaijens. Het programma zou eenmaal per maand worden uitgezonden, onder de titel 'Uit het land van Hertog Jan'; spoedig sprak men van het 'Brabants Halfuur'. Maandelijks werd het op een gunstig tijdstip uitgezonden: vrijdagavond; aanvankelijk om half acht, in latere jaren rond de klok van negen.

De eerste programma's gaven een grote verscheidenheid aan onderwerpen. Een strakke lijn zat er nog niet in. In de allereerste uitzending, oktober 1948, werd o.m. het woord verleend aan commissaris De Quay, was er een klankbeeld over Brabants luisterrijke verleden, en werden liederen ten gehore gebracht. Na enkele uitzendingen besloot Naaijens, eerstverantwoordelijke voor de inhoud van de programma's, te kiezen voor de formule: in elk Halfuur één onderwerp. In 1950 ging het onder meer over: industrialisatie; gildewezen; Hertog Jan I en de slag bij Woeringen; de Biesbosch; de torens van Brabant; de Peel.

De professionele regie van Frans Evers (vanaf 1950) en de onuitputtelijke energie en fantasie van Naaijens stonden er garant voor, dat het Brabants Halfuur uitgroeide tot een zeer populair radioprogramma. Reacties, niet in het minst van Brabanders 'in de diaspora', waren talrijk. In de KRO-gids (plm. een miljoen lezers) kwam maandelijks een uitvoerige aankondiging te staan, en ook de Brabantse bladen kondigden trouw iedere uitzending aan. Ook de landelijke pers was positief. Zo schreef Piet Beishuizen, commentator van *De Groene Amsterdammer*:

"Een van de bekoorlijkheden der provincie is haar gespletenheid. Terwijl haar (d.w.z. Brabants) besmookte fabriekssteden er van getuigen, dat een snelle industrialisatie haar stap voor stap opslokt, is er in haar kleine dorpen, haar heidelandschappen en bossen nog veel van het oude te vinden. In hun levensstijl vinden talrijke Brabanders bovendien een, op den duur verliezend, tegenwicht voor het ver-techniseringsproces, dat hen omgeeft. Naast trots om het

¹⁰⁷⁾ Het volgende is hoofdzakelijk gebaseerd op documentatie die door J. Naaijens is bijgehouden, o.m. jaarverslagen en recensies

snel ontbolsterd worden, is er heimwee naar de vroegere beslotenheid, naar haast middeleeuwse geborgenheid en symboliek. Tenminste, zo voelt een buitenstaander het aan; dat is de romantische toon, die hij in vele uitingen over Brabant meent te horen klinken. Het is in zijn oren de verdienste van Brabantia Nostra's radio-halfuur, dat deze toon van tijd tot tijd oprecht mee-vibreert".

Er zat geen uitgesproken filosofie achter de programma's. Ze waren in opzet niet chauvinistisch of triomfalistisch. In Brabantia Nostra zelf waren overigens eveneens nog maar weinig voorstanders te vinden van een eng provincialisme. De programma's moesten recht doen aan allerhande regio's, bevolkingsgroepen en culturele uitingen binnen de provincie, moesten een breed spectrum van onderwerpen bieden en mochten niet als spreekbuis dienen van een al te begrensde groep. Naaijken was geen verantwoording verschuldigd aan Brabantia Nostra voor de inhoud, al bleef in de programmabladen vermeld staan, dat Brabantia Nostra medewerking verleende. Net als voor *Edele Brabant* deed Naaijken voor het Brabants Halfuur meermalen een vergeefs beroep op medewerking tijdens vergaderingen van de Centrale van Brabantia Nostra.

Voor Brabantia Nostra bleek het intussen wel van belang, dat enkelen van haar oudgedienden, zoals Luc van Hoek of Frank Valkenier, hun gedichten of andere pennevruchten nu eens door de ether ten gehore konden brengen. Daarnaast kon het Brabants Halfuur dienen om, bijvoorbeeld in een meimaand, de Mariaverering onder de aandacht te brengen. De schoonheid en luister van Brabant werden in menige uitzending genoemd. Er was veel aandacht voor volksgebruiken. Van tijd tot tijd was het Brabants Halfuur op jacht naar nieuw talent in de provincie, liefst met een specifiek Brabants tintje. Voorts kwamen grote kunstenaars van Brabantse origine als Jeroen Bosch en Vincent van Gogh of befaamde emancipatoren als pater Van den Elsen of mgr. Zwijsen aan bod. Zo werkte het gedachtengoed van Brabantia Nostra door in de programmering. Ook liet menige uitzending zien, hoe problemen van industrialisatie, onderwijs, emigratie en woningbouw in Brabant werden aangepakt. Een en ander kon het zelfbewustzijn van de Brabanders versterken.

Bij de honderdste uitzending van het Brabants Halfuur, in 1958, merkte Naaijken op, dat, zo Brabant ooit een arcadië was geweest, daarvan toen in elk geval geen sprake meer was. De moderne urbanisatie en industrialisatie hadden naar zijn mening diepe sporen getrokken. Het Brabants Halfuur was het nieuwe altijd met openheid tegemoet gekomen, aldus Naaijken, maar tegelijk had men temidden van het proces van nivellering de eigen, gewestelijke aard naar voren willen laten komen: het

leven had immers her en der al te veel aan kleur en fleur ingeboet. Als oudste streekuitzending van de KRO was het Brabants Halfuur nog enkele jaren een paradepaardje van deze omroep. In 1963 – de televisie was bezig, stormenderhand Nederland te veroveren – brak de KRO met de traditie van regionale radio-uitzendingen. Jan Naaijens had inmiddels bekendheid verworven als auteur van o.m. televisiestukken.

§ 7. *De negende jaargang (1950-1951) en de inkrimping van activiteit*

Na de ondergang van *Edele Brabant* in 1950 besloot het bestuur van Brabantia Nostra, in overleg met uitgever Bergmans, nog eenmaal op nieuw een poging te wagen met het maandblad *Brabantia Nostra*.

Er was gebleken, hoe moeilijk het was brede lagen van de bevolking te bereiken; daarom koos men voor het oude recept: werken voor de elite. "We zullen moeten terugvallen op wat rijp is", sprak Van der Ven op 15 juli 1950, toen het besluit werd genomen. "Het experiment moet slagen. Het is nu of nooit!" Hijzelf wilde wel hoofdredacteur zijn. Hij deed een klemmend beroep op de leden van de Centrale om medewerking, maar uit de toon van zijn betoog viel op te maken, dat hij daar zelf niet zo'n vertrouwen in koesterde. De uitgever wilde *Brabantia Nostra* een jaar op proef uitbrengen.¹⁰⁸ Daarna zou bekeken worden, of voortzetting van de uitgave nog zin had.

De voorbereidingen voor de negende jaargang van *Brabantia Nostra* werden samen met Van der Ven getroffen door de Centrale-leden Jan Bergmans, Luc van Hoek, en Anton Eijkens. Er werden nog tien personen bereid gevonden, tot de redactie toe te treden: behalve genoemd drietal waren dat: H.Beex (pastoor te Esch en rector van enkele Bossche ziekenhuizen), A. van Gool (classicus), H.Kapteyns (leraar Nederlands aan het R.K.Gymnasium Beekvliet), H.Mandos (bestuurslid van Brabants Heem), J. van Sleuwen (leraar Nederlands aan het St.Janslyceum te 's-Hertogenbosch), H. van Velthoven (wethouder onderwijs en culturele zaken te 's-Hertogenbosch) en L.G.J. Verberne, (hoogleraar politieke, economische en sociale geschiedenis in Tilburg). Het blad zou niet literair van aard zijn, ook niet sociaal-economisch; het zou "Brabant cultureel, ethisch en godsdienstig kritisch en in zijn feitelijke beschouwen", zo had Van der Ven in juli aangegeven.

Zo verscheen september 1950 *Brabantia Nostra* opnieuw: de derde start! De hoofdredacteur wenste in zijn inleiding uitdrukkelijk geen juich-

¹⁰⁸⁾ Archief-BN 7, verslag verg.Centrale 15-7-1950.

toon aan te slaan bij deze 'come-back', want het ging om het betrekken van oude stellingen. "De brede massa blijkt nog niet rijp; wij moeten ons beperken tot degenen, die voor een maandblad toegankelijk zijn". De ideologie van *Brabantia Nostra* was nog steeds "zuiver en klaar en geenszins verouderd", al diende men zich te hoeden voor enghartig provincialisme, voor overschatting van eigen provinciale prestaties en voor klaagliederen over achterstelling door anderen, terwijl men zelf tekort schiet. "Gezond regionalisme", dat was waar *Brabantia Nostra* naar zou streven: "alle krachten die iets hebben bij te dragen tot de verbetering, verheffing, veredeling van het Brabantse volksdeel zijn hier welkom en nodig". Een besef van eigen waarde diende gepaard te gaan met een voldoende mate van werkelijkheidszin.¹⁰⁹

In deze verklaring klonk een gematigd-regionalistisch geluid door. Zij wees provincialisme, in de zin van zelfgenoegzaamheid en streven naar isolement, duidelijk af; tegelijk bleef zij trouw aan het streven naar culturele verheffing van het gewest.

Aan het uiterlijk van *Brabantia Nostra* te oordelen leken de oude tijden voor even te zijn teruggekeerd. Formaat en opmaak verschilden niet wezenlijk van de jaargangen III tm VI (1937-1941). De voorpagina van het tijdschrift werd opgesierd door een ouderwets-aandoende, neo-barokke tekening van Van Hoek: een Brabantse Leeuw omringd door allegorische voorstellingen van de negen gewestelijke deugden van 'Brabancia' (zie hoofdstuk III, par.2). Het aandeel van dichters en tekenaars was opmerkelijk. Het abonnee-aantal liep op tot 1440 en kwam daarmee nog boven het minimum van 1250 uit, dat de uitgever had gesteld om uit de exploitatiekosten van het blad te komen.¹¹⁰ Het benaderde de vooroorlogse cijfers. Alleen tijdens de oorlogsjaren had het abonnee-aantal hoger gelegen.

Toch kon dit alles niet verbergen, dat *Brabantia Nostra* vergeleken bij de vooroorlogse tijd aanzienlijk aan vitaliteit had ingeboet. De vraag die zich bij de lezer kan hebben opgedrongen is, of het blad nog wel wat te zeggen had. Van opinievorming was eigenlijk nauwelijks sprake. De continuïteit was verloren. De redactie vormde in de - voor intern gebruik bestemde - woorden van Van der Ven "een merkwaardig gêle-mêle" van oude en nieuwe medewerkers, waardoor een visie op de koers van het tijdschrift ontbrak. De wil, van de negende jaargang iets bijzonders te

¹⁰⁹) *BNIX*, nr.1 (sept.1950), 1-2.

¹¹⁰) Archief-BN 33, verslag hoofdredacteur over jrg.1950/1951; archief-BN 85, Tussentijds rapport hoofdredacteur, 29-12-1950.

maken werd niet geprikkeld door de uiterst karige honoraria die de uitgever bereid was voor bijdragen te betalen; van onkostenvergoeding was in het geheel geen sprake: "We zijn weer teruggekeerd tot het allereerste stadium van ons blad, die gelukkige tijd van onze journalistieke jeugd", mijmerde Van der Ven naar aanleiding daarvan, met een zweempje nostalgie. Helaas was er nog wel meer dat hem aan vroeger herinnerde. Onder meer de geringe interesse en medewerking van de Brabantse dagbladpers. Behalve een niet al te positief stukje in *Oost-Brabant* had "het herverschiijnen van *Brabantia Nostra* amper een rimpeling in dit oppervlak van Brabantse publiciteit teweeg gebracht".¹¹¹

De enige die schijnbaar onverstoord zijn geloof in de *Brabantia Nostra*-idealen bleef uitdragen was de oude P.C. de Brouwer:

" 'De Brabantse gedachte'. Schoon van klank lijk 'Brabantia Nostra'. Schoon en goed en waar van inhoud. En het is zo edel ze rond te dragen, welkom of niet. Die Brabantse gedachte was en is in het stille Brabant een levende werkelijkheid. Ze moet blijven in het aankomende gerucht op straffe van ondergang van wat Brabant tot Brabant maakt. [...] Wanneer alle inzichten samenspannen om de hoge Brabantse waarden in het nieuwe Brabant te doen binnen gaan, zal dit schone doel zeker worden bereikt. Dan in het geen ijdele waan te geloven in de komst van een luisterrijk Brabant".¹¹²

Méér nog dan zijn precieze betoogtrant verried het vocabulaire van P.C. de Brouwer - "schoon", "edel", "luisterrijk" - zijn rotsvaste overtuiging van de juistheid van het streven van *Brabantia Nostra*. Dat bij de intellectuelen bij uitstek de taak en verantwoordelijkheid rustten, samen met de werkgeversklasse voor het Brabantse volk een bezielend voorbeeld van levensstijl te vormen, verkondigde hij laterop in dezelfde jaargang. Volgens hem snakte de brede massa naar veredeling en verfijning van levensstijl; om de neiging naar materialisme en grove lustbevredestiging tegen te gaan moesten juist de intellectuelen en beter gesitueerden het goede voorbeeld geven en het volk de echte waarden voorhouden: een levensstijl, die "zuiver blijft samenklinken met het lied van Brabant, zoals dit van huis uit is getoonzet".¹¹³ Het pleidooi was hetzelfde als in de jaren dertig: hij wilde de vorming van een inheemse intellectuelenklasse die bevruchtend en beschavend in zou kunnen werken op het cultureel-maatschappelijke leven in Brabant.

¹¹¹) Archief-BN 85, verslag hoofdredacteur 28-12-1950

¹¹²) *BNIX*, nr 1 (sept 1950), 14-15.

¹¹³) *BNIX*, nr 9 (mei 1951), 231

Behalve de artikelen van De Brouwer waren er in de negende jaargang bijna geen ideologisch getinte bijdragen te vinden. De nadruk lag sterk op religie en devotie (met name rondom de kerkelijke feestdagen) en op economische vraagstukken. Inzake de industrialisatie vielen er twee aandachtspunten te onderscheiden. Aan de ene kant was er interesse voor de feitelijke groei van de Brabantse industrie.¹¹⁴ Aan de andere kant werd enkele malen de opvatting naar voren gebracht, dat Brabant in het industrialisatieproces dat zich in de landen van de Benelux aan het voltrekken was, ook een specifieke taak te vervullen had: het zou een baken kunnen zijn van sociale vrede in een zee van sociale strijd.¹¹⁵ Zo werd het moderne vooruitgangs-geloof gecombineerd met een - enigszins mystiek aandoende - roeping, die Brabant volgens de oudste *Brabantia Nostra*-opvattingen te vervullen had. Het bedrijfsleven zou ook in de toekomst een toonbeeld moeten zijn van goede menselijke arbeidsverhoudingen.

Als cultureel tijdschrift heeft *Brabantia Nostra* in deze jaargang zich misschien nog het meest waargemaakt dankzij de plaatsruimte die het voor poëzie inruimde; voor Brabantse dichters vormde de heruitgave van het tijdschrift in elk geval een vooruitgang, vergeleken met *Edele Brabant*, dat, bang voor elitair te worden versleten, weinig gedichten opnam. Naast dichters van het eerste uur als Valkenier en Lodewijk van Maelstede vielen nog het meest de poëtische bijdragen op van een jonge, naoorlogse generatie dichters, bestaande uit o.m. Anton Eijkens, Jan van Sleuwen, Harry Kapteyns en Lambert Tegenbosch. Een eigen, typisch Brabants geluid viel in hun verzen echter amper of niet te beluisteren. De stijl week sterk af van de neo-barokke troubadour-stijl van Vlemminx, Valkenier en Van Hoek. Hun gedichten gaven eerder uitdrukking aan diepgevoelde persoonlijke emoties, zoals in het lange gedicht van Van Sleuwen, 'Pastorale voor een gestorven kind', waarvan de eerste drie regels de toon zetten voor het hele gedicht:

"Polijst uw droefheid tot weemoed;
dans uw droeve pavane, hart
voor het raam der herinnering.[...]"¹¹⁶

¹¹⁴) Bijvoorbeeld: B van Spaendonck, 'Verleden, heden en toekomst van de Tilburgse nijverheid', in *BN IX*, nr 5 (jan 1951), 130-136; F.Delen, 'Industrialisatie in Oss', in *BN IX*, nr 6 (febr 1951), 152-157.

¹¹⁵) Bijvoorbeeld F van der Ven, 'Plaats en taak van Noord-Brabant in de economie der Nederlanden', in *BN IX*, nr 2 (okt.1950), 42-46; inleidingen op congres 'Geest en industrie', in *BN IX*, nr.10 (jun 1951).

¹¹⁶) *BN IX*, nr.2 (okt.1950), 25-27.

De luister van het oude Brabant kon de jonge dichtersgeneratie niet meer inspireren. Symptomatisch was, dat het enige gedicht met een duidelijk waarneembare 'couleur régionale' juist van de hand kwam van een van de *Brabantia Nostra*-medewerkers van bijna het eerste uur, Lodewijk van Maelstede (vanaf 1936 had hij gedichten gepubliceerd). De Brabantse atmosfeer, het heimwee naar het verloren paradijs werd door hem wel zeer intens voelbaar gemaakt:

HERFST IN BRABANT

"De najaarsstormen teist'ren weer dit land:
de mastebossen en de duist're vennen,
de boerensteeën langs het rulle zand,
de oude stadjes met hun stille stemmen.

De regenvlagen striemen in de wind
de keuterboeren die verveerlijk wrochten
aan hunnen grond; zij zijn zo fel gezind
dit eenzaam land onder de donk're lochten.

[...]

Dit was mijn land onder de najaarswind ...
gaat het teloor aan vele vreemde dingen ? -
vol weemoed wacht ik tot de ziel hervindt
het oude lied, - kind onder vreemdelingen".¹¹⁷

Ook onder de namen van makers van tekeningen en vignetten in deze jaargang waren die van nieuwe, nog vrij onbekende kunstenaars: Marius de Leeuw, Jules Verschuuren, Gijs Vlamings. Dat hun artistieke bijdragen, evenmin als die van Van Hoek of F.Mandos in staat waren, een duidelijk herkenbaar stempel op de jaargang te drukken, lag niet zozeer aan het kunstzinnige peil, alswel aan het feit, dat een relatief groot gedeelte van de 340 pagina's in beslag werd genomen door nogal saai ogende themanummers.

Het feit, dat niet minder dan drie van de twaalf nummers van deze laatste jaargang van *Brabantia Nostra* waren gewijd aan het wel en wee van telkens één stad (Tilburg; Breda; en Bergen op Zoom, waar C.Slootmans

¹¹⁷) *BNIX*, nr.4 (dec.1950), 103.

in zijn eentje een heel nummer over volschreef) kon opgevat worden als een signaal, dat de redactie ook niet meer wist hoe zij anders het blad nog vol moest krijgen.

In het allerlaatste nummer van *Brabantia Nostra* gaf Tegenbosch - in een artikel over het Brabants Studenten Gilde - een verhandeling over de neergang van het Brabantse idealisme. Volgens hem had *Brabantia Nostra* evenals de Brabantse Beweging gefaald in alle pogingen, om de Brabantse jeugd te bezielen. Alles wat nog aan de "na-oorlogse eruptie" (nl. de Brabantse Beweging) herinnerde, was het Brabants Halfuur; voor de rest was iedere massa-actie mislukt. Thans ontmoette *Brabantia Nostra* alleen nog "onverschilligheid die dood maakt". Werd het dan geen tijd, zo vroeg hij zich af, om *Brabantia Nostra* maar gewoon helemaal op te doeken? Beter een onbewoonbaar huis slopen, dan de gevel zonder achterbouw ten koste van ontzettend veel energie overeind te houden. Zo men dit niet verkoos, dan diende *Brabantia Nostra* zich te bezinnen op een nieuwe taak in het gewest.¹¹⁸

Die bezinning kwam er. De redactie, die op geen enkel moment tijdens de laatste jaargang een eensgezinde wil had laten blijken om door te gaan, legde nu het hoofd in de schoot. Het was niet zozeer het abonneeaantal op zich dat de doorslag gaf bij het besluit, de proef met het herverschijnen van *Brabantia Nostra* niet voort te zetten. Van meer belang was het ongeloof in het nut van een gewestelijk blad. Er was "algemene apathie", aldus Van der Ven. De redactie was niet bij machte, op een behoorlijk peil door te gaan. Ook de "beneden-minimale actieve belangstelling" sterkte de hoofdredacteur in zijn overtuiging, dat het blad zichzelf had overleefd¹¹⁹. Een deel van de redacteurs (literatoren als Eijkens en Van Sleeuwen) wenste het regionale karakter van het blad geheel prijs te geven om van *Brabantia Nostra* een zuiver literair tijdschrift te maken. Anderen zagen hier niets in, maar wilden ook niet op de oude voet doorgaan. Tot deze laatste - grotere - groep behoorde Van der Ven, die aan de voorzitter van het Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, Commissaris, schreef:

"Tijdens mijn hoofdredacteurschap van het maandblad *Brabantia Nostra* in de afgelopen jaargang is mij duidelijk gebleken, dat aan de half literair-creatieve, half apologetische (apologetische voor

¹¹⁸⁾ BN IX, nr 12 (aug.1951), 317-322.

¹¹⁹⁾ Archief-BN 33, verslag hoofdredacteur jrg. 1950/1951.

een Brabants bewustzijn wel te verstaan!) niet veel behoefte meer bestaat".¹²⁰

De brief van Van der Ven aan Commissaris, die zoals wij weten al sinds 1937 in *Brabantia Nostra* actief was geweest, werd met een duidelijke bedoeling geschreven. Het was Van der Ven bekend, dat het bestuur van het Provinciaal Genootschap streefde naar samenvoeging van zijn eigen periodiek, het *Brabants Jaarboek* (dat overigens pas twee keer was verschenen), met de tijdschriften *Brabantia Nostra* en *Brabants Heem*.¹²¹ Zomer 1951 had het Genootschap contact gezocht met Van der Ven, die in het streven naar een gezamenlijk periodiek een welkome oplossing voor de problemen bij *Brabantia Nostra* moet hebben gezien. Na verschillende ontmoetingen formuleerde Van der Ven in bovenvermelde brief zorgvuldig zijn persoonlijk standpunt over formele samenwerking. Hij vertrouwde erop, dat dit ook het standpunt van het gehele *Brabantia Nostra*-bestuur zou zijn. Kernstuk van zijn brief was, dat in plaats van de directe propaganda voor het Brabants bewustzijn nu de indirecte methode veel meer voor de hand lag: de strijdbare toon was uit de tijd. De aandacht moest gevestigd worden op Brabantse cultuuruitingen in heden en verleden. Deze methode werd door het Genootschap met de jaarboeken gehanteerd. Samengaan lag dus voor de hand; de publicistische dubblure moest worden opgeheven. Belangstelling voor feitelijke ontwikkelingen, ook op maatschappelijk en economisch gebied (*Brabantia Nostra* had die in de laatste jaargang ruimschoots getoond), zou ook in het nieuwe tijdschrift geboden blijven. Als naam van het nieuwe periodiek stelde Van der Ven voor: *Brabantse Bladen*. Het zou zes maal per jaar moeten verschijnen. Over *Brabants Heem* sprak hij niet. Van der Ven zei er nog bij, dat zijn voorstel tot samenwerking mede was ontstaan op instigatie van commissaris van de koningin J. de Quay.

In de bestuursvergadering van het Genootschap van 20 november 1951 kwam de brief van Van der Ven, inhoudende het voorstel tot fusie van *Brabantia Nostra* en het *Brabants Jaarboek* ter sprake. Het feit dat *Brabants Heem* buiten de laatste onderhandelingsronde was gehouden leidde tot enige discussie, maar uiteindelijk ging een meerderheid van het bestuur akkoord met het plan-Van der Ven (dat wilde zeggen: van de 36 bestuursleden waren er maar 18 aanwezig; 3 verlieten voor de stem-

¹²⁰⁾ Archief-BN 89, brief F. van der Ven aan A. Commissaris, 3-11-1951.

¹²¹⁾ Het volgende is grotendeels gebaseerd op stukken in Archief-BN 89 en op J. van den Dam, 'Brabantia: ontstaan en geboorte', in *Brabantia* XXXII, nr. 7 (nov. 1983), 4 tm 7.

ming al de vergadering; van de overgebleven 15 stemden er 9 vóór de fusie, 3 tegen en er waren 3 onthoudingen).

Hierna kwam de zaak snel rond. Op 13 december werd op een gecombineerde vergadering van Brabantia Nostra en het Genootschap een redactie gevormd voor het nieuwe periodiek; zij zou gaan bestaan uit Van der Ven voor het sociale gedeelte, Antoon Coolen voor het literaire en Commissaris voor het historische, terwijl M. van de Griendt, directeur van het Genootschap, tot redactiesecretaris werd benoemd. De getalsverhouding was dus eigenlijk 3:1 in het voordeel van het Genootschap (Commissaris had overigens in de vergadering van 20 november zijn verwachting uitgesproken, dat het nieuwe blad voor 90 % het karakter zou dragen van het *Brabants Jaarboek*). Abonnees van *Brabantia Nostra* zouden worden aangespoord, lid te worden van het Genootschap, wat automatisch een abonnement zou inhouden. Ruim 1000 van hen gingen inderdaad hier toe over. Aan de redactie werd het kiezen van een nieuwe titel overgelaten: het werd *Brabantia*. Men ging in zee met uitgeverij Cleerdin te 's-Hertogenbosch. De eerste aflevering van het nieuwe, tweemaandelijks tijdschrift verscheen al in februari 1952. De oplage werd gesteld op 3500 exemplaren, 1000 meer dan het nodig geachte en beraamde aantal. Tot 1972 toe bleef op de titelpagina van het tijdschrift de vermelding staan, dat het blad orgaan was van het Provinciaal Genootschap en de Stichting Brabantia Nostra. Maar met de feiten stemde dit toen al lang niet meer overeen. Van der Ven trok zich al in 1957 terug uit de redactie, en daarmee was het feitelijke aandeel van Brabantia Nostra in de redactievoering praktisch verdwenen.

Van alle onder auspiciën van Brabantia Nostra tot stand gekomen naoorlogse initiatieven (zoals *Edele Brabant*, Brabants Halfuur, Groot-Kempische Cultuurdagen en *Brabantia*) heeft het tijdschrift *Brabantia* nog het langst bestaan, want anno 1990 verscheen het (in de 39e jaargang) nog steeds. Het blad volgde vanaf het begin de ontwikkelingen in Brabant op tal van gebieden op de voet en bouwde, het langst onder het hoofdredacteurschap van G. Knuvelde, een uitstekende reputatie op.

Het einde van het tijdschrift, zomer 1951, markeerde het einde van de boodschap van Brabantia Nostra naar buiten toe. De inhoud van het blad *Brabantia* week sterk af van het vroegere tijdschrift. Er werden amper nog ideologische beschouwingen opgenomen. Berichten over verdere activiteiten van de Stichting Brabantia Nostra werden in de loop van de jaren vijftig steeds schaarser, om tenslotte praktisch te verdwijnen.

Nog een tweede argument pleit ervoor, het tijdstip 1950-1951 als

eind-datering van Brabantia Nostra aan te houden. Eind 1949 stelde een reorganisatiecommissie van negen leden onder voorzitterschap van Van der Poel een aantal aanbevelingen op schrift, die erop neer kwamen, dat de Brabantse Beweging, die immers een fiasco was gebleken, geheel geliquideerd diende te worden. Wie wilde, kon lid worden van een vriendenkring van Brabantia Nostra.¹²² Met deze verandering, die op twee vergaderingen van de Centrale (juli en december 1950) werd gesanctioneerd,¹²³ werd het lot bezegeld van de laatste poging tot massa-actie. Het heeft weinig zin, hier nogmaals de mineur-stemming weer te geven, die blijkbaar op deze bijeenkomsten hing. Dat er geen romantische were di-geest meer heerste was de algemene conclusie.¹²⁴

Na de liquidatie van de Brabantse Beweging bleef het bestuur van de stichting, 'Centrale' geheten, over, én een vriendenkring. De Centrale telde maximaal 149 leden die elkaar eenmaal per jaar troffen. De vriendenkring telde bij overname van de Brabantse Beweging rond de 500 leden. In 1969 telde de Centrale nog 130 leden; het aantal vrienden was ongeveer 300.¹²⁵ De voorzittershamer ging in 1952 van Van der Poel over in handen van C. van Beek, de burgemeester van Reusel; tien jaar later werd deze opgevolgd door drs. J. van Casteren. Mutsaers bleef secretaris van de stichting en Dorenbosch penningmeester. Zelfs bij de goedmoedelijke bijeenkomsten, die steeds meer op een jaarlijkse reünie gingen lijken, werd als vanouds geklaagd over absentie van leden. Een regelmatig terugkerend gespreksthema op deze jaarvergaderingen was de vraag, of men de Stichting Brabantia Nostra niet beter kon liquideren. Gewezen werd op de gevorderde leeftijd van de meeste Centrale-leden en op de geringe weerklank. Maar de conclusie van een meerderheid was telkens, dat er een 'trefpunt' (ook wel genoemd een 'wachtpost') moest blijven bestaan van Brabantse intellectuelen. De mogelijkheid, ooit nog eens als een soort service-club op te treden werd opengehouden.¹²⁶ Zover is het nooit gekomen. Officieel is Brabantia Nostra echter nooit opgeheven. De Stichting leidt al decennia lang een slapend bestaan.

Enkele jaren voor zijn dood - hij stierf in 1961, 87 jaar oud - viel aan dr.P.C. de Brouwer nog een hoge eer te beurt. In 1954 kreeg hij uit han-

¹²²⁾ Archief-Willems 147, rapport reorganisatiecommissie BN, 3-11-1949

¹²³⁾ Archief-Willems 147, convocaties Centrale 15-7 en 28-12-1950.

¹²⁴⁾ Archief-BN 7, verslag verg. Centrale 28-12-1950 en Jaar-verslag BN 1950.

¹²⁵⁾ Brief P. Dorenbosch aan auteur, 12-4-1989.

¹²⁶⁾ Archief-BN 7 en 8, notulen jaarvergaderingen BN 1951-1961.

den van Prins Bernhard een zilveren anjer uitgereikt, vanwege het werk van deze "eenvoudig-Brabantse en wijze priester" voor de culturele bewustwording en ontplooiing van het Brabantse volksdeel. In de gronden voor verlening van deze onderscheiding vermeldde de oorkonde, dat hij meer dan iemand anders in Brabant het Brabantse volk met behoud van zijn eigen waarde had ingevoerd in de wijde wereld van het nationaal bestel. In 'den doctor' werden tevens allen geëerd die net als hij

"in de wijngaard der cultuur de persoonlijkheid van een gewest invoegen in het wijder verband van de eerst mede daardoor bloeiende nationale gemeenschap".¹²⁷

§ 8. *P.C. de Brouwerfonds en Congressen*

Ontplooide Brabantia Nostra na 1951 geen activiteiten van betekenis meer? Toch wel. In de epiloog van de geschiedenis van Brabantia Nostra verdienen twee activiteiten vermelding: het 'P.C. de Brouwerfonds' en de studiecongressen.

In 1946 werd het 'P.C.de Brouwerfonds, fonds voor Brabant' opgericht met het doel om initiatieven op cultureel en maatschappelijk gebied over de aanvangsmoeilijkheden heen te helpen.¹²⁸ Het beginkapitaal werd gevormd door een geschenk dat P.C.de Brouwer bij zijn 50-jarig priesterjubileum kreeg aangeboden. Dit bedrag werd vermeerderd met giften van particuliere contribuanten. Onder meer werden uit het P.C. de Brouwerfonds subsidies verstrekt aan het Brabants Halfuur, aan sociologie-studenten die in 1954 een onderzoek instelden naar opvattingen onder Brabantse jongeren, en aan het Brabants Studenten Gilde. Gemeten naar de uitgebreide lijst van mogelijke bestedingen die in 1946 was opgesteld - onder meer amateurtoneel, volksuniversiteiten, volksdansgroepen, kunstnijverheid, studiebeurzen - kan worden geconcludeerd, dat het fonds niet aan zijn doel heeft beantwoord. In 1963 werd besloten, het bedrag van ongeveer f 10.000,- dat het fonds toen nog onder zijn beheer had, te besteden aan een monument voor dr.P.C.de Brouwer op het Vrijthof te Hilvarenbeek; de gemeente paste het resterende bedrag bij. Nog altijd valt dit monument daar te bewonderen: de opgang van Brabant, in de vorm van een abstracte vogel die zijn vleugels wild uitslaat.

¹²⁷⁾ *Brabantia* IV (1955), 29-31.

¹²⁸⁾ Het hiernavolgende is hoofdzakelijk gebaseerd op stukken in Archief-BN 33; *EB* III, nr.4 (sept. 1948) en *BY* IX, nr.5 (jan 1950).

De naam van Brabantia Nostra leefde nog een tijdlang voort in de studiegerechten, die in de loop der jaren op haar initiatief (en buiten de regelmaat van haar eigen jaarvergaderingen) werden gehouden.¹²⁹ Deze studiebijeenkomsten waren te zien als voortzetting van landdagen die Brabantia Nostra voor de oorlog had georganiseerd. Tussen 1947 en 1963 werd een tiental malen, met wisselend succes, een dergelijk congres belegd. De formule was, een aantal sprekers, meest van buiten de eigen kring, inleidingen te laten houden, waarna over de geponeerde stellingen gediscussieerd werd. Meestal duurde een congres twee dagen. Veelal gaven de commissaris van de koningin, burgemeesters en andere hoogwaardigheidsbekleders acte de présence.

Het was opvallend, dat bij de eerste congressen, die van 1947 tot 1950, het accent lag op cultuur en religie: 'Cultuur' (1947); 'Brabant in het Onderwijs' (1949), en 'Kerk en Volk in Brabant' (1950). Daartussenin werd in 1948 een congres belegd met als thema 'Meer zelfstandigheid van de provincie', waarbij als sprekers optraden: J.Linthorst Homan, P. van Loon en A. van der Poel.

De congressen die in de jaren vijftig en zestig met afnemende frequentie werden belegd, belichtten doorgaans sociaal-economische problematiek. Zoals men mag verwachten, kwam de tijdgeest van 'het Brabant van De Quay' wel tot uitdrukking in de gekozen gespreksonderwerpen. In 1951 was er een congres over geestelijke, zedelijke en culturele aspecten van industrialisatie, 'Geest en industrie'. Sprekers waren K.Roncken, H.Moonen, Th.Keulemans, J.Verster en F. van der Ven. In 1953 ging het kortweg over 'Industrialisatie', over welk thema W.Heere en E.Sassen inleidingen hielden. In 1954 was het thema: 'De plaats van de academisch gevormde in het huidige Brabant'; sprekers: B.Drion, P.Eliëns, K. van Ginneken en G. de Vet.¹³⁰ Het best voorbereide en drukstbezochte congres vond plaats in 1959. Er waren 800 deelnemers. De voorbereiding was in handen van een commissie onder voorzitterschap van Jef de Brouwer; enkele dagen na afloop van de bijeenkomst kwam deze Brabantia Nostra-voorman van het eerste uur overigens te overlijden. Het thema was symbolisch: 'De integratie in Brabant. Ontmoeting en samenleven van eigen en ingekomen bevolking'. Aan het congres lag een onderzoek ten grondslag naar de omvang en de situatie van de allochtonen in Bra-

¹²⁹⁾ Het hiernavolgende is gebaseerd op stukken in Archief-BN 7 en 8, Archief-Commissaris 112, 114, 115 en 171; artikelen in *Brabantia*.

¹³⁰⁾ *Brabantia* III (1954), 173-177.

bant.¹³¹ In wezen werd het probleem van de verhouding tussen de 'Hollanders' en de Brabanders in Brabant aan de orde gesteld. Inleiders waren J. de Brouwer, H. Casimir en F. van der Ven. Deze laatste leverde kritiek op het steriel antiquariseren van het 'Brabants-eigene', zoals men dat in het verleden teveel had gedaan. Niet alleen uit de inleidingen, ook uit de discussies bleek, dat er eigenlijk nauwelijks nog een tegenstelling werd gevoeld tussen 'autochtonen' en 'allochtonen'. Dit vormde een duidelijke aanwijzing, dat de mentaliteit in Brabant snel aan het veranderen was. Niemand pleitte er nog voor krampachtig behoud van het Brabants-eigene. Als zodanig vormde het congres ook een mijlpaal in het proces van Brabants emancipatie.

Er volgden nog twee congressen. In 1960 boog men zich over 'Het onderwijs en de toekomst van Brabant'; inleiders waren R. Kwant en M. Matthijsen. In 1963 volgde het laatste congres: 'Brabant in Europa'; sprekers waren E. Sassen, M. Huijbregts en Joan Willems. Het meegroeien in het nieuwe Europa, aldus de convocatie, moest worden bevorderd, maar het moest wel gebaseerd zijn op ideële motieven. De Brabantse mens diende zich, met behoud van zijn waarden, aan te passen aan de optredende schaalvergroting.

Toen het bestuur van Brabantia Nostra zich in 1967 bezon op een thema voor een volgend congres, werd gekozen voor 'Geestelijke verwar- ring', waarbij gerefereerd werd aan de effecten van het vernieuwingsproces in de R.K. kerk sinds 'Vaticanum II'. Toen een intern discussiestuk van de hand van Mutsaers uitlekte, waarin die vernieuwingen werden bekritiseerd, leidde dit tot tegenstrijdige reacties; zó sterk, dat het bestuur afzag van organisatie van bedoeld congres.¹³² De atmosfeer maakte het niet meer mogelijk, met een vraagstelling naar buiten te komen, daar de meningen te zeer uiteenliepen.

Hierna zakte Brabantia Nostra definitief weg in vergetelheid.

¹³¹) *De allochtonen in Brabant. Initiaal-onderzoek naar omvang en situatie* (Den Bosch z.j.(1959)); *De integratie in Brabant. Ontmoeting en samenleven van eigen en ingekomen bevolking* (z.p., z.j.).

¹³²) Archief-BN 173; collectie-Naaijkens; collectie mevr. Wijffels-Smulders.

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Achtergrond

Tijdens het tiende zomerkamp van het Brabants Studenten Gilde van Onze Lieve Vrouw, te Oirschot in 1935, viel het besluit tot oprichting van het tijdschrift *Brabantia Nostra*.

De provincie Noord-Brabant was toen al een aantal jaren op weg, de laatste resten van een grote sociaal-economische en culturele achterstand weg te werken. Die achterstand was nog terug te voeren tot de tijd waarin Brabant generaliteitsland van de Republiek was. Lang nadat het Koninkrijk der Nederlanden was gesticht, waarin de katholieken gelijkberechtigd waren en het begrip generaliteitsland tot het verleden behoorde, droeg Noord-Brabant duidelijke sporen van achterstand. Sinds het einde van de negentiende eeuw was echter de landbouw gemoderniseerd en o.m. door grootschalige ontginning van woeste gronden uitgebreid. Vanaf het begin van de eeuw groeide de industrie sterk – o.m. textiel, metaal, schoen- en leder, sigaren en andere consumptiegoederen – en verschaften aan tallozen een nieuw bestaan. Mede dankzij het pionierswerk van mensen als dr.P.C. de Brouwer en dr.H.Moller werden er veel middelbare scholen gesticht. In de culturele sfeer leverde Noord-Brabant zijn eigen bijdrage aan de 'kwarteeuw der ontluijing' van het katholieke leven in Nederland. Er heerste omstreeks 1930 in het zuiden een zekere trots of in elk geval voldaanheid over het vele dat katholieken en Brabanders in de eerste decennia van de twintigste eeuw hadden bereikt.

Tegelijkertijd leefde bij geheel het katholieke volksdeel van Nederland het besef, deelgenoot te zijn in een proces van emancipatie, dat na tientallen jaren van inspanningen eindelijk zijn voltooiing leek te naderen. De financiële gelijkstelling van het bijzonder aan het openbaar onderwijs in 1917, de stichting van de Katholieke Universiteit Nijmegen en de R.K.Handelshogeschool Tilburg, het feit dat de R.K. Staatspartij een politieke factor van betekenis werd: dat en nog veel meer gaf voedsel aan genoemd optimisme. Uit verslagen en afbeeldingen die dateren van de jaren dertig lijkt het katholieke verenigingsleven te blaken van zelfvertrouwen en wordt de blijde sfeer gesuggereerd van het 'rijke roomse leven'.

In Brabant viel naar aanleiding van de snelle veranderingen echter niet

alleen euforie te registreren; er was daarnaast sprake van reacties die getuigden van crisisbesef en van bezorgdheid over een mogelijke aantasting van de eigen gewestelijke aard. Industrialisatie betekende o.m. de komst van allochtonen naar Brabant, die een eigen cultuur vertegenwoordigden. De katholieke leef sfeer kon wel eens bedreigd worden.

In Tilburg was in de jaren twintig onder studenten van de door Moller gestichte Katholieke Leergangen, in en rondom de studentenvereniging 'St.Leonardus', een sfeer ontstaan van intellectueel-culturele interesse en activiteit. Vooral studenten Nederlands, Geschiedenis en Kunst voelden zich hiertoe aangetrokken. Van de creatieve en ietwat alternatieve priester F.Siemer ging een stimulerende artistieke invloed uit. Met het hierboven genoemde 'Brabants Studenten Gilde van O.L.Vrouw', in 1926 door Jules Froger opgericht, was Leonardus in persoonlijke contacten verbonden.

Het Brabants Studenten Gilde vormde een typisch produkt van het rijke roomse leven. Studenten bouwden devotiekapelletjes, vierden feest met de bevolking van de Brabantse dorpen en trokken de natuur in. Gildebroeders en Leonardijnen voelden zich tijdens excursies, zomerkampen en culturele avonden als een soort jonge, aanstormende generatie, vol vuur en idealisme. Het katholieke en Brabantse element vroeg om uitbouw en versterking en werd door velen opgevat als levensopdracht. Van groot belang hierbij was het visioen dat de al wat oudere, onofficiële moderator van het Gilde, dr.P.C. de Brouwer, aan deze jongeren wist voor te houden. Deze bekende priester-classicus, uitte in woord en geschrift menigmaal zijn bezorgdheid over de nivellering en geloofsvervlakking, waaraan het snel industrialiserende gewest Brabant ten prooi zou zijn gevallen. Hij achtte de Brabander van nature te meegaand. Hij wilde een soort inheemse intelligentsia kweken en voor Brabant behouden, als een verzameling stoottroepen voor een nieuw zelfbewustzijn. Wat niet strookte met de katholieke volksaard zou resoluut moeten worden afgewezen. Als leraar aan het Odulphus-lyceum te Tilburg had hij - o.m. als adviseur van de scholieren-vereniging 'Nos' - veel jongens warm gekregen voor zijn Brabantse idealisme.

Een verklaring voor het ontstaan van Brabantia Nostra kan gegeven worden door te wijzen op de combinatie van enerzijds economische en culturele groei en anderzijds angst voor aantasting van het eigen karakter; het bewustzijn van die twee zaken werd uitgedragen door een generatie van afgestudeerden aan katholieke onderwijsinstellingen, die zichzelf graag als pioniers van een nieuwe overtuiging presenteerde.

Tegen deze achtergrond van roomse opgang en groeiend gewestelijk zelfbewustzijn dient het nieuwe periodiek *Brabantia Nostra* geplaatst te worden. Het verscheen gedurende de eerste twee jaren van zijn bestaan (1935-1937) om de twee weken; daarna ging het verder als maandblad.

Tot de redactie traden toe: Frans van der Ven, Geert Ruygers, Jef de Brouwer, Toon Wijffels, Luc van Hoek en Paul Vlemminx. De redactieleden en de groep schrijvers en sympathisanten eromheen deelden het 'Brabantisme' van de vereerde P.C. de Brouwer en waren o.m. door de boeken van jonge katholieke intellectuelen van de jaren rond 1930 (Van Duinkerken, Knuvelde, Coolen) in hun idealisme gesterkt. Van de eerste jaargang was Van der Ven redactiesecretaris, van de tweede tot en met de vijfde Ruygers; deze liet zich vanaf de derde jaargang hoofdredacteur noemen. Vanaf de zesde jaargang nam Van der Ven die taak weer over.

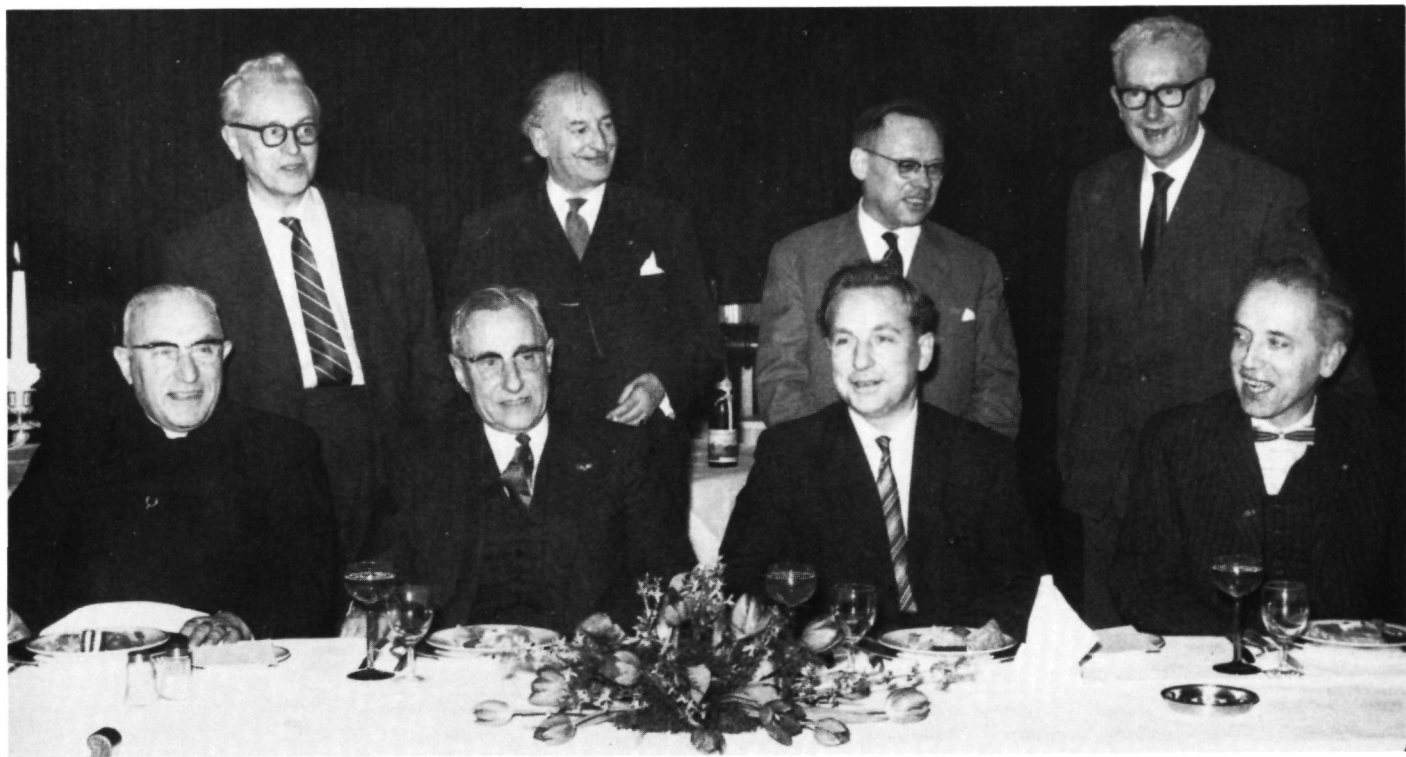
Het tijdschrift wilde ertoe bijdragen, dat het lang achtergestelde gewest Brabant "weer zienderogen de kern" werd van de Nederlanden. Het blad, dat werd geredigeerd onder de bescheiden supervisie van dr. P.C. de Brouwer, besteedde veel aandacht aan culturele, religieuze en historische onderwerpen. Fel werd uitgehaald naar alles wat zweemde naar liberale, protestantse of 'Hollandse' invloeden in het roomse gewest Brabant. Men wilde zich teweer stellen tegen allerlei dreigende nivellerende invloeden en men vroeg veel aandacht voor het streek-eigene. Keer op keer werd erop gewezen, dat Brabant ooit het voornaamste gewest van de Nederlanden was geweest. In het blad werd veel plaats ingeruimd voor artikelen over religieuze hoogtijdagen en folkloristische gebruiken. De aloude Brabantse 'fierheid', uit de dagen van hertog Jan I, moest nu worden gemobiliseerd tegen de bedreigingen van de moderne tijd. Tegelijk bepleitte het tijdschrift een 'schoner' leven: het in de provincie latent aanwezig geachte potentieel aan literair, wetenschappelijk en artistiek talent diende ontdekt en aangesproken te worden; een waaier van artistieke uitingen moest worden ontplooid, zo royaal als de kleurrijke vlag van de vendelwaaier op een Bourgondisch gildefeest. Het blad bood een podium aan een nieuwe generatie dichters, schrijvers en illustratoren. Allen hadden zij een barok levensgevoel en dito schoonheidsideaal gemeen en gaven er op eigen wijze vorm aan. Zij beschouwden zich als de voortzetters van de boodschap van de Contra-Reformatie. Men ging bovendien uit van de premisse, dat het katholicisme een wezenskenmerk van het Brabantse karakter was. Bescherming van de katholieke leefsfeer en be-

houd van het Brabants-eigene waren twee doelstellingen die men dan ook onmogelijk los van elkaar kon zien.

Het tijdschrift *Brabantia Nostra* bereikte slechts een oplage van tussen de 1200 en 1500 exemplaren. Het werd voornamelijk gelezen door een geestelijke elite: priesters, leraren, onderwijzers, kunstenaars en andere leden van de betrekkelijk smalle laag Brabantse katholieke intellectuelen. Voor de grote massa was het blad te abstract. Andersdenkenden stoorden zich soms aan de gezwollen frases over Brabants grootse en heldhaftige verleden (gedoeld werd dan op de late middeleeuwen), aan het exclusief-katholieke karakter dat men aan Brabant toedichtte en aan hetgeen L. Rogier eens "een zakformaat-Monroeleer" heeft genoemd: de geest van afweer en achterdocht tegen alles wat van buiten, i.c. van boven de rivieren kwam. Deze geest kwam ook tot uiting in de strijdkreet die aan Hertog Jan I was toegeschreven en die door een ijverige *Brabantia Nostra*-medewerker al enkele jaren voordat het tijdschrift van start ging was opgediept uit een oude kroniek over de slag bij Woeringen (1288): "Edele Brabant, were di!".

Ideologie

In de regionalistische ideologie die *Brabantia Nostra* uitdroeg, streden twee ogenschijnlijk tegenstrijdige elementen om de hoofdrol: enerzijds gewestelijke emancipatiedrang en anderzijds angst voor de sociale gevolgen van industrialisatie, urbanisatie en modernisering van de maatschappij. Het eerste element werd gevoed door de sociaal-economische opgang van Brabant. Het kwam tot uiting in klachten, dat op vele gebieden katholieke, autochtone Brabanders nog steeds niet tot verantwoordelijke maatschappelijke functies waren doorgedrongen. Hun achterstand in met name de intellectuele beroepen moest worden weggewerkt. Einddoel was de volledige deelname van Brabant aan het nationale leven, een integratie binnen de Nederlandse samenleving. Het tweede element uitte zich in een zekere drang naar isolement, welke overigens geheel de katholieke zuil gedurende het interbellum kenmerkte. De eigen bevolking diende beschermd te worden tegen gevaren van vervlakking en verlies van identiteit. Het religieuze en culturele erfgoed moest bewaard blijven. De paradox – samentrekken binnen het eigen kamp en tegelijk uiteenwaaieren over het totale strijdtoneel – is zoals Bornewasser opmerkte ook kenmerkend voor allerlei andere zich emanciperende groepen in de samenleving. In de loop van de jaren viel er echter in de *Brabantia Nostra*-ideologie, voor wie goed keek, een zekere verschuiving te constateren van

Afb. 18. Viering 25-jarig bestaan Stichting Brabantia Nostra, in restaurant "Modern" te Tilburg (1961). Staand v.l.n.r.: dr. L. van Bergen, dr. M. van Helvoort, drs. P.Mutsaers (secretaris), P.Dorenbosch (penningmeester). Zittend v.l.n.r.: mgr.dr. G.Bannenberg, premier dr. J. de Quay, C. van Beek (voorzitter), commissaris van de koningin dr. C.Kortmann.

Afb. 19. De huidige Mariakapel nabij de Moerdijkbrug.

Afb. 20. Gedenkteken in brons van Frans Verhaak voor dr. P.C. de Brouwer te Hilvarenbeek (onthuld in 1972), dat de opgang van Brabant verbeeldt.

'geslotenheid' naar 'openheid'. Symptomen van deze verschuiving waren de contacten in 1939 met andersdenkenden en met andere regionalisten op volkseenheids-conferenties en in de redactie van het tijdschrift *Het Gemeenebest*.

De ideologie van het regionalisme, zoals die door Brabantia Nostra werd uitgedragen, herbergde een aantal ideeën, vooroordelen en mythen die nauw verwant waren aan de conservatief-romantische 'tegenstroom' die in de negentiende eeuw was ontstaan in reactie op de liberale vooruitgangleer. Deze liberale visie was erfgenaam van Renaissance-ideeën over tolerantie, individualisme en streven naar persoonlijk geluk, en van opvattingen uit de Verlichting en de Franse Revolutie inzake menselijke vrijheid, democratisering, een rationele maatschappij e.d. Door de verbluffende ontwikkeling van de techniek was in de 19e eeuw in West-Europa een industrialisatieproces op gang gekomen, met ingrijpende sociale gevolgen zoals urbanisatie en ontworteling. Sinds de Romantiek had in de zich industrialiserende landen van Europa het verzet de kop opgestoken van groepen onderdanen tegen de burgerlijke cultuur van de grote stad, tegen individueel winststreven en kapitalisme, en tegen rationalisme. Brachten deze zaken immers geen afbraak van de oude zekerheden en gebondenheden? Werden de mensen er fysiek en geestelijk niet door verstrooid? Dit gevoel van onbehagen met de gevolgen van industrialisatie en urbanisatie kon in de loop der tijd in verschillende landen uiteenlopende vormen aannemen. Het vormt onder meer ook een verklaringsgrond voor de opkomst van antidemocratische, nationalistische en fascistische stromingen.

Wat Brabantia Nostra betreft: zij wenste krachten te bundelen voor een nieuw geordend harmonisch gemeenschapsleven, een hiërarchische opbouw van de samenleving en een dieper dóórdringen van het katholieke geloofsleven in de maatschappij. Zij toonde bovendien niet veel op te hebben met de geneugten van het moderne grote-stadsleven. Op het platteland, bij de eenvoudige godsvruchtige boeren, achtte zij de Brabantse eigenschappen wel in veilige handen. Zij achtte de naar zijn aard ontvankelijke, gemakkelijk-levende en weinig-principiële Brabander onderhevig aan teveel moderne verleidingen. Daar stond tegenover dat - naar de opvatting van Brabantia Nostra - in het goede Brabantse volk nog altijd een diepe, overgeërfd (tot de middeleeuwse mystiek te herleiden) vroomheid schuil ging, welke eeuwenlang tegen de verdrukking in was blijven voortbestaan.

Brabantia Nostra achtte het de taak van autochtone intellectuelen, zich in dienst van het eigen gewest en de eigen bevolking te stellen en er -

naar het parool van Etienne Gilson een 'katholieke orde' te helpen vestigen.

Behalve door katholieke missioneringsijver en door een verlangen naar een harmonisch geordende, van traditionele waarden doordrenkte maatschappij werd het Brabantia Nostra-denken ook gekleurd door een groot-Nederlands nationaal besef. Herhaaldelijk trad het blad in verweer tegen verwijten van gewestelijk chauvinisme, particularisme of sectarisme. Brabant had geen enkele behoefte aan secessie; het wilde juist de band tussen Noord- en Zuid-Nederland versterken en het wilde in de toekomst de schakel worden tussen de door het ongelukkige toeval der geschiedenis gescheiden landsdelen. De traditionele zuidelijke, op Leuven en Mechelen gerichte oriëntatie van Noord-Brabant klonk sterk door. In artikelen van Ruygers en L.Verberne werd het trauma van de scheiding tijdens de Tachtigjarige Oorlog en andermaal tijdens de Belgische Opstand van 1830 verwoord. Het warme levensgevoel, de feestelijk-barokke sfeer, de Bourgondisch-kleurrijke tinten in Vlaanderen werden met dezelfde intensiteit en hartstocht bewonderd als waarmee men zijn afkeuring uitsprak over wat men aanzag voor Hollandse kleinzieligheid en verwatenheid, protestantse stijlheid of liberale vrijdenkerij. Voor de strijd van de Vlamingen voor bescherming en versterking van de eigen taal en cultuur toonde Brabantia Nostra veel sympathie.

Geen separatisme dus bij Brabantia Nostra: volkseenheid was eerder het parool. Tegenover het door 'Holland' aan de 'buitengewesten' opgelegde moderne, uniforme levenspatroon stelde Brabantia Nostra het ideaal van een pluriform Nederland. Net als in een kleurrijk mozaïek zouden in de Nederlandse samenleving de verschillende nuances en geaardheden van de landsdelen verrijkend op het geheel kunnen inwerken. Confectie-Nederlanders kon men niet gebruiken: juist de verschillen waren interessant. Nederlanders konden nog veel van elkaar leren. Men wilde juist over de grenzen van het gewest heen kijken naar wat landgenoten in andere uithoeken bewoog. Dat was waarachtig nationalisme. Dat deze gedachte tezelfdertijd ook in de noordelijke provincies veld won, was voor Brabantia Nostra verheugend. Enthousiast gaf men dan ook acte de présence op de volkseenheids-conferenties. Tegen 1940 leek het, alsof zich onder Friezen, Groningers, Limburgers en Brabanders een breed regionalistisch front aan het aftekenen was, gericht op het benadrukken van de waardevolle en al te lang miskende subnationale kenmerken.

Dat Brabantia Nostra de groot-Nederlandse of dietse gedachte omarmde vloeide uit het voorgaande logisch voort. Men had zijn 'Knuvelder' goed gelezen: de voormalige wingewesten herbergden verborgen krach-

ten. Brabant zou de navel worden van de toekomstige herenigde Nederlanden, zo werd diens boodschap uit *Vanuit wingewesten* opgevat: een inspirerend visioen. De groot-Nederlandse voorkeur was bij Brabantia Nostra (tot mei 1940) evenwel niet politiek gekleurd; men wenste voornamelijk slechts versterking van de culturele band met Vlaanderen.

Ten onrechte wordt in naoorlogse beschouwingen op Brabantia Nostra nogal eens het etiket 'fascistisch' of 'semi-fascistisch' geplakt. Men haalt dan het overspannen vocabulaire aan, waarin de bij nadere beschouwing nogal onschuldige lofzangen op eigen land en volk zijn gesteld. Ook wijst men op corporatieve en groot-Nederlandse denkbeelden, welke immers ook opgeld deden in de NSB en in Zwart Front. Hieraan kunnen zelfs nog de gemeenschappelijke, op de 19e eeuwse Romantiek terug te voeren wortels van de ideologie worden toegevoegd. Maar Brabantia Nostra was veel te braaf en te conservatief om haar stem samen te laten klinken in het kakafonische koor van Mussert, Meijer en andere zwart-geüniformeerde exploitanten van de nood en het onbehagen van de mensen in de jaren dertig. Het gezag van P.C. de Brouwer stond er overigens ook wel borg voor, dat Brabantia Nostra niet in extreem-rechts vaarwater terecht kwam, evenals de kritische zin van Siemer. In 1936 schreef Van der Ven onder zijn dichtersnaam Frank Valkenier in *Brabantia Nostra* bijvoorbeeld een lang hekeldicht op Mussert, dat hem vijf jaar later, tijdens de Duitse bezetting, op internering in een gijzelaarskamp kwam te staan. Aftastende avances van Arnold Meijer werden gegeneerd afgewezen. Fascisme en nationaal-socialisme waren voor Brabantia Nostra vreemde ideologieën welke even weinig pasten bij de katholieke Brabantse volksaard als liberalisme, socialisme of communisme. Wel hebben enkele individuele leden van Brabantia Nostra incidenteel sympathie laten blijken voor Meijer of de Vlaamse militant Joris van Severen.

De beeldvorming over Brabantia Nostra als een wat suspect gezelschap – een beeldvorming die onder meer door Zondergeld is overgenomen – wordt niet bevestigd door mijn onderzoek. Etiketten als ('semi-) fascistisch' of zelfs 'antisemitisch' passen Brabantia Nostra niet. Op geen van de duizenden bladzijden in alle jaargangen van *Brabantia Nostra* kan men ook maar één uiting van antisemitisme aantreffen. Evenmin in de correspondentie of de notulen in het Brabantia Nostra-archief. Staatsvergoding en rassenwaan, uniformen en strijdmarsen, bruut optreden en militarisme: dat alles stond mijlenver af van Brabantia Nostra.

Anderhalf jaar na het eerste verschijnen van het tijdschrift, dus voorjaar 1937, werd door Brabantia Nostra een propaganda-centrale gesticht teneinde het blad aan meer abonnees te helpen. Uit deze actie ontwikkelde zich ruim een jaar later weer een 'Beweging Brabantia Nostra', geleid door een 'Centrale' en een Dagelijks Bestuur, waarvan P.C. de Brouwer voorzitter werd. Voor de beweging werd de vurige demagoog Jef de Brouwer bezoldigd propagandist. Hij stichtte en stimuleerde tal van 'kringen' waarin men op plaatselijk niveau aan de slag ging om het Brabantia Nostra-ideaal te verbreiden. Het ledental van de beweging is ondanks alle inspanningen echter nooit boven de 3000 uitgestegen, en dat was nog een zeer optimistische schatting. De Brouwers activiteiten stuiten niet alleen op *dédain* in bepaalde milieus, maar er heerste ook scepsis over het nut en de succeskansen van de 'beweging' in de leiding van Brabantia Nostra zelf. In de periode tot 1940 werd er – niet op kring-niveau maar voor alle leden/sympathisanten – enkele malen een Brabantia Nostra-landdag georganiseerd.

In 1937, dus nog voordat Brabantia Nostra de sprong naar 'beweging' waagde, was besloten tot de oprichting van een 'Stichting Brabantia Nostra'. Dit hield verband met een actie voor de bouw van een Maria-kapel aan de Moerdijkbrug. Deze kapel werd in 1939 ingezegend en diende ervoor, de automobilisten vanuit Holland tot eerbied te manen: men betrad immers het grondgebied van de 'Hertoginne van Brabant'. Publiciteit haalde Brabantia Nostra verder onder meer met een campagne tegen de macht van Philips te Eindhoven, 'Waar Brabant sterft'; en met een gedicht van de hand van Paul Vlemminx, 'De goede stad Oss', waardoor de koninklijke marechaussee te Oss zich beledigd achtte. In het eerste geval werd alleen maar gedreigd met inschakeling van justitie; in het tweede geval werd het desbetreffende nummer door justitie daadwerkelijk in beslag genomen en werd aan de auteur een forse boete opgelegd. In beide gevallen ging het om een emotionele hartekreet tegen de gevoelde dreiging van vreemde, ja 'tyrannieke' overheersing door noorderlingen.

In 1937 waren er aftastende besprekingen met leiders van de R.K. Staatspartij, die uiteindelijk niet leidden tot wat deze leiders gehoopt hadden, de inschakeling in een of andere vorm van Brabantia Nostra in het propaganda-netwerk van de partij. Het contact gaf een interessante confrontatie te zien tussen het 'establishment' van de katholieke zuil en de idealistische jongere generatie. In het overleg stelde Brabantia Nostra zo-

veel voorwaarden op programmatisch en organisatorisch gebied, dat de R.K.Staatspartij terugschrok voor enige verbintenis. Na de verkiezingen van 1937 had men Brabantia Nostra ook niet meer nodig.

Met de Vereniging van Kempische Schrijvers, uit Belgisch Brabant, werden contacten aangeknoopt die er zelfs toe leidden, dat de redactie van Brabantia Nostra met enkele 'Zuidnederlanders' werd versterkt. Veel meer dan een symbolische betekenis mag aan deze contacten niet worden toegekend. Wel maakten zij het mede mogelijk, dat in 1940 de bibliotheek van wijlen dr.Moller aan de Leuvense R.K. Universiteit werd geschonken, en dat na de Tweede Wereldoorlog te Hilvarenbeek de Groot-Kempische Cultuurdagen tot stand kwamen.

In 1939 hield Brabantia Nostra nog twee acties. De eerste was de herdenking van de heilige Willibrordus; deze werd min of meer geadopteerd als 'Apostel van Brabant', hetgeen tot enig dispuut leidde met deskundigen die aan de werkzaamheden van deze heilige een wijdere betekenis en actieradius toekenden. De tweede betrof een schrijven van Brabantia Nostra aan alle Brabantse gemeenten met de vraag, of er voorafgaande aan de raadsvergaderingen wel een gebed werd uitgesproken. In een aantal gevallen bewerkstelligde Brabantia Nostra op die manier invoering van gebed in de raad.

Snel na het begin van de Duitse bezetting bepaalde Brabantia Nostra haar standpunt. Bij monde van Ruygers kwam een tendens naar accommodatie - aanpassing aan de nieuwe orde - tot uiting, welke vermoedelijk strookte met de psychische gesteldheid van grote delen van het Nederlandse volk in de eerste bezettingsmaanden. Ook in de Brabantse pers werd de bevolking tot acceptatie van de nieuwe orde gemaand. Ruygers zag nieuwe kansen voor een volksgemeenschaps-besef, nu grenzen waren weggevaagd en het oude, liberale stelsel was ingestort. Nationale eensgezindheid met oog voor regionale nuances, en met respect voor de vrijheidstradities, moest in de plaats worden gesteld van het decadente individualisme. Contacten met "volksgenoten" in Vlaanderen en Noord-West-Frankrijk moesten worden geïntensiveerd. De groot-Nederlandse ideeën boden plotseling weer perspectief.

Met het formuleren van deze denkbeelden in mei/juni 1940 leverde Brabantia Nostra een belangrijke bijdrage tot de ideologie van de Nederlandse Unie. Met name de 'volksseenheids'denkbeelden kwamen sterk overeen met wat daarover in Uniebrochures werd geschreven.

In juli en augustus 1940 wierp Brabantia Nostra zich op als wegbereider van en propagandist voor de Nederlandse Unie. De Unie wenste va-

derlandslievende Nederlanders te bundelen, als alternatief voor de NSB, maar wel in contact met de bezettingsautoriteiten. Brabantia Nostra colporteerde met krantjes en belegde massa-vergaderingen, zelfs nog vóórdat de Unie officieel van wal was gestoken. Zodoende gaf zij aan Linthorst Homan en de zijnen een noodzakelijke impuls om over alle aarzelingen heen te stappen en de publikatie van het Manifest van de Nederlandse Unie (24 juli) door te zetten. De Brabantia Nostra-medewerkers Ruygers, J. de Brouwer en Joan Willems traden in dienst van de Unie. Ruygers kreeg in zijn hoedanigheid van hoofdredacteur van het weekblad *De Unie* alle gelegenheid zijn denkbeelden te ontvouwen over een nationaal reveil binnen de nieuwe orde. Hij gebruikte hierbij af en toe een geëxalteerd proza om de idealen van volkseenheid en gemeenschapszin in "een nieuwe wereld" aan te prijzen. Tegelijk werd de NSB duidelijk afgewezen, hetgeen Ruygers in 1942 op gevangenisstraf kwam te staan.

Moelijkheden begonnen, toen de bezetter vanaf voorjaar 1941 de teugels strakker ging aanhalen. Brabantia Nostra begon in daad en geschrift steeds meer aandacht te besteden aan heemkunde. Het leek een veilige manier om onder de bezettingsomstandigheden op zinvolle wijze door te werken. Er werd een 'Werkgemeenschap voor Brabantse Heemkunde' geïnstalleerd. Maar toen deze goed en wel haar werkzaamheden aanging, werd alle arbeid door secretaris-generaal Van Dam verboden. Dit soort spontane zelfwerkzaamheid was immers lastig te controleren. Toen het in januari/februari 1942 duidelijk werd, dat Brabantia Nostra zich bij de zojuist opgerichte Kultuurkamer zou moeten aanmelden - zich met andere woorden aan de Duitse orde moest laten gelijkgeschakelen - viel na uitvoerig beraad het besluit om heel het Brabantia Nostra-werk stil te leggen. Naar aanleiding van de gijzeling van hoofdredacteur Van der Ven (J. de Brouwer werd eveneens gegijzeld) staakte het maandblad *Brabantia Nostra* na juli 1942 de uitgave.

Men kan stellen, dat Brabantia Nostra door het uitbreken van de oorlog en onder druk van de bezetting niet de kans heeft gekregen, uit te groeien tot een beweging van meer dan een paar duizend leden. Maar het is de vraag, of die uitgroei er onder normale omstandigheden wel zou zijn gekomen. In elk geval waren er na de bevrijding in Noord-Brabant, zo goed als elders, geheel andere prioriteiten aan de orde dan de versterking van het op historische argumenten gegründveste regionale zelfbewustzijn. In de eerste plaats was er de noodzaak van wederopbouw, waarbij het accent op nationale in plaats van regionale saamhorigheid en coöperatie

diende te liggen. In de tweede plaats voltrok zich onder het commissariaat van J. de Quay (1946-1959) in Brabant een metamorfose. De ramen werden wijd opengezet voor verdere industrialisatie. Er vestigden zich veel nieuwkomers in Brabant en er werd druk gebouwd. Nieuwe scholen openden de poorten, wegen werden aangelegd of verbreed (de Moerdijk-kapel moest wijken voor wegverbreding; zij werd in 1968 vervangen door een minder opvallende, betonnen constructie). De Anglo-Amerikaanse cultuur die door de bevrijders was meegebracht bleef hangen. In de derde plaats daagden de oprichting van de Benelux en later van de Europese Economische Gemeenschap uit tot een omschakeling naar grootschaliger denken. In deze werk-sfeer klonk het 'Were Di'parool spoedig als een anachronisme. In de vierde plaats zorgden weldra de nieuwe communicatiemediën, met name televisie, voor het openen en verbreden van geestelijke horizons. Urbanisatie en secularisatie waren niet tegen te houden. Achteraf bekeken kan men constateren, dat pogingen tot wederoprichting van een levenskrachtige katholieke regionalistische beweging tot mislukken waren gedoemd.

In Brabantia Nostra-kring was, o.m. door het praktisch wegvallen van vroeger actieve medewerkers als Ruymers en J. de Brouwer, onzekerheid te bespeuren over voortzetting van de koers. Even leek het erop, dat voor het heropgerichte, maar noodlijdende Brabantia Nostra versterking kwam toen het fuseerde met de - door jongeren buiten Brabantia Nostra om gestichte - Brabantse Beweging. Een nieuw gezinsblad, *Edele Brabant*, kwam tot stand onder energieke leiding van Jan Naaijken. Het richtte zich niet op de intellectuele elite, maar op de massa. Na vier jaargangen (tussen 1946 en 1950) moest de uitgave evenwel worden gestaakt. Als resultaten van alle naoorlogse inspanningen tot reactivering van het Brabants bewustzijn kunnen eigenlijk alleen maar genoemd worden de Groot-Kempische Cultuurdagen, een festijn dat vanaf 1947 een kwarteeuw lang jaarlijks te Hilvarenbeek werd georganiseerd, en het Brabants Halfuur op de KRO-radio. Beide activiteiten rustten goeddeels op de schouders van Naaijken, terwijl de oude Brabantia Nostra-garde enigszins passief toekeek.

Na de ondergang van *Edele Brabant* werd nog eenmaal een jaargang *Brabantia Nostra* verzorgd door een deels verjongde redactie onder hoofdredacteur Van der Ven. Maar na een jaar kwam het noodgedwongen tot een samensmelting met het orgaan van het Provinciaal Genootschap. Het nieuwe maandblad, *Brabantia*, bestaat nog steeds. Het ademde vanaf het begin een andere sfeer dan Brabantia Nostra.

Inmiddels was eind 1950 het restant van de Brabantse Beweging geli-

quideerd. Belangstellenden konden lid worden van een nieuwe instelling, 'Vrienden van Brabantia Nostra', en daarnaast bleef een 'Centrale' bestaan die eenmaal per jaar bijeenkwam. Daarnaast leefde de naam Brabantia Nostra nog een aantal jaren voort, doordat zij studiecongressen organiseerde. De thema's die hierop aan de orde kwamen, verschoven in de loop der jaren van het religieuze en culturele naar het sociaal-economische terrein. Sprekers en discussianten spreidden op deze congressen niet langer het bezorgde regionalisme, gericht op behoud van het streek-eigene en de katholieke leefsfeer, ten toon. Zij demonstreerden daarentegen een open, positieve houding tegenover het sociaal-economische vernieuwingsproces dat zich in eerste vijftien jaren na de Tweede Wereldoorlog voltrok. Zo werden zij een teken van de Brabantse emancipatie. Het laatste congres werd in 1963 gehouden. Daarna ontbraken zowel de eensgezindheid over mogelijke gespreksthema's als de organisatorische kracht, nodig voor continuering.

De Stichting Brabantia Nostra bestaat nog steeds, maar er worden al lange tijd weinig of geen activiteiten meer ontplooid.

Balans

Op dit punt aangekomen is het tijd voor een balans van Brabantia Nostra. Hierbij wil ik ingaan op de vragen, die in de inleiding (hoofdstuk I) zijn gesteld.

De eerste vraag luidde: geeft de geschiedenis van Brabantia Nostra een indicatie voor het geestelijk klimaat, de 'mentaliteit', in Brabant in de bestudeerde periode? Ik wil langs twee wegen naar antwoord zoeken. Allereerst: werden de regionalistische denkbelden door een beduidend deel van de bevolking gekoesterd en drukte Brabantia Nostra dus een bij veel Brabanders onderhuids levend regionaal gevoel uit? Daarna: oefende Brabantia Nostra op haar beurt daadwerkelijk invloed uit op inhoud en vorm van het levende regionale bewustzijn?

Om het eerste deel van de vraag te beantwoorden: als wij af moeten gaan op het aantal abonnees van het maandblad (1200 tot 1500) of het aantal leden van de beweging (ten hoogste 3000) luidt het antwoord: nee. Nog niet eens een half procent van de Brabantse bevolking, die rond de één miljoen zielen telde, betuigde daadwerkelijk zijn instemming. Vergeleken met ledencijfers van bijvoorbeeld de KRO of de R.K. Staatspartij (na de oorlog de KVP) gaat het dus om een marginale groep aanhangers. Indien men bedenkt, dat abonnementhouders niet in alle gevallen per definitie aanhangers waren van de Brabantia Nostra-ideolo-

gie – denk aan bibliotheken, culturele instellingen e.d. – wordt het beeld nog somberder. De concusie ligt voor de hand, dat het idealistisch ijveren van Brabantia Nostra geen zoden aan de dijk heeft gezet.

Maar men moet niet alleen maar naar het getal kijken, om dan te concluderen, dat Brabantia Nostra een wezensvreemd element was, en geen weerspiegeling van de Brabantse mentaliteit. Immers: zou Brabantia Nostra niet toch datgene onder woorden hebben gebracht, wat bij veel autochtone Brabanders – ook al werden ze geen lid of abonnee – altijd al onderhuids leefde? Ik denk hierbij aan een bepaald onuitgesproken gevoel van onbehagen met moderne ontwikkelingen, aan vooroordelen tegen allochtonen of bezorgdheid over aantasting van overgeërfde waarden. In het Brabantia Nostra-archief zijn – naast kritiek – veel blijken van instemming te vinden met het feit, dat Brabantia Nostra alles toch maar openlijk durfde te zeggen. Met name bleek deze sympathie bij incidenten zoals de vermeende protestantse hetze tegen Brabantia Nostra in Zevenbergen, of het rumoer rondom de zaak-Oss. Dan kwam de katholieke regionale pers in het geweer en bleken er ineens meer Brabanders klaar te staan om metterdaad op te treden voor de verdediging van Brabantse en katholieke waarden. Wat de katholieke regionale pers betreft: als daarin Brabantia Nostra-activiteiten werden besproken, gebeurde dat doorgaans met een ondertoon van sympathie. Acties voor de Mariakapel en voor invoering van de bede in de raadsvergadering waren ingebed in de bestaande traditionele vroomheidscultuur. De inzegening van de kapel werd door een grote menigte bijgewoond.

Ik vermoed dus dat het draagvlak breder, de voedingsbodem vruchtbaarder was voor Brabantia Nostra dan uit oplagecijfers en lidmaatschapskaarten naar voren komt. Brabantia Nostra heeft waarschijnlijk wel degelijk de rol van 'culturele tussenpersoon' (Vovelle) gespeeld. Kennis van Brabantia Nostra levert dus wel een bijdrage tot de mentaliteitsgeschiedenis. Maar bij gebrek aan enig statistisch materiaal zoals enquêtes is er te weinig zekerheid over te krijgen. Het definiëren van de mentaliteit van de Brabanders gedurende een bepaalde periode zou een aparte studie vereisen, waarbij het vinden van criteria en meetinstrumenten direct al problemen zou opleveren.

Wat het tweede deel van de vraag betreft (of Brabantia Nostra het regionaal bewustzijn heeft versterkt): dat Brabantia Nostra de moeite nam, het wezen van Brabant en de Brabander te definiëren, daaraan moet meer dan slechts puur academische waarde worden toegekend. De eerwaarde dr.P.C. de Brouwer schreef zijn stukjes niet alleen in het maandblad *Brabantia Nostra*, maar ook in regionale en landelijke katholieke

persorganen en bereikte dus een veel groter publiek dan de ruim duizend abonnees op het eigen tijdschrift. Hij genoot een groot respect. Ook Ruygers schreef veelvuldig krantecommentaren, en wel in de Westbrabantse pers. Als men zich naast de ideologische stukjes in *Brabantia Nostra* ook nog de andere uitingen van de Brabantia Nostra-cultuur voor ogen stelt: barokke tekeningen en schilderijen van Luc van Hoek, gedichten van Paul Vlemminx, Frank Valkenier en Luc van Hoek, de Mariakapel, wapenschilden, leuzen, etc., dan is het verdedigbaar te spreken van een door Brabantia Nostra gestimuleerd cultureel bewustwordingsproces in de provincie Noord-Brabant. Alleen al doordat Brabantia Nostra de vormen en het vocabulaire aanleverde, waarin het regionaal bewustzijn tot uitdrukking kon komen. Ook sceptici, die bijvoorbeeld te vinden waren in de sfeer van het gouvernement, het bedrijfsleven of de katholieke kerk, gingen mede door de pleidooien van Brabantia Nostra meer oog krijgen voor de ondergeschoven positie die de provincie Noord-Brabant in het verleden lange tijd had ingenomen. Net zo goed als zij aandacht kregen voor het waardevolle dat er aan cultuur en natuur nog sluimerde in het Brabantse land. Antoon Coolen, die nooit vooraan heeft gestaan in de rijen van Brabantia Nostra, gaf midden jaren vijftig aan, dat de snelle Brabantse opkomst - de sociale emancipatie waarvan de industriële en agrarische vergezeld gingen - latente krachten in Brabant wakker maakte; Brabantia Nostra vergezelde die volgens hem met aansporingen tot diepere levenswaarden.¹ Aan Brabantia Nostra is dus wel degelijk een zekere opvoedende, begeleidende functie toegekend in het Brabantse moderniserings- en emancipatieproces.

Die stimulerende rol bij de ontwikkeling van het regionale zelfbewustzijn kwam ook na 1945 tot uiting, nl. toen Brabantia Nostra met haar congressen een gespreksforum bood aan intellect en beleidsmakers in de snel veranderende provincie. Op die manier werden netwerken van gelijkgestemde Brabanders gecreëerd.

Er is sprake geweest van een wisselwerking. Brabantia Nostra was een produkt van onbehagen met vervlakkingsverschijnselen. Deze beweging gaf een stem aan het regionale bewustzijn en versterkte het zo.

Hoe valt de vergelijking uit tussen Brabantia Nostra en regionalistische bewegingen van elders? Het is logisch dat voor deze vergelijking de Vlaamse en de Friese Bewegingen het meest in aanmerking komen. Over

¹) Antoon Coolen, 'Brabantia Nova. Na-oorlogse poëzie uit Noord-Brabant', in *Brabantia* IV (1955), 3-11.

Groningen, Drente of Limburg is maar zeer weinig bekend; daar was wel enige activiteit, maar van een beweging was geen sprake. Ik verwijs naar de door mij in hoofdstuk I, paragraaf 2 opgestelde vergelijkingscriteria en houd dezelfde nummering aan.

1. Wat de ideologie betreft staan alle drie de bewegingen in dezelfde traditie, namelijk die van de nationalistische, sedert de Romantiek in zwang gekomen voorliefde voor geschiedenis, taal en cultuur van het eigen volk. Nadruk op het roemrijke verleden, protest tegen opgaan in de smeltkroes van het grotere staatsverband, voorliefde voor het arcadische plattelandsleven waren ingrediënten van dit romantische levensgevoel. Maar zowel de Friese als de Vlaamse Bewegingen kunnen hun eigen geschiedenis veel verder terugvoeren, tot in de negentiende eeuw. Het begin van de incubatietijd van het Brabantia Nostra-streven zou ik pas in de jaren rond de Eerste Wereldoorlog willen stellen. Vóór de komst van de katholieke onderwijsinstellingen ontbrak het in Brabant aan intellectueel potentieel. Friesland beschikte net als Vlaanderen al heel wat langer over eigen onderwijsinstellingen.

Overigens is het Brabantia Nostra-denken meer doortrokken van de gedachte van de 'katholieke orde'. Geestelijke bezinning, streven naar vervolmaking van de Brabander, Mariale vroomheid: in de nadruk op deze zaken onderscheidde Brabantia Nostra zich heel duidelijk van de andere twee bewegingen.

2. Aard en zwaarte van de 'vreemde onderdrukking' in het verleden verschilden aanzienlijk in Friesland en Vlaanderen. Friesland was eeuwenlang gelijkberechtigd aan de overige gewesten der Nederlanden en blies zijn partij mee in de Republiek, al werd het gewest – net als alle andere – economisch overvleugeld door Holland. Van onderdrukking of achterstelling was geen sprake. Vlaanderen was echter net als Brabant achteruitgegaan. In de middeleeuwen had het een machtspositie van de eerste orde in de toenmalige Nederlanden bekleed, die in de loop der eeuwen verloren was gegaan en in haar tegendeel verkeerd. Net als de provincie Noord-Brabant moest Vlaanderen vanaf de negentiende eeuw een lange strijd voeren om een gelijkwaardige positie te verwerven. Maar van het trauma van de Eerste Wereldoorlog, dat voor de Vlaamse beweging juist een belangrijke impuls vormde, is in Nederland natuurlijk geen sprake. Taaldiscriminatie werd in Vlaanderen veel sterker gevoeld dan enige vorm van achterstelling in Brabant.

3. Aanhang bij de bevolking voor het streven van de regionale voorlieden was er in Brabant minder dan in Friesland of Vlaanderen. Er was geen sprake van een veelheid aan regionalistische periodieken. Sympa-

thie voor de regionale beweging kon niet – zoals in Vlaanderen – gepeild worden via de stembus. Wel schreven regionale katholieke dagbladen soms sympathiserende stukjes.

4. Concrete doelen verschilden. Waren zowel de Friese als de Vlaamse Bewegingen in de eerste plaats taalbewegingen, bij Brabantia Nostra was behoud van het Brabantse dialect nooit een strijdpunt. De actievoering van Brabant Nostra had een meer ad-hoc-karakter en concentreerde zich op plaatsen en situaties, waar men het eigen-Brabantse en katholieke leven bedreigd achtte. Aangezien de Katholieke Universiteit en de Katholieke Handelshogeschool reeds gevestigd waren voordat Brabantia Nostra verscheen, hoefde de aandacht zich ook niet te richten op eigen Brabants academisch onderwijs. In Vlaanderen en in Friesland was de strijd om de eigen academie juist een belangrijk punt.

5. Vergeleken met het werk van de Friese en Vlaamse Bewegingen moet de actievoering van Brabantia Nostra bepaald tam worden genoemd. In Brabant werden geen petitie's, campagnes of demonstraties gehouden, behoudens de demonstratieve inzegening van de Moerdijkkapel in 1939. De propaganda voor de Nederlandse Unie in 1940 in Brabant vond plaats in een uitzonderlijke situatie. Het apparaat van Brabantia Nostra was dan ook maar klein, en er heerste twijfel over de vraag of een 'beweging' met leden, afdelingen, contributieheffing etc. wel zin had. Brabantia Nostra-bijeenkomsten in kringverband hadden een goedelijk, weinig strijdbaar karakter. Er werd gedeclameerd en gezongen, en naar een spreker geluisterd. Actie voor gebed in de raadsvergaderingen werd gevoerd in de vorm van een zeer vriendelijke correspondentie met de gemeenten. Even onschuldig was de Willibrordherdenking. De door Brabantia Nostra-medewerkers ontworpen of overgenomen symboliek – gedichten, tekeningen, liederen – was weinig schokkend of vernieuwend en beantwoordde aan een bepaalde, heersende smaak: neo-barokke allegorieën, klimmende leeuwen, verhalen van roemrijke voorvechters uit het verleden. Voor een belangrijk deel was die symboliek verwant aan die van de Vlamingen.

6. Last met de autoriteiten heeft Brabantia Nostra niet veel gehad, behalve dan met de rechterlijke macht in het geval-Oss in 1938. Het provinciebestuur van vóór 1940 vond geen aanleiding, het Brabantia Nostra-streven ook maar op enigerlei wijze te becommentariëren of in het licht te zetten. Ook van de kant van de bisschoppen werd lof noch kritiek naar buiten de paleismuren gebracht, al overheerste binnensmuurs waarschijnlijk een hoogwaardig dédain. De enige keer dat afgevaardigden van Brabantia Nostra bij mgr.Diepen op audiëntie gingen, slaagde

deze er volgens de schaarse informatie in, de afgevaardigden tot 'meer bezadigde' inzichten te brengen. Dat was dan een verschil met de autoriteiten in België, die tot na 1930 activisten van de Vlaamse Frontbeweging uit 1919 gevangen hielden. Plus dat de R.K. bisschoppen het Vlaams-nationalisme nadrukkelijk veroordeelden. Het was ook een verschil met Friesland, waar de ideologie van de 'Jong-Friezen' in gespannen verhouding stond met de door de provinciale en kerkelijke autoriteiten gewenste band met de Nederlandse staat.

7. Vergeleken met de grote successen van de Vlaamse en Friese Bewegingen – wettelijke erkenning van het gebruik van de eigen taal in gouvernement en onderwijs; vernederlandsing van de Gentse universiteit; stichting Fryske Akademy – heeft Brabantia Nostra eigenlijk weinig om op te bogen, behalve dan het bovenomschreven, vage resultaat van versterking van het regionale bewustzijn. Tastbare blijvende resultaten behalve het blad *Brabantia* en enkele monumenten zijn er nauwelijks.

De conclusie van de vergelijking moet zijn, dat Brabantia Nostra lang niet zo'n betekenis voor Brabant heeft gehad als de Friese en Vlaamse Bewegingen voor resp. Friesland en Vlaanderen.

Heeft Brabantia Nostra in het Brabantse emancipatieproces de rol vervuld van voortrekker, of vormde zij slechts een begeleidend verschijnsel? Deze vraag werd in 1961, bij het 25-jarig bestaan van Brabantia Nostra, gesteld door de toenmalige voorzitter C. van Beek. Ik ben geneigd diens antwoord op deze vraag over te nemen: in feite heeft Brabantia Nostra meer begeleid dan geleid.² De opmars van het gewest – die ik in de inleiding geschetst heb – was een proces dat al veel langer aan de gang was. Het proces speelde zich op vele terreinen af, waaronder die van het zakenleven, het onderwijs, de vervulling van bestuursfuncties e.d. Brabantia Nostra was nu eenmaal niet geëquipt om op deze terreinen invloed uit te oefenen. Zij was eerder produkt dan gangmaker van het emancipatiestreven. Eerder commentator dan motor. Brabantia Nostra verscheen bovendien pas op het toneel in de laatste fase van de opgang van Brabant en leek dus eigenlijk niet zo hard meer nodig. De felle retoriek en bewoogheid waardoor het blad en de beweging tussen 1935 en 1940 werden gekenmerkt, deden toen al enigszins anachronistisch aan. Na de Tweede Wereldoorlog werd dit door de eigen medewerkers terdege beseft en begon men – na enige aarzeling – de modernisering van de samenleving

²) Archief-BN 190, C van Beek, "Enige beschouwingen over 25 jaar Brabantia Nostra 7-2-1961".

van positieve adjectieven te voorzien. Een typisch voorbeeld hiervan is de veranderde appreciëring, dat een bedrijf als Philips in Eindhoven, 'waar Brabant sterft' (1936), na de oorlog ten deel viel. Het heilig vuur van het eerste uur, dat de pioniers bezielde, om in woord en daad pal te staan voor het Brabants-eigene, was toen al lang uitgedoofd. Met het omhelzen van de naoorlogse ideologie van de geïndustrialiseerde, op welvaart en volledige werkgelegenheid gerichte moderne maatschappij gaf Brabantia Nostra te kennen, geen wezenlijke correcties meer te willen aanbrengen op deze maatschappij. Brabantia Nostra was dus eigenlijk overbodig geworden. Katholiek-apostolische ijver zoals dat P.C. de Brouwer altijd voor ogen had gestaan, sloeg al lange tijd niet meer aan.

Wel dient vermeld te worden, dat menig Brabantia Nostra-medewerker hoog op de maatschappelijke ladder is geëindigd. Men kan stellen dat door de werkzaamheden van (oud-)leden van Brabantia Nostra als burgemeesters, kamerleden, wetenschappers, schoolleiders, journalisten, enzovoort, Brabantia Nostra nog een tijdje een verborgen leven heeft geleid, waarvan de invloed onpeilbaar is.

Zich afvragen of Brabantia Nostra cement dan wel breekijzer vormde voor de katholieke zuil is riskant: het houdt het gevaar in van overschatten van de reikwijdte en importantie van deze regionale beweging. Een breekijzer is van hard metaal en is in staat, stevige constructies uit hun voegen te lichten. Dat kon Brabantia Nostra niet. De vraag is te absoluut gesteld. Wel kan zij iets subtieler luiden: was Brabantia Nostra zich bewust van een verantwoordelijke rol in het versterken van de katholieke leef sfeer gedurende het interbellum?

Het antwoord op die vraag is een duidelijk ja. In het voetspoor van P.C. de Brouwer en met het boek van Etienne Gilson in de hand wilde men zo iets als een kruistocht voor de rekatholisering van Brabant aanvangen. Maar toch oogstte het optreden van Brabantia Nostra niet louter applaus van de leiders van de R.K.Staatspartij en de bisschoppen van Den Bosch en Breda. In hun bezorgde blikveld vormde Brabantia Nostra, zo niet een breekijzer van de katholieke eenheid, dan toch een wat moeilijk te beheersen en te controleren spontane uitbarsting die teveel negatieve reacties kon wekken (van protestanten, liberalen, niet-Brabantse katholieken) en dus per saldo schadelijk zou kunnen zijn voor de katholieke zaak. De status quo zou in gevaar komen, de noodzakelijke coalitiepolitiek met niet-roomse partijen zou onder druk kunnen komen, de interne eenheid in rooms Nederland onder spanning. Zij ontwaarden misschien een nieuwe generatie 'opstandige zonen', na die van Knuvelde en Van Duinker-

ken. Spoedig moet aan de bestuurders echter duidelijk zijn geworden, dat van Brabantia Nostra onder het beschermheerschap van de voorzichtige dr.P.C. de Brouwer in dit soort opzichten niets te vrezen viel. Hij was trouw aan het kerkgezag Hij was begiftigd met het erekruis 'Pro Ecclesia et Pontifice' en was Geheim Kamerheer van Z.H. de Paus. Het feit, dat de 'beweging Brabantia Nostra' in 1939 niet tot massale proporties uitgroeide, maar eerder een wankel constructie genoemd kon worden, geschraagd door maar één man, stelde verder gerust. Bij de herdenking van St.Willibrord zaten dan ook de beide bisschoppen in het aanbevelingscomité, naast onder meer de commissaris van de koningin in Noord-Brabant. De eenheid van de katholieke zuil werd daardoor duidelijk gedemonstreerd en Brabantia Nostra was geaccepteerd. In de verkiezingsjaren 1937 en 1939 verschenen er in het tijdschrift oproepen - zij het zuinigjes geformuleerd - tot steun aan de R.K.Staatspartij. Hiermee leverde Brabantia Nostra dus ook een bijdrage aan de hechtheid van het roomse bouwwerk.

Net zo riskant als de keuze tussen cement en breekijzer lijkt me voor Brabantia Nostra de keuze tussen de etiketten progressief en conservatief. De moeilijkheid is, dat Brabantia Nostra-medewerkers waarschijnlijk zelf niet in deze categorieën dachten. Hierboven heb ik betoogd, dat de ideologie van Brabantia Nostra voortvloeit uit de conservatieve tegenstroom tegen de uit de Verlichting overgeërfde ideeën. In de context van de jaren dertig, toen economische crisis en oorlogsdreiging leidden tot het zoeken naar oude zekerheden, zou men Brabantia Nostra een conservatief reveil kunnen noemen, omdat het de voorouderlijke waarden propageerde van geloof, hiërarchische maatschappij en gewestelijke grootheid. Tegelijkertijd was het oog op de toekomst gericht en streefde men naar verdere emancipatie. Wie slechts van de tegenstelling progressief-conservatief wenst uit te gaan zou zich bij Brabantia Nostra voor hetzelfde probleem plaatsen als bij een studie naar grote emancipatie-leiders als Schaepman of Kuyper. Bij hen zien wij toch ook een complex samengaan van conservatieve en progressieve elementen.

Is de mentaliteit van Brabantia Nostra nu productief geweest of niet? Zelfs als men erkent, dat Brabantia Nostra gezien de heersende toestand slechts in de uiterst smalle marges van de maatschappelijke realiteit in Brabant kon opereren, dan is de vraag gewettigd, of de beweging niet méér had kunnen doen dan er feitelijk is geschied. Als ik de inventaris opmaak van wat Brabantia Nostra tastbaar tot stand heeft gebracht, dan

blijken er zaken te ontbreken, die men logischerwijs van een cultureel-regionale beweging had mogen verwachten.

Vast staat dat het tijdschrift een welkom podium heeft geboden aan een generatie jonge creatievelingen – meest dichters – waarvan een deel later zou doorbreken naar nationale bekendheid. Het uiteindelijke resultaat hiervan is een produktie aan poëzie van grote omvang en niet geringe kwaliteit, welke uitnodigt tot een afzonderlijk letterkundig onderzoek. Gedurende enkele jaren bepaalde Brabantia Nostra het karakter van de Noordbrabantse poëzie.

Ook van andere artistieke produkten, her en der verspreid over Brabant, valt de Brabantia Nostra-sfeer soms nog af te scheppen. Dat geldt onder meer voor de glas-in-lood-ramen (die Hertog Jan voorstellen) in de raadselder van het oude stadhuis van Oirschot en voor de beelden in het openluchttheater van Oisterwijk. De sfeer is nog te proeven, staande voor het P.C. de Brouwer-gedenkteken te Hilvarenbeek, dat de opgang van Brabant verbeeldt. Zelfs het Mariabeeld van Manus Evers nabij de Moerdijkbrug wordt nog altijd met verse bloemen geëerd en de vele andere Mariakapelletjes in het Brabantse land getuigen van dezelfde inspiratie als waardoor Brabantia Nostra werd gedreven.

Verder kan men veilig stellen, dat Brabantia Nostra-medewerkers verdienstelijk werk hebben verricht bij het ontsluiten van de Brabantse historie. Er werd een correctie aangebracht op het al te hollandocentrische beeld van onze nationale geschiedenis. Er werd protest aangetekend tegen vervlakking van de cultuur en tegen uitholling van oude waarden.

Maar voor het overige was er op cultureel terrein – afgezien van het blad *Brabantia* – in het Brabant van na 1965 eigenlijk nauwelijks nog iets aan te wijzen, dat zijn wortels direct kon terugvoeren tot Brabantia Nostra. De vele onderwijsinstellingen en creatieve centra, het Brabants Orkest, het schouwburgwezen, de musea, de heemkunde-verenigingen, enzovoort: niets van het vele dat de provincie Noord-Brabant aan cultureels en artistieks te bieden heeft, dankt zijn bestaan aan Brabantia Nostra. Door gebrek aan mankracht en visie (zeer zeker ook aan financiële middelen) liet Brabantia Nostra kansen liggen die het had kunnen benutten. Ik denk aan het instellen van een literaire prijs voor Noord-Brabant; de instelling van een provinciale bibliotheek naar het voorbeeld van de Fryske Akademy; het doen oprichten van monumenten; het stimuleren van dialect-onderzoek (alleen A. Weijnen was op dit gebied actief); het opkomen voor behoud van waardevolle panden of natuurmonumenten. Gezegd moet worden, dat op verschillende terreinen door meer geëi-

gende instellingen, zoals het Provinciaal Genootschap, al veel werk werd verricht. Dat neemt niet weg, dat Brabantia Nostra de meeste van de hier genoemde niet-aangepakte activiteiten wel degelijk heeft overwogen. Zelfs zoiets voordehandliggends als een heruitgave van Jan van Heelu's kroniek van de Slag bij Woeringen - overwogen in 1938 en nogmaals in 1948 -³ kwam niet van de grond; net zo min als enigerlei herdenking van genoemde veldslag, welke in 1938 juist 650 jaar geleden plaatsvond. Dat hertog Jan I van Brabant geen herdenking waard was en Willibrordus wel, kan men opvatten als een teken, dat de godsdienstige boodschap voor Brabantia Nostra belangrijker was dan de historische.

In het Brabantia Nostra-archief kan men verder stukken aantreffen over onder meer een Dr.Hendrik Mollerprijs voor letterkunde; één of meer regionale radiozenders; een katholieke Culturele Raad; een Volkshogeschool; een Gemeenschapsoord; amateurtoneel:⁴ allemaal plannen waar Brabantia Nostra direct of indirect bij betrokken was en die zijn blijven steken in het allereerste, papieren stadium. Brabantia Nostra beloofde de meer dan zij kon waarmaken.

Men kan stellen, dat Brabantia Nostra in haar aarzelende, halfslachtige houding tegenover de mogelijkheden van actie misschien wel een getrouwe afspiegeling vormde van de Brabantse mentaliteit. Dezelfde mentaliteit, die in het tijdschrift overigens gekapitteld werd: het gemakzuchtige, het gebrek aan ruggegraat, het weinig strijdbare in de Brabander. Uit de correspondentie tussen Brabantia Nostra-actievelingen proeft men een grote dosis scepsis over de verbeterbaarheid of opvoedbaarheid van de Brabander tot de idealen van fierheid en schoner leven.

Welnu: uit het feit dat het moeite kostte, elke maand weer het tijdschrift met goede bijdragen te vullen, of uit het feit dat briefschrijvers soms maandenlang op antwoord moesten wachten, kan men dezelfde conclusie trekken als uit het snelle verloop van kringen en afdelingen. Met een variant op het gezegde dat elk volk de regering krijgt die het verdient: deze regio, Brabant, kreeg de regionale beweging die zij verdiende. Kleurrijk, feestelijk, katholiek, maar tegelijk gemakzuchtig en geneigd in te binden wanneer weerstanden opdoemden.

³) P.Dorenbosch, 'Een herwonnen wapenkreet', t.a.p. (zie noot 23 van hoofdstuk III).

⁴) Archief-BN 148-153.

Zich bezighouden met de geschiedenis van Brabantia Nostra heeft de attractie van onderduiken in een, op het oog, voltooid verleden tijd. De breuk met een vijftigtal jaren geleden lijkt compleet. De problemen waar Brabantia Nostra zich druk over maakte, lijken mijlenver af te staan van de hedendaagse vraagstukken.

Een willekeurige greep uit het arsenaal van Brabantia Nostra: Staan er wel genoeg devotie-kapelletjes langs 's heren wegen? Komen er niet teveel arrogante Hollanders in Brabant wonen (en waarom doen ze bij donker hun gordijnen niet dicht!)? Wordt het niet tijd, het processieverbod op te heffen? Penetreren de neutrale dagbladen NRC en Telegraaf niet heimelijk in onze provincie? Staan de meisjes bij Philips niet aan te grote zedelijke gevaren bloot? Worden er wel in voldoende mate ontginningen uitgevoerd van 'woeste gronden'? Wanneer komt de oude kerk van 'Sint Geertruidenberg' weer aan de katholieken? Al deze vragen, die ik gemakkelijk met een veelvoud zou kunnen aanvullen, beroeren heden ten dage nauwelijks meer iemand. Ze vallen voor ons gevoel misschien wel in dezelfde categorie als de bezwaren die in de vorige eeuw werden geuit tegen de aanleg van de eerste spoorwegen (zullen de koeien langs de spoorbaan nog wel melk geven?). Ze accentueren de kloof tussen de jaren dertig en onze tijd.

Het Brabant van de late jaren tachtig kent problemen en verschijnselen van geheel andere orde. De eerbiedwaardige dr.P.C. de Brouwer zou zich de ogen uitwrijven, en vergeefs trachten alles te bevatten. Het mestoverschot veroorzaakt een onaanvaardbare verzuring. Het landschap wordt door vierbaans autosnelwegen doorsneden. Er zit op tal van plaatsen gif in de bodem. In de grote steden heerst het drugsprobleem. Scholen van O.M.O. zweren de katholieke identiteit af. Er wordt een moskee geopend in Waalwijk en een islamitische school in Eindhoven. Er is een overaanbod aan kunstacademies. Werkgelegenheid in traditionele industrieën van de textiel-, de sigaren- of de schoen- en lederbranche is praktisch geheel verdwenen. 'Parkland Brabant' verwelkomt op Franse wijze de toeristen voor de vele pretparken op een kleine oppervlakte van midden-Brabant. Er staan files voor de Efteling.

Tussen de jaren dertig en de jaren tachtig voltrok zich een metamorfose waarvan ik in hoofdstuk VI (paragraaf 4) alleen maar een soort tussentijdse peiling heb gegeven. Gezegd moet worden dat Brabantia Nostra tijdens haar laatste jaarvergaderingen, zich ook diep bewust was van de

kloof tussen de eigen tijd en de jaren dertig. Zo sprak voorzitter Van Beek in 1964:

”Bij het lezen en herlezen van verscheidene dezer artikelen van dr. de Brouwer valt terstond op hoe ver we inmiddels in onze hele gedachtensfeer al verwijderd zijn van die toch nog zo kort achter ons liggende dertiger jaren. Geïmponeerd als we zijn door de razend snelle evolutie in onze dagen, waarin de gehele bouwtrant van onze maatschappij uit haar voegen schijnt te worden gelicht, zien we nu duidelijk de functie welke de periode vlak vóór de Tweede Wereldoorlog in de historie ook in ons gewest heeft vervuld.”

Volgens Van Beek waren de bezorgdheden van P.C. de Brouwer en zijn jonge onruststokers, die een steen gooiden in de haast roerloze vijver, inmiddels overwonnen:

”Perspectieven van toen zijn vandaag verworvenheden geworden of zijn door andere actualiteiten in de schaduw gesteld”.⁵

De gedaanteverandering van Brabant vormt een interessant studiethema op zich. In 1982 betoogde P. Kuypers, een tikkeltje voorbarig, dat Brabant eigenlijk niet meer bestond.⁶ Hij bedoelde dat de wereld in Brabant even hard was als daarbuiten, en dat alle gepraat over gemoedelijkheid, gemak en gastvrijheid slechts het effect had dat de ware machts- en bezitsverhoudingen werden gecamoufleerd. In *De oplossing van Brabant*, feestnummer van het Provinciaal Opbouworgaan uit 1987, overheerste dezelfde betoogtrant: Nog maar een kwart van de Brabanders gaat ter kerke; het ”goei volk” zou niet meer bestaan; de dorpse gebondenheid is definitief verleden tijd; de heidevelden maar ook de korenvelden zijn uit het zicht verdwenen; het denkbeeld ’Brabant’ is een imaginair museum geworden.

Zonder mij achteraf nog in het ’Brabant-debat’ te willen mengen dat enkele jaren geleden in de dagbladpers en in *Brabantia* gehouden werd, komt het me voor dat genoemde betogen enigszins overdrijven. Ze staan misschien even ver van de werkelijkheid verwijderd als oppervlakkige lofzangen in de trant van: ”het leven is goed in mijn Brabantse land”. Of als de mooie eerste regel van het sonnet voor Brabant van Harriet Laurey:

”Op weg naar Brabant wordt de wereld warmer”.

⁵) Archief-BN 9, Verslag jaarverg. BN 21-3-1964.

⁶) P. Kuypers, ’Brabant bestaat niet’, in *Brabantia* XXXI (1982), 131-135.

Er is nog wel degelijk een eigen sfeer te proeven en niet al het waardevolle van vroeger is door de zondvloed meegesleurd. Ook al zijn de veranderingen nog zo spectaculair en is het landschap op zoveel plaatsen op onverantwoorde wijze aangetast.⁷ In de jaren zestig herleefde een besef dat oude binnensteden niet per se zouden moeten zwichten voor 'structuurschetsen' en 'cityplannen', en rees er verzet tegen al te rigoureuze sloopplannen van al te ambitieuze burgemeesters. Langzamerhand werd het zelfs weer modieus om dorpspleinen, oude stadswijken, openbaar groen en andere cultuurmonumenten voor de ondergang te behoeden.

Er moet nog veel onderzoek gedaan worden naar recente verandingsprocessen. Ook voor de mentaliteitsgeschiedenis ligt nog een terrein braak.

Brabantia Nostra stelde het een halve eeuw geleden allemaal wat extatisch en extreem. Maar juist doordat Brabantia Nostra de dingen bij de naam noemde, brengt kennismaking met dit relict uit het verleden ons automatisch op het spoor van resten van de zuidelijke identiteit, materiële en immateriële, die de zondvloed hebben overleefd en die wel degelijk nog doorwerken.

⁷) Voor een klaagzang op deze nieuwe lelijkheid, veroorzaakt door massatoerisme, ruilverkaveling en biocultuur zie L van Egeraat, *Zeg maar dàg tegen Brabant* (Den Haag 1973).

During the tenth summer camp of the 'Brabant Student Guild of Our Lady' at Oirschot in 1935, it was decided to start a magazine, *Brabantia Nostra*.

At that time, for a number of years, the province of Noord-Brabant had been catching up with the rest of the country in socio-economic and cultural matters. Since the end of the nineteenth century agriculture had been modernised and it had expanded among other things by large scale cultivation of wasteland. Industry was expanding and provided a living for many people. Partly thanks to the pioneering work of people like Dr. P.C. de Brouwer and Dr. H. Moller many schools for secondary education were founded. In the cultural field Noord-Brabant offered its own contribution to the 'quarter century of revival' of Catholic life in the Netherlands. Around 1930 a certain pride was felt about what the Catholics and the Brabantines had achieved in the first decade of the twentieth century. The equal financial treatment of private and state schools in 1917, the founding of the Catholic University of Nijmegen and the R.C. School of Economics of Tilburg, the fact that the Roman Catholic Party ('R.K. Staatspartij') was becoming a major political factor: these and other achievements were sufficient grounds for optimism. Accounts and pictures from Catholic club life in the thirties radiate self-confidence and they suggest the happy atmosphere of a 'Rich Roman Catholic Life' ('Het Rijke Roomsche Leven', a Dutch phrase coined for this period of Roman Catholic emancipation).

Apart from this euphoria there was also an awareness in Brabant of undergoing a critical stage and a concern about a possible attack on its own regional nature. Industrialisation also meant the arrival of outsiders in Brabant who represented a culture of their own. This was felt as a possible threat to their own Catholic life-style.

In the twenties among the students of the Catholic Training College ('De Katholieke Leergangen') in Tilburg, in and around the students' union 'St Leonardus', an atmosphere of intellectual-cultural interests and activities had developed. The inventive and somewhat excentric priest F. Siemer exerted a stimulating creative influence. Leonardus had close personal links with the aforementioned 'Brabant Student Guild of Our

¹) Vertaling: drs. J. Didden.

Lady', founded in 1926 by Jules Froger. The Brabant Student Guild was a typical example of the Rich Roman Catholic Life. Students built devotional chapels, celebrated with the people from the Brabantine villages and went into the country. During excursions, summer camps and cultural evenings, Guild brothers and members of St. Leonard felt themselves to be the representatives of a new, emerging generation full of zest and idealism. The Roman Catholic and Brabantine elements needed to be extended and enhanced and for many this was to be their goal in life. Of great importance in this respect was the vision impressed on these young people by the somewhat older, unofficial moderator of the Guild, Dr. P.C. de Brouwer. This well-known priest-classicist often expressed his concern both in speech and in writing about the levelling and the religious decay in Brabant. He thought the Brabantine too easy-going by nature. He wanted to breed a sort of indigenous intelligentsia and preserve them for Brabant, as a kind of shock troops of a new self-awareness. That which did not fit in with the Catholic national character was to be rejected without any hesitation. As a teacher at Odulphus College in Tilburg - and among other things as advisor of the pupils' society Nos - he roused the interest of a lot of boys in his Brabantine idealism. The new periodical *Brabantia Nostra* should be viewed against this background of Roman Catholic revival and growing regional self-awareness.

Frans van der Ven, Geert Ruygers, Jef de Brouwer, Toon Wijffels, Luc van Hoek and Paul Vlemminx became the editors. They, together with a group of authors and sympathizers around the magazine, shared De Brouwer's idealism and it was reinforced by books by young Catholic intellectuals in the thirties (Van Duinkerken, Knuvelde, Coolen). The magazine wanted to contribute to the "visible" rise to prominence of the province which had been discriminated against for such a long time. Cultural, religious and historical subjects were predominant. Liberal, protestant influences or intrusions from the two provinces of Holland into the Roman Catholic province of Brabant were criticized violently. Levelling forces were rejected and much space was devoted to what was typical for Brabant. Time and again it was pointed out that Brabant used to be the predominant region in the Netherlands. A great deal of prominence was given to articles about church feasts and ancient customs. The time-honoured Brabantine 'spirit', from the days of Duke Jan I, was to be mobilized again, this time as a defence against the modern age. At the same time the magazine advocated a 'richer, more beautiful' way of life. The hidden literary, scientific and artistic talent that was thought to be there, was to be found and used to advantage. The magazine therefore became

a platform for a new generation of poets, writers and illustrators. They shared a baroque attitude to life and a similar aesthetic ideal. Moreover, they took it for granted that catholicism was essential to the Brabantine nature. Protection of the Catholic way of life and preserving what was typically Brabantine were two goals considered to be closely linked.

The circulation of *Brabantia Nostra* was a mere 1200 to 1500. It was mainly read by a spiritual elite: priests, teachers, artists and others belonging to the relatively small group of Brabantine Catholic intellectuals. For the masses the magazine was too abstract. Dissenters called the magazine chauvinistic and sectarian. They were irritated by the swollen phrases about the glorious and heroic past of Brabant (a reference to the the late Middle Ages), by the exclusively Roman Catholic nature imputed to Brabant and by the spirit of rejection and suspicion of anything that came from elsewhere i.e. from the northern, non-Catholic provinces. This spirit was expressed by the slogan, ascribed to Duke Jan I, and found by a contributor of *Brabantia Nostra* in a chronicle of the battle of Woeringen (1288): "Noble Brabant, defend thyself!" ("Edele Brabant, were di!").

In the regionalistic ideology of *Brabantia Nostra* two seemingly contradictory elements contend for the first place: on the one hand regional struggle for emancipation, on the other fear of the social consequences of industrialisation, urbanisation and modernisation of society. The first element was fed by the socio-economic rise of Brabant. This was expressed in complaints about the fact that in many fields, Catholic, indigenous Brabantines were still kept away from important social functions. They were to catch up especially in intellectual professions. The ultimate goal was complete participation in Dutch national life, an integration in society. The second element was expressed by a certain desire for isolation. The native population should be protected against moral decay and loss of identity. The religious and cultural heritage was to be preserved. This paradox - retreat into your own camp and at the same time advance all over the battlefield - was typical of various other emancipatory groups in society. Over the years 1935 - 1940 there was nonetheless a certain shift in the *Brabantia Nostra*-ideology towards more openness. Symptoms of this gradual change were the contacts at conferences to unite the people in 1939 and in the board of editors of the magazine *Het Gemeenebest* (The Commonwealth).

The regionalistic ideology as it was expressed in *Brabantia Nostra* contained a number of ideas, prejudices and myths, related to elements from the conservative-romantic "crosscurrent" which originated in the nineteenth century as a reaction against the liberal doctrine of advancement.

This liberal vision can be traced back to Renaissance ideas about tolerance, individualism, pursuit of personal happiness, and from ideas from the Age of Reason and the French Revolution about human freedom, democratisation, a rational society etc. Because of an amazing technological development the nineteenth century witnessed a process of industrialisation with far reaching social consequences such as urbanisation and people being uprooted. Since the Romantic Period resistance had increased in the industrializing nations in Europe against the bourgeois culture in the cities, against individual profit making and capitalism and against rationalism. Was it not true that these developments brought about a loss of old values and certainties? Moreover, did they not lead to a physical and mental disruption for most people? This feeling of discomfort about the consequences of urbanisation and industrialisation took different shapes in different countries. Among other things it explains the rise of anti-democratic, nationalistic and fascist movements.

Brabantia Nostra wanted to unite forces for a newly shaped community life, a hierarchic shaping of society and a reinforcement of Roman Catholic spiritual life. It showed little appreciation of life in a modern town. On the contrary: only in the country was the Brabantine spirit safe, among simple, godfearing peasants. Because he was by nature open, easy-going and not very principled, the Brabantine was thought to be too susceptible to modern temptations. On the other hand the good people of Brabant still harboured a deep, inherited sense of piety (which could be traced back to medieval mysticism). Brabantia Nostra considered it the task of indigenous intellectuals to place themselves in the service of their region and its people and – in the words of Etienne Gilson – to help and establish a 'Catholic order' there.

The Brabantia Nostra ideology was also influenced by a Greater Netherlands philosophy. The ties between the North and South Netherlands – read: the Netherlands and Belgium – were to be strengthened and Brabant was seen as a link between the two parts of a nation that history had accidentally separated. It was an echo of the traditional southward orientation, on Louvain and Mechlin, in Brabant. In articles by Ruygers and L.Verberne the trauma of the separation during the Eighty Years' War and once again during the Belgian Uprising is expressed. The warm attitude to life, the festive-baroque atmosphere, The Burgundian-colourful elements of Flanders were admired with the same intensity and passion as the disapproval of what was seen as Holland's small-mindedness and arrogance, protestant rigidity or liberal secularism. Brabantia Nostra

showed much sympathy for the struggle of the Flemish to protect and strengthen their own language and culture.

No separatism therefore but unity of the people was the motto for Brabantia Nostra. As distinct from the modern, uniform pattern of life imposed by 'Holland' on its 'provinces', it proposed the ideal of a multiform nation. Just like in a colourful mosaic the various shades, characteristics of different regions, could enrich Dutch society. Ready-made Dutchmen were of no use, it was the differences that mattered. It was whatever moved countrymen in other regions that was of interest. That was true nationalism. The fact that the same idea gained ground in the northern provinces was a fortunate development. By 1940 there seemed to be a common regionalistic front of Brabantines, Frisians, Limburgers and people from Groningen aimed at stressing the useful subnational characteristics, which had been neglected for too long. This was in keeping with the Greater Netherlands, or Dutch ('Dietse') ideology. Brabant was to be the hub of a future, united Netherlands, which is how Knuvelde's message in *Vanuit Wingewesten* ('From Conquered Countries') was explained; an inspiring vision. The Greater Netherlands preference did not have a political dimension for Brabantia Nostra (until May 1940); for the time being people were merely interested in strengthening the cultural ties with Flanders.

In post war essays Brabantia Nostra is sometimes erroneously labelled as fascist or crypto-fascist. As proof the hyperbolic praises of the region and the indigenous people are quoted, which on closer consideration turn out to be rather innocent. Also the corporative and Greater Netherlands ideology are pointed out, since these can also be found in the NSB and the Black Front. Other common ideological roots - traceable to the Romantic Period - might be added. But Brabantia Nostra was far too law-abiding and conservative to make itself heard in the cacophonous choir of Mussert, Meijer and other black-shirted exploiters of misery and discomfort in the thirties. Van der Ven for example, under the pseudonym of Frank Valkenier, in 1936 published a satire on Mussert in *Brabantia Nostra*, which five years later, during the German occupation, caused him to be interned in a so-called 'hostage camp'. Overtures made by Arnold Meijer were neglected or turned down. Fascism and National Socialism were alien ideologies which like liberalism, socialism or communism did not fit in with the Brabantine character. It is true that individual members of Brabantia Nostra did show some sympathy for Arnold Meijer or the Flemish militant Joris van Severen.

The image of Brabantia Nostra as a somewhat suspicious group of peo-

ple has not been confirmed by my research. Labels such as (crypto-)fascist or even anti-semitic are wrong when referring to Brabantia Nostra. Not one single expression of anti-semitism can be found in the pages of *Brabantia Nostra*. Neither can they be found in the correspondence or the minutes in the Brabantia Nostra archives. Deification of the state, racism, uniforms, violent acts and militarism: Brabantia Nostra kept them at a distance.

In 1937 Brabantia Nostra set to work on its propaganda in a systematic way. From this action a "Movement Brabantia Nostra" was developed over a year later. A passionate demagogue, Jef de Brouwer, became a paid propagandist for this movement. He founded and stimulated a large number of 'circles' in which members at a local level set about to spread the Brabantia Nostra ideals. Despite all these efforts membership never exceeded 3000 and this may have been an optimistic estimate. In the period up to 1940 a number of times a Brabantia Nostra convention was organised, not on a local level but open to all members/sympathizers.

In the meantime Brabantia Nostra carried on a campaign for the building of a Lady Chapel near Moerdijk Bridge. This chapel was consecrated in 1939 and its purpose was to urge respect on motorists who entered Brabant from Holland ; Brabant after all being the territory of "The Duchess of Brabant". Brabantia Nostra also capitalized on a campaign against the power of Philips in Eindhoven, 'Where Brabant is dying' and on a poem by Paul Vlemminx, "The Good City of Oss", which offended the local military police ('marechaussee'). In the former there were only threats of legal action, in the latter the issue in question was actually seized by the judicial authorities and the author was fined. Both were instances of cries from the heart against the suspected threat of an alien, even 'tyrannical', oppression by Northerners.

In 1937 preliminary discussions were held with leaders of the Roman Catholic Party, who wanted to use Brabantia Nostra in their election campaign. The contacts showed an interesting confrontation between the 'establishment' in the Catholic community and the idealistic generation of young Brabantines. In the discussions Brabantia Nostra made so many demands in the fields of organisation and political program that the Roman Catholic Party was afraid of committing itself. After the elections the services of Brabantia Nostra were no longer required.

Relations were established with the Union of Campine Writers from Belgic Brabant which resulted in a number of new, 'South Netherlandish' editors. Only symbolic value may be attached to these contacts even

though they led to the bestowment of the late Dr. Moller's library on the Roman Catholic University at Louvain in 1940 and the establishment of the Greater Campian Cultural Days in Hilvarenbeek after the Second World War.

There were two more actions by Brabantia Nostra in 1939. The first was the commemoration of Saint Willibrord who was more or less adopted by Brabantia Nostra as 'the Apostle of Brabant', which led to some arguments with experts who felt that this saint had had a far more widespread impact and significance. The second was an attempt to introduce a prayer into all council meetings in Brabant.

Soon after the beginning of the German occupation in May 1940 Brabantia Nostra defined its position. Expressed by Ruygers it was a tendency to adapt to the new order. In the regional papers the population was also called on to accept the new situation. Ruygers saw new opportunities for a sense of community now that frontiers had been swept away and the old, liberal, system had collapsed. A national feeling of unity with respect for regional distinctions and traditions of freedom was to take the place of decadent individualism which had served its turn. Relations were to be established with 'related people' in Flanders and North West France. New perspectives had suddenly opened up for the Greater Netherlands ideology. By formulating these ideas in May and June 1940 Brabantia Nostra offered an important contribution to the ideology of the Dutch Union ('Nederlandse Unie'). Especially the ideas concerning the 'unity of the people' showed a marked resemblance to what was written about it in Union pamphlets.

In July and August 1940 Brabantia Nostra paved the way - and made a lot of propaganda - for the Dutch Union. The Union wished to unite the forces of all patriotic Dutchmen, as an alternative to the NSB, with respect for the occupying authorities at the same time, however. Brabantia Nostra sold papers door to door and arranged mass meetings even before the Union had officially started. In this way it forced the initiators to publish the Union manifesto on July the 24th. Brabantia Nostra collaborators Ruygers, J.de Brouwer and Joan Willems joined the Union. In his capacity of editor-in-chief of the *Union* weekly he had every opportunity to vent his ideas about a national revival within the new order. Occasionally he used overwrought prose to praise the ideals of a people's unity and sense of community. At the same time the NSB were clearly rejected, which in 1942 led to Ruygers' imprisonment.

Troubles began when the occupier from the spring of 1941 began to tighten up the reins. Brabantia Nostra more and more turned its attenti-

ons to the study of local history and folklore. It seemed a safe way to carry on meaningful work under the present circumstances. A "Study Group for Brabantine History and Folklore" was established. But once it had started its work all activities were banned by permanent secretary Van Dam. When it became clear in January and February 1942 that *Brabantia Nostra* would be forced to join the newly founded 'Culture Chamber' - in other words be brought into line with the German order - the decision was taken to end all *Brabantia Nostra* activities. When editor-in-chief Van der Ven was taken hostage (J. de Brouwer suffered the same fate) publication of the *Brabantia Nostra* magazine was stopped in July 1942.

After the liberation in Brabant, as elsewhere, there were other priorities, least of all a strengthening of a regional awareness on historical arguments. First of all there was a need for reconstruction with the stress on national instead of on regional cooperation and sense of community. Secondly, Brabant underwent a metamorphosis under Royal Commissioner J. de Quay (1946-1959). The door was opened for further industrialisation. Many newcomers settled in Brabant. Joys from the Anglo-American culture introduced by the liberators lingered on. Thirdly, the founding of the Benelux and later the European Community challenged people to think on a larger scale. In this atmosphere the "Defend thyself" motto soon sounded as an anachronism. Added to all this was the influence of the new means of communication, television in particular, which broadened people's horizons. Urbanisation and secularization were there to stay. Any attempt to re-establish a powerful, Roman Catholic, regionalistic movement was doomed. Within *Brabantia Nostra* there was uncertainty about continuing the old course. For a short while it seemed that the re-established, but destitute, *Brabantia Nostra* was reinforced when it merged with the Brabantine Movement - founded by young people outside *Brabantia Nostra*. Under the energetic leadership of Jan Naaijkens a new family magazine *Noble Brabant* ('Edele Brabant') was founded. It was not only aimed at the intellectual elite, but at the masses. After four volumes (1946-1950) its publication had to be stopped. What remained were the Greater Campian Cultural Days, an annual festival organized in Hilvarenbeek for twenty-five years from 1947 onward, and the Brabant half-hour on KRO radio. After the demise of *Noble Brabant* another volume of *Brabantia Nostra* was published by a partly rejuvenated board of editors, led by Van der Ven. After a year they were forced to merge with the magazine of the Provincial Society ('Provinciaal Genootschap'). The

new magazine *Brabantia* is still in existence. From the start it has expressed a different spirit from *Brabantia Nostra*.

For a number of years *Brabantia Nostra* organized seminars on subjects, gradually shifting from religious and cultural matters to socio-economic ones. Speakers and debaters no longer showed a concerned regionalism aimed at preserving what is indigenous and Catholic. They expressed an open, positive attitude to the process of renewal which was taking place in the first fifteen post-war years. In this way they became a symbol of the emancipation of Brabant. The last seminar was held in 1963.

In spite of the limited membership *Brabantia Nostra* had an unmistakable influence. The magazine voiced a growing regional awareness in Brabant. P.C.de Brouwer's message carried beyond the magazine: he also published his comments in regional and national Catholic periodicals. He was enormously respected. Ruygers too wrote many newspaper articles. If, next to the ideological articles in *Brabantia Nostra* we consider other expressions of the *Brabantia Nostra* culture: baroque drawings and paintings by Luc van Hoek, poems by Paul Vlemminx, Frank Valkenier and Luc van Hoek, the Lady Chapel, coats-of-arms, mottos etc., then it may be argued that *Brabantia Nostra* set in motion a process of cultural awareness in Brabant, merely by supplying the forms and the vocabulary to express this awareness. Even sceptics who could be found in the circles of the provincial government, industry or the Catholic Church, gradually and partly because of *Brabantia Nostra* began to realize the inferior position Brabant had been in for such a long time. In the fifties Antoon Coolen, never prominent in the ranks of *Brabantia Nostra*, said that the rapid rise of Brabant had awakened hidden talents; according to him *Brabantia Nostra* guided this process calling for deeper values in life. This shows a certain pedagogical, guiding function in the modernising and emancipatory process of Brabant which has been ascribed to *Brabantia Nostra*. It was a case of interaction. *Brabantia Nostra* was a result of discontent with symptoms of moral decay. It gave voice to the regional awareness reinforcing it at the same time.

Brabantia Nostra can be compared to the Frisian as well as the Flemish movements. With respect to ideology all three have their roots in the same nationalistic tradition. Stress on a glorious past, protests against being swallowed up in the melting pot of a larger state and love for the arcadian life in the country were ingredients of this romantic view on life. But both the Flemish and the Frisian movements can trace their own histories back

much further into the past. Like Flanders, Frisia had had its own schools for much longer. Brabantia Nostra also had fewer followers than its sister movements. There were differences in specific aims. Whereas both the Frisian and the Flemish movements were first of all language movements, for Brabantia Nostra the preservation of the Brabant dialect was never a point at issue. The policy of Brabantia Nostra always had an ad hoc nature and concentrated on places and situations where the indigenous Brabantine and Catholic life was thought to be threatened. Compared to the two other movements this looks rather tame. The nature of meetings of Brabantia Nostra circles was jovial rather than militant. People recited, sang songs and listened to speakers. There were never any real problems with the authorities except in the Oss case in 1938. The pre-war provincial government never saw any occasion to criticize or compliment Brabantia Nostra. Neither did the bishops show any signs of praise or disapproval, even though it is probable that indoors they looked upon the movement with arrogant contempt. Compared to the successes of the Flemish and Frisian movements Brabantia Nostra has little to boast of except, as noted above, the vague result of having strengthened the regional awareness. In fact Brabantia rather guided than led this emancipatory process. The rise of the province was a process which had been going on for far longer and it took place in many fields, among them industry, education, administrative functions etc. Brabantia Nostra was simply not capable of influencing these various fields. Brabantia Nostra entered the stage when Brabant was in the last phase of its emancipation and was not really needed anymore. The heated rhetoric and passion that characterized the magazine and the movement between 1935 and 1940 even then appeared anachronistic. After the Second World War this was realized by its own members and – after some hesitation – positive adjectives began to be applied to the modernisation of society. By embracing the post war ideology of an industrialized modern society aimed at affluence and full employment, Brabantia Nostra indicated it no longer desired to make any real corrections in society.

INDEX

VAN PERSOONSNAMEN*

A

Aarts S 70
 Adelmeyer, mr 252
 Aken J van 154-55, 187
 Angelinus, ofm cap 105
 Appelmans, G 114
 Ariens, A 80
 Arts, P 172
 Augustinus 101

B

Baars, J 133
 Babylon, F 223-24
 Baeten, J 331*
 Bannenberg, G 310, 314, 331, 336
 Barentsen, P A 20, 24
 Barres, M 108-09
 Baudelaire, Ch 218
 Beatrijs van Nazareth 114
 Bechtold, J 66-67, 316, 323, 330 31
 Bedaux, J 62-63, 185, 189, 213
 Beek, C van 353, 373, 379
 Beerman, V 302
 Beex, H 345
 Beishuizen, P 343
 Bekkers, W 321, 325, 328
 Berdjajev, N 339
 Bergmans, H 190, 198-99, 300, 314, 330, 339, 345
 Bernhard, Prins 234, 354
 Berkel, K van 3
 Bertels, C 4
 Besouw, mr van 252
 Bevort, E 316 17
 Beysens, J Th 51
 Binck, W 291-93, 314
 Block, A L, de, 274
 Blom, J C H, 3, 45, 231, 249-50, 276, 311
 Bloy, L 38
 Bodin, J 108
 Boendale, Jan van 129

Boer, P den 3
 Boeren, P C 209 12, 214, 217-21
 Bootsma, N A 312
 Bornewasser, J A 37, 49, 57, 66, 239, 360
 Bosch, Hieronymus 293, 344
 Bosmans, J 46
 Botto, A 160
 Braudel F 4
 Breughel, Pieter 115, 293
 Breunese, J 233
 Broere, C 73*
 Brouwer, A M 153-54, 157, 243-44
 Brouwer, J de 22, 66, 80, 84-85, 94-98, 125 26, 142, 150, 156, 164, 171, 175, 177-182, 187, 200 01, 210, 214, 224-25, 237, 252-58, 262-65, 268, 271, 273, 275 76, 278-80, 285, 293, 297, 301, 303, 313, 318-19, 331, 355-56, 359, 364, 366-67, 382, 386-88
 Brouwer, P C de 17, 22, 34, 36, 49, 60, 68 75, 78 79, 81, 85-86, 88-89, 91, 94, 96, 102-04, 113, 118, 123, 126-29, 135, 139, 145 46, 150, 152, 160, 167, 169, 173, 175 76, 184, 187, 191-92, 200, 207, 209*, 210 213, 225, 256-57, 271, 284, 297, 308-10, 313, 322-23, 325, 332, 341-42, 347 48, 353-54, 357-59, 363-64, 369, 374-76, 378-79, 381-82, 389
 Brusse, M J 168
 Bruyn, A C de 174, 251
 Byns, Anna 116

C

Casimir, H 356
 Casteren, J van 353
 Chabot, H 40
 Churchill, W 233
 Claes, E 64, 201-02
 Cleerdin, V 162, 226
 Cle, pater van 62
 Cobbenhagen, J H 37, 47, 239, 306

* De cijfers met een * verwijzen naar de in de voetnoten genoemde namen

Colijn, H 46, 170, 180, 255
 Commisaris, A 52, 78 94, 113, 115, 119,
 124, 156, 179, 204, 208 11, 213-14,
 257, 291, 315, 325, 350 51
 Conscience, H 112
 Coolen, A 18, 24 25, 39-40, 89-90, 162,
 167, 171, 186, 201, 226, 352, 359, 370,
 382, 389
 Coomans, G 183, 185
 Cooymans, W 103, 160, 184, 190, 283
 Coppens, C 160

D

Dam, J van 295-96, 366, 388
 Delft, A van 21
 Delft, J van 286
 Delft, L van 320-21, 330, 331
 Derkunderen, A 40, 293
 Diepen, A F 35, 99, 182, 209*, 214, 257,
 372
 Dietse, Maria (pseud v M Swagemakers)
 216
 Donders, J 92-93, 269-70, 270*
 Dorenbosch, P 72, 95*, 111, 112*, 169,
 293, 353
 Drion, B 355
 Drijvers, P 190
 Duby, G 4
 Durer, A 115
 Duinkerken, Anton van 17, 19, 31-33,
 37 40, 50-52, 74, 89, 131, 148, 172,
 177, 183 84, 186, 201, 215, 226, 272,
 341, 359, 374, 382
 Dunk, H W von der 4, 108
 Dyk, W J van 169

E

Eerenbeemt, H F J M van den 1, 8
 Eindhoven, L 248, 253, 279-80
 Elemans, J 39
 Eliens, P 355
 Elsen, G van den 24-25, 30, 344
 Engelen, Th 5, 43
 Ernst, H 190
 Evers, F 343
 Evers, J 286
 Evers, M 63, 186-87, 189, 286, 376

Evkens, A 223, 331, 339, 343, 345, 348,
 350

F

Feber, ir 64
 Fetter, Z 287
 Filiassi, J (pseud v J Naaykens) 332
 Filips II, koning 117
 Floris V, graaf 124
 Fockema Andreae, J 274
 Folkertsma, E 11
 Franken, A 309 10
 Franquinet, R 164
 Frederik Hendrik, prins 117, 124, 185
 Freeman, G 58
 Frencken, F 21, 30, 168, 187
 Froger J 56-57, 61, 68, 358, 382

G

Garreau, J 8
 Gerretson, C 30, 132-33, 136
 Gervasius, pater 65
 Gerwen, A van 297
 Geyl, P 131-32, 141, 275
 Gier, C de 195
 Gils, J van 35
 Gilson, E 78, 81, 106, 159, 226, 321, 362,
 374, 384
 Gimbrère, E 310
 Ginneken, K van 355
 Gogh, Vincent van 23, 40, 293, 344
 Gool, B van 71 72, 110, 283, 345
 Goossens, Th 28, 35, 37, 65-66, 119, 162,
 204, 209*, 257, 288, 308
 Gorris, G 211
 Goseling, C 174, 177, 180, 195-96
 Greeve, B de 44
 Greeve, H de 137, 188
 Griendt, M van de 352
 Grietens, J 202
 Gysen, Marie 40
 Gijzels, F 270

H

Hadewych 114
 Haesaert, V 61

Hanssen, H 291
 Haveman, B 243
 Heek, F van 43
 Heelu, Jan van 111, 377
 Heere, W 355
 Heerkens, J 78, 93, 169, 208-09, 214,
 291, 297, 314
 Helsen, J 204, 210
 Hemeldonck, E van 340
 Henlein, K 193, 193*
 Herder, J G 8, 141
 Heugten, W van 269, 269*
 Hevdrich, R 260
 Heyman, H 292, 314
 Hirschfeld, G 249
 Hitler, A 151, 200, 225, 229, 247, 251
 Hoek, A van 297, 331
 Hoek, Luc van 66, 71, 76, 80-81, 88-89,
 91, 110, 115, 160, 164-65, 186, 190,
 201, 203, 205, 208, 210, 212-14,
 217 18, 221-22, 237, 268, 283-84, 286,
 297, 323, 331-32, 344 46, 348-49, 359,
 370, 372, 389
 Hoffman, W 213, 343
 Hoogveld, J 140
 Hopmans, P 99, 209*
 Houben, J 181
 Hout, J van 92-93
 Hubertus 125
 Huismans, S. 11
 Huizinga, J 238, 339
 Huybregts, M 356
 Huysmans, G 322

I

Iersel, K van 213, 213*, 322

J

Jan I, hertog 33, 88, 109, 111, 222, 266,
 330, 343, 359 60, 376 77, 382-83
 Janke, W 258
 Jong, A M de 40
 Jong, J de 303
 Jong, J A de 64
 Jong, L de 45, 53, 230, 249
 Joosten, L 52
 Jordans, H 40

K

Kaag, H A 252, 288
 Kappelhof, A 119
 Kaptevns, H 34, 38, 88-89, 216, 221, 329,
 345, 348
 Kersten, G 196
 Keulemans, Th 355
 Keye (pseud v L C Michels e a) 161, 163
 Knippenberg, H 9
 Knuvelde, G 12, 30-31, 37-38, 45, 51-52,
 88, 90, 101, 103, 119, 132-33, 171-72,
 177, 218, 352, 359, 362, 374, 382, 385
 Kolfchoten, H 174, 177-79, 181
 Korties, F 297*
 Kossmann, E H 45, 108 109, 243*
 Kuvle, Albert 51
 Kuyper, A 11, 48, 375
 Kuypers, J 75
 Kuypers, P 379
 Kwant, R 356

L

Lambertus, 113, 125
 Ianschoot, F J van 234
 Laurey, Harriet 379
 Leeuw, M de 349
 Lemmens, P 331
 Lenin, W I 7
 Leonardus van Veghel 64, 66
 Liefstunck, P 246
 Iienden, C van 324
 Linthorst Homan, J 246, 248, 252 54, 257,
 259-63, 271-73, 277-78, 280, 336, 355,
 366
 Loeff, H 270
 Loon, P van 325, 335, 355
 Lovendaal, G 34
 Lutkie, W 51, 146
 Luvkx, P 312

M

Maas, H 23, 32, 34
 Maelstede, L van 348-49
 Mandos, F 332, 349
 Mandos, H 87, 345
 Mandos, Kees 330, 332

Mannheim, K 108
 Maria 21, 96, 126, 128, 160, 183-184,
 186-88, 211, 294, 363
 Maria van Oisterwijk 116
 Mathysen, M 356
 Matsijs, Q 115
 Maurits, prins 185
 Meel, C J van 207
 Meer, F van der 20
 Meer de Walcheren, Pieter van der 38, 50
 Meertens, P J 17
 Meulenkamp, P zie Fr Siemer
 Meuwese, J 340
 Meyer, A 53, 133, 146, 151 52, 180,
 195, 248, 250-53, 258, 264-66, 274,
 277, 279, 363, 385
 Meijers, J 77 78, 91
 Michels, L C 65, 82 84, 87, 161, 164,
 169, 288
 Moller, H 30, 34-36, 38 39, 51, 64, 66 69,
 72, 201, 205, 209*, 216, 287-88,
 357-58 365, 377, 381, 387
 Moller, L 72
 Montgomery, B 305
 Moonen, H 355
 Mounier, E 83
 Mulder, O zie Fr Siemer
 Mussert, A A 10, 81, 146, 151, 191, 247,
 251, 257, 272, 274-77, 285, 303, 363,
 385
 Mussolini, B 13, 152
 Mutsaers, P 13, 61, 69, 71, 77, 84, 90-92,
 94, 101, 164-65, 175, 189 90, 203, 237,
 245, 257, 270, 276, 287-88, 297, 301,
 313-14, 318, 330-31, 336, 340, 343
 353, 356
 Mustaerts, W 303
 N
 Naaykens, J 18-19, 34, 217, 297-98,
 330-33, 336, 339 45, 367, 388
 Naninck, J 227, 268, 297
 Napoleon, keizer 120
 Neelissen, Ton 215
 Neesen, Koos 331
 Nicolas, J 286
 Nissen, P J A 54
 Nolens, W 50-51

Nolet, W 209
 Nooteboom, U 214-215
 Nuyens, W 113
 O
 Oorschot, J van 167
 Oosten, A van 221
 Ortega y Gasset, J 60, 238, 339
 Ouwerling, H 23-24, 32

P
 Pasmans, P 343
 Pater, B de 9
 Pétain, H 236, 257
 Philippart, G 327
 Philips, A 287
 Philips, F J 287
 Picard, L 136
 Piebenga, J 281, 281*
 Pirenne, L 9, 267*
 Pius XI, paus 170
 Plas, Michel van der 44
 Plevoets, J 64
 Poel, Ant van der 319-21, 331-32, 353,
 355
 Poels, H A 51
 Poiriers, A 164
 Polis, L C 170
 Pop, ds 155
 Post, R R 211
 Praeco 193

Q
 Quay, J de 53, 64, 209*, 246, 252-55,
 257-58, 263, 270 73, 279, 322-27, 343,
 351, 355, 367, 388

R
 Raaij, B van 74-75
 Radboud, koning 212
 Ramakers, J 312
 Reinink, J J 246, 253-54, 267
 Righart, J 312
 Ritzen, J 8
 Roey, J E van 209

Rogier, J 53, 149
 Rogier, L J 28.40, 42-44, 57, 70, 72, 130, 132, 360
 Rombauts, E 96*, 164, 203, 205, 210, 287-88
 Romein, J 108
 Romme, C 81
 Roncken, K 355
 Roosbroeck, R van 141
 Rooij, N de 38, 44-45
 Rost van Tonningen, M 196, 200
 Rougemont, D de 83, 337
 Roy Ladurie, E de 4
 Rubens, P P 160, 222
 Ruusbroec 114, 159
 Ruymers, G 53, 65-66, 77, 80 85, 89-90, 93, 102, 113-17, 121-22, 135-36, 140 44, 146, 148, 156 57, 159-60, 164-66, 169, 171, 175, 191-94, 198-99, 203-04, 206, 226, 237-43, 245, 251, 257, 263, 265, 273, 275-76, 278 80, 283, 285, 302, 313, 359, 362, 365-67, 370, 382, 384, 387, 389
 Ruysdael, M van 264 65
 Ruys de Beerenbrouck, jhr Chr 10
 Ryckevorsel, jhr A van 183, 209*, 235

S

Salazer A 242
 Sante, C van 61-62
 Sassen, E 355 56
 Sassen, W 303
 Schaaf, S J van der 14
 Schaeppman, H 50, 69*, 82, 375
 Schaik, A van 72
 Schenk W 297
 Schermerhorn, W 274
 Schmidt, F 258
 Schoffer, I 2.41.49.174.289
 Schokking, J J 246
 Schroder, J 337
 Severen, J van 13, 62, 133, 146, 251, 363, 385
 Sevss-Inquart, A 234, 236, 247, 277, 294, 299
 Sicking, L J 44, 111*
 Sieben, L (mevr Van Hoek Sieben) 88
 Siemer, Fr 62 64.67, 74-76, 82, 85-86,

93, 159, 164, 169, 173, 175, 187, 213, 216, 297, 358, 363, 381
 Simons, J 204
 Sinatra, F 338
 Sleuwen, J van 345, 348, 350
 Sloomans, C 17, 292*, 293 96, 331, 349
 Sluyters, J 40
 Smith, M L 250, 275
 Smulders, B (mevr B Wjffels Smulders) 86
 Smulders, C (mevr C Ruymers-Smulders) 65
 Smulders, Ferdinand zie Paul Vlemminx
 Smulders, W 21, 215
 Snieders, A 23, 40, 70
 Snieders, R 23, 40, 70
 Snouck Hurgronje, A M 253
 Snyder, G 294-95
 Spaendonck, B J M van 288
 Speyart van Woerden, E baron 195
 Spierings, Kees 34, 251
 Spinola, markies van 182, 184 86
 Sterkens, R 202-04, 210
 Streuvels, Stijn 126, 162
 Struvcken, A A H 51
 Sybenga, R 281

T

Tegenbosch, L 348, 350
 Teulings, F 174, 177-79, 181
 Thorbecke, J R 9, 142
 Thurlings, J M G 42-43
 Timmermans, Felix 126, 201
 Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, jhr A W L 163
 Troelstra, P J 338

V

Vaessen, S 47
 Valkenier, Frank (pseud v F J H M van der Ven) 81, 146, 148-49, 191, 214, 217 222, 251, 284, 286, 344, 348, 363, 370, 385, 389
 Velden, P van der 331
 Velden, W van der 156
 Veldkamp, H 79, 152, 190
 Vellenga, S Y A 10

- Velthoven, H van 69, 119, 302, 331, 345
 Ven, D J van der 294 296
 Ven, F J H M van der 63 64, 69-70, 72 73,
 78-82, 84, 87-90, 94, 104 07, 113
 120 22, 134 35, 140, 146, 155-56,
 159-60, 164, 173, 175, 183, 203 04,
 216, 219, 221, 226 27, 237-38, 243,
 245, 257, 262 63, 270, 283-84, 296-97,
 300, 302, 307-08, 310 11, 313-14, 321,
 329, 331, 338, 345-47, 350-52, 355-56,
 359, 363, 366-67, 382, 385, 388
 Veraart, J A 47, 50
 Verberne, L J G 24, 65, 101, 113, 120-21,
 122*, 142, 166, 345, 362, 384
 Vercammen, F 321
 Verdijk, A 325
 Verhoeven, C 21
 Verhoeven, J 71
 Verkade, W 243-44
 Vermolen, G 184
 Verschuur, T J 138, 181-82
 Verschuuren, J 349
 Verster, J. 355
 Vet, G de 328, 355
 Vinkenburg, H 164, 192, 205
 Vlamings, G 349
 Vlekke, J 67-68
 Vlemminx, P (pseud v F Smulders) 13,
 80 81, 84, 86-89, 161 62, 164, 196 98,
 201, 214-19, 221, 223, 251, 284, 286,
 348, 359, 364, 370, 382, 386, 389
 Vondel, J van den 160, 164, 218
 Vorsel, R van zie R Sterkens
 Vorstenbosch, L 93, 297-98
 Vos, I 15, 58, 130
 Vos, R 232
 Vovelle, M 4-5, 369
 Vreede, P 120
 Vriends, J 291-92, 314, 322
 Vries, A de 17
 Vries, C W. de 80
 Vries, J de 294-95
 W
 Wesseling H 4
 Westerlinck, A 341
 Weve, F A 47, 238 39, 242
 Wey, A van der 151
 Weijnen, A 291, 293 94, 302, 376
 Wichers, A J 19
 Wichmans, A 183,
 Wiegersma H 40
 Wielen, H van der 96*, 281*
 Wilhelmina, koningin 227
 Willekens, J 331
 Willem I, koning 9 121
 Willem III, koning, 199
 Willem van Oranje, prins 117, 213
 Willemen, J 332
 Willems J 71, 169, 237, 263, 271, 278*,
 291, 299, 313, 356, 366, 387
 Willemse, A 166, 168-69, 174-75, 179,
 181, 194
 Willibrord(us) 113 14, 125, 166, 185, 205,
 208-14, 226, 365, 372, 377, 387
 Winkelman, H 230
 Witlox, J 113, 120, 141, 166
 Witteman, P J 255
 Woestyne, K van de 218
 Wood, Grant 7
 Wydeveld, G 51
 Wyffels, A 60-61, 79 80, 85-86, 89, 95,
 114, 140, 142, 146, 153-56, 161-62,
 165, 173, 198, 243, 245, 280, 283, 301,
 313 329, 359, 382
 Wyffels, H C M 343
 Z
 Zondergeld, G R 13 15, 53, 363
 Zwijsen, J 32, 344

CURRICULUM VITAE

Johannes Lambertus Gijsbertus van Oudheusden werd op 19 augustus 1949 geboren te Waalwijk. Na het behalen van het diploma gymnasium-alfa in 1968 ging hij geschiedenis studeren aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen. Na het kandidaatsexamen in 1972 op een scriptie getiteld: *De reacties van de R.K.Staatspartij op de N.S.B., 1933-1937* koos hij als afstudeer-hoofdrichting: Nieuwe Geschiedenis na 1870. In februari 1975 behaalde hij zijn doctoraalexamen. De doctoraalscriptie werd in 1977, samen met die van drs. J.A.M. Verboom, gepubliceerd onder de titel *Herstel- en Vernieuwingsbeweging in het bevrijde zuiden; Eindhoven, 's-Hertogenbosch en Waalwijk 1944-45* (Tilburg 1977; deel 38 van de Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland).

Sinds 1974 is Jan van Oudheusden als docent geschiedenis en staatsinrichting verbonden aan het Dr.Mollercollege te Waalwijk. In de zomer van 1985 studeerde hij op een Fulbright-beurs 'American Studies' aan de University of Minnesota in Minneapolis. Hij publiceerde artikelen van uiteenlopende aard in de tijdschriften *Brabantia*, *Kleio* en *Omologie*.

Hij woont in Waalwijk en is getrouwd met Maryl Cluitmans; zij hebben twee zoons, Rogier en Lennart.

STELLINGEN

bij: J.L.G. van Oudheusden, *Brabantia Nostra. Een gewestelijke beweging voor fierheid en 'schoner' leven 1935-1951, Tilburg 1990.*

1. Dat Brabantia Nostra zich in 1939 wel actief betoonde in het organiseren van een Willibrordusherdenking, terwijl zij de 750e verjaardag van de Slag bij Woeringen in 1938 tamelijk stilletjes voorbij had laten gaan bewijst, dat bij de actieve Brabantia Nostra-kern de religieuze motivatie sterker ontwikkeld was dan het historisch bewustzijn.
2. De grote hoeveelheid gedichten die eind jaren dertig werd geproduceerd door dichters rond het blad *Brabantia Nostra* is waard door een onderzoeker in het vakgebied van de neerlandistiek op haar kwaliteit te worden beoordeeld.
3. Het wordt tijd dat het begrip regionalisme wordt ontdaan van zijn negatieve bijklank.
4. Het hardnekkig vooroordeel volgens hetwelk katholieke Nederlanders in de jaren dertig meer vatbaar waren voor fascistische denkbepelden dan hun landgenoten vindt geen steun in het gegeven, dat de NSB bij de Provinciale Staten-verkiezingen van 1935 in de provincie Noord-Brabant slechts 2,93% van de stemmen kreeg, tegenover een landelijk percentage van 7,94.
5. Het feit dat in het driedelige standaardwerk *Het Nieuwe Brabant* (verschenen in 1953-1956) op een enkele bijdrage na met geen woord wordt gerept over de situatie van Noord-Brabant tijdens de Tweede Wereldoorlog, is illustratief voor de neiging die in de jaren vijftig bestond om de herinnering aan de bezettingstijd te verdringen.
6. Het openbaar maken van de dagboeken van prof.dr.J.E. de Quay zou een stimulans moeten zijn tot het schrijven van een historische studie over Nederland gedurende de jaren vijftig en zestig.
7. Ter voorkoming van pijnlijke doublures verdient het aanbeveling dat er een centraal data-systeem komt waarin aspirant-promovendi in een oogwenk kunnen zien of een bepaald onderzoeksproject niet al door een andere onderzoeker is begonnen.
8. Wanneer voor zgn. 'buiten-promovendi', werkzaam in het voortgezet onderwijs, de drempel voor deelname aan basiscursussen van de AIO/OIO/promovendi-opleiding zo laag mogelijk wordt gemaakt, zal praktische uitvoering worden gegeven aan de veelal geuite wens naar verkleining van de kloof tussen onderwijs en vakwetenschap.

9. Om de kwaliteit van het lerarencorps in het voortgezet onderwijs te verhogen dient elke schoolleiding deelname van de docenten aan didactische en vakwetenschappelijke congressen te stimuleren, onder meer door vergoeding van congreskosten.
10. Het aplomp waarmee in 1988 de Brabantica-collectie door de Katholieke Universiteit Brabant werd gepresenteerd kon bij menigeen niet geheel de herinnering uitwissen aan de aangename, studieuze atmosfeer en het royale uitleenbeleid van de voormalige bibliotheek van het Provinciaal Genootschap te 's-Hertogenbosch.
11. Wanneer artikel I.c. 33 van het Rechtspositiebesluit Onderwijspersoneel (betreffende twee maanden buitengewoon betaald verlof i.v.m. promotie) zodanig versoepeld wordt dat dit verlof over een heel schooljaar wordt uitgesmeerd, is dit niet alleen een voordeel voor de promovendus, maar ook voor de leerlingen en de schoolorganisatie.
12. Sinds de ontkerkelijking van de afgelopen decennia zijn de meeste leerlingen in het voortgezet onderwijs niet langer bekend met de symbolen, opvattingen en verhalen van het christelijk gedachtengoed: daardoor is een belangrijk deel van de westerse cultuurgeschiedenis en de letterkunde voor hen ontoegankelijk geworden.
13. Het is aan het negenjarig zoontje van een promovendus moeilijk duidelijk te maken, waarom in Nederland de investering in tijd en energie, nodig voor een academische promotie, geen automatische positieverbetering impliceert, maar juist aanzienlijke financiële risico's meebrengt.

